ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՉՈՐԻՑ ՄԱՍԱՆՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

Ասիոյ. Եւրոպիոյ. Ափրիկոյ. և Ամերիկոյ:

Ստորագրեալ ըստ բաժանմանց աշխարհաց որ է նոյն՝ ըստ [illegible], ըստ [illegible], ըստ [illegible], ըստ վաճառականու-թեան, ըստ կառավարութեան, ըստ կրօնս, և այլն:

Աշխատասիրութ. ի Տն. Տն. Ստեփաննոսի Գիւ-վէր Ագոնց Աշակերտի Աբբեհօրն Սիւ-նեաց. և Աբբայի միաբանութեան Տն. Մխի-թարայ մեծի Աբբայի:

Արդեամբք Թօխաթեցի բարեպաշտօն Պա-րոն Պաղտասարի Սաղէլեանն:

Յամի տն 1805. Ի Թուին ՌՄԾԴ:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՍԻԱ

ՀԱՏՈՐ. Դ.

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի Վանս Սրբոյն Ղազարու:

Ը. Շ. ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒ.

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ:

Նախայ ազգարհ նա կոչի. և յայլազգեացս Ինդիա՝ պան, կամ Ինդոստան. որ ընդհանրապէս և լայն նշանակութեամբ՝ են երկիր մեծամեծ չափ: Այսինքն Հիւսիսային մասն փերսացւոց տղոցայ: Երկիր Հարաւային մասն՝ որ առ Տաղկաց կոչի Ջամաթ կղզի հնդկայ որ յայսկոյս գանգէսի, ի է՝ ի հարաւակողմն նր. և առ հնդիկս միայն անուամբ կոչեր Տափան, կամ Տըփան: Ի երկիր Ջամաթ կղզին որ յայնկոյս գանգէսի, ի յարևելեայ դանդէսի:

Երկու առաջին մասունք երբեմն էին ընդ միում տէրութեամբ տղոցայ, յորժամ Ծաղկէր էր նոցա ուրուն՝ մինչ նուաղեալ Թէ կայսերուն. իսկ երկիր մասն միշտ առաջոյ էր ուրուն Թիկրուեց. վերջ և գինդկաստան բաժանեալ երբ յերկուս մեծամեծ Ցս, նախ առաջադրեցոյք զմասն կոչեցեալ Հին փերսաց տղոցայ. և երկիր զնասն որ առաջոյ, կոչեցեալ Ջամաթ կղզի յայնկոյս գանգէսի:

Հին տէրութիւն Աղոցայ:

ե. Հատուած:

Տէրասէս Հնդկաստան անուանի միայն ուրուն Թիկն մեծազօրայ, ունելով ընդ իւր և զդամասք կղզին որ յայսկոյս գանգէսի կամ զասքան. Թէպէտ Հնդիկ ժողովուրդք՝ ի խօսս՝ զնոմ զայն Ցս ասելեան նաև զնինեցիս կոչեն Հնդկաստան: Իսկ յետ ասելոյ՝ ինձ պատճին մեզ տղոցայ զորմէ առաջ գրեցոյք, անուանի այս Ցս և Մողոլ, կամ Հնդկաստան Մողոլոց, որ ի վերս մեր կոչի Մողոլ:

Յաղագս այսր լայնածաւալ և բազմահարուստ չէ, քէչ մասնեանք գտանին առ եւրոպացիս հին և նոր - յորս զտակաւս է գտանել անխտիր յառաջադիմեալ առաւել Հնդկաստան և առաջադասուած են այն մեզ

տեանք՝ պորս ՚ի լոյս ընծայեցին անգղիացիք ՚ի նոր թուամ, դոլոզ առաւել տեղեակք ծին. քզի ՚ի ծովեզերեայ կողմանս զբզիմ երկիրս գրաւեցին ըտէր քուքք իւրեանց: Մեք սուղ ինչ ըաւրձակ ունիմք գրել զայսր ծէ ք զայլ ծաց հնդկաց. քզի բզիմք գտանին յատգէս հայոց ՚ի ծովեզերեայ կողմանս սր. և զի յօտարական աղգաց միջն ՚ի հեռաւոր ծաց՝ որք նախ առաջին սկսան առնել վաճառականութեն ընդ այսմ ծի, եղեն ՚ի մերոց աղգաց, ոսպ գրեսցուք զկնի: Մ[illegible]նդ զի բզիմ ինչ ՚ի գրեցոցս ՚ի ստուգագէտ ձանաւարհորդաց ունիմք տեղեկացեալ ՚ի վր կրօնից, բերոց, վաճառաց, ՚ի վերայ ձղքաց ինչ, և այլոց իրաց:

ՁԲ. Դ[illegible]ԻՒ Մ[illegible]ՂԱՅ:

Ա[illegible]շխարհն մողղալոց՝ յարևմտից ունի իւր սահման զպարսս. յարևելից՝ զցամաքակղզին որ յայնկոյս գանգէսի, յորս են զանազան թագրութիք արաքոյ ծրուքն. որ են աշամ, հալա. և[illegible]ն. ՚ի հիւսիս՝ զմեծ ծրուքն ինքնաթագրութիւն Թաթարաց. իսկ ՚ի հարաւոյ՝ զծովն հնդկային՝ որ ձևացուցանէ զբերդ ձակ ցամաքակղզին իւր յայսկոյս գանգէսի, որ ՚ի նորումն գեղեր զափամբք նր, բզիմ ուրեք ծածկեաց, զանբաւ բազմութիւն նաւուց ընկղմել յայնմ աւերկու ծուքե, յորս կային և յատգէս հայոց: Ընդ միջ այսր համատարած ծի՝ ձգել տարածին միաձօտի լերինք ՚ի հիւսիսոյ ըն հարաւ մինչև ցքսմորինեան հրուանդան գան. որ է ՚ի հարաւային եզերն ցամաք կղզւոյ նորա. և բաժանեն զն ովեզերեայս մալապարայ ՚ի գորոմանտէլայ. միանգամայն և մանաւանդ ինն եղան նակաւ են անչափ անդէն կարգել ՚ի բնութիէ ՚ի մէկ ամարայնոյ և ձմերայնոյ, կի՛ ՚ի մէկ պարզ աւուրց և անձրևայնոց:

ՁԳ. Տ[illegible]ՐԱԾՈՒԹ, և Բ[illegible]ՆԱԿԻՒԹ Մ[illegible]ՂԱՅ:

Ա[illegible]յս ծ ըաւրձակ գոլով յոյժ՝ ձգել տարածի իւրև ըն 30 աստիճանս ըս երկայնուե. և իւրև ըն 25 ըն լայնուե. ուստի տարբածուն նր գրեթէ հաւասար կիսոյ մասին Եւրոպիոյ:

Ըստ ըաւրձակ տարածութե իւրոյ նոյնպէս և բզիմ են բնակիչք նր. քզի ՚ի բզիմ նէնգս բաց ՚ի բզիմ մեծամեծ քղքաց և ՚ի գիւղերէից՝ ՚ի դաշտավայրան

անդ

անդ առ հնդիկ քնակուԹիւն է մարդիկան աստ և անդ ցրուԹիւն. ոչ է ուսեանել բազմ ուրեք յիդալիա, մինդ ի տրուճե վինիտկոյ: Եւ բազմ գտանին ինձ քղեքք, յորս քնակչացն Թիւ հասանէ ցշ00000, կամ ցկէտ միլիոն: Զեն ինչ բազմ ամք, յորմէ հետէ եղև սուվ ի պանկալա նհնդ նր, որ տևեաց մինչև ցհինգ և ցվեց սահս. և յայնմ սուվու գտաւ Թիւ մեռելոցն իբրև վեց միլիոն. յորմէ ի միում ամսեան լինի Թիւ մեռելոցն իբրև մի միլիոն:

Գ. Գէտ Մոդլայ:

Երկու են գլխաւոր գետք այսր Ցի. Ինդոս. յորմէ ըստ ոմանց եղանէ հնդկաստանդ անուն: Ասյս գետ եղանէ ի հիւսիսային կողմանց սորին ոտերուԹենէ, ի լերանց անտի որք բաժանեն զնա ի ԹաԹարաց. և յինքն ընկալեալ զբազմուԹիւն գետոց, յարևելից կողմանէ զՕուիդ, կամ զկաւլ, զՊեահ, կամ զՊիա, զՈուէ, զնամապ, զՈադաբ, զՍուլուդ. իսկ յարևմտից զՊեհոդ, զնեպոպ, կամ զՀենդրէ, զՀիէ, և զԼոփա, և զայլ բազմ գետս, որ միացեալ ընդ մէջ Թակորայ, և բուքորայ, անուանի Սինդ կամ Ինդոս, և ընԹացեալ ընդ հարաւ ի կողմն մանտորա և դադդա քաղաքի, ընդ վեց մեծամեծ դրունս մտանէ յովկիան նոսն:

Գանգէս. զոր նք կոչեն կընկա: Էհիդ գետ հնդկաց հռչակաւոր առ նե, և առ նախնիս պատմուիս. որ ընդ վերագոյնդ նշանակելոյ՝ եղանէ ի դիպկդայ, և հոսել ընդ հարաւ մտանէ ի հնդկաստան կամ յՕն մոլոցայ. և ընկալեալ անդէն յինքն զբազմուԹիւն վտակաց, որ յարևելից հուսէ զՔանդա, զԻպէբէնա, զըզՔանոս, զկանգէ, զՈոնովա, և ն. և յարևմտից՝ զըզնանկա, զԼՀնդը, զՍոմոս, զՃընիա, զնուրվար, զԼոնդ և ն, և ի նահանգին պանկալոյ ընդ բազմ մեծամեծ լերանս, յորս երեքն են առաւել երևելիք, մտանէ ի ծովն: Կրասպարիչտ հնդիկք զայս գետ իբր սրբազան ինն ունին, և վճ ական նր բազմ ծաղրական առասպելս պատմեն:

Ե. Օդ Մոդլայ:

Ընդհարհ մոդլայ գոլով ըստ ձակ յոյժ ընդ զանազան աստիճանօք ձգել, օդ նորա չէ միօրինակ ամ ուրեք: ի հիւսիսային կողմանս բարեխառն է

ջերմութիւն և ցրտութիւն. այլ 'ի հարաւային կողմանս, զի 'ի տաքան մեծ ծովն՝ կամ 'ի ցամաք կղզին որ յայսկոյս գանգէսի, և 'ի պանկալա, 'ի մալվա, 'ի քանտիշ, ևն, լինի տօթ անհնարին, մինչ ուրեք ուրեք. Թէպէտ և ամ երկիր նր՝ գօտւոյ է արևադարձին խեցգետնի, և մօտ 'ի հասարակածն, ոչ լինի բնաւ ցուրտ զի յԾս մեր: 'Ի հարաւային կողմանս նր չէք բնաւ ձմեռն, այլ են անդէն երեք եղանակք այլազանք 'ի մերոց եղանակաց, որք են անձրևային, բարեխառն, և ցամաք:

Յառաջնում եղանակի՝ որ սկսանի 'ի յունիս ամսոյն մինչև ցհոկտեմբեր, երեսք երկնի միշտ են միգապատ, և յամ աւուր է ժամս ժամս անձրևէ սաստիկ. յորում ժմկի փողոցք լցեալ կան հեղեղաւ ջրոց. և 'ի լերանց իջանեն մեծամեծ ուղխք և գետք, յայնժամ տիրէ Թուլութիւն ամ անդամոց 'ի բնակիչս, և խոնաւութիւն անպայման, մինչ ուրեք ուրեք յորմս տանց և 'ի կարասիս նց: Երկրդն սկսէ 'ի նոյեմբերէ մինչև ցփետրվար, որ է խիստ գարուն նց, և բարեխառն ք զայլ ժմկս. Թէպէտ տօթ և ջերմութիւն այնր ժմկի հաւասար է ամառնային ջերմեան մերում Յի. յայսմ բարեխառն ժմկի հասանին անդէն բզմ պտուղք և հունձք: Երրդն սկսէ 'ի փետրվարէն մինչև ցյունիս, յորում ժմկի տիրէ տօթ անհնարին և ողեպատ, և լինին սաստիկ որոտմունք և կայծակունք, այլ անձրևք սակաւք. յայնմ ժմկի առ անհնարին տապոյ ջերմութե պատանին և բզմք որք 'ի ջրալից տակառս նստեն, այնպէս գործեն զգործ խուրեանց. բայց այս տապ առ փոքր մի մեղմանայ 'ի ծովային հողմոց, որք շնչեն 'ի հարաւոյ:

Այլևայլութիւն եղանակաց՝ զի գարնան և աշնան, իսկ ը նց ցամաքայինն և անձրևայինն, մեծապէս երևին 'ի ծովուն. զի 'ի դառնալն արեգական 'ի կէս խոյին, ծովն մալապարայ՝ որ է յարևմտեան կողմն ցամաք կղզւոյն կմ տաքանայ, հողմակոծեալ խռովի, և անհնարին ալիս յարուցանէ. և 'ի նոյն հողմոց վարեալ գոլորշեաց ծովուն 'ի լերինս, որք անջրպետեն զմալապար 'ի գորոմանտելայ, և խտացեալ անդ, լուծանին 'ի միջահօս անձրևս յայն կողմանս. բայց առ գորոմանտելաւ որ է յարևելեան կողմն, ամենևին խաղաղ է յայնժամ և անդորր: Իսկ յաշնան է հակառակն՝ հանդարտութիւն փոխի 'ի ծովն մալապարայ, և խռովութիւն 'ի ծովն գորոմանտելայ:

Յօդոյ երկրին պատճառին անդ մենդ՝ ի հարաւային կողմանս ՚ի պանկալա և յայլ նմին, պէս պէս ախտք մահաբերք. ՚ի ախտն կոչեցեալ ՚ի նոցանէ Սարտի, որ պատահի յանմարսուէ. նախ քեր դողումն, և ապա կարկամուի ջլացն և անզգայութեն, և փսխել և լուծումն արտաքին, որ և բազմ անգամ ՚ի միջոցս իւր ժամուց սպանանէ. մի միայն դեղ նոր է Բանգէհիրն: Փորհարուէ, որ պատճառի կամ ՚ի ցրտուէ և կամ ՚ի ջերմուէ. և ՚ի պատահել ունք մենդ ծերոց, ոչ երբէք փարատի, այլ յերկայնաձգել հուսկ յետոյ մահու սպանանէ. ուստի այնպիսիք զամ կեանս իւրեանց մեծաւ զգուշութե և սակաւակերութե պարտ են կեալ. ոչինչ ձաշակել քայց եթէ որիզ լոկ խարչել: Եւ ես զանազան տեսակք փոշոյ անկուէ առ սահմանեալ Թուլացուցանելոյ ջերմուէ և խոնաւուէ օդոյն զկիլս մարմնոյն:

Ճ. Բեր՛ Մաղայ:

Բաներեր է այս ծ և արգաւանդ. քերէ բոյսս զարմանաւորս և ազնիւս, պտուղս ամենահամն դևլաւլին նորս և օտարս ՚ի պտղոց զոր աստ առ մեզ ունիմք: Այլ գրէ և վարգան ՚ի մեկն. ծն. ք. 17. * Պտուղք ծիս (ասէ) որիշ են ՚ի պաղոյ մերոյ ծիս, * համով, և հոտով և գունով, և իւղք և խոնկք * յոլովագոյն ունին մասունս հրոյ ||. յայտ է թէ սակս ջերմուէ օդոյն: Մի յերևելի պտղոց նր, է Ալմպ կոչեցեալ պտուղն ամենահամ. տերևք բուսոյ նր նման են ծառոյն լեմոնի. քերէ զպտուղս իբրև զողկոյզս խաղողոյ, յորում իւրաքանչիւր պտուղք մեծ են ք զլեմոնս, տափակաձև իբ նմանուէ նշոյ, որք ՚ի մէջն ունին և կորիզ: Նախ ք զհասանիլ նոցա դոլով թթու, ՚ի կիր առնուն ՚ի կերակուրս փինկ լեմոնի. արկանեն նաև ՚ի ջուր ազի ՚ի լինել թթուշն. զոր կոչեն Ամպիաճառ: Գոյն նց մինչ ահաւ են՝ է կանաչ. իսկ ՚ի հասանիլն՝ ոմանք ՚ի վր նորին ոսկեզոյց հարկանին ՚ի գոյն ծիրանի, ոմանք ՚ի դեղին, և ոմանք յայլևայլ գոյն գեղեցիկ: Եւ որպէս գունովք նոյնպս և համովք դևլաւլին զանազանին. քերելով զհամ դեղձի խնձորոյ ծիրանոյ, և: Այլ մարմին պտղոյն կցեալ և պնդեալ կայ ընդ սերմամբ թեղովք ըստ կորիսն նր. պատուճանագոյնն գտանի ՚ի մալաձ գետին պանկալայի, որ ջուն է ինչ այլ պէս մանրաթեղ, վայ և դիւրին ՚ի ճաշակել: Կճղև

ղեն կարծր է յոյժ, զոր չէ մարթ 'ի մարմնոյն զա-
տանել․ այլ միայն ը մէջ հատեալ ը երկայն, այն-
պէս առնուն 'ի բերան։

Քանթալ․ ծառ նր լինի մեծ բայց մանր տերևովք․
այլ որ նորատեսիլ է, բերէ սա պտուղ ոչ յոստս
իւր, այլ 'ի բունն անդ ծառոյն, սկսեալ 'ի ստորին
և 'ի ներքին կողմանէ արմատոյն՝ մինչ ցգագաթ
բնոյն․ բայց միշտ ազնուագոյն են, որք լինին հուպ
առ արմատն։ Պտուղ սր՝ կէ մինդ արտաքին կեղև
պտղոյն, է դեղնագոյն․ ձև նր սեխանման, այլ մեծ
ք զսեխ․ ծայր նր է խոտորել, և 'ի վր ունի փուշս
մանրունս։ 'Ի մէջն անդ այսր արտաքին սեխաձև
կարծր կեղևոյն՝ ծագէ 'ի ծագ ձգեալ կայ ձող կէ
տանցք․ յորոյ վր կարգաւ դասել կան պտուղքն
մեծամեծք, ձր 'ի նռան հատք նր, փափուկ և քնքուշ
մաշկեօք պատեալ․ ունելով 'ի մէջի հիւթ սպիտակ
դակուղ և քաղցր ք զմեղր՝ որ է նոյն իսկ պտուղն,
ունի և զկորիզ։ Այս պտուղ բնութը ջերմ է յոյժ․
ուստի հնդիկք յետ ճաշակելոյն՝ ըմպեն կաթն 'ի
բարեխառնել։ Կամեցեալ ուտել զայս պտուղ, հեր-
ձուն զկորիզն ինչ միայն արտաքին սեխաձև կեղևոյն,
և ոչ զամ կեղևն, ք զի միջոցք որ յարտաքին կեղևոյ
անտի մինչև ցբուն պտուղն են, լցեալ կան հեղհե-
ղուկ անսպիտան ինչ նիւթովք, և յետ բանալոյն
զկորիզն ինչ, օծանեն զձեռս իւղով և այնպէս մի առ
մի հանեն զպտուղն անտի․ քանզի նիւթն այն ը
ձեռն մածանի սաստիկ, եթէ չիցէ իւղով օծել։

Գիլա․ բոյս մր եղանէ իբրև ձող ինչ 'ի չափ երկուց
դրկաց՝ առանց ոստոց ամենևին․ ներքին կողմն
բնոյն՝ է կակուղ և քաղցր, զոր և ուտեն իսկ․ բե-
րէ տերևս սակաւ 'ի վր նորին բնոյ՝ ք զի ոտ ասա-
ցաք չունի բնաւ ոստս, որք մեծ են յոյժ, լայն և
երկայն իբրև դրկաչափ․ մինչև ոմանց զսոսա հա-
մարել տերևս թզենւոյն՝ որովք սփածաւ նախա-
հայրն, զորս ուամինք տեղւոյն 'ի գործ ածեն փինկ
սկտեղ։ Բերէ մի միայն ողկոյզ 'ի գագաթան․ և 'ի
վերայ նորին ողկուզոյ՝ կարգաւ շարայարեալ կան
պտուղքն նման ը ամի թարմ բակլայի հդձ արտա-
քին պատենիւքն, զոր 'ի բաց հանել, զմիջինն ողջոյն
ուտեն, որ է սպիտակ և կակուղ, բայց ցամաք, և
ունի կորիզս մանունս․ այլ համ նր քաղցր է և ա-
խորժելի։ Նախ ք զհասանիլն 'ի վր ծառոյն՝ հա-
տանեն զողկոյզ սր, և 'ի ծագս իւրաքանչիւր պտղոց
սակաւ ինչ կիր արկեալ թողուն այնպէս, որ 'ի մէ-

ում

տեմ աւուր ինկ և իսկ տայ նմ հասուննալ, և զգոյն ներ փոխէ՝ ի դեղին։ Բայց բոյս սր յետ միան-գամ պտղաբերելոյ, յերկիցուն ամի լինի անպտուղ. յայնժամ կմ ղշատաւելոնր, և կմ զբուն նր հատեր տնկեն այլուր, որ նոյնպէս պտղաբերէ։ Սկզբն յաճախեալ է այս պտուղ յայն ՚ի Լիսաբոնա ինչ, մինչև վին կերակրոց ուտել բնակչաց. զտոմն ասա ՚ի Պերսուեթ ՀՂՔ պաղեստինոյ, այլ սակաւ։ Նարկիլ. բոյս և պտուղ տաւաւել սքանչելի քան զխնձորն և տաւաւել օգտակար. Ծառ սր և տերևք նման են տմենևևին արմաւենւոյ. բայց մնայն ղն ասա ՚ի մէուտ և եթ կանթն բզմ տերևս բուսուցանէ. ուստի իւրաքանչիւր տերևք երևին Հատագայթաձևք մեծ և նորանշանք, զոր չնք տեսանել ՚ի կողմնակս յայսոսիկ։ Եւ որ տաւաւել սքանչելին է, քանզի կանթ տերևոցն մինչդեռ թարմ է, ոչ կարէ զայնչափ քաշմանն տերևոցն տանիլ, բնութենն խնամոտ բուսուցանէ ՚ի նոյն Ծառոյն նիւթ ինչ իբրև երիվ, որ զայն կանթ ըն բուն Ծառոյն մածուցեալ միացու-ցանէ այնգագոյնս՝ մինչև ցհաստատիլ և ցկարծրա-նալ տերևոյն. ապա յորժամ չնք ևս վտանգ բեկ-ման, նիւթն այն Թաւամած ինքնին փրթանի և կա-յի զծառոյն, զոր ՚ի բզմ պէտս ՚ի գործ ածեն։ Պտուղ նր ելանէ ՚ի վր բնոյն ըն տերևովք՝ ունի և արմաւենւոյն, և լինի մեծ իբրև գկիտրոն, այն է Աղաձ խաւուն։ Այլ ոչ տերևն նոյնպէս և բազ-մատեսակ կերև ստրին պտղոյ է նոր և անտուոր. քզի նախ արտաքուստ կանաչ մաշկ ինչ պատէ՚ կայ գնուած. գինն այնր են Թել քարծր քզվուշ, խիտ առ խիտ, առ բզմ երս պիտանի. զոր նաև ՚ի պէտս պարանոց հնուցս հիւսեալ ՚ի կիր առնուն. ապա գինն այնր է նոյն իսկ ժերջին և նեղքին կերև պտղոյն նման ընկուզոյ, բայց կարծր աստիկ. զոր հարկ է ուռաղը կմ այլով իրնք խորտակել, և ապա լինի ժամանել ՚ի մարմին պտղոյն՝ որ է սպիտակ և կարծր իբրև ղշագանակ. այն է քէստանէ, և իւղային. քնութ ջերմ. այլ ՚ի մէջն անդ մարմնոյ պտղոյն՝ է հիւթ ինչ սպիտակ քաղցր և քնութ ցուրտ. ուստի և ջերկուսեանն հանդերձեաց ՚ի սմ քնութենն ՚ի բա-

բեխառնել։

Կերև այսր պտղոյ ՚ի բզմ պէտս ՚ի կիր արկանեն ոչ միայն բնակիչք, այլ և յայլ ծս. զր ՚ի ձգել ըզ-ծուխ, այն է Թխլթխան, որ կոչի յանուն նր Նարկիլ, նաև փխակ պնակաց, անօթոց, և զրգալաց։

Ագռ երբեմն յառաջ քե վիճաբանիլ, ՚ի բաց հատա-
նեն ՚ի կանթէ զպտուղն՝ յորմէ հիւթն զոր պտուղն
յինքն ունէր ձգել, հոսի. ըե որով եդեալ անօթն և
ժոլովիլ, Թողուն առ ձմկ մի մինչև ցԹԹուիլ նման
ծովայի, և ապա լինի ըմպելի կաճենագոյն քաղցր
և զուարճացուցիչ. գոհանին անդ և այլ պտուղք
ինչ, որք ըստ այսմ՚ի հատանիլն, հետն զհիւթս
իւրեանց: Ագյս նարկիլ բուսանի անդէն առատ
յոյժ, ոտ և յայլ ծս ինչ հնդկաց. և ոչ ապականի
արագ, այլ տևէ. ուստի է մի ՚ի մեծամեծ վաճա-
ռացն հնդկաց. զոր և ուրեք ուրեք ուտեն փոխա-

Նակ հացի:

Անանաս. պտուղ ազնիւ և սակաւագիւտ, բոյս նո-
ցա փափուկ, որ լինի փոքր իբրև զբօղկ. արձակէ
տերևս ցցեալս նման տերևոց արմաւենւոյ արտաքոյ
հոլչն. պտուղ նր է նոյն իսկ անհարթ արմատ նր
ջր և բողկն և բանջարն. համ նր քաղցր է միանգա-
մայն և թթու, նման փորթուգալ պտղոյն. այլ ոչ
հակուղ իբրև զնա. ունի Թեւս կի ջնջս խիստ և
կարծր. մինչև հերձանել և զննութիս: Առաւել
պատուճանեն եւանէ ՚ի տաքայ, որ է գեա ինչ ՚ի
պանկիալս. առանց ինչ Թեւից մաքուր և դիւրա-

Ճաշակ:

Ճամպուս. նման է ձիթոյ՝ ըե ձևոյն և ըե գունոյն.
համ նր քաղցր, բայց և վայրենի և անտաստային.
ուստի պղնձ լուսացեալ Թողուն առ ձմկ մի, առ ՚ի
առաւել ազնուացուցանել և ախորժելի գործել:
Կուլտպ Ճամպուս. պտուղ սակաւագիւտ նաև ՚ի
նմին Ծի. ըե ձևոյ և ըե մեծուե նման ղեհատրի, այն
է Ա՛ուշմուլայ. գոյն նր ՚ի սկզբան է կանաչագոյն,
իսկ ՚ի հասանիլն դեղին. մէջն գաստարկ. և կորիզք
ըստ ինն, այլ արձակք և ոչ կցեալք ըե մարմնոյն,
որով նման է ամենևին պտղոյն կոչեցեալ Տրապզոն
խուրմասը, համ նր և հոտ՝ է իբրև զաւիշկ վար-
դի. յորմէ կոչեցաւ և Կուլտպ. զի նք զվարդա-

Ւիշկին յայս անուն կոչեն:

Սբճիլ ամպ. է ծառ պտղաբեր. որոյ պտուղ ու-
նի նմանուիլ ըե տանձաձև լեմունի, որ գտանի առ
մեզ. քաղցր է և հոտաւէտ յոյժ, բայց անաստուային,
ունի և կորիզ փոքր:

Պէլ. պտուղ առատաբոյս որոյ ձև նման է նռան,
բայց բոլորակ և մեծ քան զնա. կեղև նր կարծր է
ատամով, մինչև սղոցաւ հարկ է հերձանել. համ
նր քաղցր, և գոյն ծիրանի դեղին:

Ամլա,

Ամէն, կի՛ Ամրա, զոր արաբացիք կոչեն Թամըլը հընաի, որ Թարգմանի Արմաւ հնդկայ: Ծառ սա՛ լինի մեծ. և պտուղն նըմին զՓէջն պուչնուզ, կի՛ զՓաուռ. նախ՝ զհասանելն է ԹԹու յոյժ, ուստի և՝ ի կերակուրս՝ ի գործ ածեն սկիզ ԹԹու նևւԹոց. իսկ յետ հասանելոյ է ԹԹու քաղցրահաւն. զոր յայ նօթս եփել նըմին զջամիչ, առաքեն՝ ի զանազան տե՛ղս. զոր և յամարայն խառնել՝ ի ջուր, ըմպեն՝ ի զովացուն՝ ջղի է կակղացուցիչ և զովացուցիչ: Բան. է բոյս ինչ անպտուղ, որ պատելով ելանէ գլխոջակաւ նըմին զբաղեղն, ոչ այնչափ ինչ բարձր. և է փափուկ յոյժ. ուստի և զնմ՛ զարմանաց կայ րօտի, զորոյ զատերևան ևւԹ՝ ի գործ ածեն. հասնի նըմ նման է այլոց համեմաց: Լինի անգ և պտուղ ինչ անուճանել Սըփարի. որոյ ծառն ասենևին ուչ գլնալ և նրբաձև բարձրանայ կերկրէ գեղեցիկ յոյժ. քեզի պատուղ նման ասենևին Հնդկային ընկուզոյ. զայս պտուղ՝ ի մանր և՝ ի ննուրբ մասունս հատել, դնեն՝ ի մէջ աւերևոյ բանին և պատեն: Ընենն անգ և կիր լինչ մաքուր մանաւուր վե այսր, յորմէ առնել առակաւ լինչ և եփել՝ ի վե՛ր աւերևոյն, առնուն ապա՝ ի բերան միայն՝ ի ծամել և զհիւթ նը՛ ձգել: Ա՛ի հնդկիկ և ամ՛ ազգք անգ բնակեալք, ի գործ ածեն զայս առ հնՈրկ. ըզ աստ՝ ի կիր առնուն զծխախոտ. Ձառաւ մեծարեն և զհիւրս: Ուստի բզմ՛ մաքս եղեալ կայ՝ ի բերելն յարտարէից՝ ի ՀՀ. հասն ևր է ախտրժեալն. բայց առ հնՈրկ կարմրացուցանէ զատա՛ մունս, և՝ ի գոյն արեան ներկէ զքՈւք բերանոյն, որ զգուճական իմն Թուճն օտարականաց:

Ասյլ՝ ի պտղոց սատ զոր մեք ունիմք, ըզ տանձ, խնձոր, դեղձ, ծիրան, խաղող, ևն, չեք բնաւ՝ ի հարաւային կողմանս, բայց եԹէ ուրեք ուրեք սակաւ. այլ կի՛ ի խորին հիւսիսային նահանգաց իւրեանց տան բերել. ուր՝ ի քեռասլօլ նհնդէն, որ՝ ի հարաւային կողմանց հեռի է իբրև երկց ամսոց ճանապարհաւ, և կի՛ յՀՀէն պարսից, պատել բամբակաւ և եդեալ՝ ի տուփս, առ՝ ի չվնասել յօդոյ, միայն՝ ի պարզև մեծամեծ իշխանաց: ՝ի հարաւային կողմանս ինչ, ըզ՝ ի պտղոյն նարնջենի, լինի միայն մեղրապտղ, և վարունկ, որ յամ՛ ամենեան բուսանի անդէն. լի՛ նի և ցորեան, բայց չիք սովորութի հասարակ ժո՛ղովրդեան ուսել հայց՝ ի ցորենոյ:

Բայց յայլոց բազմատեսակ նոր պտղոց և բուսոց, զորս չէ մարթ առանձին յիշատակել մի ըստ միոջէ, լինէ

յՅերին մողոլաց ՚ի Ծովեզերեայս գունդանայ ՚ի քաւել ՚ի
ՀՒս, և մընդ ՚ի պանկալա նչնգին, մեռաքս նուրբ
և փափուկ ազնիւ յոյժ, ՚ի այլոց կողմանց հնդկաց,
ղոր մինչև ցեւրոպիա տանին. և առատ մինչև յամին
երկոց և ջորեցս ընդամոց գործել մետաքս, սակս
առատ բուսանելոյ անդէն թթենեաց. քանզի առ
պարարտուլեն երկրին պանկալայի, որ ՚ի գլխաւ Ծո
մողոլաց արգաւանդ է և բերրի, և առ յորդուն
անձրևացն, վաղվաղակի և դիւրաւ բուսանին Ծառք
նր. զոր կամեցեալ բազմացուցանել, ոչ միայն զընդ
ձիւղս Ծառոյն՝ այլև զբուն նորա ՚ի բազմ մասունս
կտրատեալ, արկանեն իբրև սերմն ՚ի վր հերկեալ
երկրի, որք ընդ միջոցս երից ամաց բարձրացեալ, իսկ
և իսկ արձակեն տերևս: Եւ ելանէ ևս ՚ինմին նչնգի
ջաքար առատ և ազնիւ, զոր առաքեն ՚ի զանազան
կողմանս, թէպետ չէ այնչափ սպիտակ: ՚ի գուձրատ
նահանգին՝ եւ ելանէ բազմաւակ առատ յոյժ և ազնիւ.
իսկ ՚ի պանկալա ասկաս, այլ նուրբ և առաւել
պատուական վր օդոյն և ջրոյն լաւուն:
Այլև որիզ բազմատեսակ և ազնիւ. ՚ի պանկալա
եւ ելանէ որիզ հնդիկ առատ յոյժ, ուր յամին երից
սերմանեն և հնձեն. վր սորա անտի և յայլ ամ
կողմանս հնդկաց, բայց ՚ի փիլհօռ կոչեցեալ երկիր
ինչ մողոլաց, եւ ելանէ տեսակ ինչ երկայնաձև որիզ
ղոր, զորոյ զհամեմատն ոչ ուրեք է գտանել, զոր և
՚ի պարգև առաքեն մեծամեծ իշխանաց և նախա
պետաց: Կոճապղպեղն՝ այն է ՋինձԷֆիլ առատ ելա
նէ ՚ի պանկալա: Անդամանդ, այն է Էլմաս ՚ի տա
քան մեծի Ծին ՚ի կօլգոնտա և ՚ի վիզապուռ, և
այլուր ևս, որոյ նման չեք ուրեք գտանել: Սէյլան
ակն՝ ՚ինմին Ծի. որ եւ անդ ՚ի սէյլան կղզի. և
այլ ակունք բազմազանք ՚ի գուձրատ նչնգի:
Ապանոզ փայտն, և Սանտալ փայտն հոտաւոր, ո
րոյ կրկին է տեսակ. սպիտակ և կարմիր. սպիտակն
որ առատ ելանէ ՚ինմին տաքան Ծի, առաւել ազ
նիւ է սակս առաւելուլեն հոտոյն որ ՚ինմ. զոր և ՚ի
գործ ածեն ՚ի դեղոցայս, նաև ՚ի ծխանելիս հեձ
բազագրուլեք այլոց: Էօտ ագաճի. որ թէպէտ և
այլուր լինի, ՚ի Ծին, այլ ոչ հաւասարի
ազնուլեն և պատուականուլեն այնմ՝ որ ելանէ ՚ի
պանկալա: Այս էօտ ագաճին, ոչ այլ ինչ է, բայց
եթէ ծառ ինչ, զոր հատեալ թողուն այնպէս ընդ եր
կար ժամ, մինչև ցփտիլ առ հնրկ. բայց ՚ի ծառն
անդ գտանին և երակք ինչ իւղայինք, որ առնեն ին

ան

անփուտ ինան, և նոքին իսկ են հօտ աղաձի, զոր ապա ժողովէը սփռեն յՅ ամ՛ի պէտս ծխանելոյ: Քըքուամ. այն է Ջաֆրան որ՛ի քիշմիր: Կապուտակ երանգ, կամ լեղակ, այն է Լաճվերտն. լինի՛ի յակբարապատ, և՛ի գուձրատ: Պղպեղ. ՛ի գոչինն, պատուճանի՛ք զպղպեղ այլ ամ ստեղեաց, և ա՛ք զամօթրագի կղզւոյն: Եւ այլ բերք անբաւք, զորոց և՛ի ստորագրուելոց նահանգաց ունիմք լինչ լինչ յիշատակել:

Ի. Վաճառք Մոխայ:

Վաճառք սորին ծի անբաւ են և անհամար. մինդ յետ յաճախելոյ վճռականաց և նաւարկուելի՛ք յայն ծ: Երեւելի վաճառք նր են մետաքս, բամբակ, նարկիլ սրուզին, որիզ, անդամանդ՝ այն է Էլմաս, հօտ աղաձի, և՛ն, զորս յիշեցաք՛ի բերման անդ. որով ղանբաւ գանձս հաւաքեն նոցին բնակիչք. քղի յՅէն մուղալաց եւ ղանեն իրք նուէրք կանք, և արտաքուստ յամ ծաց անդր հաւաքին ոսկի և արծաթ: Բայ՛ի բնական իրացն, երեւելի վաճառք նորա են բամբակի պատառաք բազմատեսակք. յորս յատկապէս նշանաւոր են բաղմազան նրբաթել Տիմի անուանեալ պատառաք, և մինդ Մալմալ կոչեցեալ բեհեզն կտաւի. այն է Թուլպենտ. աղնուագոյնն սր գործի՛ի պանկալա. ուստի սփռի յամ ասիա մինչև՛ի կոստանդնուպօլիս, նաև յայլ կողմանս ծի: Զի թէպէտ բամբակն առատաբար ածուած եւ ղանի՛ի գուձրատ, ք՛ի պանկալա, սակայն՛ի գուձրատայ բարձեալ տանին՛ի պանկալա. և անդ տան գործել վի՛ն հարտարուճ գործուլացն. որք թէպէտ են արք գեղհիկք և անուսեալք, բայց քաջվարժք յարուճեստ մանելոյ, և ոստայնանկելոյ ոչ և աղնիւգործուճե, մինչև՛ի զարմացուցին ածել ըզթեսուլն՝ առաւելապէս՛ի ճշտութ լինչ. ուր առեալ զառաւել նուրբ և զաղնիւ բամբակ, և ծակ բուրակ ըզ եղունգն գործեալ, զնմ թելս մանելն անցուցանեն ըզ նոյն ծակ հաւասար նրբութ՛ե. յորմէ գործեն ապա կտաւ սքանչելի, գեղեցիկ ք զնրպատաս: Նոյնպէս վարժ են յոյժ և յաջողակ՛ի պատկանել զկտաւս ատտաւելն, կամ զհերճեալս և զպականելն՛ի ցեցոյ, սքանչելի՛ճարտարութ՛ե նորո՛ դեղով մինչև չերևիլ բնաւ տեղւոյ պատառումանն: Այլ ոմն՛ի գուձրատայ տանին զբամբակ՛ի պանկալա

կա-

կալա սակս քաջահմուտ բազմութեանն արուեստից, նոյնպէս և՝ ի պանկալայէ զվետաքան բարձեալ տանին՝ ի գուձրատ. քզի անդ առաւելապէս ծաղկեալ է արուեստս դիպակագործուն և վետաքա գործուն. ուստի տիւրին ըստ համօրէն ասիա, մինդ՝ ի տրուբիա օսմանեցոց զանազան դիպակք և վետաքանայ կերպասք. ոմն խաս ալաճայ, Ադրիազ, ճանֆէս, խուլթնի, ևն։ Իսկ՝ ի ծովեզերեայս դորոմանուէլայ՝ ի մատրաս քզիք, ձարտար են՝ ի ներկել հատաս ապերով, և՝ ի ծաղկել գրչով՝ ի զանազան դոյնս, որք են Զիթք. և խալէմքեարի նրբաթել, դիհաւոր և աչխիճ վաճառք քիչմիր ինդիկն. ոսկ և պէսպիս քէմէրպէնա կի՛ ձառ գօտիք նր, զոր գործեն նաև՝ ի լահօռ ինդկ, յորմէ առնու երբեմն և զանուն։ Մեծաձեծ և երևելի իշխանք մողոլաց ասան գործել՝ ի սոյն նիւթոյ զպատուհանան և զգլխաստ իւրեանց միով հիւսուածով վարանկիէ, գործ սքանչելի։

ՀԱՐԻ։

Գործեն յՀնդ մողոլայ քիմ աչխատուք և ձարտարութեամբ նաև իւղ վարդի վճիտ և յատակ՝ ը զայլ տեղեաց. քզի գոանկի անդէն վարդ, մինդ ուրեք ուրեք առատ յոյժ. և զայն իւղ առեալ՝ ի գործ ածեն իշխանք նց սակս աղնուանց հոտոյն. մինչև հեղուլ և՝ ի գլուխ երիվարին՝ ի հեծանելն իշխանին՝ ի վր. որոյ մի չինն որ չէ ինչ մեծ, վաճառի մինչև ցերեք հարիւր ուսկի։ Գործեն և՝ ի գուձրատ՝ ի կողմանս առաւթ. քաղաքի սքանչելի ինն նեւթ որ չէ ըմբեալ այլուր. զի՝ ի վր բոլսոյ սիսուան՝ սիրեն՝ ի գիշերի կի յերեկոյն բեհեզս կտաւեայ նրբաթել, յորոյ վր ևքեր ցօղն առաւօտեան՝ թանայ զնոմ քեհէն, զոր ապա ձմերեալ յանօթ լինչ, հիւթն եղեալ անտի որ ոչ այլ լինչ էր, բայց եթէ նոյն իսկ ցօղ առաւօտեան, լինի թթու սաստիկ և ազնիւ համով քան զսաւիկ լեմոնի. զոր տանին՝ ի զանազան կողմանս։ Եւ միանգամայն ասելով՝ ձն մողոլայ զնոմ վաճառս առաքէ յիւրմէ յայլ և այլ կողմանս ձի, և սակաւս ընդունի արտաքուստ՝ ի սինեաց և՝ ի մեծ Ծայ։

ԵՐԿՈՒ ԾԱՅ։

Առաջին վճռականք որք յօտար Ծայ սկսան ծաղկիլ ցուցանել զվաճառականուն յՀնդ մողոլայ, էած՝ ի նախկին բազանացուց և յարաբացուց, զորս մինդ տեսաք երկրին արժան է կոչել, ք՝ եթէ օտար ազգս, եղեն վճռականք յաղգէս հայոց, որք նախ՝ ի սարսից ձէն ուր էին բազմութիք՝ ը ցամաքն՝ ի մօտակայ սահ

Ձանս հնդկաց ակսան առնել երթևեկս և առևտուրս. և զառաջինն բնակուն հաստատեցին՝ ի տըլալն նհնդի, ՚ի հանմանուն մայրաքաղաքի նր, որ կոչի և շաճանապատ. ուր գտանին և մինչև ցայժմ սակաւ ոմանք յազգիս մերմէ սերելք ՚ինանին հայոց անուն։ Ապա սակաւ առ սակաւ կրկ գնալով, տարածեցին զվաճառականուն իւրեանց մինչև ցպանհալա, սկզ Թուռն ՚ի Ճիվկին յորում փորդուքալք նորոգ հաստել էին յայն ծ ըստ ծուլ եղեալ ՚ի խնդիր նորոգ ծագ։

Տեսեալ մերոց վճռականաց որք ՚ի քնէ յաղողակ են յայս արուեստս զարգասաւորուն երկրին պանկալայ, որ ըստ զայլ ամ ծս մողոլոց առաստաբեր է, և միանգամայն ծովեզերեայ՝ սկսան այնուհետև ՚ի նմին նհնդի և յայլ ծովեզերեայ նհնդս յաճախել, և նաւարկուըն առնել վճռականուն ըստ այլ հեռաւոր ծս. քզի մողոլ կռապարիչսք ըստ օրինաց իւրեանց ոչ կարեն նաւարկել ՚ի վր ծովու. և մողոլ մահմետականք չեն այնչափ անձնատուր յայն գործ։ Եւ այսպէս զամ մեծամեծ վաճառս յինքեանս սեփականել, մեծաւ յաղողուըն և առատ շահեկանուԹըն վարԹամանցան յոյժ. յորս ՚ի վերջնումն ՃԻԿ երեւելի էր պետրոս ոսկանեան այրն հաստատել ըստ ամ տղգս յիւրումն Ճիկ. և պետրոս յարուԹիւեան։ Այլ ՚ի տնկել եւրոպացւոց գինձն կողմանց այսր համառարած ծի, ըստ անյապդ շահախրուեն իւրեանց, դրեԹէ զամ վճռականուն երկրին ինքեանք գրաւեցին. յորմէ ոչ սակաւ վնաս եհու վճռականաց ազգի մերոյ. որք յնձն այնչափ հաստատել և զօրացեալ էին անդ, մինչև խաւն ըստ բնիկ հնդիկս մարտս մղել ընդեմ անդլիացւոց, ՚ի դիմել նց ՚ի վր ծովափնեայ տեղեաց պանկալայն որպէս ստորև լիագոյն ուսումնք նշանակել։

Ա՛ս մողոլս կամ առ հնդիկս, ոչ գոյր յնձնգոյն այնչափ ինչ յաճախուն առնելոյ վճռականուն ըստ օտար ծս, այլ առաւել յՅն իւրեանց ևԹ. մինդ զի ոչ առատաբար արգելուին էին նց նաւարկել ըստ ծով. բայց զնոսն յաճախելոյ անդ հայոց և եւրոպացւոց վաճառականաց՝ պատեհ կոչեցեալ ցեղք ինչ առ նս, որք Թոյլ են յիւրս կրօնն՝ և են ռճծատուն, ձեռնամուխ եղեն և ինքեանք ՚ինոյն. զոր առնեն կամ ինքնին, և կամ ՚ի ձեռն այլոց։ Իսկ օտարական ազգք մինդ յատկեցս հայոց որք կան այժմ անդէն, Թէպետ առկաւ են յոյժ ըստ ՚ինախանուցն, առ հնոյն գործ

շուտ

շահավաճառուբ ապրատին, ոչ և՛ ի սկզբան, յոյր սակս յար՛ ի վէճս և՛ ի դատս Թարթափին մինչև նոյն իսկ անդրնացուց խոստովանիլ, թէ մեծաշէն դատաստանարան՝ որ է՛ ի կալկադա մայրաքաղաք պանկալայի, դրամով հայոց շինեցաւ։ Այժմ ծառայական ազգաց միջև առաջին են անդ՛ ի շահավաճառուբ անգլիացիք. որոց ունելով ընդ իւրեանց առուբ զայլևայլ տեղիս՛ ի զինէն կողմանս հնդկաց, և առաւելապէս՛ ի պանկալա, անարգել վարեն զառևտրուբ իւրեանց. որով և՛ ի սուղ ժամի հարկս տացեն, դառնան մեծագանձ՛ ի հայրենիս իւրեանց։ Ջկնի անգլիացուց գալղկացիք, որոց կալոնածք ասկաս են, ք զանգլիացուցն. ապա հոլանտացիք, և փորտուքալք, որք թէպէտ եղեն առաջին տիրաց պետօք երկրին, այլ յաւիտենական ի զինչ անգլիացիք, գալղկացիք, և հոլանտացիք։ Իսկ հրեայք սակաւք գտանին անդէն։

Վաճառականք յորժամ կամին ապատրաստել զվաճառս առ՛ ի բառնալ՛ ի նաւ, պէտ զկատաւ, ըզմ՛ ժամօք յոր յանձնեն Թէլլալաց, ի ժողովել կանխիկ տուճեալ նոցա զդրամս, և նոք երթեալ ժողովեն՛ ի վաճառատեղեացս, որ՛ ի լեզուս մոլոլաց կամ հնդկաց կոչի Արանկ, որ առ նոսա նշանակէ զառեղին ուր հաւաքին բերք երկրին՛ ի վաճառս. նոյնպէս և Թէլլալք յորժամ յանձնեն գիւղականաց և արուեստաւորաց պատրաստել զկատաւս, կանխաւ տան նոցա զգինս՝ նախ քան զսկսանիլն գործել. քզի այս սովորուբ է առ նոսա, զի մինչև են առեալ զդրամն, ոչ գործեն ինչ, ապա զվաճառն զայնոսիկ ժողովեն՛ ի մասնաւոր համբարանոցս վաճառաց, որ՛ ի լեզուս հնդկաց կոչի՝ Գոդի, և անտի բարձեալ՛ ի նաւս, տանին յայլև այլ կողմանս Ցնի։

Ա. զանազան ազգաց վաճառականս, զանազան են անդէն սահմանել և շահք գրամոց. առ վաճառականս ազգի մերոյ ինն՝ առ հարիւր, իսկ առ վաճառականս եւրոպացուց՝ տասն. և առ ընկերուբնն կամ քոմբանիայն անգլիացուց, որ տիրօրէն է՛ ի պանկալա, ուրեմն. Թէպէտ և արտաքոյ այսմ՝ ամ վաճառականք առելեօք տան՛ ի շահ։

Ը. Բաժն Մողոլաց։

Պողոլ մահմետական հնգիւկք բզմ իրօք նմանին քարուք, նաև ուրեք ուրեք զգեստուք՝ պարզ սկց

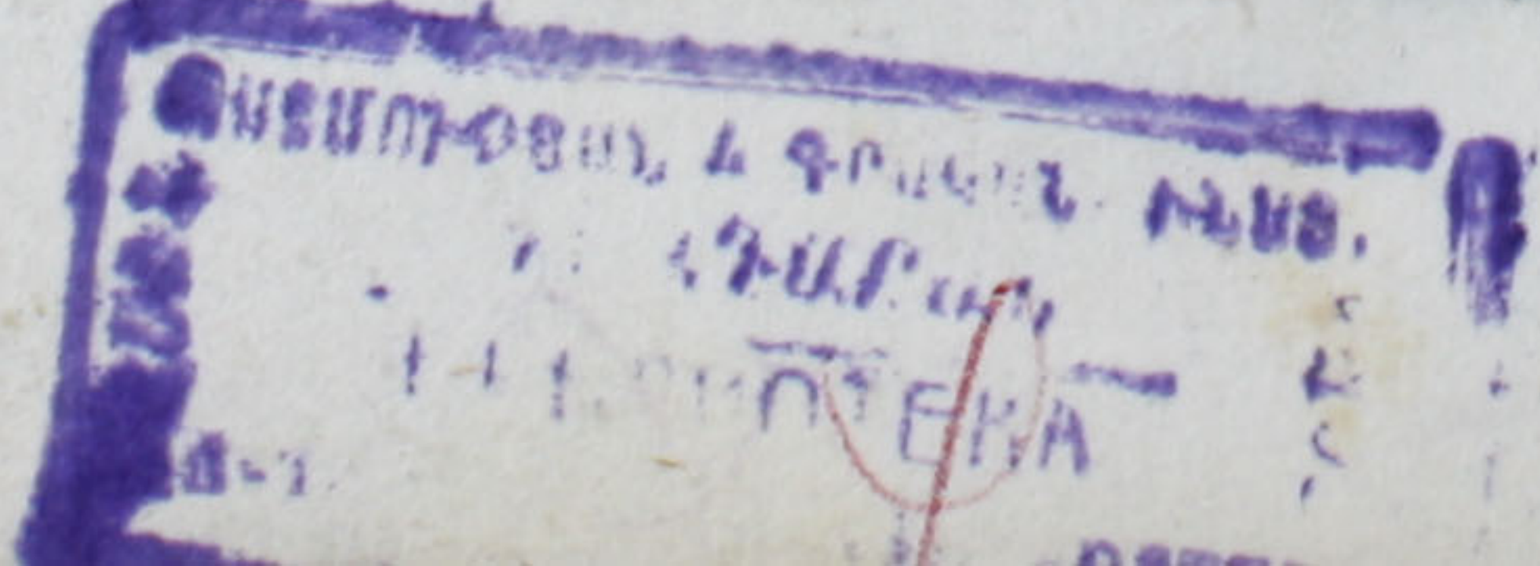

աչից և տաճկաց. բայց միայն գին ա՛ք առաւել գեղեց
են և լիգամոլ, և գլխովին ընկղմել յանառակութիւն:
Իսկ բուն կռապարիշտ հնդիկք՝ բնութիք հլու են.
ճենդ թէ վատասիրտք, և անհնարին երկչոտք. ո
րով եղեն և միշտ եղեցին որս պատրաստական ամէն՝
որք կամիցին տիրել նոցա. զի մեծապէս ատեան զան
գթութեան և գիտութեան, որք անանձնատ են՝ ի պետից:
Եւ ևս անմիաբան են և երկպառակք՝ ի միմեանց,
ուստի հնարք նորանոր տրուելիք և ուաճայուելիք յատ
նեն առ նա. և օտար աղգք դիւրաւ տիրեն նոցա:
Վայ անուճանի և քաջ հէյտար այլ խանին, կի հէ
աէրնաէգին՝ ազգաւ հնդիկ, ուսեալ զարուեստս պետի
ան գտղղիացիս. որ ջանահնար լինէր վտարել զամ
եւրոպացիս, ճենդ զանգղիացիս, ի հայրենի ծէն,
ասաց անգամ մի առ նա դառն և նեղեալ սրտիւ:
Անմիաբանութի և երկպառակութե մեր, և պատճառ
ձերոյ երջանկութե և խնդութե, որք փայտակերտ և
բիւրօրեայ եկեալ՝ ի հեռաւոր ծէ՝ զերկիրս մեր գրաւ
եցիք, զի թէ իւրաքանչիւր որք կան՝ ի քղքս մեր,
մի մի վէմս ձգէին՝ ի ձեզ, բաւական էր՝ ի հալածել
զձեզ: Քանզի յիրաւի անգղիացիք, ձայն և այլ աղգք
եւրոպացւոց, տիրեցին նոցա առաւել հնարիւք, քե
թէ քաջութե, զի նախ գրգռէին զերկպառակութի և
զմարտ՝ ի մէջ նոցա. և ապա միաբանել ընդ միոյ կող
մանն, յաղթէին և տիրէին միւսոյ կողման. և զկնի
նաև զայն կողմն և զնչխանն՝ ընդ որում միաբանե
ցան, ի բաց հալածել, մինչեանք տիրէին ծի երկր
ցունց:

Ա՛ռ հնդիկս յաճախեալ է յոյժ ճենդ առ Դաւայս
գոլուն. քզի բազ՛ք բաց՝ ի վարձուց իւրեանց՝ յոր
ժամ տեսցէ նոցա ոտն դնել լինչ, նախ առնուն մատն
լինչ՝ ի դրամոցն՝ իբրև՝ ի վարձ աշխատանաց իւր
եանց. և ապա զառիւսագինն իբրև զթանկագին
գնեալ, զաւելցն պահանջեն՝ ի տէրանց իւրեանց.
նաև՝ ի գնել իրաց վճառն լինչ խորհն: Ծառայք ոչ
և խաժամուժ ժոլիտդք առ հնդիկ բնիւրտ են, ապուշ
թանձրամիտ, անհրահանգ և զուրկ ամենևին՝ ի քա
ղաքականութէ և՝ ի հոնձաքոյ. յորս չէ մարթ բնաւ
վստահանալ զոյգս լինչ ինձեր հաստուցանել առ
այլ ոք. վայ հարկ է անդ զայսպիսիս պիտակաւ
գրոյ վճարել. այլ՝ ինձեռուել և՝ ի խաբել և գողա
նալ աչալուրջ են սթափ և ճարտարք: Ի խոստ
մունս արագ են և առատ, նուիւ յոյնս, զորս բնաւ
ջունին՝ ի մոխ հատուցել. զի նախատինս համարին
ան-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

անձանց հրաժեշտ տալ. այլ ի կատարումն գժբօղք.
յոյր սակս ոչ տակաւ նեղութեի և վհատս կրեն օտա-
բականք, որք անտեղեակ գոլով բարուց նոց, խա-
բին զնա բազմապատիկ խոստմամբք. որով բիշմ ան-
գամ բիշմ կարևոր գործառնութիք նոց ի դերև ելա-
նեն։ Ծեղծք են և անատակք, գլխովին անձնա-
տուրք ի պղծութենէ ցանկութեանս մարմնոյ, զորէն ա-
նասնոց անբանից. Ծոյլ, տարտամ և վեհերոտ։
Հնդիկ ամբոխք ի հարաւային կողմանս մեկ չորրին
ունելով միայն պատեճ գինւով կապերտ ինչ կտաւոյ
նրբիւ զսփածանելի. այլ մեծատութիք միշտ ագանին
պատմուճան կամ շապիկ պճնաւոր միակուռն ի նուրբ
և յազնիւ կտաւոյ. ոսկի զարդք նոց են ակունք և
մարգարիտք, զորս կրեն ի մատանիս և ի գինտս և
յայլ զարդս։ Ի ջրինէն ի ձեռն ի մեծի մասին բաց
ի հնդիկ ռամկաց ջրինի հովանոցօք, զոր ի գործ ա-
ծել սկսան ապա և յեւրոպիա. իսկ մեծատութիք և
մեծամեծք նոց ջրինի գահաւորակօք. զոր նոք կոչեն
Բալագի, որ է լծասիրբաւական, ունելով յատակաց
քառատուն և յիսուն հեռուստ ոտատեղս. յորոց
մին բարձեալ տանի հովանոց, այն է՝ էլփազէ հո-
վանի առնելով ինն իւրոց. քանզի երկոքինն կողմանք
գահաւորակին բաց են։ Ի մատրաս ձգեալ գործմանէ
տեսայ, սովորուած է կրել և տեսակ մի հովանոցի,
զոր և ոչ ի մեծատանց ամբն անխտիր կարեն տա-
նել բաց յանգլիացւոց, որ և է բոլորաձև տախտակ
տափարակ սկեզբ կիսոյ ծալկենկար, զոր ծառայք
երկոքումբք ձեռամբք վերամբարձ ունելով տանին
ի յեռուստս ի վեր գլխոյ տեն իւրեանց. որ անհե-
թեթ իմն թուի ոտար աղեաց։ Ասէ քանզի և ի
հայոց անգ բնակելոց՝ որ ոչ կամեր կրեր զայն,
անգլիացիք զինի զարթել, կամելն արդելուլ, այլ
մերքն ցուցին նոց զհետևար հրովարտակին՝ ընդհակ
նոց յընկերութենէն անգլիացւոց ի ձիկն ոսկանեան
պետրոս աղային, որ գոլով մի ի խորհրդականաց
ընկերութենէ որ անգ, առեալ էր ի նոցանէ հրովարտակ
կամ վճռ ազգիս հայոց բնակելոց ի մատրաս, ունել
զնմ ազատութեն, զոր ոչնչին անգ անգլիացիք։
Կերակուր մողալաց է որիզ և քաղցուճենիք. այն է
Ըռէչէլ. զորոյ զգանազան տեսակս լինեն անդէն ի
բերոց երկրի եւրեանց, ընտիրս և պատուականս։
Իսկ միսս ոչ ուտեն. վճռ զի արգելեալ է նոցա յօրինաց.
այն զի և միսատակար կան է ի հարաւային կողմանս տակա
ւորին տաստակութե. ուստի օրինք նոց յայտնի մտանին

յայլ

յարմարել և հանդամանաց օդոյն։ Յետ առաջ առաջ քաղաքացիք ընտրեն դէպ փեսի Ինդվին, որ կա-
րի յառնիսել և առ նոս։

Դէմք սոցա են Թուխ և սևագոյն, Թէպէտ ոչ ըստ ազգաց ինչ ախրիկեցւոց առաջիկ սեռաբ. առաջիկ սևագոյնք են բնակիչքն՝ ի խորին հարաւային կող-
մանս գետակողմն, և՝ ի կոզմանս մատրասու գործ վարդան Ա.ըջասանաներիս կոչէ. սակս յոլո-
վագոյն լինելոյ՝ ինն սեաւ մաշկի։ Իսկ բնակիչք հիւսիսային նահանգաց Թէպէտ գունիք ապիտակք
են, այլ շուտին կայտառուն և կարմրուն երեսաց. զմարմինս խրեանց առէտ առէտ օծանեն խաղով
մանաւանդ ռամիկք։

Թ. Լեզու Մողոլաց։

Ոչ ինչ աչք մանաւանդ ինչ լեզուս օտար յայլոց լե-
ռաց. բայց յայն հասարակաց բարբառ գրե-
թէ և իւրաքանչիւր երևելի նահանգ ունի սարբե-
րուն բազմ, մինդ՝ ի կոզմանս ինչ։ Իսկ՝ ի գաւառս
տանի և՝ ի գիւղս, ի գործ ածին զլեզուն պարսից,
որ՝ ինչարգի է յոյժ առ նոս. ուր և հրովարտակք և
նամակք արքունի գրեալ են՝ ի լեզուս պարսից։ Գիւ-
ուրն և ուսուցին չիք բնաւ առ նոս, և ոչ իսկ փոյթ
տանին այնմ. ոչ տօմարական հաշուիչք և ոչ բնական
գիտուիք. զի բաց՝ ի շահասիրուէ յորում աչալուրջ
են և հնարագիտք, ոչ գիտեն այլ ինչ։

Ժ. Կառավարութիւն Մողոլաց։

Պատճառ եղեալ յայսմ վայրի յիշատակել զԹ՝ ի հար-
ևանցի, զքղեքական կառավարութիւն աշխարհին
հնդկաց, ի դէպ է զլատմուել ստացողացն՝ ի վերուստ
անուն համառօտել առաւէն։ Յորս ըստ նախնեաց պատմուեաց, առաջինքն եղեն Բագդոս, Հերակլէս,
Սեսոստրէս, Դարեհ, և Աղեքսանդր մակեդոնա-
ցին։ Յետ մահու աղեքսանդրի, մի ոմն Սանդրո-
կոտոս անուն ազգաւ հնդիկ, այր զօրաւոր, վանե-
եալ զմակեդոնացիս, ինքն արիեաց ձեռն։ Այլ ոչ
յայտ՝ թէ օրշափ ետաց միապետութեն հնդկաց
հիմնեալ՝ ի նմանէ։

Ի սկզբան ը դարուն, արաբացիք սիրեցան յՀն-
դիկաց, ոչ յԱրջագոյն և յայլ կողմանս Ց՚ի. առին
զիւղիս ինչ հնգկաց, բայց զցամաքն բաց՝ ի տեղեաց
ինչ

ինչ Թողն ը իշխանութ նոցին բնակչացն, չառա-
ջեալ խաղաղութիւն տուր և առութիւն առնել ՚ի
նմ։ Ապա յետ երից դարուց աղդք բարբարոսք դե-
ղիմ մահմետականք, եղեալք ՚ի խորասանայ ը զօրա-
վարութ մահմուտ անուն ուրուն, յարձակեցան
յՅն հնդկաց ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ. և տասաւոտ
կուռ հասին մինչև ցգաւառդ, բարձեալ ՚ի բաղմութ
գանձ ծէ անտի առաս անբաւ։ Յետ ոչ բազում
ամաց յարեաւ հուլակուսր Ջինկիս խանն ՚ի Թա-
թարաց. որ զինի աիրելոյ մեծագոյն մասին ասիոյ,
յամին երբև 1200 դարձոյց զզինս իւր ՚ի հնդիկս.
և եհաս մինչև ցգանգէս, բայց փութով յետս դար-
ձաւ անտի. ուստի զինի սակաւուց տիրեցին նոքա
բազմանացիք։

Սոքա, ը ոմանց պատմագրաց՝ էին ՚ի նախայիշա-
տակեալ վաճառականաց արաբացւոց բնակելոց ՚ի
ծովեզերեայ կողմանս Ցինն հնդկաց. որք անշօրս և
ակարս գտեալ զիշխանս հնդկաց և զժողովդ նոյ, ոտն ոյ
պետմի բազմ մեծամեծ նենդս տիրեցին. և հիմնե-
ցին անդէն մեծ և ընարձակ ինքնակալութ. որում
ետուն արքայանիստ քաղաք զտըլլի։ Ընդ ոյ տրուբ
էրչանիկ էր հնդկաստան. վը զի բազմանոցիք դըշ-
խամին անձնատուր գոլով ՚ի վաճառականուս, և ՚ի
մանկուէ մնել ՚ի նմ, չէին պատերազմասէրք. որում
ղուգընթաց են սպանուն Թիք և քանդմունք և աւա-
րառուն և այլ սիսալս ոճիրք և անդթութ, ուստի
՚ի մեծի խաղաղութ վայելեր յայնժամ Ցն հնդկաց։
Այլ ոչ ընդկարեաց այս իշխանական աէրութ նոց.
քզի լինի Թիմուր կամ լանկԹամուրն եղեալ ՚ի Թա-
թարաց տոհմ ՚ի ժէ դարու, անբաւ բազմութ զօ-
րաց յարձակեցաւ Ցն հնդկաց, անձամբ ը իւրն
նուաճել զհիւսիսայինն նոցանդս նր. իսկ զհարա-
ւայինն ՚ի ձեռն զօրապետաց իւրոց։ Եւ որպէս
Թուխն կամէր անդէն հաստատել զաԹոռ ինքնակա-
լութ, այլ յանկարծակի ինն լուր ընկալեալ, տի-
աեցաւ դնալ տալ սիզմ ընդդէմ պատերազմ տուլտա-
նին, զոր կալեալ էր ՚ի բանակ։ Եւ այսպէս տիրեաց
Համրէն ասիոյ. սկսեալ ՚ի զիւռնոյ մինչև ցգանգէս.
և մինչ իսրհեր առնուլ և զՅն չինաց, և զմնացեալ
մասն ասիոյ, մեռաւ ՚ի Թուբբատան ոստ և ՚ի վեր
անդր կիշատակեցոյք։ Եւ զինի մահու նր մեծամեծ
պետմունք յարեան յորդիս և ՚ի Թոռունս նորա, և
մեծագանձ աւարըք նր բաժանեցան ՚ի բազմ մասունս
՚ի մէջ բազմապատիկ ազնդոց նր։

Ի Թուռանց սը մի ունն անուանեալ Պապուր, որում յետ մահուն լանկթամուրայ անկաւ Թուրքաստան որ և Թիքրէք՝ ի սամարղանդ՝ ի մայրաքաղաքն բռնխարխոյ, եղև հիմնադիր ինքնակալուբե ՌԾին մողոլի կիմ մուղալաց։ Քանզի էօղլեք Թաղթալք մարտ ընդեմ նը յարուցեալ, ընկենցին զնա յաթոռոյ. յորմէ բռնադատեցաւ փախստական անկանել՝ ի քաղաքն անուն քաղուք հնդկաց, որ է՝ ի հարաւակողմն լճին՝ ուրք անչափ ունէն զհնդկաստան կիմ զմնալըն՝ ի Թաղթարաստանէ։ Իսկ իշխանն քաղուքայ դուրս ելեալ բեկամ արքայական տանն մուղալաց, ընկալաւ զնա. և ձեռնտու եղև նմ, յինքն ժողովել զբազմս՝ ի հպատակաց անտի իւրոց մուղալաց։ Ապա՝ ըստ առաջնոյն, եթէ վասնզ ՌԾ է սմ մարտիւ երանել՝ ի վր էօղլեք Թաղթայ, որք ակրէին հասնիլն Թուրքաստան ՃԻն, խորհուրդ առ նմ դարձուցանել զնոսա իւր՝ ի վր հնդկաց, յուսացուցեալ զնա հիմնել անդէն նոր տէրութիւն փարթամ և ընարձակ ևս քան զմեծուքեաստան։ Ասաղ և պապուր իջեալ՝ ի լերանց անտի հիւսիսոյ իւրովք մողոլովք յարձակեցան՝ ի հնդկաստան. և չգտեալ անդէն զօրաւոր ընդդիմակս և ազգէրս ընդ Թայից իւրոց՝ ի տուղ ժամի հաւ զաղբալի մայրաքաղաք նոցա. ապա և զհամօրէն հնդկաստան. որով յայնմ օրէ հնդկաստան սկսաւ կոչիլ մողոլ կիմ մուղալ, յանուն ազգին որ տէրեաց նմ։

Եւ այսպէս՝ պապուր որ յոգւոյն անդ իւրում՝ ոչ կարաց պահել զերուխթն իւր, ի մէջ օտար ազգաց եղև հիմնադիր նորոյ Թիքրուբ, որ վարթամուխթ և ընարձակուխթ զանցանէ զ ինամ Թիքրուխթիս Ճի։ Ա հաստեաց անգամօր պետուն օրէնս ի նորոյ ինքնակալուբե, և հաստատեաց հանգամանս քաղաքական կառավարուբե, ըստ եղանակի կառավարուբե պարսից և Թուրքաստանի, յորս յիշատակն Թագաւորեաց։ Կարգեաց նոր կուսակալուբիս՝ ի տեղիս տեղիս, որք՝ ի լեզու մողոլաց կոչին Սուպասալիս, ըստ Նահանգ. իսկ կուսակալքն՝ Սուպա Նաչալ, կիմ սոսկ Սուպա. ըստ յիշատակին հնդկիք՝ Ռաձայ անուանէին զառաջս Նահանգաց, ոմն և այժմ տեսուչք ՃԻն՝ որք են հնդկիք և արտաքոյ սուպայուբեաց, կոչին Ռաձաչք։

Իշխանուբե այս սուպա նահապետաց էր մեծ, զօրս և առեալ փոխոխէր Թիքրն ըստ հաճոյից իւրոց, զի մի զօրացեալ ազատամբեսցին՝ ի նմանէ. ուստի մի ոմն կուսակալ նորոգ կացուցեալ յայն պաշտօն, իբրև ել՝ ի

'ի տըրլի մայրաքաղաքին գնալ 'ի ժառանգուն իշխել նուէ խըզոյ, զարձաւ և հայէրլեոտա առելով. հայիմ առեանել, թէ գաղլաղորդն իմ զինի, յայտ արարէք զառակաւտաև իշխանութեն իւր։ Ա՛ր սորին պատճառի կարգեաց 'ի վե՛ր նոյ և լրտեաս, զի մի զղջօս հաւատացեալս նոյ առ 'ինոճաձել զինդիկս, որոյսին ինքեանց Թիկունս ընդեմ Թիգրին։ Բայց 'ի տուապատ նաստաւագ անտի, էին և այլ տորին իշխանք, որք կոչէին տակ նաստաւագ, իբր քաղաքապետք կախեալք զառաջնոց։ Յորմէ յայտ է թէ և կուսակալութեն Ծին հնդկաց առ նովին ժամուք՝ էր գլխաւին բացարձակ և ինքնիշխան, կախեալ գհամոյիս Թիգրին։

Սա ամի ամի յանցանել անձրևայնի եղանակի, էլաև նէր 'ի գաշտ լինչ մեծ, ուր պատատան էին գալ հաւաքիլ ամ նաստաւագք, և այլ գլխաւոր զօրապետք հիւծ անհամար զօրօք իւրեանց, երթալ ընդ Թիգրին յայցելութեն ամ նահանգաց Ծին, մեծահանդէս շքով, որոմ ընդ պատմուէճ՝ ոչինչ հանդէս Թագաւորական զուգահաւասար գտանէր։ Զի անհամար բազմութեն իշխանաւորացն առհասարակ 'ի զարդ ոսկի և յակինթս պատուճանս զարդարեալ, ինչ քեանք և երիվարք նոցա. և ոչքան 'ի միջի նոցա 'ի համակ ոսկի և յակինթակուռ գահ բազմել, բարձել վերամբարձ 'ի վե՛ր յաղթանգամ փղի, հիւծ բիւրաւոր ոտատուղին զօրօք անցանէին 'ի ձեռաց 'ի ձեռս. որոյ տեսիլն և եթ սարսափեցուցանէր զժողովուրդն առ հասարակ։

Սոյն այս պատուր ինքնակալ մազալաց 'ի սկզբան անդ ոչ սիրեաց համօրէն Ծին հնդկաց, բայց զինեն նէր Ալբար, և յետ նէր Ովրանկ զնա ինքնակալն 'ի ծայրն հասոյց զհիասքեստուէնն մազալաց, զի հաւ զեամ Ծն հնդկաց բաց 'ի փոքրիկ լեզուէ ինչ մազալ պարայ. ուստի ամուն սէր համբուրել և առ ամ մազօլս, և երբև բարեբար և ընարձակօղ 'ի պատուէն է առ նոս։ Ա՛յլ զինն մնհու նէր միահեծան տիրոջն այն անկանդնելի կործանեցաւ. որոյ առաջին պատճառն եղև անաստուածն իրեանց յաղորդուէ. զի ինքնակալքն մուղալաց զօրով առնեն ինքնիշխանք, կարօղ էին ընտրել 'ի յաղորդ ներքինաց՝ զոր և կամէին, առանց հայէցոյ 'ի մերձաւորուն ազգականուէ. ուստի ոչք արտաքոյ մնային, մարտ 'ի վե՛ր միաբանք յարուցանէին։ Իսկ նաստաւագն՝ զիստովութեն զայն առնէ դիտել դուէ, ըզ մեծի մասին 'ի բաց էլնն 'ի հնազանդուէ Թիգրին, և եղեն ինքնագլուխ իշխանք.

խանք. յորոց բէկմ՝ ինատպատացն և՝ ի հնդիկ ազ
ձայից յարեցան առ ինքնագլուխ ազգն մարաթացից.
ընդ նմին և նոճաղեցուցին զհարկն զոր տային՝ ի
դանձն արքունի. և այսպէս միահեծան տէրութիւնն
որ զԼիսովին ինքնիշխան էր, և կարօղ էր հանել
սպազ առձիկս բաշխել միլիոն մի զօրաց, ստիպեցաւ
գիջանել՝ ի հաճոյս և՝ ի բռնութիւն իւրոց պաշտօնեայ
ապարաց.

Յայս վիճակ գտաւ մեծ տէրութիւն մուղալաց՝ յորժամ
՝ի 1738 յարձակեցաւ՝ ի վեր բռնակալն պարսից՝ Նա
ատըր շահ, կամ Դահմատ զուզլի խան, իբրև հարիւր
հազար պարսիկ զօրօք, ժամ և առիթ գիտօղ գտեալ
զերկպառակուն նոյ։ Քանզի մեհմետ կամ մահմուտ
շահ ինքնակալն մողալաց հաւանեցաւ ընդ փոխարքա
յին իւրոյ և սպարապետին, տալ մարաթացից զերդ
բաժինն հաւօրէն մնից Թագաւորութեանն իւրոյ, զոր
պահանջէին՝ ինամանէ։ Իսկ խնամատուն սուպա նա
պատն հէյատարապատայ, որ էր միանգամայն և փե
խարքայ՝ ի մեծ ցաւոք կրկին՝ տալոյ կոչեցեալ, քա
զուսմ ընդեմ եկաց խնդոյ Թէքլին. բայց տեսեալ
զի չկրեն լսելի բանք նր, այլ բանք փոխարքային,
և սպարապետին, որք Թշնամի էին նմա, դժուարեալ
յոյժ կոչեաց Թղթով՝ ի Ծածուկ ղդահմատ գալ և
առնուլ զՅն հնդկաց. մի առ մի առաջի եդեալ նր
զվիճակ երկրին, և զերկպառակութեն իշխանաց, և
զխռովարարսն Թէքլին։

Յայնմանէ զօրացեալ դահմատ զուզլի խանին, դէպ
ուղիղ չուեաց մինչև ցմայրաքաղաքն մողալաց տալ
լի. 60 հիւր պարսիկ զօրօք բաղխեալ ընդ մեծի ձա
կատու նոյ։ Յորոյ անհամար բազմութիւն զօրացն մո
ղալաց, որք ոտք ասեն՝ էին 400000 ցանել ցրուեցան
առանց ընդդիմարարելոյ նոյ. ոտք՝ ինամինուն՝
բիւրաւոր զօրքն պարսից՝ ի փախուստ դարձան յե
նասց 50000 մարդ գոնացեալ։ Եւ դահմատ զուզլի
խանն յաղթականաբար եմուտ՝ ի մայրն յարքայանիստ
մայրաքաղաքն մուղալաց՝ ուր նստեր մեհմետ շահն,
որ պարտուեալ խռովարանեցաւ նմա. և ստորագրեալ
ընդ պայմանաց՝ զոր եդ՝ ի վեր նր դահմատ։ Եւ
դարձաւ անտի լցեալ անբաւ մեծագանձ աւարօք.
յորս յատկապէս նշանաւոր էր արքայական գահն, Թիղ
դայլ գանձս և զանհաս պատուականս։

Այս գահ հռչակաւոր՝ ի համօրէն ծն, էր սիրա
մարդ արուեստակերտ կացեալ՝ ի պատուհանգանի,
տարածեալ ունելով զվերտուրս պատուհանդանին հա

մարկ

մակ ոսկի մաքուր, լեռնէ մեծաւէծ և անգին ակամբք նոյնպէս և սկրատարդն ողջոյն անգին գանազանի պատնէշն ակամբք ի գոյն փետրոց բնական սկրատացս յարմարեալ. իսկ ի կուրծս ունէր կարմիր յակինթի պատնէշն և անգիւտ, զորմէ կախէր կայր մարգարիտ մեծ հաւասար մեծութեամբ ասանձի, որպէս նման ոչ գտանէր ի հանդերձն Յի։ Յայս գահ զարմանալ նագիր յորժամ բազմէր ինքնակալն մուղալից յաւուր ծննդոց իւրոց, ոչ ժուժկալին աչք հայել ի նա ի շքեղութենն ճառագայթից որք հասանէին ի նմանէ։ Գինն այսր անհամեմատ և անգին գահի ի ժամս նոր բին գահմանի հասուցանէ 10 բիւրոց ռուխի. որ առնէ աւելի ք զշ միլիոն ոսկի։ Իսկ ծնացեալ աւարն զոր հատ նա ինքն գահմանա՝ եհատ ցհարիւր յիսուն միլիոն ոսկի։

Ապա այնուհետև մահմուտ շահն անարգեցաւ յայս ունծամանծաց տրուել իւրոյ, և նաստատքն թոթափել զլուծ նր, եղեն ինքնիշխան տէրք նահանգաց իւրեանց, հատուն և զհարկս զոր տային թիկրին. և միապետական տրուեն մնղոլայ՝ դարձաւ ի բազմապետութեամբ. որով և քայքայեալ թագեցաւ ի նեղբոյ աւերակաց իւրոց։ Յետ մահմուտ շահին նստաւ ահմէտ շահն, զոր գանձասէր ան արքունի ամրահ գաղջ ըլ տեէն անուանէր ընկէց յաթոռոյ, և եդ ի բանակ, ուր բրնցան երիզքին աչք նր, և փակ նր նստոյց զնաղ ըլ տեէն, որ էր իշխան ի սերնդոց անտի լանկթամուրայ, զոր և անձանաչաց ալլուս ձիւեր, բայց և սա ոչ շերկար մնաց յիւրում իշխանութենէ. զի նա ինքն անօրէնն գազը որդոյնի լարել նմ եա խողխողել զնա ի 1759. և ի տէղն նր նստոյց զշահ ձհանն. որ և սա էր ի սերնդոց լանկթամուրայ։

Ա՛ն նովին ձիկօք մարտնջայք ժղնդք բնակիալք ի լերինս որ ի մէջ տաքանու և պանկալայի ինքեան ի նահանգն արդլն, խորտակեցին զգօրս ամրահ գաղջն. հալածել զնա ի ձեռադն ինչ. և աւել զտալին զարբայանիստ քաղք մուղալաց ընկերցին զշահ ձհանն. և փակ նր նստուցին զձհան բուխդ, զանդրանկին ալի գոհարայ. որ և սա էր ի սերնդոց անտի լանկթամուրայ. զոր նոյն գազըն քնդ այլոց բազմոց ի կալանս էր եդեալ։

ի. մէջ խառնուածից այսոցիկ և բազմապետութեց հնգկաց՝ ահմէտ յաթդալան ունի գլուխ ազգին ար դալացւոց կիմ տուրանեանցւոց, յաւիտենական զնալ

երկիրն զոր մահմուտ կիմ մեհմետ չահն առեալ էր ուրախեց, և զօրացաւ յոյժ: Սա յԱրշն միանգամ յարձակեցաւ ի հնդկաստան, և բազմ մարտս մղեաց ընդ մարաթայս վն ընտրութեն Թիւրի մողոլաց ի տալլն: Ապա ի 1760 միւսանգամ եմուտ անդր, և խոստոհ խորտակեաց զմնարաթայս, հասատատեաց յաթոռ Թուղլաբ գաւորութե գհան բուխդ՝ զոր մարաթայք կացուցեալ էին, էդհալ ի վէր հարկս. այլև զիմոմն ի զբաղետաց իւրոց կացոյց նմ պահապան: Յայնմ ատենս իշխանն ալի գոհար փախուցեալ ի կալճաց, գնաց ապաստան էդև առ անդիացիս, որք ընդ ապաշտպանութե իւրեանց առեալ, Թիւրի մողոլաց կացուցին գնա:

Բայց յետ այսչափ խռովութեց՝ ոչ երկիք դարձաւ այն աւազին Թիւրուն մողոլաց. այլ օրըստօրէ նոքա զեալ ակարացաւ, մինչև ընկնակալուն նոցա այժմ փոխեալ է ի բազմասփառութեն. զի չիք այժմ անդանօր միութն ինքնակալ հրամանատար ամենն, այլ իւրաքանչիւր նեղնգունի իւր տէրպանատար անկախ և ինքնագլուխ որք յառնեն միշտ ի վէր իրերաց, և զերծուն միմեանց գաշտպանեն. Թէպ զկողմնակ սիկ՝ յորս տիրեն բնիկ հնդիկ իշխանք, որք կոչին ռաճայք, և զանազան Թիւրք անկախք. նաև զկողմանն զայնոսիկ՝ որք են ի իշխանութե եւրոպացւոց: Սակայն մեք ի տարեգրական ընթացից մերոց ունիմք առաջադրել զնա ոսկի էր յառաջն:

ԺԲ. Մուսա Մողոլ.

Զահինք մեռաք ինքնակալէն մողոլաց՝ ի ձմեռ ժամանակս պէտէս փոխոխութեիս կրեցին, այլ միւռ անթիւ էին, և զրեթէ առաւել քան զմեռաս ձմ Թիւրուեց. յորոյ տեղեկութե արժան է գիտել. զի ձմ երկիր մողոլաց Ձին՝ յորս մարթ էր սերմանել ի բաց առեալ զանտառս և զապատաժուտ լերինս, չափել նշանակել կային առ Թիւրին. և յիւրաքանչիւր չափ չափու առնոյր հարկս ինչ, զոր պարտ էին տալ նահապետքն՝ և պաշտօնատարքն կարգել ընդ ոք՝ ժողովել և հասուցանել ի գանձ Թիւրին: Այլ բաց յորքունն հարկաց, նոքին տուտա նահապետքն և պաշտօնատարք յաւելուին ի վէր այլ ևս նոր հարկս և վնասանց. և այնպէս անհնարինս կեղեքէին զեղկեալ ժոլվեն: Եւ քանզի նահանգք կիմ տուտայուեք Ձին մողոլաց ըստ ժամու ժամու փոփոխեցան, նոյնպէս և

եկամուտ Թէքէին հետզհետէ փոխոխեցան։ Ի Ճիկս ովրանկվնա ընքնակալէն՝ ըստ ամանց պատմագրաց տուզայուէք և եկամուտք նոյ զոր տային Թէքէին, ևր ըստ այսմ օրինակի զոր ունիս առանձնաբար։

ՑԻԿԱՑԴ։

Սուպայուէթ։	Ոսկի։
Տըլլի,	38185940
Ալեքսանդրիա, կամ Ակրա,	35836250
Ագմէր,	20385790
Մահարատա	14266970
Փանեատ	25816610
Ալուդ, կամ Օվա	10072740
Մուլթան	6701340
Քաշօլ	5032480
Քիշմիր	7184730
Գուճրաթ	18995290
Պանկալա	16394880
Խանտեա, կամ Պահար	12723780
Օրիսսա	4463120
Սինտ	2869270
Պալահատ, կամ Տուլուգատապատ	32342030
Մալվա	12621920
Պերաէճ, կամ Պէրար	19188280
Գանտիշ	14019690
Պէտր	11653450
Հիւսարապատ	34792500
Վիջափուր	33697030

Ոսկոյ գումարն է, 377,244,090

Որ առնէ ոսկի վինէտկեան՝ 85, 741, 293։

Այլ ըստ այլոց առ ոեբուբ շահ սէլիմ անուն ինք նակալն մողոլաց, որ եղև յաջորդ մեծին ակպարայ ի 1610, տարեկան մուտք զանցանէր քան զ100 միլիոն ոսկի վինէտկեան. նմին երկիր և գիւքքիւ աշխարհագիր դնէ 600 միլիոն։ Սակայն բնիկ մողոլք և նոցին պատմութիւնք ցուցանեն՝ Թէ՝ ի ծաղկել Ճիկի իւրեանց մուտք ինքնակալին՝ էին 900 միլիոն ոսկի. և ոսկի վինէտկեան 500 միլիոն։ Եւ այս չէ ինչ ընդեմ նախայիշատակել չափու մտից, զոր Ճշմարիտ կեն ոմանք. քանզի բաց ի վերոգրեալ տուգայութենէ էին և այլ ճանապարհք և Ճանապարհորդութիւնք, որոց իշխանք էին բնիկ հնդիկք և կոչէին ռաճայք, ոմն ի վերս անդր ասացաք, որք և հաստուցանէին հարկս Թէքէին. զոր

տաճիշան ևս հաշուեցեալ, զորս Թէրեա՝ ի բաց հանիւ նոյն պատմագիրք, դուսմար մուխն հասանէր ի նոյն չափ առուի 900 միլիոնից։

Աբդարև մեծ են և իբր անպայման այսչափ բազմադուսմար հասք, սակայն չեն արտաքոյ ձշմարտութեան. քանի յայնժամ ունի և այժմ առ Թէքրն և առ մեծամեծ իշխանս միայն հասարքի ձոխութեն և գանձից մուղալից. իսկ ռամիկք և հնրկ ժղիդք յեսոյն ապրուստ տուռուցին։ Քանզի ոչ ասացաք՝ ի վերոյ, իբրպանչիւր նախապէս առ՝ ի ժողովել զհարկս, զոր ուս նէնդին իմ իշխանուն իւրեանց՝ ի վաճառարկանեն ժողովրդեան. և որ առաւել տայ նախապին, առնու զմի գլուխ իմ զբիմ. և նա ժողովէ զոմ հարկս ըստ պայմանին՝ չափուն, և տայ նախապին, և նախապն ինքնակալին։ Ուստի օձ լինին ոք այնց գաւառաց. որք կոչին՝ ի լեզու պարսից Չիմիրնատար։ Վնասանին ձմիս գոյր նաև այս օրէնք Թիւրքաստան. զի յորում երկրի և գլուխ լինէր գողոց, զնմինասն նոյն երկրին՝ պարտական էր հատուցանել, որով յայնմ ժամանակի ոչ գտանէր անդ բնաւ գող և աւազակ։

Աբդ նախապն ամոյ չամիս պահանջէ՝ ի գնմինատարէն գհարկս, բայց գնմինատարն ոչ կարէ ամոյ չամիս չաղքատս գլուխգլուխ ժողովել, այլ սպասէ մինչև ցբոլորիլ տարւոյն. յորում պատուիրք և քեզք երկրին հատուցեալ վաճառին. ուստի բռնադատին առնուլ չայլոց դրամն ծանր տոկոսաւք մինչև 18 առ հարիւրն առ՝ ի վճարել նախապին։ Ահա այս խնդիրս պատճառն, զի գնմինատարք չարաչար կողոպտեն և կեղեքեն զեղկիւլն գլուխգլուխ՝ մինչ նաև զկանայս և զդստերս տան նոցա զպղծեն անօթս, և չեռս այնորիկ զորդիս նոցա, ՝ի վաճառ արկանելով։

Ուստի գլուխգլուխք նոցա, թէպէտ սակաւ ծախս առնեն ՝ի սէտս հանդերձից և կերակրոց, սակայն և այն սակս հազիւ կարեն հատուցանել։ Եթէ այնչափ ևս ազատեսցէ և պահանջասցին սոցա, մինչև բաց ՝ի հարկաց և ՝ի կապալաց որ ՝ի վէր երկրին՝ պահանջեն մանաւանդ հարկս գնմինատարք պղծատուս ծառայ որ ՝ի նոսա։ Յայն սակս ասէ առաքեն քննիչ յեպարաքս և ՝ի պարտէզս նոցա, զի Թէ բազմացեալ նկեն ծառք, առաւել շուցուն զսակ հարկին։

Անդրէասկիք յորժամ տիրեցին Ծովեզերեայ սահմանացն, Թէպէտ անխախտ կալան զայս կարգ, այլ ՚ի մէջ իւրեանց Թեթևացուցին զհարկան՝ ի սահմանս ոչ

բուն իւրեանց։ Զի ոչ թողուն զնմանութեամբ՝ յայլոց առնուլ զրան ծանր առիսեաք, այլ յընկերուհի իւրեանց չափաւորել չահու. ՟ի, 8 առ Տարեւն։

ԺԲ. ԿՐՕՆ ԿԻՄ ԴԷՒՒ ՄՈՂԱՑ։

Վերկրօնի կիմ դէնի սոյ՝ քզնի նոր է և անլուր առ մեզ, փոքր ինչ զարձակ կամիմք յայտ վարդի խօսիլ։ Աբդ՝ ՟ի համօրէն Տէն մողալաց ՟ի բնիկ մողալն՝ երկու են դլխաւոր դէնք. բայ յայլոց անոն՝ զոր ունին անդ օտարական ազինք։ Առաջինն՝ է կռապաշտուն և հեթանոսուն. իսկ երկին՝ դէն տաճկաց։

Դէնն կռապաշտից՝ է գլխովին այլաբանական և քարոյական. որոյ սկիզբն գլխովին անծանօթ է և բնքեանց իսկ բնիկ հնդկաց. այլ այժմ փոխեալ է յառասպելս Ծաղրականս, և՝ ի խորհուրդս տղայական՝ չիմարականս, և՝ ի սովորութիւս պիղծս և անհեթեթս։ Երիս գիրս սրբազանս ունին, յորս հիմունք է հաւատոյ սոցա, որք ուսուցանեն զՀաւատոյն։ Ջառաջինն՝ կոչեն Վետաս. որ սքանչ գիրք համարիմ է առ Ձեզ. զոր առաւիկ նախանձայուզութիւք պահեն պրսմանք նոյ՝ ՟ի քահանայիք հիմ քուրմք. զի մի անկցի ՟ի Ձեռս այլադեղի ուրուք. զոր թէպէտ և անկատ նէր, սակայն ոչ ոք կարէ ընթեռնուլ, զի գլխովին պիտակս նշանագրովք է գրեալ։ Ջերկրն կոչեն Վետամ, կիմ Վետամ. որ է իբրև կանոնագիրքն ամ բնակչաց ՟ի մէջ ինդոսի և դանգէսի. և ոտարունակէ զվարդապետութիւն Պրամա անուն ուրուն, զոր համարին էակ գերագոյն ՟ի զմարդկէզէն բնութիւն, Թարգմանն ձծուլեմ, և ՟ի ՟ի օրէնսդիր հնդկաց։ Ալն գիրք հրամայէ հաւատալ զէակ մի գերագոյն արարիչ էակաց. յորոց ոմանք գերագոյն են ՟ի զմարդկէ. այլք կարի ստորին ՟ի զնոն. ևս հրամայէ հաւատալ զանմահութիւն հոգւոյն, և զվարձս և զպատիժս հանդերձեալ կենաց, և զհոգւոփոխութիւնն. այս է հիմն և գլխաւոր վարդապետն դէնի նոյ, որ այժմ բաժանեալ է ՟ի 83 ազանդս, որք միաբանին ՟ի միմեանս ՟ի գլխաւոր սկզբունս ինչ. բայց և ՟ի վեր այլոց չունին ինչ հակառակուն։

Իսկ զերծ գերան կոչեն Ջամըշգրիթ, կիմ Սանջ գրիթ. որ է իբրև մեկնութիւն Վետամ անուանեալ գրոց, զոր անգլիացիք Թարգմանեցին ՟ի լեզու անգլիական։ Յայն գիրս գրեալ կայ, Թէ յաւիտենականն

գո-

գոլով էակ խոնացական, հայեցեալ ինքն վճռեաց հաս
տել էակս ի հաղորդակցուել փառաց իւրոց. ասաց՝
և իսկ և իսկ եղեն հրեշտակք, որք երդեցին զերգս
օրհնուեաց արարչին իւրեանց, և լսին զերկինս քաղց
րանուագ երգով : Ապա երկու ի ննջեցեալսն
բեալ, ձգեցին զհետ իւրեանց զլեզուն մի ոզջոյն.
և ձգ դատապարտեաց զնոսա մնանել ի պեսպես
անարգ և ի չնչին կերպարանս հնգից մոլորակաց
առ ի պատիժ և չարից մեծուեն յանցանացն : Եւ
իւրաքանչիւրն ինչ պարտաւորեցաւ 87 անգամ
շրջանս առնել յերկրի ի ձեռն հոգեփոխուեն, նախ
քան զմտանել ի մարմին կովու՝ զոր զերազդոյն համա
րին ի մէջ անասնոց. և ապա մտանել ի մարմինս մար
դոյ. և անդ ի ձեռն բարի կամ չար գործոց՝ համա
ռօտ կամ յերկարաձգեալ շրջից քաւուեն :

Աղգարն ի մեռանիլն՝ դնոյ միանոյ ընդ զերազդոյն
եակին. իսկ մեղաւորն սկսանի շրջիլ քաւութեամբ ի
ձեռն հոգեփոխուեն. որ առ նմա համարեալ է պատիժ
մեղաց : Յայն գերան սահմանին և պարտաւորուեալք
մարդիկն՝ որք յերիս ընդհանուր գլուխս վերածին.
ըստ՝ ի սէր կամ յողորմութեան, ի հպատակութիւն ի համոյ.
և ի փոյթ զհետ երթալոյ հանգամանաց կենաց
ծնողացն : Սահմանին անդէն և կերակուրք՝ որք
թոյլ տուեալ են յայլեայլ կարգի մարդկան. զինուո
րաց և այլոց ոմանց թողացուցանէ ուտել զմիս վայ
րի երեոց և ոչխարի : Ոմանց մշակաց և արհեստա
ւորաց թոյլ տայ զձուկն : Իսկ այլոց՝ միմիայն
միայն կաթն և արմտիս :

Այս են գլխաւոր պատգամք դենի նոյ ընդ նախա
հիւրատակել զերաց. բայց ժողովք՝ որպէս և քուրմք՝
պեսպես օրինակաւ պատմեն զհաւատոյ իւրեանց :
Ոմանք ի հմուտգունից առեն հաւատալ ի մի ած,
որ է երբեակ ընդ զանազան գործոցուէ և եղ, ընդ
մոլորուեն ասելն : Իսկ այլ բազմութիւնք պաշտ տան
բազում ազգ, այլ մարդիկ դիւացազունք՝ որք
արժանի եղեն ածական անուան : Այլ ոմանիկք ոչ
գիտեն ինչ բաց ի բանէն մի յերևելի պաշտ, և ի կա
տարելոյ զատրապին ծէսս, զատարտղուիս, և ըզ
խարանս իւրեանց :

Երևելի և գլխաւոր պաշտ նոյ են՝ ՃՐՆԿԼՐՆԱՏ, որ
է լինան Ծի, և կատարար նը. զորոյ զերկոսին
ձեռան հատել նկարեն : Սիսդ՝ որ է հայր աշխարհ
հի : Դուրկա, կիմ Դուրկին, զոր տատն ձեռամբ
նկարեն, որ է առեն մայր Ծի, և կին սկզբնից :

կալի՝ զոր նկարեն զարեբուժքք ձեռամիք, որ է
ակի կին նորին սկզբ ածոյն։ Եւ ոչ ունին բիւր
որդիս, որոց գլխաւորն կոչի Գըշնու, որոյ գլուխն
է փղի։ Ա յս ածք են հնգիկ երկրին մողոլաց. այլ
բայ ի ացնե ի վերջ ամ նիւթական երայ՝ կարգեն
մի մի ածս. որ որիզոյ, ցորենոյ, ոսկւոյ, ևն։ Եւ
ևս բայ յայս անբաւ բազմութիւ մարդկեղէն ածոյ՝
պաշտեն և զանազանին ինչ, և զնիւթական տարերս,
և զբոյսս, զհանքս, և զերկիրս տեսակս վարսաւոր
ծառոց. և զայլ ամ ինչ, յորոց բարւոք ինչ կարենալ
համարին ի վերջ երկրի. և յորժամ գերեզկուածին ինչ
տեսանեն, զորոց զիւիւ ունիք ի քրմաց նոյ հասու-
ցանեն մինչև ցվախճանն հազար։ Բայց նախապատ-
րիւ չ զամ ունին գլուխաւորս երկնից. ապա զնծաց
ցեալ մարդիկ. իսկ յանանոց պաշտեն զփղոյ, զսկ
բանարգ ևն. նոքա զի ածք նոյ ի վերջ նոյ հեծանէին՝
մինչդեռ էին յծի. ոմն ի վերջ այս ինչ կենդանւոյ,
և ոմն ի վերջ այլոյ. և զիարկն՝ զի մայր է ասեն հա-
սարակաց, որ կերակրէ կաթամիւք զամն և ի վերջ
նոր նատեր սկզբ ջրծ նոյ։ Ա յր չհաւն անարգ հո-
մարին յոյժ, սակս անխտիր ուտելոյ զամ, չ որս
և զղեւունս՝ զորս պաշտեն նոքք. վայ կաւեցեալ սաս-
սիկ նախատել զոք, սակն անհնանելով * Կերկեցեա
, զմիս հաւու ||։

Ա հեանիքնոյ դժուարաւար են միով գոհեթիւ չու-
նելով բնաւ պատուհանս, այլ մի միայն դուռն փոք-
րիկ՝ զոր միշտ չ արևելս չինեն. և ի հանդիպոյ
գրան ի ձակատ անդր մեհենին սեղան. և ի վերայ
նորին դրօշիչ։ Զև մեհենիս կիր կառուցանց պէս-
պէս են, ոմն և չինուած նոյ. են որք քառակուսի
են և գունդակաձեն. և են որք խաչաձև և մեծակա-
ռոյց, նեղքուստ և պատաքուստ զարդարել բազմա-
գին զարդու. ունելով զկուռսն ի միջին տեղւոջ.
ոմն զկ և սարքսս կոչեցեալ ցեղ ինչ, որոց չ օրէն
մտանել ի նեղքս, պատաքուստ չ դուռն կարասցեն
տեսանել զնա։ Են ի նոսա մեծամեծ սասղանք ջոյ՝
կարգեալ սա ի լուացումն. զոր ամ պղծուածեց և
չարագործուածեց քաւուն համարին։

ի ցամաքակղզին որ յայսկոյս գանգեսի, կիր ի տա-
ճան մեծ ծի, զոյ անուանի մեհեան ի նեղքուստ
ունելով շուրջանակի մեծամեծ սիւնս քարեղէնս կա-
պեալս սա միմեանս քարեղէն շղթայիւք. և պատմի
թէ այն ամ սիւնք և շղթայք, որք ընդ երկիր տեսի
և անդնդոյն աշխատանօք կոփեալ են ի մի միածոյ

ժայռ

ժայռէ ։ Գոյ և այլ ուրիք մեհեան ձկնկըռնաց
ջածոյն, որ է երևելիս ի սատաղինց, ծովեզերեայ
՝ի վեր բլրոյ. ուր չէ օրէն այլ ազգ երթալ յոտիս,
յեղմ սահմանաց որջափ և հեռի իցէ, բայց եթէ
ծնդօք. վասն բազմաց հաղիւ ՝ի միում ամի կարեն վճա-
րել զայն տարժանաւոր ուխտագնացուն, անցեալ
ընդ լերինս, և ընդ ձորս, և ընդ առապարս։ Ոմանք ՝ի
անձավատակ ուխտաւորացն հասեալ ընդ երեկս ՝ի գիւղ
ուրեմն, ոչ առ ժամայն իջևանին անդ, այլ յառաջ
խաղան զձնդիրն խրեանց ընդ ժամս լինչ. և իբրև
հասանեն ՝ի նշանաւոր տեղի ինչ, նշան դնեն անդ.
և քայլեալ գառնան անդրէն ՝ի գիւղն հանդիսատա-
նալ։ Իսկ ընդ առաւօտն զայնպատ ձնդիրն, զոր ծնդօք
արարին, քայլելով գնան մինչև ՝ի նշանակէտն. և
անտի անդրէն սկսանին գծնդրադրական ձանապարհ
հորդուին իբրեանց։ Ա՛ռ նովին մեհենաւ՝ դոյ լիճ
մի մեծ՝ Լիճ քաւուէ ամ մեղաց հասնուրէ ՝ինձէ.
ուր ամ ուխտաւորք մտանեն. և յետ մտանելոյ և
լուծանալոյ նովին ջրոյն, զանազան ցեղք՝ որք յընչէն
խորչէին ՝ի միմեանց, այնուհետև անխտիր և հա-
մարձակ կենակցին ընդ միմեանս։

Ի ժամու պաշտամանն իբրեանց՝ վառեն ճրագս և
մոմեղէնս, արկանեն խունկս առաջի դրօշելոյն, և
կանգնեալ ոմանք ապատաւորք ջոյն կապուեն առաջ
քան նը։ Ուրուքն որ պաշտեն ՝ի մեհեանս՝ զդարման
կենաց ունին ՝ի կալուածոց անտի իբրաքանչիւր մե-
հենից. իսկ այլք ողորմութիւ կիր արուճեստիւ հայթ
հայթեն զառօրեայն պէտս իբրեանց. վասն չէ ար-
դելեալ նոցա գործել արուճեստս։ Ունին ամի ամի
ոմանս երևելիս, յորս դլխաւորն և առաւել երևել-
լին է ոմանն ձկնկըռնաց ջոյն։ Այր արճանեայ պատ-
կերն միշտ ՝ի մեհեանս նոյ եդեալ կայ ՝ի մեծագին
գահոյս, որ է վնուճած գմբեթայարկ շուրջանակի
զարգարեալ տեսմբք. ուր յիւրաքանչիւր սիւնոն փո-
քագրեալ կան պատկերք զանազան գիպ։ Յոլ քան
զօր ոմանքն, տարեալ զարձանն ՝ի գանդէս կիր յայլ
գիւղ լուծանան ջրով. և ապա հնդրձ գահիճն եդեալ
՝ի կառս, զոր ձգեն բազմութիւն քրմաց հարիւր
չափից, և երբեմն երկերիւրոց, առուրս քիչ շրջե-
ցուցանեն ընդ փողոցս մեծաւ հանդիսիւ. Թմբկօք և
պարուք և բազմութիւ խառնաղանձից. և երբեմն եր-
բեմն արկանեն մանկունս ընդ անուիվք կառաց նորա
՝ի զոհ. և ՝ի տեղիս տեղիս յանկարծ զկայ առնուն
ասելով, Թէ ինքնին կառքն կառեաւ անշարժ. յայն

ժամ զենուն անասունս ի զոհ նմա՝ ոչ զի հանճեայք շարժիլ։

Երևելի է և ոտն դուրկա ջրծուհւոյն. զի ի մեր ձենաշ ոտնի նր յԱլյագոյն խաբեբայ քուրմք նորա, ազդ առնեն մեծամեծաց որոց և կամին, թէ ոչ ծուհին քեզ հրամայէ յայսմ ամի շինել զարձան նր, ուստի և նք ծախիւք նրեանց տան շինել քրմայ ի կաւոյ գետոյն. զոր ներկել ի պէսպէս գոյնս ձևացուցանեն զգեստս, և դնեն յապարանս նրեանց մեծատան որ եւս շինել, ի զարդարել բարձրաբանդակ վայրկ։ Ապա զաւուրս ոտան անընդհատ պար առնել քրմայ գիշերօք՝ կատարեն զպաշտամունս երկօք և աղօթիւք զսին և զդիմեր. բազմութք վառեալ մոմեղինաց և քուրմանէ ազգէ ազգէ խնկոց անուշից. և մի ումն ի քրմայ ուշնելով ի ձեռին Թաւամազ ազգ կովու հոսհարէ նուաւանդակար զարձանն առ ի պատիւ, մինդամայն ի վանել ըզձանձս։ Ընդ այն աւուրս պաշտօնեայքն ջրծուհւոյն առաքեն ի պարդև իննկանոցս և այլ պէսպէս ոչխն և արծաթի անօթս, և ազգի ազգի քաղցուեղնիս, և խորոխիկս. յորս ոտիկս պատրաստեալ կան երկու սեղանք. մի՝ ի բարձրաբանդակն անդ յանդիմանն արձանին, ուր դնեն առաքել ընծայքն և քաղցուեղնէք ի պէտս քրմայ. զի զպարգևսն նք սեպհականեն, և զքաղցուեղնիս ուտեն. և մնան ինչ առաքեն և իւրեանց բարեկամայ նր նուիրել ինն և արբուցան։ Իսկ զերկրդ սեղանն պատրաստէ տանուտէր տանն ի տորին կողմն՝ լի գինւոյ խորոկօք և քաղցուեղնէք վն հնոյ ժողովրդեան։

Յետ տանուտէրն պաշտամանն բարձել քրմայ ի վր ուսոյ իւրեանց զարձանն, հանեն Թաւխարիճ յիւրաքանչիւր տանց, և մեծաւ հանդիսիւ երգօք Թմբկօք և ծնծղայիւք պարելով, և կաթաւելով ոմանց առաջի նր, տանին ի գետն գանգէս, կիմ յայլ ինչ մերձակայ գետ. զհետ երթալով բազմութիւն ժողովրդեան բաց ի տանուտեարց։ Եւ անդ է տեսանել առ գետուն տեսարան զուարճալի յերանել ի փողոցայ այլևայլ բազմամբոխ խմբից որք բարձել բերեն յապարանից մեծատանց զհատակերտ գունագեղ արձանս ի գետ. ուր ի պատրաստի կան նաւակք գեղեցկաձևք զարդարեալք ըստ իւրեանց օրինի. յորս եդեալ զարձանսն, դնէ պատասխան և երգեն զինչ ի այլանգակ շարժմամբք. ապա յանկարծ ինն իբրև յիմարել՝ սկսանին ծածագոչ աղաղակաւ և շտապ

մամբ արագ արագ հարկանեն խորտակին զկուռանն, և փչեալ ընկենուն ՚ի դեսն. զվերջինն զարժանաւոր պատիւ սալով ջոյն իւրեանց։ Յաւուրս սոցին այսր ջոջուհոյն՝ Թէպէտ չէ օրէն նոյ պարտապել յառաւուրս, սակայն գուն գործեն գէթ վսեր լինչ առնել, և շահիլ լինչ. զի համարին ունել այնուհետև առաւուն և յաջողուն յառաւուրս իւրեանց զ այնոսիկ զջոյն. ուստի ևզդրամն շահէ՚ս յայն աւուրս, նորք կեալ տանին գնեն առալի արձանաց և պահեն. նաև զգեստս համբարանոցի վաճառաց իւրեանց, մինչև նաև զկղտորդան և զվէմն ներկեն սոսկաձև ինն պատպակելով առ ՚ի տալ յաջողուն շահաստանուն։ Ուրն և սուն լինչ միւսմ ՚ի ջոջոց, յորում աւուր որթ գոմշոյ զոհ մատուցանեն, բայց վն այնը զոհն սահմանել ե զի միով հարմամբ հատցի զլուխ ոչ Թոյն, սպա Թէ ոչ նորթ պիղծ ՚ի բաց ընկենուն զայն, և զայլ որթ մատուցանեն ՚ի զենուն։

Սոյա օրինք համօրէն յածի զարտաքին խորանաց. զի ոչ համարին այլով նիւթ զօգուտ հոգւոյ իւրեանց սահանալ, բայց եԹէ պահելով զարտաքին խորանս որ անհամար է. և զորս ճշդիւ պահեն նախանձաւորք նոյ. ուսեալք ՚ի հարց, և խրատեալք ՚ի բերմանց. իսկ ՚ի ներքին առաքինուն և ՚ի սրբուն անմասն են ամենևին, զոր Թէ բիւր անգամ քարոզեսցէ ոք նոյ, ոչ երթիք ՚ի միտ առնուն. զոլով ընկալեալ ՚ի մայր մին՝ հանգոյն անասնոց անբանից, և լցեալ ամ գալ ջուր։ Վայ զժուժարին և զրեԹէ անհնարին գալ ձուցանել զինն ՚ի ճշմարիտ հաւատս. ոչ բիլ մբ բիլ մանգամ զոր փորձառուն։ Մանաւանդ զի զնոմ կրօնս և զանգս ուղիղ համարելով հաստատեալ ունին ՚ի մտի ԹԷ իւրաքանչիւր չինչ կրօն և լոկ ծնանել, նոյնա հաստանիլ իւրում վախճանին։ Ուստի ոմն ՚ի վարդապետաց՝ որ քաջ ուսել էր զնոցա, իբրև յաւուր միում առալի բազմամբոխ ժողովրդեան՝ քարոզեաց նոյ զճշմարիտ հաւատս, սկսեալ յարարչուէ ՚ի մինչև ցմահն քրիստոս, ԹԷ զնարդ այն աննահատ ածէ, որ զնոմ տիեզերս արար, եկեալ վն մեր խաչեցաւ և մեռաւ, յարուցաւ հարան, որով յաւուցայր ամէն նոյ դառնալ ՚ի ճշմարիտ հաւատս քրիստոնէուէ։ Բայց յետ աւարտելոյ զբանս իւր, նոքա հասատուցեալ առ նա, պատմել սկսան զվարս զնոցն ածոյ իւրեանց. ԹԷ զնարդ այս ոք և այն ոք ած իւրեանց՝ զնոցն և զժնդակ չարչարանս կրեաց յՀ։ Եւ ՚ի զայրանալն սր, նոքա զարմացեալ առանն. ՚ի պատմելն զնարդ ած քո, սոքա

ունկնդիր էղէ՛ ի յաղէ և յարտասուս շարժեցաք. եւ
իսկ դու ընդ բարկանաս՝ ի պատուէն վարս ածող
մերոց։

Հայրերն ժողովք հնդկաց բաժանէ՛ ի չորս դասս.
որք են Պրամանք, ՚ի քուրմք. Զինովորք. Ա՛շակք
կամ հողագործք. և Արհեստաւորք։ Եւ այլ ոչ գիշ
բաժանին յայլեայլ դասս։ Այս անհեստուն դասս
կարգուեր հին ի յոյժ. զորմէ չիք բնաւ ոչ աւան
դութիւն, և ոչ յիշատակարան ինչ յարդ ծանուցէ՛, թէ
երբ, և յումմէ եղեւ. որ ի հաւաստի տպացոյց հնուէ
հնդկաստանեայ ընկերուէն, և զվիճակ մարդկան զոր
գացեալց՝ ի քաղաքականաւէ։

Պրամանք՝ որք՝ ի ուսումնոց կոչին պամանք՝ որք էն
քուրմք նոցա, աշխոյժականագոյն էն ՚ի զամ ցեղս,
ետև ՚ի զցեղ թիքրին. բայց և՛ ինն գոն այլևայլ
ցեղք մի ՚ի ղմի առաւել վերագոյն։ Պաշտօն սոցա
յաջորդութիւք անցանէ յորդիս. որք՝ ինչպէս քրմուէ
ունին կախել զպատանոցաց ածել ՚ի անթովք՝ ի վէր
մերկ մարմնոյ՝ եօթն տարեկանս, որով որոշին յամենայնէ.
ունին և բաւս ինչ անծանօթս այլոց. զորս կամէ
ցեալ հաւաստել, թէ այս ոչ ինչ քուրմ, և ոչ կիզ
ծուք կախել ունելոյն զպատարանոցէն զայն լար աղա
նեացն՝ ասեն նմ զբաւան. զոր թէ դիտիցէ, խնա
նան թէ՛ ի ճշմարիտ քրմաց անտի է. զի այլ բաց
՚ինչէ ոչ երբէք կարէն ուսանել, իբր զի անդադար
փութոխեն զբաւան զայնոսիկ։

Զպամանս կամ զքուրմն սպանանել չէ օրէն. և մի
՚ի մեծատոհմն և յանուանելոն մեղաց է համարեալ այն
առնե։ Կարօղ են զամ ազնուական արուեստս՝ ի
գործ ածել, և ելանել յՇահան և՛ ի քաղաքական
իշխանուես։ Ամենք՝ ի սոցանէ բնակին՝ ի մէջ մարդ
կան՝ պաշտօնեայք գոլով մեհենաց. և նք գրեթէ
առհասարակ լի են պիծուէ և ամ չարագործուէ, զոր
համարձակ գործեն, առընթեր առնելով զգանգեա
և զայլ գեղ՝ յորս ՚ի լուծանալն, համարին սրբիլ
յամ պղծուեց. չունին ոչ սարկաւագուէ, ոչ հաւա
տուէ, ոչ բարեխաւնուէ, և ոչ ընաւ լաւուն ինչ,
բայց միայն գքնական կարեկցուէ ինն՝ որ հաւատակ
է հնդկաստանց։ Իսկ այլք զատուցեալ յընկերակցուէ
մարդկան՝ վարեն առանձինն կեանս գազանակա
նս. և են ամք դատարկասուէք, և մոլեգինք.
Ճանեալք յորս դատարկուէ, աւերըզապաշտուէ,
և խելաժէտ ցնորից. սակայ ՚ի կիր արկանելով ՚ի

ցնորս

ցնորս իւրեանց մեծաքիղճական անուանն ինչ վերացեալ. որ գոյացուել, պատահումն, յընկնուելիք և յետնուելն, անփոփոխականուելն, անբաժանելիութիւն. հոգի անկական և զգայական ևն: Այլ առհասարակ բերայ են և նենգաւոր. որք խորամանկութիւն իւրեանց գերել ունին զժողովուրդն. զոր ինչ կամին առնեն. և զոր ինչ կամին խնդրեն 'ի ժողովրդենէ. մինչև և զկանայս նոցա, պատճառելով թէ այս ինչ ած խնդրէ զնին քո 'ի ծառայութիւն իւր. իսկ ռամիկ ժողովուրդն խըղճել, կատարեն զհաճոյս նոցա:

Պատմի ևս թէ նախ քան զգալուստ լանկեթամուրայ. եղեալ էին 'ի սեզբէ ուրեք բոլորակաձև երկաթ ինչ սրեալ իբրև զսուսեր. և քարոզէին ասեն՝ թէ որ ոք մատուսցէ զպարանոց իւր յայն երկաթ, և զնոմ ինչ զնաբ թողուցու անգէն, իսկ և իսկ գնայ խաղալն 'ի դասս ածոց. ուր ասի թէ անբաւ բազմութիւն մարդկան գնան, զորոց զպարանոց հարկանէին նոքա զսրամանքն 'ի վեր այնր. և գնացս նոցա ինքեանք սեփականէին, այլ լանկեթամուր խորտակեաց զայն երկաթ:

Օրինուորք, կամ գունդ զինուորական դասու, են Քայատք բնակիչք ծովեզերեայց գորմանտելայ. և Նայիրք՝ որք 'ի ծովեզերեայս մալաստարայ. են և այլոք ազգք ժողովք՝ որոց անխտիր թոյլ տուեալ է այս կարգ զինուորական, որպիսի են Կանօրին եանք և Մարաթացք:

Մշակք կամ հողագործք՝ բազմաթիւ են ք զայլս, և 'ի յարգի յոյժ առ նս վասն սիրասնուելոյ և օգտուելոյ իւրեանց առ ընկերուն մարդկան:

Իսկ դասն արհեստաւորաց յայնչափ ցեղս բաժանի, որչափ են արհեստք. և այնչափ աղնուականագոյն կամ ստորին և անարգ են համարել, որչափ ազնիւ կամ անարգ են արուեստք նոցա. քանի և յարուեստս դնեն զորթուածն և զպանապանուելն: Անարուագոյնք յարուեստս՝ են կօշիկարք. քանի հերձուն զմորթ կօվու, նաև ոսկերգործք, և այլք՝ որք կուանաւ հարկանեն զոսկի և զայլ հանքս, զորս պաշտեն. սակայն ինքեանք ոչ խղճեն գործել ստալ նոցա: Այլ որ բնաւ կարօղ է թողուլ զարհեստ հօր իւրոյ, և մտանել յայլ յայն ատեն ոչ ոք կարէ 'ի ստորին աստիճան ելանել յաջնուելն եթէ ոչ մտնուսցի ինչ շնորհիւ. նաև վասն սորին պատճառի յայնչափ գործ արհեստք չեն այնչափ ինչ ծաղկեալ առ նս, որ արժան էր:

Բայց ՚ի յերից դասուց ասեն են այլ ևս երիս, զորս մարթ է կոչել դերս ազգաց. իբր զի են մերժելք և որոշելք յայլոց դասուց, սակս օրինաց զանցուելոյ և պղծուելոյ, և կոչին Բարխաք. որոց դործ է թաղել զմեռեալս տապկիկ մուլալաց, մնքրել զալքանոցս, աւեր ածել փողոցաց, և զայլ սոցին նման անարդ դործս առնել, զի այլ ամ արհեստք արդելեալ են նոցա։ Եւ պահեն զնտարանս, ուստեն զմիս սատակելոյ անասնոց, և զայլ ամ արգելեալ կերակուրս՝ բայց ՚ի մսոյ կովու. վասն այնորիկ զզուելի և խորշելի են՝ մինչ եթէ ոք ՚ի սոցանէ հոտ լսցի ուտելոյ յայլոց ցեղից կամ դասուց, կարօղ է նա անդէն վաղվաղակի սպանանել զնա։

Իսկ եկեալ ցեղն կոչի Բոլիբխա. սոքա դասանին ՚ի մալաձար, կերպարանօք և եթէ նմանեալ մարդկան, այլ ինքեանք դլխովին են իբրև անասունս։ Բնակուած նոցա է յանտառս. ուր առ անմատոյց ոչ դիտեն չինել ինքեանց խրճիթս, այլ ըստ թռչնոց դնեն բոյնս ՚ի վերոյ ծառոց, և ՚ի քաղցնուլն՝ դոչեն իբրև զանասունս, առ ՚ի գուժ շարժել զանցաւորս, որք և պիտացեալ նոցա՝ դնեն փոքր մի որիչ, կամ այլ ինչ կերակուր ըստ ծառուին, և վաղվաղակի խոյս տան անտի. զի և մոտիլ իսկ այնպիսւոյն անասնաբարոյ մարդկան՝ պղծուելոյ համարին անձանց։ Գոյ և այլ ցեղ ինչ սփռեալ ըստ ամ ծնս մուլալաց, որք կոչին Պանեաքք, յորոց են լուսնյատիսիք, այն է Սատափք այնր ծիւ, և վաճառականք։ Սքն փարթամ և մեծատուն են յոյժ ըստ զայլ ցեղս, որք աղանդիւ զանազանին յայլոց՝ առաւել թոյլ դոլով ըստ ինոյ. զի սքն ճնշողքն են և ըստ ծով, որ արգելեալ է ամենեցուն յօրինաց նոցա։

Բայց ՚ի ցեղից սոսին, որք որոշեալ են ՚ի միմեանց ըստ սահմանադրութեանց դենին իւրեանց, են և այլք ՚ի հնդիկս անուանեալ Ֆախիրք, որք են իբրև աղք մի վանականաց՝ մեծապէս պատուելոյք ՚ի հնդկաց։ Յայս ժողով կարին մտանել յամ ցեղից. միայն թէ յանձն առցեն տալ զանձինս ըստ օրինակի պամանաց ՚ի հնազդեցութ խոկմունս, կամ լաւ ևս առեալ ցնորս, և ՚ի զարհուրելի ձգտունս մարմնոյ. զորս մարթ է առնել ժողով մոլեգնելոց. յորոց ոմանք վտ ձգնութեանց զօրէն խոշոր թաւալին ՚ի տիղմս. ոմանք դատապարտ տեն զանձինս յամ կեանս վերամբարձ ունել զբազ դուխս միշտ խոյանալ գոսանալ։ Սակայն աւուրս հօրն՝ և առաւել ուրիշ յոտն կան անշարժ առնեն. միշտ չարաչար այսոցուլ սրոտնից նոցա։ Եւ

ևս կեն

ամէն ուխտեն ոչ երբեք լուծանալ ղերեա. և ոչ
առնուել ղներս, և այլ ազգի ազգի օրինակաւ խան-
գարեն և աղճատեն զբնութե առ՝ ի համեմատել ածոց
նրբեանց, և փառաւորել՝ ի ժողովրդենէ:

Ամէն ցեղք, որք յաջորդական սերնդեամբ յիշել գան՝
խորհին մեծասէր, ոչ միայն յօտար ազգաց այլև՝ ի
միմեանց. ոչ ամուսնանան բնաւ ցեղ ընդ ցեղն, ոչ
բնակին՝ ի տունս միմեանց, ոչ խնդրեն ջուր՝ ի նոցա
յարբուսին՝ հաս և՝ ի ստիպել մահուչափ ծարաւոյ.
ոչ ուտեն՝ ի միասին, և ոչ առանձինն՝ ի տունս այլոց
ուտեն և փիլաւ ինչ, բայց եթէ զպատուա ղորս ընդ-
ունելոյն բարձեալ ուտին: Վայ յորժամ երթան՝ ի
տունս այլոց ցեղից, կամ օտարական ազգաց, որ
հայոց կամ անդրկուացուց, տանուտեարք ոչ կարեն
հանել առաջի նոցա այլ ինչ, բայց միայն բան տերև,
զորմէ գրեցաք՝ ի վեր անդր՝ ի վեր արծաթի սկտեղ
և վարդաւիլկ, կամ խաղ վարդի. յորմէ առեալ սակաւ
ինչ օծանին: Յուտելն սոցա՝ ի տեղւոջ ուրեք որոշեալ
ի նմանց, եթէ մերձեսցի կամ հոսեսցի ոք յան-
կարծ անդ՝ զկերակուրն զոր տակաւին՝ ի բերանն
ծամեն, խակ և խակ արտաքս ձգեն. և երթան լո-
ցան՝ ի պանդէս, կամ յայլ գեա՝ ի մաքրել: Քաց՝ ի
յայոց զանազան յաղնաւաժան արուսքին խարանաց,
ունին բազմ նորամուտ սովորութիս խարանս և օ-
րէնս՝ ի պաշտաւմունս ածոց, ի կերակուրս, յասպաշ-
խարութիս, ի հարսանիս, և՝ ի յուղարկաւորութիս
մեռելոց, զորս պահեն ոմանքն. քաց՝ ի ցեղից ինչ,
յորս գոյ զանազանուած յիշս կրօնի. և քաց՝ ի թուղ
լացեալոցն, և յանուածից որք ոչինչ պահեն:

Յամ առաւօտս կուապաշտս մողոլք՝ արք և կանայք,
ծերք և մանկունք, երթան և լուանան՝ ի գետն.
և առնուն ջուր մատամբ սրսկելով առ և անդ-
ադգի ազգի ձևով՝ քան ջրով համարին սրբել. զի՝ ի
սարերս զջուրն առաւելապէս պաշտեն՝ մինդ ըզ-
գանգէս. ուր ամի ամի գնան յուխտ և լողան, հան-
գեա մեծ կատարելով անդէն. քանզի անգամ արկա-
նեն՝ ի գետս շաբաթ, որիշ, և այլ կերակուր: Վայ
քեզ նոցա ըստ մեծի մասին հեռաւ գետոյ՝ ի գիւղս
թե. այլ մեծատունք ունին և՝ ի տունս խրեանց
տեղւ մանաւար՝ ի պէտս լուանալոյ: Յետ լուա-
նալոյ երթան և՝ ի ծունկս անկանին առաջի քրմաց՝
որք կան առ ափն գետոյ, խրատանչելք առ իւր
քուրմն. որք և ունին զանազան ներկս. և ներկեն
նոքօք զերեսս մինդ զմակաւս նոցա, ոմանց՝ ի գոյն

հալ-

կարմիր, և ոմանց՝ դեղին են, այլ և այլ ձևովք : Այն գունաւոր նիշք՝ են նշանակք գործոց ինչ չաստուածոց իւրեանց, որ կայ գրեալ 'ի գիրս ինչ նոցա. ուստի իւրաքանչիւր ոք ըստ որ 'ի չաստուածոցն առաւելապէս փոյթեռանդն է՝ զնորին նիշն նկարէ քուրմն 'ի նմ: Այսպա տալ քրմին յընծայ փոքր մի որեղ, կամ այլ ինչ. զնան 'ի տաճարս իւրեանց աղօթս առնել առաջի դրօշելոց՝ զոր ունին 'ի տան, իբրև ժամ մի կամ երկուս. և ապա այնպէս գունագեղեալ երեսօք երթան 'ի գործս իւրեանց և շրջին [illegible] մինչ 'ի վաղորդեան օրն. բայց զայս սովորութիւն 'ի տեղիս տեղիս ոչ պահեն ճշգրիտ ամենքին: Նոյնպէս և քուրմք նց միշտ նկարեալ ունին զերեսս զանազան ձևովք. և մերթ ընդ մերթ նստեալ առ գետափն 'ի ձեռին առեալ ափսէ ինչ ընթեռնուն և քարոզեն ժողովրդեան, երբեմն ողբաձայն և երբեմն սաստկաձայն, շարժելով զգլուխս և զաչս իբրև խելագար :

Մեծամեծք ունին 'ի տաճարս քուրմս, զոմանս առ 'ի պաշտօն տանիլ առ անին կռոց իւրեանց, զորս յերեկոյի ընկողմնեցուցանեն 'ի վարագուրաձև դահոյս. իսկ յառաւօտուն հանեալ լուանան, և նկարեալ 'ի նմ զանազան ձևս, դարձեալ կանգնեն 'ի տեղւոջն՝ զօհս մատուցեալ առաջի նց: Իսկ զոմանս 'ի խոհարարութիւն կերակրոց. զի նաև 'ի հնդիկ ժողովրդեան զկերակուրն միշտ պատուականագոյն անձն եփէ. որ հայրն. և եթէ նա ոչ գտցի, երէց եղբայրն. ապա եթէ սա ևս պակասեսցի, այլ ոմն յերիցագունից տանն. և բաշխէ ամենայն 'ի տան եղելոց, որոց առեալ զբաժին իւրեանց, ուտեն 'ի նմին սենեկի՝ հեռի 'ի միմեանց՝ առանձինն և ոչ 'ի միում սեղանի: Նոյնպէս և 'ի ճանապարհորդելն ուրեք բազմութ̄ե, յորժամ ոչ գտցի անդ քուրմ, կամ այլ ոք յերիցագունից, նա եփէ զկերակուր նց՝ որ ազնուականագոյն է ցեղիւ. իսկ յորժամ միայն է, յայնժամ ով և իցէ, ինքնին եփէ զկերակուր վս իւր :

'Ի նիւթս կերակրոց են ցեղք ինչ որք խստագոյն են քան զայլս. և ոչ ուտեն բնաւ զմիս, զձուկն, զձու, և զպանիր, և ոչ ըմպեն գինի կամ օղի. այլ միայն զորիզ, զսիսեռ, զկաթն, զկոգի, զբանջարեղէնս, և ըմպեն զաւիշ նարգիլ ծառոյն, զորմէ գրեցաք վերագոյն: իսկ այլք ուտեն և ըմպեն զամ՝ բաց 'ի մսոյ կովու. զի այս արգելեալ է ամենայն: 'Ի ճանապարհորդելն ը̄ գետ՝ ոչ եփեն կերակուր 'ի նաւակի, առ 'ի զգուշութի օրինաց իւրեանց որպէս թուի.

զի

զի ոչ կարեն անդ հասանրձակ զեմ խորանս պահել քան ի բերանոց օրինաց, մինդ եթէ օտարազգի ոք գայլ ի նաւահանգիստն անդ, սակս վտանգին մերձենալոյ նր ի կերակուրն։ Ալյ երբ ի նաւահանգիստն ի ցամաք և զարմաւոր իմն տեղի՝ թացեալ ջրով գետոյն՝ և արբեալ, անդ երթեն և ուտեն։ Իսկ եթէ յանկարծ մերձեսցի ոք ի տեղին, պղծի ոչ միայն կերակուրն, այլև անօթք. վնյ կերակուրն ի բաց հեղուն. ըստ կաւեղէն ջնօթս խորտակեն. իսկ զպղինձս լուանան նաև ջրով, զի սրբեսցին ի պղծուէ։ Բայց զայս ոչ և զայլ խորանս ինչ, ոմանք տեղք ոչ պահեն. որ բնաւ կիչք մուրճան նահանգի՝ կոչեցեալ մուրճանն, որք մերձ են ի պարսկաստան, և հեռի ի խորին Ծէ հնդկաց։

Ունին պէսպէս օրինակս և ձգնութեց, զոր առնեն կիմ վո ուխտի, և կիմ վո ապաշխարուէ. որ զմի կիմ զերկոսին ոտս և զբազուկս գօսացուցանել վերամբարձ առնելով. ոմք պատուեցաք զՔրիստոս անուանել ձգնաւորաց. և զայս կիմ առ ժամ մի, զոր ապա նա զոմք կակղացուցել՝ դարձեալ ողջացուցանեն, և կիմ մինչև ի մահ մնան այնպէս։ Իւ ևս ունին մաս նաւոր ոմն միոյ ի գերազոյն ջրծոյ իւրեանց, զոր մէ առասպելեն բազմ զարգարանս կրեալ չծի. վնյ բազմք, որք առաւել պաշտօնասէր են՝ առ նմանակից լինելոյ նմ, աւուրըք ինչ յոլ ք զոմն, մինչև առաւ ի բազուկս, կիմ յայլ անդամս. և այնպէս շրջին ի փողոցս. ապա յաւուր ոմն նր, մտանեն զանձինս յայլ դժնդակագոյն տանջանս։ Զի ի քրքջս մինդ յերևեչիս, գրեթէ յամ թագս՝ և ի գլխաւոր փողոցս, կառուցեալ հայ մեքենայ ինչ նման կշռարդի, այն է՝ Թերազնի, կիմ նման մեքենային՝ որով կշռեն փայտ ի հռստանդնուպօլիս. յորոյ ի մի ծայրն հաստեալ հայ ձանկ երկաթի՝ զոր քուրմն անցուցանեն ընդ մորթ Թխկնամիջոց նր. և երիցս պատռել սնդե զնա ընդ ձանկն՝ զի մի առ ծանրութեն պատառեսցի մորթ Թխկնամիջոց. իսկ ի միւս ծայրն նստին այլք առ ի լինել հաւասարակշիռ երկոցունց կողմանց։ Ապա արագ արագ շրջաբերեն զայն Թաթ, և ճգնաւորն առ ևս ախտեալ յօդս, շարժէ զգլուխն զօրէն ըստ նոսին. ոտարածէ և ամփոփէ զբազուկս և զոտս ոմք առնեն լողանք ի ծովու. ունելով ի գլուխն խոյր երկայն, այն է քիւլահ. զորոյ ջծոյրից կախեալ կան բոժոժք. երբ նր առ հնարկ ներկրէ ևն ապէ ատակ. և ի վեր ապխտակին զնէն գոնելով այլ ևս այլ

ձև դրոշմել, որով դիմանման այլանդակ լինի երևի:
Ա՛յս տանջանք երբեմն տեւէ երբեմն քառորդ մի ժամ
մոմ՝ մինչև կախեալն ինքնին ազդ առնէ գադարել
ցուցանել. յետ լինելոյ նը, այլ ոք էլանէ՛ ի տեղւէ
նը, և յետ նը՝ այլք անընդհատ զօրն ոտքոյն, ՛ի վեր
կալով բաշխեն ժողովրդեան. ոտք միանգամայն ընդ
այս կարգ ձգնութեն անցանեն, սարծանք մեծ հա-
մարին անձանց և տանց իւրեանց՝ կրելով՛ի մարմնի
զնշան սուրբն:

Ունին և այլ մոլեգնական ապաշխարութիւն՝ յորժամ
գործեն ինչ՝ ոտք ընդ խեղաճէտ խորանաց նոյ մեծա-
մեծ մեղք են համարել: Ջոր՛ օրինակ եթէ՛ ի տան
ուրուք յանկարծ վնաս ինչ գիպեսցի կովու. ոչ ե-
թէ ոտք նը խորտակեսցի, կի՛ գիպուածով լինն տա-
տակեսցի. յայնժամ քուրմն գնէ տանուրն երբեմն
ապաշխարանս, բառանցել ընդ օրինակի կովու, ընդկե-
ղով՛ ի փողոց՝ մինչև ցամն եօթն՝ կի՛ յաւէտ և
նուազ: Իսկ եթէ ոք գործեսցէ մեծագոյն մեղս.
ընդ եթէ նաւու ձանապարհորդեսցէ այլոյր, որ
արդելեալ է նոյ բայ՛ ի ցեղից ինչ, և եթէ կերնցէ
յափշէ կերակրոց այլոց ազգաց, կի՛ միս մեռեալ կո-
վու. և կի՛ գործեսցէ ինչ, որ է ընդդէմ մեծամեծ
պատուիրանաց և ընդհանուր օրինաց նոցա, տոհմա-
կիցք և ազգականք նը՛ չանան որչափ ինչ հնար է՛ ի
ծածուկ պահել. իսկ եթէ յայտնեսցի, յայնժամ
նոյն հետայն արտաքս հանեն՛ ի ցեղէ և՛ ի տանէ
իւրմէ. զրկեն և՛ ի ժառանգութենէ, և ոչ իսկ քնաւ
հուսալ լինին նմ. ապա թէ ոչ և ինքեանք մերժին
և արտաքսին յայլոց: Եթէ ոք յայտնիսկ սղջեալոց՝
ինչ աղքատ, իսանն յայն ցեղն՝ որ արտաքոյ է
եամն և անարդ ք զնմանէն, զորոց ասացաք՛ ի վեր
անդր: Իսկ եթէ ինչ մեծատուն և ինդրեսցէ սրբել
և զծախս քաւուէն յանձն առնուլ, յայնժամ քուրմք
առնէ ածէն զնա առաջի քրմապետին. և անդ գըլ-
խովին մերկացուցեալ, պատեն զբոլանդակ մարք
մնուին՝ պատրոյգ մոծեալ ընդ քսիոր հովու. և ջորա-
դուցեալ յարևու, սկսեալ յոտից մինչև գդատալեն:
Ապա լուցանեն զվերին ծագ պատրուգին, և առ-
ժամայն ծաւալեալ հրոյն՛ ի գլխոյ մինչև ցներբանս
ոտից, խանձատէ զմարմինն բոլանդակ. այլ եւիկ
էին՛ ի քաւութեն մեղայ իւրոց բռնադատեն տոկալ:
Յետ այնորիկ երթայ՛ ի գետն և լուանայ. ապա
լուանայ և զոտս քրմապետին, և՛ ի ջրոյն առեալ
արտկէ՛ ի վեր ի՛ւր և ըմպէ. հուսկ յետոյ քրմապե-

պին

ձին զոտան՝ ի վեր դլխոց նը էգնէլ, արձակէ յանդս տուեալ։ Եւ նա առաքէ ընծայս և նոճէրս նմ, և այլոց քրմաց, և ըսծոց. Ծախիք զորս առնեն սակս այսր մաքրութեն և քաւուն առաւել է քե զտան հնդ ռուխիս։

"Եղնակս եթէ տուն ուրուք պղծեսցի, մանաւանդ՝ անդ՝ ի մանաւանդ ինչ տեղիս տանն՝ հասու՝ և կիս մարդոյ յայլ ցեղէ, քանզի բաց՝ ի հնդիկաց սենեկէ, ուր օրէնն է ուտ և խցէ մանանել, ունին միմեանց ծառայունք՝ ի տան իւրեանց մանաւանդ կողմն կիս անհատ սեփական՝ ի բնակութեն ինքեանց, ուր եթէ մոցէ ոք յայլոց ցեղից՝ պղծի։ Յայնժամ՝ ի յայլ նիկն՝ դարձեալ զբակոր կոլուն խառնեալ ընդ ջուր, մածանեն նովաւ առ հնդիկ զառաստաղ, զորմունս, և զպատակն, և զամ ինչ, և զմանան. և ապա կարեն մտանել և բնակիլ՝ ի նմ։

Սովորութ է առ հնդիկս՝ ի տղայոց հատակի առնել զամուսնութեն. յորոց բիլմք միակին են, այլ ոմանք յերեսից ցեղից կարօղ են ունել և բիլմ կապ նայս։ Կանայք յետ մահու արանց իւրեանց կիս պարծանին տալ զանձինս յորդուն, և կիս մտանել՝ ի ծառայուն պատանաց և ըսծոց. բայց այն հրաւիրուն թողել՝ ի յաղագս ընտրութ իւրաքանչիւրոց, առ որ զօրմք յորդորեն ևեթ, այլ ոչ բռնադատեն։ Սակայն եթէ կինն խոստանայցէ միանգամ տալ զանձն՝ ի հուր, այնուհետև թէև զարձցի՝ ի խնդոց իւրոց, ոչ ներեն նմ, այլ բանի ձգեն յորուն։ Պատմեն՝ թէ յորժամ հանդիպեալ է ոք՝ ի կանանց անտի մտանել՝ ի հուր, պաշտօնեայք զօրծոյն տան նմ ըմպել զարբեցուցիչ ինն ըմպելի՝ առ՝ ի ցուցանել՝ ի վերին երեսս զուրախութ և զյնծութ. իբր թէ խնդութ ք մեռանի վն առն իւրոյ։ Բայց իւրոտացիք՝ ի սահմանս տրուէ իւրեանց խափանեցին զայս անօրէնս սովորութ. ուստի բիլմք՝ ի հնդկաց ոչք սահմանակից կից են՝ ծն բնիկ իշխանաց հնդկացոց՝ անդ տանին և այրեն։

"Եղնակս զդիակունս մեռելոց ոչ թաղեն ընդ հողով, այլ այրեն. աղքատք հնդիկ փայտիւ, իսկ բիլմք՝ ի մեծատանցն էօտ ազգը կոչեցեալ ծառով կիս այլով պատուական փայտիւ. յորս սակս ծախս մեծամեծս առնեն նը։ Իսկ յետին աղքատք ոչք ոչ կարեն նաև հնդիկ փայտիւ այրել, ի գետս ընկենուն զմեռեալս։ Յորժամ հիւանդ ոք մերձենայ՝ ի մահ, զդուշանան յոյժ, զի մի մեռցի՝ ի տան. այլ ըստ իմանալն զինք

ձենալ մահու՝ տանին առ ափն գանգեսի կամ այլ գետոց. և անդ քուրմն առեալ՝ ի գետոյն ափով ջուր, տեպ տեպ արկանէ՝ ի բերան խօթացելոյն. յորմէ բզմբզ հեղձամղձուկ եղեալ՝ ի ջուր՝ սատակին։ Իսկ թէ դէպ լինի, զի յետ միանգամ տանելոյ զոք յափն գետոյն՝ և արկանելոյ ջուր՝ ի բերան, դարձեալ առողջասցի, ոչ դարձուցանեն այնուհետև՝ ի տուն, և ոչ տուպ լինին՝ ի նա բնաւ. այլ պղծեալ համարեալ, և իբրև անհաճոյ դիոյ՝ թողուն անդէն զեկեալն առ գետափն։ Որ երբեմն մեծազդի տիկին ումն, որ ձգել ոչ մեռաւ յետ հանելոյ զնա՝ ի տանէն, որ դիք նը չինեցին նմ խրճիթ յեզր գետոյն, ուր բնաւ ի[ե]ցաւ եկեալ մայր նց զամն բզմն մինչև մեռաւ անդ. և որդիքն՝ յորժամ կամէին խօսել ընդ նմ, ի միւս կողմն գետոյն կացեալ՝ ի հեռուստ, այնպէս խօսէին։

Իսկ դէն տաճիկ մողոլացն, է նոյն իսկ մահմետա կանն. այլ խառնեալ զինչն խաղանօք, թէպէտ ոչ ըստ հնգկայ։ Քանզի թէպա՝ ի կերակուրս այլոց մերձ ձևնան, և մի այլոց եփեն զի ըստ մեծի մասին խոհարարք այլոց ազգաց՝ ոչ հոյոց և անգղիացւոց են, ի այնէ են, սակայն եթէ ոք մերձենայ ի կերակուր լինչ, ջուտեն, և չառնուն լինչ անտի. ուստի նոյն խոհարարք՝ նախ քան զառաքել զկերակուրս սեղանոյ իւրեանց, առնուն զրաժին իւրեանց՝ ի կաթսայէ, և ապա առաքեն։ Ոչ առնեն ազօթս կիմ նամազս, չառ համարին զարարեալն մերկոյին մի իւրեանց։ Ընդեն մզկիթս յոլով, մեծ մեծամեծ տիկնայք և դշխոյք նց. զգել գործ ողորմութե և օգուտ հոգւոց համարին. պատմի թէ՝ ի մահառատապատ քաղաքն Հէթ. որ է մայրաքաղաք նհնգին պանկալայ, ինչն 300 մզկիթք. բայց չիք բնաւ առ նս խնամք և փոյթ՝ ի պահպանութե մզկիթայ. բայց են հնոյզ դրունք նց։

ԺԴ. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՄՈՂՈՒՑ։

Ասի՝ զառնուլն զայս ծ մողոլ Թաթարաց, ոմն առացաք՝ ի կառավարուե սկ. ոչ էր մի որու թէ, այլ բաժանեալ էր՝ ի զինչն և յանհամար թիւրու թիս և՝ ի ուռճայուիս։ Յետ սիրելոյ մողոլաց, և յետ շարձակելոյ զնա ակբարայ և ողբանկիսլայ, քաջայաղթ ինքնակալաց, ՝ի ծագիլեալ ժիկի անդ՝ յիշ ի[ս] մեծամեծ ծս բաժանեցին զայն մողոլք, որք կոչէին. Ինդոսթան. Տըտան, կիմ Տաթան. և Պանկալա։

Հնդ

Հնդկաստան կամ ինստուստան կոչէին զհիւսիսային կողմն Ծովն : Տաբան կամ Տըբան զայն ժամն՝ զոր աշխարհագիրքս կոչեն յամաքակղզի որ յայսկոյս գանի պէսի : Պանկալա՝ ընդհուպ լինէ արևելեան կողման Ծովն իբրեանց : Եւ զայս երիս Ծս բաժանէին ՚ի ՚ի նէ մեծամեծ նահանգս, զոր կոչեն Սուտայուրթի : Ասէ բայ ՚ի նէ սուտայուրթեց՝ էին այլ ևս բազմ փոքր աւրուիք կամ ռաճայուիք, որոց իշխանք էին ոչ բնիկ մուղալք մահմետականք, որք կոչին սուպա նատարք, այլ բնիկ հնդիկ կառավարիչք, որք կոչին ռաճայք. որոց իւրաքանչիւր էին աղատ թագաւորք. և միայն հարկս հարկանէին նատարաց, կամ կուսակալաց նահանգաց : Սակայն այս ՚ի նէ նահանգ և գանազան ռաճայուիք, ոչ մնային միշտ նոյն, այլ անընդհատ փոփոխէին. մինդ՝ յետ ութրէզոյ դահմայսն : Երբեմն բազմ ռաճայուիք և սուպայուրթիք ՚ի մի յօդէին, և երբեմն առաւել ևս բաժանէին. ըստ յառնելոյ զօրաւոր ռաճային և սուպա նատարաց, և այնուհետև յանընդհատ խռովութիւն և ՚ի պատճառի կայսրացն լայնածաւալ Ծն մուղալաց : Մերթ ևս ՚ի գլուխ նազան սուպայուիք՝ հատաքեաց ազգաց որիկայից, և աւազակաց, նոր ազգ, և նոր աւրուն կազմուցանէին. ոչ են մարտիկք : Եւ այժմ ևս յետ հասանելոյ անդր եւրոպացւոց, անընդհատ փոփոխին նահանգք և իշխանութիւնք սուպայուիք և ռաճայուիք : Ազգ դժուարին է յոյժ որոշ և ամփոփ բաժանմունս խօսիլ զայսր լայնածաւալ Ծէ. ուստի և իբրաքանչիւր Ծափերք ոչք ընդհակ խօսին զանձինք, զինչ բաժանումն դնեն, և զինչ անուանս տան նահանգաց և իշխանութեց նր. զորս այլ Ծափերք և Ծայրագաւք ոչ յիշատակեն :

Յակ պնչինդ Ծափերք՝ շրջեալ և աղաւաղ կարգաւ բաժանէ զայս Ծ. Ընդ ՚ի հատ. իբ. ՚ի թիլիահատարն 91. ստադրութիք որ ՚ի վենետիկ, ՚ի չորս մասունս բաժանէ զՆն. Նախ՝ յառանձին աւրուիք մուղալց. Երկ՝ ՚ի ծովեզերեայս մալաբարայ. Երդ՝ ՚ի ծովեզերեայս դորոմանտելայ. և Չորդ՝ ՚ի թիլրութիք կամ ՚ի աւրուն պանկալայ : Յառաջնումն ասէ ունիմք խոսեալ զնմ միջերկրական նահանգս հնդկաց Ծին : Յակ յեկիգումն՝ յերգումն և ՚ի չորգումն՝ զնմ կալցուս ծոց եւրոպացւոց : Ապա ասորև ՚ի սկսանիլն խոսեալ նախ առաջին զաւրուէն մուղալաց, Թողէ զայս առաջին բաժանումն իւր, նորոգ բաժանէ զնմ բէն Ծն, նախ՝ ՚ի հիւսիսային մասն. երկ՝ յարևմտեան

յորում խօսի և ընդ ամենայնի, զոր պարտ էր՝ ի բաց հանել յառաքելին տէրունէից մոլորից, և դնել յեկից գլուխս և՝ ի կարգս կաղնեաձոց եւրոպացւոց, ոչ՝ ի վեր անդր յընդհանուր բաժանման խոստացաւ։ Ընդ՝ յարևելեան մասն, զոր յընդհանուր բաժանման ևս բուռ ոչ լինէաց բնաւ. ուր խօսի և զերուէին պանկալին, զորմէ պարտ էր խօսել՝ ի չորդումն. և ուր անկատար զգորմանութիւ՝ ի գառնադիկ Ծէն, և ապա՝ ի գառնադիկ խօսի նաև զամ ծովեզերեայ ջղաց որք վերաբերին առ գորմանութիւ։ Զոր՝ բաժանէ՝ ի միջերկրական նշնդպ հնդկաց, կամ՝ ի մոլորս առանձնակի. ուր չէ յայտ թէ ընդ որայս միջերկրական նշնդպ ևեթ կոչէ առանձին և սեպհական ծ մոլորից, որովհետև և հիւսիսային նշնդպ որք են՝ (ոչ և նոա ինքն դնէ.) քիշմիր, քապօլ, լահօռ են, են այժմ ևս երկիր և ծ սեփական մոլորից, ուր ոչ ակրեն եւրոպացիք։ Եւ այսպէս որ խոստացաւ՝ ի մի միայն գլուխ՝ յառաջնումն և ևեթ խօսիլ զառանձին տերունէից մոլորից, և յերկրին զկաղնեաձոց եւրոպացւոց, յերկուս գլուխս յառաջնումն և՝ ի չորդումն խօսի զմոլորից, և յերկուս և ևեթ զկաղնեաձոց եւրոպացւոց. ուր խառնէ ևս զայլ ծս և զընդնշնդպ, որք սեփական են մոլորից։ Եւ որ զիտաւորութիւն պանկալային պարտ էր զի խոստանայր խօսել՝ ի չորդումն՝ խօսի յերկումն։

Թողումք զայլ շփոթ կարգս ջղաց և գաւառաց, զորս՝ ի տրեսին յայն գլուխան դնէ. ջղն յեկիք մարմին որ է արևմտեանն, ի ձիւնն՝ ի ծառէրն գծովէզերեայց մալապարայ, խօսի և զառանձայութիւնն կամ ջղրուէին մանկլօրայ, որ ոչ է՝ ինոյն ծովեզրն մալապարայ, այլ գանարայ, առնմանակից նմա. իբր զի առէ՝ ինոյն հատ. իջ. ՝ի թղթահատանարն 115. մեք կամիմք * առօրագրել յիջ ընդհանուրսն զամ կաղ, ուռածս եւրոպացւոց, յարևմտեան ծովեզերեայս, զամաթակղզւոյն հնդկաց ‖։ Եւ առկայն զինէ մանկլօրայ անմիջապէս՝ ի խոստէն զկոտ ջղէն, որ նոյնպէս է՝ ի ծովեզերեայս գանարայ, բաժանէ զկոտ ջղէ՝ ի մալապարայ. և իբրև նոր գլուխ դնէ խորագիր. * կաղնեաձէ եւրոպացւոց յայլ կողմանս, արևմտեան ծովեզերեայց հնդկաց Ծէն ‖, որ ոչ առկաւ շփոթումն առկանէ՝ ի վերծանօղս. կարծէ՝ զի թէ մանկլօր և կոտ են յայլևայլ ծովեզերեայս. և առկայն են՝ ինոյն ծովեզրն գանարայ։ Եւ զգաստ նոցին նշնդ զաւառացանէ յերկ մասին իւրում՝ ի

գործանատեղյայ. և սակայն զահման գառնագիկ նշնդին այնչափ տարածանէ, մինչև զբիմ երկիրս գործանատեղյայ 'ինէմ պարսիակել. ուստի զայնմիկ բազում ջղք որ ե'ւ գործանատել 'ի հէյտարապատ, և ե'ւ ամանց յորիսա, գնէ 'ի գառնագիկ։

Ասդ՝ կառեցեալ մեր խորձել 'ի շիտի կարգաց և զամփոփ և զորոշ բաժանումն գնել առաջի վերծա նողաց, բաժանելիք զայս Տ յերիս մեծամեծ մաս սունս և 'ի պրակս. 'ի Հիւսիսային, յԱրևելեան, և 'ի Հարաւային։ Հիւսիսայինն՝ պարունակէ զբիմ մեծա մեծ նշնդս։ Արևելեանն՝ պարփակէ զերիս և եթ նշնդս, որք Թէպէտ են 'ի հարաւակողմն հայելով 'ի վերին նշնդս մողալաց, այլ ցամաքակղզին կիմ տա քան Ցն, ե առաւել մասին 'ի հարաւ է. ք զաս. յոյր սակս զտաքան Ցն և եթ յայսմ բաժանման կո չեմք հարաւային մասն։ Եւ Թէպէտ բիմ և այլ նշնդս մտել էր գնել յայսմ արևելեան մասին՝ սակայն մեք զերիս և եթ եղաք վե մասնաւոր իմն պատճառէ, զոր նշանակեացուք անդէն։ Իսկ հա րաւայինն զայն մասն, զոր Տագիրք կոչեն Յամա հղէ յայսկոյս փանգէսի, և մուղալք կոչեն Տաֆն, կիմ Տբէտն։

Պրակ ԽԱ. Հիւսիսային մասն Մողալաց։

Այս մասն ե որում առնումք աստէն, առաւել շարձակ տարածի ք զայլ երկու մասունս. 'ի հիւսիսոյ՝ սահմանակից է բուխարիոյ. յարևելից՝ դիպե գայ. յարևմտից՝ պարսից Ցին. իսկ 'ի հարա ւոյ՝ ցամաքակղզւոյն իւրոյ կիմ ասքանայ. նաև և զիւց նշնդացն՝ զորս ունիմք առօրագրել յիմիք մա սին։ 'Ի կողմանս լինչ այսր Ցի՝ տիրէ ազգ լինչ ան ուանել Սէյէ, կիմ Շէյէ՝ ազգ զօրաւոր. որք գիւ տացին Թօխտափել 'ի պարանոցէ խուրեանց զուռ ինքնագլուխ միապետուէ, և զծանր բեռն անուանք պաշտուէց մուղալաց։ Զորոց ասեն՝ Թէ զհետ երբ Թան փիլխոսիայն ուսանին դիպէդայ. որ եմոյծ 'ի նա զսէր և զնախանձ ազատուէ. այլ և ուսոյց ծ զի զվի ծծուէ, ոչ խառնելով 'ինէմ արուաքին լինչ ծէտս կիմ խորանս։ Ա՛ք զառաջինն հանդիպացան 'ի սկզբան անդ անցեալ գարու. բայց ոչ երբէ ազգ մի, այլ երբեմն

իբրև նոր սաղանդաւորք, որք ՚ի Ժամկ թուոյն ՌՃԼԹ տերունեն մեղայ բազմացան յոյժ. մինչև և այլոց բազմաց Թողել զբուն դէն իւրեանց, գնալ խառնիլ ՚ի նոսա. փախուցեալք ՚ի հարստահարուածոց քրնաքաղաց իւրեանց։ Ընդունին սք ՚ի միաբանութիւն իւրեանց գիտեմն, որք միանգամ երդնուն անհաշտելի ատելութիւն բերել ընդէմ միապետութեանց գոմ աւուրս կենաց։ Յոմ առաջարս իւրեանց ունին սեղան, յորոյ վերայ եդեալ կայ գիրք օրինաց իւրեանց, և առնեալ գաւազան արքունի և սուր. զորք ծերք կարգեալ կան առ ՚ի խնդիր հարցանել ՚ի նոցանէ ՚ի լինել հարկի. որք են իբրև Թարգման օրինաց նոցա. որոց ոչ միայն գլուխ և Թիկունք՝ են օրէնք նոցա։

Տէրութիւն սոցա ընարձակ է յոյժ. զի ընդ իշխանութիւն իւրեանց ունին զայն ՃՌ աւր հնդիկ, որ ՚ի լուսոյ ձգի մինչև ցսերմնենա, և ՚ի քնշմիրայ մինչև ցսրնատ, կիր ցգաւգա. ասան և անան ինդոս գետոյն։ Նոյնպէս և զորութիւն նոցա երեւելի է. զի կարող հզին ՃՈՈՈՈ հեծելս հանել. ուստի ՌԺԿ բունակալ որ զօրաւոր՝ ոչ նուաճեցուցեալ զնոս ընդ Ժամկին, մարթի է ԹԿ աւր ասլ կաւ սակաւ և ևս ընարձակիացեն զսերութիւն իւրեանց մինչև տիրել համօրէն հնդկաց ՚ի բաց վտարեալ անտի և զեւրոպացիս։

Բնիկ գետս ունի այս ՃՈ. յորս գլխաւորքն են Ինդոս, կիր Սինդ. Ճըմապ, կիր Եամապ. Ոտավի. Գնգա. Լոփա. և այլք բազք։

Բաժանի ՚ի ԺԲ հետագայ նահանգս։

ա. Տըլլի.
բ. Լահոր.
գ. Քիշմիր.
դ. Քաբուլ.
ե. Հայաբան.
զ. Մուլեան.
է. Սինդ.
ը. Ազմիեր.
թ. Ազիբապապ.
ժ. Ազմոդ.
ժա. Իւլապապապ.
ժբ. Մալվա.
ժգ. Գիրաէճ.
ժդ. Գանգիւ.

Յօդ ա. Տըլլի, կիր Տիհլի։

Նահանգ ընարձակ վարձատ և բազմամարդ քան զնոր նշեցեալ ինքնակալեալն մուղալից. ունելով յինքեան զարքայանիստ քղքն համօրէն տերութեանն։ Սա ՚ի հիւսիսոյ ունի իւր սահման զգիտէդ. յարևմտից՝ զլսհոր նահանգն որ կոչի և բենիապ. ՚ի հա-

բաւոյ՝ զակբատատաս. իսկ յարեւելից՝ զսիպ կամ զսաղուդ։

Տուէ, կոչի եւս Տիւէ։ Ի մայրաքաղաք եւ գլուխ համօրէն տրուէն մողոլաց, յորմէ առնու զանուն նշխոյ նոր։ Ըստ բոլմ ձայիս՝ ի ծայրէ ձիկի անդ եղեւ աթոռ ինքնակալին, թէպէտ յետոյ միայն յամսրայ նմ բնակեր անդ. կառուցեալ առ Ճըմնա գետակ. եւ բաժանեալ՝ ի քղաք հին՝ որ այժմ արուարձան է եւ եթ. եւ՝ ինոր որ կոչի Շահճահանապատ, կամ Շահանապատ, յանուն ինքնակալին՝ որ շինեաց զնա՝ ի սկզբան ԺԷ դարուն. զոր բոլմբ յերուսղացի Յակոբայ՝ ի քաց բարձեալ զՇահն, կոչեն միայն. Ճիհանապատ։ Ի սա քղաք մեծ ընդարձակ եւ ամուր. շրջապատ արքունի հոյակապ ապարանիցն՝ է երբեմն մերն ի եկեալ։ Ծովմնա մեծուխեցին կոչէ զայս քղաք Դէլի. ուր կամեցեալ յայսմ առնել զմեծուն նր, պատմեն ասէ. Թէ յառնուլն զոս լանկեթամուրայ, զառուրս քաղաքս նստաւ անդ հինգ զօրօք երկոք. այլ զերդ քղքին ոչ ծանեաւ։ Յառաջադոյն ոմն ստացաք՝ ի Թիբեն է. ՝ի վաճառան՝ բոլմբ կայեն բնակիչք յազդէս հայոց՝ ի սմ. այլ յետոյ սխալ՝ ի ծուլերէբեայ նշխոյս հնդկայ, սակաւք ոմանք մնացին այժմ անդէն սերիչք՝ ի նախնեաց անտի։ Յետ բոլմ ձիկայ զկնի լանկեթամուրբին էառ զայս քղաք դահմաս ղուլի խանն յամին 1739. որ և յետ քանզելոյ զնա, և զբառամբ ածելոյ զինքնակալն մողոլաց, կողոպտեաց զրեթէ զամ վարձամուխս և զծախուսիսն. անհնարին կոտորած արարեալ՝ ի նմ, մինչև՝ ի միւս առաւօտն և եթ հարիւր հոգի ոչխս էտ սպանանել։

Յօդ ՟ք. Լահօռ, կամ Բհնկատ։

Լահօռ, կամ Լահօռ, որ կոչի և Բհնկատ, ի՝ Հնդաստան, մեծ է ՟ք զաղղւի, և ՟ք զայլ ջրհատ կայ նշխոյս։ Եւ կոչի հնդաստան՝ երբ զի հինգ ի լ եւ եղեւ գետք են՝ ի նմ, զորս և նախնիք պատմագիրք յիշատակեն. ոմ պղինձս յիշատակէ զերբեանն՝ որք են. Հղկնէս. Բօփէս. Հիւդասպէս. Հիւբասէս։ Եւ պատմեռս յիշատակէ զհինգերորդն՝ որ է Զափասրա։ Իսկ այժմ յայլ և այլ անուն անուանին. ՟ք Պենհաբ. Դանապ. Քիւսաբ. Ռաւի. և Վան։ Այս նշխոյ է մի յաւելուած արդաւանդ և՝ ի բազմութեր նահանգացն հնդ-

Հնդկաց • թերե աղքի աղքի պատուղս • ցորեան որբոց շաքար այլև դինի։ Ի քաղքս նոր գործեն նրբանիւթ պատառաս նկարէնս ընտիրս՝ որ ի Ճլիթ • և զայլ ձեմ արհեստակերտ գործածս, զոր գործեն ի հնդկաց Ճլ։ Գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։

Լահոռ, կամ Լահուր • կոչի ևս Ռահմիր, և Լահաճոր։ Ի քաղք մեծ հզօր և փարթամ մերձ ի Ռավի գետն • ի նախնուն էր արքայանիստ քաղք մողոլաց • այլ ի փոխադրիլ ակբարայ զաթոռ արքայուն ի յայրս բռատատ կամ յակրա, այնուհետև մեծապէս անչքա ցաւ քաղքիս այս։ Բազմ մեծամեծ հին շինուածք տանին ի նմ • յորս յատկանշաւոր են արքունիք, ուր զառաջինն նստէին լինքնակալքն մողոլաց։ Ալ այս քաղք չէ այնչափ հին • վասն զի յիջ ի վհատոյն անուն արքայն՝ որ հիմն է զինի պատուր լինքնակալ լինն, էր գեօղ անշան։ Սոյն այս համոյն կառոյց անդէն քաղք և ամրոց՝ որ կայ մինչև ցայժմ • ուր և հաստատեալ զաթոռ իւր ; զարձակեաց զինս յոյժ • զի ըստ այն ժամս երկայնութեն նր էր իրրև 9 մղոն՝ հիմ արուարձանօք։ Ի քաղքէ աստի մինչև ցակրա քառասուն է ճանապարհ դեղեցիկ և զուարճալի յոյժ, իրրև 750 մղոն երկայնութիւ • առ որով ամսոյ և անսոյ ուղղութիւ անկիծ կան առ հնդիկ ծառք վայելուչք։ Վասն այնորիկ ոմանք յարևելեան Տաղրաց զնահոռ քաղքն անուանեն Ռահմիր • ի հռչակաւոր ճանապարհէ անտի • զի բաւղ ոտն, ի լեզու պարսից նշանակէ ճանապարհ • ոտ և ի ոտ • զոր ի պարսից առաք։ Մեծ մասն բնակչաց քաղքիս են հռետորիկք հնդիկք։

Ղանաւճոտ։ Քաղաք առ նովին ռավի գետով առ ստմանօքն դիսէդայ։

Ճընիաբուտ • զոր ոմանք դրեն Ճնիա Բուվ։ Ի քաղաք առ Օվիա, կամ Քավ գետով • որ բղխեալ ի լերանց անտի, ոչք անջրպետեն զդիսէդ ի հնդկաց Ճէ։

Սարհիպ։ Քղք առ բաղկաւ մեծ օսվիդ կամ քավ գետովն ի հարաւոյ։

Եմպա։ Ի քղք առ Պեհ գետով որ բղխեալ ի դիմալեդեան լերանց։ Ին անգ և այլ քղքք բազմք • որ ֆիլահոռ • Բանճապ ևն։

Յօդ Ը. Կլիմայ։

Ի հիւսիսոյ սահմանակից է մեծին բուխարիոյ. և մասամբ ինչ դիպչէդայ. ՚ի հարաւոյ՝ լահոռ նչնդկին. յարևմտից՝ չապօլայ. և յարևելից՝ դիպչէդայ։ Ա յս նչնդ ՚ինաթնուն էր հզօր և ծաղկեալ թիգրուն, զոր ապօր նչնդ մաղուլաց մեծ ինքնակալն ակբար յաչերդ հանայօնայ, որ էր հզօր և խնամասէր և անուանի յոյժ առնձ. զորմէ բազմ ինչ պատմեն։ Աբաւել բազմամարդ և արգաւանդ կողմն նչնդկիս՝ է այն լայնարձակ դաշտավայրն, որոյ երկայնութիւն է երկու 90 մղոն. իսկ լայնութիւն 36. բազմապատիկ փոքրիկ բլրովք տարաստրոհեալ։ Ընդարձակ լերինք նր բարձր են յոյժ, և մեպատեալ. մանաւանդ ՚ի կիսոյ՝ ՚ի վեր, և գլխովին անբերք։ ՚Ի լերանց անոն բազմ հեղեղատք և ուղիք կիջանեն. որք միացեալ՝ գործեն գլխաւոր գետս. որ անցեալ ընդ մէջ դաշտիս, գնայ խառնի յինդոս գետն։ Բազմամարդ է յոյժ այս նչնդ, մինչև ասել ոմանց, թէ երբ 100 հազր զինուորիք գոյանին ՚ինձ՝. և բնակիչքն ճարտարք և գործունեայք ընդ զմայ բնակիչս հնդկաց։ Գիտեն գործել ընտիր և պատուական արհեստակերտս. ոչ ազգէ ազգէ կտաւ և կարասիս տան. և ընտիր և աղնիւ ցխտաց. այն է շալ գոտիս. Քէմբրիճեան, և ճոռ կոչեցեալ. որոյ երկոքին ծայրք են ասղնագործեալք. և անոն ախոյեան յամ Ցս ասէին մինչև ցկատարածնդոսպլիս. զոր մանածագ՚ի կիր արիանեն, կամ՚ի գոտի, կամ արկանել գլխարանոցաւ։ Սր երկու են տեսակք, մին գործել ՚ի գզաթոյ անոն նչնդկին. և միւսն յատուկ ժողովրդոց անոն գործեն. որոց գին միոյն հասանէ ց 150 ոսկի դահեկան։ Ա՛ր դիմակք են բազմեսակ՝ ընտրել զբնակիչս այնոյ նչնդաց։ Ոմանք ասեն ինձանէ ցի՛ երբայեցւոց, հաստատել ՚ի վր անտառից ասանդուածց։ Գլխաւոր տեղիք են սր։

Քէմբէ. ոմանք յՅապրաց կոչեն զայս և Շրէնաւէր. կամ Շրէվէլոր. այլ սովորաբար կոչի քէմբէ. յորմէ և նչնդն առնու զանուն։ Ի քէմբէ մեծ, այլ անպատ բնակ՝ ՚ի վր ռադաբ գետոյ՝ ՚ի դաշտավայրն. շուրջանակ

նակի պատեէ լերամբք՝ ի ձև կիսաբոլոր։ Շինուածք նր առ հնրկ են փայտակերտ. թէպէտ գոանէն անդէն և քար. ուստի՝ ի նախնումն էին՝ ինձ քէմ քաղքն շինուածք. որոց հետք երևին մինչև ցայժմ։ Բնակիչք նր ըստ մեծի մասին՝ են մուղալք. որք են Ճարտարք, և յաջողակք յարուեստս. գոանէն և քաղմուածէ տաճկաց. նաև քէմ վաճառականք յազգէս հայոց, որք գնան անդ՝ ի բառնալ զակնապէս ցիսեայ կամ շալի գործածս. մինդ ղեկմեքսինտ գօտիս։ Դիրք քաղքին գեղեցիկ է յոյժ և զուարճալի. յոր բուռ լի են պարտէզք բարետեսիլք, և՝ ի շրջակայ դաշտավայրս այնչափ է առատուն ինքնաբոյս քրքքաւմ ծաղկին՝ մինչև նեղիլ ճնշիչորդաց յանցանելն ըստ այն՝ ի հոտոյն առատուէ։ Ասէ քաղքն գոլով ազատ, և բաղմուն բնակչաց՝ ինձ, յաճախել են յոյժ անդ անառականութիք զեղխութիք և ապականութիք բարուց։

Պոմպէր։ Քաղք է անցք նեղադոյն՝ ի կիրճս լերանց. ըստ որ հնար է շրջաց մտանել՝ ինձնէն։

Յօդ Ե. Վասպ. Վասպուր. կամ Վասպուրական։

Յարևելից ունի իւր սահման գաւիշիր. յարևմտից՝ զաղնատահար, և զևորտան. ՝ի հիւսիսոյ՝ զբուխարիա. իսկ՝ ի հարաւոյ՝ զմոլթան նէնդ։ Ասի նէնդ յուռթի է յոյժ և խոտաւէտ. ունի երիվարս քէմս և ընտիրս. և այլ ջորբոտանի անասունս ընտանիս։ Լինի անդ Հալիլէ առատ. որ է պտուղ լուծողական, զոր և՝ ի դեղորայս՝ ի գործ ածեն. ուստի և քէմ ուրիք Վասպուրի անուանեն յանուն նահանգին։ Ելանեն նաև ազդի ազգի համեմք, և փայտք պիտանիք՝ ի դեղորայս. որով քէմ տուրևաւռուիս առնեն բնակիչք նր. նաև եղէգն պատուճաւիան և ամուր, յորմէ առնեն քուն նիզակաց և գաւազանս. գտանին անդ և քուվք երկաթոյ. յորոց ելանէ երկաթ պատուճական։

Մարդաշատ է յոյժ այս նէնդ. ունի գեօղս քէմս. և աւանս, և քաղս։ Բնակիչք նր ըստ մեծի մասին են կռապարիշտք. որք ազդի ազգի հանդէսս և տօնս կատարեն ծիծաղելիանս, յորս երևելի է այն՝

զոր

զոր ամէն ամի կատարեն՝ ի լրանալ լուսնոյն փետրվար. որ ձգի աւուրս երկուս և ելթ. յորս արկանեն գիսակս զերեզաք, և առնեն պէսպէս խաղարկու թիս. լինեն հակայաձև արձան՝ որոյ յանդիման կացուցանեն փոքրիկ մանուկ. որ նետաձիգ լինի՝ ի նա. և ապա յարձակիլ՝ ի վր, խաղաւ սպուռ խոզոտակեն զարձանն : Եւ զայս յոյն սակս առնեն, զի աւանդուել է՝ ինն, Թէ ձծ ելն յՁ՝ ի կերպարանս մանկան, զոր Քրուքման անուանեն. և մի ոմն հակայ երկուցեալ Թէ գուցէ սպանցի՝ ինձ, խնդրեաց կոչուսանել զնա. այլ մանուկն կշռակի ձգել նետ՝ ի նա, անդէն ընկեց յերկիր և սատակեաց զնա : Յայս մանկ ոմանք՝ ի պատմագրաց համարին, Թէ սբ՝ ի նահանջն քրիստոնեայ էին. բայց այս չէ այնչափ ինչ յայտնի նշան քրիստոնէութե նոյ. զի մարթի է Թէ նախանձք նոյ լուծել՝ ի քրիստոնէից զգաշուստ փրկչին մերոյ Յ, զայդ առասպել՝ ի վր նր յօդեցին. որոց գինն՝ ոսպ և այլոց կուսակալից՝ գլխովին յառաջ պէտեաց է խառնեալ : Թէպէտ և չէ անդոսնելի կարծիք նոյ. նա մինդ մարթի է համարել, Թէ քրոզեցաւ և սոյ՝ ի հնուսն հաւատք քրիստոնէութե. զի և այլուր՝ ոմն՝ ի բեկու, և՝ ի սանկալա, գտաք նր ցեղ ինչ հնդկաց, յորս հետք ինչ քրիստոնէից երեւին : Գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ : Քաշմիր, կամ Քաշղ : Ի գլխաւոր քղք նոցին ամ առաջի գետով. հզօր և բարգաւաճ՝ ի պտճուս վաճառականութե. որոյ գլխաւոր վաճառք, են երիվարք, և նոխազք : Ունի երկու ամրոցս. և է նշանաւոր անցք յՁէն պարսից՝ ի հնդկաստան : Յամին 1738, առ տրուեցաւ մեհմետ շահին մողոլաց, հասս զայս քղք դահճաս ղուրլի խանն :

Հրնոխ : Քղք առ երի ինդոս գետոյն յարևմտից կուսէ, ուր լինքն ընուն գետն :

Խաղիթ : Քղք առ սահմանօքն պարսից՝ ի վր նր պատ գետոյն. որ երևելի է վ լինելոյ նր քաղաք ծննդեան սուրբ տանացն խաղնավայրոց :

ՅՕԴ Ե. Ի ՅԱՅԱԳԱՆ :

Յայագան յարևմտից ունի իւր սահմանակից զպարսկաստան. ի հիւսիսոյ՝ զքասպուր. յարևելից՝ զինդոս գետ. ի հարաւոյ՝ զմողլեան : Գլխաւոր

գետք նը են Լաֆա. Լ'Ընէպապ, կամ Ընէպապ։ Իսկ քա-
ղաքը զորս գոտք նշանակեը Յ'Ոտգերա՝ են սը։
Նախոր։ Քղքը հին 'ի նահանդսն անուանեը Դէռնէ
պէոլիս. և յարաբացոց Նափոլ. 'ի վը նիսլատ
գետոյ. հանդէպ զրան Հէր գետոյն, ը որ գնդու
'ի նիսլատ։
ՀԱՐԷՓ։ Քղքը առ լինդոսիմ. ուր յինքն ը ուն ըզ
Ռոբոբ գետն։

ՅՕԴ Ղ. Մ՚ուլթան, կամ Մ՚ուլթան։

Ի հիւսիսոյ ունի իւր սահմանակից զՀայաստան, և մասամբ ինչ զլեհոտս. յարևմտից՝ զպարսս. 'ի հարաւոյ՝ զսինտ. իսկ յարևելից՝ զհոտս։ Ունի գետս յոլով, յորս դլխաւորն է ինդոս. և է արդաւանդ և բարեբեր. բերէ բամբակ ընտիր յորմէ գործեն բեհեզս. և այլ աղգի աղգի պատառուս բազում յոյժ։ Բերէ և շաքար, ծծումբ. և ուղտս բազում՝ որք անցանեն ը խաղնա, կամ ը խաղնիա, և ը զանտահար։ 'Ի լերինս մուլթանայ գտանի ազգ ինչ անուանեը Քաղրիք. կամ Ոսկեբուվեք կոչեը 'ի հընդկաց անտի, զորս եհար մեծն աղէքսանդր. որք յառնուն մուղալաց գնծ իւրեանց, վախուցեը անկան 'ի լերինս յայնոսիկ. յորոց բղխէ կոչէ անտի ասպատակեն 'ի մերձակայ սահմանսն։ Սը առհնրկ կուռ պաշտ են, և ունին հռչակաւոր մեհեան ինչ 'ի մուլթան. ուր երթան յուխտ ամ աղանդակիք նց, ոչ միայն 'ի սահմանաց իւրեանց, այլ և 'ի մերձակայ գաւառաց։ Երեսք կուռց նց՝ զոր պաշտեն, սեաւ են, և հանդերձք մանկկեղեն կարմրագոյն. իսկ երկ կոթին աչքն՝ երկու մարգարիտք։ Ոչխարք տեղիք նահանդիս են սը։

Մուլթան, կամ Մուլան։ Ի մայրաքղքն առ տեղեաւն՝ ուր պիտի գետն խառնի յինդոս. և թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծ, այլ քաղ ամրացուցեալ. և է վաճառատեղի շահաբեր յոյժ մնղոլաց. յորժամ պարսկիք տիրեն զանտահարայ։ 'Ի նահանդսն էր սա քաղաք բազմամարդ յոյժ. զի առտի միւնչև ցգազդա քաղաք ծուխ ելներեայ, վաճառքն լինանէին ը ինդոս գետն. ուր վաճառականք բազմ ազգաց գնեն, և առտի բարձեալ տանեն յայլևայլ կողմանս։ Բայց յետ խցանելոյ գրանց գետոյն աւազով, և յետ լը
նել

նելոյ աննաւարկելի բիւմ ուրեք ի պնձնա բազմա-
կոյտ աւազոյ, նաւք ոչ ևս կարեն գնալ ընդ նա. ուս-
ոն և վաճառականունեն մոլեցանոյ մեծապես նոքա
ղեցաւ։

Պաթօր, կամ Պէթէր։ Քաղաք առ եղերբ ինդոսի յայր
ևեղից կուսէ։

Սաթօր։ Քաղաք ոչ այնչափ լինչ հեռի ի պագօր քա-
ղաքէ անտի, առ եզերբ նորին լինդոս գետոյ յա-
րևմտեան կողմն։

Են այլ ևս բիւմ քաղաքք. ԱՀ Գօղտար. Սանդաւև.
Սանդար. ևն։

Յօդ Է. Սընտ, կամ Դադա։

Սընտ նահանգն կոչի ևս Ինդոս, յանուն մայրա-
քաղաքին. իսկ ի պարսից և յարաբացւոց ԱՀ-
պընդ Տըվի։ Զդիւ տարածի սա ի դրանց բաւական
գետոյն մինչև ցպարսս, ի հիւսիսակողմն ծովուն
հնդկաց. և է մի ի մեծամեծ նահանգաց այնց ծովեզերք
նայց, փարթամ արգասանդ, և բազմավաճառա-
ւոր յաձախեն վաճառականք հնդիկք, հայք, և եւ-
րոպացիք։ Ունի բամբակ բիւմ. ուսոսկ և աղդի
աղդի բամբակի պատոուս, և իւղ և կոգի և խեժ
և մրճի տաղեղնակար գուշնագոյն մեռապսիւք, գիղե-
ցիկ յոյժ և առ բիւմ երս ալիսանի և շաքարեղինս,
և այլ պէսպէս արհեստակերս գործածս. որք ընդ
լինդոս գետն գան իջանեն անդ ի վերին նահանգաց
անտի հնդկաց։ Ակսար մեծ լինքնակալն մուղալաց,
էառ զնահանգս զայս ի միասին ընդ գուձրատ նահան-
գին։ Բնակիչք նր մահմետական են. բայց ի մեծա-
ւոծ քաղքս գտանին բիւմ վաճառականք երբեմն եայք
և հնդիկք։ Գլխաւոր տեղիք նր են սք։

Դադա, կամ Դադէհ։ Ի մայրաքաղաք կառուցեալ
առ արևմտեան բազկաւ լինդոս գետոյն. քանի մի
մղոնաւ ի վերոյ ընդ ղբերան նր, ընդ որ ղեղանի ի
ծովն. յորոյ անուն և սընտ նահանգն անուանի
երբեմն Դադա։ Ի նախնեացն հռչակաւոր երկոյժ
ի պնձուս վաճառականունէ փորդուքալայ. գոյժեն
անդէն զպէսպէս նորատեսիլ քաղաքուձեսս գոր-
ծածս զոր տանին ի բիւմ տեղիս։ Ալիլ տօթ տեղ-
ացն սաստիկ է յոյժ։ Անգղիացիք կոչեն զսա, Ուո-
րո Ներոր Դադդան։

Մ՛անուրա։ Քաղաք առ նովլին գետով ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ դադայ։

Հ՛ուր։ Քղ՛ք առ համանուն գետով, որ մտանէ ՚ի ծովն. յարեւելից կուսէ մտանայ հրուանդանին։

Ա՛րապա. կամ Քանպապէլ։ Քղ՛ք առ արապա գետով ՚ի խորին հիւսիսակողմն նահանգիս առ սահմանօքն պարսից։

Լ՛ննակար, կամ Եանակար։ Քղ՛ք երևելի առ բաստար գետով, որ զեղուս ՚ի ծոցն գուձրատայ։

Տ՛իւլ, կամ Տ՛էպէլ, և կամ Տ՛իւլ աբնպայ։ Ի քղ՛ք մերձ ՚ի բերան լինդոսի, և յայն ատակս կարի յարմարաւոր վաճառականուաց։

Են այլ ևս քղ՛ք բազմ զոր ունիս տեսանել յաշխարհացոյցն մեր. որք են Մ՛անհապէր. Քամպիդ. Ա՛ղբար. Սհ՛ման։

Յօդ Ը. Ա՛զմիերը։

Ա՛յս նահանգ կամ տուպայուէ յարևմտից ունի իւր սահման զբնտա և զմոլթան. ՚ի հիւսիսոյ և յարևելից՝ զտըլլէ և զակբարապատ. ՚ի հարաւոյ՝ զգանտիշ և զգուձրատ։ Երկիր նր ըստ մասին չոր է անբեր և լեռնային։ Մ՛ի միայն երևելի գետ ունի կոչեցեալ Բ՛ոպար, որ ելեալ ՚ի լերանց՝ որք անջրպետեն զնահանգս զայս յակրայէ, և անցեալ առ ինննակար քաղաքաւ որ ՚ի սրնտ, մտանէ ՚ի ծոցն գուձրատայ։ Ա՛ղբեր։ Է գլխաւոր մայրաքաղաք նահանգիս՝ կաւ ուսցեալ յարգաւանդ վայրի ըստ մէջ լերանց, յորոց ելանէ բաստար գետն։

Են և այլ քղ՛ք ՚ի սմին նահանգի. ոսկ Մ՛երպա. Սահալոր. Թաուէնկ. Պանպո. և այլք։

Յօդ Թ. Ա՛կբարապատ, կամ Ա՛կրա։

Նահանգն կամ տերուէն ակբարապատայ, կամ ակրապարապատայ, զոր եւրոպացւոց Ծագիրք միշտ կոչեն Ա՛կրա. ՚ի հիւսիսոյ՝ սահմանակից է տըլլէի, կամ տիհլի նահանգին. յարևելից՝ ամուդ նահանգին. ՚ի հարաւոյ՝ մալվայի. իսկ յարևմտից՝ ազմիերայ։ Երկիր նր ըստ առաւել մասին դիւր է և արգաւանդ,

ուռ-

տուտզեր՝ ի քաղմատատուկ գետոց, որք գնան միանան
՝ի Հընձաս գետն մեծ. Գլխաւոր տեսլիք տորա, են
տրքա։

Ահիբատապատ. Ահիպարատապատ, կամ Ահիրա։ Ն գլխաւոր
քրլք Թագրուե էինել Յինքնակալէն ակպարայ, յորոյ
անուն և կոչի. ձգել ըն երկայն աու Հընձաս գետով-
՝ի լայնարձակ, յաւազուտ և յանքեր դաշտավայրն։
Ջուռնի ամրոց, և ոչ այլ ինչ ամրուելս, բայց պա-
հապանս յորմով կարգելս ՝ի պահպանուե նր. մա-
նաւանդ յորժամ անդ նստին Ինքնակալք մողոլաց։
Ապարանք մեծաւմեծաց քարաշէն են կառուցեալք.
գրեթէ առհարկ մերձ՝ի գետն ըստ որում հնդկաց.
բայց տունք հարկ ժողովրդեան՝ աղքատակերտք յո-
ռնք և ցածունք. ոչ և այլ ամ տեսլեաց ծին մողոլաց։
Բազմամարկիք են՝ ինձ. և հարկաց պանդոկք. ջ Խանք,
և բանտանք, և պարտէզք, և ջրհորք։ Ապարանք Ինք-
նակալին՝ ի բնակչաց Մոհալ ստացեալ, է՝ի ձև կի-
սաբոլոր լուսնի. որոյ շրջապատն է 3 կամ 4 մղոն,
պատել բարձր և հզօր պարսպօք և ամրացուցեալ
գինուք. և աու նոսկա իրամ լայն և խորագատակ.
հնձ բազմ շարժական կամրջօք։ Իսկ ներքին հան-
գստանք նր չէ ինչ ծանուցել. բայց միայն զի՝ի
մտանել ըստ առաջին դուռն, ըստ առաջ լինի ըստարձակ
ճանապ ինչ ըստ մէջ երկուց ընթացողականց ջուրց. յո-
րոյ՝ի ծայրն է քաղաքուան տրան. ուր կան պահա-
պանք Ինքնակալին, և զօրապետք նց. և աու նոսկա
են այլ և ազբազ տրահք. և այլ տեղիք որոշել՝ի պէս
պէս գործս, որք անյատել են՝ի ներքին տպարա-
նէց անտի, ուր նստի Ինքնակալն և կանայք նր։
Բազմամարդ է յոյժ այս քրլք. փարթամ բազմա-
վաճառ և մեծ. մինչև ոմանց յԱծագրուց ասել, թէ
մեծուե նր գրեթէ կրկին է ք զսպահան արքայա-
նիստ քրլք պարսից. թէպէտ ըստ մեծուե նր չէ պատ
կրել և զբազմամարդութեն. վն պի լի է մեծաւմեծ
և ըստարձակ պարտիզօք. և մեծ սման տանց նր ջ-
ծուն են, և տարանջատք՝ի միմեանց. յորս սակս տե-
ղի ըստարձակ գրաւէ նիստ նր։ Բնակիչքն են բնիկ
հնդիկք, և ըստ ասելոյ սման մողոլք մահմետա-
կանք. բայց՝ի սնէ գոսանին անդ և յատգէս հայոց,
և հրէայք. այլև տակաւոմանք եւրոպացիք, ՝ի պատ-
ճառս վաճառականուե, որոց գլխաւոր վաճառք են
ընդակ, կամ երանգ երկնագոյն. զի տրայս ըստ ևս
է, ք որ յայլ տեղիս գոսանի։ Այս քրլք՝ի նախ
նասնն միջգետս յիւրում հաստատուե կայր ինքնա-

կալուին մուղալաց, բարգաւաճ էր յոյժ փառաւոր և մեծապէս ծաղկեալ. այլ զկնի պէսպէս հարուածոց և աւերմանց ձին հնդկաց, մեծապէս անշքացաւ յառաջին վայելչուէն անուն իւրմէ։

Սբէանդրա։ Քղ. 5 կմ 6 մղոնաւ հեռի յակբարա պատուոյ յարևելից. անդ են դամբարանք լինքնակալ ացն մուղալաց. յորս առաւել հրաշալի են երկուք. ձին ակպարայ լինքնակալին, իսկ միւսն սիկինոջ շահ ձիհան անուն լինքնակալին. յորոյ շինուել ոչ աւելն աշխատեցան ամն իբ. քան հիշեր գործավարք. և ըստ առաքելուէ ոմանց Յադրաց, երկոքին ևս յիւրաքանչիւր արժանի են զարմացման։

Ֆաբիւնա, կամ Ֆիբիւնա։ Քղ. վայելուչ և մեծ յարևմտից ակբարապատայ. հիմնեալ և զարգարեալ բազմ վայելուչ և գեղեցիկ շինուածովք յակպարայ. յորս գլխաւոր են արքունի ապարանք. բայց ուր ուրեմն բնակին անդէն վճռ ընծայակարուէ օդոյն։

Մաբուրա։ Ի հռչակաւոր կռատուն առ Ջումնա գետով՝ ի հիւսիսոյ ակբարապատայ։

Ճայբուռ։ Քղ. մեծ և գեղեցիկ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ Ֆաբիւնուայ։

Գվալըր։ Քղ. գլխաւոր՝ ի մանկաւարձուի՝ ի հարաւակողմն քարնատ գետոյն։

Պիգանար։ Քղ. մերձ՝ ի սահմանս տրչլի նահանգին, յարևմտեան կողմն գանգեսի։

Նարվար։ Քղ. առ ստորոտով գադ կոչեցեալ լերանց. առ գետովն՝ որ յանուն նր կոչի Նարվար։

Հօդ Ժ. Ա.վուդ, կամ Աիսպ։

Այս նահանգ կմ սուպայուլթն. որ կոչի երբեմն Ավուդ, և երբեմն Սիսպ, ի հարաւոյ ունի իւր սահմանակից զպնարիս, կմ զիլլատապատ. յարևելից և ի հիւսիսոյ՝ զդիսկէդ. իսկ յարևմտից՝ զտրլլի։ Երկիր նր ըստ մեծի մասին լեռնային է. և ոչ այնչափ արգաւանդ. յայն սակս է ևս յաղքատ սուպայուէցն հնդկաց։

Ավուդ, կամ Ավուպ։ Ի մայրաքաղաք սորին նահանգի. կառուցեալ առ Տըվա գետով. որոյ բնակիչքն են հնդիկ կռապարիշտք, և մողոլք։

Քանաուճ։ Ի նշանաւոր էր սա գլխաւոր քղք հասեալ

քէն

բէն հնդկաց Ծէն. կառուցեալ յափն գանգէսի յար
ևելից կուսէ. իսկ այժմ է քանդեալ և աւերակ:
Կօր: Գլխաւոր քրիստոնէից համանուն ձեռնասահ
մանակից դիսպեդայ:
Կարնօլ, կամ Ցոնակարն: Քրիստոնեական վոքրիկ՝ ի Մոնղոլ գա
ւառի:
Պարբա, կամ Պրար: Քաղաք՝ ի հարաւակողմն քանդ
ակ քաղաքին՝ ի հիւսիսոյ գանգէսի:

Յօդ ԺԸ. Պնարիս, Իլլատասլատ կամ Հելապաս:

Այս նահանգ ոմանք կոչեն Պնարիս, յանուն մեծի քաղաքին որ է՝ ինձ. ոմանք Իլլատասլատ յանուն մայրաքաղաքին ոմն և այլք ինձն անուամբք յորոց ջորջի: Ունի իւր սահմանակից՝ ի հիւսիսոյ զաւուդ. ՚ի հարաւոյ՝ զպերաէձ, և զմալվա. յարևմտից՝ զգանտիշ. իսկ յարևելից՝ զփագանա կամ զփադնա: Մասն լինէ սորին նահանգի, զոր առին անդրևացիք՝ ի նահապետէն պնարիսայ, առաջաւ լինքնակալին մուղալաց որոյ տարագրեալ՝ ի Թիգրուէին՝ յետ բազմապատիկ անցից, գնաց անկաւ առ անգլիացիս, ոմն զկնի իւ ոունկիմք պատմել: Եւ թէպէտ չէ լինէ էարձակ նահանգս այս, սակայն փարթամ է յոյժ, և երկիր նր արգաւանդ, ոռոգեալ՝ ի գանգեսէ: Գլխաւոր քաղաք նր են:

Իլլապապա. Իլլահապապ. Իլիապապ, կամ Հելեբաս. և Հալեբաս: Է մայրաքաղաք նհնգիս, զնէն անուամբ կոչեցեալ. կառուցեալ առ գանգեսիւ. քանի մի մղոնաւ՝ ի վերոյ, ուր ձգնէնա գետն խառնի՝ ի կնկա, կամ՝ ի գանգես: Անդ գնան հնդիկք յուխտ, ՚ի խառնուման երկուց գետոցս բազմութք ժողովրդեան:

Պնարես: Է քաղաք մեծ, բարեչէն, փարթամ, և բազմավաճառ. զոր քիչմ համարին մի՝ ի հնագոյն քաղաքաց անտի ձեին մողոլաց. որ առ հնդիկս է երբև բնիկ տեղի և սկզբնավայր գիտութեց և դեռնէ նց: Կառուցեալ առ գանգէս գետով. ունի հոյակապ շինուածս, և տունս գեղեցիկս, և բնակիչս բազմ: Անդ է գլխաւոր մեհեանն հնդկաց յափն գանգեսի: Այս մեհեան կամ կուռատուն է խաչաձև. ունի և այլ ևս մեծամեծ կուռատունք նց. ՚ի մէջն անդու

նի գնեմ քարձր, և՝ ինձերջոյ նոր է սեղան 7 կմ 8 ոտնաչափ երկայն, և 5 կմ 6 լայն. և երկու սանդուխք առաջի նր ծածկեալ մետաքսեայ և ոսկեհուռն դրդռք։ Իսկ սեղանն ծածկեալ է սպիտակ ոսկեհուռն գեսպակը, ի մէջ այլոց արձանաց կռոց, և արձան մի յոտն կանգնեալ. բարձր 5 կմ 6 ոտնաչափ. որոյ գլուխ և պարանոցն և ելթ երեխ. յոր արկանեն երբեմն մեծագին մանեակ ոսկի. յեռեալ՝ ինձ ականս ծանրագինս և մարգարիտս մեծամեծս։ Յաջմէ սեղանոյն՝ է օտարակերպ արձան լինչ ոսկի. որ ըստ մասին բերէ զնմանութի փղի. ըստ մասին ձիոյ, և ըստ մասին ջորւոյ, առ որ պատմեաք նոյ ևեթ կաքող են մերձենալ։ Իսկ ըստ մէջ աւադ դրանն և սեղանոյն, է և այլ կուռք լինչ՝ ի սեաւ մարմարիոնէ քաղմեալ ծնդիանաձալ. և արտաքոյ դրան նստի մի ազն՝ ի պատանեաց. որոյ առաջի կան գերնագոյն հեղանիւթք, զոր որսկէ՝ ի ձակատս և՝ ի բազուկս՝ ոսխտաւորաց, որոց լսեցեալ՝ ի գանգէս, մտանեն՝ ի կառատուն անդր։ Ի դրանէ կառատան մինչև ցգետն՝ են լայն և ընարձակ սանդուխք. ըստ որ կողէ ոսխտաւորաց զբիմ մեծարանաց ըմպելն ջուր՝ ի գետոյ անտի. որով հատարին սրբել՝ ի մէջաց. պատմեաք նոյ երևելի վանձառականուհեսառնեն ջրոյն այնոքիկ. զի լցեալ յանօթս, և կնքեալ կնքով ևրբեանց առաքեն՝ ի հեռաւոր տեղիս՝ ըստ որս ոչ անցանէ գանգէս՝ մեծապին վանձառելով. զայն ջուր՝ ի կիր առնուն հնդիկք՝ ի զանազան պէսս, և մանաւանդ՝ ի լնուլ՝ ի բերան հիւանդաց՝ և՝ ի ժամու մահուան։

Աստաքոյ ձղբին՝ ի հիւսիսակողմն է մեծաշէն դամբարան. զոր հնչիկաց կարծիք բնակչաց տեղոյն հասարակ լինել միոյ՝ ի թագրաց անտի դիպեդայ. ոչ ըստ մտել՝ ի հնդիկս, հատատաեաց վճռելոյն, զոր առաջ եղծել քանդեցին յաջորդք լանկեամուրին։ Իսկ անդրնաշխարհիկ յետ տարագրելոյ անտի զնաստանն, միշտ պատճեն անդէն գտնել մի զօրաց յատկահռովութ

առհմանաց ևրբեանց։

ՅՕԴ ԺԲ. ՄԱՂՎԱ, ԿԱՄ ՄԱԼՎԱՔ.

Մաղվա նահանգն յոմանց Ցատգրաց Մալովք ա-
ստացեալ, ի հիւսիսոյ՝ առհմանակից է ակբարա-
պատոյ, և իլլատատապատոյ. յարեւմտից՝ գանտիշոյ.
ի

"ի հարաւոյ" պերաէձ և պալակաղ նահանգաց. իսկ յարևելից՝ մասամբ իբիք պերաէձ նահանգին. և մասամբ իբիք փադանայ։ Գլխաւոր տեղիք նր են։ Ճհոտ. յոմանց Էլլոտ առացեալ. որ է իբրև գլխաւոր քաղաք նհնգիս, կառուցեալ 'ի վր գետոյն՝ որ մտանէ 'ի Ճրմնա գետն։

Գնիփ։ Քաղաք 'ի հարաւոյ վերնոյն, առ հեղեղաւ առաւ ինչ, որ միացեալ 'ի նոյն վերին գետն, գնայ խառնի 'ի Ճրմնա։

Աէրոնճ։ Քղաք ըստ մեջ քուռնտերփուռայ և կոտահայ. առ գետովն՝ որ կոչի յանուն նր։

Են այլ ևս բազմ քաղաքք 'ի սմին նահանգի, զորոց զանուանս և ևթ գոսպք։

Յօդ ԺՔ. Պերաէձ. կամ Պերար։

Պերաէձ, կամ Պերար նահանգն 'ի հիւսիսոյ սահմանակից է մալվայ նահանգին. յարևմտից՝ պալակաղայ՝ որ է 'ի սրբքան Ցի և մալվայի. 'ի հարաւոյ՝ օրիսայ. իսկ յարևելից՝ պանկալայի և փադանայ։ Եւ է ըստ ասրուբ ազգին մարաթայից. որք են ժողովուրդք բնիկ կռապարիշտք. հաստատեալ 'ի զանազան ցեղից և յիշխանաց հնդկաց։ Սք 'ի նախնուէն տիրեցին բազմայ նհնգայ, ապա վտարեցան սրով մուղալոց, և վկնի փախուցեալ 'ի լերինս՝ որք 'ի սուրբ դայ ձգին մինչև ցկոտա 'ի ծովեզերեայս գոնգանայ, բազմացան անդէն. և յետ ժամայ կացուցին ասրուբ ինչ, որոյ մայրաքաղաքք էր Աուրոյհ քաղաք 'ի մէջ ժայռաւոր լերանց, յորոց ելանէ Քիշնա գետն՝ որ է մի 'ի նշանաւոր գետոցն հնդկաց։

Սք վարելով 'ի լերինս անդ անասնական կեանս, 'ի բաց թօթափեցին զլուծ կրօնի, ըստ նմին և զնմ բնական օրէնս, և զլոյս բանի, և այնուհետև լցան ամ ապականութ. Թողեալ զնաղաղական 'և զդուխ նէ գործառնութիս, եռուն զանձինս 'ի գողութիս և յաւազակութիս. զի ելեալ 'ի լերանց անտի ասպատակ ածեալ սիրէին 'ի մերձակայ գիւղօրէս. զորս կողոպտեալ դառնային անդէն յորջ իւրեանց։ Սք առ ժամօքն ովսանկզիպայ ցուցին զզօրութիւն իւրեանց. զի յօդնուն կոչեցեալ յիշխանաց անտի հնդկաց, ըստ դէմ ովսանկզիպայ ոչ կարացին մնալոյ, անպատրաստելի քաջութիւք մարտ եռուն ըստ դէմն նր։ Եւ թէպէտ նա

ինքն արբայն մուտքայց՝ հաւ զերևելն մանն կալ-
ուածոց իշխանացն այնոցիկ, սակայն՝ ի վերջոյ սակ
պեցաւ խաղաղութեամբ առնել ըստ մարաթայից. ընդհե-
լով նոցա յաւէժարար զբիդ մանն միոյ սուպայութեա
առանձնական տաքանայ. զոր ցօրչափ եկաց ովրանակ
զինք՝ հաստուցանէին նոցա հաւատարմութիւն. այլ յե
այնորիկ, է՝ զի ասէին, և է՝ զի ոչ. ըստ յաւէտ և
նուազ զօրութեամբ սուպայութեն տաքանայ։

Սոցա բանից այնչափ զօրացաւ, մինչև հարկադրել
զինքնակալն մուղալաց յաւուր Թագադրութեն իւրոյ
գնալին դէպի արկանել՝ ի Ձնկաստան ըստ կուսակալութ
զի շնորհել լիցի. Թէպէտ ինքն է մանուէատական։ Ե
հեռագնեաց առաքել ըստ ձանկելոյն զսահմանս իւրեանց.
մանաւանդ՝ ի ժամս բազմիշխանութեն Ցոյն հնդկաց
զի տարածելոյն զնորութեն իւրեանց՝ ի տղբանայ մին
չև ցնահանդս փադանայ և օրխասայ, գոլով քաջագէ
առատաձեռնագոյք։ Մանաւանդ զի բազմ մեծամեծ ռա
ձաք և նահապք՝ ի սուսա յաւելան. յորոց մի է և հռչա
կաւոր հէյտեր աշի խանն կամ Հիւսէինաբադն։ Ոսա
ան գժնաբերն է որոշակի ճշանակել զսահմանս տե
րութեն մարաթայից. քզի պարագրէ զմանն ինչ
սուպայութեն փադանայ և օրխասայ, և զպերաբաձ
նահանգն, և տարածի ըստ մէջ քանուչայ և պանկա
լոյի ըստ հիւսխաբադոյն։ Իսկ՝ ի միւս կողմանէ պա
րունակէ զարևելեան մանն սուպայութեն տաքանայ
ըստ մէջ դեկհնկայ, վիզափուրայ, և պալակադայ։
Բայց յայսցանէ ոչնին և կալուածս առ եղերսիւք
գոնդանայ ըստ մէջ կովայի, և գաստուրայ. և՝ ինչ
րութեն տարածեցին զսահմանս իւրեանց մինչև ցգուռ
բարդ. և զի միանդամայն առացից, սք օրըօրհ
գնան և շարձակեն գնորութեն իւրեանց ըստ ձգել ըղ
ձից, և ըստ նեղել ուժոյ իւրեանց։

Պատմի՝ Թէ յորժամ անգղիացիք բռնացան՝ ի պանդ
կալոյ, ՝ ի պահանջել մարաթայից զսովորական հաս
սուպայութեն պանկալոյն՝ ինչպէս ըստ առաջնոյ կալ
գի, նք փիկ գրամոյ առաքեցին՝ ի վերս սիտեղ հրա
զէն, զի է՝ Թիւ ֆէնկ, և վառօթ. յայտ արարեալ Թէ
մարտիւ կամին իսօսել ըստ նմ։ Սակայն մինչև ցայժմ
ոչ ինչ զօրեցին առնել նց. Թէպէտ ոչ սակաւ նե
դութիս կրեն՝ ինչպէս յաւրաժամ, այլ՝ է զի վնասուք ա
հացուցանեն զնս, և է զի՝ սակայն հաշտութեն խո
սիլ ըստ նմ։

Գլխաւոր քաղաքք այսր պերաբաձ նահանգի, են Բա
ֆատ. Եզէդատ. և Ասանդիդատ. որ Թաժի լինելք
մայ

մայրաքաղաք Նորա։ Ջորոց ջուրիկը ինչ Ծանօթու-
թիւն. գոլով՝ ի ձեռս աւազակախումբ աղջին մա-
րանթայից։

Յօդ ԺԴ. Վանտուիշ։

Ելայ նահանգ կիմ առաջնում ձգի յարևելից դուշ
բաղայ, և յարևմտից մալվայի. ՝ի հարաւոյ՝
աղմիէթայ և արևելս նահանգին. և ՝ի հիւսիսոյ՝ մաս
նաւար և առանձինն տոքանայ. կիմ առաջնումքեն
տովտադատաւայ։ Երկիր նր ըս մեծի մասին լեռ-
նային է. ընդ որ հոսի Սուրատ գետն։ Գլխաւոր
տեղիք նր են հետևեալքդ։

Պրամֆոռ։ Մայրաքաղաք նահանգիս՝ ի վր սուրատ
գետոյն։

Կաֆռոռ։ Քաղաք առ սահմանօքն դուշրատայ։

Պաթռոր։ Տիղի ըստրձակ. որ է ըս իշխանութիբ առ
ծայլի միոյ հնդկաց. որ վիշտա բիլմ հաստացանէ առ
րատ ջղքին. և գրեթէ միշտ առաջաւորակէ ՝ի նա
հանգն դուշրատայ։

Կոփահ։ Քաղաք մտա ՝ի լերինս. կառուցեալ ՝ի դաշ
տավայրն, որ պատել է լերանցիբ. մերձ յակն անդ
սերունձ գետոյն։

Մանդահ։ Քաղաք առհմանակից դուշրատ նահան
գին. մերձ յակն անդ լայնարձակ գետոյն՝ որ ղե
ղանի ՝ի ծոց քամպահադայ։

Ռանդն. ՝ի հիւսիսակողմն մանռռահայ, կառուցեալ
՝ի վր նորին գետոյ։

Պրակ Բ. Արևելեան մասն Աղղանայ։

Յայսմ մասին ունիմք խօսել զերկոց մեծաւոր նահանգացն կիմ առաջնումբ, որք են Պան ֆալ. Փաթանա, կիմ Պահար. և Օրիսսա։ Զի թէպէտ և զայլ նչխնդա մուղալաց՝ մարթ էր դնել յայս կողմն ալ ա՛ք երբեմն մի աղուն էին յիշ ՛ք զառնուլն անդ զիաւորց. ոչ նաև յետ առնման նոյ. զի նախասին
պան

պանկալայի ընարձակէր էր զիւր տերութեն մինչէ գիտ
դանա և մինչև գետան ինչ օրհասայ։ Նոյնպէս և անդ
զնացիք բայց ՚ի պանկալա նահանգէն, ուրնին այժմ
ըն տերութ իւրեանց զերևելի սահմանս փագանայ,
և զքիզիլ ինչ օրհասայ։

Ասդ՝ այս մասն ՅԻ յարևելից՝ ունի իւր սահման
զաշխատ և զարագան. յարևմտից՝ զայլ յոլով նա
հանգս Ցինն ժուղալաց. ՚ի հիւսիսոյ՝ զսերպուցէր լե
բինս դեպէդայ. իսկ ՚ի հարաւոյ՝ զԾովն։ Տարա
ծուն նր հասանէ ցՅՕ հղր քառակուսի մղոն Ցաշ
գրական։ Իսկ զԹիֆլիս բնակչաց նր պիշինկ դնէ 15
միլիոն, բայց բնակիչք երկրին հասուցանեն մինչև
ցՅՕ միլիոն, որք ըստ մեծի մասին են գործունեայք
և օգտակարք Թագրուհե։ Այս մասն Ցի է առաւել
գեղեցիկ արգաւանդ փարթամ և յաւէտ բազմա
մարդ մասն տերութեն մուղալաց. և Թէպէտ ոչ գոա
նէին ՚ինձ բովք, և ոչ բիլմ մեծագին բերքք, սակայն
առաւել Ցոհս է և հարուստ զբովանդակ հնդկաս
տան. ոչ միայն վի վաճառականութե ձեռագործոց
իւրոց, այլ նաև վի արգասաւորութե երկրին պատ
ճառել ՚ի ուսոյ և յատաստուածէ անձրևաց, որ բա
ւական է դարմանել զայնչափ բազմութե բնակչաց։
Ընդ Ջիկս Ջիկս բիլմ և մեծամեծ փոփոխութիք եղեն
՚ի սմ. է գլի՝ յաջողակ. և է գլի՝ ձախողակ. է գլի՝
միապետական էր, և է գլի՝ բազմապետական։ ՚Ի
Ջիկլին՝ յորժամ միապետական էր, ըն ՚ի 1590. ազ
գապար ինքնակալ պատն հռչակաւոր ովրանկզեպայ՝
զօրու Ցանուց եղ ՚ի վէր, և ՚ի 1595 զհամօրէն Ցն ըզ
իւրև նոճամեռաց։ Եւ այնուհետև պանկալա, փագա
նա, և օրհասա միւռեղեն ըզ տերութ մուղալաց, որք
կառավարէին զնոս ՚ի ձեռն տուգա նստուցաց, կամ
ըզհանուր հուսակալաց՝ ըզ որով էին բիլմ նպատակք
տուրքնք։ Այս հուսակաւքք ըզ Ջիկս Ջիկս եղեն ՚ի
հնազանդութե տեառց իւրեանց, գրաւելով անձանց
երբեմն և զանկաս իշխանութե, և երբեմն զանալով
հասուցանել զհարկս։ Այլևս խորտակելոյ դահ
ւոյս զուրկ իանդին զինքնակալութեն մղոլաց՝ այնու
հետև եղեն սք ամենևին ինքնագլուխ տեառքք Ցաց
իւրեանց. և Թիֆլուեին մղոլաց լուտ այնր մեծի հար
ուածոց գլխովին զուրկ գտեալ ՚ի դրամոց, և անկա
րացեալ ՚ի վճարել մարտիայից ըզ դաշին՝ զոր էգ
ըն նէ, էտ նոյ հրամանն հարկս արկանել ՚ի վէր պան
կալայի, փագանայ, և օրհասայ։ Սովին պատճառաւ
մեռին յայն Ց 200000 զօրք, և հարուստահարեցին

ջՆ ամն երբև 10 անձն հատ, ոչ մեկնելով անտի՝ մինչև
հաւաքեցին զրաման բժշմն ։

Յետ այնորիկ յեբրոպացւոց անտի մտին անդրկաս-
պիք, որք բժշմ խառնուածս յարուցին, և բժշմ պատե-
րազմունս մղեցին ընդ զօրացն Հնդկաց և ընդ զօ-
րացն Հայոց՝ որք ի կողմանէ Հնդկաց պատգամ եառնուն
ընդ նոսա ։ և Հուսկ ուրեմն առ սակաւ սակաւ զմեծ
մասն այսր Ծլի՝ ընդ առերուածք եբրէական գրաւեցին ։
յորմէ ջրդի բժշմ փոփոխուելք եղեն յՅՅին և յաշգա
Հայոց անդ բնակելոց, կամիմք Համառօտաբեմ լինել
պատմել առաջիկայ ։

Ասդ՝ եբրոպացիքն և մանաւանդ անդրկացիքն յառա-
ջադոյն ունէին կալուածս ինչ ի Ծովեզերեայ կող-
մանս օրիսայ և պանկալայ ։ ոչ ևյոյլ կողմանս աշ-
խարհին Հնդկաց ։ և առնէին անդէն զօրս բնաւորեալ ։
ունէին և ամրոցս ինչ, յորս պահէին պահապան
զօրս առ ի պաշտպանութիւն ։ Յերկմանել միապետութեանն
մողոլաց, և ի լինել բաղմապետութեան, մեծ էր
ի նահանգս յայսոսիկ սուղորդութիւն իմն ինքնակալ ։
իբր զի ամ Հուսկալք կալուածոց եբրոպացւոց
օրինաւոր Համարէին տալ տուրզ ապստամբանի Հնդկաց,
որք առ ի զերծանել ի պատժոց՝ դիմէին առ նոսա ։
Եւ կայսրքն՝ զոր առնուին ինչ ի պիճուս պաշտ-
պանելոյ նոյ՝ կափուցանէին զայս առ ի չտեսանելոյ
գվատանսն՝ յոր արկանէին զօդուստ գլխաւոր տեարց
իւրեանց ։ Ասդ՝ մի ոմն ի գլխաւոր պաշտօնատարաց
անտի պանկալայի, առ ի խոյս տալ ի պատժոց ան-
Հաւատարմութեան իւրոյ, փախուցեալ դնաց ապաստան
եղև առ անգրկացիս ։ Ընդ որ մեծապէս ցասուցեալ
նապապին, ծանր զօրօք եկ ի վր կալկադայի՝ որ էր
յայնժամ աւան ինչ փոքրիկ ընդ ծրուէ անդրկացւոց ։
Հաւ զնա, և կորոյս գրեթէ զամ զօրս անդրկաց-
ւոց՝ որք կարդէլ կային անդ ի պահպանութիւն ։
Զայս լսեալ մրատ վանն՝ ծովակալ Հնդկաց անդրկացի
որ նորոգ Հասեալ էր ի Հնդիկս, Հինգ փոքրիկ դնդաւ
ամով զօրաց, և քլիւ զօրապետան՝ որ և յաջադոյն
ցուցեալ էր զքաջութիւն իւր յառնուելն զպատնադիկ,
դիմեցին անդր ։ յորս յաւելան և այլ անդրկացիք
որք ցրուեալ կային առ և անդ ։ այլ և սակաւք
ումանք ի Հնդկաց անտի որք Թոշակաւորք էին անդ-
րկացւոց ։ Եւ անցեալ զգետն ի դեկտեմբերի ի
1756, առին զկալկադա, և տիրեցին այլոց ևս բժշմ
վաճառատեղեաց ։ սակաւ զօրօք կատարել յաղթուն
կանդնելով ընդեմ բազմազօր դնդի նապապին ։ և

խոշ

խորամանկ հնարիմացութ՝ ի ծածուկ դաչինս կռե-
ցին ընդ Ճաֆթար աղի խանին՝ որ էր սպարապետ նո-
ցին նախապահ, և զայլ զօրապետս կաշառօք կու-
բացուցին. զի նախապահն գոլով բռնակալ ոմն ար-
դէն առելի էր զօրապետաց խրտոց, մանաւանդ Ճա-
ֆթար աղեին. ուստի սա խոստացաւ անդղնացուց
՝ի ձեռն միջնորդի որ էր մի ումն յերևելեաց հայոց,
տալ նմա զ30 միլիոն ռուփին զոր խնդրէին. միայն
զի նմ՛ ապագին զնապատուէին։ Եւ այսպէս՝ ի ժամ
պատմին մեծ մասն զօրաց ոչ միայն չմնին՝ ի պատճ՛,
այլ և մասնեցին զնապատ խրբեանց՝ ի ձեռս անդ-
ղնացուց՝ որք՝ ի կալանս անդ ապանին զնա։
Ապա անդղնացնիք զսուտ պայմանին ընդ եռուն
ընդ խոստմանն՝ Ճաֆթար աղի խանին՝ որ էր գլուխ
ապստամբաց. սա ոչ միայն էտ անդղնացուց զնա
ինչ, այլև հաւանեցաւ ընդ նմ՛ ազատուել և շահաս-
տանել, և ընդ այնչափ հասս զոր խնդրեցին անդ-
ղնացնիք։ Ապ՛ այլ փութով տապտակացէ՛ ի Ծանրաբեռն
լծոյ անտի անդղնացուց, գաղտ խնդրեր հնարս զնոր
Ծանեալ՝ ի ձեռաց նոյ. զոր Ծանուցեալ անդղնացուց՝
արդելին զնա յիւրում մայրաքաղաքն իբրև՝ ի կա-
լանա։ Եւ փինկ նոր կացուցին զնապատ աղի խանն
փեսայ նոր. որ գնոյ էառ զնշխանեռե զայն անհամար
գրամն վճարելով։ Սա ընդ օրինակի աներդոյ իբրոյ
Ճաֆթարին՝ չհանդուրժեալ լծոյ նոյ՝ եւ՝ ի հնազանդ
գոլէ նոյ. յորմէ և դրգռեցաւ պատմ՛ իւմէջ անդ-
ղնացուց և հնդկաց։ Իսկ անդղնացնիք անդրէն հաս-
տատեցին՝ ի սուտ պայմանի պանկալայի զՃաֆթար աղին
զոր՝ ի կալանս ունէին. և ինքեանք մեղմով ինն և
պէսպէս հնարիւք ոչ թէ՝ ի կողմանէ հարստա-
նատոցին Ճաֆթարայ, եղեն պատճառ՝ ի վերն խաչքն
աղեին, հրապարակելով զնա իբրև բռնաւոր, և ա-
նիրաւութիւն անցեալ՝ ի տեղն Ճաֆթարայ. Թէպէտ յա-
ռաջագոյն նոցին իսկ անդղնացուց էր կացուցեալ
զնա իբրև հարաշատ և հաւատարիմ նախատ։
Ապ՛ խաբեալ աղի խանն՝ ոչինչ ընդհատ գոլով խորա-
մանկութենն յանդղնացուց, այլ ձարտար և հնարա-
գործ, յընդարձագոյն պատրաստեաց անձին զանձս ան-
համարս, մինչև ոչ ասեն հաւաքեալ 900 միլիոն
ռուփի. և ընտրեալ իւր զօրապետս և զօրս յայլ-
գէս հայոց, ընդ զօրացեալ և ծաղկեալ էին յոյժ յայնմ
ժամու հայք՝ ի պանկալա և՝ ի շրջակայ կողմանս, որոց
զօրութիւն և աներկիւղ քաջութիւն սրտի համբաւեալ էր
առ ամ հնդիկս։ Գլուխ սոյ ամսոյն էր կօրկին կամ

գրեթ

դրիդոր խանն, եղբայր մեծի պետրոս աղային յոբաշեան, այլն մեծախորհուրդ կօրովամիս առոյգանձն քաջագօտի քաղցրաբարոյ խնամակալ և սիրելի ամին։ Ջսա կացոյց խաղաղ աչին ազարատին ամ զօրաց իւրոց. և արար իւր ներքին և մանրիմ խորհրդական սակս խնամատուն կառավարուեն. մինչև ոչ գործէր ինչ՝ ի գործս քաղաքականս առանց խորհրդոց նր. ը սովին ազարատեսաւ էին այլ ևս զբաղեալք երկու յաղդէս հայոց, որոց անուանք են յարութեն և մարդար. և այլ ումն գերմանացի՝ որ կոչեր սրմրու։

Յայնմազարատարուեն Ֆիլի՝ որ տեսեալ զան և լուա, այնչափ էր իշխանութեն և քարձակ ձեռուն հայոց, մինչև զի երէքին բնիկ ազգ, և հարազատ որի էրիրին. նակ մնալոյը և հնդիկք՝ իրրև օտարականք և նոցա սարուկք, մինչև համարձակիլ՝ ի մեհեանսազարատ բազմամարդ մոլորաքաղաք զանկալոյն, ամ մեծամեծացն հայոց դրօշս կանգնել՝ ի վեր ազանց իւրեանց նշանաւ խաչի. նաև բազմայ՝ ինձի կեղեքել և չարչարար հարստահարել զժողովուրդս և զոյքս նոցա հնդիկս քաղաքայ և գիւղօրէից. յանդգնէր իշխանութեն կօրկինն կամ դրիդոր խանին, և իշխանութեն իւրեանց՝ զոր՝ ի դոյզն ժամի առացան։ Ալ այս հարմարձակուեն և քարձակուելն ոչ սակաւ զայրացուցին և նախանձուհս էարկ՝ ի սիրտ ժողովրդեան, և՝ ի սիրտ մեծամեծացն հնդկաց. և գրգռեցաց հաւատակուեն և սասելուեն զդէմ հայոց. մինդ զդէմ կօրկինն խանին, որում այնչափ իշխանութեն տուեալ էր նահապետն. և որոյ իշխանութեն այնչափ յանդգնեցան ժոդովրդեն հայոց։

Ուսան սակս զանազան և բազում բանից այլ խաղաղ ամ ալ խանն գհայոց. այլ նր զքեզ բոլորովին էր տպատանել՝ ի հայս վն քաջութեն նոյ, և մանաւանդ առ սիրոյ կօրկինն խանին, զնոյ չարախոսութեն մերժէր, և գհայս արդարացուցանէր։ Այնպէս և պետրոս ազգն եղբայր սր՝ սիրելի էր յոյժ և մեծարգի յաչս նահապետին յոր, ը զանցանէր՝ ի կոլին անդրնեացւոց, մինչև երբեմն՝ ի գնալն յայցելութեն նմ, յամ քաղաք ը որ անցանէր զՆինուհայն, զամ բանաստիկեցն հրամայէր արձակել. վայ առնորկ ամ քաղաքապետ և դատաւորք բազում բարձեալ դանգատ գրեցին առ նահապետն. որոց ամէնն արար պիսի, թէ նր արարք և գործք, են իմ արարք և իմ գործք։

Յետ բեմ պահպանց և առաքեալսն՝ զոր առնէին առատ և անդ զօրք և զօրապետք Հայոց՝ ի կոչմանէ հնդկաց ընդդէմ անգղնացւոց, ըստ խորհրդոյ և ըստ կարգելոյ կօրկին խանին, պետրոս աղային եղբայր կօրկին խանին՝ էանց՝ ի կողմն անգղնացւոց՝ ի վեր ջին Ձմիս ապատամբութեամբ խաբեալ ալիին. զի և յոչ խակ հնազանդից էր նոցա՝ ի ծածուկ և ձեռնտու. քանզի զօրաց նոցա ոչք էին՝ ինաւան՝ և չունէին հանդերձս կերակրոց, սա բեմ անդամ պէսպէս հնարիւք ինքնին տանէր նոցա կերակուր. և այլ բեմ երօք նպաստաւորոյ լինէր կարիւոր պիտոյից նոցա՝ զոր ոչ էր տեղւոյս ընարձակ պատմել. մինչև նոցին խակ անգղնացւոց երախտապարտ խոստովանիլ զանձինս նմա, բերանով՝ և նաև՝ ի գիրս պատմութեանց՝ թէ ոչ ըստ արժանեաց։ Օր թէ՝ ի յանձուկ Ձմիս ինչ և՝ ի դիպուածս չէր օգնել սա, գժուարին էր յոյժ մուտք և յաղթութեան անգղնացւոց, և առանց խակ պահպանին ինքնին հարկագրել հեռանալին՝ ի պանդ կալոյէ։

Զկնի անցանելոյ պետրոս աղային՝ ի կողմն անգղնացւոց, երկիւղնոյ՝ ի կողմանէ պահպանին էր միայն՝ ի կօրկին խանէն. քանզի տեղեակ խակ էին առն իմաստութեան և քաջութեան, վասն՝ ի վեր բեմ այլ նենգութեանց զոր գործեն՝ ի կորուստ հնդկաց, զայս ևս յաւելեալ, բռնաբառնալ զպետրոս աղայն առեղ առեղ գրեալ և յորդորել զեղբայր իւր զկօրկին խանն՝ անցանել՝ ի կողմն անգղնացւոց. ուր զի Ծանուցեալ նահապետին զայս երթևեկութեանն թղթոց՝ կամ սպանցէ զկօրկին խանն, և կամ նա ինքնին փախուցեալ անցցէ՝ ի կողմն իւրեանց։ Բայց կօրկին խանն ոչ պէտ առնէր բանից եղբօրն՝ գիտելով զբռնապատիժ նորա յանդգնացւոյ, և ոչ թագուցանէր զայն ամ թուղթս, այլ ինքնին բանայր մի առ մի՝ ի ցոյց հաւատարմութեան իւրոյ, և ընծայէառնոյր զառաջի նահապետին։ Ահ սակայն նահապետին յառաջագոյն գժգոհեալ ըստ անցանել պետրոս աղային՝ ի կողմն անգղնացւոց, և միանգամայն կասկած էր կիւղն առել յանձն իւր զնմանէ, մանաւանդ՝ ի առաջ բերոյ նախարարաց իւրոց՝ որք պատճառս քաւութեան առեալ զայն՝ անգադար չարախօսէին զնմանէ, ոչ վատահանալոյ՝ ի նա կատարել սրտիւ ոճ յոչն։ Ասէ՝ ի վերջին բաղխման անդ՝ ոչ էթող զկօրկին խանն մնանել՝ ի բանակն և պահպանել զանգղնացիս, այլ զնա կալաւ՝ ի մունկեր քաղաք՝ որ է՝ ի փադանայ

նահանգին։

Ահ

Եւ յայ վերջին պահս՝ ի գերեզման եհան զնա հնարս և զգործս, զոր մինչև ցայնժամ ընդ քաջութիւն գործեաց կորկինն խանն յօգուտ նախապին, և՝ ի կորուստ անդ ինացուց, և ցրուեաց և ընտանեացդ զայլ ինն առաջարկուն խորհրդոց նոր զոր ունէր՝ ի սրտի առնել յօգուտ և՝ ի մշանջենաւոր պարծանս ազգիս մերոյ ընդեմ՝ յետոյ ազիեզոյ և վատերոյ անուն զանգնեցից : Եւ զի՝ վերջին բաղխումն և պահպանի հզի արուսաբոյ մախուտատապատ քաղաքին՝ որ է մայրաքաղ պանկալոյ • յորում բանակ անդրնացուց էր իբրև 7 • 8 հազար զօրաց , իսկ խառնամալինն՝ անթաւ անհամար , բայց առանց սպարապետի , անգլուխ , և երկպառակեալ , ջոկ յորում խանն կիմ զօրապետն՝ ոմն՝ ի սկզբանէ հետէ հակառակ էր և Թշնամի կօր կին խանին՝ նոյնպէս հակառակ էր և սրմրու զօրապետն , վէմ՝ ի ժամ պահպի խնդ արարել ընդ սրմրուն և ընդ մարգարին , նախ զսրմրու հաւանեցուց միացն էլանել ընդեմ անդրնացուց , ոմն զի՝ ի վտանգակիլ զօրաց նոր՝ այլ զօրապետք և զօրք՝ ի տէրն նոր յօգ մատեցին , և այնպէս ընդերկարկով զպահպին՝ գիւրաւ յաղթեացին անդրնացուց • այլ խնդք և կամք նոր էին պարտուն սրմրուին :

Իսկ սրմրու ոչ գիտէրով ինչ զնեղուն նոր , և գո րով ուսեալ և վարժեալ՝ ի պահպանական արուեստս եւ րուպացուց , քաջութ մարտեաւ ընդ անդրնացիս , մինչև մերձ՝ ի պարտել զնոն , այլ զինն վատանակիլ , առէպ առնէպ պատգամ յղեր առ մարգար , և առ յորուն , գալ յօգնուլն նոյ : Բայց յորուլեցին առ մախանաց պրսին զոր կրէր առ նա , ոչ Թոյլ տայր ուղիք գնալ ոմն զի՝ ի պարտուլեցն մատանել նոր , ինքն յարձակեալ՝ ի վրայ անդրնացուց , ժառանգեսցէ զիւառս յաղթուն . բայց ոչ եհաս որում ցանկայն : Քանզի Թէպէտ վատանակիլ էին յոյժ յայնմ սպատիկ պահպի սակաւ զօրք անդրնացուց , սակայն՝ ի լուր խոստման առատ վարձուց՝ զոր խոստացայր զօրավարն՝ եԹէ գէԹ այլ և ահէն ժամ պահպեացին , քաջալերել սկսեցին զանձինս , և ոգեւոյ յաւէ մարտուցել՝ ի դոյզն ժամուն անդ՝ յաղթեցին զօրաց սրմրուին : Իսկ՝ ի լսելն զայն լուր պարտուն զօրաց յորուն խանին և մարգարին , առ հնարկ զարհուրել՝ ի փախուստ դարձան և զրուն

ցան յիւրաքանչիւր տեղիս :

Ջայն լուծել նախապին անհնարին տրտմութ և զա նուԹիւն պաշարեցաւ . ապա՝ ի զրգռելոյ մեծամեծ իշխանաց հնդկաց , ոչք անշուշտ՝ ինեղնգուն կօրկինն

խա

խանին հաստատեին լինել զայն պարտուէ, եւ սպաս
ձանել զայրն հղօր յերթալ նոր յաւուր միում՝ ի ձա
նապարհ անդէն առնելն։ Ը որոյ մահ և ինքն իսկ
նապատն յետոյ սաքջացաւ և սուդ էառ։ յորժամ
հասեալ զինքն զրկէ՝ ի սիրելոյն, և՝ իքաջ խորհրդա
կանէն։ որ առանց խորհրդոց նոր չէր ուսել կա
ռավարել, և ոչ առնել ինչ։

Ահա այս եղև կատարած մեծի պատրաստուէ զի
նուց և զօրաց խառըմ ալիլին։ և այս եղև վախճան
ձնհասէ և իշխանուէ մերոցն՝ որոց Թէ փոյթ կա
լեալ էր յանձին բերել զգանկալի միաբանուելն առ
իրեարս, և նմանաւոյ գուէթ և սէր առ հնդիկս,
առասել ևս արդեօք պայծառ պերճուէ տեսանէաք
այժմ զազգ մեր վայելել յայն տրուէ և յիշխանուէ՝
զոր ժառանգեն անդղնացիք։ և որ համօրէն ձեն
և վաճառականուէ լեալ ըստակագոյն ևս ք զանգ
ղնացիս։

Ասէ զինն՝ խառըմ ալլին ժամ դնելոյ գասել, զեր
ծողց զանձն հդձ գանձիւն իւրով զոր կուտէր էր։
որ քաջալեր եղև նմ՝ և յոյս՝ի խնդրել զվրէժ յանգ
չնացոց։ Ընդ դէմ եղեալ գնաց առ նապատն պնա
րնայ կմ իլլատապատոյ, որ էր փոխարքայ մեծ ինք
նակալն մուղալաց։

Իակ անդղնացիք զայս օրինակ կալեալ զնորուէ պան
հալայի, կարևոր վարկան առ ձիւն մի պահել զզ
նախնի սովորուէ երկրին։ կառավարելով և հաւա
քելով զմուտս ը անուճամբ առաւային՝ զոր ինքեանք
կացուցանէին։ որուէ և ամի ամի մատնաւոր հաս
ինչ կարգեալ էին։ որ և առ արտաքս ցուցանէր
զանձն իշխան երկրին։ այլ ներքին կառավարուէն
բոլոր կախեալ կայր յառենէ անտի անդղնացոց որ
՝ի կալհադա։ Ընդ այնուհետև ընկերուէն վաճառա
կանաց անդղնացոց՝ Թէպէտ առ երևոյթս երևէր
իբրև վճռական, այլ՝ի ներքուստ իւրով խոհեմուէն
երկայնամտուէն և հնարիւք դլխովին փոխեալ, եղև
նոր և հրամանատար երկրին։ և մատակարար մերոց
նոր՝ի ձեռն վճռեանուէ։ որով գրեթէ և զբովան
դակ վճռեանուէ երկրին յինքն դրաւեաց։ և վա
ճառականուէ ազգիս հայոց՝ որք առաջին եղեն՝ ի
ծաղկեցուցանել զայն յՅնդիկս, նուաղեցաւ
մեծապէս։

Ապատ ինչ առ հնրկ տակս սերոցդ անդղնացոց՝
և նուաղուէ իշխանուէ հայոց բնակելոց անդէն,
առ որոյ կատարել առնկուէին՝ Թէպէտ բնչ
կայր

կայր պատմել, այլ ոչ ներէ մեզ հասնելոցն բա-
նից։ Այժմ սատրապութիւք զերկիս Հնդկաց։

Յօդ իա. Պանկալա։

Պանկալա է մի ի մեծամեծ հնդկացն մոլորեաց. իսկ արքայաւորեալ և առատութեամբ երկրի նոր զանցանէ զ զամ հնդկաս։ Յարեւելից՝ սահմանակից է աշխատ Ցին. յարեւմտից՝ պերսաէ նահանգին. ի հիւսիսոյ՝ փագանոյ, իսկ ի հարաւոյ՝ ովկիանոսի, ուր գանգէս մտանէ ի ծով։ Մուտք մի առ ժամիք յորում մերկացին անդղիացիք, հասանէր ցյշ միլիոն ռուփի. որ առնէ ոսկի վենետիկեան 7,272,727. յորմէ յ,727,272 ոսկի որոշեցաւ ի ծախս առ ի կար գաւորութեանն և ի պաշտպանութեան երկրին. և 27272 ոսկի սուպային կիմ նահապային. ուստի և ընկերութեանն անդղիացւոց՝ ինայր դեռևս 2,727,272 ոսկի. զոր ըստ առաւել մասին դրամս էին ի վաճառս. բայց քանի մի միլիոն դրամս առաքէին և յանդղիա. այլ այժմ առ առաջս առաջս նուճարելոցն ընդմուտս նահապային, և ինքեանք սերմակալեն զամ. ձենդ ըստ ոսի թոժի, յեռ ժամից ինչ և գնահատու թիւնն բառնայցին անտի, և ինքեանք միայն թագաւորեացեն։

Ի պանկալա ոսի և յայլ սեղիս ինչ փեկ փոքր դրամոց կիմ փողոյ, ի գործ ածեն մանրիկ բարիս բերեալ այլուստ. նման այնմ՝ զոր կոչեն ի հոստանդ նուագելս խաղերը պօնձուխս. իսկ հնդիկք կոչեն զայն Գովրի. և Օրօչ. որոց վաճառեն և երկերին ուխտուն՝ առնէ մի փող. ըստ պանեանք՝ լուծոյալ փոխք հնդկաց Ցին՝ որք բերել տան զայս գովրի, միշտ փոխեն զդրնաց նոցա ի պատճառս անյարդ հասելոյ ի բերանց. ուստի ի դնելն զառաջիկան պիտոյս տանց, բազմ դժուարութիւնս կրեն՝ ի մեծ մեծ պարկս և ի զամբիւղս շրջեցուցանելով զայն։ Բազմս չանացին անդղիացիք մուծանել փեկ այնր պիսեալ դրամս. բայց ոչ կարացին։ Երկիր պանկալայն առաւել դաշտայինն է քան լեռնայինն. սակաւք գտանին անդէն լերինք ի հիւսիսային և յարևելեան կողմանս. իսկ ինացեալ երկիրն է դաշտավայր. առ հասարակ սերմանելոյ և ծառատունկ. յորս բովանդակ են առնք դիւղականաց տիրեալ առատ և

անդ։

անգ։ Գտանին՝ի պանկալա և գալանք, ոչ առնեն ծանեման վաղը, և վայրենի գոմէշ, և կոկորդիլոս բէմ առ գետով, ոչ և յայլ նահանգս։ Իսկ գայլ հանգամանաց երկրին պանկալայի խօսեցաք՝ի նեղ բածուքեն անդ Յին մոզոլաց։ Քզի զոր միանգամ անգէն գրեցաք վէմ հարաւային կողման մոզոլաց, ոչ միայն պարտ է իմանալ զոր քան Յէն, այլ նաև զպանկալայէ, զօրինաւոյէ, և զիպադանայ։ Գլխա-

ւոր տեղիք սորին նեդիք՝ են հետագայքդ։

Պալլաոզ։ Ի կալօճած և վաճառատեղի հոլանտացւոց՝ յափն Կռնհոյոյ գետոյն՝ի հարաւոյ։ Մերձ՝ի քերան նըր, որ երանէ՝ի լերանցն օրինայ նեդիքն։ Կալափա։ զոր ամանք գրեն Քաւտափա։ Ի քղաք մեծ և գլխաւոր տեղի անգլիացւոց։ Ի վէր միոյ՝ի վտակ կաց գանգեսի։ որ այժմ է մայրաքաղաք պանկալայի։ Քզի գվայրկեան և գմեծուն մեհեանս նախնի մայրաքաղքին, առ սակաւ սակաւ՝ի սէմ փոխադրեն անգլիացիք։ ոչ արդէն գգետառատան նաւահանգիստն՝ որ՝ի լերդս հնդկաց կոչի Քաչարի առ փոխադրեցին։ ուր բաց յանգլիացւոց դատաւորաց, գոյ և հնդիկ դատաւոր։ որ գատէ զազգինն։ Օդ քղքիս յոռի է և վնասակար, որոյ բնակիչք՝ի զգուշանի զանազան հիւանդութեց՝ յամախելոց անդէն զորոց գրեցաք՝ի ներածուքե անդ, ոչ կարեն ուսել զյայդ։ Ջուր գետոյն է սղէհամ։ և շրջակայ աւհմանք նըր բաց՝ի սակաւ ձեռագործից՝ այլ ինչ ոչ բերեն։ Շրջապատ նըր է իբրև 9 կի՛ 10 մղոն։ և ի թիւ բնակ ջաց նըր՝ յիջագոյն էր իբրև վեց հարիւր հոգ։ այլ յետ այնորիկ և ևս բազմացան, և օր ըստ օրէ բազմանան յոյժ որով և քղքն հետզհետէ տարածեալ երևակի։ Բնակիչք նորա ըստ առաւել մասին են հնդիկք կռապարիշտք և մահմետականք։ են անդ և բազմութի օտար ազգաց՝ ոչ անգլիացիք՝ գաղղիացիք՝ և առաւել քան զնոսա փորտուգալք, ըստ մեծ մասին սերեալք անդէն՝ի նախնիե փորտուգալաց։ յորս շատք ևս այնք են՝ որք՝ի բնիկ հնդկաց անտէ դարձեալ՝ի քրիստոնէութի՝ խառնեցան յազգն փորտուգալաց։

Գտանին անգ և բազմութի յազգէս հայոց, յորս են վաճառականք երևելիք և փարթամք։ ի նորոգումն յամին 1781, և 1782 առաւել բարգաւաճել ծաղկեցան, և չինեցին տունս հոյակապս։ Յայս քղք պայծառացան և մեծ ի մեծս մեծ իշխանն և վաճառականն փարթամ և անուանի պետրոս յարութիւնեան

եղ

Եղբայր Կօրկին խանին այր ազնուական զգօն և առ֊ դարակորով : Բնակիչք քաղաքիս գրեթէ առ Հնդիկ պարապին 'ի գործ վաճառականութեան · ուստի ոսկի անչափ բազմութեան վաճառականացն՝ անբաւ են 'ի նմա գանձք և հարստութիւնք · վաճառք և վաճառանոցք կան Գօգլիք · և երթևեկք մեծամեծ նաւուց, բեռնաւորել զանազան վաճառօք : 'Ի հարաւէն քաղաքին երկու են միայն եկեղեցիք · մին հայոց, և միւսն լատինացւոց՝ ընդ խնամակալութեամբ օգոստինեան կրօնաւորաց : Ունի և դղեակ մեծ շինեալ յանգղիացւոց · յորոց 'ի շինութեն ծախեցան 5 միլիոն արծաթ ռուփայ · և ոսկի վենետիկեան 1,818,181 · այլ այս դղեակ է անօգուտ վասն քաղաքին զի ոչ կարէ պաշտպանել զնա : Բաց 'ի սմանէ՝ ունի այլ ևս երկու ամրոցս աստի և անտի գետոյն · որոց մեծագոյն օգուտ այս է · զի ընդ մէջ սոց ունին անցանել ամ նաւք՝ որք գնան 'ի կալկաթա · և յայլ ամ կողմանս եւրոպացւոց, որք են 'ի վերնագոյն կողմանս Գետին :

Մուսք նէհէնդառին կալկաթայի վաճառաւոր է յոյժ, 'ի պատճառս գետոյն՝ որ է առաջք ինչ գանգեսի · որ ընդարձակել ծաւալի յոյժ · մինչ 'ի խառնելն ընդ նմ և այլոց վտակաց · մինչև աւուրք միով հեռի 'ի կալկաթայէ՝ չերևի ցամաք երկուց կողմանց որոց նաւեն ընդ մէջ նր : Այս գետ բարձկալ բերէ աւազ և կաւ · որք 'ի տեղիս տեղիս գիզացեալ լեռնանան · և 'ի յորդել անձրևաց փոփոխին անդադար · և վաճառաւորեն զնաւս · յայն սակս զկնի անձրևաց միշտ առաքեն քննիչս, 'ի զննել զամենայն վայրսն · և դնել նշան յաւազուտ տեղիս 'ի զգուշութիւն նաւարկողաց որք և առաջնորդեն նաւուց մինչև ցքղքն՝ ուր չիք ևս վտանգ : Բաց յայս աւազուտ տեղեաց՝ որք յար 'ի փոփոխման կան, են ուրեք ուրեք և տեղիք ծանծաղք կաւայատակք, և 'ի տեղւոջ ուրեմն բլրակերպ գիզացեալ է կաւն · և կարծրացեալ աստի և անտի, և միջոցն ընդ որ մարթ է նաւարկել, անձուկ յոյժ, և ջուրն սակաւ · զի խորութիւն նորա հազիւ հասանէ ցերիս գրկաչափս · ընդ որ դժուարին է նաւս մեծամ և յաջողակ հողմով անվտանգ անցանել · զի թէ դիպի ինչ ընդհարցի նաւն 'ի մի կողմն այնր կաւակոյտ բլրոյ, որ գոլով ողորկ, խակ և խակ կործանի : Բազմս տառապեցան անգղիացիք 'ի դիւրացուցանել զծանծաղ այսր նաւահանգստի, այլ ոչ կարացին :

Վտանգաւոր է ևս 'ի ժամս մակընթացութեան ծովու

ով֊

ովկիանոսն, որ սաստիկ լինի յոյժ՝ ի ծննդեան և՝ ի լման լուսնի. մինդ յայն ամիսս յորմէ ծովագնացն գիտեն. և ոչ կարէ յորդորէն՝ զբանութի մակընթացութենն խափանել. ջր՝ ելանելարն՝ ի փետրվարի և՝ ի մարտ ամսի, որոյ սեպհին և ևթ զարհուրեցուցանէ զնոսին. ջրի ջուրք ովկիանոսի երբև պարիսպ բարձրացել, յանկարծակի անհնարին ուժգնութիւ դիմեն յայն ծով լայնածաւալ՝ ի գիտն կոյս. ուր թէ գոցին նաւակք յեզերս, հարել բռնութիւ՝ ի ցամաքն՝ խորտակին խարտաշ. ուստի յայնմ պահու նաւակք կիմ մոռանեն՝ ի ծով ինչ փոքր գնացց, և կիմ կան՝ ի մէջն անդ՝ հեռի յերկուց կողմանց գետոյն, տարածեալ ունելով զվիսակն՝ ի ծովն. զորս լեռնացել կոհակք ովկիանոսի՝ թէպետ միել տանին յահան թօթափիլ ցոր վայր ժամանէ բռնութիւ նոց, այլ անվոտանգ զնոր ծանին. միայն զի ահ նոցն բաւական վոտանգ և երբ կիսոյ արկանէ՝ ի սկզբն ձնհորդոց։ Այս մակընթացութենն յառաջնում աւուր ծննդեան և լման լուսնի սաստիկ լինի յոյժ. որ և աւելի մինչև ցերեկս աւուրս. այլ յերիկդում և յերգդում աւուր՝ առ սակաւ նուազի։ Յայս ծով ծովու գտանի թռչունք. որ ի աղգ ինչ ծովային ժամանց՝ մեծամեծ յոյժ. որոյ նման ոչ գտանի՝ ի միջերկրական կիմ յայլ ծովս. զորս հնդատատիկ և առաւել մեծ ևն քան զորք լինին՝ ի ծովս մեր։

Սինոպէոն. որ կոչի նաև Քէփէրի նաւահանգիստ։ Ի վաճառատեղի հիմնեալ՝ ի գանեաց՝ ի 1756 երբև 18 մղոն հեռի՝ ի կալիագոյէ. առ՝ ի փոխադրել անդր զորժիդ իւրեանց. որք՝ ի վայր ժամուց եկել բնակիլին յայլ կողմն ծնին. ուր չէին կարօղ գտնել ընդ կեանս։ Այլ այս տեղի մինչև յայժմ չատացաւ ինչ հատատուցմէ. և ոչ երևի ոչ երբեք եղեցի շահաբեր լինի տեղի։

Ջաննակալէ, կիմ Շանդակալէ։ Գղզէ երբև 7 մղոնաւ և կիսով՝ ի վերոյ ընդ արեւելս գաղղիացւոց։ Ցնծագիստ նոր պատուհանի է յոյժ, և օդն բարի. որչափ ինչ մարթ է քննել յատին գանգեսի։ Ի չինել անդէն չինուած ինչ հատատուն, հարկ է ոմն և յայլ կողմանս պանհալայի, նախ ցերեկս վարսել ընդ երկիրն խիտ առ խիտ. և ապա՝ ի վեր գհիմունս արկանել. վերջ ի բերել անդ զերկիրն երբև երիս կիմ չորս ոտնաչափս միշտ բղխէ ջուր։ Ընդհակառակ վիճակ նոր որոյ շրջապատ է երբև 3 մղոն և ևթ, լի է արուեստաւոր բօթ. որք յետ պատահակուն մարտիկաց, գերգան անդր

անդր՝ ի խնդրել խրատանց տէղն սպասաւնի։ Գոր ծէն անդէն Թաչկինահս անբաւս, և այլ կատաւս, տաճարն և այնպէս վանատանութեն նր տարին է զայլ երեսէլն տէղեաց։ Յայս ամ ջղքս պանկալային՝ որք են ըստ ծրուբ այլոց ազգաց հերոպացւոց՝ ի լինելն երեսէլն ինչ հակառակութեն ի մ վրէն՝ ի դառնատանս անգղիացւոց վճարին, տակս դոլոց նց տր երկրին։

Պանդէ։ Յառաջագոյն էր ս տէղն փորդուքալայ, ուր դեռևս տեսանի դրօշ նց։ Քղն դոյ մենատան մի օգուտ ունեան կրծնաւորաց, որոց տուերութեն է հանգնել զդրօշակս փորդուքալայ։ այլ այժմ տակաւ ոմանք գտանին անդ՝ ի փորդուքալայ ապքատք, որք խնդան մուտացել են զհայրենիս, գոլով և ինքեանք լքել անհնատ՝ ի Թէդրուէ խրատանց։

Հուվէ, կի՞ Հուվէ։ Քաղաք մեծ՝ ի հարաւակողմն մախատուտապատոյ և տագայի։ կառուցել առ գետով. որոյ բնակիչք ըստ մեծի մասին են հնդկիք կուռ պաբիշտք։

Սէրինգապտ։ Քաղաք առ վտակաւ գետոյն գանգէսի՝ որ կոչի Պուրդ։ Բիշմ Ժղիդ գոն անդէն՝ ի կուռ պաշահց, ի մահմետականաց, և յայգէս հայոց։ որք ունին և եկեղեցի. և է սա վաճառատեղի՝ յորում են բազմ արուեստաւորք և գործաւորք մետաքսեայց՝ տակս հայոց վաճառականաց։

Խոնգապալ։ Քաղաք առ նոյն պոկրատ գետով. որ ընդ ձախակեցաւ յոյժ՝ խրատանդիսն երկուց այլոց քաղաքաց. ի Մայսոռ. և Ուռանգ Պետն անուն ջղքին. գլխաւոր վաճառք սր է մետաքս։ Յառաջին ժամս ոչ և պիշնեդ խակ վկայէ, զոյր անդէն հատուցած ինչ Ժողովրդեան հայոց. այլ զինն ափռեցան՝ ի զաղնան տէղիս։

Մախոռապտ։ Քաղաք երեսէլի. ի հիւսիսոյ կողմանէ խաբմնպազարայ, առ նովին պոկրատ գետով. որ՝ ի նախնեաց էր մայրաքղք համօրէն մեծի նահանդին պանկալային։ Քաղաքք որք են ընդ մէջ սր և աչտապատոյ. ըր խաբմնպազար, ևն, չեն այնչափ ինչ զատեալ՝ ի միմեանց, այլ դրեթէ կից ընդ միմեանս. որով թուին լինել մի ջղք։ Զդի սա ընդ կիսայն առ գետովն իբրև 8 մղոն. յորում է բնակուբն և աշտապատ նահապետն կի՞ նահանգայ պանկալային։ Բնակիչք նր գրեթէ առ հնդիկք կուռպարիշտք և մահմետականք. յորում են մեհեանք մեծազնիք և մանուկք բազմք. և 300 մղկիթք. յաճախեն անդ վա-

Ճառականք հայոց ՚ի սկիզբն առեալ տրուճն. քրմի յայս
ընկակայ սահմանս գանգիսի, և ՚ի ձեռս մխիսու
տապատայ, և ՚ի քրքս որք առ նովաս, ՚ի ս[illegible]
պատ և ՚ի խատրմպազար, և մենդ ՚ինոյն իսկ ՚ի
մախսուտապատ, առաւել մասն բնակեցեալ են ար
հեստաւորք մետաքսագործք. որոց ոմանք պատրաս
տեն թել, և զլաւն ՚ի յոռւոյն զատանեն, և ոմանք
նիւթեն և մանեն։ Ասաի ասա է առաւել հռչա
կաւոր վաճառատեղի մետաքսի ՚ի բոլոր պանկալա.
և մեծագոյն մասն մետաքսին ՚ի շրջակայ գաւառաե
ր՚ եկանէ։

Անդ գործեն բազմապատիկ մետաքսեայ կերպասս,
և բամբակի բեհեզս, որք սիրեն ընդ հայոցն ա
ւելիս, այլ երևելի մասն մետաքսեայ կերպասուց
գնան ՚ի կողմանս ասիոյ, և ՚ի տալլի մայրաքրքք մե
ղուաց։ Իսկ կերրոպիա առաւել գնոյ մետաքս ան
գործ լերի 150000 օկայ, ՚ի խոշոր և ՚ի սուորին տե
սակէն. որ քրմի ոչ առնու ինչ գոյն պայծառ և կին
դանի, եւրոպացիք ՚ի կիր առնուն զայն միայն ՚ի
նեղքին նիւթ ծաղկեայ գնպակաց՝ որ արտաքուստ
ոչ երևի։ ՚Ի գաղիա արդելեալ է բնաւ տանիլ ան
տի կերպաս, իսկ ՚ի հիւսիսային կողմանս եւրոպիոյ՝
տանին սակաւ ծիրանի կերպասս, այլ Թաշկինակ
բազմ յոյժ։

՚Ի քրքի սատ է տուճն անուճանի ՁԿիկիսեթ վաճա
ռականին և լումայափոխին հնդկաց՝ այն է Սա
ռաֆ. լինել բարձր պարոսպաւ, և հարուստ տարա
ծուբ. յորում բնակին այժմ որդիք և Թոռունք ՚ի
սերնդոց նր. որք ունին և այլ բազմ տեղիս և տուն
՚ի մեջ քրքին. և արտաքոյ գիւղս ագարակս և կալ
ուածս։ Սա էր լումայափոխ ինքնակալին մուղալաց.
որում վերջ հաւատարմուեն և անվախ փարթամուե
տայր նահապետն պղինձեական հարկս ժողովել ՚ի նա
հանգէն իւրմէ՝ հաստացանել ՚ի գանձն արքունի։
Երևելի էր յոյժ և համբաւել ըստ մեծ հնդկաստան
՚ի վճռականոսե և ՚ի կառավարուսե, ոչ և այժմ սե
րունդք նր. զի նահապետն պանկալայի ոչ կարէր առ
նել զսովորական գոհաստան իւր առանց նր։ ՚Ի
տան նր են անբաւ գանձք ոսկւոյ և արծաթոյ. և
անթիւ մարգարիտք, և ակունք պատուականք, այլ
և պէսպէս զարդք զինեաց բազմագունի ակամբք յո
րինեալք. զորս երևելի ոտնս կարգեն ՚ի պարտիզի
անդ առաւաւանաւ ջրոյ ՚ի զբօսանս և ՚ի տեսիլ բա
զմաց եւրեանց. որոյ սքանչելի լինի երևի պար

տեզ

ահեղ նոյ լուսաւոր ակամբք ի դէմն զինքն ծագիկը։ Ան պարանոցաւ կախել կրնն մեծամեծ մարգարիտս և յակինթս. և ի խոյրս մեծամեծ ակունս սա հատադիւտս։ Այք յիմ տեղիս, յիմ ջղքս, և յիմ նշխնգիստս հնդկաց, և յոյլ ծովեզերեայ մերձակից կողմանս ասիոյ, ունին սեպհական վճռական ծա նօթս և պաշտօնատարս. միայն ի մախաւտապատ գաղաքն և ի շրջակայ տեղիս վեց հազար ծառայք են նոյ, յորս կան և սպասաւորք կարգելք՝ սոսկ ի համարիլ զգերան որ ի պէտս տուրքաառուն. և և ի յանչափ և յանընդհատ համարելոյ նոցա՝ պատճառ, թէ յանօթին անդ չըոյ՝ ուր լըճանան զձեռս ամսոյ յամիս ժողովիլ ոչ սակաւ արծաթ. հարստութիւն նոյ ասի հասանիլ ցյ300 միլիոն ռուպի։ Ի սոյ ցեղէ զերգ հուս եղբարս յարուն խանն զօրապետ խաստիմ ալէ նատպալին, հնարիւք լիմն մտել ի տուն նոյ, կալաւ և էած առ նապալն. որ տպա սպան զնոն. զի ա ակ թէ բան ծածուկ էր ի մէջ նոյ և անզգիացոց։ Ի ձնհին՝ յորժամ տանէր զինն յարուն զօրապետն՝ յերիս աւուրս կատարելոյ զուխօրեայ ճնհին, նէ քզն բզիմ մեծամեծ ակունս ունէին կախել առ ի զարդ, խոստացան տալ նոյ՝ միայն անվնաս տանիլ հասուցանել զնոն առ նապալն։

Տափա. որ կոչի ևս Ճախան։ Քղքն ըն 24 աստիճան հիւսիսային լայնուն. կատուցել ի ովկիս միւսոյ ի վտակայ գանգեսի, երկու 80 մղոնաւ հեռի ի բերանոց նոր՝ ըն որս մտանեն ի ծովն. զոր ոմանք յաշխարհագրոյ վրիպեալ եղեն մայրաքաղք պանգալայի։ Ազգասատրուն երկրի նոր. և յայլոցակ գիրքն՝ ազգաւ զատ ի բզիմ ժամց առելն բազմավաճառ, և ծովզուարճան տուրքաառութեաց։ Քանզի ատոն գնեն յիմ կողմանց՝ զանազան տեսակս պատուաստոց ազգ սփռելն մինչև ի տրզիլ մայրաքաղք, և յոյլ ինչ նոյ հանգոյս մոզոլաց, և հնդկաց. և արուաքոյ, ի Ճինաս, ի պասրա, յեւրոպիա, ի մանիլա, և ի փիլիպպէոն կղզիս. և անտի յամերիկա։ Գործք անգղիացոց, գալուացոց և հոլանտացոց առևտրիկ բարձել ի կատարոյ անտի սփռելն յաշխարհս ինք, ի զարմացուցանել ոտ ազգս՝ սակս անբաւաւելի գեղեցկութեան և նրբութեան նոյ։ Ջի արուաքուստ ի տագաս մտանէ միայն բամբակ անգործ, և ի ձեռաց բերտ և սուտ սեռ հնդկացն եւանէ այնչափ զանազան ոստայն ազնիւ և Ճարտարագործ, որոց զուգահաւ հազիւ ուրեք երևի. մեծ է հանճար և Ճարտարութիւն նոյ յայսմ մասին. զի թէ

նոր ինչ գործ անկուճածոյ սեռանեն ուրիք, առանց ուսանելոյ գործեն ընմանն, և յարմարին արուեստիս։ Յամ կատաւան որք գործին ի սմին քղաքի՝ ընարելաց պոյն և յաւէտ բազմալաճառ, են ներքանիւթ բնհղքն, կիմ Մալմալք պարիզք • ֆ Թիւլպենտ • նահ ձողաւորք, և ասղնեգործք • այլև պէսպէս ձարտար բազուծ ներքանիւթ Տիմի ապնիւ յոյժ ֆ զոր գոլ ծեն յայլ տեղիս։

Ի սահմանս կողմանս տագոյն մերձ ի ծովն՝ վտակ ինչ գանգէսի՝ յանհամար առաջս բաժանել, բղխ ջրհատուցտրնիացիւք ի ջանի ի ծով, ուր և ի տեղիս տեղիս տեսանին ծովախիք և լճիք։ Պատմեն Թէ, յաւ ուրհատէն այն ամ տեղի՝ էր ծով և ոչ ցամաք • այլ գանգէս գետն յառաջանալն իւրում զառագ և ըղ հաւ բերելով, և ի տեղիս տեղիս կուտելով իբրև ըղհողաբլուր, յայնմանէ այսչափ բազմուն ծովակաց և շրհատուցտ ճանապարհք գործեցան անգէն, մինչև մոլորիլ բազմաց ղն չիք անդ բնաւ բնակուածք մարդկան •

Ընդհանր. որ կոչի և Խուամապապ։ Ի քղաքն մեծ բազմամարդ և բազմավաճառ ոչինչ կարի հեռի ի մեծագոյն արևելեան բերանոյ գանգէս գետոյ ի կողմն առհմանաց արաբանայ, ըստ որ մարթի է մինչև ի քղաքն անդր նաւարկել, զի ուղիղ ընթանայ անդ գետն։ Անդ որպէս և յայլ այսպիսի տեղիս, ուր գանգէս խառնի ի ծովն՝ կուտապաշտ հնդիկք կատարին զուխտս իւրեանց, զի մտեալ ի գետն լուանան, և ի կաւոյ գետոյն ձևացուցանեն սէսպէս խառնակերպ ուրուանս, զորս վինի բշխմ այլանդակ և անհեթեթ պաշտամանց ընկերնուն ի գետ անդր։ Յերբոյսոյց ասոց զառաջինն փորդուբալք հասին յայս քղաք, ուր և յայլ բշխմ տեղիս հնդկաց • բայց յետոյ այլք յաւիշ տակեցին ի նոցնէ։ Մեծ բերանն գանգէսի ըստ որ ի ծովն զեղանի, է առ սովին քղքաւ, ըստ որ մինչև ի քղքն մարթի է նաւարկել զի ուղիղ հոսի։

Պարդվան, կիմ Պուրդվան։ Մայրաքղաք համանուն իւրում ձգուի, կառուցեալ ոչինչ կարի բացագոյն ի հիւսիսային եզերաց Տամուպ գետոյն • ի հիւսիսոյ կողմն բնակուած եւրոպացւոց որ առ Ունգ վտակաւ գանգէսի։

Մէնդիֆուա, կիմ Մէնդիֆուա։ Ի մայրաքաղաք մեծ նաւարկ լինի ձգուի • ընդ մէջ առհմանացն օրիսսայ և պանկալայի, մերձ ի Գասսայէ գետն՝ որ դնայ խառնի ի գանգէս։

Փէ-

Փիլնափուռ. Փիլնէփուռ, կամ Պիռնափուռ։ Մայրաքաղաք ՝ի Տամանուն գաւառի Խրոմ. որ է ընդ միջօրարձանայ և մեռնիվուռայ. որոյ տարածութիւն է երկու 60 մղոն։ Իշխան նը ՝ի վաղ ժամայ հեռէ՝ է մի ումն ՝ի պատանեաց կամ ՝ի բքրմաց հնդկայ։

Տինափուռ։ Ի գլխաւոր քաղաք Տամանուն գաւառի, որ ձգի ընդ միջ գանգէսի և Պրէմբուդրէ գետոյն. հասուցեալ ՝ի կողմն ինչ գործէ ՝ի Ջէնուդայ գետոյ՝ որ կայանէ ՝ի գիսէգայ. և յերկուս առաջս ընդ բիշմ մղոնս ընթացեալ, ապա միանայ ՝ի քաղքսուր գիւղ. և այնպէս անկանի ՝ի ծովակ ինչ մեծ երկայն առաւել քան զկէսն մղոն. և երկայն երկու տասն։ Ա յս ծովակ գործի ՝ի ջուրց այսր գետոյ, գանգէսի, և պրէմնաբուդրայ. և ապա երկու 40 մղոնաւ հեռի ՝ի տաւգայ քաղքէն խառնի ՝ի գանգէս։

Ին այլ ևս քաղք յոլով ՝ի նահանգին պանկալայի որ Բադգոմ. ՝ի Տամանուն գաւառի սահմանակից օրինաց ՝ի լեռնայինն վայրս։

Փռոնէ։ Գլխաւոր քաղք Տամանուն գաւառին. ՝ի միջ Գօսայ գետոյն և Տինափուռայ։

Մալիա, յարեւելից նահոր գետոյն. Ուռմբան. Ռոան Ջամալ. Սիլհէտ. որ է սահմանակից աշխարհայ։ Լոռ փուռ. Գոնգոմէ։ Քաղք սահմանագլուխ և անցք որ ՝ի պանկալայէ հանէ ՝ի դիբբերա նահանգ, առ փոքր ՝ի ինչ գետով։

Յօդ ը. Փադանա, կամ Պահար։

Յարեւելից՝ սահմանակից է դիակէդայ. յարեւմտից՝ նէլատուպատայ, և պերսահձ նահանգին. ՝ի հիւսիսոյ՝ ավուդ նահանգին. իսկ ՝ի հարաւոյ՝ պանկալայի։ Օդ և առաւոտն երկրին նման է սակայն։ Գլխաւոր առեղք նը են հետադայքդ։

Փադանա, կամ Փադնա։ Ի մայրաքաղաք սորին նահանգի, յորոյ անուն կոչի և նէհինդն, առ գանգէս գետով ՝ի հարաւոյ հանդիպ բերանոյ Կոնդոմբա գետոյ, հասուցեալ ՝ի բարձրաւանդակ վայրն սակս ջուրց գանգէսի, որ մերթ ընդ մերթ զեղիլ զսփսամբք ոչնչանէ զչքնաքակոյ գաշտն առ հասկ։ Ի սա մի ՝ի մեծ բազմութեանդ և ՝ի բազմավաճառ քաղաքացն հնդկաց, Թէպէտ շինուածք սանոյ նորա անշուք են և տղքային, այլ ունի բերդ մեծ աշտարակաւոր. զոյս բերդ

մարդաբար զօրապետեան կօրովն, ՚ի Յիսուս խաչելեալ ՚ի նահապետին, քաջութիւն և հնարիւք էառ ՚ի ձեռաց անզգիտացոց, որով ստացաւ անուն մեծ ՚ի մէջ համօրէն զօրաց խաչելեալ ալեին։ Ոչնչ և բիւր մեծաշէն և գեղեցիկ կառուցուն. և այլ հոյակապ շինուածս։ Ընդ մէջ քաղքին ՚ի միոյ ծայրէ մինչև ՚ի միւսն՝ է փողոց երկայն և ուղիղ, առ որով յերկուց կողմանց առհասարակ են կրպակք վաճառականաց և արհեստաւորաց, ուր լինի առաւելուածն մեծ։ Բաց ՚ի սմանէ են այլևս բիւր փողոցք աւելի և անուն, յորոց ոմանք հանեն ՚ի դաշտն, և այլք ՚ի կողմն գանգեսի։ ՚Ի բարձրագոյն կողմն քաղաքին գոյ ըստրձակ հրապարակ, ուր լինին ժողովականք։ անդ են և տապանք նախնեաց տեղւոյն։

Ընկերութիւն վաճառականաց հոլանտացւոց ունէր ՚ի նմ վաճառատուն, կիր գօդի. սակս վաճառականութեան բարակի. զի բիւր բարակ ելանէ ՚ի բադնա. որ և է մի ՚ի գլխաւոր վաճառոց նր։ Ոչնչ և աղգ ինն բարակեղէնագործ քրմիականք ՚ի գործ ածեն. որ և աղգ ոլորական էյոյժ, ՚ի լուծանել ՚ի մաքրել և ՚ի փորձել զշրահալքն, այլ և ՚ի սնդաղուցանել զինս. բայց չիք ոք որ զնոսա ոլորեալ զտել զայն, բայց միայն հոլանտացիք. որք ըստ ասելոյ նոցա ուսան ՚ի վենետակեցւոց ոմանց՝ որք փախուցեալ գնացին ՚ի հոլանտա։ ՚Ի քաղաքս ասահ եղև նէ և Աքիսն, բայց ստորին է քան զայն՝ որ եղանէ ՚ի փոքր ասիա, յասորիս, և ՚ի պարսս. որոյ մեծագոյն մասն սիրեալ ծաւալի ՚ի զանազան կողմանս հնդկաց, մինդ ՚ի մալաղա. ուր յառնիս ՚ի գործ ածի։ Ալլայն չինաց ոչ մոռանէ. վասն զի սատակիկ հրամանաւ արգելիչ է մուծանել անդր աքիսն. և ՚ի կիր արկանել ՚ի ծուխ, կամ լլկելիս, և կամ ՚ի կերակուրս. որ թէպէտ առ փոքր մի զոճարլեացու յանէ, այլ մեծապէս վնասակար կենաց։

Տուրպին, կամ Տուրպոնի։ Է քաղաք մեծ և բազմամարդ ՚ի մէջ երկուց գետոց. և մայրաքաղաք Դիւրոյ գաւառին, որ է ՚ի մէջ Կոնդուէ, Գօռոռ և գանգեսի գետոց։

Պահաք։ Է քաղաք ՚ի կղզի ինչ գործեալ ՚ի Փռանգաց անուն գետոյն. ՚ի նախնումն ՚ի ձիկս ինչ քրիստոնեայ երևեալ էր յոյժ և ծաղկեալ. մինդ թէ և մայրաքաղաք համօրէն նահանգին, յորմէ և կոչեր Պահար. բայց այժմ ոչ ասացաք ՚ի վերոյ, քանզի վտանգեալ է գետոյ խառնուրդ քաղաքն նահանգիս, յանուն նորա կոչի փաղանգ։

Մոն

Մռանիէր, կամ Մռնիէր։ Ի քրիք և ամրոց առ գանձ դեսիւ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ՝ ի լերանց ինչ հողոյ, որ առնէ զծոց ինչ՝ ի գանգէս. և ի սա դիմաւորս տեղի յիւրում համանուն գաւառի։ Խառըմ ալի խանն՝ յայս քրիք հաստատեաց զաթոռ իւր և զտեղի ապա էինն, ի ժամս պատերազմին անգղիացւոց։

Են այլ ևս գաւառք և քրիք՝ ի սմին նահանգի. որ Ղմնէբէտոռ. որ ի քրիք դիմաւորս՝ ի Մռանի գաւառի, մերձ՝ ի լերինս դիպեգայ. և մերձ յայդիւրն առումիա գեաղն։ Պէդէհան՝ ի համանուն գաւառի։ Հայէռոռ՝ ի համանուն գաւառի մերձ՝ ի փայդան։ Սաոերամ. յիւրում համանուն գաւառի. առ ստորոտով լերանց՝ յորոց բղխէ առուակ գետ։

Յօդ Ը. Օրիսսա։

Օրիսսա նահանգ, զոր ունէք հոչեն և Օրիոռա, ի հիւսիսոյ սահմանակից է պերաէձ նահանգին. ի հարաւոյ՝ ծոցոյն պանկալայի. յարեւելից՝ պանկալայի. իսկ յարեմտից՝ հէյտարաբադայ և սալակադայ։ Մեծագոյն մասն սոյ՝ է ընդ տիրութիւ մարաթացւոյ. անգղիացիք չունին անդ, քայց եթէ քանի ինչ տեղիս՝ ի ծովեզրն։ Քաղաքք՝ որք են՝ ի խորին հողին երկրին. և որք յաւէտ երևելի են, որքան ինչ են մեզ ծանօթ, են սքը։

Քաթոռ։ Քրիք մարաթայից առ միով՝ ի հիւսիսոյ հողման վտակաց անոի դանդէսի։

Նըէռոռ. և Բռնա։ Են այլ երկու քաղաքք մարաթայից՝ ի հարաւոյ դանգէսի. առ ահմանօքն որ գանայ. զորոց զժղիդս՝ անգղիացիք որք են ահմանակիցք նոցա, միշտ չանան վանել անոի։

Ճընիռռոռ. զոր եւրոպացիք գրեն Եակոռ, կամ Ճեակոռ։ Ի հռչակաւոր կուռատուն՝ ի ծովեզրն. մերձ՝ ի կանեամ. ՝ի հիւսիսակողմն որ այժմ է ընդ տիրութիւ մարաթայից։

Քաիռ, կամ Քռնէ։ Ի մայրաքաղաք՝ ի համանուն գաւառի կէտրի, ընդարձակ յոյժ. մերձ յարեւմտեան բերան դանգէսի՝ և որ զերծ՝ ի ծով։ Ասի բառնան նաեւ գաղղիացւոց և անգղիացւոց՝ ի սէտա մալաւիեան կղզեաց՝ որում կատ և կերպաս։

Կանեամ։ Քաղաք երևելի՝ ի հարաւոյ քաթոռ քաղաքին՝ յորում անգղիացիք՝ ի բշմ ժամուց հեռի և նախ

Ի զառնուլն զպանիկալա, և զբլջակայ Երկիրս, ու
նէին վաճառատեղի ի տուբևատուե։
Եւ այլ ևս ՔՂԵՔ՝ զորոց զանուանս և ես գիտեմք.
զորս աւետրդ և յառաքելոցդ չիշատակէ։

Պատմ ԺԴ. Հարուածին մահ Ադոնիայ։

Ոայս հարուածին մահն Ծագիկը կոչեն Ջահա
խովիւք որ յայսոյս գանգիսի, յորոշումն ի միւս
ցամաքակղզւոյն՝ որ է արտաքոյ Ծնի մողրլաց յայն
կոյս գանգեսի՝ յորում զոն զանազան Թռչունս և
տրուիք։ Ադոլք՝ զայս Ծ կոչեն Երբեին Տափան
կիմ Տբփան. որ է անուն մանուածոյ աուպայուե կիմ
նահանգի՝ այսր ցամաքակղզւոյ. որոյ նահապետն է
միանգամայն փոխարքայ հարուածին կողման։ Սահ
ման այսր աուպայուե ընդ Ձիկս Ձիկս պէսպէս փո
փոխեցաւ. Երբեին պարոնակերը զլինգափուռ, ըզ
հեյտարատատո են. և Երբեին զայլ մեծագոյն նոյ
հանգս ցամաքակղզւոյն։ Վայ խրատանչելոյ աչխարհ
հագիրք զինչ ոսկմանս գնեն այսր աուպայուե։
Պիշինկ ընդ անուամբ տրքանայ առնու զամ նչնգան՝
որ ի գումրատայ ձգին մինչև ցգառնագիկ. և ըստ
այսմ առնէ, գնէ նմ սահմանակից ի հիւսիսոյ զգուշ
բաղ և զքանաիչ. յարևելից՝ զգիւստա. իսկ ի հա
րաւոյ՝ զգառնագիկ։ Ուսոյն ընդ աուպայուեն այսր
մանուածոյ տրքանայ գնէ զծովեզերեայս գանգան
կոչեցեալ, զպակլանա, զպալակատ, և զվինգափուռ։
Իսկ այլք յԾագրայ զայլ տարածուն և զայլ սահ
մանս գնեն սմա. յորս և լինչոդ ումն անդղնայի եր
հեղի Ծագիկ՝ զորուիս կիմ զաուպայուենա զայս
յերիս գաւառս բաժանէ. որք են Տրքան. և բաց
ի տրքանայ, Պալակատ, և Քունկվամ. տալով նմ
տարածուն կարի նուազ, ընդ որ գնէ պինկ, և ընդ
այսմ յարևելից ունի իւր սահմանակից զորուինն
նարսինկայ. յարևմտից՝ զծովն. իսկ ի հարաւոյ՝
զորուինն գանարայ. յորմէ անկաւի ի ձեռն Հնդկիա
գետոյն։ Իսկ այժմեան Ծագիկը անկաւեն զտրքան
կիմ զառաքան ի քուռնկվամ գետ, և զառաքան առնուն
առանձինն։

Ադ եղև երբեին՝ զի սահման այսր աուպայուենէ

ձգէր

ձգեր ՚ի կոմորինեան սարէ մինչև գվերբին կողմանս
ցամաքակղզւոյն. վ՚ այսր պնծալի Թոմն Թէ հնդիկք
զհամօրէն ցամաքակղզին՝ անուանեցին երբեմն տա-
քան կիմ ոլքան. Թէպէտ չէ մեզ յայտնի՝ Թէ զոր-
ջատ սահմանս ցամաքակղզւոյն որոշակի յայս անուն
կոչէին։ Աւդ՝ ՚ի յիշատակել մեր յայտ Ծագրուէ
մերում զմանաւոր սուպայուէն տաքանայ, կոչմբ
Հռանչին կիմ Մանառար փափ. զորմէ չունիմք իս-
սիլ մանաւոր յօդուածով, սակս անորոշ գոլոյ սահ-
մանաց նր. այլ զլինիկ տեղւն նորա ունիս տեսանել
յՇացոյցն մեր։ Իսկ յառնուէն փիկ ընարձակագոյն
տրուէ նահապային, կիմ փիկ համօրէն ցամաքակղզ-
ւոյն, կոչմբ Տափան, կիմ Տըփան ասիպոր։ Ասյս ցա-
մաքակղզի, կիմ տաքան Ծ՝ յարևելից սահմանակից
է ծովուն պանկալային. յարևմտից՝ ծովուն արաբիոյ-
՚ի հիւսիսոյ՝ Ներնգային ղորս ՚ի վեր անդր սառյա-
գրեցաք. իսկ ՚ի հարաւոյ՝ ծովուն հնդկաց։ Յայսմ
մասին Ծի եղեն երբեմն 33 ռաճայուիք կիմ Թագա-
ւորուիք. իրարանցիւրքն ինքնագլուխ տէարք զա-
նազան կողմանց՝ աղգաւ հնդիկք, և միայն հարկա-
առք նահապետաց, յորոց բնչմբ կան մինչև յայժմ։
՚ի բնակիչս այսր ցամաքակղզւոյ՝ նշանաւոր են մա-
րաթեայք, զորոց պատմեցաք ՚ի վեր անդր. ՚ի պրակ
ա. յօդ. ժէ։ Ի անդ և այլ ազգ մի լինել յարաբաց-
ւոց, որք յափրիկէ և ՚ի կողմանցն պարսից մտին ՚ի
հնդկաստան. ոչ ՚ի տևրել նիմ, այլ ՚ի վաճառակա-
նութիւն սակս. որք և անդէն հաստատեցին զբնա-
կուն իւրեանց. և առ սակաւ սակաւ այնպէս որ-
ացան զսիրտս ոչ միայն իշխանաց, այլև ժողովր-
դեան, մինչև յետ ատչ ժամկէ եկանել նց ՚ի մեծա-
ւնծ իշխանութիւն տերկրին յայնմիկ. և զբնչմ նհնդս
մողոլաց ըստ իշխանութեաբ գրաւել։ Ապա սկսան տոքա
ատրածել անդէն զդէնն մահմետի. գնէին գերիս.
և յետ Թլփատելոյ զնն, և ուսուցանելոյ նոցա զօ-
րէնս իւրեանց, ազատէին զնս։ Այլ քզն անուր
դանք համարէին անձանց ՚ի ձեռն ամենատես խոս-
նակիլ ըստ գերեզոց իւրեանց, յայն սակս տոքա զկնի
ժամուց կացուցին մանաւանդ ազգ մի և ժողովուրդ
՚ի ծովեզերեայս կոչի մինչև ցմատրաս. որք ՚ի մա-
տաղ կոչին Մափովդէք, և ՚ի գորմանտել՝ Քոռ-
լեաք։ Ոչ գիտեն սոքա ոչ զկերդուն պարսից, ոչ զա-
բրահամոյն, և ոչ զմափրիկէացոց. այլ խօսին ՚ի լե-
զու երկրին՝ յորում բնակիւնն։

Ջոյս տաքան Ծ, կիմ գհամօրէն ցամաքակղզին ու-

վեհ երկիրացի լծեն ի կառս. որք և առաւել ա-
րագ ձգեն քան զերկիրս. զորոց զնմանն չիք աեռա-
նել յայլ ցեղս մարդոյ։ Ծովեզերեայ կողմն դուճրա-
գոյ ձևացուցանէ ցամաքակղզի ինչ ընդարձակ ի ձև
եռանկիւնի. որոյ յարևելեան կողմն է ծոյն քամ-
պահաթայ, կիմ քամպայեայ. իսկ յարևմտեան կողմն՝
ծոյն դուճրագոյ։ Գլխաւոր աեղիք նր են հետա-
գայքդ։

Գուճրագ, կիմ ՀՀմպապագ. և յն հնդկայ ՀՀմպա-
պագ։ Ի մայրաքաղաք նահանգին՝ մեծ, բազմամարդ
յոյժ, և բազմավաճառ, յարդաւանդ և ի զուարճ-
ձալի վայրի, մերձ առ գետն Սապէնեգ։ Ունի
շուրջանակի դիղկեկ և հզօր պարիսպս. և առնջ-
քօք աշտարակս սուոճարս։ Երկայնուէ նր հիմն ար-
ծարձանեաք՝ ի առաւել քան 3 մղոն. ունի 12 դրունս։
Այս ի մեծագոյն ամրոց ի համօրէն նահանգին առ
բացուցեալ քան զայլս, առ ակն ասպատակուեց հզօր
ռաճային կիմ իշխանին պատուրայ քղաքի՝ որ ի քան-
սիշ նահանգ։ Աիմ փողոցք լայն են և դիղկեկ. ու-
նի և հրապարակ մի մեծ անուանեալ Շահ Մեյտան՝
լայն 400 քայլ. և երկայն 900։ Ունի և բերդ ա-
մուր պատեալ քարաշէն պարսպօք՝ իբրև փոքրիկ
քղաք. առ դրամբ նր են երկու բոլորաձև քարաշէն
աշտարակք։ Բնակիչք նր կիսա մի մահմետական են,
և կիսա մի կռապարիշտ հնդիկք. որք ունին անդէն
կռատուն, այլև երկու անկիւնոցս. մի վր Թուինոց,
և միւս ևս վր չորքոտանի անասնոց. յորս դարմա-
նեն զախտացեալ անասունս. և որոց գոյ հնար բժշկ-
կութիւն՝ բժշկեն. իսկ որք անբուժելի են, պահեն
զնոր անդէն մինչև ցսատակիլ։

Ի ամին քղաքի գտանին և յազգէս հայոց սակաւք.
իսկ ի եւրոպացւոց՝ հոլանտացիք յոլովք, որք ի լա-
տադոյն կողմն քղաքին բնակին, այլ և անդրնայիք
մեծամեծ վաճառականք։ Գլխաւոր վաճառք նր են
աչդի աղդի ոսկեթել և արծաթաթել դիպակք. և
այնպէս մետաքսեայ հերսատք. Ալթլաղ. Խատի
փէ. Ճանֆէս. և ոսկեթել Ջաթմայ՝ մետաքսեայ
և սուճեղէն։ Այլ և բամբակի պատուաստք որք
գան ի սրղի նահանգէն, և ի լահոռայ. որպէս և
Ջիթ սպնիճ. նաև բնական բերք. ինր շաքար, կո-
ճապղպեղ. այն է Ջինճիֆիլ. կարմիր և կապոյ-
տակ երանգ այն է Լաճվերտի առատ և դիղեկեկ.
աֆիոն. մեղր. հալվէ. Թամբրընտի. և բորակ։
Ջայս քղաք նորոգեաց ահմետ արքայն. յայն սակս

վեհ երկիրացի լծեն ի կառս. որք և առաւել ա-
րագ ձգեն քան զերկիրս. զորոց զնմանն չիք աեռա-
նել յայլ ցեղս մարդոյ։ Ծովեզերեայ կողմն դուճրա-
գոյ ձևացուցանէ ցամաքակղզի ինչ ընդարձակ ի ձև
եռանկիւնի. որոյ յարևելեան կողմն է ծոյն քամ-
պահաթայ, կիմ քամպայեայ. իսկ յարևմտեան կողմն՝
ծոյն դուճրագոյ։ Գլխաւոր աեղիք նր են հետա-
գայքդ։

Գուճրագ, կիմ ՀՀմպապագ. և յն հնդկայ ՀՀմպա-
պագ։ Ի մայրաքաղաք նահանգին՝ մեծ, բազմամարդ
յոյժ, և բազմավաճառ, յարդաւանդ և ի զուարճ-
ձալի վայրի, մերձ առ գետն Սապէնեգ։ Ունի
շուրջանակի դիղկեկ և հզօր պարիսպս. և առնջ-
քօք աշտարակս սուոճարս։ Երկայնուէ նր հիմն ար-
ծարձանեաք՝ ի առաւել քան 3 մղոն. ունի 12 դրունս։
Այս ի մեծագոյն ամրոց ի համօրէն նահանգին առ
բացուցեալ քան զայլս, առ ակն ասպատակուեց հզօր
ռաճային կիմ իշխանին պատուրայ քղաքի՝ որ ի քան-
սիշ նահանգ։ Աիմ փողոցք լայն են և դիղկեկ. ու-
նի և հրապարակ մի մեծ անուանեալ Շահ Մեյտան՝
լայն 400 քայլ. և երկայն 900։ Ունի և բերդ ա-
մուր պատեալ քարաշէն պարսպօք՝ իբրև փոքրիկ
քղաք. առ դրամբ նր են երկու բոլորաձև քարաշէն
աշտարակք։ Բնակիչք նր կիսա մի մահմետական են,
և կիսա մի կռապարիշտ հնդիկք. որք ունին անդէն
կռատուն, այլև երկու անկիւնոցս. մի վր Թուինոց,
և միւս ևս վր չորքոտանի անասնոց. յորս դարմա-
նեն զախտացեալ անասունս. և որոց գոյ հնար բժշկ-
կութիւն՝ բժշկեն. իսկ որք անբուժելի են, պահեն
զնոր անդէն մինչև ցսատակիլ։

Ի ամին քղաքի գտանին և յազգէս հայոց սակաւք.
իսկ ի եւրոպացւոց՝ հոլանտացիք յոլովք, որք ի լա-
տադոյն կողմն քղաքին բնակին, այլ և անդրնայիք
մեծամեծ վաճառականք։ Գլխաւոր վաճառք նր են
աչդի աղդի ոսկեթել և արծաթաթել դիպակք. և
այնպէս մետաքսեայ հերսատք. Ալթլաղ. Խատի
փէ. Ճանֆէս. և ոսկեթել Ջաթմայ՝ մետաքսեայ
և սուճեղէն։ Այլ և բամբակի պատուաստք որք
գան ի սրղի նահանգէն, և ի լահոռայ. որպէս և
Ջիթ սպնիճ. նաև բնական բերք. ինր շաքար, կո-
ճապղպեղ. այն է Ջինճիֆիլ. կարմիր և կապոյ-
տակ երանգ այն է Լաճվերտի առատ և դիղեկեկ.
աֆիոն. մեղր. հալվէ. Թամբրընտի. և բորակ։
Ջայս քղաք նորոգեաց ահմետ արքայն. յայն սակս

յանուն նը կոչեցաւ Աստուածապատ. Թէպէտ սակ
բաբար ի խօսս ամուսնապատ ասի. զի հնդիկք ոչ
կարեն հնչել զառաջս Հ. կոչի և դուշդրագ յառա
ջն անուն իւր։ Ոմանք համարին զսա լինել նոյն
ը ՀՀոփափապէս քղքին՝ զոր յիշէ արիանոս, սակս
չմերձաւորութեանն հնչմանն. այլ կարծիք առաջնոց
հաստատագոյն է։

Սուրաթ. զոր ոմանք համարին լինել Մուզիրիս քա
ղաքն՝ յիշատակէ ի պտղոմեայ։ Է քղք ամենահա
րուստ, բազմավաճառ, և հռչակաւոր յոյժ ի հա
մբերն հնդիկս առ Դիոնիս կիսի Դիոնիւ գետով. լերկ
10. կիս 12 մղոնաւ հեռի ի ծովէն. մեծ և ընդար
ձակ. շուրջանակի ամրացուցեալ պարսպօք և աշտա
րակօք. որոց արտաքոյ են արուեստանք նը. ունի
և ամրոց կառուցեալ ի հարաւոյ արևմտից քղքին.
զորով ի միոյ կողմանէ պատէ գետն, և ի միւս կող
մանէ խրամ լայն և խոր, և է բառակուսի. ունի
լոլ ի ջրեսին կողմանս մի մի աշտարակս. և պա
րիսպք նը վառեալ բազմապատիկ հրաշինուք։ Իսկ
ձև քղքին է կիսաշրջանակ. ունի դրունս 7. յո
րում Թէպէտ գոանէն քիմ գեղեցիկ շինուածք
հրապարակականք և մանաւանդ, բայց չեն համե
մատ փարթամուն բնակչաց. ասունք նը ըստ առաւել
մասին՝ են կրկնայարկք։ Իսկ բնակարանք հնդիկ ժո
ղովրդեան՝ ոչ յայլ ազգ քղքս հնդկաց՝ են աղքա
տաչէն խրճիթք. և ղեգամբք և տերևովք արմատեն
եաց ծածկեալք։ Փողոցք նը լբը ի քիմն նեղ են.
կրպակք նպարավաճառաց սակաւ և հեռի ի մի
մեանց. յայն սակս քղքացիք յանճն առնեն Թէլլոյ
լոյց գնել զսկոտոյս։ Մեծ հրապարակ նը անուճան
եալ Հրապարակ բերդին, գեղեցիկ է. որ և է բուն
վաճառատեղի քղքին։ Բերդն է ըստ ասրուեքէ անգ
ղնացուց. զոր խորամանկ հնարագիտութեք նիմն կա
լան. իսկ հառաւարուն քղքին փոքր ի շատ կր ի
ձեռս նստուցին, ըստ մահմետական քղքացեաց.
Թէպէտ և յայնժամ ոչ կարէր առնել ինչ առանց
հարցանելոյ անդրեացւոց. իսկ այժմ հառաւարուն
և մեքս քղքին բոլանդակ ի ձեռս նը են։

Թիւր բնակչաց քղքիս մերձենալ յերկու միլիոն.
որոց մեծ մասն են հնդիկք կռապարիշտք. գտանին
անդէն և բազումք մահմետականաց, և ամ ազգաց
եւրոպացւոց սակս վաճառականութե։ Եւ բազմու
թիւն յազդէս հայոց, ուր յիշատակն ունէին եկեղեցի
մեծաշէն և գեղեցիկ. այլ ուխտաւորք սատկաց որք

նախ քե զղայրաստա անդղկայցուց, ամի ամի ՚ի գաւ-
նալ ՚ի քեսապէհ, երթային անդր ՚ի բառնալ զվա-
ճառս երկրին, և առանել յՅ խրեանց, յորդորեալ
զքզքաստեան՝ որ էր մահմետական, քանզել էառն
զայն. վըշ այժմ յառանձին առն կառարեն զպաշ-
տաւնս։ Ալլ արտաքոյ քաղաքին են կալուածք
ըստձախք նորին եկեղեցւոյ. յորում է և գերեզ-
մանատուն հայոց, և մատուռն կամարայարկ որ
մինչև ցայժմ է ըստ խշխանուքե նոյ։ Գոյ ՚ի տեղեաղ
և անկեալանոց մի վըս անասնոց, ոտք և ՚ի գոշխատ-
քզն և ՚ի տահմանս յայսոսիկ, ոտք և ուրեք ուրեք
յայլ կողմանս Ծին մոլորեաց, գոյ ցեղ մինչ խաստ-
կրօն, որք ՚ի գոյն գեղին ներկին զձախատաս։ Ալ՚ ՚ի
մեզս համարին սպանանել կամ անխնամ թողուլ զա-
նասունս. կարծելով թե բըշիք ՚ի նոյնե են մորդիկ
մեղաւորք, որք ՚ի քաւուն մեղաց խրեանց, մանկն
յայն տեսակս կենդանեաց. վըշ և ոչ խոկ զնեղու-
ցուցիչ կենդանիս սպանանեն. ոտք զձանձ, զլու,
և՚ն։ Ալլ թե ՚ի մահճն գոցի լոս բըշի, կամ մլուկն,
այն է փառողիկ, տան վարձս աղքատաց ընկողմա-
նել ՚ի մահիճս խրեանց, ոտք զի ժողովեսցին ՚ի վր
նոյ. և ապա ինքեանք մտանեն։

՚ի գտանել ՚ի գետնի զմրլուն, ՚ի վեր առնուն, և
մաքրեն փչելով զփոշին, և գնեն յորմն՝ զի մի այլ
ոք խոխտայէ ՚ի վր նորա։ Ընտ թե տեսանեն զոք
յայլոց ազգաց որ սպանանել կամիցի զկենդանի
ինչ կամ զղեուն, տան վարձս ազատել զնա, թէպետ
զայս սովորուն ՚ի քզքս ինչ, ուր գտանին բազմու-
թիք օտարական ազգաց, բարձին յետոյ տակս ան-
հնարին յաշխատելոյ։ Քանզի բըշիք յաղքատացն առ
՚ի շահել գրամս ՚ի կռատարիչս հնդկաց, տեսի
տեսի տանէին առաջի նոյ զերեուն սպանանել կա-
մելով, առ ՚ի առնուլ վարձս ինչ ՚ի նոցանէ։

Գտանին ՚ի տեղեաղ և կեռավուռ անուանել պարս
սիկք կրակատաշտք, որք հաստուածոյ ՚ի բազմաց
հետ՝ յերզս և ՚ի քերման ծէ պարսից եկին և աստ
հաստատեցին զքնակուքիւն խրեանց. ուր այժմ
գտանի իրք 60000 տուն։ Ընկին սքանդ աստուա-
շան մի մեծ. յորում անընդհատ վառի հուրն զոր ըստ
ինքեանս ածին յՅ խրեանց. զորմէ ասեն թե ՚ի
սկզբանէ անտի մինչև ցայժմ է նոյն հուր։ Սոքա
սկրեն յոյժ զշունս. և կերակուր բաշխեն նոյ. ուս
տի լի են ՚ի քզքն տեղեաղ շունք, որք չեն այնչափ
ինչ թաւամորթք։ ՚ի սատակիլ շանց զկորնչեցս նոյ

տաս

տանին մեծ յարգանս, ոչ ոք իշխէ ոտս ոչ ինչ խեցի ի կորնթոս։ Ոչ Թողուն զոք յայլազգեաց վաճառել ի հրապարակին՝ զոր ինքեանք վաճառեցին. քանզի դիտեն թէ նոքա ոչ խղճեն ելևէջս առնել. իսկ ինքեանք ի լուցանելն միանգամ ղձրագ լինի, Թողուն վաճառել մինչև ի սահմանումն։

Գիտ քաղաքիս՝ քաջագէտ է ի տանիլ անդր զվաճառս արտաքինս, որք գան ոչ միայն յեւրոպիոյ, այլ և ի սինեսպայոց, յարաբիոյ, ի պարսից, և ի հեռաւոր կողմանց մոլորոց։ Անդ վաճառեն աղգի աղգի մեռաքսեայ կերպասք, մարգարիտ բերել ի պարսկայնի ծովոյ, և պէսպէս տիկունք պատուճանք։ Գլխաւոր մասն վաճառաց նոր բարձեալ բերին անդ ի կողմանէ ցամաքին կարաւանաւ, ի յակբարապատաոյ, ի տըզրի նահանգէն, ի պուձրայ, կամ յամատապատոյ, և յայլ երեսէն քղքայ։ Իսկ վճռականք որք գնեն, են բազմ ազգք՝ հայք, արաբացիք, պարսիկք, և եւրոպացիք։ Նշխնդիտան սուրատայ երբև ց մընաւ հեռի է ի քղքէն, մերձ ի գեօղն Ասհալէ, ուր նաւք թափեն զբեռինս իւրեանց, և անտի ի ձիոց անձրևոյ յառաջանալ գետոյն՝ փոխադրին ի քղքն. քղքն յայլ ժամս գետն գրեթէ փոքրիկ, նաւազն յոյժ։ Մուտ նշխնդիտանին չէ այնչափ լինչ լայն, և ոչ անքոյթ վտ մեծամեծ նաւուց. զի խորուն ջուրց նր է երբև 7 դրկաչափ և երբ ի ժամն մակընթացութեանն ծովուն. իսկ ի ժամն տեղատուէ ց և երբ։ Լայնութեանն նշխնդիտանին հանդերձ գետպն՝ չէ ինչ առաւել քան ց00 քայլ. և էն ի նմ ժայռք յոլովք. ուստի և վտանգաւոր է յոյժ ի ժամս ալեկոծուէ. քղքն և ոչ իսկ շրջապատեալ է ըստ օրինակի այլոց նշխնդիտանից, այլ միայն առ նոքաղուրեք ջուրցն՝ համարեալ է երբ նշխնդիտան։

Շրջակայ գետս քղքիս՝ զոմարձալն է յոյժ, ըստ ամենայնի դալարագեղ կանաչազգեաց. յորում առատ անդ սփռեալ կան բնակուճք մարդկան, այլ տօթին առատիկ է. ուստի յեղս փետրվարի գտանին անդէն մեղրաստոտ. խաղող. կաղամբ. և ընթերնեաք։ Իսկ հունձք ցորենոյ լինին յեղս յունվարի և ի սկիզբն փետրվարի։

Գամպահան, կամ գամպահա։ Ի քղքէ մեծ կրկին քան զսուրատ. այլ բնակիչք նր նուազ են յոյժ քան զսուրատ։ Շուրջանակի ունի պարիսպ պատուճանի երբև չորս ձողաչափ բարձրութ, ամրացուցեալ աշտարակօք. փողոցք նր գեղեցիկ են. և շինուածք

տանցն

տանցն յաղխատոյ Թրծելոյ յարևու։ Մեծագոյն մասն բնակչաց են կռատպաշտք։ Ունի և դպրեսի մեծ, այլ անշուք և անզօր. անդ է բնակութիւն քղքապետին։ Ընդհակայ վայրք ջրոտ, գեղեցիկ են և լի պարտիզօք։ Է անդէն դամբարան մի կիր բուրգն մարմարիոնեայ, զոր եռ հանգնել Թագաւոր ումն գուճրատոյ՝ ի պատիւ միւսոյ՝ ի սպարապետաց իւրոց՝ զոր մեծապէս սիրէր, այլ լքել կայ անիմաստ։ Են անդ և երիք սրահաձև շինուածք. յորոց՝ ի մին ումն կան մինչև ցայժմ բիւր մօմախի սիւնք։ Ինամք նուամն դոյր անդ և անկեալոց չորբոտանեաց և թռչնոց, բայց այժմ աւերակ է։

Ա յս քաղաք յառաջին ժամս ձգէր մինչև՝ ի Ծովն, այլ այժմ լքրև մղոնաւ և կիսով հեռի է՝ ի նմանէ։ վեկ մեծապէս նոճաղեցաւ վաճառականաւն նր. զի Թէպետ Ծովն և այժմ չէ այնչափ լինչ հեռի՝ ի նմ, սակայն յատակ նր դոլով բարձրացել, նաւք բեռ նաւորեալք բռնադատին լրբ 12 մղոնաւ հեռի՝ ի ցամաքէն խարխոխ արկանել։ Եւ սեղաւորութիւք և մակընթացութիւք Ծովուն՝ այնչափ սաստիկ են անգէն, մինչև հաւասարել արագահոս ջուրց գետոյ, յայն սակս հազիւ երբեք պատահէն անդ նաւք։ և այն՝ յամենայն սեպտեմբերի և ի Ծոյ վեզերեայ հոլմանան յայնոսիկ, որք հայկին յարաբիա, մեծագ՝ ի Ծոյն քամպահաթայ կամ քամպաեայ՝ մինչև՝ ի սկիզբն սեպտեմբերի՝ դրեթէ միշտ խառվել է Ծովն՝ ի պատճառս արևմտեան հողմոյն, որ սաստիկ շնչէ անդաձոր։ Ծոյն քամպաեայ՝ զոր ումանք համարին լինել Պաբիգոպենեան Ծոյն յիշատակեալ՝ ի պտղոմեայ, է երկայնութ 168 մղոն ըստ երկայնութ։

Տիւս։ Է Ծովեզերեայ քաղաք՝ ի հարաւային Ծայր ցամաքակղզւոյն գուճրատոյ։ Փորդուքալ ըստ որոց իշխանութ է քղքս՝ կոչէն զնա Տիւ, որ Թարգմանի Կղզի, վր զի է՝ ի կղզի լինչ իւր համանուն. անջատեալ՝ ի ցամաքէն՝ ի ձեռն անձուկ նեղուցի, յորոյ վր արկեալ կայ կամուրջ, ըստ որ լինի անցանել՝ ի կղզւոյ անտի՝ ի ցամաքն։ Լոկ քղքն գեղեցիկ է յոյժ. զի բազմապատիկ կրպակօք պեսպես վաճառաց. և պատել հզօր պարսպօք. որք գնան աւերածին՝ ի ննջեցեալ անդր, ուր դոյ սանդուխք լինչ 20 քայլ երկայնութ՝ ըստ որ հանեն զբեռինս՝ ի նաւուց. և բեռնաւորեն զնաւս։ Են անդէն և երկու քուրգք՝ յորոց՝ ի մին քանդակեալ կայ հինիք արքային փորդուքալոյ. իսկ՝ ի միւսն երեք նեսք։

Հանդ

Հանդէպ նահնդասին է մաքսատունն՝ յորում եր հու դրօշք կախեալ կան. և՝ ի մուտս նորա խաչ կանգնեալ. և՝ ի վեր նահնդասին ամրոց հզօր. որ գրեթէ անմատոյց է, ՚ի զի ըստ մասին պատէ զնա ծով ջուրն ծովու. որ ջանեալով բաւական խորուն, չէք հնար նաւուց մերձենալ յամրոց անդր. իսկ՝ ի ցամաքին կողմանէ քաջ ևս ամրացուցեալ է յարուեստ, և՝ ի բնոյէ. վի է՚ի վեր ժայռ, ուր որով քեզ գնա մի մեծ, և յեզր գետոյն կանգնեալ կայ աշտարակ հզօր. և՝ ի միջոցին՝ ի գետափն անդ՝ որ է ընդ մէջ աշտարակին և ամրոցին՝ ՚ի այլ ևս երեք փոքրիկ մնարակօք։ Ա՛ ՚ի շինուելն այս ամ՛ ամրոցս, անբաւ ծախս արարին փորդուբալք հանդերձ

ծանր աշխատութիւն։

Զայս ամրոց Պատուլ սուլտանն քամպահաթայ՝ թոյլ ևս շինել նուճոսն ահուճնացւոց դերահռչակ սպարապետին փորդուբալաց. այլ յամին 1538 սուլտանն քամպահաթայ մահմուտ անուն, ընկալաւ ևս յէր օգնութ՚ի սիւլէյման թագաւորէն տաճկաց 74 նաւս, զինու և զօրօք վառեալս, պաշարեաց զսոյն ամրոցս՝ ՚ի վանել անտի զփորդուբալս. բայց անպարտելի քաջութ՚ի փորդուբալաց՝ ՚ի նոսին արկել զձիշնաժիլն, կառաբեալ յայլմանակ կանգնեաց՝ ՚ի վեր նոցա։ Ապա անտի և այլոր խաղալ և անվրդով ժառանգեցին փորդուբալք զսոյն ՚ի քէզ հնձ շրջակայ սահմանօք իւրովք. որ ևս ոչ ևս համարի իբրև բանալի ամ՛ կալուածոց նոցա որ ՚ի հնդիկս՝ ոսկ եր յառաջն, սակայն է մի՚ ՚ի նշանաւոր տեղեաց անդ՝ ուր փորդուբալք ունին յաճին հնդկաց։

Բոպան։ Է քէզ յարևմտեան եզերս յամանակղզւոյն գուճրաթայ. ՚ի նախնուջին էր քէզ մեծ և բազմավաճառ. այլ այժմ մեծապէս անկեալ է՚ ի նախանձ շրջոյ անտի իւրմէ։ Ունի ամրոց և հոյակապ տաճար բազմամարմարիոնեայ սեամբք զարդարեալ. ուր յառաջն պաշտէին հուռս. այլ այժմ փոխեալ է՚ ի մզկիթ։

Գէդէոտ. և Պուլոտ։ Են քէզք ՚ի միջագետս վայրս ՚ի հիւսիսոյ ամաստապատոյ։

Են այլ ևս քէզք բազմք, զորոց չունիմք ինչ տեղեկութիւն. ոսկ Սուենդրա. Կօխ. Նարիսպ. Մահմոտ պոր. Աէր։

Յօդ բ. Պակլանա։

Պակլանա նշանդ յարևմտից՝ սահմանակից է գօն գանայ. յարևելից՝ պալակատայ. ՚ի հիւսիսոյ՝ քանակիայ. իսկ ՚ի հարաւոյ՝ վիզափուռայ։ Գետք նր են Քրուռուսար. Մոնէր. և Պէնհօթա։ Իսկ գԷլխաւոր տեղիք ոչնափ ինչ են Ծանօթ, են հետևալ գաւքդ։

Մոնէր։ Քաղաք առ հասմանուն խոր գետով, կառուցեալ ՚ի մէջ լերանց, ուստի և չէ այնչափ ինչ բարգաւաճ ՚ինմ վաճառականութենն։

Բօնէ. և Բիւբնար։ են քղքք երևելիք ՚ի սմին նահանգի։

Յօդ գ. Պալակատ, կամ Տէօվլէդաղատ։

Սա ՚ինախնուն էր մանաւանդ հռովմէ կամ ռաճայուէ, ապա եղև գետ վիզափուռայ. յետոյ գետ մուղալայ պարսնակէ ՚ի սուպայուէ տէօվլէդաղատայ, կամ մանաւանդ ոչքանայ. ուստի ոչ մանք յՅագրայ կոչեն զսա Տէօվլէդպադ, կամ Տօվլադպադ։ Եւ է շատաջուր ուռոգէ ՚ի կանխայ դաշտն, զոր չէ պարտ շփոթել ընկայ գետոյն՝ որ է գանգէս. որ երանէ ՚ի գիսլեգայ։ Երկիր նր արդաւանդ է և բարեբեր. և բնակիչքն փարթամ յոյժ. ՚ի հիւսիսոյ սահմանակից է գանախայ և մալվայի. յարևմտից՝ պակլանայ. ՚ի հարաւոյ՝ մատնաւոր ոչքանայ. իսկ յարևելից՝ օրխասայ և պերոջոյ։ Գլխաւոր տեղիք նր են հետևագայքդ։

Տէօվլէդպադ, կամ Տօվլադպադ։ Է քղք որ ՚ինախ նուսն էր մայրաքղք համօրէն նհնդկին առ Բռուքա գէպռ, և յանուն նորա կոչէր նհնդն ոսկ աստղաքէ։ Ա՛ռ այժմ անկեալ է յոյժ յառաջին վայելչութենէ իւրմէ։

Ովանկապադ։ Մայրաքղք համօրէն նհնդկին, քաջ մամարդ և աննհանարուստ՝ առ նախայիշատակել գետով. չինել յովնանկիկա ինքնակալէն. յորմէ կոչեցաւ Ովանկապադ. ՚ի քղքն Ովանկայ։

Հաճարուկ։ Քաղաք անշան ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ հռաջ

Հուսկաւսոր լերանց պալակոտոյ, վաճառականուէ
նր աղքատ է յոյժ, ւէս հետաւորուէ նր 'ի գետոց։
Բէէլ։ Քաղաք մեծ 'ի վերջին սահմանս պալակա-
դայ. և մերձ 'ի սահմանս մոլվայի։

ՅՕԲ Ի. Ա ԼՂԱՓՈՒԲ։

Ա լղափուբ 'ի նախնեացն էր մանաւսոր սէրուէ
բարեպաշտ յոյժ և ծայրեալ. ապա յինքնա-
կալացն մոլորեալց փոխեցաւ 'ի նահանգ կիլ 'ի սու-
պայուէ։ Սահմանակից սորին նէնդէ յարևելից՝ է
սուպայուէին հէյտարաստատայ. յարևմտից՝ ծուէն
հնդկաց և կալոճածք եւրոպացւոց. 'ի հիւսիսոյ՝
պալակոտ. խակ 'ի հարաւոյ՝ գառնադիկ։ Անուա-
նի է 'ի սմին նէնդէ հանքն՝ ուստի էլանէ անգա-
մանդ սկն պատուճական այն է՝ էլմաս սպիտակ
յոյժ՝ մաքուր և ընտիր, որ է 'ի ռասլէդոնատ մերձ
'ի հարաւային բաղուկն Քրնէոյ գետոյն։ Գլխաւ-
որ տեղիք սորին նահանգի են սք։

Ա էլափուբ։ Մայրաքաղաքք նէնդէին առ մանուշա գե-
տով, մեծ և պատուճական. անդ նստի սուպայն 'ի
հոյակապ պալատանս. բազմ մեծատուն վաճառականք
գտանին 'ի նմ. որոց հարիւրապատիք վաճառացն են
յաթուճարճանս, որք են շուրջ զքաղքաւ։

Ռուլֆոպա։ Տեղի անուճանի ւէս հանքաց անգամանդ
ականց, զոր վերապէնդ յիշատակեցաք։ Վաճառա-
կանք, և այլք որք կամին գտանել անգամանդ,
առնուն գնալ յիշեհանէն մանուսոր սահմանս ինչ
երկրի, որչափ և կամին, և տան փորել, ուր լինի
երբեմն, զի բնութապատիկ շահին ք զդին երկրին,
առկս առատ գտանելոյ ականց։ Սակայն սահմանէլ
կայ յաղբունուստ մանուսոր չափ ինչ. զի թէ գտցէ
անգամանդ մեծ ք գտցն չափ, յաղբունիս գրաւէն.
այլ լինի իւ զի կրճէ ջնաստ մեծամեծս, յորժամ
զկնի բազմ ծախուց և ծանրակիր աշխատուէց սա-
կաւ, կիս ոչինչ գտանեն։

Ռուճափուա։ Քաղք կաուսկէլ 'ի վր համանուն գե-
տոյ, նրբև 12 մղուաւ հետւ 'ի ծովէն. յորմէ ընդ
գետ փոքրիկ նաւակօք բարձեալ տանին զվաճառս 'ի
քաղաքն՝ յորժամ ամէնցուն են ջուրք. վն զի յայլ
ժամս այնչափ սակաւ են ջուրք նր, մինչ մարթ է
և ոտիւք անցանել ընդ նա. ոչ ընդ փոքրիկ առուս։

'ի

Ի սմին ջղաբն էր անծոռ Սաւուղն կիմ Սբսաճ ա-
նուն բռնակալին. որ յանցեալ դարուս բղմն աշխատ
արար զնապատան վիզափուռայ զոր իւր, այլ և
զաբքայն մողոլաց։ Անգլիացիք ունէին անդէն
բնակուռիս, և հաստատանոցս վաճառաց. բայց ար-
տաքսեցան ի հնդկաց. և վիակ նոյ մնին գաղղիա-
յիք։ Գլխաւոր վաճառք ջղքիս են բտրակ, պատ-
ուառք, և պղպեղ, որ լինի ի շրջակայ անտառան
նորա։

Վ ի ն ի ց ե ր ի։ Քղքէ ծովեզերեայ ի հարաւակողմն ա-
ձախուռայ։

Յօդ ե. Հէյտարապատ. Հէյտերապատ, կիմ Մօլգօնտա։

Ասպայուն կիմ տէրուն Հէյտարապատայ՝ յար-
ևմնից սահմանակից է վիզափուռայ. ի հարա-
ւոյ՝ գառնադիկ նահանգին. ի հիւսիսոյ՝ օրհասայ
ծոկ յարևելից՝ ծովուն ովկիանոսի։ Գլխաւոր գիւղք
նր են Դասէբիլ. Վէնէրդն. Մասէ, կիմ Մ ասէ. Նէր-
վա. Քվաձնա. Քրիւնա, կիմ Քրիւնա։

Տէրուքին Հէյտարապատայ ի նախնուռն էր մեծ
ուժի տիրուք բնշնակարայ կիմ պինդակարայ, որ ի
կռմրբնեան հրամանդանէ ձգէր մինչև ցտուպայու-
թին օրհասայ։ Բազանացիք որք են ցեղք ինչ հկնէք
ի հիւսիսոյ, առին զմի մասն կալուածոյ նր. ապա
զմիւս ևս մասն առին մուղալք։ Վերջին ինքնակալն
բնշնակարայ զհրամանատարուքին հատոնին զօրաց
իւրոց հաստատացէ էր ջրից մահմետական սով-
րասէուց իւրոց. որոց իւրաքանչիւրն թիկունս
արար ինքեան զշօրս իւր, առ ի լինել ինքնիշխան
տէր մասին իրնք այնր տիրուք։ Հզօրագոյնն ի նոցն
հիմնեաց զթէքրուքին հէյտարապատայ կիմ կօլգօն-
տայ. և զմնակուն իւր հաստատեաց ի վիզափուռ։
Այլ մողոլք զսա ևս փուքով ըն տիրուք իւրեանց
նուճադեցին ի ձեռն ոչընդկղնով թիկնն. բայց ի
լինել բազմապատուք ի հնդկաստան, տուպայն ա-
րին նհնդի անդրկն կալաւ զանկախուքնն. և մինչև
ցայժմ ե ինքնիշխան տէր յիւրուն նհնդի։ Յայսմ
ի են առաստպոյն հանքք անդամանդ քարանց.
և այլոց պատուճական ականց. յորս երեւելի հանք

գով-

գովեստական. նոյնպէս ծաղկեալ է՝ ինձ և վաճառա-
կանութեան նկարեալ կամ Ձևիւ պատառական, և այլն։

Գլխաւոր տեղիք նոր են։

Հէլիոպոլիս, կոչի և Պաղնախոր որ Թարգմանի Պարտէզ նահապետ, զի յորդոյն ոչ այլ ինչ գոյր անդ եթէ ոչ պարտէզ Թզիւն տեղւոյն. որ՝ի ինդրոյ հինոջ իւրոյ նահապետ հիմնեալ առաջին տաճարանս և ՀՂՔ, յանուն նր անուանեաց պարտէզ նահապետ։ Ոչնչ պարիսպ իսկզարհ առ որով անցանել գիտ՝ որ Թաղիլ՝ի ծոցն պանկալայն մերձ՝ի մանկտուքիւնս դամ. և է ՀՂՔ մեծ, յորում գտանին բազում մեծամեծ շէնս և վայելուչ շինուածք, և տպարանք, մինդ ա պարանք առատապէս. բնակիչքն են բազմահարուստք և մի գանձիւք. արուարձոյ ՀՂՔին են երկու լինդք ո ոյ իւրաքանչիւրոյ շրջապատ է իբրև 3 մղոն. և առ նոքօք տունք մեծամեծաց։ Տես տորև և ըզ-

Կօպտօնտա. և զերբենկապատ։

Կօպտօնտա։ Լշանէ ասի՝ի բառէս Կօպտոս, որ նշա-
նակէ Հովիւ. վասն զի գօդուսք շուտ յետ յարիլոսակիս
ոյ զայս ասացան, Հայոցիզն տեղի ինչ ամուր յա-
պատան անձին, Հովիւք ոմն առաջնորդեալ հօտից
նոր զայս տեղւն, և յայն ասակս կոչեաց յայս անուն։
Ի բերդ Հէլիոպոլսոյ՝ի վերայ լերինն, Հեռի՝ի
նմանէ 6 մղոնաւ՝ի հիւսիսոյ արեւմտից. պարիսպք
քարաշէն, շուրն հինդ բազրատկաձև աշտարակս և
ռմբաձիգ գործիս, առաջի պարսպին խրամ խո-
րացատակ, և առաջի դրանց բերդին կամուրջ՝ի
վր խրամին. ընդատատ նր դոլով մեծ խրթև ՀՂՔ,
մարթ է կոչել զսա ՀՂՔ. պատմի Թէ՝ի հէլիոպոլ
պատոյ մինչև՝ի կօպտօնտա, է լայն անդք ընդհրուոյ
առ՝ի փախչիլ բնակչաց յայս բերդ՝ի ժամս պատերազմի.
փոքր ինչ հեռի՝ի կօպտօնտայէ են շերիմք կամ Թիւրք
պէք հիմնողն բերդիս և հնդից Թզիւոյ որք զհետս
նր յաղորդեցին։ Եւրոպացւոց մատենագիրք բազում
ուրեք զհէլիոպոլսոյն կամ զպաղնակարն կօպտօնտա
քաղաք կոչեն. իսկ զայս բերդ, բերդ կօպտօնտայի
անուանեն. ոմք կոչէ և հայրն բուշ՝ի նամակին իւր
գրեալ 1719՝ի քաղդիէրի։ Իշխակաւոր կօպտօնտայի
եղանէ անդամանդ ընտիր, ուստի տեղի չծ ամ.
իսկ արծաթ և ոսկի ամ ՃՆ հաւասար յայս արուեստ
կօպտօնտայի։

Եղէնիպոպ։ Ի արուարձանն հէլիոպոլսոյ՝ ուր
բնակին հասարակ ժողովուրդք։

Գովեստ։ ՀՂՔ հաշակաւոր վն իւրոյ հանքացն ան-

դամանդ ականց. որք կարի մեծ են քան զանգա-
մանդս ազաւդմաց՝ որ ի Թոբոլեն վիզապուազայ.
տակաւն տորին են դեղեցկութիւք և պայծառու-
Գոլկոնդա։ Ի հռչակաւոր կուատուն. ուր խուռն
ընթանան ուխտաւորք կուտպաշտից ի չորքակայ հող-
մանց, և ի առ տահմանաքն գառնադիկայ. ի հա-
բաւոյ կողմանէ միուն ի վտակաց քրիշնայ գե-
տոյն։

Յայս նշխնք անկանին և այլ քաղք ծովեզերեայք,
որք են Մասուլիպատամ, կամ Մախուլիպատամ. Գանգա-
վէր. Մանդրաջանակար. Նարսափուրա. Վիզիգապատամ. և
Պիտիլիպատամ։ Այլ քղի այն ծովեզերեայ կողմանք
միով անուամբ անուանին Գորոմանտել, ի յոդ-
ժառ. ունելիք խօսիլ զայնէ, ոյր և զգորոմանտելայ։

Յօդ Ը. Պոնդան։

Պոնդան անուանի հիւսիսային ծովեզերեայ մասն արևմտեայ կողման ցամաքակղզւոյն. և այս բոլանակի զքղաքս՝ որք յառաջն էին կամ ի մասնաւոր տէրութեան, և կամ ի վեզափուռ, և կամ յայլ նշխնգս։ Ասաի չէ այլ ինչ նշխնգ զանազան յայն նշխնգացն. այլ մեր զայս պոնդան եդեալ ի կարգս նշխնգայ գլխոյ ցամաքակղզւոյն, յայսմ վայրի ունելիք խօսիլ զամ երևելի ծովեզերեայ քղքացն։

Տաման։ Ի քղք ըստ արուեստ փորդուքալայ բաժանեալ յերկուս ի ձեռն համանուն գետոյն. և է ի մէջ ծոցոյն քամպահաթայ, կամ քամպաեայ. ի հիւսիսոյ պագայիմայ։ Ան կողմն քղքին՝ որ է յայմմէ գե-տոյն, կոչի Հին փաման. իսկ միւսն՝ որ է ի հարաւոյ կողմն, Նոր փաման, յերեսին այս գեղեցիկ է. թէպ պէտ փոքր և սակաւաբնակ. որ և բաժանեալ է ըստ երկայն յերիս ուղղափնջ փողոց. զորս այլ ևս ջրք խաչաձև ըստ մէջ հատանեն։ Տունք նր գրեթէ առ հնրկ զատուցեալ են ի միմեանց. իւրաքանչիւրն ունելով իւր սեփական պարտէզ. և ըստ մեծի մասին են միայարկ։ Ըստ ամենայն քաղաքին է իբրև 2 մղոն. պատեալ շուրջանակի պարսպաւ. և վառեալ պաշտպանական գլխուք. ունի և երևելի գունդ ի պա-հապան զօրաց՝ որոյ զօրագլուխն է միանգամայն հրամանատար և իշխան քղքին։ Երիք մենաստանք են ի նմա. և մի ժողովրդապետուն։ Գտանին ի նմ

և

և կռապաշտք. այլ արգելէր է նոյ յայտնի գործա
ծուի պաշտաման իւրեանց։ Իսկ հինն տաճան քա
ղաքն՝ է անշուք յոյժ. և տունք նորա կաւակերտ
աղքատաշէն իրձիւիք, ծածկիլ տերևովք արմա
ւենեաց. և բնակիչք նր առ հնրկ են հրեաներս.

որք պարապին՝ ի ձեռագործս։

Վաստհանգիոպ փամանայ։ Է ըստ մէջ երկուց գղեքացն՝
ձևացուցեալ՝ ի դէտոյ նրր. ուք չէ մարթ մտանել
նաւու, բայց միայն՝ ի ձիկն մանկընթացուցեալ ծո
վուն. սակայն և յայնժամ փոքրիկ նաւակք և էթ.
իսկ մեծագոյն նաւք յամսեանն երկիցս և էթ կա
րեն մտանել յորժամ առատելապէս աձեցուն են
ջուրքն. առ մնաս այսր նաւաչանդատի է փոքրիկ
ամրոց, այլ քաջ վառեալ զինուք։

Յամին 1535 մարտինաս ալփոնսաս սոզեան փորդու
քալ, յետ երից աւուրց պաշարման՝ էառ զգեղա
զայս, և քանդեաց։ Յետոյ՝ ի 1559 կոտանդին որ
դի իշխանին պրականցւոյս, հինգերորդ Թագաւոր
հնդկաց, նոյնպէս փորդուքալ, անդրէն յինքն ըն
կերկեաց առնել՝ ի ձեռաց ասիդեայ բռփետեայ հա
բաշեցւոյ, որ տերել էր նմ։ Իսկ ինքնակալն մու
ղալաց բազմ անդամ գուն գործեաց վառարել անօթ
պիորդուքալս. և յաւէտ ջայլս ովրանկզեպ. որ
40000 զօրօք և 200 փղօք պաշարեաց, այլ չէղև
կարօղ տերել նմ։ Ասաղ անուն մինչև ցայսօր է ըստ
իշխանաւորէ փորդուքալաց։

Պաֆայիմ։ Քաղաք երևելի առ եզերասուք դունդա
նայ. զոր՝ ի 1535 նուննոս աբանեան փորդուքալաց
ցի հաս՝ ի բազուրայ արքայէն քամպահադայ, որ
առ նովին ժամուք տերեր կողմանցն այնոցիկ. և
մինչև ցայսօր է ըստ տերուէ փորդուքալաց։ Շրջա
պատ քղքիս է երկու յ մղոն պատեալ պարսպաւ.
առ որով՝ ի հիւսիսակողմն գոյ և պատնէշ հողա
պատ. իսկ՝ ի հարաւոյ՝ ի ծովակողմն՝ չէք այլ ինչ
ամրութեն բաց՝ ի լոկ պարսպէն. վր զի կողմն այն
գրեթէ անմատոյց է՝ ի պատճառս մանկընթացուե
և տեզատուե ծովուն։ Քղքն է դէղեցիկ. և փո
ղոցք նր լայն և ուղիղ. հրապարակն որ է ըստ մէջ
քղքին՝ ընդարձակ. և շինուածք տանցն թէպէտև չին
այնչափ ինչ մեծաշէն. բայց և ոչ կարի ընչին և ապ
քատաշէն։ Երկու մեծամեծ դրունս ունի. մին
յարևելս, և միւսն յարևմուտս. թէպէտ զփոքրիկ
դուռն որ հանդ՝ ի ննեղուց անդր ծովու. որ է ան

ջրափն ըստ մէջ քղքին և Սուէդէ կղզւոյն։

Պոմպայէ։ Ի փոքրիկ կղզի, զոր ամանք Յ՚Ծագրաց համարին լինել Մենելհենեո կղզի՝ յիշատակեալ ի պատմագիր։ Այլ ի դոլոյ մօտ՝ ի ցամաք անդը, եդաք՝ ի Ծովեզերեայս գանգանայ։ Ընդ ատաո նը է երկու 20 մղոն և եօթ. յորում է և քաղաք համանուն. և բերդ նը ամուր և կանոնաւոր. այլ օդն յոռի և մահաբեր, որոց չէն ընտել առեղոյն։ Յայս կղզի զառաջինն յեւրոպացւոց փորդուքալ ազգի յինն՝ ի 1662. զոր ապա ետուն արքային անգղիոյ՝ ի պատճառս ամուսնութե դստեր արքային փորդուքալայ, ընդ արքային ը կարոլոսի. ապա արքայն անգղիոյ եա զնա՝ ի պարգև ընկերութե վաճառանաց անգղիացւոց արևելեան հնդկաստանի, վի յաջողակութե նոցինդաստին՝ ի դիւրութե նաւուց նոյ և վաճառականութե. ը որոց իշխանութը կայ մինչև ցայժմ։

Փորդուքալը՝ ի սկզբան անդ զայս կղզի ունէին միայն իբրև դեպաւոր նաւահանգիստ. որ՝ ի ձմիռն խաղաղութե լինէր՝ ի հանդիստ նաւուց վաճառանաց յաձախելոց յայն ծովեզերեայս։ Յակ՝ ի ձմիռս սկզբան դիպան տեղւոյ ձմերելոյ անդէն զօրաց, որ օգուտ մեծ բերէր նոյ. զի այսպիսի քաղաքէպ բանակեալ ուրուբիւն գտանի՝ ի ծուխն հնդկաց։ Այլ յետոյ որ ը օրէ ծաղկիլ բարգաւաճելոյ՝ ի նմ և վաճառականութեն յոյժ. զի ընկերութեն վաճառանաց անդրկեացւոց արար զսա վաճառատեղի ամ տուրքաւորութե իբրոյ՝ որ՝ ի մալաստար, ի սուրատ, ի պարսկայլին ծոցն, և՝ ի ծուխն արաբացւոց։ Քանզի ամի ամի առաքէ նաւս լի վաճառուք՝ ի վաճառատեղիս իբ՝ որք են յարևմտեան ծովեզերեայս հնդկաց, ի կոմորինեան ստրէ մինչև ցսուրատ. նաև յայլ տեղիս և՝ ի նէհնդեաստս. ուր՝ ի սընտ, ի պատրա, և՝ ի սինդ տէրատատս, իբրև 1300 բեռինս՝ ի սէտս ագանեղէնից։

Այլ յաւէտ շահաբեր է սորին ընկերութե, տուրք և առուքն որ ը սուրատ. ուր տանին նաւուք երկաթ բիմ և կապար. այլ և ատուեղէն կերպասս. և՝ ի դարձի իւրեանց բառնան անտի ազգի ազգի ձեռակերտս։ Վճռ սորա քաջայարմար դիրք զբիմ անգղիացի վաճառիս լինէն ձգեաց. որք ամենայնիւ զտուրբևառուն նը յոյժ։ Այլ և բռնակալութե Ավրևտս անուանեալ բարբարոս ազգին՝ բնակելոյ՝ ի ցամաք անդր՝ ի մերձակայ սահմանս կղզւոյն, զբիմ՝ ի պանեան ցեղից՝ որք առ հարկ են լուսայ-

փոխը

փոխք և վճռականք փարթամք, ի սոյն կղզի փոխադրեցաք. որոց գլխովին անձնատուր գոլով ի վաճառականութենէ, միշտ ի նմին բարգաւածութենէ պահեն զսոյն։ Սոքա ի մայրապարտ բերդն վայտ ի պետս շինուածոց. և Քահիրէ սնուցանել նիւթ ի պետս առաստանաց նաւուց։ Նաև մեծագին և բազմագանձ բեռինք և վաճառք նաւուն որք ի տուրքս դոյ ամի ամի գնան ի պարսս, ի ձիտոս, և ի մեքքէ, և երբեմն նաև ի չինուժայնին, ըստ սնանին են վճռականացն տուրքադոյ, և ըստ սնանին վճռականացն պոմպայն։

Կոր Քաւ։ Ի քղզէ երբեմն 24 մղոնաւ հեռի ի տապալեալ հնութենէ Ալեքսանդրիոյն մերձ ի ծովն. որ Թէսլիա չէ այնչափ ինչ մեծ, այլ վայելուչ է և ամուր. և ունի ամրոց հզօր ի գլուխ լերին, զոր ի 1507 ամին փորդուքալք։ Ի շրջակայ դեղս սր են բազմ մեծագին վաճառք և ձեռագործք, որք ի յարդիս են յամէ կողմանս հնդկաց և արևելեայց։ Գվնասուցն է մեռաքս, զոր առաքէ ի կոա. ի համօրէն ցեղ հնդկաց. որ լաւ ևս է քան զչինացւոյն։

Հին Քաւ։ Քղզէ մեծ և ընտրեալ քաղաքն էր, այլ ոչ այնչափ վայելուչ և ամուր. երբեմն 8 մղոնաւ հեռի ի ծովէ. որոյ տեղիքն բնակիչք երկրին։ Յայս քաղաք գործեն ազգի ազգի պատուական մետաքսեայ գերազոյս, և գեղեցիկ արկեղս և տուփս. որ է Ղուրմէ, և այլ պէսպէս արհեստակերտս ըստ օրէնս նախկի և սովորութեանց չինաց՝ բազմարուեստ ճարտարութեամբ. քղզի բնակիչք նր ճարտարք են յոյժ և աշխատասէրք։

Տաբուլ, կամ Տաբօլ։ Քղզէ առ Գաւիլափ անուն գետակ ի հիւսիսակողմն կոայի. 6 մղոնաւ հեռի ի ծովէ։ Ասյս քղզ յոչն ծագիկէ եր յոյժ. այլ յետոյ քանդեցաւ ի պոռտգալ։ Փորդուքալք ի 1508 տիրեցին նմ առ ալիքագաւ սպարապետիւ Ալբուքերկ, առեալ ի հետոյ խանէն՝ որ առ նովին ժամուք Թագաւորէր ի կոա. և զբազարն ողջոյն ի հուր և ի սուր մատնեցին։ Ապա յետ բազմ ամաց բնակիչք տեղւոյն անդրէն յինքեանս ընկերեցին զքղզն. բայց գոյն քանդել և աւերել. որ ի 1639 եր ուրանց գրանց և առանց պատճառի. բոլոր ամրութիքն նր էին երկու փոքրիկ մատակոցք ի կոյն գետոյն զնել ջրով երկաթի հրացինուք։ Իսկ յամին 1641 եղև ըստ իշխանութե սուրայ նահապետին վերջանալոյ, այլ այժմ ի պնդութե բազմապետութե

յաձախելոյ Յ֊ին մեղօրայց, է վի՝ այս ոք տիրէ նմ, և է ոչ՝ այն ոք։ Բնակիչք առպուրայ ըստ մասին հռոմայեցւոց են և ըստ մասին մահմետականք, որոց գլխաւոր վաճառք են ոտ, և պղպեղ, բայց սակաւ։ Յառաջագոյն ՔՂԶԲ այս առաքիր բեռնաւորեաց նաւս ընդ կարմիր ծովն, և ըստ ծոցն պարսից. իսկ այժմ վաճառականութիւն նորա գրեթէ բոլորովին անկեալ է։

Են այլ ևս ՔՂԶԲ եւրոպիւ՝ի ծովեզերեայս գոնգալ նայ. ուր Գոայպա. Սէօլնա. Բոմբա. են։

Յօդ Է. Գանարա։

Գանարա կոչին ծովեզերք, որք ձգին՝ի հարաւ ակոյսին գոնգանոյ։ Յառաջին ժամս փարթամ էր յոյժ այս երկիր, մինչ մարթ էր կոչել զնա անապատ շուքմարան որիզոյ. այլ երբեմն ևս զնա հեյտեր ալի խանն կի՛ հէտերնաէկն այրն քաջ՝ հարկ բառնել առ ծամին, զոմ վաճառս նր յինքն գրաւեցայց. զոր նչ և ելի վաճառէ, որք սահմն նմ զինս և վառօդ և այլ պէսպէս գործիս պիտոյի. որով և մեծապէս նուազեցաւ տուրևառնի չահավանութիւն նահանգին, զոր յիշն ազատաբար առնէին ծովքն. միայն փորդուքալք ազատ են յօրինաց առ ին հէտերնաէգին. որք վճ զի տիրեցին երբեմն այսմ ՆՀՆԳԻ, ունին զառաւելուն ևս՝ի վէր այլոց ազգաց։ Խակ հոլանտացիք և անգլիացիք ունին՝ի սմ նաՀՆԳԻԱ և ՔՂՔԱ ինչ, որք անուանի են առ ՀՇՃԱԿԱՆՍ։ Գլխաւոր տեղիք որչափ ինչ են մեզ ծանեմ, են սՔ։

Կոա, կամ Տելհոա։ ՔՂՔ փարթամ հոլօր և բազմաբնակ վաճառ, որ և է գլխաւոր տեղն փորդուքալաց զոր ունին՝ի հնդկիա. երբեմն 75 մղոնաւ հեռի յօնօրայ՝ի հիւսիսոյ կողմանէ. կառուցեալ՝ի կղզի ինչ, որոյ շրջագայութիւն է երբեմն 27 մղոն։ Պորտուգալացիք նր է մի՝ի բաւարարն նաւահանգստից ասիոյ. սակայն կարի նուազ է այժմ անդ վաճառականութիւն. վճ զի վինի կղզւոյն փորդուքալաց զրշմ արգելանդ և քաղբերեր ձգուս, զոր ունին՝ի հոգմանան յոյնոսիկ, շրջակայ թշնամիք խափանեն զնմ հաղորդութիւն նոցա ցամաքին. և չթողուն ձնդհ որձակ, բայց միայն ՀՇՆԱՀ ծովաս, ըստ որ կոա երկու ևս մի նաւուք առ

նէ տուրհատուն ը տնօ քղքին, ը միջնադիկայ, և ը մագաղայ։

Երինք՝ որք շուրջ պատեն զկոտ քղքաւ, ի ցամաք քահոլին՝ պատճառեն անդէն ոտի ատտիկ. և այն ևս ը խմիք է պետճ չինելոյ նը այնչափ մարդ շատ։ Ունի նաև փոխարքայն և ը հանուր քննիչն փորգուքալաց ի մեծաշէն ապարանս. մեծ փողոց քաղաքին, որ կոչի Ուղիղ պողոտայ երկայն երկու 1500 քայլ, դեղեցիկ է յոյժ. առ որով ատան և անտի են կրպակք ոսկերչաց և ահանագործաց. և տունք մեծամեծ վաճառականաց։ Եւ ի կէսն փողոցին գոյ վայելուչ հրապարակ զարգարել բաղմապատիկ հոյակապ շինուածովք. յորս երևելի է տունն խորհրդոյ ը հանուր քննութե. և տունն քղքին. և արքեպարանն, առ որով է մենաստան մեծակառոյց Ֆրանչիսկեան կրօնաւորաց հիմն հոյակապ և կերեցեալ. և յաւարտ փողոցին՝ է միւս ևս դեղեցիկ եկեղեցի անուանեալ Տիրուհի ողորմութե. և առ նովաւ երևելի անկեղանոց վն ողբոց. ոմն և միւս ևս անկեղանոց մեծաշէն և փարթամ յոյժ յոյլ կոչին քղքին։ Բնակիչք նը սկսապէս են աղգաւ և հրոնիւ։ Դէտն որ ձեռացուցանէ զկղզին՝ յորում կառուցեալ կայ քղքն՝ կոչի Մանթուա. և է մի ի մեծագոյն գետոց աշխ համօրէն Ծովեղերեայց այնր կողման։

Յամին 1500 էառ զայս քղք ալիոնաս սլտգաբուերք. և այնուհետև եղև ժողովարան փարթամութեն հնդկաց, և վճռատեղի դերագահաց ամ ծի, և բանալի համօրէն տուրհատուե արևելեայց. իսկ այժմ անկեալ է յոյժ և նուազեալ ի նախնին մեծուէ և ի ճոխութե իւրմէ. սակայն տակաւին ունի յոտնից բաղմութեն զօրաց. որոց ռազիկ ամի ամի հասանէ 990909 ոսկի վենետկեան։ Աղբեպատուն նը հիմնեցաւ առ ժամուք սէրն Ֆրանչիսկոսի քառասնեան. ո րոյ նշխարք մեծապատիւ յարգանօք պահին ի սմին քղքի ի պօնձիղոս, ջ բարի յն անուանեալ եկեղեցոյ։

Օնէր է նահնդիսա և քերդ ամուր ը տրուք հռոմանոցոց. ի հիւսիսոյ արևմտեայ. որոյ շրջագիծ երկիրն բերէ պղպեղ ազնիւ, և որիզ սեաւ, որ առաւել ի համարի է ջ զսպիտանին։

Դալմէնէ։ Քղք և ամրոց անգլիացւոց հզօր. յոր բնակեն մօտ 800 բերդապահ զօրք. յորոց երեք հարիւր են հեղետացիք. Թիւր բնակչաց քղքին հա-

տանէ 315000. որոց երեսեղի մասն են անգղիացիք. զի՝ ի սկզբան անդ հաստատուած ժողովրդեան անդ ղեկացաց դնաց անդր։ Ընկերութիւնն անգղիացւոց վճռեհանաց ամի ամի առնու առաւ միլիոն մի և 500 լիսպր ոսկեղէն։

Պուրեւլոյր, Պուրգալոյր, կամ Պուրգօյոյր։ Էր նահանգ ի Հնդկաստան ծովու, զոր առեալ փորտուգալացոց չինեցին անդէն ամրոց. այլ յետոյ առաւ՝ ի հոլանտացւոց, որք ախ ըրեն նմա մինչև ցայսօր։

Պանիլոյր, կամ Պանիլոյր։ Յ՚ընդդէմն էր սա ընդ արեւելից փորտուգալացոց. յորոց առին հոլանտացիք. ընդ որոց ատելութիւն է մինչև ցայժմ։ Քաղքն է փոքր և յառն ընդ ընծաձայոց. ունի ամրոց փոքրիկ, այլ անզօր և անպատրաստ, ունի և նահանգիստ՝ ի ծոց մի կիզ առաջոյր. զոր առնեն երկու գետք միանչև են մտանել՝ ի ծովն։ Բռնաւոր մահմետականաւոր ծովու՝ ջուր ապի բերէ՝ ի նահանգիստ անդր. և՝ ի լինել ատեանսոյ, անդրէն՝ ի ծովն դառնայ ընդ բազմ առուս հոսեալ։ Այս մանկլոյր կամ մանկալոյր է միանգամայն արուեստ հիմ ուռճացութեան հնդկաց. որ՝ ի հիւսիսոյ դանանոյ՝ (զորմէ ունիմք գրել ատենս,) ձգի՝ ի ծովեզերս բերայ կողմանս դանարայ։ Երկիր նոր արգաւանդ է, բերէ պղպեղ, և անասուն բազմ։ Բնակիչքն ընդ ամ ծի մասին են հնդկիկք կուռապարիշտք։

Յօդ ը. Գառնադիկ. Գառնադ. կամ Բիշնակար։

Գնդ անուանեալ գառնադիկ՝ առնուամբ ասացողաց՝ զհամօրէն զայն սահմանս, որ ձգի ընդ ի միջ տեղութեանն մայրաքաղաքին մինչև ցասուպայուրն հէյտարաբադայ, որ է ընտրելագոյն կողմն նահանգին որուհետև բիշնակարայ կամ ալնահակարայ. և ունի իւր սահմանս՝ ի հարաւոյ զդանձաւար, զմասուրէ, և զմայսուր. յարեւմտից՝ զծովեզերեայս մալաբարայ և գանարայ. ի հիւսիսոյ՝ զասուպայուրն հէյտարաբադայ. իսկ յարեւելից՝ զոլկեանոս։ Եւ բաժանի՝ ի բազմ գետս, որոց գլխաւորք տեղիս որչափ ինչ ծանօթ են մեզ առորագրեցուք յառաջիկայդ. բայց զծովեզերեայ ջրեղս սր, զոր էն գուրդեզուր, գոնդե

ջերի, մեկտուռ. և մատրան, ուսկիմբ առորագրել
՝ի յօդ. ժե. ՝ի խոսքին զգորմանաբելայ։

Գառնապէրի, Գառնապ. որ կոչի ևս Բէրնակաբ, կիմ Պէռնակաբ։ Ի քղք որ ՝ի նահանգումն էր մայրաքաղաքք մեծի և բարձակ սերուն բնիշախարայ։ Եւ այժմ ևս է մեծ և բազմամարդ կառուցեալ ՝ի գլուխ լճին. յորում են հոյակապ արքունիք, ուր յառաջին ձմեռն նստէր նստարան գառնադիկ նհնդկին։

Գիէրուբէդէ։ Ի քղք անկատեալ ՝ի գառնադայ կիմ ՝ի բնիշախարայ՝ միայն ՝ի ձեռն գետոյ. յոյն ոահս մարթ ի հատորել զնա նոյն և առաջնոյն։

Հնանդաբուեամ։ Քղք կառուցեալ ՝ի վէր միոյ ՝ի վտակաց փէննէր գետոյն. որ յետ բիչ ընդացից մտանէ յովկիանոսն առ կանկաբադնամ քղքաւ։

Քանպէճէր, կիմ Քանպէնէր։ Քղք յարեւելեան կողմն անանդաբուեամոյ. զոր պիշինկ նոյն հատորէ ընդ բնիշախարայ մայրաքղքն նհնդկաց։

Գօլամ։ Քաղաք կառուցեալ ՝ի միջնավայրն սոբին ծով։ Պաղամեաս յիշատակէ զԳօլամ անուն քղք ՝ի հնդիկս յայսկոյս գանգէսի. որ գուցէ սոյն այս քղք լցէ։

Քանէվարամ։ Քղք կառուցեալ ՝ի մէջ գառնադայ և մատրասի. գրեթէ նոյնչափ հեռի երկուցունց ևս։

ՀՀիւդ, կիմ ՀՀըֆուդ։ Ի գլխաւոր քղք համանուն նահապետութեանն կիմ ձեռնին. որոյ գլխաւոր լճման և կառավար՝ առ երկոցեսն ի նահապետ նէր, այլ բուն տէրութեանն ձեռնին էր ՝ի ձեռս անդղխացւոց. զորոյ վտարուն ստացան յամին 1751, կացուցանելով լճման զմահմետ ալի խանն։ Բայց ՝ի սկզբան անդ՝ այս արարքս անդղխացւոց՝ բիչ և մեծամեծ գժուարութիւնս կրեաց. այլ սակայն զնչին պատերազմօք և ռազմաուրիւքք, յազթութիւքք և դաչնադրութիւքք որք ի բիչ ամս ձգեցան, ՝ի գլուխ եկին անդղխացիքն։ Յայնժամ ապա նոր լճման՝ որ միշտ բիչ թշնամի ունէր՝ զինուս էր և զանձն ևս ապատանն ազգաւ առ անդղխացիս, ՝ի մատրաս հաստատելով դբնակուն իւր. այլև առ ՝ի զերծանել ՝ի ծախուց և ՝ի հարկաց, զոր էդէլ էին ՝ի վէր նոք, զամ զմուտս երկրին ևս նց. որք ՝ի բարգաւաճ ձմեռն հասանէին մինչև 1090909 ոսկի վենետկեան. բայց և այժմ հատանեն 763635 ոսկի. յորմէ ՝ի բաց հանեալ 254545 ոսկի, որք գնան ՝ի պետս հնդկաց ծախուց. և զնոյնչափ զոր տան ամէն ամի ցնապապն կիմ ցիշ-

խանն

խանն առ ի պէտս նր, ինչ տակաւին նշ լոկ շահ 240000։ Ասաի սակս այսպիսի գաշնադրութե, զբաւագոյն մասն գառնադիկ նէնդիեն ունին անդ զեսցիք ը խրթանց տրուԹ։

Ճինճ, կամ Ճինի։ Գլխաւոր քղք համանուն գաւառի ի հարաւային կողմանս գառնադիկ նէնդիեն առ փոքրիկ գետով, որ հոսի ի հիւսիսոյ բանդիչերայ։ Անդ է բնակուԹիւն իշխանի գլուխս, ուր ոչ նի երկու մեծաշէն ապարանս, յորս փոխոխակի բնակէ։

Յօդ Ժ. Մալաբար։

Մալաբար է հարաւային մասն արևմտեայ ծովեզերեայց այսր ցամաքակղզւոյ. որ ձգի ը մէջ կոմորինեան սարին, և Ղնէրիէյա գետոյն։ Յարևելից ունի խր սահմանակից զգաստնադիկ, զմայսուր, զդամնճաւար. յարևմուԹից և ի հարաւոյ զովկիանոս. իսկ ի հիւսիսոյ զծովեզերեայս գաղնարայ։ Յայս ծովեզերեայս մալաբարայ ոչ սակաւ մեն յատուկադոյն իշխեր մի միայն Թիր. ասպա ի ը դարու բաժանեցաւ ի զնէշն Թիրուհս ի պոնձուրինչ զորմէ ստորև ունիմք պատմել։ Եւ մինչև ցայժմ գտանին ի նոսա զորք Թիրուհք կամ ռաճայոց Թիք հնդկաց, զորս յորշուհն ի միւսանց՝ ուրոյն ուրոյն նշանակեսցուք յատուկիւայդ։

Ա. Յովհաւորուհի Պռանդոյ։

Այս տիրուհի ունի խր սահմանակից ի հիւսիսոյ զտիրուհին մանկլօրայ որ ի գանարա. ի հարաւոյ՝ զտիրուհին գալիգուդայ։ Եւ ունի խր գլխաւոր տեղի զպռանդոյ, որ յետագոյն էր մայրաքղք համօրէն սարին տէրուհւոյ. իսկ այժմ վաճառատեղի հռչակաւոր է. և սա քղք մեծ և ամուր. գլխաւոր վաճառք նր են պղպեղ՝ որ լինի ի շրջակայս նր. այլև աբանոս փայտ. հիլ. ը Քեաբիւլէ. Թամբը հրնամ. և կոճապղպեղ. այն է Ջինճիֆիլ։ Առաջին սկզբնաւորիչ քղքիս եղև Ալմէյդա հիւսիսոտոս փորտուգալ. որ հրամանաւ ՌէՀ ի Թիրէն գաղնարայ՝ չինեաց ամրոց ի տեղւոջ, ուր է այժմ

քրքեն դանանօր. զոր բնակիչք տեղւոյն բոլոր անդամ
կանացան առնուլ, այլ ոչ կարացին։ Ապա յամին
1664 առին զեռս հոլանտացիք, և ունին մինչև ցայժմ։
Ա յս քրք ունի և նահանգիստ պատուական ըստր
ձակ և ապահով՝ քան զայլ ամ ընկակայ նաւահանգստս։

ՃԲ. ՊԱՏԱՒՈՒՐՔ ՊԱԼԻՓՈՒՐԱՅ։

Պատաւոր այսր ծի է մի ունի՝ ի պատանեաց կիս
՝ի բրմաց. ուստի այս ծէ ժողն առ հնդիկս,
ուր իշխանաղունք և էթ էլանեն յաղթող Թիքրու
Թէ. քան յայլ տեղիս Թիքրեն անձինք սուկականք.
ունդ Թէ ուրիք ուրիք արք անառակք և արհա
մարհք այնչափ, զի Թէ ընտանիք նոյ խոնարհեցոյին
ձայնել՝ ի միասին ըզ Թիքրին, ուրժին՝ ի ցեղէ իւր
եանց իբր անարգս և պիղծս. արդարև ոչ ոք պար
ծանս համարի անդ ձայնել ըզ Թիքր իւրեանց։ Կա
ուալարուի գալիպուգայ յոտն է յոյժ և անկարգ։
Վաճառականուն նր դրեթէ բոլոր կ՝ի ձեռս
ամանց սոց. որք են դերծ ասիական աղգաց, ան
հաւատարիմք և չի ամ ապականուիք։ Գլխաւոր
քրքը պր է Գէդէ. որ է տեսակ իմն պատուական
տնայտե. յաձախեալ՝ի գաշտս և՝ի լերինս նր. խակ
քրքք են հետագայքդ։

Գալիպոդ։ Ե մայրաքրքք մեծ, այլ անպարիսպ.
պոյ շրջապատն է 9 մղոն. և իբրև 7000 տունք են
՝ի նմ։ ըստ առաւել մասին անձրատք՝ի միմեանց. այլ
առ հնրկ ցածունք և անշուք. ունին և նահանգիստ
իբրև 3 մղոնաւ հեռի։ Առաջին հիմնադիր քրքիս՝
Ձրամ Բերումալ ինքնակալն Համոլկն մալա
պարայ, զոր՝ի պատուի ունին յոյժ համոլկեն ծո
վեզերեայ քնակիչք հնդկաց։ Ըստ աւանդութե ա
րարածոց, և ըստ պատմութե երկրին հնդկաց, իբրև
սկսան արարքայիք մոռանալ յԱն հնդկաց՝ի ըզ դա
րուն, որոյ այս ինքնակալ սեր մեծ կալաւ առ մոհ
մետական դենն. վասն և բնարերաց երթալ՝ի մեքքէ.
և անդ վճարել զկեանս իւր։ Բայց նախ ք զկա
նելն՝ բաժանեաց զքեռս Թիքրութե իւրոյ տղդա
կանս և՝ի սերելիս իւր. և ասա անոն ծագեցին
այնչափ մանր արուեստք՝ի մալաբար։

Յետ մեկնելոյ սր՝ գալիպուդ քրքն այնչափ սերե
լի և՝ի յարդի եղև արարածոց, մինչ առ սակաւ
սակաւ առևտրուն եղև անդ ուղղելոյ զնաւս իւր
եանց.

եանց. Թէպէտ անյաջող է և վտանգաւոր նաւա-հանգիստ նր, սակայն և այնպէս եղև վաճառատե-ղի ծաղկեալ և բարգաւաճ յոյժ. որոյ զուգակէտն ոչ գոյր 'ի համօրէն յայն Ծ: Անդ տանէին ականս պատուականս, մարգարիտս, ելեքտրիոնս՝ որ է -քեհրիպար. ոսկի, արծաթ. կերպասս մետաք-սեայս և բամբակիս. շաքար. և ազգս ազգս դե-ղօրէից և համեմից. փայտս պատուականս, պէս-պէս խէժս, կաղապար ըեղակս, և անուշահոտ ծխա-ծելիս. և զայլ ևս՛ պատուականագոյն բերս, զոր բերէ աշխ: Զայս ևս՛ մեծագին վաճառս տանէին անդր ի՛ մասին Ա՛ ծով, և ի՛ մեծի մասին ընդ ցա-մաք՝ բարձեալ 'ի վ՛ ուղտուց, եզանց, և փղաց. -քղի նաւարկութիւն չէր այնչափ ապահով, և ոչ այն-պէս յաճախ, որ՛ եղև այժմ: Թգւր սորա 'ի ժամին յորում մտին Փորթուգալք 'ի Մալաբար, բարգա-ւաճ էր յոյժ և մեծաշուք. որ կոչէր Զամորին, զի է կղզենական մեծ. այլ զինի տիրեալ էր բազմաց-ւոց՝ կողմանց ևս՛ Ճի նր, և ի՛ իւրեանց իշխանու-թե՛ դրաւելոյ զևագոյն ծովեզերեայ -քղաքս նր, մինչև և մեծապէս անշքացաւ յառաջին վայելչու-

թէ և 'ի փարթամանէ իւրմէ:

Պատնէր, կմ՛ Պատնօբ: Է մայրաքաղաք փոքրիկ ինչ գա-ւառի. որ յանուն քղքին զանօր անուանի. պա-րունակէ յոլովագոյն 'ի զամօրինեան տրուէն Գա-լիգուդայ, յեզերս գետոյն 15, կմ՛ 18 մղոնաւ հե-

ռի 'ի Գալիգուդայ:

Բանկեէ. և Պալուր, կմ՛ Բալուր: Են գիւղք ի՛ մէջ Տանօրայ և Գրանկանօրայ՝ որոց բնակիչք ի՛ մեծի

մասին են ձկնորսք:

Մայէն, կմ՛ Մահէ: Է վաճառատեղի գաղղիացւոց՝ քանի մի մղոնաւ հեռի 'ի Գալիգուդայ 'ի հիւսիսոյ

կողմանէ, ուստի պղպեղ բզմ ելանէ:

Է. Թագաւորութիւն Գոչինայ:

Գոչին էր Թգւրուն ծաղկեալ և երևելի յորժամ Փորթուգալք մտին 'ի Հնդիկս և առին զթա-գաւորանիստ -քղք նր. այլ յետոյ վանեցին զնս անտի հոլանտացիք: Իսկ մնացեալ սահմանք Գոչինայ կայսեր մնացին ի՛ իշխանութե՛ հարազատ Թգւրի իւրում. զոր ի՛ 25 ամս առ սակաւ սակաւ յինքն գրաւեաց արքայն Տրավանգօրայ: Իսկ Թգւրն Գոչինայ մեր-

կացեալ յեօթ ամսուցմանց խաղոց, ասեխերցաւ ա-
պաստան լինել՝ինձանէն մեղրա քաղք խա-
դեցաւնիմ հաւ յամին լիցի 144,000. որ առնէ 6600
ոակի վենետկեան առ՝ի գարման կենաց խաղոց։
Յայս ե գտանին և ասորիք. որոց վե պատմի թէ
՝ի ժամս Թագրոսէ յուշաց անհնարին նեղել՝ի քար-
չարանաց և՝ի տառապանաց, որովք նեղէին զնո
յոյնք, սակս քաղկեդոնի ժողովոյն, հատուցած մի
՝ինձէ գնացին փախստական յՀայս խաղաղ-
ծնեցոյց ըստ ցամաքն՝ի զինէ՝ն ես, զկնի հասին
՝ի գաղղի. յորոց ոմանք ապա գարձան յուզղափառ
հաւատս։ Իսկ այլք անխախտ ունին մինչև ցայժմ
զնեստորական աղանդն և զՀայս խաբեանց։ Սոցա
կերպարանք բազմորվին փոխել է այժմ՝ի տարազ
քնիկ սև ամորթ հնդկաց. մինչև ոչինչ իմիք զանա-
զանել արտաքուստ՝ինձէ. ոչ և փորդուքալք որք
անդրէն՝ի նահանգ փորդուքալաց որք գնա-
ցին՝ի հնդիկս։

Գոչէն։ Ես քեզ՝ի յուսոյ և յարգասանդ գալստե-
վայրն աս հզերբ մեծ գետոյն՝ որ բաժանի՝ի բեմ
առաջս, յորս հնար է նաւել փոքր նաւուց։ Աս-
կայն և այնպէս չէ այնչափ ծաղկել՝ինձ վճռկա-
նուհին։ Ի վիրուն յարուճարձանեալ անտի քեզքին՝
է հատուած մի հրէից դիմեք սպիտակ և հոգի. որք
առաստելեն թէ գնացին անդր՝ի ժամս գերուհեն
բաբելացւոց։ Ձայս քեզ զառաջինն առին փոր-
գուքալք, ոչ առացաք. ապա յամին 1662 սկսաւ
բնեցին զնա հոլանտացիքն. և յեօթ աւուրց ապա
ջարման, նենգաւոր սիրեցին նմա։ Մինչդեռ ել հե-
թանոսքն փորդուքալաց էր կառուցին՝ի նմա և
նշանարան. այլ յետոյ բարձաւ։ Օդ քաղաքիս չէ
այնչափ առողջարար, ուր գոյ և ախտ լինչ յոյակ
ջարաչալ այսոցուն ձերոք կամ ոտք։

Գոչէն։ Ես քեզ ընդ մէջ գոչինայ և գրաւանգօրայ
չինել՝ի հոլանտացւոց յետ սիրելոյ նոյ գոչինայ՝՝ի
կղզի լինչ ըս մասին ձեւացուցել՝ի ծովու, և ըս մա-
սին՝ի գետոյ անտի գոչինայ. կբերե 45 մղոնաւ հե-
ռի՝ի նմանէ՝ի հարաւոյ։

Գոչէն. որ կոչի ևս Լիմաճոն։ Ես տեղի լինչ հոլան-
ացւոց կբերե 6 մղոնաւ հեռի՝ի բօրդոյ՝ի հա-
րաւոյ։

Ճ. Լուսաբորոյ Դրամանդիայ։

Ելայ առուրն ձգի մինչև ցսահմանս գոլինայ. և ունի իւր սեպհական թիր անկախ և ինքնագլուխ։ Փոքր ի յառաջ Ծս այս էր ի յանձնան և յաղքատ Ծացն հնդկաց. այլ ի ոմն ՚ի թիրացն նոր ՚ի վերջին ժամս, ձոխացոյց զինա յոյժ, կազմեաց դունդ ի ՚ի փախստական զօրաց անտի գալղկաց և փորդուքալաց. որք ՚ի պատմունս նր քիմ քաջուին գործեցին յօգուտ առուրն դրամանգօրայ. նաև ՚ի ձմռի խաղաղութեն կացոյց զնա պահապանու կոդագայ բերդին. եւ նոյն ՚ի թիրուրն իւրում գոլ ծարանս խոշորանիւթ բամբակի կաւոց և այլոց իրաց, որք ՚ի սկզբան անդ բարւոք էլս ունէին առ հոլանտացիս ՚ի Դուդգուրն, այլ յետոյ փոխադրեցան առ անգղիացիս՝ որ յաւելեալն։

Երկուս տեղիս կիմ կալօճածս ունին եւրոպացիք ՚ի ամին թիրուրն. մին է դանեաց. որք ունին սակաւ ինչ առեղ ՚ի Քօչինն։ Իսկ եկիղն անգղիացւոց յԱՀՎինին. որք ունին անդանօր ջրոս փոքրիկ մարակոցս կառուցեալ ՚ի լեզուս ինչ աւազուտ երկրի. յորս կարդեալ կան՝ 150 գինուորք ՚ի պահպանուրն, կէս մի անգղիացիք, և կէս մի սեաւ հնդիկք։ Գվնաւոր ուր վաճառք նց՝ զոր հաւաքեն ՚ի դրամանգօրայ ՏԷն՝ է սղպետ, կինամոն հնդկ, որ է Ցարչին. և կեղև ինչ ծառոյ՝ որ կոչի Գայկրէ. յորմէ դործեն առասան ՚ի պէտս նաւուց հնդկաց. այլև խոշորանիւթ պատուաս։

Դրամանգօր։ Է մայրաքաղք սորին թիրուրն՝ կառուցեալ ՚ի հարաւային ծագ ցամաքակղզւոյն. քանի մի մղոնաւ հեռի ՚ի ծովու։ Եւ թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծ, բայց է բարւոք վաճառատեղի, զօրաւոր և փարթամ։

Էն այլեւս քաղաք և գիւղք ՚ի մալաբար. զորոց բաց յանուանց չունիմք այլ ինչ ծանօթուրն։

ՅՕԴ Ժ. ՄԱՅՍՈՒԲ։

Մայսուբ է ասրուե և Թէրուե ինչ ինքնագլուխ և անկախ՝ ինքերին կողմն հարաւային մասին այսր ցամաքակղզւոյն։ Յարևմտից սահմանակից մալաղաթայ. յարևելից և՝ ի հիւսիսոյ՝ դառնագայ. իսկ՝ ի հարաւոյ՝ մատուրայ և դանձաւորայ։ Ունի իւր գլխաւոր գետս ՔՌԱՆԻՒ, որ հոսի ընդ մէջ նր. և ՁԼԱՆԻ, որ է վտակ ինչ քաւերի գետոյն։ Թէրը նր է մի՝ ի ջրաւորագոյն Թէրուց անտի հնդկաց. և Ց ասրուե սր կրկնապատիկ ընթանայ է քան զմատուրայն՝ զորմէ գրեցաք առորև։ Ի վերջին ՃԻԿԱ էր ընդ ասրուբ քաղ և անուանի դիրքուս սահիպին. որոյ գոլով Թշնամի անգլիացւոց, յարեցաւ՝ ի կողմն գաղղիացւոց. և յարոյց պատմ ընդէմ անգլիացւոց. այլ հուսկ յետոյ բարձաւ ինքն և Թէրուեին իւր։ Ընդերքին հանդամանք և վիճակ երկրին և բնակչացն չէ այնչափ ինչ ծանօթ։ Անուանք գլխաւոր տեղեաց նր զոր գտաք նշանակել յՅաղրոյց ունանց՝ են ոսքա։

Մայսուր։ Ի հարաւոյն ընդ սորին ասրուե, ոչինչ կայի հեռի՝ ի քաւերի գետոյն. բնակիչք նր գրեթէ առ հաճիկ են հնդիկք կռապարիշտք, բայց՝ ի սակաւուց մահմետականաց։

Շէրինգապտնամ։ Ի քաղաք առ քաւերի գետով՝ ի 1799 առաւ յանգլիացւոց. ուր նստէր և դիրքուս սահիպն. և ընդ անձամբ պատերազմեր ընդ անգլիացիս, անկաւ՝ ի նմին մարտի, ընդ նմին և Թագաւորութիւն նր էանց՝ ի ձեռս անգլիացւոց. որք գտին անդ գանձ բազմ։ Գահ նորին, էր վաղր պատեալ ոսկւով, որ բարձել ունէր զաթոռն, նոյնպէս ոտ հիւսպատ, կայր՝ ի վեր հասակ արծաթի ոսկեզօծ աստիճանաց. և՝ ի վեր աթոռոյն մեծագին հովանի մարգարտաձոյլ. ՝ի վերուստ առկախէր Թռչնոյ կի սաւառնաձեւ ականակուռ. կատուց նորին մի միայն պերուխտ լոյն. աչքն կարկեհան. իսկ ապին արևելեան ակամբք յօրինեալ։ Ասյս գահ փոխագրեցաւ յանգլիա. ոմն և հոչակաւոր գրատուն նորին։ Ասէ Թէ յատանձնական անուս դիրքուս սահիպայ գտան փիղք 99. ուղտք 175. իսկ երիվարք 3120. որք բոլ վանդակ անցին՝ ի ձեռս անգլիացւոց։

ՀԱՅԿ

Ազրպենալ: Ասան առ սահմանօք սերուեցեն գալիք գուգայ:

Տալան գօղզեայէ. և Ազհաբալեամ: Են սասանք առ վաղնէ գեառվ:

Ջալիեր Բալամ. և Տարապան: Են սասնք 'ի հարաւ ասելին մասին այսր սերուէ:

Են այլ ևս սասնք և գեօղք 'ի սմին տերուէ՝ զորոց զանուանան և ևթ գիտեմք:

Յօդ ԺԱ. Պատրոմանտել:

Կայսէս անուանին համօրէն արևելեան ծովեզերեաք այսր ցամաքակղզւոյ, որ 'ի հարաւոյ ձգի մինչև ցօրևսաս-ՅԵՐ ունիս տեսանել յՅացոյցն մեր, հանդէպ մալապարայ, գանարայ և գոնգանայ: Որ 'ի մալապար, նոյնպէս և յայս ծովեզերեայս 'ի հարաւայինն կողմանս լինի տօթ անհնարին. սկսեալ 'ի մայիս ամսոյ մինչև ցվերջն հոկտեմբերի. բայց գիշերն բարեխառն է վասն շնչելոյ ցօղագին լինչ հողմոյ 'ի հարաւոյ արևմտից. և բազմ անգամ սոյն այս հողմն զովացուցեալ շնչէ և 'ի սերմիսի զկնի երից ժամուց միջօրէի: Ուստ յայլ ամիսս տարւոյն՝ օդ նորա թեպետ ջերմ է յոյժ, այլ չէ այնչափ լինչ տապախարշ: Ուստ յամս սեանն նոյեմբերի և դեկտեմբերի՝ զրեթէ անընդհատ անձրեւէ: Երկիր նր բազմ ուրեք աւազուտ է. և բաժանի 'ի մալապարայ 'ի ձեռն անմատոյց բարձրաբերձ լերանց:

Յառաջ քան զյայտնել ծովեզերեայց գորոմանտելոյ, ասասկ մինչև ցսպանկալա, առեալ սիանգամայն և զդատնադիկ և զհէյտարատատատ, ևն, էր մի միայն տերուեն Բէնգալոյ, կամ Պենգալ անուանեալ: Դասխեն ինքնակալք այսոցիկ մեծ և շքարձակ տերուէ՝ ըստ հասատաւելոյ աւանդաբերեց և պատմուեցեց սորին ծին, ամ արգարուեցք և իրաւամբ և աչալրջուեցք վարչին զկատաւարուէ իւրեանց. մեծատէս փոյթ կալեալ 'ի խնամս նահանգաց իւրեանց: Ալ ետոյ առ սակաւ սակաւ զայլոց ասիացւոցն կարան առնուլ. կալ ինալ փակել յատպարանս իւրեանց 'ի գրգռանս և 'ի հեշտասէս ընկերեալ. և զնոյն ծին թողուլ 'ի ձեռս հուսակալաց և պաշտօնատարաց. որոց սովին պատճառս ապստամբեալ, իւրաքանչիւրն եղև ինքնակալ գլուխ տէր իւրում նահանգի և ձեռն. ոչ արարին

կուսակալքն գառնադայ, հէյտարապատայ կիմ գոլ-
դունեայ, օրխասյ, մանտուրայ, դանձաւորայ, մոլ-
սաբայ, և Ջինձայ. բայց ա՛ր միայն զիշխանուհին
կալան զԼիճքրական. իսկ անուն՝ զիւրեանցն պահե-
ցին Այիդ կոչեցեալ. որ այնինքն է կառավար կիմ
կուսակալ: Ա՛յս խառվուհք դեռ նոր էին՝ յորժամ
եւրոպացիք հասին՝ ի ծովեզերեայս գորմանաեւլայ:
Ա՛ւ նովին ժամուք առևտուրն ը օտարականաց՝ ի
կողմանն յայնոսիկ նուազ էր յոյժ՝ ամիսոփէ միայն
յանդամանդ ակունս հէյտարապատայ կիմ գոլգոն-
ասյ, զոր առնէին՝ ի գաշկուդ և՝ ի սուբադ. և
անսոխ յորմուզ և՝ ի սուէդ. յորմէ սփռէին յեւրո-
պիա և յասիա: Իսկ այլ վաճառք էին առկաւ պատ-
ուաւոր սպիտակք, և նկարէնք. և այլ սոցին նման
ձեռագործք. որք իբրև հասին յեւրոպիա, նոր լինն
գոլով այն նոյ, բիլմք՝ ի ծովեզերեայ ազգաց եւրո-
պիոյ՝ յորդորէր դնացին՝ ի կողմանն յայնոսիկ: Զոր
ասէինն զառվի կալան յեզերս ծովու. ոմանք զօրու-
զ զինուց, այլ մեծ մասն քաղցրութիւ, ինքնանոս յան-
կուցեալ զիշխանս տեղեացն, կալան անդէն իւրեանց
տակաւ ինչ տեղի բնակուե, որոց սահմանք ցանգով
փակեցան: Բայց ապա փիկ ցանգոյն կառուցին
դղեակս և ամրոցս. ուր առ անդորր և քաղցր կա-
ռավարուիե, օրըստօրէ բազմացան բնակիչք. որոց
բարգաւաճումն և անկախուե՝ ի նախանձ շարժեաց
զիշխանս տեղեացն այնոցիկ. այլ չունէին զօրուիե
բառնալ առ եղծանել զնոն. ուստի անշուրջ կացին
մնացին անդէն, օրըստօրէ և ևս ընարձակեալ զիւրե-
ուէածս իւրեանց:

Բայց՝ ի սկզբան անդ ոչինչ ընկերուիե վաճառա-
կանաց եւրոպացւոց, առնէր առևտրուիեն ան-
դամանդ ականց, այլ թողէր էր՝ ի ձեռս մանաւոր
վաճառականաց. մեծագ հայոց. ապա առ ասկաւասա-
հուս անկաւ՝ ի ձեռս անգլիացւոց ձեռնարկուիե և
ընկերակցուիե վաճառականաց ազգիս մերոյ և հրեից՝
որք քնակէին ը պաշտպանուիե նոցին անգլիացւոց
ոտ և սլիշինդ իսկ վկայե: Ա՛յլ այժմ այս առև-
տուրն գրեթէ խափան խափանեալ է. վ՛ր զի՝ ի բաղ-
ժանել հնգկաց Ջ՛ի՝ ի բազմապատուիեն, իշխանք
հողմանցն այնոցիկ կարձեցին զերթևեկ օտարոտի
աղանց՝ ի տեղեացն՝ յորս ելանէն այն ակունք: Ա՛յ-
այժմ հաւնորէն վաճառք գորմանաեւլայ՝ են պէս
պէս բամբակի պատառաք աղնուք սպիտակիք և նկա-
րեալք բեհեզ՝ ի պանկալայէ. որոց առևտրուին ըստ

փոքր ինչ մասին է՝ ի ձեռս բուն քնակչաց նը, որք կիր ապխտակ վաճառեն, և կիր ներկել և նկարեալ՝ տանին և վաճառեն անդրկն՝ ի պանկալա տա հա բիւրն 35 կիր 40 շահել։ Իսկ ինայել՝ որ է մեծա գոյն մասն, քանակ է՝ ի ձեռս օտարականն աղ գաց, հայոց, և այլոց աղգաց ումանց արևելեայց, և ինդ եւրոպացւոց։ յորս գտանին նաև՝ ի պա նեան ցեղին հնդկաց՝ որք քնակին՝ ի կողմանն յաղնաոսիկ։

Զվաճառս սոյ նաւք եւրոպացւոց տանին ոսկեն յաչխարհ ծմ. որք ըստ հաշուին պիշինկայ ամի ամի հանեն՝ ի գործմանաւելայ վէ այլևայլ վաճառատե ղեաց կիր նաւահանգստեայց հնդկաց Ծի՝ 4000 բե ուինս։ Զի նաւք գաղղիացւոց 800 բեռունս բարձել տանեն՝ ի մալաբար, ի մոգա, և՝ ի կղզին գաղղիոյ։ Անգղիացւոց 1200՝ ի պումպայ, ի մալաբար, և ա տա մանգրա, և՝ ի փիլիպպեան կղզիս։ Հոլանտացւոց 1500՝ ի տեղիս եւրեանց զոր ուռնին յՅաին հնդկաց։ Թող զայլ 500 բեռունս տահմանել վէ մանիլայի։ Եւ գին բամանդակ 3500 բեռանցն՝ ըստ նորին պիշինկայ է 305454 ոսկի վենետկեան. և՝ բաց առեալ զ500 թանկագին բեռունս, որոց գին է 948 ոսկի։ Իսկ յեւրոպիա տանին 9500 բեռունս. 800՝ ի դա նիա. 2500՝ ի գաղղիա. 3000 յանգղիա. 3200՝ ի հո լանտա։ Եւ գի գին միոյ բեռին չէ ինչ աւելի քան 87 ոսկի վենետկեան, վէ և գին բոլոր բեռանց է 741818 ոսկի։ Բայց զայս գումար դրամոց՝ ոչ եւ րոպիա, և ոչ ասիա, ըստ բոլորին առձեռն դրամովք՝ այլ նաւտ ըստ բարիով վճարէ, այլ ըստ մասին փոխանա կուք այլևայլ երից. զի եւրոպիա ապրկաթի կա պար պղինձ գուստա, որ է Մէրձան. ապակեղէնս, և այլ ասցին նմանս։ Իսկ ասիա՝ հասկան՝ պղպեղ որիզ շաքար ցորեան և արմաւ. որոց գինն բամանդակ է երբեմն 436363 ոսկի. յորմէ յայտ է Թէ առ ձեռն դրամաց մտանեն՝ ի գործմանաւելայ երբեմն 545520 ոսկի։ Այդ՝ յայս ծովեզերեայս գործմանաւելայ՝ ուր նիմք խօսիլ զՅամ ծովեզերեայ քաղաքացն և զնորու Թէնն՝ որք՝ ի կոմորինեան սարէն ձգին մինչև ցո րխաստ. ուստի և զայնց ծովեզերեայ քղքաց որք ընդ ումանց Տատրայց անկանին՝ ի ննջնդն գաւառակ, և՝ ի հեյատարատատ։ Բայց զԹէրուԹիա և զԼեծատիվ՝ Ծս, որք էն՝ ի հարաւայինն կողմն՝ վերձ՝ ի կոմորի նեան ասր, առ ջրոշուին՝ ուրոյն ուրոյն կարգեմք ըստ ասվաս։

ԺԱ. ՎԱՂՓԱՐՈՒՆԻ ՄԱՊՈՒԲԻԱՅ։

Այս ուրուն որ ի կոմորինեան սարէ ձգի մինչև Ցմարուա, և քիչ մը տարածի ի նեղքս ի ցամաքն, ի հիւսիսոյ ունի իւր սահմանակից զմայսուր և զՄինձի. յարևելից՝ զմարուա և զդանձաւոր. ի հա րաւոյ՝ վծուկն. իսկ յարևմտից զմալապար։ Տարած ծուն նր հաւասար է Ծին փորդուքալաց. և մուտք նր հասանեն 38 միլիոն լիւրէ դաղղիական։ Երեթա նատուն իշխանուհիք են ի սմին Թագաւորուն. իւ րաքանչիւրն ինքնիշխան յիւրում վիճակի. որք ատ այլ ինչ չեն պարտական, բայց միայն վճարել ըզ հարկն՝ զոր արկանէ ի վր նոցա Թիքրն մատուրայ։ Սոյն այս Թիքր, կարօղ է հեծեալ ժողովել դունդ մի 20000 հեծելակ զօրաց, և 5000 հետևելոց. այլև 100 փիղս, որք ի պատերազմն հնդկաց սիրատանացուս են յոյժ։ Գլխաւոր տեղիք նր են։

Մապուրա, կամ Մապուէ։ Քաղք՝ որ յունդն էր մայրաքաղաք Թիքրուհեն մատուրայ՝ կառուցեալ առ գետաւ ի խորին կողմն Ծին, կրկնատպատիկ պարսպօք և բիմ փոքր աշտարակօք, ամրացուցեալ և վառեալ պատերազմական զինուք։ Ունի ամրոց հզօր ի ձև քառակուսի, և առ նովաւ իրամ լայն և խորայատակ, այնտեղ առատ և անտի ստուար պարսպօք։ Իսկ ամրոցն ի նի/լքուստ բաժանեալ է ի չորս մասունս։ Յարևելեան և ի հարաւային մասին են արքունի ապարանքն և բազմապատոյտ պողոտայք, ծուխք, և անտառք, և մեծամեծ հոյակապ սրահք. յորոց մին հաստատեալ կայր ի վր 20 սեաւ մարմնոյնեայ մեծամեծ սեանց. այլև տունք ցրուեալք աստ անդ. և այլ ևս գմբեթայարկ շինուածք, և փոքրիկ աշտարակք։ Առեն Թիքրացն ապարանս չինեաց միոյն ձարտարապետ եւրոպացի. վր պիտ լ պատմելոյ ակնառ տես վկայից՝ բիմ զարդք և ձևք տեսանին ի նմ լ կանոնաց ճարտարապետուհ եւրոպացւոց, եթէ նոքա լ հնդկայինս։

Ի ժամս Թիքրացն մատուրայ՝ էր տեղի կանանց և հարճից Թիքրին, և ներքինեաց նր. յորում հուշա կաւորն զրուցմունքանայինքն, որ առաւել ք զայլս վայելչացեալ զապարանսն զարհուրելի, հաղարաւոր կա նայս քնակեցուցանէր։ Իսկ ի միւս կողմն ամրոցին և հոյակապ տաճար Ջոքաւատուն անուանեալ կոչ

և

և առ նուազ քանի մի սրահք. յորոց ՚ի միում ի մեծամեծն կառք. յորում յաւուրս տօնից եդեալ զկուռս չըքեցուցանեն յաղթանակաւ: Եւ տուգանն չուրջանակի պատեալ է երբեմն պարսպօք. և ՚ի միջոցի խաչանչիւրոցն տնկեալ կան գեղեցիկ կարգաւ ծառք մեծամեծք: Զորս մեծամեծ աշտարակս ունի առ մուտս ջրից դրանց եւրոց: Իսկ արտաքոյ սմիւոցին յարևելից կուսակ՝ են այլ ևս մեծամեծ կառք յաղթութեանք, վասն չըքեցուցանելոյ նոքօք զկուռսն ՚ի թատիսր. որք այնչափ մեծ են, մինչև ըստ ասելոյ հնդկաց, հազարաւոր մարդկան պէտք են առ ՚ի ձգել զնոսա: Յառաջագոյն էին անդէն և եկեղեցիք քրիստոնէից, յորոց հնագոյնն որ նոքին էր ձածամբն՝ էր ըստ խնամակալութեամբ յունաց կրօնաւորաց. բայց այն եկեղեցիք առհասարակ քանդեցան, յորմէ և աւերակքն մնային. այլ յետոյ շինեցաւ այլ նոր եկեղեցի

մի քրիստոնէից յարուարձանս քաղքին:

Ասյս քաղք կարի անշքացաւ յետ այնորիկ վայելչութենն յոր պետքն Թէոդոսի մնայաւրայ. և մինդ զինի փոխադրեցաւ զաթոռն Թէոդոսէ վերջին Թէոդոսի նոր ՚ի դրիչնաբալ: Յամին 1757 աւուն անգլիացիք գքաղաքս գայս, և ամրացուցին զնա յոյժ. բայց ոչ վն յաճախութեամբ տուրքաւորութեն նր. զի կարի նուազ է անդ վաճառականութիւն. վն զի զմեծ մասն պատուաց զոր գործեն ՚ի սմին Թէոդոսէ վն ասիոյ և ափրիկոյ՝ առանին ՚ի վաճառատեղիս հոլանտացւոց ՚ի ծովեզերեայս անուանեալ Բէնգերիա, կամ Զինարան, այլ սակս եհամտից երկրին որ կարի առատ է, ըստ ըմբռնելոյ առնել ՚ի պահպանութեն

տրուսէ խաբեանց:

Դուրգինաբաւ: Էր և սա մայրաքաղաք. այլ գրեթէ դլխովին քանդեցաւ ՚ի դժնդակ պետմանց յառաջել ներքնաւոցն ցամաքին ՚ի հիւսիսոյ մատուրայ առ քաւկերն գետով. որ երևեալ է ըստ զայլ ամ գետս գորմանտուրայ: ՚Ինմին ձմեռն առին անգլիացիք և զսա, և արարին զնա վաճառատեղի ամուր և շահաբեր առաւել ըստ զմատուրա քաղաքդ. վն զի մարթ է զսա ասել բանալի դանձատրայ, մայաւրայ, և մատուրայ. որք առհասարակ են ըստ տրուսէ անգլիացւոց: Դուրգինաբն, կամ Դուրգուբդն: Քաղք մերձ ՚ի ծովեզերեայս Թէրուէնն մատուրայ. որ տովորաբար կոչի Զինարան. ըստ իտալացւոց Բէնգերիա. որ ՚ի ձեռս հոլանտացւոց: ՚ի հիւսուսոյ երևի սա քաղք մեծաշէն՝ զարդարեալ պատուական շինուածովք, այլ ՚ի մեր

ձե-

ձեռնալն ՚ի նոսա՝ ոչինչ ընդհատ դատանի յայլոց անշուք և ցած քղաքացն հնդկաց։ Թէպէտ բազմաւորդ են՝ ոչ ունին քրիստոնեայք ի նոսա։ Ունին ՚ի Մալաբարայ ՚ի հարաւային ծովեզերս՝ ի Կոլանտարայ մինչեւ անդէն ամրոց ՚ի Գոէտէ։ Ասան յաւին ծովցն մանարայ ՚ի հարաւ։

Օրէնքն։ Ասան աւ դրամբ գնեն Մատուրայ, ըստ որ մտանէ ՚ի ծուխն։

ԸՀ. Երկիր Մատուրայ։

Երկիրն մատրասայ ձգի յարեւելից մատուրայ. ՚ի հիւսիսոյ սահմանակից է դանձաւրայ։ Զնոսա անդ քաղաք երևելի, այլ միայն ասանք ինչ յորոց գլխաւորքն են։

Գոէտէ։ Ասան յաւին ծովցն մանարայ ՚ի հարաւ։

Օրէնքն։ Ասան աւ դրամբ գնեն Մատուրայ, ըստ որ մտանէ ՚ի ծուխն։

ԸԹ. Մատուրայ ՚ի դանձաւրայ։

Այս աշխարհ յարևմտից սահմանակից է մատուրայ. ՚ի հիւսիսոյ՝ մայսուրայ. ՚ի հարաւոյ՝ մատրասայ. իսկ յարևելից ունի իւր սահման զովիկիա նոս։ Երկայնութեն նոր է իբրև 100 մղոն. լայնութեն 80 հեթ. ուստի փոքր է յոյժ։ Երկիր նորա արգաւանդ է և բարեբեր՝ քանզի ամ տեղիս դորա մանուելայ. զոր ոռոգանէ գետն մեծ, որ ելլանէ ՚ի մայսուրայ լեռս 400 և աւելաւել ևս մղոնս ընթանալոյ. և ՚ի մտանելն ՚ի նոա, բաժանէ ՚ի երկս առասլս և սահմանս նոր ողջոյն, ապահէ զնոս յանհնարին ցամաքուէ, պատճառէ ՚ի բոցակէզ տապոյ անոն, որ տևէ և մեծապոյն մասն տարւոյն։ Գլխաւոր քաղքն նոր են որիզ աւստա յոյժ, և ազգն ազգն արմատք ՚ի պէտս ներկարարացդ. Ճոխ զայլ բազմապատիկ ձեռնագործս։ Յատկին Ճիկս տարեկան մուտք սոր հասանէր ցՈ,090909 ոսկի վենետկեան. բայց զկնի վերելիսելոյ զնա եւրոպացւոց, մինդ անգլիացւոց, որք զտեղիս ինչ սոր և տրուեցք նուր եանց գրաւեցին, կարի նուազեցան մուտք նոր. և թերևս աւ սակաւ սակաւ տիրեացեն նաև հարմբերն տրուեք. ոմք տիրեցին այլոց տեղեաց։ Գլխաւոր տեղիք սորին տրուեք՝ են հետևեալքդ։

Գոա՝

Դանեմառք ։ Մայրաքաղաք հասարակէն Թըրութէ կա-րեմոեան կողմն նր, առ քավէրի գետով ։ Յառաջին ժմկս ոչ էր սա ք̃ղք , այլ լոկ տաճար կուռց ․ ուր էին և այլ բզմ փոքրիկ ամրոցք սորին շուրջ , որք յետոյ առ սակաւ սակաւ փոխեցան 'ի ք̃ղք ։ Կրկին պարիսպս ունի , ուր և դղեկշնաբար ․ բայց չէ բա-րեշէն իբրև զնորայն ։ Յերկու մասն է բաժանեալ ․ 'ի հիւսիս , և 'ի հարաւ ․ 'ի հիւսիսային մասին են ա-պարանք Թգ̃րին , յորս չիք ինչ մեծաշինութի , բայց միայն քանի մի դեղեցիկ աշտարակք ։ Իսկ 'ի հարա-ւային մասին չիք նշանաւոր շինուած ․ բայց տաճար մի կռոց , որ չէ ինչ մեծաշէն ։

Նեկաբատան ․ որ Թարգմանի Ք̃ղք օձից ․ այսմիկ կո-չեն զսա հնդիկք վն յաճախութե օձից' որք անդ դտա-նին ։ Յառաջագոյն էր սա ը̃ իշխանութ̃ փորդուքալաց ․ յորոց 'ի 1658 առին հոլանտացիք ձեռնտուութ̃ Թա-գաւորին դանձաւորայ , և բազմացուցին զբնակիչս նր ․ մինչև տասն կմ̃ երկոտասան գեօղս շինել ․ զորս և լցուցին ոստայնանկօք ։ Զայս տեսեալ Թագաւո-րին դանձաւորայ , եկ պտզմաւ ը̃դէմ հոլանտաց-ւոց , կամելով վտարել զնս անտի , այլ կորագլուխ հդձ կորստեամբ բզմ զօրաց դարձաւ յետս ։ Յա-մին 1690 հոլանտացիք շինեցին անդէն ամրոց ․ և 'ի 1742 պատեցին զ ք̃ղքն պարսպաւ , զոր պահեն մին-չև ցայժմ ։

Յայս ք̃ղք հաւաքին բզմ պաստառք սպիտակք և գունաւորք և նկարէնք նրբանիւթք և խոշորանիւթք ․ զոր ընկերութին հոլանտացւոց ժողովէ 'ի պէտս իւր ։ Փողոցք ք̃ղքիս լայն են , և տունքն մեծամեծք յոյժ ․ յորս ը̃ տիրութե փորդուքալաց' են մեծամեծ սե-նեակք և լայնարձակ սրահք և այլ տեղիք զբօսա-նաց ։ Են անդէն և քանի մի եկեղեցիք ․ որոց մին է ուղղափառաց ը̃ իշխանութե Ֆրանչիսկեան կրօ-նաւորի միոյ ։ Բնակիչք նր բզմ են ․ որոց մեծագոյն մասն են քրիստոնեայք սերեալք 'ի նախնի փորդու-քալաց ․ իսկ մնացեալքն են հնդիկք ․ և պանեան ցեղք , որք վաճառականութեամբ առնեն անդէն ընդ հովանաւորութբ հոլանտացւոց ։ 'Ի հիւսիսային կողմն ք̃ղքին է արուարձան , յորում բազմութի կռատանց գտանին ․ այլ առհասարակ չնչինք և աղքատաշէնք ․ և կուռք նց են գլուխ , և այլ խառնակերպ այլան-դակ կերպարանք կաւակերտք ։ Փոքր մի հեռի է միւս ևս կռատուն' որ ունի քարաշէն աշտարակ ,

զոր

ղոր քնակիչք տեղւոյն առաւաւելեն թէ սոնկ ի հինեալ։

Գաւիթաւ։ Քղաք ի վեր միոյ ի բերանոց անտի Գուրաս գետոյն՝ որ ի մի ի վտակաց քաւերի մեծի գետոյն. ըստ որ մարթ ի նաւել ի հիւսիսակողմն Կապատանայ. չորք մզկիթք առաքկաց են ինձ. և 14 եկեղեցունք։ Քնակիչք նր են իբրև 15000. որոց մեծագոյն մասն պարապի ի գործել թաշկինակս հռարակս, և պատուաստ խոշորանիւթս առ ի պէտս քնակչաց։ Ջայս քղաք ի 1738 ետ ի պարգև անդղիացւոց Թէր ոմն որ անկեալ էր յաթոռոյ, և քնդամ տեղիս չքնէր ինդրել օգնութէ. այլ իբրև յայնղեցան իրք նորա, և անդրէն նստաւ յաթոռ իւր, վերստին էառ զքղաքն։ Ապա ի 1739 մի ոմն նապատ էառ գնա, և ետ ի պարգև գաղղիացւոց նախանի բարեկամաց իւրոց. իսկ ի 1760 անդրէն առին զնա անդղիացիք. այլ յետոյ ի 1765 վերստին ստեաւ գաղղիացւոց։ Շրջակայ գեղ քղքիս թէպէտ փոքր է, այլ բազմամարդ է յոյժ. զի 15 աւանս ունի.

յորոց գլխաւորն է հետագայդ։

Ռաճաբադան, կամ Դէրանոյէ։ Աւան ի գետակն գաղղիաբադայ. թիւր քնակչաց ներ հասանէ ց25000։ Անդ գործեն և ներկեն ազգի ազգի սպաստաւս պարսկայինս, թէպէտ ոչ այնչափ լինչ ազնիւ վերստին պատգ

վոյ և փիլնպահեան կղզեաց։

Պունտիչպար, կամ Պանտոչէպար. զոր հնդկիկք քնակիչք տեղւոյն անուանեն Պարանդաբադ որ թարգմանի. Քաղաք ալեաց ծովու։ Ես քղաք ըստ իշխանաւքն դանեաց. ի վեր միոյ ի բերանոց անտի քաւերի գետոյն ըստ որ գնացի ի ծովն. պարսպապատ. ունի և տանդոց բաւական ի պատսպարել զքղքն, և զծովեղերեայս ներ։ Զչրջակայ երկիրն սր՝ դանիք դնոյ առին ի Թիպրէն դանձաւորայ, յոյր տակս ամի ամի վճարեն 1500 ոսկի վենետկեան։ Այս երկիր թէպէտ փոքր է. զի քուղոր չրջապատ նորա է իբրև 6 մղոն ևեթ, սակայն արդաւանդ է յոյժ և բարեբեր և բազմամարդ. զի ունի քնակիչս իբրև 30000. յորոց 12 հազար քնակեն ի դրինկիպար. և այլևս 12 հազար յրարձակ աւանն միւսմ, յորում են բազմապատիկ դործարանք խոշոր արուեստից։ Իսկ այլք քնակին յայլ փոքրիկ աւանս՝ որք դրեթէ առհասարակ դործավարք են խոշորանիւթ պատուաստաց։

Ի սոսա 300 ևեթ են եւրոպացի դանիք. յորոց 150 կին-

զինուորք են կարգեալ ի պահպանուն երկրին, ո՞ւրց թուական յամին հասանէ 98727 ոսկի. որ գրեթէ հաւասարի մտից՝ զոր դանկք առնուն յերկրէ անտի։ Ոչ ունի ինչ կիմ սակաւ օգուտ թերէ նոցա. այլ զի՝ և գրենկիսպար մայրաքաղաքն Թէնկէտ հին է և բազմամարդ, այլ կարի նուազ է տուրհասուն նորա. զոր Թէպէտ գաղղիացիք առ ձեռն մի ծանկեցան, մինչ առին վկոլմանան զայնոսիկ, այլ զկնի դարձեալ նադրուեցան՝ որ եղև յամին 1763. իբրև եղեն անտէր նոքա, վերատին անշքացաւ և նուազեցաւ վաճառականունն գրենկիսպարայ։ Երեք եկեղեցիք քրիստոնէից գտանին ի սմին քաղքի. մի՝ վն դանեաց լուսաւորչականաց. եկիղե՝ վն բուն քնակչաց դարձելոց ի լուսաւորչականութիւն. զի դանիք առաքեցին անդր քարոզիչս, որք և Թարգմանեցին զաստուածչունչ գիրս ի լեզուս հնդկաց. և զբիլմա՞ինցիկ դարձուցին յաղանդ լուրեանց. երդ եկեղեցին է ուղղափառաց։ Ա՞ահմետականք ևս ունին անգամօր մզկիթ մի. որպէս և կռապարիշտք հինդ հռաստուանս։

ՃԻ. ԱՂՅ ՓՈՂՏՓ ՝Ի ՅՈՎՆԳԷՐԵԱՅԱ ԳՈՐԾԱՆՈՒԹԵԼՍԱՅՍ։

Պատրաստեալ, կիմ կովկիսուր. կոշի ևս ՍԷ դաւուն. որ է քաղք ի հանանուն իւրում գետոյ։ Ասյա քաղաք՝ ունի և հետապայքն մինչև ցմախսուլբատամ, անկանելն ի գաւառակին նահանգի ըստ սահմանացն զոր որոշեցաք նիմ անդէն. այլ մեք ունի առաջաք՝ երթալ ի գորմանտել. զի յայս անուն կոչին այն ամ հողմանք ծովեզերեայք։ Երկայնուի քաղքիս ուղիղ մղանաւ չափ ձգի յամին ծովու. և իբրև չորս մղոն ևս ի ցամաքն. և է ըստ եռուք անգղիացւոց. զոր առնն յուսումնասիրէ հնդկաց, առաջուլ ի գին ներ 67500 ոսկի վճնտուեան. յետոյ հաստատեցին զայն չորեք սոյ ի սմանաւ մղոնէ. որք նուագ ինչ զկնի՝ տեղին պատնադայ։ Բայց ապա տեսեալ անդրնաց ոչ՝ եղեն վաճառատեղին զոր գտին նքանդ, իբրև 2 մղոնաւ չափ հեռի է ի ծովէն, և զնաւս ածել Թէ հնար էր խափան կիմ արգելք լինել օգնուԹեց առաքելոց նոց ըստ ծովին, իբրև առպարեզ կիմ ունքաձիդ մի հեռի ի տեղւոջէ անտի, չինեցին ամ րոց անուանեալ ՍԷ դաւուն. ուր ի բերան գետոյն. յամին ծովուն. որ կոչեցաւ և գուրդըլուր յանուն գետոյ։ Ապա կառուցան այլ ևս երկու դղեակք.

յորս

յորս ամենեն նախ՝ ի վաճառատեղին անդ՝ գտանին իբրև 60000 ոգիք. որոց գործ է նեբկիել և նկատրէլ պատուաւոր, որք գան յայլոց ներկնդաց հնդկաց. և լինել պատուական և դեղեցիկ սիտեղս կիմ սլը

նակս. այն է ֆնատախ։

Բունդելխէնդ, կիմ Բունդելխէնդ։ Ջղջ երևելի ծովեզեր բեայ քանի մի մլճաւ հեռի՝ ի դուրգըլըբայ՝ ի հիւսիսոյ. որ յանջադին էր աւան փոքր և աննշան. այլ յանցանել՝ ի ձեռս գաղղիացւոց, ի տուղ ՃԻԿ եղև ջղջ մեծ, բազմանուագ հզօր և անուանի։ Ըղջա պատ՝ նր իբրև 3 մլրն. պատել յերկոյ կողմանց հո գաղեբա պատուարաւ, և խորացառակ խրամով. և ուրեք ուրեք ամրացուցել ամբարտակօք. և նաւա կայան նր պաշտպանել յարմարագոյր ամուր մարտ կոցօք։ Փողոյջ նր ըս առաւել մասին լայնանիստ և ուղղագիծ. ունելով աստի և անտի ծառս մեծս մեծս վարսակեալս՝ ի հովանի և՝ ի զովացուցին տա ղոյ արեգական։ Ըլինուածք տանց նորա վայելչագեղք։ Էին՝ ի նմ երկու հիւղեցիք քրիստոնէից, և առ նոքօք բնակարանք, մին յեռանց, իսկ միւսն քարուքինաց. մի մլկիլի տաճկաց. և 2 հուատուանք. այլ յամ ըլինուածս նր նշանաւոր էին երկոքեան քղքին մեծագոյնն և հռչակաւոր։ Իսկ Թիւ բնակ չոց՝ ի 1761 հասանէր յ60 հիլր. յորոց 4 հազար եր բոպացիք էին, կիմ խառն՝ ի հօրէ եւրոպացւոյ, և՝ ի մօրէ հնդկացնոյ. 10 հազար և աւելի մահմետա կանք. իսկ մնացեալքն բովանդակ հնդիկք. յորոց իբր 15 հազար քրիստոնեայք էին. իսկ՝ ի մօտակայ չէնս, որք կախեալ կան ղջղջէ աստի, գտանէին բնակիչք իբր 10 հիլր։ Յայսմ վիճակի էր ջղջս՝ ի 1761 յորժամ առին զնա անդրնացիք, և հիմնայա տակ արարին, քանդեալ և զամ ամրութիս նորա, և վտարեալ զբնակիչս առհասարակ։ Ապա՝ ի 1765 իբրև անց դրէն կալան գաղղիացիք զտեղին, նոյն հետայն հա մադունդ դիմեցին անդր հնդիկք, որք ցրուեալք էին, և սկսան շինել զտեբտակս բնակուբե իւրեանց. ուր և՝ ի տուղ ՃԻԿի այնչափ բազմացան, զի՝ ի 1770 Թիւ նց հասանէր յ27 հիլր։ Ապա՝ ի 1778՝ ի գըլ գռիլ նորոդ պատրի գաղղիացւոց ըս անդրնացիս՝ ի պատճառս ապստամբութե ամերիկացւոց, հնքդօք մուն նր սպարսպեալ անդրնացւոց յանկարծ նմն եր եբեցաւ՝ ի ծովեզր քաղաքիս ծանր նաւահանդիսիւ հնդիկ 10 հիլր պատրնականօք. որոց պէտքօմբ հուսա կալ գաղղիացի թէպետ բազմաքաջ և ընդկար զե

մաց

մանարտեաց, այլ զի շրջապատ ամրոցիք քաղքին ըս
առաւել մասին չև էին լսացեալքն ասեն՝ ի կատարած
ծի սահմանաց Հայոցն խօսիլ ըստ անդրեցիս. ասե

լով նոյ քաղքին հիմն պատշաճաւոր պայմանաք։
Ալէքսեայ անդրէն դարձաւ՝ ի ձեռս գաղղիացւոց, որք նոքա՝ ի 1785 սկսան շինել զայսպիսիս նոր
լաւ ևս քան զառաջինն. առ որ գործէին 2000
հնդկիք արք և կանայք, մի մի ֆանօ առեալ յա
ւուրն, որ առնէ նոքա ՝ի 11 փող օսմանեան. և՝ ի 1789.
և 90 հասեալ մերձ՝ ի կատարումն, չգիտեմ լինէ
պիճձա՝ թագին զգործն կիսակատար՝ ի հիւսիսոյ
կողմն քաղքին. արձակեցին և զ4000 զօրականս,
զոր պահէին անդ։ Ի մի ման պարսպին առ հա
մով ցօրվայր հասանէ ջուր ծովու է քարաշէն. իսկ
մնացեալն հողակերտ պատուար լայնարձակ. և՝ ի վե
ճնդիրն զուարճալի՝ ունելով լերկուց կողմանց միա
շար ծառս հովանաւորս կանաչազգեցս ընդ այն
ալէյն՝ ի ձեմ և՝ ի զբօսանս քաղքացւոց։ Ի վերջին
Քանս քահանայք ոմանք՝ ի կարդէ յեռանոյ հիմնե
ցին անդ և ուսուցանեն զա
նազան ուսմունս և լեզուս, և յաճախեն անդ ու
սանօղք յայլևայլ տեղեաց, մինչև և՝ ի մանկտէյէ։
Ալ քաղաք թէպէտ ջուխն գիսպաւոր նաւահան
գիստ, ոչ և ոչ այլ քաղք որք էն՝ ի ծովեզերս
գորումանաձեայ, սակայն սա՝ ի վե այլոց ունի զայս
առաւելուած, զի նաւասկայան ար պատուական է,
ուր նաւք կարեն խարխս արկանել առ ցամաքաւ
ըստ պաշտպանութիւն ամրոցացն։ Եւ ևս՝ ոչ սակաւ
նպաստաւոր է այսմ նաւահանգի առ անվտանգ
առաջնորդութիւն նաւուց՝ լեառն մի բարձր նրբ
100 ձողաչափ. որ երևի՝ ի 21 կիմ 24 մղոնաչափ հե
ռաւորութէ։

Մէլափօտա. Մէլափօտա, կիմ Մելափօ. կոչի և Ա
ծովմօ։ Գիւղ ծովեզերեայ նրբոյ միով ժամուս հե
ռի՝ ի մատրասու կիսաւերակ։ Յառաջագոյն՝ ի ժա
մանակս տրուածիք փորտուգալացւոց էր քաղք բարեշէն,
ունէր առուն, և այլ զանազան շինուածս քարա
շէնս. բայց ապա յառնուրն հոլանտացւոց զմեծ
մասն կալուածոց նոցա՝ զոր ունէին՝ ի կողմանս յայ
նոսիկ, ինքնակալ լբին զայս տեղի՝ ի ձեռս տուեալ
նապատկին, կիմ Թէքլին հէյտարապատայ. յետոյ ա
ռին զնա գաղղիացիքն՝ ի նապատկէն. այլ՝ ի վախճա
նի անկաւ՝ ի ձեռս անդրէնացւոց։ Ի անդ և եկե
ղեցի մի մեծ յանուն թէքլին Թովմայի. յորում առեն

բնա

բնակիչքն Թէ ոտահի գերարդն՝ որով խոցեցին զնը առաքեցն Թովմաս. յանուն այսր եկեղեցւոյ, միշտ փառս՝ կոչի բիլ անգամ՝ ի բնակչաց Սիւ Թովմաս։ Անդ է և նշխարան լաւինացւոց՝ որոյ Թեւ ձգի մինչև ցայսահալա։ Պնչինգ գիւղափոս, և ջրբն Թովմաս, զնիշն ջրբս հանարկ ի բանից վանահա հակրն ձնեհոտիկն, որ երբեմն գայլեալ սերեալ ցոս ցանէ զնս ի լուսաւորեալ խրոսմ. այլ ոչ Թովմաս է ի յարուցարձանին միլափուսայ, և մի հանարկ ի բնակչաց. զի ոչ սատանն, յիշատակն միացեալ էր ընդ նմ. մի զի ի միլափուսայ մինչև ցեկեղեցին այդ առաքելոյն՝ կայն տունք. ոչք ասա գանդեցան. ոչ նաև ի նոյն իսկ միլափուս բիլ տունք ասա և անդ կործանեցան, որով միացիչքն ցրիս երևիլն բացատ ի միմեանց. ուստի և ետան որ նստի ի ձրն Թովմաս, ոչ կոչի ետան ձրն Թովմայի՝ նոյն պէս և ետան միլափուսայ. այն զի նոյն ձնեհոտիկ՝ անկատէ ի միլափուսայ ոչ այնքան զայս եկեղեցի, ըր Թէ զմիւս եկեղեցին ձրն Թովմայի՝ որ է ի վերն երբին. զրոմէ տես ի հետագայդ։

Ելբինդ ձրն Ռոմայէ։ Ըն երկու բլրաձև լերինք, միմն մեծ, և միւսն փոքր. երբէ 2 ժամու հեռի ի նմանց բացատ. յորս գոն և երկու եկեղեցիք յանուն ձրն Թովմայի։ Մօտակայ լեռն մատրասու է ժայռ հեռի ի նմ 6 և կէս անդրկիսան միջնաս, և ի դլուխ նորա պարսպատապատ մենաստան ուր երբեմն բնակէին յոյնք. առ եկեղեցեաս մենաստանին է այլ ձգնուքն ձրն Թովմայի ըստ ասանդելոյ բնակ ջաց, և խորան ի նմ. և ի մենաստանն բղխէ ջուր յատատաժ վիմէ, յորոյ վեր է և մատուռն. ջրն աղօթիւք ձրն բղխեալ ասեն զայս ջուր, յորմէ ասն նին ասա և անդ ի բժշկուքն հիւանդաց, ոչ միայն ջրխատնեալք, այլև կուտապաշտք. արտաքոյ մենաստանին ցուցանեն և զայլ տեղի աղօթից ձրն առաքելոյն։

քեղէն։

Ադրնթեր ժայռս է գիւղ ի տափարակի կոչեցեալ Մ՚ամլան. որոյ բնակիչք են կուսապատ հնդիկ, որ ոչնամիւ խալէմքեար. երևին ասասն ասերալք ըստ ղուսի, զրի յիշատոյն կայնն բիլ տունք փորդուքարեալ և հայոց. ոչք և ունէին պարտէզս և կալ սեածս, այլ ասա քանդեցան. (ոչ նաև եկեղեցիք ասա և անդ,) ի պատճառս պնդմոյ և ասպատակ կելոյ մարաթացւոյ։ Ընդ մէջ ժայռին և մամլան գիրջ՝ է գետակ որ ի Ձիկս անձրևաց առատանայ յոյժ։

յոյժ. և ի վեր գետակիս մեծ իշխանն յաղգէս Հայոց ազատոս ոսկանեան շինեաց քարաքէն կամուրջ մի ծախսուցց բազմակառոյց՝ և գեղեցուն անցաւորաց. յոր ասի թէ ծախեաց 30 հազր հուն, որ է ոսկի մատրատս և մաղտայց. (մի հուն առնէ 4 զրչ. և նոր 10 փող.) և՝ ի նորոգուն կամրջին հատատաեաց եկամուտս տուեալ՝ ի ձեռս անդրկեցւոց։

Իսկ միւս մեծ լեառն հեռի է՝ ի մատրատս 9 անգղիական մղոնաւ. իսկ՝ ի մեծ լեռնէն կին փարսս խաւ, ոչ գնէ հայրն գաշտ՝ ի Թուղմէն նոր. գրէ՝ ի 1711. ուր և յիշատակէ զհայս։ ի գաշտմէն նոր է պարապատատ եկեղեցի օրորոցաձև, ուր աւանդեն նահատակել սրբոյն Թովմայի. և առ նովաւ բնակարան փոքր օգոստինեան կրօնաւորաց. զայս եկեղեցի նորոգեաց Հոռոմկլեցի ոմն յաղգէս Հայոց. և էզ մանագրուն Հայկական՝ ի հիւսիսակողմն եկեղեցոյն արուսպեաս, ՝ի յիշատակ նորոգուեն, որ և կայ թաղել՝ ի նմին եկեղեցւոջ Հայկական առաքնագիր ոնձեալ՝ ի վերայ։ ՝ի սմին եկեղեցւոջ է հրաշագործ պատկեր սրբոյ աճառնին և խաչ փորագրեալ՝ ի վիմի. զոր սրբոյն Թովմայի ասեն քանդակեալ. այս պատկեր և խաչ յամին նորին 1556 զետու ել երկրաշ՝ ի բերէն զերկիր առ՝ ի կատուցա նել զեկեղեցի յանուն սրբոյն Թովմայի. երկայնութ խաչին է 4 ոտնաչափ. իսկ լայնութեն 3. շուրջանակի զնաչիկ կամարաձև գրէ՝ կան 36 առաք բոյց ել օրինակի հին գրուածոց հնդկաց. փորագրեալ քուցել երկուց հմուտգոն պրամանի քրմոց, երկրքին ևս միաբան այսպէս ընթերցան առանց ինչ գիտելոյ միոյն զմիւսոյն. Թովմաս, այր սուրբ. առաքեալ յորդեգրեն սոյ, քարոզեաց զՔրիստոս Հաւատաս՝ ի Թագրուեթիս տակամուս. ուր գործեաց մեծամեծ սքանչելիս. և՝ ի վախճանի ծուներ եղել՝ ի վեր այսր վիմի, ՝ի միոյ՝ ի պրամանից տիգաս խոցեալ սուրեաս։

՝ի սորոտուե այսր լերինն մինչ՝ ի գետուին անդ ուր հատուցել կայ եկեղեցին, նախագրեալ պետրոս ոսկանեան՝ յամի ՌՉԻԶ 1726 անթաս ծախիւք էտ շինել 160 քարաշէն սանդխոց. ճնձղ սուսկ ճանապէն է շրջապատոյս. և մէջ քանի մի սանդխոց նաց շինեալ մի գինի միոյ զառ՝ ի վեր սուլայմանակ յաղխատոյ. յերկուց կողմանց սանդխոցն որմ խոշ նարհ. և նստարան առ որմով. ունի և գետուն հաս միշտ ակաղ, և՝ ի վեր կամարին գրէ՝ կայ հայկական

գրով

գրով ելլատակ չինուէն. եթող նա և եկամուտ՝ ի
ձեռս եղեալն մեկափուռայ՝ ի բեթեկ այր ձանա-
պարհի։ Ա իանգամ յամին լինի անդ տաճարեայ
տօնաւաճառ մեծ. ուր ժողովին երկու հինգ ռուխ
տաւարք յայմ աղգայ և՝ ի կռապաշտից. որք գիմեն
անդր՝ ի բժշկուի և՝ ելցուխտ ձեզ կուանին, Թէպէտ
և են անհաւատք։ Ա ստորոտով այր լերին՝ է աւան
Ա ոմ կոչեցեալ, ըմ է՝ լեառն, որ յԱրջագոյն էր գնա-
կայեն՝ ի տամ երից մատուռք՝ յորոց զերկոսին առնն
անդրնացեք, և յայլ սէտս կարգեցին. իսկ զերդն
յորում կայ արձան ՁՁաձնի՝ ոչ եաուն ուղղա-
փառք. զայս արձան՝ ի Ձերգում աւուր վերոգրեալ
տօնաւաճառին աղգն Թովմայեանց բեմ ջերմեռանդ
գնաք և մեծահանդէս Թափօրիւ, ջահիւք հրախա-
ղութ և նուագօք բարձեալ տանին՝ ի գլուխ լերին՝ և
վերոգրեալ եկեղեցին. և զրդն յԱրջագոյն նախ յերե-
կուս մատուռս տանէին, և ապա՝ ի լեառն հանէին,
այժմ ևս՝ ելիլատակ այնր՝ անցուցանեն առաջն նոյն
մատրանց, և այնուհետև շուրջ ածեալ տապա տանին եկեղե-
ցի-լերինն. իսկ՝ ի լեռատակ աւուրն նովին հանդիսիւ
գարձուցանեն՝ ի տոյն մատուռն։ Յայսմ աւանի են
և քանի մի տունք հայոց։

Աղբ Թովմայեան՝ կոչի ցեղ մի հնդկաց, որք ըն աւան
գոլոց քարտղուբ ձեռ տաւարելոյն Թովմայի գարձան՝ ի
քն. յորոց կան մնան մինչև ցայժմ և պահեն տակաւին
զնշանս ինչ քրիստոնէութ, բայց բնմ հեթանոսա-
կան աւերըգապաշտութ ընկասնել. զոմանս հար
ցաբննելով ծանեան զտեղի ճգնութ և նահատա-
կութ ձեր առաքելոյն, զորս պատմեցաք։ Ա ՚ի
ծանօթուես Ցագրութ պիղինակայ երբ առաստելա-
կան լինն մերժի քարտղուի ձեռն Թովմայի անդէն.
իսկ նախագրեալ աւանդութիք ընծային (Թէպէտ ըն
կարծեօք) ժողբդեան լինչ հայոց. որք՝ ի ըն կամ ի
գարան գնացեալ անդր, արկին ասէ զտրմատոյց
աւանգութ։ Ա ՚ոչ է տեզուոյս զայսմանէ յառ-
զանգիր լինել։

Ա ապրաս. առ հնդիկս կոչի և Ձինաբաղնամ, կամ
Ձինաբաղամ։ Ի ջրք գինել գուրեխելմոյն ուրուան
լաւքորնեայ, առաւել ջ հարիւր աւոք յոչ՝ ինձնգին
արգաղայ յափն ծովու՝ ի գաշտավայրն. որ և բար
գաւաճեալ ճոխացաւ բնակիչք և բնդարձակեցաւ
յաւերիլ միլափուռայ, կամ ձերն Թովմայի։ Ա ունի
բերդ ամուր, զոր երբև առնն գաղղիացիք յանգ
գլացոյց անուն, զառնա որք էին առ բերդան՝

առնէր քանդեցին, առ՝ ի բանալ հրապարակ առաջի բերդին՝ ի դիւրաւէ պատգի. յորս կայր և եկեղեցի մի հայոց՝ զոր նոյնպէս քանդեցին. եւ ապա յորժամ դձլ առնն անդրկացեալ, կրկին պարսպաւ ամրացուցին։ Ունի մատոյս և երկու արուարձանս նեայս հեռի՝ ի միմեանց, յորոց՝ ի միւսումն բնակին քրիստոնեայք և տաճիկք. եւ ի միւսումն կառ պարիսպք։

Ասպաքոյ արուարձանեայց՝ ի ծովէ անտի սկսեալ մինչև մերձ՝ ի բերդն՝ շուրջանակի պատէ պարիսպ ինչ խոնարհ՝ ձգեալ ըստ երկայն յոյժ. առ՝ ի զդէմ ունել արշաւանաց մարաթացւոց հնծելազօրաց որք առեալ յարձակին անդ։ Բնակիչք նորա բաց յոյլ եկամուտ աղգաց, են իբրև 250 հազր, ծնեալք ըստ թէ ձէնն՝ ի հնդիկս. ՝ի սոյն 15000 են արհեստաւորք՝ որոց գործ է նկարել, և ծաղկազարդ յօրինել պատուական պատառաս, այլև հնարք կատարելոյ յոյժ առ՝ ի ափեաս ծովեզերեայ կողմանց ասելոյ ձէնդ բնակչաց փիլիպոսեան կղզեաց։ Եւ իբրև 40000 պարապին՝ ի գործել և՝ ի վաճառել զսէյլեան ակն, և ապակեայ ակունս, առ՝ ի զարդ կանանցն հնդկաց այնր կողմանն։ Այլ կտաւագործք կարի առաւել են։ Յակ մետաղչքն կէս մի վաճառականն են, և կէս մի յոյլ ազնպես գործս գրաւեալք։ Ուստի և է սա մի յառաւել բազմավաճառ փարթամ և՝ ի բարգաւաճ քաղաքացն հնդկաց. որ և կայ մեայ ընդ արուեստ անդրկացուցս. և Թէպէտ մարաթայքն ընդ անգամ յարձակեցան՝ ի վէր. ՝ի և հետեւեալ ամի 1769 պաշարեցաւ ընդ հէյտարարի խանն, որ յամին 1769 պատերազմ ընդ մարաթա՝ ի ՃԱՂին, մինչ զօրք անդրկացուցեալ էրթեալ էին յայլ կողմն ընդդէմ այլոց առաքուակաց մարաթացւոց, այլ անդրկացեալք բնդ կաշառս առեալ, դադարեցին զբզբզն։

Ունին անդէն անդրկացեալք պահպանեալ զօրս 2500. յորոց հազարն հեռագնացեալք են. և ամն ամի հատուցանեն 10910 ոսկի վճռեալ՝ ի մարքսից, ՝ի հարկաց, և՝ ի շահից վաճառականաց։ Ուզղակաւս յանկ չունին անդէն եկեղեցի. զի զմեծաշէն եկեղեցին նց՝ որ կայր՝ ի մէջ բերդին՝ քանդեցին անդրկացեալք. և զեկեղեցին որ էր յարուարձանս անդ կարդեցին անկենդանոց հիւանդաց. որոյ վճռ տան նց ամիս յամսոյ վարձս 15 ոսկի մատրասու. այժմ՝ ի միում տեղւոջ եկեղեցւոյ հատարն զնձայինս պահ-

տամուռնա, որ ի աքսորեայ ջղջին ի խնամակալութ
քափուչին կրծնաւորայ։

Ալ մեծ մասն բնակեայ են մողուլք կուսակարիշտը, ոչք ոտնին մեհեանս բիւմս. յորոց զմին ջղջ քան դեցին անգղիացիք սակս մօտ գոլոյ ի բերդն, վասկ նոր չնուեցին այլ մեհեան ծախուք իւրեանց. զառաջինն վասն հասան եղ նոյն ինքն քաղաքապետն անգղիացք. և ի նմին ոսկի մի մեծ յոյժ ի տխոյ անգղիացւոց. և մուտս ևս սահմանեցին մեհենին։ Այք քրմապետն էն ի հեթանոսական ազանդս ի ջղնոյ հինչ այլոց տեղեաց. ոչ թողուն օտար ազգաց մտանել ի մեհեանս իւրեանց՝ ոչ թողուն այլուր. և թէ ոք մտցէ, պարտ է տուժել ոսկի հինդ. մինչև և գառաւորն անգղիացւոց ի մտանեն ի մեծաշէն մեհեան ձնկունատ ոչն նոր, առ ի երդմնեցուցանել զոք ի սակիս հինդ, և ապա մտանել։

Են անդ և յազգէս հայոց իբրև 20 կամ 25 տուն, ոչք բնակին ի միում թաղի. պարապետ առհաւրկ ի գործ վաճառականութեն. ունին և եկեղեցի կից եկեղեցւոյն լատինացւոց, որ այժմ է հիւանդանոց ոչ ասացաք ի վերոյ. թէպէտ ի սկզբան անգ ունին և զեկեղեցին հայոց ի բնակութեն հիւանդաց. այլ յետ ժամուց ինչ անգրկին զարձուցին։ Զայս քաղաք պայծառացաւ յանցել դարու մեծ իշխանն և վաճառականն յազգէս հայոց, հոչակեալ պետրոս ոսկան, բարեհամբաւ յոյժ աղբս, և մի ի խորհրդակատաց խոնի ընկերութեն անգղիացւոց որ ի մտաբան. այլ ազգասիրութիւ, բարեաեր, և խոնարհամիտ։

Ի գալ Թագրին ի մատրան, սա ինքն հիւրընկալեաց զնա զաւուրս ինչ մեծասպատ փառօք, մինչև կերպասեք զարդարել զնոյ կոմսին փոխանակ նաւակ ևս որ ունէր անցանել. ի յանձնել նմ Թագրին փոխարէն այսքան մեծարանաց խնդրել ինչ յինքենէ, նա խնդրեաց ունել և վաճառել զնոյ վաճառս ոչք արտաքսուած գան յայն ջղջ, և անոնի անցանեն ի ներքին ասահմանս հնդկաց. զոր ընկալ նոյն յայնմ ժամու հնազանդեցաւ։

Յորժամ գաղթեցան ոչք առնել զմատրան ի ձեռաց անգղիացւոց, քանզի ոչն զնոյ վնասուածս՝ ոչք էին ստիպեալք, երեսուն և երեք տուն էին նոր անդէն, զոր ընդ այլոն առհաւրկ կործանեցին, քաց յայլ

տանց

տանց զոր ունէր ՚ի բերդի անդ և զտաղաճածս և զգանձս նր՝ որչափ կայր ՚ի մատրան, առէլ զնա տարան ՚ի բանդիչերի ձգէք խաչանց։ Իսկ տարբ ոչ ոք ոչ պատուամբ եաց առ նա որ կայր փախուցեալ ՚ի բաղաքն դանեաց մերձ առ մատրան, զալ մօտանել և ողորմիլ դաղղիացւոց, և ծառանգել զնա զտաղաճածս իր, ապաձնացեալ յարբունիս պրաւել զնա ՚ի չանաչն։ Այլ նր ըս վեհ և զեղիկ աւադուն անձինն՝ խնամոյր ոչինչ տրաք եալ տայց. Վն զի զոր ունիմ այսչափ ձոխուիլ ընչից՝ յանդգնացեալ ողորմ առացել ունիմ, ՚ի նց ոչ ողորմիլ կամիմ ձեզ իսպառ հաւատարիմ. այլ զտաղաճածդ իմ զայդոսիկ, թէ հաձոյ Թուին ձեզ բանիբս, առէք ողորմուիլն կարօտելոց. զի ոչ կարծեմ զդաղղիացւոցդ զերահամբառ ազգունիս, կարօտիլ խնց դուզնաքեայ տաղաճածոց իր ՚ի լրումն լինէ Թերուն գանձուց։ Սա ՚ի մտհս իւ թուի զանբաւ լինէս և զընծայս եՀող կատարս ամ երևելի ուխտատեղեաց այնկայլ ազգաց. և գտաս չեռ մտհս նր բազմայլոց տաղաճածոց եօՀն հա բիւր հազար ոսկւոյ գրամ։

՚ի ծովեզերեայս մատրաւոս՝ ակնք ահիկանոսի զար հուրելի ևն երևելն. ՚քզի ցերկուս գրկաչափս և ա առաւել բարձրացեալ ՚ի հեռուստ երևի պարեալ, ուժգին դղրդմամբ և անհնարին բռնուք գիմեալ երկոցս անգամ հարկանին ՚ի զինի միոյ ՚ի ցամաքն, ՚ի որ անհնարին էր նաւորդաց մերձենալ և եկա նել ՚ի ցամաք։ Այլ ձորտարուեցին բնակիչք եղիս հնարս հանելոյ զինն ՚ի ցամաք. զի չինեն անդէն նաւակ ամենևին առանց բևեռաց, այլ լոկ ջնա նաւս իւր լարիւ կարել պնդեն զտախտական, ոչ զի ՚ի հարկանել բռնուքն ակեաց ՚ի ծանծաղ ծովեայս ասկն մերձ յաւին կոյս, տեղն տալ ուժգնուքն, մի խորտակեսցին. և ՚ի վինել նաւակին մօտ ՚ի ցա մաք, կան անդէն ՚ի ծովեայն ազգ քաջակարժք պատ տաստականք ՚ի նը Թռչնացեան ազգէն, որք ջնան ընկերեցեալ ՚ի նաւակն, ձգեն և պինդ ունին գնա. ոչ զի ՚ի գառնալն յետս բռնուք ակեաց, մի ընկրկեսցի և նաւակն, և վտանգեսցին։ Եւ այնուհետև առեալ առ առեալ հագիւ ուրեմն և բիւր աչեաց տուչ մերձեցուցանեն ՚ի ցամաքն։

Քաղիփոփ։ Ի կատուած և ամրոց հոլանտացւոց ՚ի ծովեզրն ՚ի հիւսիսակողմն մատրասու, կոչեցեալ

Մախսուլիբապամ, կամ Մասուլիբապամ։ Էր սա յառաջն գեօղ անուանեալ, յոր ձկնորսք և եթէ բնակէին, այլ ապա ի պատճառս վաճառականութեան՝ եղև քաղաք երևելի առ բերանով Քրիշնա կամ Քրիշնա գետոյն որ անդ մտանէ ի ծովն, ուստի և է Ծովեզերեայ. որպէս անուանն իսկ յայտ առնէ. զի Բադան. Բադամ, կամ Բադնամ, ի լեզու հնդկաց նշանակէ քաղք ջրեզերեայ։ Է սա տեղի յատմարական յոյժ վաճառատեղի անուանեալ, որում ի 1749 տիրեցին գաղղիացիք. այլ ի 1759 հանին զնա անտի անդրկացիք, և ինքեանք տիրեցին։ Այլ այժմ ոչ ևս է այնպէս ծաղկեալ և բարգաւաճ, ոչ գոնէ զնա ևս երբոպացիք, յորժամ զառաջինն հասին ի հնդիկս։ Զի բաց ի սակաւ հիւրկ և նկարէն պատառաժաց, այլ ինչ արուեստակերտ ոչ գործի անդէն. և թէպէտ ամենից են պատառաք նը, բայց ոչ այնչափ յամախութիւ վաճառին։ Ընդ գնացիք ունին այժմ զքիւրս զոյս երբեմն վաճառատեղի՝ յորում յաւէտ գնեն յայլոց, ք թէ վաճառեն. բայց ի ձեռն կարաւանաց՝ որք ի հեռաւոր տեղեաց գան անդր բառնալ զաղ, և ի ձեռն վաճառակից ընկերաց, զոր ունին ի ներքս ի ցամաքն, մուծին զգործածուն կտաւոց իւրեանց՝ ի ներքին և ի խորքն կողմանս աստպայուն հէյտարապատաց, և մանաւանդ ոսքանայ, յոր յաւելէ և զայն և ըզմնաս՝ ամի ամի հանեն անտի 120000 ոսկի վճռեալ կեան, յորմէ 54545 ծախեն ի պիտոս քրքիս։

Դանդավէր։ Է գաւառ ըստ ի 1767 տառացան անգղիացիք ի ընդհէյ նը աստպա նահապետի հէյտարապատայ։ Մայրաքաղաք նը կոչի գանուավէր, կամ Դանդավէր. ոչինչ կարի հեռի ի Քրէշնայ, կամ ի Զիրլէնայ գետոյն ի հարաւոյ։ Էն այլ ևս տեղիք ի սմին դաւառի. ունի Բէդաբօլի. Մէյլէրիլի. Ծովեզերեայ. և Հոյվիգռնայ ի խորքն կողմն ցառնիքին։ Մանդալանիկ։ Գաւառ ըստ նոյնպէս առացան անգղիացիք ի նոյն ամին 1767. և ունի իւր մայրաքաղաք զՄարտաս. որ է առ բերանով կանկայ կամ հինկայ գետոյն ի հիւսիսոյ մախսուլիբապատամայ, և է տեղի առնեան։

Վիշնիբապան. Վիշագբապան, կամ Վիզնուբապնամ։ Քաղաք փոքր ծովեզերեայ ունի անուանն իսկ յայտ առնէ (ըստ նշանակելոյ վերագրոյնիդ) ըստ երրորդ անգղիացւոց. Թիւր բնակչաց նորա հասանէ 9400. յորում վաճառականութեան պատառաժաց կարի բարգաւաճ է և ծաղկեալ։

Պիտիէբադամ. կամ Պիտիէբադամ: Ասան Ծովակը ըհայ՝ ի հիւսիսակողմն վիզնկիբադանայ, և մօտ առ նա. յառաջագոյն էր սա ըստ որում անգղնացեալ այլ այժմ՝ ի ձեռս հոլանտացւոց:

Էն՝ ի կողմանս յայսոսիկ այլևս գետք. որ Իլեվ. Աւոմինդոր, կամ Աւոյնդոր. ուր գտղնացիք ունին սեփական վաճառատեղի կոչեցեալ Եանօն. որ յառաջագոյն Ծաղկեալ էր, այլ այժմ ոչ նոյնպէս:

Սնրոէյա, կամ Զնրոէյա: Ասան՝ իվը փոքրիկ գետ ոտ առ ահմանօք ուսպայութեն օրինաց. զոր՝ ի 1767 ամացան անգղնացիք՝ ի նահապետէն հէյտարա պատայ:

Յօդ ԺԵ. Կղզիք առ տրքան աշխարհաւ, կամ առ ցամաքակղզեաւն, որ յայսկոյս գանգէսի:

Ափլան, կամ Աբլէան, կամ Ընլան. ՝ի բնակչաց կոչեցեալ Լանդավա. իսկ՝ ի նահանգաց ըստ ումանց Տապրոբանէ: Ի յարեւելեան կողմն, հարաւային ծայրն ցամաքակղզւոյն մոլորեաց, կամ տրքան Ծին ըստ մէջ Ծին հնդկաց առ Ճնդիհաւ, որ հանդէպ յայլ բազմաց գանձ Ծս հնդկաց: Ամ՝ նաւք եկեալք յԵւրոպիոյ յարաբիոյ և՝ ի պարսից, հարկաւ անդ ունին խառնիխուռն արկանել. մանաւանդ զի ունի նաւահանգիստս բարեպատեհս, յորս ըստ այլևայլ եղանակաց տալ հոյն անկասկած կարեն մտանել և ելանել ըստ ումն ոմնէ: Երկայնուն նր՝ ի հիւսիսոյ ըստ հարաւ կրկին 270 մղոն. իսկ լայնուն յարևելից յարևմուտս կրկին 200: Այս կղզի անջատեալ է՝ ի ցամաքէն նեղ և սակաւաջուր նեղուցաւ. յորում գտանին սփռեալ աստ և անդ ասպարակոյտք, փոքրիկ կղզեակք, և ժայռք. որք քաջայայտ ցուցանեն, թէ երբեմն կըցեալ էր ըստ ցամաքն յայնմ կողմանէ. յորմէ գուցէ անջատեցաւ՝ ի ձեռն բուռն սեղատուրեն և մակընթացութեն ծովուն, որ կարի սաստիկ և սրընթաց է անդէն:

Յայս կղզի ըստ ստուգապէս ասանդուրեն բնակչաց սկսեալ 2000 ամաք յառ՝ ի գգալուսան քան, մինչև 1100 ամն, և առելի զկնի ծննդեան Նորա տիրեցին վիանգամայն 16 թագաւորք, կամ լաւ ևս ասել կու-

տակալը · որք յետոյ միացան ՚ի միաբանութեան յամի 1135 ՚ի ձեռն վիմելայ ուրուն · որ եղև միաբան ՚ի վերայ հարիւրեն 16 գաւառացն : Եւ այս եղանակ կառավարուէ եկաց մինչև ց1505 · յորում ՚ի ձեռանել Թիգրի կղզւոյս , միաբանութեն ներ բաժանեցաւ յերից կուսակալութիս ըստ երից որդւոց Նորա, զորմէ գրգռեցան պատճառանք, որք հանապազորդեցին նաև զինել մահու նոց ՚ի պատճառս փառասիրութեան և թշնամութեան յաջորդաց նոց : Յայս վիճակ և յայսպիսի ծուխս աշխոյժուէ կայր կղզին ողջոյն, յոր ժամ հասին անդր փորդուքալը : Որթա զառաջինն էլին յայն հոգին կղզւոյն, որ կոչի Կոդդա · յորում առ նովին Ժամօք ախրեին երկք իշխանք, Թեոդոսիք Թիգրին · որ մեռաւ նախ քան զժամանել անդր եպրպացւոց , և էր ՚ի մէջ նոցա հնազգորդ խռովութեն և պատճառ · յորում ըստ սովորութեն եպրպացւոց փութով առաքակեալ մտին և փորդուքալը , և՝ զի սա, և՝ զի նմա Թիկուն լեալ :

Եւ այսպէս ՚ի սուղ ժամու հնդուքէ և բռնութիք բաժանին ՚ի միջոց գնչխանաց, որք ախրեին ՚ի կոդդա, և յայլ կողմանս կղզւոյն · այլ ապրեցուցին զորդիս նոցա, և զբազումս ՚ի նոցանէ մկրտեցին · կամելով նովքին ձնռհաս առնուլ զերութիք ՚ի վերայ հարիւրեն կղզւոյն, և պատուհասի արդասաւոր նորա : Վերջ զինն սակաւուց եղեն ՚ի կղզի անդր յորք իշխանք քրիստոնէութք , քնիկ սէրեանացիք , անուանեալք յովհաննէս , փիլիպպոս , յովհաննէս աւազրեան , և այլոյն ախիկն · որք վարեին զթիգրական իշխանութիւն, բայց ընդ բռնակալութիւ փորդուքալոյ: Ընդ այսպիսի պատրուակաւ կարծէին փորդուքալք ունել ՚ի ձեռին զնոսա, այլ՝ յովհաննէս աւազրեան դժկամակեալ ընդ այնպիսի գերութիւ , խոյս եհան ՚ի խորին կողմն կղզւոյն, և զօրաժողով լեալ ՚ի հառնազգեաց անտի երկրոց, և հան տարաժողով զփորդուքալս ՚ի հայրենեաց իւրոց , և եղև որ ինքնակալ միոյ երևելի մասին կղզւոյն · և Թէպէտ փորդուքալք յարուցին ՚ի վերայ նր զոն ՚ի զօրաւոր իշխանաց անտի կղզւոյն՝ այլ վտիտեցան ՚ի յուսոյ· վն զի սա յաղթեաց և նոքա : Ապա հաշատաբեկ արարին զառաջին իշխան նորա· որ յինքն գրաւեաց զանուն Թիգրեայ ձեռնտուութ նր , յորմէ պարտեալ յովհաննու որ անուանեցաւ Սոերիա առաքեալն , խոյս եհ ՚ի լերինս : Իսկ նա ինքն իշխան անուանեալ Գաւիթք պանտար ակնոյ ներ Թէ զինքն ունին Թիգրեցուցանել ՚ի տեղի տէ-

իւրոյ. այլ նէ վճակ նը Թագաւորեցուցին զդուստր մեծ յիշխանաց անուն Կոդդայի՝ անուանեալ Տիկին կառավարիչ, յիջագոյն լեալ քրիստոնեայ։ Ընդ որ յաւուցեալ պանտարայ, գնաց միաբանեցաւ ընդ ոն իւրում յովհաննու, և ըստ վիշտս հասոյց փորդուքալաց։ Յետ մեռանելոյ յովհաննու յաջորդեաց որդի նը, որ էառ 'ի կնոջէ զտիկինն կառավարիչ։ Ա՛ր որոյ ա՛րուէ իշխանուհի փորդուքալաց օրըստօրէ սկսաւ նուաղիլ։

Ա՛ր նոքին ժամուք, ի՛ 'ի սկիզբն ԺԷ դարուն հա սին անդր և հոլանտացիք, որոց յառաջագոյն ոչ էր ծանօթ ինձ՝հօրդեալ էր յայն ծով։ Խոկ իշխանք կղզւոյս ծանուցեալ զԼիշնամուԹէն նց ընդ փորդուքալս, ամենայարեցին և միաբանեցան ընդ նմ։ այլ դուքն պարզվի, կամ դաշնադրուԹէն խաղալուԹէ որ 'ի մէջ փորդուքալաց, և հոլանտացւոց և այլ արդեօք ինչ ամն էրթև 12 նախատեցին փորդուքալաց։ Ընդ այն ժամս մեռաւ տիկինն կառավարիչ. և այր նը որդին յովհաննու արքայի յամն 1613։ Յայնժամ փորդուքալաց ժամ դնկող գոհալ երկրատուակուն սերմանեցին 'ի մէջ իշխանացն կղզւոյս, զըստն 'ի նոցանէ դրդռելով հեռանուս լինել Լիզբուէ. և ինքեանք օգնուԹ ընկալեալ յեւրոպիոյ, սկսան հիմնել առ ծոցս շուրջ կղզեւանն, առ 'ի հաստանել զոյս բնիկ տեարց կղզւոյն օգնուԹն ընդունելոյ յարտաքինոց։ Եւ այսպէս 'ի սուղ ժամուն զըստ առնիս ամրացուցին, իրրև 9 ամրոցս կառուցեալ. որք գրաւեալ ունէին զ ծրուէ իւրեանց զտահման նոցին 'ի բոլոր Տովելբեայս կղզւոյն, իրրև 12 մղոն։

Ա՛յլ ոչ շատացեալ նուաւ՝ կամեցան տիրել և հա մօրէն կղզւոյն. ուստի և պատմաւ մեծն 'ինեղբս 'ի խորին գոյն։ Բայց հոլանտացիք ձեռնատու լեալ բնակաց կղզւոյն՝ ոչ միայն չետս ընկրկեցին զնոսա, այլև չետ ապատէս անցից, նաև 'ի կղզւոյն իսկ խոյտառնանին վանեցին զնո։ և նորաշէն ամրոցաց նց հոլանտացիք տիրեցին յամին 1656։ Սոքա Թէ ոչ մար դասեիրապէն, դէԹ զգուշագոյն և բարեբախտ գտան զ զիփորդուքալս, և միշտ պատապարեցին զանձինս 'ի հնդկերդ դարձահակառուէց անուն, որով կղզեանք տէրոյն հնազանդէին և հնարին վճռանել նց։ Ուստի և դաշնադրուԹք, պարգևօք, և երբեմն և բռնուԹ, և այլ պէսպէս հնարուԹք կացին ձնացին 'ի կալուածս իւրեանց, զոր առացան անդանօր, որ Թուի Թէ առաւել շահաբեր էր նց զ զայլ ծմ տեղիս. զոր ուշ

նին յարևելեան հնդկաստան. այլ յայս վերջին ժամանակս առնին անպղնացնիք ի ձեռաց նոցն։

Պատմականագոյն բերդք կղզւոյս է Կլինամոն կամ Դարիսին որ այն ինքն է Տարչին։ Ամուր այսր ծառոյ է ստուար բազմաձիւղ կարծր և սպիտակ. կեղև նր արտաքուստ է դեղնախառն կարմիր. խակ ի ներքս անդ կարմրագոյն։ Բուն ծառոյն քարձրանայ 98, կամ 110 ձոլ. որոյ կեղև ոչ և ոստոց նր ի սկզբան անդ է կանաչագոյն. և ապա փոխի ի կարմրագոյն. տերևք նր նման են տերևոց դաբնոյ. բայց միայն սորայս չեն երկայն և սրածայր. ի սկզբան անդ ցօղչափ են մատաղագոյնք, հրագոյն են. բայց ապա ի հնանալն և ի ջրանալ ի վերին ծայրս փոխին ի մթին կանաչագոյն. խակ ի ստորին կողմն ի պայծառագոյն կանաչ. Ծաղիկք նր մանր են և սպիտակ. և հոտ նց քաղցր և անուշական, որք փունջս փունջս վերին ի ծայրս ոստոց. ունին և պտուղ որ նման է կաղնոյ, բայց մանր քան զայն. որ սովորաբար հնանէ յամենեան սեպտեմբերի. յեփելն զայս պտուղ ի ջուր, արձակէ նաև որ ի ցրտանալ նորա նայ։ Ձիւղոյ անուն դործեն ճրագ. միայն ի սէտս Թիղրին սեղմանայ, որ ի վառելն ը լուսոյն քուրհ և հոտ անոյշ։ Խակ կեղև ծառոյն է նոյն խակ կեղևնամանին. զոր կեղևեր ի ծառոյն, դոսանայ բուն, այլ արմատ նր մեայ։ Յորմէ շառաւիղեն այլ ծառք. բայց ի շառաւիղոց ունի և սերմն, յորմէ քուսանին այլ ծառք։ Ըղձալի դալարի և մատաղատունկ է ծառն այնչափ պատուական է կինամոն նր. բայց և յայնմ դէպ խոնր. զի ազնուագոյն է երկրորդական կեղևն, քան զառաջինն, զոր բուն ժամ կեղևեցեր է դաբնանային եղանակին՝ յորում առատ հիւթ նր։ Խակ կինամոնն հանեալ ի ծերացեալ ծառոց չէ այնչափ քնչ լաւ. ուստի առ հանել ազնիւ կինամոն, չէ պատ Թողուլ ծառոց նր անցանել զերիս, կամ զչորս ամաւք։

Ալոյ բերք պատուական և ի բժիշկ իրս կարևոր կոպարարուրէ է ի 42 մղոնաչափ տարածուէ առ ծովեզերք կղզւոյս, և ոչ անդր ևս. քզի ոչ Թողուն հրամատացիք զի բազմացի, և եթէ ինքնին քուռցի ուրեք, ի բաց խլեն. զի մի առ յաճախուէ գին և յարգ նր անկցի։ Վասն զի հանեալ նց զվորդուց քալա ի սեպհականայ, զնեա այնպէսյան առնուլ ի ձեռաց նց և զԹիղրուհին քաջինաւ որ ի Մալաբարայ. զոր և առին ի 1661. և առաջին գործնեայ

Վ մտանելն անդ, եղև խաղաղ ապուռ ընդել զնոմ բոյս դարխանելոյ. Քղի լինէր և անդ Թէպետ ոչ այնպէս առնիւ ունի 'ի սէրլան: Եւ այսպէս առ ան-յապ շահասկրուն հոլանտացւոց, բոլոր Ց տակի ընուղ զհարկաւորութն, զոր ունի առ այս հաւատ 'ի 42 մղոնաչափ տարածուն կղզւոյս. ուստի ասի Թէ ամի ամի տանին յԵւրոպիա 300 հազր օխայ. Նոյնպէս ևս 'ի հնդիկս, այլև յամերիկա. մանաւանդ 'ի բեր-բու 'ի սէտա չոքօլաթէ:

Լինի 'ի սելեան և պղպեղ, և խահֆէ, զոր հոլանդացիք մուծին անդր. բայց տորին է յոյժ քան զնահֆէն եէմէնու. և պտուղ ինչ անուանեալ Պէթէլ որոյ քոյն ըստ նմանուն բազեղան պատուսոյ զծառուվք, հոտ նր ախորժական է և նման հասեմի, ի պահա-րի. այլ յամախակերուելն սևացուցանէ զատամունս և տկարացուցանէ. սակայն առ հնդիկս կարի 'ի գործ ածի. ուստի և այն ևս ի մի 'ի գլխաւոր վա-ճառացն սելեանացւոց: Իլանէ և Աբեգվէ կոչե-ցեալ պտուղ, զոր 'ի պանկալա և այլուր Սըփարի կոչեն, որ նման է հնդկային ընկուզոյ. որ է հին-ոխտան Ձէվլզէ, զոր նոյնպէս յամախ 'ի կիր առ-նուն 'ի հնդիկս 'ի ծառքել:

Ունի և փողս բազումս. վըշ՝ և մի 'ի գլխաւոր վաճա-ռաց նր են առատունք փղաց, այլև կենդանի փողք, զորս տանին 'ի գաղումանատէլ. Թէպետ այս վաճառ չէ այնչափ լինչ բարգաւաճ: Եւ 'ի ծովեզերեայս նր գտանի ազգ մի ծովային խեցւոյ մանր և սպիտակ, գոլըն կոչեցեալ. զոր 'ի հնդիկս, կամ առ մողոլս 'ի դարձ ածեն փխկ մանր դրամոց: Գտանէ անդ և մարգարիտ. որ Թէպետ սպիտակ է յոյժ, այլ չու-նի զայն ազնուութն, զոր ունի մարգարիտն պարս կայիլն ծովոյ. Քղի զինի սակաւուց կորուսանէ ըզ-դոյն իւր. և է գլխէիէ բովանդակ 'ի ձեռս ընկե-րուէ հոլանտացւոց. յորմէ ամի ամի շահին 18181 վճնէսիէան ոսկի: Գտանի անդ և ազգ մի ականի, որ յանուն կղզւոյն կոչի Սէյլան: Բայց 'ի բնական վաճառաց ասուի, գործեն անդ և բազմ Թաշկինակս բնաներս, և բամբակի պատառուս պատրաստականս: Յոյս ամ վաճառաց, բայց 'ի գարխանելոյ, շահն ըն-կերուէն հոլանտացւոց ամի ամի 181818 ոսկի վճ-նէսիէան: Այլ զայն բովանդակ ծախեն 'ի պահպա-նել և 'ի շինուել ռեզիաց իւրեանց որ անդ. ուստի և ինայ նոցա միայն շահն զոր ստանան 'ի կենսամնէ, որ բազմ է յոյժ: Յորմէ ևս ընկերուէն ուներ անդէն

400 զօրս ՚ի պահպանութիւն կալուածոց և ամրոցաց
նորա. այլ այժմ են իբրև 1500, կամ 1600. զօրս
բաւական համարին ՚ի զգուշանալ յերեսաց Թիւրքին
դանաւայ, որ մի միայն մնացեալ է ՚ի կողմն անդր։
Յորժամ փորձութիւնք հասին ՚ի սեղեան, դարձին զնա
բազմանալոյ յոյժ, բնակեալ յերկուց այլ հայլ
աղգաց. որք ՚ի բարս և ՚ի կառավարութիւն և ՚ի կրօ-
նի գլխովին օտար են ՚ի միմեանց։

Մին անուանի Պետաս. որք դրեթէ միշտ մերկ
շրջին. և բնակին ՚ի հիւսիսային կողմանս կղզւոյն,
յատազոյն և յանբեր վայրի. և բաժանեալ են ՚ի ցեղս
ցեղս. յորոց իւրաքանչիւր ցեղ համարի իբրև տուն
մի, և միւսմ և եթ գլխոյ հնազանդի և թոյլին լի-
նել առաջին բնակչաց կղզւոյն, որք միացեալ՝ միշտ
քաշուեցան պատերազմութեան վտ ազատութեամբ իբր
եանց։ Սակաւ ինչ գիտեն ՚ի կրօնիս իւրեանց. այն
ևս՝ քիչ մի յերկբայս են զնոցանէ թէ ունկնկին արդեօք
բնաւ ինչ պաշտօն։ Ոչ ախորժեն հաղորդութեան առնել
ընտանական. և յանդգնեալն ոմանց ընդ ՚ն նոյ, ամ-
պին զգուշանան. և թեպետ բարեաւք հիւրընկալութեամբ գու-
ցանեն նոյ, այլ առ ժամայն յետս դարձուցանեն
զնա. կարի նախանձայոյզ են ՚ի վերայ կանանց իւր-
եանց. և այն խիստ է պահեն այնչափ խորշելոյ յօ-
տարականաց։

Իսկ միւսն, որք քիչ են և հզօր՝ զառաջինն, կո-
չին քինիուլք, և բնակին ՚ի հարաւային կողմանս
կղզւոյն, որք առ հասարակաւ առաջնոց, առաւել
քաղաքական են և ընտանի։ Սրբա զրեցեալ շրջին,
և բիլմ իրօք նմանին հնդկաց, բայց կրօնիս տար-
բերին ՚ի նոցանէ։ Ճանաչեն զմի էակ դերագոյն, և ըն-
դուանա զայլ ոճս երկրորդականս և երրորդականս.
և ասեն սոյ ունին զանազան քահանայս կարգեալ.
բայց երկրորդական ոճս առաւելապէս պաշտեն
զոմն Պուտտա անուանեալ. զորս համարին միջնորդ
ընդ ոճ և ընդ մարդիկ։ Քահանայքն, կամ քուրմքն նոցա
՚ի պատուի են յոյժ առաջի ժողովրդեան. զորս և
ոչ նոյն իսկ իշխանն ևս երկրին կարօղ է պատու-
հասել, թեպետ և միաբանեալ իցեն ՚ի սպանութիւն
անձին նոցա։ Գիտեն զարհուրս պատմի, որք և քա-
ջութեամբ պաշտպանեցին Ծի իւրեանց ընդեմ եւրոպա-
ցոց, որոց և յաղթեցին բազմ անգամ։ Խորամանկ
են բարուք. և շահասէրք և հեղծաւորք և շռայլ
ընդ ոչ։ Ձերկուս լեզուս խօսին. մին է նոցա ա-
ռաքելաբար, որ հասարակ է ամենեցուն. իսկ միւսն նոցա

դրաբատ և նը, սեփականել քրմաց, և իրաց կրօ-
նից նոցա :

Համօրէն կղզին այժմ բաժանեալ է յերկու տրուն-
ծին և տրուածին դանաեայ, եւ միւսն հոլանտա-
ցոց, զորս յառաջիկայդ տարագրեսցուք :

Տէրութիւն Գանդեայ :

Գանդեայ պատրագրէ զնեերբին մասն կղզւոյն, և ի
ը տրաբնիչ հասարգի բնակչաց նը . ունի նա-
սեփական թագր՝ որոյ տրուածն է միապետական, և
կոչի թագր գանդեայ : Բաժանի ՚ի 20 գաւառս կամ վի-
ճակս . (՚ի բաց առեալ զնահանգն նախայիշատակեալ
սեպհատ ազգին . որք են երբեմն մասնաւոր հասարա-
կապետութիւն .) յորս են . ՟ . քաղաքք երեւելիք , որք
կոչին : ՀՀլեսուինիոր . Պանդօլա . Տիւլինիոր . Միւսո-
պինիոր . և Գանդի կառուցեալ ՚ի միջին տեղւոջ կղզ-
ւոյն . մերձ առ գետն Մավելանիկա . որ յիջագոյն
ծր գլխաւոր մայրաքաղաք համօրէն կղզւոյն . և ա-
թոռ ամ թագրաց նը . բայց գինին հրդեհակէզ առ-
նելոյ գնա հոլանտացւոց կարի նուազեցաւ յառա-
ջին ծախսէ և ՚ի մեծուէ խըմէ . մանաւանդ գի և
բնակուելոն թագրն նը այլեւր փոխադրեցաւ , որ և
այն ոչ սակաւ անշքացոյց գնա : Իսկ վե այլոց քա-
ղաք . ոմն և վե գաւառաց չունիմք առաջն ինչ
նշանակել , բայց միայն՝ գի այն 20 գաւառք կամ վիճակք
բաց ՚ի հնգից , որք կոչին Վալլաս . Հուպերթուէ-
հոլանտալանդ . Հօնդօնդի . և Գանանիօնդ պատրագրին
՚ի բերեր արգաւանդս և յորնաբերդունս , առաջինք
՚ի պատուական ջուրց , միով անուամբ կոչին Գօշ
փնդա ըի լեռնասարք . և թագրն որ տիրէ կոչի թա-
գաւոր գօնտենատոյից , կամ լեռնասարից :

Տէրութիւն Հոլանտացւոց :

Տէրութիւն հոլանտացւոց ձգեալ աւերածի ը բովան-
դակ շրջակայ եղերս կղզւոյն երբեմն 36 մղոնաց
չափ լայնութիւն . և ուրեք ուրեք մինչև ց50 մղոն . յո-
րում բնակք բազմագոյք և ամրագոյք գտանին : Գաւառ բոլոր
հարթանապատամ կամ ճահճանապատամ ցամաքակղզին,
և տրուածն վանիսայ , է ը իշխանութիւն նց . յորս յա-
ռաջագոյն տիրեր միոյն իշխանի բուն բնակ երկրին

զոր ասանկին փորդուքալք հանդերձ համօրէն տամք
իւրում, և տիրեցին երկրի նը. յորոց յետոյ առին
հոլանտացիք: Բազում ձեռք են ի սմին տէրութե-
ղբօս աւելորդ համարիմք ի մատնասարի յիշատա-
կել. վը ղն հոլանտացիք ոչնչ զանազանուն ղնեն
ի նոն. այլ Թուրեն միայն զսմրոցս և զքղքա նոցա.
որոց գլխաւորքն են սք:

Քուլմոյ: Ի գլխաւոր քաղաքք համօրէն կղզւոյն, շի
նեալ ի վր լերնոյն ինչ հողոյ, որ ձևացուցանէ զը-
ծոց ի ծուձն որ և է պատճառական նաւհնդկստա վը մի
ջակատն նաւուց: Այս քաղաք առ յարուբէն փորդու-
քալաց էր մեծ յոյժ և ընդարձակ. զոր հոլանտա-
ցիք անձկացուցին առ ի կարող լինել առաւ զօրօք
պատսպարել զնա. իսկ ը հակառակին զսմրոցն
ընդարձակեցին: Եւ Թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծա-
չէն, բայց և ոչ կարի անշուք. զի ունի պատուճա-
կան շինուածս, յորս երևելքն են հոյակապ տաճարանք
լչևանին հոլանտացւոց: Յամին 1520 փորդուքալք
ամրացուցին զքղքա զայս. ոտ և զայլ բազմ տեղիս
կղզւոյն. զոր ի 1656 զինի բազում դժնդակ պատե-
րազմաց՝ առին հոլանտացիք յանուն Թագաւորին
գանտեայ. բայց անձանց սերմականեցին զնա. և
առեալ դաշին՝ բռնուքը զինուցառին և զանտատա-
դարխանեանաց որք մերձ են ի քաղաքն:

Նէկոմոյ կամ Նէկոմոյ: Ի սմրոց երևելի շինեալ ի
փորդուքալաց երբև 25 մղոնաւ հեռի ի քաղմոյէ
ի հիւսիսակողմն, շինեալ ի պաշտպանուքն տեղեացն,
յորս լինին կինաամունք. ի ծովակողմն պաշտպանեալ
է ի ծովէ և ի դետոյ մոյ, որ առաջ ձևացուցանէ
նաւահանգիստ պատճառական վը փոքր նաւուց. իսկ
ի ցամաքակողմն ունի երկու պատուճարս ամրա-
կուռս:

Քիլսո, կամ Քիլս: Նաւահանգիստ պատուճական ը
զայլ ամ նաւահանգիստս կղզւոյն երբև 20 մղոնաւ
հեռի ի քաղմոյէ ի հիւսիսակողմն:

Գաւքենբեն, կամ Գալտէնբեն. Ի կղզի երբև 16 մղո-
նաւ հեռի ի քաղաքայ ի հիւսիսակողմն. երկայնու-
թեն ձր է երբև 32 մղոն. և լայնուքեն երբև 3. և
փոքր ի ուրէ: Երկու աշտարակ ունի և ամրոց
մի՝ հանդերձ պահապան զօրօք: Ա՛օտ առ սա է նա
այլևս երկու փոքրիկ կղզիք կոչեցեալ Ա՛ուէօ. և
Քէսրոմայէ:

Ա՛անար: Ի կղզի յարևմտեան ծովեզրն սէլանդայ,
և ի հիւսիսոյ նախընթաց կղզւոյն. զոր առին հո-
լան-

ընտացիք ի փորդուքալաց ի 1658 • յորում ամն քալորվին ի բաց հանին զնա ի սէյլանայ • ունի նա հանանուն քղաք, և գեօղս բիւմս: Դիմաւորք վաճառք նր է ձուին, որ առատ է անդամօր • ի նախնեաւն անուանի էր և ի պատճառս պատուական մարգարտաց, զորս հանէին ի ջրհակայ ի ծերաց նր: Ի կղզւոյ սոսկ մինչև Մոմմանագրիւնդին, որ մօտ է ի ցամաքն, գտանին բիւմ աւազակոյտք, կամ սակաւա- ջուր տեղիք ի ծովու ընդհատիք անձուկ նեղուցիւք, զոր փորդուքալք կոչեցին Կամուրջ առ մայ:

Տէնիէ • Միսիէլտուրի • Հմոդերդամ • Լեյդա Հնդհոյսէն • Ոտդերդամ • Ռովտ • Հաղորին • Քահապինէ: Են փոքրիկ կղզիք ընդ մէջ նախագրեալ կամրջին ադամայ և ծայրին Ձուխանաբազանայ • որք ըստ առաւել մասն ամրացուցեալ էն, և պահպանէլ ի զօրականաց, առ խափանել զանցս նաւուց այլոց ազգաց: Առ մուծանէն ի նաւս զիւղս, զոր ունին տանիլ յայլ տեղիս:

Ճափանաբազամ, կամ Եափանաբազան, և կամ Եափանաբազամ: Ի ցամաքակղզի, որ յերջապոյն մասնաւոր թեքրուքի էր, բարեբեր և բազմամարդ • ունի անառատս բիւմս, և դաշտս արդաւանդս • քայց չուր բարի սակաւ: Եւ բաժանի ի երկ գետս • ունի բիւմ փոքրիկ քաղաքս, և 159 գեօղս և աւանս, և համանուն գլխաւոր քաղաք կառուցեալ ի գլուխ ինչ հողոյ, արածայր աւարառեալ ի ծովէն, առ որով ձգի նեղուց անձուկ և երկայն, որ և ձևացուցանէ զայս ցամաքակղզի բաժանեալ ի չորս գետս: Ընդարատ քաղաքիս է երբեմն 4 մղոն • ունի բիւմ գեղեցիկ փողոց, վայելուչ շինուածս • յորս է մեծաշէն անհեքանոց մի, և եկեղեցի փոքր • և այլ բիւմ շինուածք: Ունի և բերդ ամուր և մեծ շինեալ ըստ կանոնի, յորում բնակէ իշխանն հոլանտացւոց, և նմ պատշաճանատուքս վաճառատեղւոյն ընկերութենէ: Ի նախնեաւն առատ մեծաշէն և բարգաւաճ էր քաղաքս այս, զոր յուցանեն և մնացորդք նախնի հոյակապ շինուածոց նր, և մանաւանդ մեծաշէն ըստորոյ: Զայս քաղաք ի 1658 առին հոլանտացիք ի փորդուքալաց: Փորդուքալք, որք յառաջ քան զհոլանտացիսն տային տերիկն սմ, զհիւսիսային ծայր նր անուանեցին Սուրբ ծայրէզ • ուր կայր և ամրոց • բայց այժմ աւերեալ է:

Դրինգէն մուխ, կամ Դրիէնմուխ • որ և Գանգանէլա: Է քա-

քաղաք յարևելեան Եվերսմելեան կղզւոյն՝ ի հիւսիսոյ Ամստերդամայ՝ ի վեր լերդմէ ինչ հոլոյ, առ որով են նաւահանգիստք պատճառականք և անկոյթք վտ ամ նաւուց. ունի և բերդ ամուր և հզօր. բայց չիք անդ վաճառականուն ինչ. քանզի երկիր նր ոչինչ վաճառս բերէ։ Ոչիկ քաղցմ անգամ լքին զնա հռ լանատացիք. բայց յետոյ առին վերստին երկուցեալ թէ գուցէ՝ այլոց ազգաց մնասալ՝ ի նմ, միաբանեալ ցին ընդ Թիւրին դահեսոյ՝ ի վնաս նոցա։

Պարտաքիա, կամ Պարտիկալ։ Ի քաղաք և ամրոց՝ ի կղզի ինչ լինն մերձաւոր. կալեալ զանուն՝ ի դեղատոյն, որ մնանէ՝ ի ծոց ծովու, առ որով կանգնեալ կայ ամրոց՝ ի պահապարուն կղզւոյն։

Բռնիա պէ կապէ. ՚ի ծագ կազմ։ Ի քաղաք մեծ, և հզօր շինեալ՝ ի վեր լերդմէ ինչ հոլոյ, ՚ի ծայր կղզւոյն՝ ի հարաւակողմն։ Ունի ծով, կամ նաւահանգիստ գիտ բաւական և ի մեծամեծ նաւուց, այլ մուտն նր վտանգաւոր է ի բազմապատիկ ժայռից, որք կան՝ ի ծով անդր. առ որով՝ ի բերան նաւահանգստոյն ունն ասեն և անուն են երկու ամրոցք. ուր նստեալ լինան ունն հոլանտացոյն։ Յառաջագոյն մինչև էին առեալ հոլանտացիք զբոլոմպօ քաղաք, ոտ էր նոցա գլխաւոր տեղի՝ ի սկզբան. անդ էր և աթոռ հանդերձական հուսկական նոցա, ուստի ծաղկէր յոյժ և բարգաւաճ. այլ այժմ ոչ ևս է նոյնպէս. սակայն և այնպէս նշանաւոր է առ նոսա, զի անդ բառնան ըստ բեռինս, զոր ունին առաքել յԵրուսաղէմ։

Ամստրդէ։ Ասեն, կամ ամրոց, ուր հոլանտացիք հաստատեցան զպղտիկ, և զիսահ֊ֆէ. զոր լինքեանք մուծին՝ ի սկզբան կղզին։

Պէլէնիամ։ Ի ստան երևելի առ կարմիր ծոցով՝ ի հարաւային ծագ կղզւոյն, յարևելեան կողմն նաւահանգստի բառնդա ոմն կադեայ։

Դէնհալէ։ Ասեն առ համանուն ծոցով յարևելից պնդլինկամայ մօտ առ փոքրիկ գետ մի։ ՚Ի շրջակայ վիճակի սր է գլխաւոր տեղի որոյ փոյց։

Բանդէ։ Ասեն յարևելեան ծովեզերս կղզւոյս, նշանաւոր սակս երևելի կառուցանն գրնդաքէլեայ որ՝ ի վիճակին արեբադեայ, ոչինչ կարի բացագոյն՝ ի տեղւոջէ ասոն՝ ի հիւսիսակողմն։

Տինաֆտա։ Եր գլխաւոր քաղաք մանուածոր ինն թաղտարուէ ընդ միջ երկուց առուոյից Քաւիդուրա գետոյն. այլ այժմ աւերակ է։

Մարիբօ. Ընդրամալէ։ Եւն փոքր կղզիք։
Համինհայ. Քանձիանդուբ. Քոդեօր։ Եւն ամրոցք ծո-
վեզերեայք յայլեայլ կողմանս կղզւոյս։

Մալաբէանդ, Լափէդիւեան, Կոմբէան, և Մալեբէ կղզիք։

Մալաբիեան կղզիք եւն քիչ մանր կղզիք սփռեալք յովկիանոսս անդր, որ քերէ առ եղերօք մալաբարայ, և ի խուռճս խուռճս բաժանեալք, որք կոչին Ադօլ, կամ Նահանգք. և իւրաքանչիւրն կայցուցանէ զմանաւոր փոքրիկ իշխանութեամբ բաժանեալ յայլոց։ Փորդուքալք գաղին զինք ի 1507-այլի թագաւորեաց գեղեցկայիկք և անդրնայիկք նոքա անբերրս և գժոխալառնացս, և սակաւ յոռւբէ օդոյն, և անարգասուրբեն երկրին, զի ոչ բուսանին անդ ոչ ցորեան ոչ որիզ և ոչ այլ արմտիք։ այլ միայն նուռն և լիմոն և կիտրոն և այլ այսպիսի պտուղք։ Գառանց անդ և բուստ։ այն է՝ մէրճան։ և ծովային ինչ խիտ անձ մանր քարիւր կոչեցեալ, զոր ի պանիսալայ ի կիր առ կանեն վիմանական մանր դրամոց։ այլև արուսեակ, որ է ծովային եմն խեցի, ազնիւ քան զսատափ, որ երկին երկին հարկանի։ Ա յս կղզիք բաժանին ի ժէ նահանգս բնական եմն բաժանմամբ։ և իւրաքանչիւրն պատեալ շուրջանակի բազմակոյս քարամբք ելս պարսպաւ որ պաշտպանէ զնոս ի բռնաւէ ծովու։ և գժոխարամատոյց գործէ մինչ ընդհատաւ իւրաքանչիւրոցն ելս 90 մղոն ոմանք յաւելու և ոմանք նուազ, ՚ի զինի միոյ կարգաւ գասաւորեալք և երկայնեալք ՚ի հիւսիսոյ ընդարաւ։

Թիւ բնակչացն հասանէ 912 հոգւոց։ Ա ծադոյն մանր կղզեացն այնոցիկ է անասուն անբնակ. յորս ոչինչ բուսանի, բայց միայն խոտ և ծառք վայրենիք։ Ընթիւ ծովային թռչունք գտանին անդէն, նոյնպէս և խեցգետնին բազմ չափ։ Խակ ջուր քաղցր չիք յամենայն կղզիս, այլ միայն յոմանս, յորս բնակուն և, և այն ոչ ՚ի գետոց. վասն զի գետ բնաւ չիք ՚ի նոսա, այլ ՚ի ջրհորոց. քանզի ուրեք երեսուն չ, կամ 40 ոտնաչափ խորութեամբ, եւանէ ջուր քաղցր, նաև յեղերս անդ ծովուն։ ՚Ի նեղուցսն որք անջրպետեն ՚ի միմեանց զնոսա կղզեայ, անբաւ բազմութիւն կոհոլդիլոսաց գտանի։ Ա յս ամ կղզիք միանգամայն ուղղին իւրեանց ան վտակաց Թիւր գենիւ մահմետական-

որ

որ նաեւ ի Մալա կղզին, որ գլխաւորն է յայլս. սա՛ կայ բոլոր շրջապատ նր չէ ինչ աւելի քան զերիս մղոնս: Ի սմանէ կալան նաքա զանուն. զի անուն-
Տիվէ. նշանակէ կղզի. յորմէ կայ ասէ Մալիվէ,

նշանակէ կղզի մալայի:

Բնակիչք նր քան մեծի մասին արաբացիք են, կամ նման են արաբացւոց ի գոյն երեսաց և դէմս: Սմանք համարին զնս ելեալ ի քիւրդուստ ազգէ անտի, որ ի սէլեան. բայց այլք ոչ հաւանին. վասն զի քիւրդացիք սեաւ են, և բիրտ և յաղթանդամ՝ իսկ մալացիք ի դէմս և ի կազմած մարմնոյ նման են այլոց ազգաց, իսկ ի գոյն՝ աթաբացւոց: Ի մէջ նախնի Յապրայ պալատիս ունէր ծանօթութիւն ընդ սոցանէ, զոր եդ առաջին Տապրոբանէոյ ի՛ր է՝ սէյլանայ, ոմն և է: Ասէ թէ թիւ կղզեացս յայնժամ հասանէր ց1378. գուցէ թէ և այժմ այնչափ լինէն, կամ փոքր մի նուազ. թէպէտ և Թագաւորն մալայի անուանէն զանձն Թագաւոր 13 նահանգաց, և 12000 կղզեաց:

Ասա Հնդկաբեր է. թէ բազմ մանր կղզիք աւերեալ կորեան ի բունութէ ալեաց ծովուն: Յորմ նեղուցս, որք են ի մէջ կղզեացն այնոցիկ այնչափ սակաւ է ջուրն, զի եթէ նեղիլն սրածայր ժայռքն, որք են ի նմա, և չկայր երկիւղ ձկանց կամ Ասիոն անուանեցոց, որք հաւասար են կոկորդիլոսաց, և կլանեն զմարդ, մարթ էր և ոտիւք անցանել ի կղզւոյ ի կղզի, մանաւանդ ի Ձիմա տեղատուէ ջրոյ ծովու: Անուանք խմբից, կամ նահանգաց կղզեացն են սոքա:

ա. Դհիւլաթուլ Մատիս.	ը. Մօլուվէ.
բ. Միւլաթուվէ Մատուվէ.	թ. Նիւլանգուս.
գ. Պապիթօլս.	ժ. Դօլլս Մատուս.
դ. Մալօս Մատուվ.	ժա. Հաղուվ Մատիս.
ե. Հաբիատօլլօն.	ժբ. Սուվատուվ.
զ. Մալէ Հաղատօլլօն.	ժգ. Հադուվ. և Բիւա Մօ
է. Փուլիսուվ.	լուգվէ:

Երկու յիսունքս թէպէտ անջատ են ի միմեանց, սակայն համարին իբրև մի, վասն զի կարի փոքր են: Գլխաւոր կղզին, ուր ասացաք է մալա կղզին. յոր բուն չիք քաղաք. այլ միայն բազմութիւն տանց ցրիւ ըստ համարին կղզին: Ապարանք թագաւորին քարաշէն է, այլ դիւանատարք, և շինուածք նր դլխովին անարուեստ. ի շրջակայս նր ունի պարտէզս և բուրաստանս և ջասմուհաս և աւազանս: Բայց ի սմանէ ի բոլոր կղզիս յայտնի չիք ինչ յիշատակաց արժանի:

Լաք

Լատվեդիվեան կղզիքն են՝ ի հիւսիսակողմն նախորդ եղեալ կղզեցոյդ. և ձգին ընդ երկայն առ մայրատարածս. որք ընդ մեծի մասին անբնակ են և աննշան։ Յորոց գլխաւորքն են՝

Գեյայի. Մալէփվէ. Գալբինի. Գարթօլի. Պէդրոս բաքոս. Հինդ. Դինդուվ. Մէրեյար։

Կամբեան կղզիք անկանին ընդ սբնտ նահանգաւ և ձգին յարևմտեան կոզմն Մահաս Սարին։

Սալսեթէ կղզին է՝ ի հիւսիսակողմն պոմպէյեայ, և՝ ի հարաւակողմն պաքայիմ քաղաքի, որք են՝ ի ցամաքակղզին որ յայն կոյս դանդէսի, հիմ տրբան Ծի։ Երկայնութեան է 26 մղոն. խակ լայնութեան 8 հիմ 9. որ և է ընդ հիսանութիւ մայրաթայից, զոր առին՝ ի փորդուքալացւոց, և ոհան այնուհետև առպատակել՝ ի ծովու, զառաջինն յարձակէին միայն՝ ի վր փոքրիկ նաւուց հնդկաց. ապա այսպիսի առպատակութիւ առ սակաւ սակաւ այնչան զօրացան, մինչև առնուլ նոյ և յերուսղացւոց նաւս մեծամեծս։ Վերջ յաջմին 1722 անդրնացիք միացեալ ընդ փորդուքալս էլին պատրաստ՝ ի վր նոյ. այլ բռնադատեցան կորագլուխ և հանդերձ բազմ վնասու անդրէն ընդ կրունկն դառնալ։ Նոյնպէս դիպաւ և հոլանտացւոց, որք՝ ի 1724 ելին մեծամեծ նաւուք եղեն՝ ի վր նոյ։ Ապա՝ ի 1755 անդրնացիք միացեալ ընդ մայրաթայից. առին զմեծ մասն ամրոցաց և նաւահանգստից, որք էին տէրունք սպառատանաց ծովային հինից. ուստի և այնուհետև տալահռչակեցաւ այն ճնշիչ։

Ցամաք կղզի յայնկոյս գանգէսի։

Յայսմանէ ևս հնդկաստան ձգին ընդ ցամաքակղզի բայց երկայնագոյն յոյժ. ընդ զնաթեցիան, որ յայնկոյս գանգէսի, հիմ քան զրբան, որ՝ ի գծէ դիերթահաւասարին ձգի մինչև ցանդր ևս քան զաղաբան խեցգետնի, մղոնս իբրև 1920։ Խակ յաղեմից յարևելս ընդ 15 աստիճանս, մղոնս 900։ Բայց՝ ի հարաւակողմն՝ ինչ ցամաքակղզի աւարտի։ Զայս ամ տարածուն երկիր, յորում բազմ թագաւորութիւք, և մանաւանդ տրութիւք պարսունակին, ան վտրուն էղև Ծագրաց միով անուամբ կոչել։ Զամաք կղզին կիմ հնդկաստան որ յայնկոյս գանգէսի.

այբ

առ՝ ի զանազանել՝ ի միւս մանկէ հնդկաց ծնեալ, որ կոչի Ջաւանք կղզի, ևմ Հնդկաստան յայս կոյս գան դեպի. որ և է մեծ ցամաքակղզին տրքաստանայ, և մասն մուղալաց ծի. զորմէ յայս վայր ճառեցաք: Այդ՝ զայս մանն հնդկաց ոմանք՝ ի բուս ընդհանուր մանսունս բաժանեն, ըստ բնից գլխաւոր կոլմանց ծի, որ յարևելս, յարևմուտս, ի հիւսիս և ի հարաւ. այլ մեզ լաւ ևս թուեցաւ բաժանել զայն ի մեծ նահանգս կամ ծս. որք են:

ա. Հնդ. ընդ որում և Դինէրս.	ը. Ընդ.
	ե. Քամպայս.
բ. Հնդստան.	զ. Լաոս.
գ. Հաւա. ընդ որում և Բէնգ և Մէնէն.	է. Քուչինչին.
	ը. Դաւնգին:

Այս ուրեմն նահանգք էին այլևայլ ազգունք. յորոց ոմանք յետոյ միացան՝ ի մի թագաւորութիւն ոմն ստորև ուղղիմք նշանակել, ոմն և զկառավարուն, և զկրօն, և զայլ այսպիսս հանգամանս նոցա յիւրաքանչիւր տեղիս նշանակութեամբ, որչափ ինչ հնար եղև մեզ տեղեկանալ զայնցանէ:

Յօդ ա. Լատակաւորութեան հնդկաց, կամ ասեմն. և դիպուց:

Ընդ՝ ի հիւսիսոյ սահմանակից է դիպեդայ. յարևմտից՝ պանկալային. յարևելից՝ թագաւորութեանն հաւային. իսկ՝ ի հարաւոյ՝ արագանայ: Երկու մեծ ծաւիծ գետս ունի. մին կոչի Պրահմաբուտրէ. որ գնայ խառնի՝ ի դանգէս՝ ի ներքոյ տաքայ քաղաքին պանհալային. իսկ երկրորդն Ջանդիկամ. կալեալ զանուն՝ ի քաղաքէ մնոյն առ որով քերէ յծին արագանայ: Ունի սա իւր սեփական թագր. և բնակիչք նր կուռապաշտք են ըստ օրինակի այլոց հնդկաց, որք յայս կոյս գանգէսի, և յծն մուղալայ: Ոմանք ասեն, թէ՝ ի նախնուն մասն էր սա պանկալային, և թէ՝ ի սմա գտաւ զառաջինն վաճառին. յետոյ աստի հանեալ՝ ի բեկու և յծն չինաց: Ունի բուս ոսկւոյ արծաթոյ երկաթոյ և կապարի. որք թէ բարւոք կարգաւորեալ էին, առատաբեր ևս լինէին քան զոր ծնին այժմ. այլ աղ, որ կարի պիտանացուն է մարդկան, ընդ բնաւ, ուստի բնակիչք տեղւոյն, առևտրեն

ցան

ցան հանել աղ՝ ի բուսոց ինչ, ըստ երկար եփելոյ: Ապա՝ ի սկզբան ամսոյ ընդ ամենայնի պատմանէց անտի պանկալային գնացին անդր, հասեալ և անդ մուծանել զնոսան պաշտամունս նուբեանց. վասն զի մինչև ցայնժամ բնական օրինօք գնային անդէն: Սա քա հաւանեցուցին ժլիդեան, թէ կարէ հաճոյ լի նել ընդ և ծովային՝ ի կիր առնուլն: Իսկ Թիգրն հաւանեցաւ ընդ այն, բայց ընդ սովին պայմանաւ. զի վաճառականութենէ աղին լեցի՝ ի ձեռս նր. և մի ոք կարասցէ բերել անդ աղ, բայց միայն պանդ կալացիք. և նաւակքն յորս բարձեալ բերի աղ՝ ի վեր ընդ գետն՝ զառիլն առնուցուն առ սահմանօք նոքա տրուել նրոյ: Սովին ստաբանութենէ պատմանաց բացաւ դուռն մեծ վաճառականութենէ պանկալացւոց. զի ամի ամի աղ բիլ՝ առնին անդր. որով և հարեւրոյ երկերիւր շահին, և առաւել ևս: Եւ անտի բառնան ակաւ ինչ ոսկի և արծաթ և փղոսկր և եղջիւր միկոյ, այն է միակի. և փայտ. և արծուիճ և խէժ, այլ առաւելքան զնոսա մեծագոյն որ առաւ է յոյժ անդէն և լինի առանց ինչ խնամակալութենէ մարդկան. զի որդունքն գոյանան՝ ի վեր ծառոց, անդ ածեն անդ անանին և անդէն գործեն զմեղս: Իսկ բնակիչք չուանին այլ ինչ առնել. բայց ժողովել զնոսա. և որք ուրեք ուրեք մոռացմամբ անտի, ինքեանք ածկանեն զսերմն: Եւ այս պրեթէ յամի երկուտասան անգամ լինի: Ի ցամաքային ձիակս առատագոյն լինի, քան յանձրևայինս: Այս աղգ մեծագոյնք Թէպէտ պայծառ են և շողշողուն, այլ սակաւաւոր և կարծր, զոր՝ ի հնդկիկս կոչեն

Մունկ:

Թիգրն աշամայ է մեսապետ ինքնիշխան. իսկ ժղիդն Թոռն իջեալ հայրենական սերնդոց: Ջինոքա որք բնակին՝ ի հարաւային կողմանս են Թխապոյն հնդիկք: տափարակաբնիք. իսկ որք՝ ի հիւսիսայինս պրեթէ ամենք ուղտս ունին՝ ի պատերազմի և գծատրուն գիմանալ նոցա այլազան: Ամենեն պրեթէ մերկ լինին, միայն զմէջ մերկացեալ փոքր ինչ կտաւեղէն հագուստ ածեալ զմիջոյն: Ի գլուխս կրեն գլխարկ շուրջանակի զարդարեալ ատամամբք խոզի. ունին և գոտ կանջս գինւոց մեծամեծս ոսկի և արծաթի: Ամեն Թոլուն գինոյ երկայնեալ մինչև ծունկն ի վեր Թխկունս ունի. իսկ կանայք միայն ածել զայն: Եւ խոշոր չափ ինչ ասոյ բնութենէն: Բազմակին են. և խոշոր

գոյն

քանչիւր տուն ունի շուրջանակի բակ. և ապրիլ ամի ջրոյ առ՝ ի պէտս բազմանեայ ընտանեայ տանն. և փիղ մի՝ ի դիւրուն կանանց իբրեանց։ Հաւելաւ գոյն կերակուր նոյ ե ամս ետ. վայ յամ քաղաքս յամ ամիսս տարւոյն լինել վաճառ շանց։ Յայսմ ծի հն այդպիսք յորվք. բայց՝ ի խալղոյ նոյ ոչ մզեն գինի, այլ թուղուն ցամաքիկ, և ապա ձիւնաւ մզեն անոի հեղանիւթ իմն ոգելից, և զօրաղ ըմպանուն ցքուց։ Գլխաւոր տեղիք սորին Թիֆրուն են։

Ջամպաղա, կամ Ջամպաղա. որ ըմպանց Յապրայ ե գլխաւոր մայրաքաղաք սորին տերուն կառուցեալ ըստ ձկի երկրին, քանի ամ մնացաւ հեռի՝ ի Ջաֆիկամ դեռոյն յարևմտեան կողմն։

Ֆօսֆոտա։ Քղքի յարևմտեան եզր նորին դեռոյ՝ ի հարաւոյ չամուտրայի։

ՀՀամ, կամ ՀՀէմ։ Ի մայրաքաղաք, յորմէ առնու զանուն հաւօրէն Թիֆրուին կառուցեալ առ Լոֆեայ դեռով առ սահմանօքն դիսէդայ։

Դիէօրա։ Ի գլխաւոր քաղաք ծի ինչ, կամ մանաւոր տերուն. զոր ոմանք Յապրայ շինօիծն ըստ Թիֆրուն աշամայ. և ե՝ ի հարաւոյ քօսիուայ, յարևմտեան կողմն չաֆիկամ գեռոյն։

Ընդ անդ և այլ բազմ քաղաքք որ Շիէն. մերձ՝ ի սահ կալա։ Սէօտ. Ֆոմոդա, սահմանակից դիսէդայ։ Ազիկօն. ՝ի հարաւակողմն Շոմոյ կոչեցեալ լճին, կամ ծովակին, որոյ դիրք, և տարածումն չե յայտ որոշակի։ Ջոֆօմոտ. Ան. յորոյ զոմանս ունիս տեսաբ նեալ Յօհաննէսեանցն մեր։

ՅՕԳ Ը. Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒՆ ԱՐՈՒԱՆԱՅ։

Ա յս Թագաւորուն կարի տարբին ե քան զերուինն աշամայ. զոր՝ ի հիւսիսոյ ունի իւր սահմանակից. յարևմտից՝ զսանկալա. ՝ի հարաւոյ պատուալ ե ովկիանոսիւ. իսկ յարևելից ունի իւր սահմանակից զերուին հաւայի և բեկուայ։ Ոմանք Յապրայ գգեան չանդիկամ դնեն սահման ըմ մէջ սորին Թագաւորուն, և պանկալայի. արտաքս Թողեալ զսանդիկամ քղքն, զոր նոքք դնեն՝ ի պանկալա։ Ա՛ւ Թէպէտև յառաջագոյն ակնարկեցին նմա մուղալք, և կարգեցին անդ զկուսակալ. սակայն և այնպէս պարտ համարիմ զսա միացեալ ըմ Թագաւորութեանն

արա-

արագանայ. վե՛ր զի բնակիչք նր զնոյն գեն ունին, զնոյն բնաւորութե բարուց, և զնոյն լեզու զոր ուրա-

գանացիք։

Ունի բազմ գետս. յորս գլխաւորքն են Զանդիկա. որ երթայ ՚ի դիակեգայ, և անցեալ ընդ Ծն աշտանայ, կիմ ասեմայ մտանէ ՚ի ծոցն պանկալային մերձ ՚ի բերանս գանգիսի։ Հնդոփան, որ կոչի և Քաշէբիա. սա ևս է գետ մեծ. որ երանէ ՚ի լերանցն աշտանայ, և բաժանել յերկու առաջս, մտանէ յարտագան, և անտի զերծ յովկիանոսն։ Ալ մերձ ՚ի բերան նր, գտանին ՚ի ծովն բազմ քարաժայռք և կղզիք աւազոյ ընդ որս հարկ է անցանել բազմ զգուշութե, նախ քան զժամանել ՚ի տեղին, ուր գետս այս գործէ նաւատ հանգիստ խոր և բաւական ՚ի մտգ նաւուց վտ ձառականաց։ ՚Ի ծովեզերեայ կողմանս սորին ծի ընդ երկայն առ ծոցով պանկալային լի հն մանր կղզեք, քարաժայռք և ձախին տեղիք, յորս վտանգին բազմ անգամ նաւքն, որք նաւեն ՚ի կողմանան յայնոսիկ։ ՚Ի կղզիս անդ բնակին աղքատ ձկնորզք ոմանք, յորս

չնք ինչ յիշատակաց արժանի։

՚Ի հարաւային կողմանս սոյն ծի սահաւ հն բնակիչք, այլ յաճախեն անդէն գազանք վայրենիք. գր վագր փիղ ցուլ վայրենի և այլ սոցին նման անբան ոտիւ գազանք։ Հիւսիսային կողմն ՚ինախնաւին հաբի բազմամարդ էր. այլ այժմ ոչ ևս է նոյնպէս, ՚ի պատճառս պատերազմաց, և այլոց բազմապատիկ խռովուեց, որք յաճախեն ՚ի հնդիկս։ Օդ երկրին հաբի ջերմ է, այլ մաքուր և առողջարար. մանաւանդ յայնմ եղանակի տարւոյն, զոր նորա ամառն անուանեն. զի ՚ի մէս եղանակի զոր ձմեռն կոչեն, յորում ժամ տիրեն անձրիք, և օդք խոնաւք, յաճախեն առնդք վտանգաւորք, և այլ պէսպէս ախտք։

Յառաջին ձիկս արբոյն արագանայ էր հզօր ինքնակալ, և ահարկու համբրն սահմանակից թիգրաց։ ՚Ի վախճան նախընթաց դարուն գեռևս ծագիէր ՚ի ներսն նր, որ և կրէր մականուն այսպիսի ՚ Բարձր և գերահռչակ ինքնակալ, որ պայծառացեալ փայլէ ՚ի մէջ թագաւորաց արեւելեայց. ոչ արեգակն ՚ի մէջ աստեղաց երկնից. յորոյ ՚ի կարողուէ զօր հուրքն ամ ազգք. միշտ յաղթական թշնամեաց իւրոց. և ոչ արբանեակն ոսկւոյ, էն։ Ալ և այլ սոցին նման վեհմտական վերաբառնութիք հնդիկ ինքնակալացն սահոյ՝ յուցանեն զնախնի կարողուն թագաւորաց սորին ոչրուէ. որք բաց յանբաւ զօրաց

ունէին և ի ծովու բնչ ցանկանային, այն է՝ ձքտե-
լիս, և այլ նոյս պիղծ ի խափանել զվաճառա-
կանութեն մերձաւոր ազգաց, և ի յափշտակել վա-

Ճառս և գերիս ինչպէ:

Յարքունիս անդ Թէքուրէ գոյր սենեակ ինչ համակ
ոսկեզէն, զարդարեալ առհասարակ արձանօք կուռս, և այլ
զանազան ոսկի և ակամանուս զարդս, ուր որ
հնալ կային և երկու մեծամեծ և իբր անգին կար-
միր յակինթեք. որոց վն բազում պիղծմունս մեկնին
ընչակայ Թէքէք. այսպիսի նին պատրուակաւ, թէ
որ միանգամ առնու զայն երկու յակինթիս, ունի
այնուհետև տիրել համօրէն մերձակայ Թէքուրէց:
Ալլ այժմ ոչ ինչ ոսկեզարդ սենեակն այն կո-
ղոպտեցաւ յայնչափ մեծամեծ խառնուրեաս և ի պատ-
րաստս, որք եղեն ինձս:

Ի հասանել անդ փորդուբալաց, չետ առեղ ինչ ժա-
մանակի կարգեցան ի Թագաւորէն վերակացու,
և կառավար առաքուածոյ նաւուց նոցա, որք
ընդ երկար ժամանակս վարեցին զայն պաշտօն. զի
յետ ցնկանալոյ էր մի ոմն հրամանատար ի փոր-
դուբալաց. որոց կարգեալ էր Թոշակ յարքու-
նուստ. և բաց յայնմանէ, նաև յաւարաց անսկ ու-
նէին բաժին: Յամին 1690 ի վերանալ Թէքրին ա-
րտանայ, յարեան երկու որդիք նր հակառակ մի-
մեանց ի ժառանգել զաթոռն հայրենի. յորմէ մե-
ծամեծ քանդմունք և աւերածք գործեցան յՅն անդ:
Եւ ոչ միայն ըստ միմեանս էր այնչափ վն իրարանց
յամրորդուեն, ըստ որչափ վն ժառանգելոյ զվճռապանճ
ձնխուհան հնդիկ իշխանին ուրումն, որ առ ի վերջ
ծուցանել զանձն և զդանձս իւր ի յափշտակիչ ձե-
ռաց մողոլաց, որոց և հարկատու էր, խոյս ետ
հանդերձ գանձիւ իւրով առ Թէքրն արտանայ. ուր
փոխանակ ապահովութե կենաց և գանձուն, եգիտ
մահ դառնագոյն: Իսկ երկպառակութե երկուց
որդուցն վեր ի վայր արարին զԹէքրուհիս զայս. որ
Թէպէտ կայ մնայ և այժմ, բայց մեծապէս անկեալ
և անբաւական յառաջին վայելչութե և ի կարողու-
թիւն:

Վաճառականութե սորին Ծի է ի ձեռն հայոց, և
այլոց ազգաց՝ եւրոպացւոց պանկալացւոց. և բնակ-
չացն օրինաց, և քրիստեայ: Փորդուբալք, որք ոչ
վերագոյնք ասացաք կարգեալ էին ի Թագաւորէն
արտանայ հրամանատարք նաւուց նր, Թողին զայն
գործ և գնացին հաստատել զբնակութե իւրեանց ի
պանդ

պանկալայ, յորդորեալք ի խոստմանց իշխանին նը, այլ վրիպեցան ի յուսոյ, և կորուսին զերկուսեան ևս։ Եւ փակ նց մնին յարաւան հոլանտացիք. բայց առ ասկաւ Ճակ կացին անդ. վ ղի ի 1683 լբին զառելին ձանձրացեալք ի հանապազորդ նեղութեց, և ի հարստահարուեց բնակչաց երկրին։

Վաճառք, որք ելանեն յՅն ասսի են փայտ պատուական ի սիւս չինուածոց. կապար, անագ, վերջ նիձ, փղակր, և փիղ, զոր յաւր կողմանց հնդկաց տանեն անդր, և անտի սիրեն յայլևայլ տեղիս. որ և է մի ի դլխաւոր և ի շահաբեր վաճառաց այսր Թագաւորութեն։ Բայց ի փղոց զոր այլուստ առնեն անդր, ունի և այլ բաղմատեսակ անասուն. ջ վայրի գոմէշ խաչն և այծ խոշ և եզն սոպս, և բազս ևն. այլև որիշ տեսակ և պատուականն. որ համով և սիսեռակութիբ գրեթէ անզուգական է։ Վաճառեն անդ և պէտս պէս պէս ապրուստ պատուականք, և ոսկի. բայց քզն ոչ են նք բերք այսր երկրի. քիչ ի համարին լինել մուսդրդա գանձուց հանապհասկաց հնդիկ իշխանին, զոր սպան Թիքրն սրատանայ։ Իսկ յայլ կողմանց առնեն անդր ազդի ազգի ապրանս, բամբակ, պղպեղ, և այլ պէս պէս համեմիչս, ապատալ փոյտ երկաթ պղպատ պղինձ կաշի և անօթս հասարակս յանճապակեայս։ Սարքին գրամն նր կոչի գանձեն, որ առնէ չորս վիճ նէպկեան լերկ, առաւել ջ զմի զուռուշ կոստանդնուպօլսոյ ըստ այժմեան արժէից. իսկ փոկ մանր փողոյ ի գործ ածեն զնովսկին նոին իշխողն գովքն կոչեցեալ, որպէս և ի պանկալայ և յայլ կողմանս հնդկաց։

Դեն սկ նման է գեղի բեկոճացուց. զոր սորվեալ անխիք սորագրել։ Կառաւունք նց ըստ ևնդի մանկն կառուցեալ կան ի գլուխս բարձրաւանդակաց, և են բազմարաճև. յարկք նց զարդարեալ արուարձս ոսկեզօծ գնատակօք, և այլ պէսպէս քանդակօք։ Որ մունքն ամրակուռ, բայց մի միայն դուռն ունին. իսկ պատուհան կիմ քնաւ չունին, և կիմ յոյժ աղկաւ. ի ննեբքս անդ են բիլմ արձանք առհասարակ նասեալք ոտն գոտամբ արկեալ. յորս ոմանք են հրեշակայաձևք կաւակերպք։ Ականջք նց սարագեալ են կայն կախեալ գիխամբք, քանզի երկայն ականջք գեղեցիկ համարին են առ բնակիչս տեղւոյն, ոմն և այնց ազգայց ինչ յայս ցամաքակղզի։ Երեսք և ձեռք և լանջք նց ոսկեզօծ են. իսկ մնացեալ անդամք մարմ

մաքրեցոյ սեաւ. որք և զգեցեալ ունին հանգերձս
սուրբ։

Քանզի նոյ ըստ մեծի յոյժ, որք վարեն անկեալ կենաց,
որոց դարձ է դառնալ առաքեալն մնեկանոյ. և բնակիլն
ի մանր սենեակս, որք ամ ուրեք կիսոյ են կառուցանոյ։
Հանդերձ նոյ դեղնագոյն, ոտք և գլխարկն. ևՀնելք
գլխոյն կարճ։ Բազում պարկեշտութիւ և ծանրութիւ
ընկալն ըստ փողոց միտս ունելով ըստ ինքեանս զբազմութիւ
աշակերտաց, և ոչ երբեք միայն։ Ի մատուցանելն
զպատշաճն հատց, անկանիլն ի վէմ երեսաց առաքելոցն նոյ,
և ընծայեն նոյ ծաղիկս, և ազգի ազգի խոտոյիկս
անուշահոտս։ Ոչ ամ առնտրոյ նոյ զինոյն յորդ ոչ
նին. այլ են ոմանք, որք առաւել սրբոյն համայ
րեալ են առ նոյ, որք և են ուխտառեղիք նոյ։
Յառին միանգամ առնեն հանդիսաւոր Թափօր, առ
նելով ի նմանն զմի ի հատց անուն բարձեալ ի կառս,
և բազմութիւ բրմաց նոյ զգեցեալ դեղնագոյն աթլազ։
Յայնմ հանդիսի ոմանք առաւել փոյթ եդեալ ի պատ
ուոնաւերոյն հատց՝ ընկնակամ արկանեն զանձինս ըստ
անուշոյն կատացն, ուր ջախջախին ոսկերոյք, ոմանք
և անդէն սատակամահ լինին։
Ի սմին Թափրուն գոռանին և բազմութիւք քրիստոնէից,
և մահմետականաց, որք ոչ միայն հրապարակաւ
կատարին զպատուամունս իւրեանց, այլև կարօղ են
առնուլ կանայս ի բնակչաց երկրին, և դարձուցա
նել ի հաւատս իւրեանց։ Ձէ յայտ Թէ ի քանի
դարուս բռժանի այս Ց. Ոմանք բաժանեն ի ժ,
հաւատակալութիւս, կիմ ձեռս. բայց յերկուտասան քա
ղաքաց անուն, զոր գնեն նոքա գլխաւոր տեղիք այնց
ձեռաց, յորմէ անծանօթ են։ Յայն սակս ի բաց
Թողեալ մեր զայն բաժանումն նոց, ունիմք յառա
ջիկայդ սատրագրել զոմանս ի քէզ, զորս գտաք
նշանակեալ ի գիրս Ծատրուեն սիրելոյ։
Ասփան։ Ի գլխաւոր մայրաքաղաք հաւորէն Թագա
րուեն. կառուցեալ ի ձէ հովտի, որոյ շրջապատն
է ւ տ մղոն. և մէջ բարձրարերձ և ժայռաւոր լե
րանց, յորոյ և նեղ և և անձուկ կիրճ լինչ հոսի ա
գարան գետն, անցեալ և մէջ քաղքին։ Անդք լե
րանց ի քալաքն կոյս փակեալ են հզօր գրամբք։
Ալ քալաքն, ոտք և այլ ամ քալաքք որ յայնկոյս
գանգիսի, անշուք են, և ապաստաչէնք. զի ատեանք
նոյ առհարկեն փայտաակերտք ի վէր բարձր ցցից շինեալ
առ ի խորշիլ ի խոնաւուէ և յողողմանէ գետոյն ի
բարձրանալն ջուրց ի յորդուելջ անձրեւոյ. այլև ի

'ի նեղուէ Թիւնաւոր զեռնոց, որք յանձախեն ըզ քաղվանդակ ծն։ Եւ է յարևելեան կողմն Ծկին. մերձ 'ի սահմանս բեկուայ։ Ընդարձակ է և բազմամարդ. ունի շուրջանակի պարիսպս. ումանք 'ի փողոցաց նր և 'ի հրապարակաց քարայատակ են, այլ խորտաց բորբք, և առաստարք. ուստի և դժուարաքայլ, և յանձրևային ժամս լարծուն։ Դլխաւոր շինուածք քաղքին են ապարանք Թիքրին. բայց և այն անշուք։

Օրէնդամ։ Քղքէ՝ մերձ 'ի բերան արագանայ գետոյն, որ յառաջն բազմամարդ էր և բազմավաճառ, զոլով նախնեցն պատուական. այլ այժմ մեծապէս անկեալ է 'ի նախնի ձոխութէ իւրմէ. Թէպէտ և այժմ գնան անդ նաւք հնդկաց, ուր և նստի գլուխակալ ումն արաքանցի։ Փոքր ինչ հեռի 'ի քղքէ աստի առ արագան գետով գոյ մեհեան երևելի ուխտաւորեալ այսր Ծկի. ուր յամ կողմանց ընթանան բազումք ուխտաւորացն նոյ, ուստի քան զամ մեհեանս նոյ առ է փարթամ և բազմագանձ։

Պէրօէն։ Քղքէ ծովեզերեայ քաջայարմար վաճառականութեան. ունելով բազմ դիւրութիւն, և պատուական նաւահանգիստ։ Իշխան նր է փոխարքայ, որոյ շուք և արտաքին հանդէսք գրեթէ ոչինչ ընդհատանեն 'ի շքոյ թագաւորին արարանայ։

Զանդիամ։ Քաղաք և նաւահանգիստ՝ դործեալ 'ի ջանդիամ գետոյն։ Յիջագոյն փորդաւքալք ունէին անդէն կալուածս. յորոց տարապրեցին զնա հոլանտացիք։ Իշխանութէն անդրկացւոց ալանկալայի՝ ձգի և յայս քղքէ. ունի և 'ի վերջ տիանկայ բազմավաճառ քաղաքին, որ մերձ է սմ յարևելից կուսէ, զոր և բազմ անգամ էառ ընդ իւրև ինքնակալն մողոլաց։

Բամա։ Քղքէ՝ աւուրբք ինչ հեռի 'ի պէրօէն քաղաքէ կառուցեալ 'ի դժուարամատոյց վայրի, թէ ըստ ծով, սակս յաճախս և գրեթէ հանապազորդ ալէկոծուէ, և թէ ըստ ցամաք 'ի պատճառս պատսուղ գաղանաց։ Են այլևս բազմ քաղաքք յայսմ թագաւորութէ. ունի Քօրօմայա. Սէպօն. Ջարա. Հասարամ. Դիէբա. Տօպ. Բայ. որ է նաւահանգիստ 'ի հարաւակողմն արագանի գետոյ։

ՀԱՅՈՑ Ի. Ի ԱՍԱՏԱՍՏՈՒԱԾ ՀԱՍԱՅԻ, ԿԱՄ ԱԲՐԱՄԱՅ, ԲԵԿՈՒԱՅ, ԵՒ ՄԻՆՆԱՅ։

Ա յս երեք Թագուհիք՝ որք ի նախնուն գնէին և անկախ գմբեանց, այժմ կացուցանեն զմի միայն Թագուհի կրկնապատիկ մեծ ք զհամօրէն հայաստանեայս, և բազմամարդ յոյժ։ Վայ և մեք միով յօդուածով ունիմք խօսիլ զնմա։ Յարևելից ունի իւր սահմանն զՏրուին անուանեալ լաւս, և զՇն չինաց։ յարևմտից՝ զարշագան, և զաշաք կիմ զաչէմ։ ի հարաւոյ՝ զովկիանոս, և զՀնդիամ։ իսկ ի հիւսիսոյ՝ զԴեսպեդ։ Հարաւայինն կողմն սր առհասարկ է գիւր գաշտաւայր։ իսկ հիւսիսայինն ը առաւել մասին լեռնայինն։ յորում են և լայնարձակ հովիտք արդաւանդք։ Ամուսին կողմանք Ծիս լի են բազմախիտ անտառովք, ուր գտանին և անասնատուք վտանգաւորք։ ի սոսկաց յաճախուն գազանաց, որք են վագր և փիղ, և այլ ամենի գազանք յաճախեալք առ սահմանօքն չինաց։ Երկու հռչակաւոր գետք ոռոգանեն զայս Ծ. յորոց առաջինն յանուն Ծին կոչի Հոան։ և է ի ի մեծամեծ գետոցն ասիոյ, որ ելանէ ի դիսիեդայ, ուր կոչի Ջամբով։ և անցեալ ը հաւա արքայանիստ քաղքն մտանէ յովկիանոս։ Ջուր նր սրընթաց է յոյժ քաղցր և մաքուր։ Առ պագան քաղքաւ ը պատմէլոյ տիւ շաց մտանենապրին։ անհնարին լայնեալ ընդարձակի։ և ունի անդէն զքարացուցիչ զօրութեն, որ ի տուղ ժամի քարացուցանէ զփայտ։ Ի սրբընկ նշխդագետ այսր Ծի մինչև ցհաւա արքայանիստ քաղաք նր որ է ձնհալոյ երկամսօրեայ, (քանի պարտ է ը հկեալն ընթացից ջուրց գնալ,) յերկուց կողմանց գետոյն առհասարկ են անտառք մեծամեծք ազգի ազգի ծառոց, որք ձգին ի խորս բազմօրեայ ճնհալոյ, յորում դրատանին բազմ գիւղօրէք, և բազմատեսակ կենդանիք։ Անդ առ ափն գետոյն կան բազմուիք կոկորդիլոս դազանաց, զոր Կումիր կոչեն, գարանեալք յաւազուտս գետոյն, մինչև չերևիլ քնաւ աչաց, և յետ նել անցաւորաց արտաքս ի ցամաքն, կիմ ի գալ գիւղական առ ափն գետոյ, յանկարծակի ի վր յարձակեալ կլանեն, ոչ միայն զմարդ, այլ և զեղն, և

զգո-

զգնամբ ոլջոյն . ջղի երկայնուն նց հասանե յերկս
գրկաչափս և առաւել : Գիւղականքն առ 'ի անբոյժ
կալ 'ի սարսափելի գազանաց անտի , յերկուց կող-
մանց գետոյն մեծամեծ գերանօք փակեալ ուն[ի]ն

ղեղերան :

Ինկ երկդ գետն կոչի Բէյհ- որ նոյնպէս ելանէ 'ի
դխակեդայ . և ոչինչ ընդ հատ է քան մեծուն յառաջին
գետոյ անտի : Բերանք երկուց գետոցս բազմ են յոյժ .
որք 'ի ձեռն բազմապատիկ և ընտանեալ վտակաց
իւրեանց գրաւեն յերկրէս ծովուն տարածուն ընդ
երկայն երից կամ չորից աստիճանաց . որ՝ 180 , կամ 240
մղոնաց : Այս գետոյս մեծապէս նպաստեն ոչ միայն
արգասաւորութե երկրին , այլ և առաւելապէս ձկ-
նութե և վարձատրե 'ի ձեռն վաճառականաց , որոյ
դիւրացուցիչ են յոյժ :

Բերք և վաճառք սր առաւել առատագոյնք՝ են ո-
րիզ , և այլ ազգի ազգի արմտիք , և բանջարք , և պէս
պէս արմատք . ունի և վայրի անասունս շրջբուռս
նիս , և գնձն առատակս զարմանալոյ թուոյնց բազմ
յոյժ , ճռնդ յանտառան , ոզ և կատիկս անհամարս ,
որք միասակաւ են յոյժ տանց և կարասեաց նց . զի
զամ անօթս գտեալս 'ի տան խորտակեն , զկղմինգը
տանեաց առհասարակ ցրուեն : Գտանին և բազմ մեծամեծ
փղք 'ի նախագրեալ անտառան և այլուր . զոր այս
պիսի հնարիւք կենդանւոյն որսան . ջղի ունին յան-
տառն անդ յանկատաց տեղի մեծամեծ գերանօք
շուրջանակի ամրակուռ հաստատել , ուր արձակեն
զմատակ փիղ վարժեալ . որոյ զհետ գնեալ արու
փղոյ , մտանեն անդ 'ի նեղքս . և յայնժամ փակեն
զմի դուռն , և 'ի միւս կողմանէ 'ի բաց հանեն զմա-
տակ փիղն . անդ թողեալ զփիղսն առանց կերակրոյ
ամս[ի]ս , մինչև 'ի քաղցոյ տկարացեալ անկանին կեր-
կիր , ապա կապեալ զնոսա՝ չափով տան նց կերակուր .
մինչև առ սակաւ սակաւ ընտելանալ , զորս 'ի համ-
բէն հնդկաստան 'ի բազմ գնոս , ևս 'ի հանդէս , 'ի
պատերազմունս , և երբեմն և 'ի խաղարկուընս 'ի կիր ար-

կանին :

Ունի , և զանազան դեղորայս , և ամեներ և մուշկ , նաև
ազգի ազգի մեռուղս . ունի պղինձ երկաթ անագ կա-
պար , և ճռնդ ոսկի և արծաթ . վիշ և առ աղբատս
նակ և առ գոմէշիկս տեսանին բազում ոսկի զարդ . և
մեհեանք նց արտաքուստ ևս են ոսկեզօծեալ : Ունի
և ազգի ազգի ականս . ունի սմբեղս , տօպազ , և յաս-
պիս՝ կապոյտ , դեղին , և կարմիր . որք աստի սփռին

Ը ամ Ե : Պատմեն Թէ յայս Ե մաքսատեղւոջ ոչ առ
նուն դրամս ՚ի մաքս, այլ զորոշեալ մասն ինչ ՚ի վա
ճառաց անտի. ըր եթէ կտաւ են կիմ մեռաքս, մասն
ինչ հատեալ առնուն անտի ՚ի մաքս : Եւ ևս ոչ ՚ի
գործ ածեն դրամս ոսկեաձս, այլ անտիպ և անձև,
զոր և կշռելով տան իրերաց, վայ բիլմք կրեն յանձինս
կշռու և ղօւսն, և զայլ հարկաւոր գործիս, զի ՚ի լի
նել սկսցին հանեալ զգործիսն, հատանեն զոսկին
կիմ զարձաձեն, և այնպէս կշռեալ տան միմեանց. և
յայմ կրպակս միշտ պատրաստական գտանին այն գոր
ծիք : Վայ բիլմք ՚ի փոքր և ՚ի նուազ առևտրութիս
ոչ վճարեն վաղվաղակի, այլ սպասեն հատանել ՚ի
մեծ ինչ դումար դրամոց. և թէպէտ ՚ի հնոց առև
տրուիս հապար ՚ի գործ ածեն փիղկ դրամոյ, բայց
զայն ևս կշռելով տան : Չափք նոցա որոշեալ են ՚ի թա
գաւորէն, բայց և ձևք չափուց են անսովոր, զգլխ ա
ռաւել մեծագոյնն է յօրինեալ ձևոյ աքաղալի : Կրևէ
լի տեղւն վճռականութ սր, բայց յականց՝ որոց վճռակա
նութ առաւել լինի ՚ի խորին կողմն Չին և ՚ի հասա
ք զք, է Նէնդիւանն սըրընկ, կիմ սիրիամ կոչեցեալ :
Յառաջին ժամս յորժամ յայնոսիկ առևտուր փոր
գուքալաց ՚ի հնդիկս. միայն նոքա էին որք առևրևա
ռուիս առնէին ՚ի սմին Չի. որք և իբրև տեսան զքեզ
երկրին. և առ նոսին ժամօք կարի ծաղկեալ և բար
գաւաճ էր Չա այս, զի գայժմուս ժամիս. զի այժմ
ոչ ոք գնայ անդր, բայց ՚ի վճռականացն, որք բնակին
՚ի գօրմանտէլ և ՚ի պանկալայ՝ ՚ի հայոց և յայլ ազ
գաց. բայց պանկալայիք չեն կարօղ վաճառել անդ,
բայց միայն խոշորանիւթ պատառս : Ասեն բիլմք
՚ի նոցանէ երթան անդ առաւել՝ ի չինել և ՚ի նորոգել
գնաւս իւրեանց, զի սակս վճռականութ. զի բայց կեր
կաթոյ և ՚ի պարանոց՝ գտանին անդէն ամ նիւթք
կարևորք նաւուց, և այն՝ չափաւոր գնով. և ոչ ոք
՚ի սուրատ, ուր ամ նիւթք նաւուց մեծագին վա
ճառին. բայն սակս նէնդիւանն սիրիամոյ է այժմ
իբրև գործարան իմն նաւուց, որք նաւեն միայն ՚ի

ծովս հնդկաց :

Բնակիչք նր ըս բարուց մարդասէր են և քաղցրա
բարոյ, պղծմանէ և խոնարհամիտ. բայց և կեղծաւոր
ղեղս և անհաւատակ. վայ և կարի յամախեալ է առ նոս
բազմակնութ. իբր ՚ի բիլմն բարձրահասակ են մարմ
նով, և գիմօք սպիտակ. զգենուն հանդերձս մեծա
գինս արք և կանայք, որ է պատմուճան երկայն բիլմ
թեղանեօք, զոր պատեն զմիջով :

Կաշ

Պատուիրեաց սորին որպէս է միասեռական ինքնին-
եան ամենեցին. որոյ ինքնակալն շահ անուանի, և
ոչ ած. ոչ ոմանք յԱգրաց ասեն, և վերստաւուեն
նոր այս է։ Աբբայ աղբայից, և բարեկամ և ազգա-
, կից ածոց երկնից, և. եղբայր արեգական. մեր
, ձառոր ազգակից լուսնի և աստեղաց, և որ տե-
, զատուն և մակընթացութեանց ծովու ։։ Ահա քեզ
վերստաւուն ծագրական, ոչ և այլոց ինքնակալացն
ել խելագիտ ամենատաւանութեանց։ Այլ և Թագա-
ւոր սպիտակ փղի. և 24 սպիտակ ամպհովանեաց,
կամ տապաւարաց. որք են նշանակ 24 ՆՀնդաց, յորոց
վեր խլանէ նա ինքն ինքնակալն։ Զինուորական կա-
րասքն նոր երևեցեալ է ըստ բազմութեան Թուոյ զօրացն,
բայց ըստ զօրուն՝ առ ոչնչէ դրեալ. զի զուրկ են յամ-
զինուորական արուեստից։ Ո՛չ բաշխին յարքունուստ
Թոշակք զինուորաց, բայց միայն՝ ի ձիոն պետրվին.
և յատարսիլ պետրվին Թէ յաջողակ և Թէ ձախողակ,
այր իւրաքանչիւր դնայ՝ ի տուն իւր։ Ասասի առա-
է այն՝ զոր ասեն ոմանք, Թէ ինքնակալն հաւայն և
բեհուայ ունի երբեմն յոտին միլիոն մի և կէս զօրաց։
Ի նախնուանն երեք այս Թագաւորութիւք անկաս էին
զմիմեանց, ոչ և վերագոյնդ ասացաք, իւրաքանչիւրն
ինքնապետութիւն գոլով. յետոյ փոխեցաւ՝ ի միասեռուն
այսպիսի առթիւ։ Աբբայն շահանայ և բեհուայ բա-
բեկամ էին միմեանց և դաշնադիր. ապա՝ ի ժէ գա-
րուն բեհուացիք գողացան՝ ի շահանայեաց զՆուիակա-
ւոր հուրա կոչեցեալ Սամսայի որում երիտ ազգքն
և պաշտօն տանէին։ Աբբայն շահանայ բոլոր հալա-
ակս այսր գողուէ, և ինդրեաց յաբբայէն բեհուայ
դարձուցանել զնձն իւր. իսկ նա ոչ կամեցաւ տալ։
Յայնմ ամի գիսաւ աստղիկ երաշտութեն, և սով՝ ի
Թիֆրուէն շահանայ. զոր քուրմքն ասացին լինել պա-
տիժ առաքեալ յԱծոց վասն անհոգուէ շահանայեաց՝ ի
դարձուցանել զսամսայի ձոն իւրեանց։

Վասն աբբայն շահանայ եւ պետրվաւ՝ ի վերայ աբբային
բեհուայ, և երկիցս յաղթեաց նմա։ Իսկ աբբայն բեհ-
ուայ ինդրեաց օգնուն՝ ի փորդուքթալայ, յորոց ու
ընկալաւ 1000 զօրականս, որք՝ ի փախուստ դարձ-
ուցին զշահանայիս, զարհուրեալք՝ ի ցնծուց եւրո-
պացոց։ Վասն այսր մեծի յաղթութեն ընկալան փոր-
դուքթալք յաբբայէն բեհուայ զձմ զոր ինդրեցին.
և մի ոմն՝ ի զօրապետաց անտի փորդուքթալաց կոչե-
ցեալ փերէերա, եղև ըստ հանուր սպարապետ համօրէն
զօրացն բեհուացւոց։ Ա՛ր յանդգնեալ սր՝ ի պատ-

Հառա իշխանուհէ իւրոյ, եա բռնութիւ յանիշտակել զհարան մի հրապարակաւ 'ի մայրաքղաք անդր յանդիման աչաց իշխանին, ըստ որ անհնարինս սրտմտեալ ժողովրդեան, առհասարակ յարձակեցան 'ի վրէժխնդրութիւն, և անդէն խողխողեցին զնա, ըստ այլոց փորդուքաքայց զորս գտին. և զմարմին նր կապեցին ըստ ձիոյ փղի, և զայլ պեսպես անարգանս հատուն նմ, և այսպէս ընկեցան փորդուքաքայք առհասարակ 'ի բեկուսայ:

Ապա տեսեալ շինամացոց զարքային բեկուսայ զրկեալ 'ի ձեռնտուհուէ փորդուքաքայց, էլին միաբանգամ 'ի վր նր. որոց ոչ կարելով սր զդէմ ունել, խնդրեաց իւր թիկունս զարքային հաւատի, որ էր իշխան մեծաքղաքն: Գնաց սա յօդնուհի բեկուսացոց, յաղթեաց, և տարագիր արար զշխամացիս 'ի բեկուսայ: Բայց փիղ դառնալոյ անդրէն յՅ իւր, դարձոյց զտուրն 'ի վր արքային բեկուսայ, ընկէց զնա յաթոռոյ. և միացոյց զբեկու, և զտահմանակից նր զիւին Ծն ըստ Ծն տրուհէ իւրոյ:

Դէնն բեկուսացոց գրեթէ ամ երկաք նոյն է ըստ դէնի քամացոց, զի երկոքին ևս պաշտեն զմանուածոր կուռս մանուհս և մեծամեծս, առ որս պատսխ յաջ ձախեալ են նմանուհք, և դրօշիք ջածոց իւրեանց, մինդ 'ի տեղիս տեղիս, զորս 'ի գինէն նիւթոց շինեն, ոմն յոսկւոյ յարծաթոյ 'ի քարէ և 'ի փայտէ, լայց էն մեծապանձ և անչափ զարդուք: Ասենն և կուատուհս գեղեցիկս բարձրաշէնս գմբեթայարկս և ոսկեզօծեալս, և մեծամեծ զանգակս. այլ 'ի մէջ անչափ անհամար կուատանց երկու են առաւել անուանի և մեծ, յորս կարեն կալ բնակաւոր ժողովուրդք. մին կոչի Շենքիշմբալ, և միւսն Կեղ տղուամ: Քուրմք նց կոչին Դաշաբոյնք, որք անկին վարեն կեանս. ոգանեն զգեստս կանաչ, կամ դեղին. և են 'ի պատուի յաչս ժողովրդեան. տունք նց գեղեցիկ և զարդարեալ ամ պատրաստուած. ոչ տան ծանրուն ուսիք վր պիտոյից մարմնոյ. զի գործեն ձեռօք իւրեանց զերկիր, որ նուիրեալ են կուատանց, և նուաւաս գտանեն զկեանս: Խոկ յորժամ կարևոր ինչ պատկառն նց, առաքեն զոմն յաշակերտաց իւրեանց մուրանալ, զգեցուցեալ նմ զգեստս որոշեալ առ այն գործ. որք երթեալ տանէ 'ի տուն զտեղի առնուն առ գրան իւրաքանչիւր տանց երից հարկանելով զփոքրիկ թմբուկ ինչ զոր կրեն 'ի ձեռին. և եթէ չտան ինչ, անցեալ գնան յայլ տուն, առանց և ևս

Թախանձելոյ:

Պատ

Պատմեն բնչմէ, թէ սէր կարի մարդասիրութեն ցուցանեն օտարականաց նուաճոծելոց. կերակրեն զնոսա և զգեցուցանեն. և՛ի միջէ վանաց իւրեանց առաքեն՝ ի միւսան, մինչև հասուցանել զնոսա՝ ի սիրելամ նուիրեալսն, երթալ անտի յՅ իւրեանց, և եթէ ոք՝ ինձէ հիւանդանայցէ, նախ բժշկեն զնա եթէ կցէ կարելի։ Զայս մարդասիրուն ցուցանեն ամէն անխտիր յինչ կրօնէ և ցեղէ. և ոչ երբէք հարցանեն ուստի՞ քո՞մէ ազանդոյ ես դու. շատ է զի մարդ է, յայն սակս արժան է ասեն բարեաց առնել նմա. բայց ոմն պատմեն կերծաւորութեն և կախարդուն յառաջ եկեալ է յոյժ առ նոսա։

Բղէմ և ակռսէս առաքելական աւանդուածս ունին զկուռց իւրեանց, որ սովորական է ամ կռատպաշտից. յորոց մի է և այն, զոր աւանդեն վը քեագեաթ կռոյ զոր ձևացուցանեն ընկղմանեալ և՛ի ջուրն. և ասեն թէ, 600 ամք են յորմէ հետէ ննջէ. և ոչ զարթնոյն, եթէ ոչ՝ ի սերձենալ կատարածի ծիւս. ի տաճար սը կարեն մտանել ամէն։ Ասեն և այլ կուռս լինէ անուանեալ Տակուն. զորմէ ասեն թէ չէ՛ի կերպ մարդոյ. այլ գլխակաւն կերպարանս նը գլխովին՝ ի ծաղկուկ պահեն քուրմք նոյ, ՛ի տաճար սը ոչ ոմեք օրէն է մտանել, բայց միայն քրմոց. և ասեն թէ՛ ի խորտակել և՛ ինջնել քեագեաթ չաթոյ գնա, սա անդէն վաղվաղակի վերստին նորոգեսցէ, կամ նոր ՅՀաստատեսցէ։

Ասեն և զաղանդն հոդևիոխսուէ, ըստ օրինակի մողէսայ. զի համարին թէ՛ ի մեռանիլ մարդոյ, եթէ բարի էր, դարձեալ փոխի՛ ի մարդ. իսկ եթէ չար, յանդամ անասունս։ Զդիակունս մեռելոց ոչ թաղեն, այլ հրով սրբեն. բայց՛ ի հետս սոյ գոանեն և նշանք լինչ ճշմարիտ հաւատոյ. զի թէպէտ պաշտեն զկուռս, այլ խմաւորունք նոյ ընդունին և զնծծ գերապոյն ստարիչ երկնի և երկրի, և անուանեն հայր և որդի և հոգի. զհայր կոչելով Փրայ, զորդին Սրայ, զհոգին Ըռըգանայ, և զոսա զերեսին Սունպայ։ Եւ քուրմք նոյ նեղբին պաշտամամբ պաշտեն զգերապոյն ին հակ, զոր կոչեն գերապոյն, կամ մեծ ած. որուամ ոչ առնեն բնաւ պատկեր, կամ նմանուն ինչ. զի աստեն թէ չէք տեսուն, կամ դադարեսցէ նը՛ ի մարդիկ։ Զունին՛ ի կերպարուս այնչափ լինչ խորուն որպէս կռապաշտիլ հնդիկք յՅին մողէսայ, զի զամ կենդանիս ուսեն անխտիր զսպել զնոսն զկատուս զմուկն և զդորան, բայց ոչ զեզնուն. և ոչ սպանանեն, այլ

սպասեն մինչև յաստատիլ, և սպա ուսանին. քզի զա նասունս ընդունակս հոգւոյ համարին, ուստի և սպանանել զնո մարդասպանուն։ Ունին պահս ա միսս վեց անընդհատ, յորում ոչ ուտեն միս, և ոչ ըմպեն գքի, յետ պահոց առնեն տօն մեծահանդէս, զոր կոչեն Աղանքօդ, զորոյ զմեծաշուք հանդէս, և զընձէն խաղարկուիս որ ի վեր գեղոյ չէ մարթ լեզ ուաւ պատմել, քզի սոսկ տեսիլ այնչափ բազմութե նաւակացն զարդարեալոց զայս խաղալիք հիացուցա նէն. յորս ամ ինչ ոսկեհուսն դիպակօք, և ոսկեղէն կազմածովք են զարդարել մինչև և թիակք նոյ առ հնոյն ոսկեզօծք. առնեն և բիլմ հրձգուիս վառօնոյ։ Ա յս թիւրութիւն այժմ բաժանի յերիս ընդհանուր մասունս, կի ՅՈ. որք են Հաա. Բէհո. և Մ ԷՆ որոց դէմսաւոր քաղաքք են առաջնիկայքդ։

Հաա, որ կոչի և Պրամա։ Ի դէմսաւոր մայրաքղք և արքայանիստ այժմեան ուրուե այսր Ցի առ հաւա, կի չամբով գեղով. մեծ և բարեչէն. տունք նորա բարձր են և բարաչէն. փողոցքն լայն և ուղիղ։ Ա պարանք թիւրին ի դէմսաւոր զարդ քղքին, որ ներ քուսա և արտաքուսա ի ոսկեզօծ. և շուրջանակի պատէ քաւսակուսի պարսպաւ. որոյ խուրաքանչիւր կողմանք 800 քայլ են լե երկայնուն։ Ունի և զերիս բերդս ամուրս ի մէջ իրեարց իբր բերդ ի բերդի. էն են ի նմ մեծամեծ շինուածք, մինդ մեհեանք մեծագանձք։ օգ նր բարի ի և առողջարար, ուստի և չիք ի նմա այնչափ ինչ հիւանդուն. ամ ինչ առատ ի անդ և սակաւապին։

Բնակիչք նր բաց ի զինչն աղգաց հնդկաց են և բիլմ վորդուբալք կոչեցեալ հնդիկ քրիստոնեայք, որոց Թիւ լե ոմանց հասանէ մինչև 94000 տուն կի դէր դաստան։ Գոսանին անդ և բազմութիք հայոց, բայց ոչ որչափ յառաջին ժամս. ուր ունին և եկեղեցի դէղեցիկ պայծառ և ոսկեզօծեալ, և քարէր զանգակատուն առ նովաս, և սենեակք և քնակարանք քահանայից։ Առաջին քահանայն որ գնաց անդ հոլովել զեկեղեցին, ոմն ասեն եղև մովսէս վարդապետ կէղիաժանէ. զինի նր որ նիկողայոս յերևանայ. ապա որ պետրոս Չալատեցի. ապա որ աղէքսանդր. և զինի նր որ եգնատիոս Չալատեցի եղբայր որ պետրոսին, որ եկաց անդէն ամս 12։ Յայն ժամս մերազնեայք որք կային անդէն՝ ունէին իշխանուքիւն մեծ. հաղարապետք ընչից և տան Թիւրին լինէին ի մերոց. յորոց մի էր և պարոն նիկողոսն այրն անուանի, որ

էր

էր դանձասլեաս Թիգրին : Կան վճռականուն մեծաւեծ
լրաց , մեծնդ ականց էր ի ձեռս նց . որպէս վկայէ
նաև պիշնիկ Ծադիկ . հատ . լը . ի Թղթ 204 . ուր
յետ գրելոյ Թէ վճռականուն ականց բարգաւաճ է
ի մայրաքղքն անդ հաւատ , ասէ . Հայք հաստատեալ
ունին անդէն զիշխանուն իւրեանց , որ գժուարա-
ցուցանէ զվճռականութիւն եւրոպացւոց , նաև անդ-
զնացւոց ևս . որք յեւրոպացւոց անուն ինքեանք
միայն ունին կալուածք մի ի բեկուս :

Պագան : Քղք մեծ ձգեալ ընդ երկայն առ հաւտ դե-
տով . իբրև 150 մղոնաւ հեռի ի հաւտ մայրաքղքէն
ի հարաւակողմն նր , այլ այս քղք ը մեծի մասին
աւերեալ է :

Բրահ : Քաղաք կառուցեալ ի կղզի ինչ , որ է ի մէջ
երկուց վտակաց հաւտ գետոյն :

Էն և այլ բազմ քղքք և գիւղօրէք առ նովքին գետով-
ոյն Համլապա . Սըսա . Մէհմէմա . Բօլանկ . Ղարիբ . Նա-
պո . Լէլէկ . Զամ . Մէհի . Բդէհ . Տէկան . Պալըմօ .
Կօպամ . Տօնէդ . և ն :

Բէհու : Ի քղք՝ որ ի նախնումն էր գլխաւոր մայ-
րաքղք , և աճոռ արքային բեկուայ . նախ ք զվճ-
ռոյ յիշատակէ խուռվուբեան , որք զհամօրէն ուրուխա
զայս արկին ընդ իշխանուն թիւ ինքնակալին հաւտայն :
Զգի ը երկայն առ իւր համանուն գետով , որ կիր-
կուս բաժանէ զնա . յորոց մին կոչի Նոր քղք . իսկ
միւսն Հին քղք : Ի հին քղքն վճռականք և արհես-
տաւորք բնակին . իսկ նորն էր բնակարան արքային ,
և արքունի պաշտօնատարաց յորժամ բեկու ունէր
իւր սեփական Թիգր : Բայց իբրև անկաւ ը ուրուխ
հաւտայն , այնուհետև արքունի ապարանք եղեն բնա-
կարան փոխարքային նր . որ է իբրև քղք փոքր , կամ
դղեակ քաջ ամրացուցեալ ը սովորութիւ երկրին :
Տունք քղքիս նորոյն և հնոյն՝ առհասարակ փայտակերտ
են , և ծածկեալ աերևոյթ . այլ համբարանոցք վա-
ճառաց աղիւսաշէն և կամարակապ առ ի պատսպա-
րուել վաճառաց ի հրոյ , որ բազմ անգամ յաշխարհին
հնդկաց ողջոյն քղքս ապականէ : Ընդ ամենայն քղքիս
է իբրև 18 մղոն , և է անապարիսպ :

Սըրնկ կամ Սըրնկ , զոր եւրոպացւոց Ծադիկք կոչեն
Սիրիամ : Ի նէհնգիսա , կամ բանդար երևելի առ բե-
րանով հաւտ գետոյն յՕնին բեկուայ , ի կղզի ինչ ձևա-
ցուցեալ ի ծովու , և ի նոյն հաւտ գետոյն : Զայս և
եթ նէհնգիսա ուրն բեկու . զի ասացաւ նէհնգիսան
մարդապանայ , որ չէ այնչափ ինչ հեռի ի սմանէ և

և պատուական՝ բաւական ամ ազգ նուիրաց. երից աւուրց ճնունդ հետ է՝ ի բեկու հին յարքայա նիստ քաղքէն ընդ դէմ գնալով։ Օգ նր բարի է, և ջուր դէտոյն բարեհամ, վայ և չեն այնչափ յամնախել անդ հիւանդութիւնք, և մարթ է զամ մինչ համարձակ ուսանել։ Տունք և շինուածք նր, ոչ և այլ ամ քաղքաց առհասարակ փայտակերտ են մեծամեծ դիւանովք շինեալք. քանի՝ ի շրջակայ սահմանս նր են անտառք մեծամեծ ծառոց, որոց փայտք պատուական և պիտանի են՝ ի շինուած. վայ շինեն անդ և մեծամեծ նաւս։ Բնակիչք նր են զինչն ազգ հնդկաց, և փորդուքալք, որք ազգաւ չեն փորդուքալք, այլ հնդիկք դարձեալ՝ ի քրիստոնէութիւն, որ յանուն ազգին փորդուքալաց անուանին, ոչ և յայլ ցս հնդկաց։ Քրիստոնէութիւնն համարձակ է անդէն, մինչև մարթ է համարձակ զկուսակրաւնս դարձուցանել՝ ի քրիստոնէական հաւս. ոչ պատուական և զարապանայ ցէն։ Գտանին անդէն և բազմութիւն հայոց, բայց ոչ որչափ յառաջին ժամս, որոց ոմանք նորոգ երթեալ են՝ ի ձոզայոյ. և բազմք ևս անդէն ծնեալ, ուր ուրեմն և եկեղեցի։ Ունին և եւրոպացիք կամ հնդիկ փորդուքալք քրիստոնեայք մեծամեծ եկեղեցիս. յորոց զմին շինեցին հայք վայ ուսումն քահանայի սրբոյ անուն, և որ զարթեցին այլ քահանայք եւրոպացւոց. շինուած եկեղեցւոյն գեղեցիկ է մեծ և հոյակապ հանդերձ կաթուղիկէիւ, և զանգակատամբ, և բազմ սենեակք առ նովաւ՝ ի բնակութիւն քահանայից, զորս առհասարակ շինել եառն մերազնեայք, որոց գլուխ էր պարոն Նիկոդոս Ճուղայեցի ազգայրարինց, որ առաքել զամենին սէր ունէր առ քահանայն, յայլ և այլ տեղեաց ածեալ արուեստաւորս։ Ամ երից առաւուն է անդ, և ամ մինչ դիւրագին. ոչ միս խուլ որիշ ձուկն շաքար, և՝

Յամին 1600 արքայն արագանայ զայս նուիրեալ՝ ի պարգև փիլիպպոսի բրիտօնեան, որ էր ազգաւ փորդուքալ, թոյլ տուեալ ամրացուցանել զնա. և շինել անդէն քաղք, լինել տեղի ապաստանի փախստականաց բեկուածոց առ՝ ի շինուելն ցն իւրոյ։ Եկ փիլիպպոս շինեաց վաղվաղակի ամրոց հզօր, զոր և ամրացոյց պատերազմական գինուք. և նմին ձեռն էարկ և՝ ի շինուել քաղքին։ Այլ արքայն արագանայ հրապուրեալ յոմանց մանուէտական հնդկաց. հրամայեաց փիլիպպոսի կործանել զամրոցն, և նմին և զքաղքն։ Եկ նա դաշնադիր լեալ և մերձակայ իշ-

խաց

խանաց հնդկաց, և ևս ամրացոյց զոր Թէպէտ պա-
շարեցին տրապանացիք, այլ ոչ ինչ կարացին առ-
նել նմա : Ապա յամին 1608. հուր անկեալ ի քղաք
անդր, հրդեհ հակէզ արար զսոյն ամրոց. զոր վերստին
շինեցին փորտուքալք ի բռնակալանդակ վայրն, ուր
կայ մինչև ցայսօր, որոյ արուեստից քառասնատիկ
մեծ են, ըստ գրելոցն : Սակայն յետոյ, ոմն վերագոյնդ
նշանակեցաք, տպրագրեցան անուն վէմ բռնակալուե
Իբրեանց՝ որով հարստահարէին զբուն բնակիչս երկ-
րին : Ասաւ այժմ քղքն է ի ձեռս բեկուացւոց,
ուր նստի քղքապետ ոմն, որ գրի Թէ միտ է յայր-
քայական գործս :

Մարդպան. զոր ոմանք դնեն ի Թիքրուէն շնամայ :
Յառաջագոյն էր սա մի ի գլխաւոր քղքաց սորին
տրուէ, քանզի յարմար վճռականուԹէ. զի գոլով առ
բերանով բեկուս գետոյն, որ կոչէր և գետ մարդա-
պանայ, ունէր նաւահանգիստ մեծ՝ և բաւական ամ
սղդնաւուց, առ համանուն ծոցով ծովու : Իսկ աք-
քային հաւայի՝ զկնի ըստ իւրև նոճաձեւայ զբեկուս,
քանզեաց զքղքն, ըստ նմին աւերեաց և զնաւահանգիստ
նորա, ուր ոչ ևս կարեն մտանել նաւք, այլ միայն
փոքրիկ նաւակք :

Են այլևս քղքք բաղումք մերձ ի բերանս գետոյն
հաւա, ոմն Նէրօն. Գասմին. Ռանգօն. Տալա. Բաճէչ
էին. սոքա երկոքեանս են ի կղզի ինչ ձևացուցեալ
ի նոյն գետոյն. Տօնկու ի հիւսիսակողմն սերևամ
նաւահանգստին, զորմէ գրեցաք ի վերոյ : Եւ առ բեկու
գետուէն մերձ ի ծով Սիւհամտու. Մաւօնիօ. Ճամբան :

Յօդ Ը. ՄասուրուԹէ շնամայ :

Յարևմտից ունի նա սահմանակից զբեկու և զով-
կիանոս. յարևելից զդամպայա կիմ զդամպօյա,
և զլաօս. ի հիւսիսոյ զմասին զլաօս, և զմասին
զմին, և զբեկու, իսկ ի հարաւոյ զովկիանոս, որ
ձևացուցանէ զընդարձակ և զերկայն ցամաքակղզին
նա, որ կոչի ցամաքակղզի մալալայի : Ընդ սորուք
շնամայ պարունակին սորուքն Լաօս. և Գամպայա.
զորոց խօսեցաք մանրաւոր յօդուածովք :

Աշխարհս այս է լեռնային. քղի ըստ մեծի մասին
դաշտաւալայք նոր ջուրքանակի պատեալ են լերամբք.
և բայ յայնցանէ են ի նմ միագօտի լերինք ինչ, որք

ձգին ըզ բազմօրեայ ձնհղ, և գնան միանան ընդ լե-
ռինս որ ի Թաճարատան։ Սակայն ի վեր այսր ամ-
արգաւանդ է յոյժ, մինչև ընդ միոյ երկերիւր բերել։
Եւ պատճառ առաւել արգասաւորուճ երկրի նո-
ւն ասիցեմք, որք լինին ի յորդուէ անձրևաց, ամե-
ղն հող նո ընդ ասպառաժուտ. Թէպէտ զկնի անձրևաց
իսկ և իսկ ցամաքին, և սառանիկ այդ ան, որ ի
տեղիս տեղիս ընդառ յոյժ արգասաւորուճ երկրին։
Եւ ի կոզմանս լինչ անհամար բազմուէ ժժմանց եզ-
ծանեն զբերս նո, յորոց զվնասաւորքն են ազգի ազ-
գի արմտիք և ստուղք և ծօծ անուճանել ծառք և ե-
ղէգն չաքարաբեր, և այլ սոցին նման բերք՝ սեփա-
կանք ձեր հնդկաց։ Իսկ լեռնայինն կոզմանք լի են
բազմախիտ անտառովք, յորս բուսանին և ստուար
եղէգունք, բայց առաւելապէս ի գիձեն վայրս. ու-
նի և ազգ մի ծառոց բիմ յոյժ, որք կարի սքանչե-
լիան են ի շինուճի նաւուց։ Ի վայրենի անտառոց
յաճախագոյն գտանին անդ փիղ, ըմպելքեր, յո-
վազ, վագր, և կապիկ բիմ, երջերուս, և նապաստակ.
ունի և ընտանի անասունս, ոչ խաշինս և արջառս
և այծս. նոցա ընտանի հաս, բայց սակաս։

Այլ ի ցամաքակղզին այդր ձի՝ կոչեցեալ մալաղա, լի
նին ազգի ազգի թռչունք անբաւք մի ըստ միմեանց
գեղեցիկ և աքանչելի գունովք, նոյնպես և ընձիղն բոյսք և
խոտք առատք, հոտաւէտք և օգտակարք ի պէտս դե-
ղոցիկ։ Գտանին անդէն և ոչնիք մեծամեծք, յո-
մանս ի նոցանէ են դեղեցիկ կոչեցեալ քանզեհիր, որ թե-
պետ և յայլ բիմ կենդանիս լինի, ոչ ի կապիկս,
յայծս և ն, այլ պատճառական ըստ ընձմանին է ոչնուին,
որոյ ուսեալ զնասակար լինչ խոտ՝ լեղի նո սնդա-
նայ առ սակաւ սակաւ իբրև զքար, և մարմին նո հիւ-
ծի, ոչ կարելով ձաշակել լինչ. զայսպիսիս գտեալ
բնակչացն՝ ըմբռնեն, և զլեղի նո առնուն, որ լինի
մարդկան դեղ օգտակար ընդեմ պէսպէս ծանր ախ-
տից. ընդդէմ հիւմնոյ անուճանեալ հիւանդ-
ուճ. օգտէ և ըմբռնելոց ի ժանտախտէ, զի եթէ
զայն ի ջուր առ քանի մի վայրկեանս, զոր դառնա-
ցուցանէ յոյժ, և ըմպեալ զջուն, պաճուճէ զբերան.
որ է դնսաւոր դեղ այսպիսի ջերմնաւորչոր ախտից.
այլ գործածուճն որ անծանօթ է եւրոպացի բժշկաց։
Որչափ գառնագոյն է այս դեղեցիկ, այնչափ աղնիւ
է և օգտակար. և գառնուճէն ոմանց ի լաւագունից
այնչափ աղգու և զօրաւոր է, մինչև յոնկնէն զայն ի
ձեռին, գառն որակուճ նո ծաւալն ոչ միայն ի ձեռս,

այլ

այլ և՝ ի վերին մասն բաղկին. ոմն վկայեն՝ որք ղկորձ
նր առեալն, ՝ի մերձեցուցանել ղնեղու՝ ի բաղուկն։
Այս աշխարհ, որ կարծի լինել Ֆէրսն ոսկի, կամ
Յամտիղէ ոսկւոյ, յիշատակեալ՝ ի նախնեաց, ըստ
ոմանց Տապրոբանէ կղզի յարևմտեան բնիմ բովս ոսկւոյ.
ղորս բազմութիւն ոսկեհաճոյս կուտեն հատատասեն՝ որք
պահին՝ ի տաճարս նոյ. բայց այժմ չկան, և ոչ մի. և
Թէվենօ յամին 1688 արքային շնամոյ եաս յուզել զնր-
կիրն ընտ տեղիս, յոր գործ աշխատեցաւ և ոմն՝ ի
սպանիացւոց որ վարժ էր լայս արուեստս՝ ի հանքս
ամերիկոյ, այլ ոչ եգիտ բայց եթէ հանք մի պղնձոյ.
յորում՝ և փոքր լինչ ոսկի, այլ սակաւ յոյժ, և իբր
ոչինչ։ Եւ ոմն յեւրոպացւոց վկայեցնդէ կոչեցեալ,
որ էր բժիշկ արքային շնամոյ, եգիտ՝ ի դլուխս մեոյ
՝ի լերանց նր բովս պատուական պողպատի՝ ի վաղ
ժամուց բացեալ. բայց չէ յայտ թէ յուսմէ. եդիտ
անդ և ակն վանի, և զառիկ. ռասկ՝. զոնեխ, կամ
զառնիխ ասացեալ, և ասլիտակ մարմարիոն, այլ և
ոսկի, բայց ոչ յայտնեաց արքայի։ Զնք անդ երկաթ.
կիմ գէթ ոչ գիտեն գործել զերկաթ. վ՛ զի չունին
ոչ դանակս երկաթիս, և ոչ բևեռս՝ ՝ի լերինս նր
դտանին և աղդի աղդի ականք պատուականք. որպս
զմրուխտ, յակինթ, անդամանդ, այն է՝ էլմաս. և այլ
ազգին նմանք. այլ շահ և ոչ մի լինչ բերեն արքունի
դանձուց. զգի բովանդակն է՝ ի ձեռս պաշտօնատա-
րաց, որք ըստ հաճոյից իւրեանց՝ ի կիր առնուն զայ-
սոսիկ։

Արտաքին վճռականութեանն տերին Ծիկէ՝ ի ձեռս այլոց աղ-
գաց, մինանդ եւրոպացւոց. յորս հոլանտացիք գլխաւ-
որ էին, որք և կալուածս ունէին անդէն. զոր՝ ի
1660 ՝ի բաց Թողին, սակս անկրաւութեց. զոր արաբ-
բին նոցա պաշտօնեայք արքային, և այլ շնամոցիք։
Այլ փոքր լինչ գինի, տեսեալ շնամոցւոց զընտս շա-
հու առևտրոյն իւրեանց. զոր՝ ի հոլանտացւոց ան-
ակ շահէին, դարձեալ կոչեցին զնոս. և արքայն շնա-
մոյ ընդրհաց նոյ բազմ ազատութիւս և առաւելութիւս՝ ի
վր այլոց ամ ազգաց. որք յետոյ սովորութիւ խափա-
նեցան. այս լինչ ևեթ մնացեալ նոյ. զի նաև նոյ կա-
րէ ընտ մենան գետն գնալ մինչև ցշնամ քաղք. ուր նաև
այլոց ազգաց պարտապան են գնալ առնուլ՝ ի բերան
անդր նորին գետոյ։ Բայց և այս՝ ի յաշխատել ոմն
և այլոց ազգաց, անօգուտ եղև նոյ։ Ան զի արքայն
շնամոյ զնամ առևտրոյն երկրին յինքն գրաւեալ ու-
նի, որ բաց՝ ի պարգևաց զոր պահանջէ յարտաքնոց,

ինքն միայնակ գնէ զկանայս նց կարի նուազ գնով. և զկանայս երկրի իւրոյ ը հարճից իւրոց վաճառէ նց: Վղյ և հոլանդացիք այժմ մի միայն նաւ առաքեն անդր, բարձեալ 'ի նմա երիվարս 'ի Ճաւայ կղզւոյն, շաքար, համեմս, և կտաւս. և առնուն անտի բերս ինչ կոչեցեալ առ նս Գալին. զերեսուն և զվեց օխայն իբրև 6 վենետիկեան ոսկւոյ. և զպատուական ինն խէժ, զոր 'ի գործ ածեն 'ի ներկս, զ144 տրամն 5 ոսկւոյ. և պատմուճան փղաց, զորոյ զմի օխայն վաճառեն իբրև 4 տաճկական ղրշի և կիսոյ. այլ և ոսկի սակաւ. զորոյ զմի մարքա, որ է մսխալ 48, գնեն 26 ոսկւոյ: Զայս ամ առեւտրութիւն առնեն նք 'ի պատճառս Սափան անուանեալ փայտի, զորոյ զերեսուն և զվեց օխայն գնեն իբրև երկու ղուռուշի և կիսոյ. ապա թէ ոչ 'ի վաղուց արդեօք 'ի բաց թողեալ էին զայսպիսի առեւտրութիւն. որոց ծախք առաւելուն քան զշահն:

Երկու լեզուք և գիր են 'ի չիամ. մին կոչի լեզու չիամացւոց. իսկ միւսն պալիեցւոց. և երկոքին եւս ունին սեփական տառս. առաջինն ունի 37. իսկ երկրորդն 33. որք առհասարակ բաղաձայնք են և լի նշանախեցիւք: Արտասանութիւն չիամացւոց դժուարին է, գրեթէ ոչինչ ընդհատ 'ի սինէացւոց, որ արտաքնոց թուի այդ ինն երգոց. մեծագոյն մասն բառից նց միավանկ են: Իսկ լեզուն պալիեցւոց՝ սեփական է ուսումնականաց նց և քրմաց, յորմէ առնուն զանուն զոհք նց, և ծէսք, և օրէնք, և պաշտօնք. և է առ նս իբր գրաբառ լեզու, և ոչ. զոր և բանաստեղծք նց 'ի կիր արկանեն 'ի շարագրութիւն ծիծաղական առասպելեաց իւրեանց:

Նախնի պատմութիւն սորին թագաւորութեան լի է առասպելեօք. որք և երկու ընդհանուր դարս գնեն ազգի իւրեանց. մի 545 ամօք յառաջ քան զգալուստ փրկչին մերոյ ՅՔԻ. յորում մեռաւ մեծն Սամոնա գոտոմ օրէնսդիր չիամացւոց, զոր խելամիտ քուրմք նց և տգետ ժողովուրդն պաշտեցին. իսկ զերկրորդ դարն սկսանին 638 ամօք զկնի ծննդեան փրկչին մերոյ. որ գրեթէ հաւասարի հիճրէթին մահմետի. այլ թողեալ զայսպիսի առասպելս նց յիշատակեսցուք զանցս, որք անցին ընդ նա 'ի վերջին ժամս:

Արդ՝ յամին 1679. այր ոմն յոյն ազգաւ կոչեցեալ կոստանդին ներուքի, կմ Փալքոն՝ այր անհանդարտ և փառամոլ ծնեալ 'ի չեֆալօնիա, յածեալ նախ աստ և անդ յեւրոպիա. և մանաւանդ յանգղիա, հասեալ յետոյ

Գէ-

գնաց անկաւ ի ձիամ. ուր այնպէս որսացաւ զսիրտ
Թիքլին, մինչև յեաս առաղ ձիկն լինել նր առաջին պաշ-
տօնատար յաքբայնիս նր. որ և անկոպատ իշխանաւո-
Թիք, մեծագ Թէ բռնակալութիք կառավարէր զժողո-
վուրդն. և զի Թիքլն միշտ հիւանդագին էր, և անժա-
ռանգ. եդ՝ի մտի յաջորդել ղինի նր՝ ի Թիքրուհի ձիա-
մայ: Եւ առ կատարումն խորհրդոց իւրոց՝ խորհե-
ցաւ իւր Թիկուհնս առնուլ զգաղղիացիս. ոմն յԱ-
գոյն արարին ոմանք՝ ի փառատիլ իշխանացն ձիամայ.
որք ունելով իւրեանց օդնական 600 ձաբօնացիս ըս
հաճոյից իւրեանց կառավարին զԹիքրուհին: Ար-
ասա յամին 1684 առաքեաց հրեշտակս՝ ի գաղղիա,
խնդրել նաւս և զօրս յաքբայէն գաղղիացւոց: Ի-
ՄԱՆ լուդովիկոս ԺԴ, որ առ նովին ձիկօք Թիքրեր,
ընկալաւ զպատգամ նր՝ կամեցեալ նովին ձևիքրհաս
տարածել զիրսուն իւր և յարևելեան հնդիկս:
Իբրև հասին գաղղիացիք՝ ի ձիամ, կոստանդին եան նր
զբաջայարմամբ նէհնդիսան պանդոդայ, զոր ամրա-
ցուցին նք, որչափ լինչ մարթ էր: Իբրև ծանրացաւ
հիւանդութիք Թիքլին և մերձ էր՝ ի մեռանիլ, կամե-
ցեալ կոստանդնոյ կալ մնալ յիւրում իշխանութե՝ չա-
նայր հնարեր, զի մնալի զօնաս որդեգիր արքային
յաջորդեսցէ՝ ի տեղի նր, և բարձցի՝ ի կենաց մեծ
ոպարապետն զօրաց ձիամայ. յորմէ երկնչէր մեծա-
պէս: Բայց գաղղիացիք, որք չէին լիով հաստ խոր-
հրդոյն կոստանդնոյ, չկրէն նմա ձեռնտու յայնմ՝
ոմն պարան էր: Ար եղև ապարապետին խորհուրդն
կոստանդնոյ, և առժամայն եւս հատանել զգլուխն
մնալի զօնաց, ըստ նմին ապան և զկոստանդին. զոր
ասպա՝ ի չորս մասունս հատեալ, արկ՝ ի կերակուր
շանց: Իսկ զօրապետն գաղղիացւոց անտգան ուրեմն
՝ի վր հատեալ կրացն, Թէպէտ առ ձիկ մի վիշտս ոչ
առաւս հատոյց բնակչաց երկրին. այլ՝ ի վերջոյ սակ-
պեցաւ ելանել՝ ի Թիքրուհ անտի հանդերձ զօրօք իւ-
րովք: Ապա անօրէնն ապարապետն կորոյս զնմ կռ-
խանս որք էին յաքբայական զարմէ. որոց և անկ էր
յաջորդուհին Թիքրուհ. և ինքն յափշտակեաց զԹա-
դաւորուհին անուանեալ զանձն Թիքր շիամայ, դա-
նաքերեայ ևն. և խնամակալ քամպայեայ, եօհօրայ,
բադանայ, և քվետայ: ՚ի սր սերնդոց Թիքրէն մին-
չև ցայժմ՝ ի շիամ:
Տարեկան մուտք Թիքրուհեն շիամայ, է 3 միլիոն ոս-
կի վինետիկեան. Թող զայն, զոր առնու յայլ արտա-
քին ծաց, որք յետոյ միացուցան ը Թիքրուհիե նր:

Իսկ

Իսկ ծախք նր սակաւ են յոյժ. զի ոչ տայ Թոլահս ղօրաց. այլ պատրաստական են ծախիւք իւրեանց զնոսա ընդունել. և ոչ տայ վարձս ծառայից, զի գերի են ամենեքին։ Իսկ գնոյն շնամացուոյ գրեթէ ամ կրօք նոյն է ընդ գնոյն բեհուացուոյ, ոչ առացաք՝ ի վերոյ. հաւատոյն գիտգիտոխուն, որ է հնրկաց աղանդ համօրէն հընդկաց. այլև զվուրթէ ոչ. բայց ընդ նմին պաշտեն և կուռս. և մանաւանդ զոմն անուանեալ Սամոնա գօտօն, որ Թարգմանի քհնյ, կամ դասաբօն անուանի. այն է անապատաւոր. զորմէ ասանգեն, թէ էր որդի Թգրի սէլեան կղզւոյն. այլ բարերար գասաբօնաց. մայրն նր կոչէր մաքա մանիա, յր ունծ մանիա, յլացաւ ասեն զոյն զայս սամոնա գօտօն՝ ի հոտոյ ծաղկի միոյ, որ էղև նորոգիչ կրօնի նոյ, և ոչ առաջինն հիմնադիրը։ Այլ ամենք հաւանական համարին, թէ այս այր անուանի՝ էր մի ոմն՝ ի պրահմանաց անուն հնդկաց, որ յիշիք զայս գնացեալ քարոզեաց անդ զկրօնս պրահմայ։ Ընդ ժամս ժամս գնացին անդ և քարոզիչք քրիստոնէական հաւատոյ, այլ ոչինչ պտուղս արարին. զի թէպէտ՝ ի ժամս ստվար. միք այլ ինչ կարօտուիք ամենք տալին զանձինս՝ ի մկրտուիլ, ոչ եղև՝ ի ժամին՝ յորժամ գաղղիացիք ունէին եռս, և եկեղեցի՝ ի շնամ քղաք, առ՝ ի ընդունել նպատաս՝ ի քրիստոնէից. բայց իբրև անցանէր սուին, ոչնա կամէին լինել քրիստոնեայ։

Այս թագաւորուիս առհնրկ բաժանի՝ ի Վէրին, և՝ ի Սորին. միք՝ ի Հէսոյին, և՝ ի Հարտային. յորոց իւրաքանչիւրն պարտնական ևօթն ևօթն ազգս, որք ունին զանուն՝ ի մայրաքղքացի իւրեանց։ Նահանգք վերին, միք հիւսիսային մասին շնամայ են Բուրբեղոտ. Սանվիլոտ. Բուդոյ. Բամբեյբեդ. Քօռոմանդէլ. Բնգալ. Բիդար։ Իսկ սորին, միք հարաւային մասին են. Եօվօր. Լիվօր. Դանասէրի. Զանդապօն. Տեղեղնկ. Պորթղնկ. Դիհայ. Յայս ամ նահանգս իշխեն ազգս կալք. յորոց ոմանք ժառանգուիք առնուն զայն պաշտօն, և ոմանք ընտրուիք. առաջնոցն իշխանուն կապիչք և ըստ կենաց. իսկ յետնոցն ձգի ըստ ամի երիս։ Այլ վասն զի սահմանք նշանգայս անծանօթ են մեզ. նմին իրի յառաջիկայդ ունիմք առորագրել զդէպսառոր քղքան, որք գտանին ընդհանրացեալ յայս ՇՀ. նախ զհիւսիսայնոյ կողմանն, ապա զհարաւայինն, միք ցամաքակղզւոյն, որ և մայրակղզի։

Հիւսիսային կողմն Ղեամայ.

Ճեամ, կամ Օփեվո՝ ի բնակչաց երկրին անուա-
նեալ Մելիա, Ինփիա: Ի քղաք մեծ և գլխաւոր
տեղի Հնդկաց, յԱրաբակ դաշտավայրի ըստ որ անցանէ
Մէնան կամ Մեյնան գետն: Ճրջապատն նր է երկու 9 մղ-
ոն՝ ամրացուցեալ պարսպօք և աշտարակօք. առ որով
քերեն առաջք ինչ մենան գետոյն, որք առնեն զնա
կատարեալ ցամաքակղզի՝ ի չամ կողմանց պատեն
զնովաւ, բաց յարևելից կուսէ: Պարիսպք նր ոչ
պարփակեն և ոչ զվերջերդ մասն շինուածոց՝ և են
անդէն բազմութիւն չոյժ հրամանաց երկու 300՝ և առ
նոքօք բնակարանք քրմաց՝ շուրջ զկռատամբք են բա-
զում դամբարանք՝ յորոց վըր կանգնեալ կան բուրգք
կամ մահարձանք բարձրաբերձք՝ որք միանգամայն ըստ
աշտարակացն կռատանց, որոց գլուխք երկր՝ ի բիւրմս
ծածկեալ են անագեայ թիթեղամբ ոսկեզօծեալ՝ վայէ
լուչ լինն երևելն՝ ի հեռուստ: Փողոց քղքիս երկայն
են և լայն և ուղիղ, ունելք քարաչաւակք՝ և ունելք
ոչ, ուստի և ապմուստ ընդհատեալ խրամօք՝ ըստ որս ան-
ցանեն կամրջօք՝ և չայն սակս ունելք չՅադրաց նման
նեցուցանեն զնա վենետկի քղքի վըր բազմութիւն կա-
մրջաց նորա:

Տունք քղքիս ըստ մեծի մասին հղկ դնակերտ են՝ ի վըր
ցցից քանի մի ոտնաչափ բարձրութիւն երկրէ՝ սենեակք
նց ցրիւ ստոր և անդ՝ ի մի բակ շրջափակեալ՝ ուստի
քնանելք միոյ ասն ոչ կարեն բնակիլ ըստ միով չար-
կուս: Նաև ախոռք անասնոց նց՝ ի վըր ցցից շինեալ
են՝ բարձր յերկրէ՝ առ՝ ի պաշտպանիլ՝ ի ջուրցն ո-
ղողմանէ: Սակաւ տունք գտանին՝ ինձմս քարաշէնք,
և այնք ևս օտարազանաց են՝ Թիւրն ևս ետ շինել քա-
նի մի քարաշէն տունս վըր գետափանաց արուարձանց: Խակ
ազարանք Թիւրին քարաշէն են, կառուցեալ՝ ի հիւսիս
սային կողմն քղքին, և երբեմն պարսպօք շրջապատ
եալ՝ ըստ մէջ երեցունցն ևս երբեմն հրապարակք՝
Նրբքինն՝ ուր բնակի Թիւրն, կոչի Վանկ՝ ուր կան
անտառք պարտէզք և վաճառք հռչակաւոր ջուրց՝ խակ
համօրէն տեղին՝ յորում են այս երեքին պարիսպք
կոչի Բրահմապ՝ չամ նոճադաս յորժամ բնակիչք տեղ-
ոյն մտանեն կամ ելանեն՝ ի վանկ կոչեցեալ տեղին,
ծունր կրկնեն խորին խոնարհութիւն՝ նաև՝ ի շրջիլն
չայն տեղիս՝ ի հեռուստ անցանեն առ առաջնով դը-

րամբ

բամբ նը ։ Բայց ՝ի սմանէ ուշն թիքրն ՝ի քրէք անդր այլեւս ասպատանս ։

Լօվօ, կամ Լուվ ։ Քաղաք մեծ եւ գեղեցիկ ՝ի դաշտաւայրի առ մենան գետով ՝ի հիւսիսակողմն շնամայ. ուր բէշմ անգամ քնակի թիքրն ՝ի մեծաշէն պալատի իւրում ։

Մնանի ֆանկ, կամ Մէլաֆ ։ Քաղաք առ մենան գետով ՝ի հիւսիսակողմն Ցին շնամայ ։

Լանֆանֆայ ։ Քաղաք ըն երկայն ձգեալ առ մենան գետով ՝ի հարաւակողմն նախադրեալ քաղաքին ։

Բուրնէնուֆ ։ Ի քրէք յարեւելեան կողմն նորին մենան գետոյ ՝ի հարաւոյ լանքանդայայ ։

Բրապափ ։ Ի տեղի որոյ Թիքրին վայէլուչ, եւ ղոճալ ձալի. անդ անցուցանէ զձիմ մի տարուոյն ։

Պանֆօֆ ։ Ի մի միայն նահնդիստ տորին ուրուէ. ուր Թոյլ տուեալ է ամ նաւուց վաճառականաց խարխափ առկանել. որ եւ ՏՏ մղոնաւ հեռի է ՝ի շնամայ, ՝ի բերան մենան գետոյն ։

Դանաուէրի, կամ Դանաուէրիմ ։ Քրէք Ծուխզերեայ յարեւմտեան կողմն. յորմէ արեւմտեան Ծուխզերք շնամայ՝ կոչին Ծուխզերֆ դանաուէրիմայ. ոմն եւ կղզիքն, որք ՝ի մերձակայ Ծուխ անդր կոչին Կղզիֆ դանաուէրիմայ ։

Մէրիւ, կամ Մէրիւֆ ։ Քաղաք յարեւմտեան կողմն գետնաւերիմայ ։ Ընկերուէն վաճառականաց գաղղիացւոց ունէր անդ վաճառատեղի. զոր չինեաց առնել զլճճականուն ամ աղգ ականց քեհուայ, եւ հաւայի. այլ եւ անապի, եւ վայտի ՝ի ալէտս շինուածոց ։

Դավայ ։ Քաղաք Ծուխզերեայ ՝ի հիւսիսակողմն մերկի քաղաքի. կառուցեալ ՝ի սար ինչ, որ յանուն նը կոչի Սար դավայայ ։

Ին անդ այլեւս քաղաք բաղումք. յորոց զումանս ունիմ առեալ յայլասրհայոցն մեր ։

Դարաւային կողմն շնամայ, կամ Յոմաֆ կղզին մալաղա ։

Մալաղա ։ Ի գլխաւոր մայրաքրէք համբրէն ցամաքակղզւոյն. որ ՝ի նախնումն մինչեւ եր անկեալ ըն իշխանուէ փորգուքալաց՝ եր աթոռ Թիքրացն մալաղայի. որ անկանի ՝ի հարաւակողմն առ մալաղա անուանեալ հուչակաւոր նեղուցաւն, ըն որ անցանեն ամ նաւք, որք գնան կամ դառնան ՝ի Ջաբօնոյ, Չինէն շինաց, ՝ի դուն գինայ, ՝ի քօչինչինայ, ՝ի քամ

պա-

պայայ, 'ի շնաւոյ, 'ի եօհօրայ, և 'ի գերահուչակ կըղ-
զեայն մագաասարայ, 'ի Ֆօռամեայ, 'ի փիլիպպեան
կղզեայ, 'ի մօրուզեան կղզեայ, 'ի պանտայէ, 'ի պօր-
նէօ կղզեայ, 'ի ձեռաւայէ, 'ի սուամադրայէ, 'ի պան-
կալեայէ, 'ի գօրսիանաւելայ, 'ի մալտապարայ, եւն :
Յետ 1744 Թուականին յայս նեղուց ոչ այնչափ ինչ
յաճախեն նաւք, ոյք և ոչ 'ի նեղուցն պարտաւիոյ.
վ'ր զի գաղղիացիք դամն ընդ նեղուցն պալեայ. և անդ
վնասիք զբամպօգայն, որք քաջայարմար ևս են : Ո-
սոցին պատճառ մալտա 'ի նախանձումն էր իբր վաճա-
ռատեղի համօրէն վաճառաց նախայիշատակել Ցայգ.
նաև նախ ք զտիրէն նմա փորդուքալայ : Իսկ այժմ
զի է ք ապրուբ հոլանտացւոց, կորոյս զնախնի պայ-
ծառութն իւր : Փորդուքալք առաջնորդել ք 'ի մեծին
ալբուկուերկոյ 'ի 1512 առնին զնա, և դամն անդ ան-
բաւ գանձս, և մեծամեծ համբարս վաճառաց : Ընդ
նոյնն անդ ամրոց հզօր, և ամրացուցին զնոսք : Ա-
պա 'ի 1641 հոլանտացիք առնին 'ի փորդուքալայ, ք
որոյ իշխանութ կայ մնայ մինչև ցայսօր :
Եւ է քաղաք այս ընդարձակ 'ի լայնատարած գաշտա-
վայրի, որ ձգի 'ի ծովակողմն առ պատուհասական և յա-
ջորակ ծոցով ծովու. յոր մարթ է միշտ մտանել նա-
ւուց, թէպէտ ոչ մինչև ցամրոցն. զի չէ ջուրն բա-
ւական խոր առ նովաւ : Ա՛յս ամրոց է գրեթէ բա-
ղարաձև. կառուցեալ առ ոտս սրածայր փոքրիկ լե-
ռին, պարիսպք նր հիմնեալ կան 'ի վր ժայռից, ոյք
բարձր են և ամուր : Հոլանտացիք և փորդուքալք
ունին անդ եկեղեցի: Յաջորդն Թիւ բնակչաց քաղա-
քիս հասանէր ց12000. իսկ այժմ հազիւ 300 տունք
գտանին 'ի նմ' 'ի միասին առեալ զհոլանտացիս, զը-
փորդուքալս, զսինեացիս, և զհնդիկս. յորս յաւել-
երևելի են սինեացիք. յորոց 'ի կրպակն գտանին ա-
ղգ վաճառաց, ոյք 'ի գործ ածին 'ի նմին ձի : Տունք
նր իբր 'ի բլրոն բարաշէն են և փողոցք երկայն և ու-
ղիղ. բայց ոչ բարեայատակ, ուստի յանձրևային ժամս
տիզուտ են : Ջուն մալտացիք յարուճարձանս նորա
բնակին 'ի փոքրիկ խրճիթս. ոյք իբրև գերիս են հո-
լանտացւոց :
Ընդհակայ ասհմանի քղաքիս յորում տիրեն հոլանտա-
ցիք ք երկայնուն է իբրև 140 մղոն. իսկ ք լայնուն
ուրեք 38, և ուրեք 48. և է անդ հուսատիալ ոմն հո-
լանտացի հանդերձ խորհրդականօք խնդրոյք, ոյ և
յայլ տեղիս բնակեցուն է. և Թէպէտ յաջորդն կամեր
կալին զամանէ և այլ քանի մի տեղիք զոր ունին հո-
լան-

լանատայիք՝ ի հնդիկս. ուսաւի և սա անուաներ գլխա-
ւոր տեղի կամ աթոռ. բայց այժմ ունի ընդ իւրև
միայն զհեռատեսչ բաղաքդ:

ԳՎԷՓՈ: Ի գլխաւոր քղաք համանուն իմն գետի առ-
նել և խորին գետով. 76 մղոնաւ հեռի՝ ի ծովէ.
ուր նստի կուսակալ, կամ փոխարքայ աննշան:

ԼԻՒՕՐ, կամ ԼԻՒՕՐ: Ի քաղաք յարևմտեան կողմն դան-
դաղամ կղզւոյն, որոյ հիւսիսային ծայրն կոչի ԱՆՓ
ԼԻՒՕՐԱՅ:

ԵՕՀՕՐ, կամ ԵՕՐ. որ կոչի և ՍՕՀՕՐ: Ի գլխաւոր քղաք
համանուն նահանգի՝ ի հարաւային ծայրի անդ այսր
յամնքակղզւոյ առ ծոցով լինէ ծովու որ՝ ի նեղուցն
ԱՆԿԱՒՈՒՐԱՅ:

ՊԱՊՈՒԱՒԷ: Քաղաք՝ ուր նստի կուսակալն ԵՕՀՕ-
ՐԱՅ, մերձ՝ ի բերան ԵՕՀՕՐ գետոյն: Ցանկի պատու-
սաւէր քղքին քանդեցաւ՝ ի փորդուքալոց. իսկ այժ-
մեանս վինեցաւ ձեռնտուութիւ հոլանտացւոց, որ ընկեր
է և աղքատասէրն. դի տուին նր ըս մեծի մասին ե-
կեղեցիք են. իսկ մեծամեծացն փայտակերտ:

ՓԱՀԱՆԿ: Քաղաք անշուք՝ ի սոյն ԵՕՀՕՐ նահանգի առ
համանուն գետով, որ ըս քղքն անցանէ, պատեալ
շուրջանակի փայտակերտ պատնէջ, ըս նմանուէ պա-
ղատաւէր քղքին. ոչ և չինուածք տանցն, և փո-
ղոցքն նման են ամենևին տանց և փողոցաց նր, բա-
ժանեալք՝ ի միմեանց եղեգնեայ ցանգովք, և գոգ
անուանեալ ծառուք: Իսկ ՓԱՀԱՆԿ գետ նր ոչ կարի
ինչ հեռի՝ ի քղքէ անտի գործէ կղզի, ուր ըս երկու
գրուանս մնանէ՝ ի ծովն. յորոց մին, որ է՝ ի հիւսի-
սակողմն՝ խոր է լբր 4 ճողաչափ. և լայն լբրև 40:
Ունի պատուհասական ծոց, կամ նաւահանգիստ նաւուց լբ-
րև 200 քայլիս հեռի յեղերաց ծովու, ուր գտանին
պատուհասական ինքնաբուղխ աղբիւրք. Սակայն լի են
՝ի նմա ահաւասիկ և ցանաք տեղիք. յայն սակս վը-
տանգ է նաւուց նաւել մինչև ցքղք անդր: Ա-
յս գետ առաջանէ ընդհանր ողջոյն, և հասանէ մինչև ցոտս
մալեյեան լերանց. գտանին՝ ի նմ հասք ձուկ ոսկւոյ.
զորոց պատմէ համիլթոն ունն եթէ եառեալ ինքն անդր
հասս, կամ բեկորս ոսկւոյ՝ 5, և մինչև 36 ունկի կըշ-
ռով. որք յաճախագոյնս գտանին՝ ի խորագոյն և՝ ի
շատաջուր տեղիս գետոյն: Ա՛ւ եղերբք սորին գե-
տոյ անկեալ կայ պղպեղ, որ ամի ամի բերէ լբրև 300
պարկս և եթ. այն է չոբաշ. դի աւելի՝ ք զայն ոչ
տանի երկիրն: Ունի և եղէգն հնդկային ազնիւ, յո-
րոց գործեն գաւազանս ընտիրս. և ձուկն առատ,

և

և որս վայրի : Օդ նր չէ այնչափ առողջարար առ
ատաւիկ տապոյ և յաճախուհե անձրևաց :

Դրանիոս, կիմ Դրինիան : Ի տեղի լինն զոճարձալի յոյժ առ գետով միով մերձ ի ծովն. յորում են երբ 1000 տուն, բայց ոչ ի միասին առ ի ձևացուցանել քղաք, կիմ ասան, հանդերձ փողոցօք և հրապարակօք. այլ ցրիւ : Կան բնակչայ նր չինացիք են. որք դասանն անդէն վաճառս այնչափ, մինչև բաւական լինել նց ամի ամի բեռնաւորել զերիս կիմ զլորս նաւս մեծամեծս. որ դնան յածին ի շիամ, ի քամ պայա, ի դունդին, և ի սամպաս :

Բափանի : Քաղաք՝ որ շինուածովք գրեթէ ոչինչ ընծայէ յառաջնոյն, կառուցեալ առ ծոցով ծովու ի վր լերնոյն, որ կոչի Սար Բափանէայ. որ և է ի հիւսիսակողմն քղքին, յարեւելեան եղերս ցամաքակըզզոյն. ունի մզկիթս տասիկայ, և կառաւոնս : Ի նախնեաւն էր սա քղք բազմամարդաւ, բայց վր կարի հեռաւորաւ լերոյ յարքայանիստ քղքէ. և վր ջարուեր և անօրինուհ բնակչայն տեղի եռաւն անաւ ամ օտաբանակք, որք վճռականուհս առնէին անդէն. ուստի և քղքն դարձաւ ի նահանգի և յաղքատուհ անդր, յորում լեալ էր երբեմն :

Բրաւ, կիմ Բրահ : Ի քաղաք յափն ցամաքակղզոյն յարևմտեան կողմն՝ ի վր սրածայր ինչ հողոյ, որ ձևացուցանէ զծոց, յորում է Բէբաւ կղզին ի հիւսիսակողմն սորին քղքի : Բնակիչք նր են ազգ վայրենիք, դաղանաբարոյք և անընտրելք : Հոլանտացիք՝ որք ունէին անդ տեղի վաճառոյ, ի ժանուհէ բնակչացն սակեցան Թողուլ զայն ի բաց, և խոյս տալ անտի :

Յօդ Ե. Մատաւորուի քամպայայ, կիմ քամպօյայ :

Այս ծրուհ յարևելից ունի իւր սահման զքօչինչինն. յարևմտից՝ զչիամ. ի հիւսիսոյ՝ զլաօս. խակ ի հարաւոյ՝ զովկիանոս ծովն : Ունի դեռ մի մեծ Լաւ կոչեցեալ, որ բղխէ ընդ մէջ Տինն չինաց և դիպէ դայ, և անցեալ ընդ Թիլուհին լաօսայ մտանէ յայս Ց, զոր և ընդ մէջ բաժանէ, և զնորին անուն առնու. այլ՝ ի բնակչայ երկրին կոչի և Մէգաո. կիմ Մէգօն պանուլ. և

ասպա ըՆերկու առաջն ղեղու յովկիանոս անդը, որոց մին գնայ ըստ արեւելս, և ապահե զՔամպայդ անուն. իսկ երկրդն անուանի Պանասէ, կամ Բերան փարանէ բայ ։ Ի մուտս անդ նը լերդը ծովուն խորուն նը հաղիւ հասանե ցերս ձողաչափ. բայց ի նեղքին կողմանս ուրեք ուրեք խորագոյն է. Վայ և մարթ է նաւակաց գնալ մինչև ցմայրաքղքն, թէպէտ և ուրեք ուրեք սակս բարձրայատակ սահանացն ըստ որ զաւ ի վայր հոսին ջուրք, հարկ լինի նոյ ըստ ցամաքը ձանապարհորդել ։ Ասա Թիգրուն է ըստ պաշտօնանուբ արքային քօչինչնայ. բայց ունի և իւր սեփական Թիգր, կամ փոխարքայ. որ յԸՆջն հարկատու էր արքային շնայ, այլ ի 1717 անկաւ ըստ ուրուբ արքային քօչինչնայ ։ Գլխաւոր տեղիք սորին Ծի են ։

Քամպօձիա, կամ Քամպօյա. ի բնակչայ Եաւէֆ անուանեալ ։ Ի գլխաւոր մայրաքղքը սորին ուրուքե կառուցիլ առ մէգան, կամ քամպայա գետով. ուր նստի Թիգրն, կամ փոխարքայն ։ Ի նախնուանն էր ի նմ արքունի պալատ մի, որ էր գլխաւոր զարդ քղքին. Թէպէտ փայտակերտ, այլ առնորակ ոսկեզօծ պէսպէս գեղեցիկ զարդուբք զարդարեալ ։ Բնակիչքն նը ըստ առաւել մասին են բնիկ ազգ երկրին. և ըստ մասին օտարականք, որ ձնաբօնացիք, փորդուքալք, քօչինչնացիք, և մալաղացիք ։ Ցորքադոյն բիւր էին անդ եւրոպացիք. այլ այժմ ոչ կան նոյնպես. և որք են՝ ըստ մեծի մասին փորդուքալք են, և Թոշակաւորիք փոխարքային ։

Թէոանա. Լանիօր. և Գուրօ ։ են նաՀնդկաստ կարևմտեան ծովեզերեայս սորին ուրուբ ։

Քոբանի. և Սօաբ ։ են քղքք, և նաՀնդկաստ, ուստի ելանի փղոսկր, և խէժ, անուանիլ խէժ քամպայայ ։ Յայս երկու նաՀնդկաստս ոչ ոք կարէ վճռականուբն առնել, առանց հրամանաց արքային քօչինչնայ. որմէ և փոխարքայն քամպայայ այնչափ երկնչի. զի ի 1720 ոչ իշխեաց առանց հաւանուբ նը տուրևառուբն Թիս առնել ըստ ուժեմն եւրոպացւոյ՝ համիլթօն կոչեցեալ ։

Բօնդամաս ։ Ի նաՀնդկաստ, և քղք. որ յԸՆջապոյն էր ևեթ էր. այլ յամին 1717 սուին վնաս չհասանցիք, և հրկիզ արարին ։ Յառաջքան զայն այս քղք էր ի համօրէն ուրուբս յայսմիկ, ուր յոյժ ծաղկեալ և բարգաւաճ էր վաճառականուբն ըստ օտարականաց ։

Յօդ ՀԸ. Ծատաւորութիւն լաօսայ։

Ո այսր աշխարհէ սակաւ ծանօթութիւնս ունիմք քան զայլոց ծայց հնդկայ. քզի ոչ յաճախեն անդ վաճառականք օտար ազգաց. յոյն սակս համառօտիւ ուրեմք ասացանել զնոսա։ Արդ՝ այս ծ սնի իւր սահմանն յարևմտից՝ զչինաց. յարևելից՝ զդուընդին. ՚ի հարաւոյ՝ զքամպայա. իսկ ՚ի հիւսիսոյ՝ զծն չինաց։ Բնակք նր են ազգի ազգի խեժք, հնդրուկ՝ այն է ասըլպենա, վերնիճ, բեշկ մկնոյ ազնիւ, ոսկի սակաւ, և տեսակք ինչ պատուական ականց. և առաւել զնաւ՝ կարմիր յակինթ, և մարգարիտ՝ զոր քամպայացիք Մուք անուանեն։ Բայց զարմանք են, թէ զնաւ զոր մարթէ ասել, այնչափ հեռի գոլով ՚ի ծովէ, ունել մարգարիտ, և առաքել ՚ի ծովեզերեայ կողմանս։ Բնակիչք լաօսայ բազմօք նմանին չինաց, բայց առփոքր մի առաւել խարտեաշ են, և ցամաք մարմնով, և գեղեցիկ քզխամացիս, և զքամպայացիս, այլ նման են նց գծագրուքն դիմաց, լեզուաւ և դէմս։ Բազմաք ականջաց ոսկս երկայն են, ոմք և բեկուածս ունին և այլոց ծովեզերեայ բնակչաց, զոր կանայք զարգարեն ոսկւով մինչև են ամուսնացեալ։ Արքն ՚ի վր սրունից մինչև ցծունկս կտաւեն ազգամբ պէս պէս ծաղկիս, կամ այլ ինչ ՚ինչան բարեպաշտուն, և առ յարգի լինելոյ առաջն այլոց։ Ունին զդեն չինաց և բեկուածոց, և ՚ի լեզուս նց լսոին. բայց միայն զի ոչ կարեն արտասանել զերկուս տառս՝ Ռ և Լ։ Զբանս դեղի և հաւատոյ իւրեանց գրեն ՚ի վր տերևոց ծառոց. իսկ զայլ բանս ծանան ՚ի վերայ տուաւար թղթոց կաւելին գրչօք։

Գլխաւոր քաղաք նր կոչի Վինփիան. որ է աթոռ թագաւորին։ Զայս քաղաք ունիմք յծագրայ Լանճոյ, կամ Լանգլանկ անուանեն։

Ունի միւս ևս քզք անուանել Զիուամայա, զոր երկոքին մայրաքաղաք սորին տրուէ ասեն։

Յօդ Ե. Աստուածութիւն քօչինչլինայ։

Ա յս աշխարհ յարևելից ունի իւր սահման զծոց Ծո֊վուն դունդինայ, յարևմտից՝ զերկարաձիգ միա֊գօաի լերինս, որք անջրպետեն զինա՛ի Թիբրուեթէն քամպոյայ և լաօսայ. ՛ի հիւսիսոյ՝ զդունդին. իսկ ՛ի հարաւոյ՝ զծոյն հնդկաց. որ և ձգի առ ափն Ծո֊վուս ընդ երկայն իբրև մղոնս 750. իսկ ընդ լայնուն 60 մղոնաւ և ևթ. ուստի և է երկարաձիգ լեզու։ Յեւս ժէղ դարուն էր սա նչենդ դունդինոյ. բայց այժմ է ինքնագլուխ Թիբրուեն. յոր զոյս օրինակ ամբար ձաւ։ Զի իշխան մի յարքայական զարմէ առաքեալ ՛ի հարաւային նչենդս դունդինոյ, կայուցաւ անդ կուսակալ նոյ, ընդ սովին պայմանաւ, զի պարտապան լինի տալ ընդ ամի զհամար կառավարուն իւրոյ սպարապե֊տին զօրաց արքային դունդինոյ։ Իսկ նա յայտնա֊պէս ապստամբեալ, հիմնեաց ՛ի քօչինչլին զնոր տէրու֊թիւն, ուր յայնմ օրէ մինչև ցայժմ տիրեն միմեանց զինի յաջորդք նորա, ՛ի բայ բաժանեալ յարքայէն դունդինոյ։

Զինն սորին տէրուն նոյն է ընդ չինաց, ընդ որ ընդ֊հարեալ էր մի ՛ի նահանգաց նր։ Բնիմ մեծաչէն կառատունս ունի. ուր և քրիստոնեայք ունին եկեղեցիս գեղե֊ցիկս։ Բնակիչք նր ընդ առաւել մասին տգեղեն կազ֊մուք մարմնոյ, և դծագրուք դիմաց. առ որս գե֊զեցկուն համարիլ ունիլ սեաւ առաջունս, և եր֊կայն եղինդունս։ Զգայն նց քաղցր է. և ինքեանք կա֊րի օգտակարք ընկերուն մարդկան ՛ի անխոնջ աշ֊խատասիրուն իւրեանց. զի գործեն զամ գործ ծան֊րակիր, մշակեն զերկիր. որոյ զձուխն. առնեն վա֊ճառականուն. մտանեն ՛ի ստրզմունս քաջուն։ Իսկ ընդ բարուց՝ քաղցրաբարոյք են և անկեղծք, մար֊դասէրք առ օտարականս, մինչդ քաղաքացիք, և մե֊ծամեծք նց՝ որք ծանրաբարոյք են առաջի ոտանկին, տիրեն զերաւունս և զարդարուն, զոր և անյապաղ և առանց ինչ ծախուց վճարեն։ Թէպէտ ոմանք ՛ի մատենագրաց զայսոսիկ գեղեցիկ ձիրս քօչինչլինաց֊ւոց յերկբայս արկանեն, բայց այլք հաստատեն։ Վաճառականուն սոցա ընդ արտաքնոց չէ այնչափ լինչ երևելի. զլխաւոր վաճառք նց են ձալուխ, և այլ

առեալ մի անուշահոտ փայտի , կոչեցեալ Պեդել-
մեռտաքս , բամբակ, մարմարիոն, փայտ կոչեցեալ Սա-
բան · շաքար , և կասիայ, այն է՝ Խըտրչինպե : Երևե-
լի վճռականք ասրին ասրուձե են չինացիք , որք գնան և
՚ի Ճեաբօն , ՚ի մալաքա , և ՚ի Ճնաստա · վը ղի բնիկ քո-
չինչնացիք չեն այնչափ ինչ վարժք ՚ի նաւարկուձիս :
Ի սմին ՅԺ գասանին և հանք մարմարիոնի, և բուվք
ոսկւոյ , և երկաթոյ · լինի անդ և որիզ, և եղէգն շա-
քարաբեր · և աղգ մի պատուճական փայտի՝ որ կոչի
Փայտ արծռոյ · և Գալամպագ անուանեալ փայտն ազ-
նիւ , զոր ՚ի գործ ածեն ՚ի պէտս արքունեացն որ
ատա , և յայլ Ցա : Ասնի անուտաս Թեմենեաց՝ յորս
ձերամբ լինքնին գործեն զմեռաքս առանց լինչ մարդ-
կային խնամոց · ուստի բազմ է յոյժ ՚ի սմին ՅԺ այսպէս
սի վայրենի մեռաքս , զոր ժողովել վաձառեն չինաց ·
Բուսանի անդ և Թէյ՝ բայց սատրին , և պղպեղ , ևն :
Աստ ասրուձ ՚ի ժբ նահանգս բաժանի · յորոց երիքն
են ՚ի հիւսիսակողմն · ըՔ Տէռձէ · Գվամգի-ւ · Տիհլատ ·
Եօթն ՚ի մէջն · որք են · Հուէ · Ձամ · Գվանկէա · Գվէ
նէն · Փուէն · Մուռս · Նպէլանկ : Եւ երկու ՚ի հարա-
ւակողմն · Ջէամբա · և Տօփայէ :

Նահանգն Հուէ որ առնու զանուն ՚ի գլխաւոր մեր-
քաքաղաքէ համօրէն ասրուձէ , ուր է աթոռ Թագրնի ,
որ և յայն սակս կոչի և Նչինգ արքունեաց · է փար-
թամ ամ իրօք ՔՔ զայլ նչինգս · օդ նր առողջ · ջուրքն
բարի յոյժ՝ որ ուր ուրեմն գասանի յայլ նահանգս ·
և լի այլ ամ բարեօք :

Նահանգն Ձամ , սահմանակից է հուէ նահանգին ,
մեծ է և փարթամ, ՚ի լերինս նր ոսկի բուսս ոսկւոյ ·
այլ և փայտ արծռոյ , և գալամպագ :

Իսկ միջին նահանգք փոքր են · յորս երևելի է նչինգն
Նպէլանկ , ուր միայն վը լաւուձէ օդոյ և առատուձէ ար-
գասեաց , այլ և վը յաձախուձէ բուսնոց լինչ Թուչնոց ,
որք մեծուԹբ չեն լինչ աւելի ՔՔ զծիծառունս , ՚ի վը
ժայռից առկախեալ : Եւ ասեն Թէ բաղադրուԹէ
բունոցն այնոցիկ է ՚ի փրփրոյ ջուրց ծովու , և ՚ի
հիւԹոց լինչ որ ծորի ՚ի կրծոց այնց Թուչնոց · յորս
հարեալ շառաւիղաց արեգական այնգաղուցանեն
զնոս և ապխտակացուցանեն , և Թափանցիկս գործեն :
Բայց հատեալ ՚ի ժայռից անտի , և արկեալ ՚ի ջուր
ջերմ, սևանան , և ոմանք մանր մանր հատեալ , լե-
նին համեմիչ ըմպելեաց · Թէպէտ համ նոյ չէ ամենն
ախորժական , այլ կարի զօրացուցիչ :

Ջէամբա նահանգն , որ է ՚ի հարաւակողմն՝ անտառա-

լից է, և ըստ առաւել մասին անասնոց անմարդկ, ուր դասանի վագր, և փիղ: Օդ նոր յոյն է ըստ ամենայն հին կամ վեց, ջուրք նոր և կերակրեղինք, բայց ի ձկունց՝ ընտանակարք. երկիրն աւազուտ և անբեր: Ասնաց հանդ Թէպետ ըստ բնական արդասեաց անբեր, այլ առ հասարակաւորն այլոց, արդասանդ և բերնիաւոր գոյաւ պտղով ախտապարանին քոլ. վնաս ղն բիւր քարոյ ղնչք մեծամեծ գարձս գործելոյն անդամոց, և գոլ ծեն մինչև ցայժմ:

Նահանգն անուանեալ Տօչոյն է ի յերևելի նաց հանգաց սորին տրուեր, որ ձգի ըստ երկայն յաւին ծովու ըստ նմանութեն ձենովայի: Ունի զամ պտղոց, և այլոց արդասեաց, այլև վաճառ բիւր եղանե ի նմանե: Ի սմին Թիգրուե չկք երևելի ինչ քաղք, կամ նշանաւոր արժանի մասնաւոր իմն յիշատակի. բայց յերկուց հետագայ քաղքացդ, Թէ արժան եղէ քաղք անուանել զնոն:

Հոռե, կամ Քնէն: Ի արքայանիստ տեղի, և գլուխ հայոց երկրին այսր տրուեր, անձև և անշուք, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հաւաքուման աղքատաշէն չինուածոց ի խուռնթա խառնթա բաժանեալ, որք ի միայն դիտոյ կացուցանեն ի դեղեցիկ դաշտավայրի, բաժանեալ յարևմուտս և յարևելս ի ձեռն գետոյ, յորոյ եզերս չինեալ կան բիւր փոքրիկ առունք. ունի քանի մի հրապարակս վայելուչս, և կրպակս յոլովս և բազմավաճառս: Ազարանք Թիգրին փայտաշէն են, և միայարկ. չինեալ ի վեր սեանց, որք են յոյնիսաղ փայտէ. այն է՝ ապառնոշ. և է ի հիւսիսակողմն գետոյն ի կղզի ինչ երկայն երբեմն 3 մղոն. յորում բնակիչն նաև մանաւանդ, կամ ազնուական նշանակ արքունեաց. որ և յայն սակս կոչի Թագաւորական կղզի:

Քայիքօ, կամ Դայխօ: Ի երկոտ գլխաւոր տեղի սորին Ծն. որ երկու մղոնաչափ ձգի ըստ երկայն առ գետով մով. ունի բիւր փողոցս, որք ըստ մէջ հասանեն զմիմեանս. ուստի և ի հեռուստ վայելուչ ինն երևին: Կարի յաճախեն աստ չինացիք ի պատճառս նաւադանդաւոն. որ և առնեն բիւր առևտրուս ոչ բնկղց, շաքարի, մետաքսի, ոսկեթել փայտի, հալուէի և ոսկւոյ. տուընք նոյ քարաշէն են. ունին անդ և տաճար մի կռոց:

Յայսմ Թագաւորութե, ոչ և ի չինաստ, և ի քամպայա գտանին ժողովուրդք ինչ վայրենիք. որք յանտառս և ի լերինս բնակին. և չունին ոչ օրէնս, և ոչ կառավարուն, այլ ըստ անասնոց՝ ըստ բերման բնութե վարին:

Յօդ Ը. Յատկաւորուն դասդինայ :

Այս Թիւրուքն 'ի հիւանդոյ ունի իւր սահմանակից զՅն չինաց . 'ի հարաւոյ զքօչինչին . յարևմտից զլաօս . իսկ յարևելից՝ զծոց Ծովու իւր հասանուն , ըստ մէջ դասդինայ և քօչինչինայ ածեալ կայ պարիսպ երկայնաձիգ սկսեալ 'ի լերանց ոչք սահմանակից են լաօսայ , մինչև ցծովին , անկրպետ ըստ մէջ երկոցունց Ծացս կատուցեալ : Բնիմ դեռս ունի . յորս գլխաւորն է Քալէ անուն դեռն , որ ելանէ . Յն չինաց , 'ի ևնան նահանգին , և անցեալ ընդ մէջ սրբին Ծրուէ , մտանէ 'ի ծոցն դասդինայ :

Օդ նր մաքուր է և առողջ , մինդ 'ի ջերմ և 'ի ցամաք ժամս : Երկու եղանակք տարւոյ զանազանին 'ի ամին ՅԼ , ոչ և յայլ Ծս լինչ ըստ արևադարձիւք՝ մին ցամաք , և միւսն անձրևային : Առաջինն սկսանի յամենայնն մայիսի , և տևէ մինչև ցօգոստոս . և յայնժամ անհնարինս առատականայ տարին . յոր և հոլմունք ոչ այնչափ լինչ հնձեն : Իսկ երկրդն 'ի սկզբնէ սեպտեմբերի մինչև ցմայիս . և յայնժամ յաճախեն մեզք , և անձրևք :

Երկիր նր արդաւանդ է յոյժ . բերէ ազգս ազգս արդասեաց , մինդ որիզ , և պտուղս պատուական . առատաւորէ է անդ և լեմունի կիտրոնի և այլ այսպիսի պտղոց : Ունի և բազմատեսակ անասունս վայրենիս և ընտանիս . զի յանտառս նր լի են վագր , հղջերուս և կապիկ . ոչ և 'ի դաշտս եզն և կով և խոշ . այլ խաշն և էշ և առիւծ չիք անդ : Ունի և ձուկն առատ 'ի գետոյ , և 'ի ծովու : 'Ի կողմանս ծովեզերս հայց քօչինչինայ դասանի կրնայ բազմ յոյժ , որոյ միանգամ հաւեղ է և պատուական :

Բնակիչք նր երբ 'ի բազմ բարեբաստ են մարմնով , Թխապոյն , և վարսք նոց ըստ մեծի մասին սեաւ երկայն և թաւ . ներկեն զատամունս 'ի սեաւ . զի տգեղութիւն համարին զսպիտակուն ատամանց . աշխատասէր են և ձարտարամիտ և ուսումնասէր . համբոյրք և մարդասէրք առ օտարականս . մինդ առ վաճառականս : Մեծամեծք ամբարհաւաճ են , և մեծամիտ . զօրականքն յանդգնութիւք . իսկ խառնիճաղանճ ռամիկն կալ ըստ յօժարեալ 'ի գողուն , Թէպէտ և խստիւ պատժին :

Բազմակնոջ օրինաւոր է առ նա. և գեն նոյ նման է գենի էնոյց։ Այնչափ բազմամարդ է Ցս այս, զի բնակիչք նր Թէպէտ ժրաջան են ի գործ, սակայն անբաւ բազմութ ազգաստաց դտանի ի նմա, որք առ ի չէպէկ դարմանոյ կէնոյց, քիմ անդամ բռնագաւթն վաճառել զորդիս եւ զդստերս։ Կառավարութ սորին Թիքրութ անկարդ է և չիտի. զի երկու իշխանք են ի նմա, որք ունին զոնութն Թագաւորի։ Մին կոչի Պօվա, որ Թէպէտ է բնիկ և հարազատ Թիքր, այլ բաց յանուանէ և ի կնքոյ, ջոջնի այլ ինչ իշխանութիւն Թիքրական. Իսկ միւսն կոչի Քօվա, որ ի սկզբանն ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ հասարակական ազգութն ասպատաւոր. իսկ այժմ ինքն իշխան ետր ամ գանձուց և ճոխութեց համօրէն Թագաւորութ։ Պօվա բնիկ Թիքրն փակեալ կայ յատարանի իւր երբեմն ի բանտի. որում չոկ առ երեսոյթս ամի ամի խոստանայ ժողովն նաև քօվային զհաւատարմութ. Իսկ ըստ այլում մասին՝ գլխովին առ ոչինչ է համարիչ։ Սակաւ ծառայք են նր. զոր տայ նմա քօվային ըստ հայծոյից իւրոց. չունի Թիկնապահս. և ոչ իսկ կարօղ է տալ պաշտօնս ինչ, ոչ քղքականս, և ոչ զինուորականս. զի այն ամ կախեալ կայ զհայծոյից քօվային։ Յաջորդութ նր ժառանգութբ անցանէ որպէսզ յորդիս. իսկ քօվային ընտրութբ է, զոր ընտրէ նոյն քօվայն նախ քան զմեռանիլ իւր։ Ամ բաց ի լինելոյ բացարձակ տր գանձուց արքունեաց. յիւր ձեռս ունի զամ զօրութ Թիքրութ. ունի իւր Թիկնապահ 300 երիվարս, և 150 փիղս հանդերձ բազմութբ հետևակ զօրաց, որք կարգեալ կան ի պատրաստանութ արքայական նիստ քղքին, և այլ ևս 70. մինչև 80 հազարս սրփ առեալս յայլ և յայլ կողմանս Թագաւորութեց։

Դունդ ինացիք չունին մանաւանդ դրամս, այլ ի կիր առնուն զդրամս եւրոպացւոց. այլ և կոտորակս արծաթոյ աննշանս, և անոխակս, զոր կշռուլոսան, յայն սակս միշտ կրեն յանձինս զկշիռս։ Բայց գտանի առ նս պղնձի ինչ դրամ. որոց 1000 առնէ իբրև զոսկի մի։

Ասուշ կէս կոստանդնուպօլսոյ։

Այս աշխարհ կարի անպատասպար է ի թշնամեաց, զի չունի ամրոցս. յայն սակս մեծ մասն զօրաց նր կարգեալ կան ի պահպանութ առ սահմանօքն քօչինչինայ. վ զի երկու այս Թիքրութեց անհաշտ թշնամութբ են ընդ միմեանս. ուստի և բիմ անդամ ի պատահանս երկոցունց կողմանց դիպին առանձին մըրցմունք. քայց ոչ երբէք ձակատին միմեանց օրինաւոր

պատ-

պաղմամբ : Կայնոյիս և ծովային զօրուն արքային դուն պինոյ չէ ինչ մեծ . քան 60 և եթե ցեսանասա , այն է՝ չէքսիրիս ունի մանուկս , որք ըստ լայնութե են 10 և 12 ոտնաչափ , իսկ ըստ երկայնութե 60 . և 70 . որք հազիւ երկու ոտնաչափ և կէս միմեանց ի ջուր . յորս են զօրք սկսեալ ի 16 Թուոյ , մինչև 340 . զի առաջել ոչ կարեն տանիլ : Եւ ունին երկու առագաստս փսխաթիս , մի ի խեչս , և միւս ևս յառաջս . և թէ ալէտ անպիտան են ի ծովու , սակայն ի լայն և ի խորին պետս բաղումս զօրեն :

Պատմութե սորին Թէքրուէ կարի անստոյգ է . այլ Թուի Թէ զէև և զկարգ Թէքրուէ սկսաւ աւնուլ առ Ժամօք երկդ ինքնակալին չինաց զոր դունդինացիք Թամիուլ անուանեն . ի սոյն անուն անուանեն և զառաջին գոխչ գործեալ երկրագործութե , որ բազմ դարօք յառաջէ քան զԹուականն քրի : Ա՛ն նովին Ժամօք ժղէդքն բնակեալք յայսմ ծի ոչ օրէնս ինչ ունէին , և ոչ քրքականուէ . մինչև Թուն , կի որդի Թամիով ինքնակալին , ըստ իւրև նուճաձեալ զայս ծ , հնիւեալ ի նմ զնոր ինքնակալութե , և եմոյծ զքրքականուէն , որ եկայ մնաց ըստ դարս բազմս : Ապա ինքնակալն չինաց կամեցեալ յինքն նուճաձել զդունդին , առաքեալ անդ ժբ ասպարապետս , որք առին զնա . և ինքեանք սիրեցին նմա , բաժանեալ ի ժբ նչնդա . որոյ եղեն ինքեանք ինքնագլուխ իշխանք : Ընդ այն Ժամս յարեաւ հոլիւ մի դունդինացի , որ սակաւ առ սակաւ ժողովեալ զբազմութե սրիկայից ի համալ պետայ իւրոյ , մի առ մի սարագրեալ յՅե անուն զնա խառնակել ժբ բռնակալս . և ինքն սիրեալ Ցնին . որոյ հրութե եկայ մնաց սմն 12 և եթե . վե զի ինքնակալն չինաց վերատին սիրեալ Ցնին , և ըստ բազմ Ժամս կալաւ զնա ըստ իւրև : Եւ յետ այնորիկ պատմութե դունդինոյ՝ ոչ այլ ինչ ցուցանեն , եթէ ոչ խառնուածթիս , գործս անստոյգս , քանդմունս , անդադար ապստամբութիս . յորս ինքնակալքն դունդինոյ է զի ի Թշնամեալ , և է զի ի հպատակեալ իւրեանց ընկե-

ցան յաթոռոյ :

Ա՛յս Ցբազդն ըստ Ցնին չինաց բաժանէր ի ժբ նահանգս , որք անդադար փոփոխէին ըստ յառնելոյ զօրաւոր իշխանաց , որք զբազմ նահանգս ըստ իւրեամբք նուճաձեալ ի մի յօդէին , այլ քզն և այժմ հինգ իշխանք սիրեն ի նմա , յորոց ոմանք աղաս են . և ոմանք հարկատու . յայն սակս մարթի է բաժանել զայն ի հինգ նահանգս , ըստ հնդեցունց իշխանացն : Եւ ե-

Թէ յաւելցին ՚ի սոսա այլ և երկու իշխանք լեռնա-
բնակ վայրենի ժղէդոց · յորոց մին կոչի Թիգր Ջոյ,
նակ միւսն Թիգր Հրոյ · լինին եօթն : Առաջինն է Թա-
գաւորն դունդինոյ : Երկիւ քօչինչինոյ, որ ասեր-
սէս ոչ կոչի Թիգր · այլ Կնա պա · ՚ի՝ տուն, կամ ցեղ
աղնուական · այլ այժմ բաժանեալ է նշխնգս այս ՚ի
դունդինոյ : Երրորդն է Թիգրն քիւհանկայ, կամ չիւքան-
կայ, որ ասէր ՚ի քիւանկ նշխնգն չինոյ : Զորրորդն
է փոքրիկ Թիգրուհին պաօայ : Հինգերորդն է փոքրուն
լաօայ · (որ փոքր ասի, առ ՚ի գնիշնուէ ՚ի մեծէն,
որ արտաքոյ է ՚ի դունդինոյ :) Իսկ վեցերորդն և
եօթներորդն են ՚ի լեռնային կողմանս, ուր բնակին
ժղէդք վայրենիք, յորոց կէս մի հնազանդին փոքրիկ
Թիգրային Ջոյ, և Հրոյ :

Այլ դունդինոյիք այլազգ բաժանեն գիտուն իւր
եանց, ՚ի՝ յերկիս մասունս միայն : Իսկ զդունդին
առանձնակի ՚ի վեց մասունս, ՚ի յԱրեւելեան · յԱրե-
մտեան, ՚ի Հիւսիսային, և ՚ի Հարաւային, ՚ի կողայմ, և
՚ի Միջինոյս · զոր ոմանք յայժմեան Տադրոյ այլազգք
կոչեն, զարևելեանն Գէպօն, զարևմտեանն Գէլիայ ·
զհիւսիսայինն Գէպա զհարաւայինն Գենամ · իսկ
զերկու յեմիսն Գիւհոյա և Թիենան : Սահաւ քղեք
պատանին ՚ի սմին Ցն · այլ աւանք և գեօղք անհամարք ·
որք ըստ առաւել մասին են յընտրական դաշտավայրն ·
զի մեծագոյն մասն Ցին է դիւր դաշտավայր · Թէ-
պէտ են ՚ի նմա և բլուրք արգաստաւորք, և լերինք
մինչդ առ սահմանօք Ցին : Գլխաւոր տեղիք նր են
հետագայքդ :

Գագաօվ, կամ Քէօվ : Ի գլխաւոր քղեք համարէն Թա-
գաւորուհ, յորում է և բնակուն Թիգրին · յընդար-
ձակ դաշտավայրի, ոչ ինչ կարի հեռի ՚ի Տօֆեայ գե-
տոյ · չունի պարիսպ և ոչ ամրոց : Իբրև 20 հազար
տունք են ՚ի նմա · գրեթէ առհասարակ վայտակերտ,
կամ եղէգնաշէն · և ամ տուն մերձ իւր ունի տեղակ
մի փուռն քարաշէն առ ՚ի պատսպարել ՚ի նմա զկա-
նայս տան ՚ի լինել հրկիզուհ, որ կարի յաճախ
անդանօր · այլ և ջրհոր մի · և անօթ ինչ կապեալ ՚ի
ձող երկայն, ՚ի շինուցանել նովաւ զնդրեհն : Գլխա-
ւոր փողոց նր լայն են, այլ ոչ ըստ կարգի բաշխեալ,
ուստի և տղմալից յանձրևային ժամս : Օդ նր բարի
է : Երեք ևս թաղարանք գտանին ՚ի նմա · որոց
գլխաւորն է այն՝ յորում բնակի պօվային, կամ Թիգրն,
որ ըստ կարճառ է յոյժ : Բարձրուն շրջատար պարսպաց
նր է 15 ոտնաչափ · գրեթէ նոյնչափ և Թանձրուն-

շի

չինեալ յաղեւսոյ : Բիշմ դրուն ուռնի , որոց դվնա-
ւորն պահեալ է Թիբրին . և են՝ինձ սարսեղք , վը-
տակ ջուրց , մանաւանդ տեղիք անասնոց , և այլ տա-
ցին նման զուարճութեանց վայրք : Իսկ բուն ապարանիք
Թիբրին , և պաշտօնէից նր փայտաշէն տունն : Եւ պա-
լատան յորում բնակի քօղայ իշխանն , ունի յանդիման
նմա ընդարձակ դաշտ քառակուսի , ուր երբեմն զինո-
ւորք առնեն կրթուն պատերազմի : Եւ հանդէպ սր է
միւս ևս ապարանք , որ և է զինարան Թիբրուն . յո-
րում են 560 երիվարի մեծ հրաշէնք , այն է թօխ . և
քանի մի ռմբաարտակ , ոյ հասանելիս :

Մերձ յայս տեղի է ախոռն մի , յորում դրեթէ միշտ
պահին 200 փղոք , կիս՝ի սէտս պատերազմի , և կամ՝ի
բառնալ զնաւարսխս զօրաւարաց զօրուն , և առ նո-
ւաւ միւս ևս ընդարձակ ախոռ , ուր են երբեմն 300 ե-
րիվարք : Ի սմին ընդ ունին անդրնացիք բնակա-
րան ընդարձակ՝ի հիւսնային կողմն որ թէպէտ ցած
է , բայց լաւ ևս է և կարգաւորեալ դրեթէ ընդ զնամ
չինուածս ընդ ին : Մերձ անդրնացւոց ունին և հո-
լանատունք սեփական տեղի , այլ փոքր քան զանդ-
նացւոցն :

Հետ : Ի գլխաւոր մայրաքաղաք հարաւային մասին
այսր Ծի երբեմն 60 մղոնաւ հեռի՝ի դադաւոլոյ , մերձ
՝ի տեղին , ուր Քալէ անուն գետն բաժանի յերկուս
առուս . և է առ քաղաք երևելի , և իշխանանիստ , որք
կոչին մանտարինք , այլ անպարկեշտ , ոչ և այլ քաղաք
տրին Ծի . 2000 տուն ունի : Գաղթականք ունին
՝ինձ սեփական տեղի , այլև եւրոպացիք :

Յօդ իզ . Կղզիք առ ցամաք կղզեաւ որ յարևմտեան գանդէսի :

Ընդ սովին ցամաք կղզեաւ յարևմտից և յարևելից գտանին բազումք կղզեայ մեծաց և մանուանց , յորոց զոմանս յայսմ վայրի յիշատակեսցուք . և նախ զարևմտեանս :

Կղզի՝ ցեյլոն : Են մինչ կղզիք երբեմն 19 մղոնաւ հեռի՝ի ցամաքէն առ արևադնաւս : Ընդ մէջ նեղուցին որ անջատէ զկղզիս զայսոսիկ՝ի ցամաքէն , է ժայռ մի յորմէ բղխէ ջուր քաղցր :

Ցեյլոն : Ի կղզի՝ յորմէ երբեմն 38 մղոնաւ հեռի՝

գոյ զարհուրելի ժայռ լինչ՝ ի ծովուն, որ ոչ երևի, բայց միայն՝ ի նուաղել ջրոյն։ Ասա կղզի, որ և կոչի Սարդինէրայեաց, նաև կղզի անդամանդի վասն ճևոյն իւրոյ, փոքր է և անբեր։ Եւ է մօտ՝ ի ցամաքն բեհուայ Տլին։ Ընդ մէջ կղզեացս այսոցիկ բազմ ժայռք գտանին՝ ի ծովուն. յորս յամին 1704 գալղնացիք կորուսին նաև մի մեծ, որ տանէր մեծամեծ ռմբաձիգս եօթանասուն։

Գօգօյեան կղզի։ Յայս անուն կոչին սակս յաճախելոյ՝ լինն գօգօ անուանել ծառոց. որք հեռի են՝ ի նէկրայիս սարէն 60 մղոնաւ՝ ի հրաւակողմն հանդէպ բեհուայ Տլին։

Բէբէբեան կղզի։ Իբրև 108 մղոնաւ հեռի՝ ի սարէ անտի նէկրայիսայ մօտ՝ ի բեհու. որք՝ ի հեռուստ անտառալից երևին. և շուրջ զնոքօքեն բազմ մեծամեծ ժայռք՝ ի ծովու. յորս սակս կարի դժուարին է մատչել՝ լինն նաւուց։

Գօմօպա։ Կղզի իբրև 40 մղոնաւ հեռի՝ ի ծովէզերքն բեհուայ։

Գտանին և այլ ևս բազում մանր կղզիք՝ ի կողմանս յայսոսիկ հանդէպ ծովեզերեայն բեհուայ։

Մէծ հանդամանի. Փոքր հանդամանի զորս կոչին և Աղամանի։ Են երկու կղզիք հանդէպ ընդ միմեանս։ Աւազ չինին է երկայն յոյժ, բայց նեղ. հինգ ասպնձանօք հեռի՝ ի ծովեզերեայ ընդ միմեանս։ Իսկ երկուքն է խուռն ի կղզեաց պատել շուրջանակի ժայռիւք՝ ի հրաւակողմն մեծին։ Բնակիչք սրէն վայրենիք, և մարդակերք։

Նարգիլ Քոքոս։ Է ընդ առն լինչ և փոքրիկ կղզի մերձ՝ ի հանդամանի. բնակիչք նոր սակաւ են, և վայրենիք։ Ի շրջակայ ծովու սորին կղզւոյ պատին ամէնքն, (որ է դէպ, և ծխանելի) պատուճանի և առատ. քանի՝ ի կղզի անդր առաւին ծովու են մեծամեծ վայրենի ծառք՝ ի ծովն կոյս խոնարհել. յորս անհամար բազմութիւն մեղուաց գործեն մեղր և մոմ. և շուրջ զալ՝ ի ջերմագին շրջոյ արեգական, մեղրն և մոմն՝ ի միասին՝ ի վերուստ անտի հոսին՝ ի ծովն, զորս ուտեն մեծամեծ ձկունք ովկիանոսի և ջրային օձք. և երբեմն անմիջապես՝ ի բերանս նոցն հասի, զի երկալ յերես ջուրց ըստ այն բանին զբերանս. այլ ոչ կարացեալ մարսել զմոմն, վախեն արտաքս, և ահա այն է ամէնքն ծխանելի՝ զոր բնակիչք տեղւոյն որք միշտ յածին փոքրիկ նաւակօք, կիմ ըստ շուրջ զկղզեաւ իւրեանց՝ ժողովեն. և՝ ի տեսանելն՝ ի հեռուստ զանցաւոր նաւս՝ երկալ՝ ի վեր փոքր տախտակայ գնան և

և վաճառեն նոյ նշանացի իսմայելով. քզի ոչ գիտեն զայլ լեզու բայ՝ ի լեզուէ եբրեանց: Եւ փոխարէն առնուն ոչ դրամս որ յոչինչ համարէ առնե, այլ երկաթի գործիս, որ բրիչ, կացին, և՝ Այս ամ պեր գոհանի և յայլ ծովեզերեայս հնդկաց ծի, բայց ոչ այնպես առատ և պատուական, ոպէ ասա: Քաջնիւէ քար: Ի կղզի՝ ի հարաւակողմն հանդամանի կղզւոյն ըստ մէջ նոր և նիկիբառայ:

Նիւէքառ. զոր եւրոպացիք դրեն Նիկոբառ: Են երկու կղզիք որք գործեն նեղուց, կիմ անց ք, անուանեալ Նեղուց «Էյն գէոգէոյ: երբեմն 150 մղոնաւ հեռի՝ ի հիւսիսային ծայրէ առումնդրայ կղզւոյն, հանդիպ ցոյցաքակղզւոյն մալաղայ: Ի միում յայս կղզեաց եւանէ նաւկիլ բիշմ յոյժ. քզի համօրէն կղզին է երբեմ միայն անտառ նաւկիլ ծառոց. վիշ բազումք յաղգէս հայոց, ոպէ և յայլոց աղգաց երթան անդ գնել: Բայց չունի առ ընթեր նաՀնդկաստ. ուստի նաւք վճռականաց ոչ կարեն մերձ առնա խարխս արկանել. յայն սակս պատուղս բնակիչք կղզւոյն բարձեալ տանին նաւահօք եբրեանց՝ ի նաւս վճռականաց: Դաև բիշմ անդամ՝ ի գիտիլ աչէկօծուէ, հարկ է նաւուց տեղն տալ, և

հեռանալ անտի:

Ա՛ռ բնակիչս այսր կղզւոյ չիք բնաւ տեսակ ինչ քաղաքականուէ. ոպէ և այլ մերձակայ կղզեաց. ոչ բնակին բազմուէ՝ ի միասին, այլ ցրիւ առանձ, և բաժանեալ ըստ տանց. իսկ տունք նոր են փոքրիկ խըրճիթք խոտովք և ատովք ծառոց ծածկեալ: Ամբ նոր բոլորովին մերկ չըլին. իսկ կանայք ատովք ծառոց ծածկեալ ունին զմերկուէն եբրեանց, և երբեմն կտաւ օք. հերակուր նոր ոչ այլ ինչէ, բայց եթէ նոյն իսկ նարկիլ պտուղն, և արմատ ինչ աննդարար և յագեցուցիչ, որ և յայլ տեղիս հնդկաց բուսանի առատ. զայն խարշեալ ուտեն. նաև՝ ի կենդանեաց խոզ, հաւ, և ձուկն: Վարեն կեանս հնրակաց՝ ըստ ձկի ա ուաջին գտուցն ծի. եթէ ոք աշխատի ինչ, այլքն աշխատին ըստ նմա. ոչ ք և կամին, և առնուն՝ ի վարձ՝ ի պտղոյ և յարդեանց երկրին:

Ձունին սքանչ բնաւ կրօն ինչ, ոչ քուրմ, և ոչ պաշտամունս, այլ վարին բնական օրինօք. ունեն յօրէնս ամուսնուէ, որում վսեմինդիք են յոյժ. յոր եթէ ղոք տեսցեն անօրինեալ և բռնաբարեալ զկին ուրոք, խակ և խակ սպանանեն զնա: Ո՛չ գոյ առնել գլխատուր ոք գտուցուր և ընտրօղ վիճի և հակառակուէ, այլ՝ ի լինել հարկին՝ խիզոմ վճարեն զերան:

Զանձին և զրամս, և ոչ առնուն յումեքէ. 'ի տեսա-
նելն զսակի և զարծաթի զրամս 'ի բաց ընկենուն իբ-
րև անպիտան ինչ. ուստի վճռական ոմք էրթան
անդր, փիսկ զրամոց տան նոցա տուրս կատա-
պուտակս, զոր ոմանք 'ի կիր առնուն 'ի ծածկոյթ
մերկուհեաց մարմնոց. ծիսախոտ, որ յաճախեալ է յոյժ
առ նմա, և սուբ, և կապին, կիսայլ ինչ զործի երկա-
թի բերացեալ և անպիտան. զորս 'ի զործ ածելն նք
հատանել զնարկիլ պատուղն. և 'ի պաշտպանուհի ան-
ձանց. ՚Ք՚ղի բնակիչք մերձակայ կղզեցն մարդակերք
են, որք բազմ անգամ յարձակին 'ի վր՚ երասաղ զրք
'ի սոցանէ։

Խակ ըստ բարուց միամիտ են և անխարդախ, բայց կատ-
կածոտք. ըստ օտարական աղգս միշտ զգուշանք և արհ-
նուք գնան կասկածեալ զի մի ինչ չարիս արասցեն
նց. ուստի և յայսմ մասին կարի զիւրահաւան են
թէ ոք ատասցէ, թէ այս ոք եկեալ է 'ի կորուսա-
նել զձեզ. անդէն առանց ինչ քննելոյ սպանանեն։
Զնք այժմ յօտար աղգաց ոք յերկիւղ նց. և որք եր-
թան 'ի պետս վճռականուհ, զգուշանան 'ի յամելոյ.
և 'ի գիշերի ոչ ինան անդր երկուցեալք 'ի կասկածոտ
և 'ի դիւրահաւան մտաց նց, որք ամ բանիկ այլոց
հաւատան։ Սոքա կարի յարեալ են սիրով 'ի կալա-
սիս ատն իւրեանց. մինչև զոր միանգամ սեպհակա-
նեն և 'ի կիր առնուն 'ի պետս իւրեանց, թէպէտ և
իցեն չնչինք և աղքատունք, ոչ տան բնաւ ոսկի, և
ոչ փոխանակին երբէք ըստ ամ երից, որչափ և պատ-
ուական իցէ և հաճոյական նց։ Զև նաւակաց նց
է նորատեսիլ ինն և ծիծաղական. այլ ինքեանք կա-
րի վարժ են և յաջողակ լողալ 'ի խորին ցայն ծով

ովկիանոսի։

Ոչնին սեպհական ինն լեզու, բայց գիտեն ինչ և 'ի
բարբառոյ փորդուքալոյ, այլ խառնել և այլայլել,
և նոսիաւ իսօսին ըստ վճռական. ՚Ք՚ղի փորդուքալք յոր-
ժամ նաւարկելն 'ի զնչէն կոզմանս հնդկաց առ 'ի
գիւտ նորանոր Ցամց. մանին և յայս կղզի. և ղի ա-
նուն նաւստեսոն որ զառաջինն եհատ անդր կոչեր
անտոն, յայն սակս անուն մինչև ցայսօր զնմ նաւա-
պետս, որք միանգամ գնան անդր քարեուգան անդ-
նէս կոչեն. կարծելով թէ նմ նաւապետաց անուն
անտոն կոչի։ Պատմի թէ յայնմ ձմռի յորում փոր-
դուքալք հասին յայս կղզի, կրօնաւորքն երկու մնա-
ցին առ նս. որոց մին էր քհնյ, և միւսն եղբայր ըս-
պասաւոր, առ 'ի սակաւ սակաւ դարձուցանել զնս
'ի

ի քրիստոնէական հաւատս. որք առ երկիւղն Նոյ փո-
փոխակի ննջէին ի դիշերի, ի պատրաստի ունելով
միշտ ղէնս իւրեանց : Քահանայն քշէմ սիրով և ի
մաստուէբ և քաղցրութէբ կենակիցէր ըզ նմա, որով սիրե-
լի եղև յոյժ նմա. այլ եղբայրն այլազգ սկսաւ վարիլ
ըզ կանայս նոյ, զոր խմացեալ քհնային, քշէմ անգամ
խրատեր զնա լինքնին, նաև՝ ի ձեռն բարեկամաց իւ-
րոց ղգուշանալ. մինչդ յայնպիսի երկրի, յորում
վտանգ կենաց կայր առաջի :

Եւ յաւուր միում՝ ի խրատեըն զնա խոհիւ քհնային,
սկացեալ, ըզ նա եղբօրն, յորժամ ննջէր քահանայն
՝ի դիշերի առ ընթեր ունելով զղէնս ըզ սովորութէ,
կոչեաց եղբայրն զոմանս՝ ի բնակչաց անտի կղզւոյն,
և ցուցեալ նոյ զղէնս՝ ասէ. ահա սա եկեալ է նեն-
գութէբ կորուսանել և սպանանել զձեզ : Իբրև սեսին
նոքա զղէնս, մինդ ոչնչացեն, յորմէ յոյժ զարհուր-
բին, իսկ և իսկ սպանին զքհնայն. ապա կոսկածել
և զեղբօրէն, անդէն սպանին և զնա : Յայս կղզի բաց
՝ի նարկիլ ծառոյն, եւ ընկէ և եղէգն, յորմէ գործեն
ընտիր և պատուական դաւազանս : Են այլև բազմ
կղզիք՝ ի կողմանս յայնոսիկ հանդէպ ցամաքակղզւոյն
մալաղայ : զորօրինակ,

Դանասէրի կղզի : Որք են բազմութէբ մանր կղզեաց
յարևմտեան կողմն հնդկաց հանդէպ դանասէրիմ
քղքի, յորմէ առնուն զանուն : Նարքօնդամ. Դաբալ.
Դալիան. Սոբի. Բեմպօ. Յունդուլօն. Բանբանի.
Լինդա. և ն. յորոց զոմանս ունելս տեսանել յաշխարհ
հայոյցն մեր :

Եակ յարևելեան կողմն նորին ցամաքակղզոյն են այ-
սոքիկ :

Ամնամպաս. Նապուանա. և կղզին Հոփաոյն ՝ի : Են երիք
խումբք փոքրիկ կղզեաց հեռւ՝ ի միմեանց ըստ մէջ ցա-
մաքակղզւոյն մալաղայ, և պօրնեան մեծի կղզւոյն,
զորմէ առորև ունելմք խօսել :

Քարնան. Սիրատօրէ. Պարպիա. և Զին : Են կղզիք և
նահանգիստք՝ ի ծոցն չնամայ :

Ռէպան. Լօրնով. Սանտօրին : Են աննշան կղզիք՝ ի նոյն
ծոց չնամայ :

Բուլօֆօնդօր : Է կղզի՝ ի հարաւակողմն՝ ի ծոցն քամ
պայայ. ուր՝ ի սկզբան անցեալ դարու անգլիացիք
փոխադրեցին զվաճառատեղի իւրեանց՝ ի քուանայ,
ընդ և հաստուճած լինչ ժողովրդեան. այլ յամին 1705
մարդասէրացիք յարձակեալ՝ ի վր մեծամեծ քանդ-
մունս գործեցին՝ ի նմա :

ԱՇԽԱՐՀ· Բ։

ՉԻՆ· ԿԱ ՉԻՆՈՒՄԱՉԻՆ։

ա· ԼՈՒՆ։

Այս երևելի մասն ասխարհի Ծի կոչեցեալ
էր՝ «Բինա, երևի Թէ անծանօթ էր նախ
նեաց, որք գրեցին յաջ քան զգալուստ
վրկչին մերոյ Յն· զի ոչ որ ՝ի նոցանէ, կամ գէթ զորոց
մեք ունիմք զծանօթուն խօսեցան ինչ վն նր· միայն
պատմեաս Թուի Թէ ունէր զքաղաքս և զանորոշ
բան ծանօթուն· զի յիշատակէ զՅն մի, զոր կոչէ Սին
կամ Սինէացւոց աչխարհ· և զբնակիչս նր Սինէացիս· որ
՝ի գրոց տեղւոյն և՝ ի սահմանաց, զոր դնէ նոքա, երևի
լինել այս Ց զորմէ է բան մեր· բայց յետոյ յաւելու
ինչ ինչ որք գլխովին շփոթի և անորոշ առնեն զբան
նր։ Այսպէս սակս չէլսարիոս ՝ի ծանօթուն հին Ծի·
գիրք Ք· գլ 23· ՝ի խօսելն զպատգամեան սինեացւոց
Ծէ, ասէ Թէ ոչ է այժմեանն չին·* չէ պարտ ասէ
* զսինեացիս պատգամեայ շփոթել ընդ մերոց չինաց ||։
Իսկ խաւսկակ վոսսիոս ՝ի ձառս տեսղուն Ծի· գլ· ԺԵ·
Թղթի՝ 279· համարի Թէ սինեացւոց Ց յիշատակէ
՝ի պատգամեայ իցէ չիամ կամ սիամ՝ ՝ի հնդկաց Ծի յայն
կոյս գանգէսի։ Ալ երևի Թէ ճշմարիտ իցէ այս
կարծիքս վոսսիոսի· սակայն երևի Թէ պատգամեանն
սին ՝ի մէջ առնու և զմասն լինչ չինաց Ծի· զի պատ
մէոս գնէ զայն յայնկոյս մեծի ծովոյն· որ այժմ կո
չի ծով չիամայ՝ յարևելեան կողմն յերկրս անծանօթ
արևելեան երկրի· ուր է այժմեանն չին։

Իսկ ՝ի միջին Ժամկ Ծագրաց եւրոպացւոց զառաջինն
խօսեցաւ զմասնէ մարկոս պօղոս սեպուհ վենետա
կեան ՝ի ժԳ դարու գիրք Բ· գլ· ԼՈ· և կոչէ զինա
Քաթայէ և Քաթա· և զմայրաքաղաք նր Քամպալու· որ
այն ինքն է այժմեանն փէքին։ Բայց անուամբս քա
Թայի ը այն Ժամկ խնամային միայն զհիւսիսային մասն
չինաց Ծի· ոչ երկար ցուցանէ առաքման· որ է մասն
նախնի Սէրիայ կամ Սէրայ Ծի ը գրելոյ չէլսարիոսի
հաստատաբէ ՝ի բանս պատգամեայ։ Ալ պատմութիւնք
պօղոսի որ վր չինաց ը Ժամկ բազմն յառաջագոյս հա
մարեցան, մինչև մեծն աղտուքվէրք փորդուքալ անց

եալ

ՀԱՅԿ։ ՃԱՆ։ ՃԱՆ։ ՃԱՆ

ւից՝ զուկիանոս՝ ի հարաւոյ՝ նոյնպէս զուկիանոս և մասամբ ինն զօրուքն գունդինոյ. իսկ՝ ի հիւսիսոյ՝ զԹաթարաստան չինաց. զոր յԱլջադոյն սահմանեցաք. յորմէ անկաւ՝ ի ձեռն հռչակաւոր պատմչին, որ է մի՝ ի գլխաւոր հրաշալեացն Չի. զոր՝ ի դէպ համառօտիւք յայսմ վայրի սահմանել. եւ զի է սահմանն որոշեալ այսր Չի։

Աւրդ այն հաստատակառոյց պատուհասն, զոր մեք կոչեցաք մեծ պարիսպ չինաց, ի բարբառ չինաց կոչի Վաւէնիամ էին. երկայնութիւն նր՝ ըստ ոմանց է 1500 մղոն. իսկ ըստ այլոց մինչև 2000. բարձրութիւնն 30 կամ 40 ոտնաչափ. իսկ թանձրութիւնն 15։ Եւ է համակ՝ ի թրծեալ աղիւսոյ. սակայն և այնպէս յայնչափ դարուց հետէ կայ մնայ ամրողջ։ Ուրեք ուրեք քարուսոյր հետ ուսուրուքն է ամրացուցեալ հզօր աշտարակօք, յորս հնուղ կան զօրք կարգեալք՝ ի պահպանութիւն սահմանացն. և՝ ի կողմանս դիւրամատոյց կառուցեալ կան մեծ ու մեծ երկու կամ երեք հողաբլուրք՝ ի պաշտպանութիւն միմեանց։ Ձորս դրունս ունի, և կամարք ինչ ըստ գեաք անցանեն։ Ալ ուսուցեալ մեծ այն է. զի այն պատուհասն ոչ միայն՝ ի դիւր տեղիս է շինեալ, այլև՝ ի վեր բլուրց և լերանց. յայն սակս՝ ի բազմ տեղիս հզկէն ունի ըստ բարձրութեան և ըստ խորութեան վայրացն ըստ որս անցեհաս շարուածակի. և ջնջեալ ուրեք խրամատուած, բայց միայն՝ ի նշանակ փչքինոյ մեծ ուս յոլեն քաղաք, ուր լեառն մի զուս՝ ի թաւ և ժայռուսուր փոխանակիւ զտեղի պարսպին, որ հզօր կայ է ըստ զբուն պարսպին։ Եւ զի զՉնչմարիան կամեցեալ առնել կարծեմ թէ ոչնչ են ուս ուսուցուս դերահուսակ բուրգք և մահարձանք եգիպտոսի։ Զայս պատուհասս չինեաց չինօհանդ ինքնակալ չինաց ի 2000 ամաց յառ՝ ուս՝ ի խափանել զյարձակմունս Թաթարաց. սակայն ոչ ինչ արգել եղև որգուոյ Ճինկիզխանին, որ՝ ի ժէ դարու եմուտ յայս Չ. և յետ նր՝ ի ժէ դարու ուսնչի Թիւր Թաթարաց. որ յինքն կալուս զինքնակալուքիւն չինաց. ոնչ ունիմք պատմել ասորև։

Է. Տրոյթուիչ և բամմատրուիչ Չինաց։

Այս Չ ըստ նախակարգել սահմանաց՝ է՝ ի մէջ 20 և 42 աստիճանաց հիւսիսային լայնութիւն. և՝ ի մէջ 118 և 146 աստիճանաց երկայնութիւն առել և զբաժանեալ նշնդն։ Եւ այսպէս լայնուն նր՝ ի հիւսիսոյ է հարաւ է իրրև 22 աստիճան. որ առնէ 1320 մղոն

Չաչ

Յապրաման. իսկ երկայնութիւն յարեւմտից յարեւելս 28 աստիճան. ի 1680 մղոն. Թոյլ զիզլիս, զոր ունի շուրջ զնովբ. և զԹաթարաստան չինու. որոյ սահմանք ձգին մինչև ցամուր դետ. որ ի 55 աստիճանի չայնուէ։ Վայ չնք յԵի Թիբրուն այնչափ ընարձակ ոչ զան, բայց ի Թիբրուէ մանկտոյ. բայց նոցայն մեծ մասն մնէնդ ի հիւսիսային կողմանս գնրկէ ի բնակչաց, սակս անհնարին ամառնամանեաց. իսկ չինաց ծ բազմամարդ է յոյժ ի նմ աեղիս. զի Թիւ բնակչաց նրի ի սահմանացն հաշուի անցանէ գ120 միլիոնիս. զոր այլք հասուցանեն գ130 միլիոն։ Եւ այս չէ ինչ անհաւանելի հայեցեալ յընարձակութիւն երկրին. որ ի ոմանց առաւել է քան զկին ևս տեղիս. առել ի նմ և զԹաթարս. և նշխնդ նրի ի հօրն քան-

Թեայ բաւական են առ մի մի ԹիբրուԹէ։

Եւ չէ իսկ դժուարին գիտել զՅիս զԹիւ բնակչաց չինաց. վասն զի ի օրինաց երկրին՝ ամ ամենայն պարտական է ի ծանր պատժոյ ունել զ'ի վերայ աւագ դրան տան իւրոյ նշանակեալ զԹիւ անձանց իւրոց ընտանեաց՝ ի ծերոյ մինչև ցնորածին տղայն. և՝ ի վր իւրաքանչիւր ամանեակ տանց կարգել կայ մի ոմն ոստիկան, որոյ գործ է զգուշանալ, զի անԹերի պահեսցի այն օրէնք։ Նոյնպէս և Թիւ ջղացց նրի ըստ է ի բազմանէ բնակչաց. որք և այնչափ մեռ են մինչև ցանց, զի ոչ ամ հայրն քննել, կիսանել զ'ի միոյ ջղէ՝ և ոչինչ կարի հեռացել երևի միւսն։ Ամէն՝ ի պիչինիայ 150. և ի այլոց 173 քաղաքք են անդ գլխաւորք և յառաջին կարգի. յորոց յոլովք ի մեծ ծուռ և ի բազմամարդուռ և ի հարաւոռ առաւելոն զի վաճառել և զի զնեատա մեզրա զջղաց գաղղիացւոց և անգլիացւոց, և 300 յերկիդ կարգի. և 1160 յերկիդ և՝ ի սաղին կարգի. որք և կախել կան զառաջնոց և զերկիդականաց. և ամէն միանգամայն ըզփէքին ջղէ. Թոյլ զաւանս և զգեստս, որք անհամեմատ են. և զդղեակս և զամրոցս, զոր ոմանք հասուցանեն գ2000։

Ամէն՝ ի հնումն ընարձակագոյն և սաքսածէր ոչ էին, զի՝ ի հարաւոյ և յարեւելից ունէր ի իւրև զինուորեան կղզիս, որք են ի Տրիկածիս. զմինսա նաւալ. զիլիւսպէան կղզիս, զգեղեցիկ կղզին, զոր եւրոպացիք Փօրմոզա կոչեն. զէգեոմեան կղզիս. և զմեծ ոչրուն Ճաբոնայ. իսկ՝ ի հնդկաց Ցի զբերուն, զՅաւատ, զլաօս և զքօչինչինն. յարեւմտից՝ զԹիպէտ, զլասա մինչև՝ ի սահմանս։ Բայց ջղի գերմանիա

քին է, և յառաջել անհնարին միով դլխով կառավարել զայսչափ ընչից և տարածից Ցս. յայն ասակս առ փոքր փոքր վարանջիլ եղեն ի հնազանդութենէ չնաց. և եղեն ինքնագլուխ թիկրուենք. միայն հայնան կղզի, և գեղեցիկ կղզին, ոմ և Թաթարաստան, այլք քօրհա կան մնան մինչև ցայսօր ընդ ուրուբք նոյ։

ԺԲ. ԳԼԽՈՑ ՀԻՆԳ։

Ընդմ գեաղք գտանին յայսմ ծի, որոց ոմանք բըղխեն՝ինոյն ծէ, և ոմանք յայլուստս եղեալ՝ մտանեն անդ. ուր ընկալեալ զայլ գետս բազումս, և ընդարձակեալ անցանեն ընդ նշդպս նորին, և գնան անկանիլն յովկիանոս. յորոց գլխաւորքն են հետեւեալքդ։ Քէանձ. Քէան, կամ Գնդաքէանձ. յոմանց կոչի և Էանդէանձ, կամ Եամլէ. այլև Գնդա խոշոկ։ Ընդ գետս մեծ և գլխաւոր ընդ զայլ ամ գետս չինաց, որ եկանէ ի խորին հիւսիսային կողմանց գիսկէդայ. ոմք առաջաբ ինեբածուէ անդ Թաթարստանայ. և հոսել ընդ Իւնան, ընդ սուչկէն, ընդ հուբկան և ընդ քեանձնեան կամ նանքին նշդպս չինաց մտնոս իբր 1320, երթայ անկանիլ յովկիանոսն արևելեան հանդէպ ջունմին կղզւոյ 30 մղոնաւ հեռի ի նանքին քղքէ, ընդ մէջ հատանելով յարեւմտից յարևելս զամ ծն չինաց։ Ասյս գետ խոր է յոյժ. զոր չինացիք իւրեանց ստվորական ջահազանցուբ անյատակ կոչեն։

Պիշինկ բազմ շինօք և հիւսկ բանիւք ստորագրէ զայս գետ. զի յՅնին գիսկէդայ կոչէ զնա միայն Գնդաքեանձ և Կապուտակ. իսկ աստ՝ի չինաց Ցն ոչ երբեք կոչէ Գնդաքեանձ. այլ ուրեք Քեան և Կապուտակ. և ուրեք Քեանձ. անդ ասէ թէ եկանէ յՅնէն գիսկէդայ, և անցանէ ընդ համօրէն Ցն չինաց. և՝ի նանքին նշդպն մտանէ յովկիանոսն. իսկ աստ գրէ թէ եկանէ յիւնան նշդպէ չինաց, զհետ երթեալ յայսմ մասին ստվմնի։ Եւ չեն սքն այլև այլ գետք նախ՝ զի նոյն իսկ պիշինկ ոչ աստ, նոյնպէս և յՅնին գիսկէդայ զոյն գետ կոչէ Կապուտակ. և զընթացս երկուցունց նոյնօրինակ ստորագրէ. իբր զի վե երբ կոցուն ևս գրէ, թէ անցանեն ընդ համօրէն Ցն չինաց յարևմտից յարևելս. և եկեալ զի այլ Ցստկերք և Ցս ցայգ զոյն քեանձ կամ քեան գետն կոչեցեալ Կապուտակ՝նոյն գնեն ընդ գնգաքեանձ գետոյն, և զանկն նոր՝ի գիսկէդ, և զընթացս նր այնպէս ստորագրեն ոչ պիշինկ զընթացս գնգաքեանձ գետոյն, ոչ և նոր

և

և ք զեմնին ուղղագոյն Ցացոյցք անվիլսի կիմ տօմն
վիլեայ. որոյ գոլով Ցափիր գաղղիացւոց ազքային.
և ուսուցիչ ազքայորդւոյ դքսին օռլէանեայ, նորոգ
չինեաց մեծամեծ Ցացոյցս իւրաքանչիւր նչխնգայ
գիսպեգայ և չինայց Ցէ. զորոց և լինքն պիշինկ վկայէ
Թէ ք զնմ Ցայոյցս, որք առաջագրեն զկոլմանս լինչ
այսը Ցէ, առուգագոյն և առաւել ճշդրիտ Թուէին։
Հօհմ, կիմ Հօմմօ. որ կոչի և Դէդէն գէպ։ Ի եր կիդ
գլխաւոր գետ չինայ Ցէ, որ ելանէ 'ի լերանց անտ
ես, որք սահմանեն զսուչլէն նչխնդ յարևմտից, կիմ
ըն այլոց 'ի գիսպէգայ. և մտանէ 'ի Թաթարաստան.
ապր հոսել Հարուստ մի յայնկոյս նախայիշատակել
ւեծի պատրսպին, և գարձել ըն Հարաւ, մտանէ 'ի չին
ըն մէջ չէնսի և չանսի նչխնգայ. և անցել ըն նչխնդն
Հօնան. և ըն մտան լինչ նանքինոյ կբրև 1200 մղոնս
հատել, մտանէ յովկիանոս 'ի հիւսիսակողմն քեանձ
գետոյն։ Ասյս գետ բազմ և մեծամեծ վնասս գործէ
'ի նչխնգայ ըն որս անցանէ. զի յաճախն՝ ջուրք նր զէզ
եալ ապտաքս 'ի ծոցոյ գետոյն, հեղեղեն զշրջակայ
վայրս. վասն այնորիկ ասսն և անտի ունի Թուէքս
հատատակաւորեայս։ Սա Թէպէտ մեծ է և շատաջուր,
այլ ոչ է նաւարկելի. զի յատակ նր ոչ է հաւասար.
այլ է ուրեք զի խոր է. և է ուրեք զի ոչ նոյնպէս,
և ուրեք ուրեք մեծամեծ քարինք ևս գտանին։
Բայ 'ի գետոց են 'ի չին և խրամք ջրալիցք կիմ ջրմուղք
հոսանեան ջուրց մեծաւմեծք և մանուանք հատեալք ըն
ամ տեղիս երկար և տարժանաւոր աշխատուԹէ և
անբաւ ծախիւք. որք ասսն և անտն ունին Թուէքս
հատատաւոունս ամրացուցեալս անուաշ քարամբք. և
ուրեք ուրեք չափաւոր հեռաւորուբ կամուրջս վի
մատաշս, առ 'ի տալ անցս ճնչհորդայ 'ի միոյ կող
մանէ 'ի միւսն։ Ասյ Թէ անԹիւ են այն կամուրջք.
այլ գլխաւորքն են իբր 300. յորոց ոմանք են երեք
կամարեան. ոմանք հինգ. և ոմանք մինչև ցեօԹն.
միջին կամարն բարձր է յոյժ ք զայլս, զի նաւք մար
Թասցին 'ի ներքուստ անցանել առանց իջուցանելոյ
զկայմն։ ԳրեԹէ յամ նչխնդս են մի մի գլխաւոր եր
կայնաձիգ ջրմուղք. որք յերկուց կողմանց բաժա
նին յայլ և այլ առաջս. յորոց ելանեն անհամար վր
տակք և բաշխին 'ի ք զդքս և 'ի գեօղս, և ոմանք երկ
եալ հատաքին 'ի ծովակս կիմ 'ի լիճս, և անտի սփռեալ
առատանեն զշրջակայ երկիրս. այլք հոսին 'ի խրամս
ք զքաց և բերդից, ապա անտի անցեալ դնան յայլ
տեղիս։

Յետ Ջրմուղս չինաց մին անուանի է յոյժ, զոր կո-
չեն մեծ Ջրմուղ. և յիրաւի, ոյր զի երկայնութիւնն է
իբր 1200 մղոն. զի սկսեալ ի քանթաօն քղքէ որ է ի
հարաւակողմն, ձգի մինչև ցփէքին մայրաքղաք որ է
ի հիւսիսային եղերս չինաց աշխարհի. և չէ ուրեք
ըզ հասանէ, բայց միայն իբր միոյ աւուր ճնդրհաս
առ մոկլէն լերամբ, որ է յեղերս չանայ նհնդին։
Այլ զկնի յայսչափ երկարաձիգ տարածութեանն՝ եր-
կիրն ոչ է ըստ ամ տեղիս միատես հարթ հաւասար,
կիս զի այսպէս ասացից՝ գիրք երկրին ոչ կարեն ըզ
ամ տեղիս մեզմով և համեմատաբար ըստ ընթացից
Ջուրց. այլ ուրեք ուրեք զառ ի թաւ անկանի, յայն
սակս կարեւոր գտանեցան յայնպիսի տեղիս շինել ար-
գելս կիսկասանս, զորս մարթ է կոչել սահանս Ջուրց.
զի անդ Ջուրք ի բարձրագոյն Ջրմղէ անտի գահա-
վէժ հոսին ի ստորինն յատէա և նոճազ սրընթաց՝
ըստ յատէա և նոճազ զառ ի վայր գոլոյ երկրին։ Եւ
առ ի հանել զնաւակս ի ստորին Ջրմղէ ի վերինն,
յայնպիսի տեղիս սահմանեալ կան բազմութիւն մարդ-
կան, որք բազմապատիկ առաստանօք կապեալ զնա-
ւակս և ստակ և անտի ձգել ուժգին՝ հանեն ի վե-
րինն Ջրմուղ անդր. կիս ըստ հինէն՝ ի վերինն Ջրմղէ ի
Ջուցանեն ի ստորինն ծանր դժնդակ և երկար աշ-
խատութ. վն զի չէ հաս ուստան շինել կապանս Ջուրց
ոյզ սովորութեն է յեւրոպիա ի ձեռն դրանց. զոր
բաւական է մի միայն մարդ ստակաւ աշխատանօք բա-
նալ և փակել. և ստակ նաւակաց առաւել ծանուցք
ըզ զբնակչացն՝ ընդունին ի ստորինն Ջուրց եւանել ի
վերինն, կիս ի վերինն իջանել ի ստորինն. ոյզ է ստե-
ղանել ի տորուբ վէնէտիոյ, և յայլ տեղիս։

Այն Ջրմուղք կարի պիտանի և շահաբեր են. նախ՝
զի առատապէս մատակարարեն Ջուր յօդ ըզքաղ և
ի գեօղս. և ուստիւ զբնչ անկրդի վայրս, արդիւ-
նարար և բերրաբեղուն գործեն. որք առանց այնր
ուռգման ամենևին ամուլ և անբեր լինէին։ Երկիր
պահեն զերկիրն յողողմանէ Ջուրց գետոց և հեղե-
ղաց. զի ի յորդել Ջուրց նոց, և ի զեղանիլ արտաքս
ի ծոցոյ, ծածկէին արդեօք զամ շրջակայ վայրս, և-
թէ ոչ հաւաքէին ի Ջրմուղսն յայնոսիկ։ Եւ թէպէտ
ստակաւն հօհամ գետն գործէ ինասս ոչ ստակաւս
յատաստանաւն, ստակայն և այս մեծամեծս գործէր, և-
թէ չէին այն Ջրմուղք։ Այս խակ եղև մի ի գլխա-
ւոր պատճառաց, որք ստիպեցին զբնակիս քանալ
զերան զայնոսիկ. զի եթէ հաւաստացուք նոց, եր-

կիր

կիր խաբեանց՝ ի սկզբանէ անտի լճային էր և դրեթէ առհնրկ ծածկէր՝ ի ջուրց · ուստի և անբեր , և օդն յառի · այլ երբև բացան խրամք և ջրմուղք, այն լճացեալ ջուրք՝ ինն հատաքեցան · և երեսք երկրի ցամաքեցան ։ Եղեգ՝ մեծամեծ նպատակն վճռականաւք · զի ընծայեն վճռականաց նոց ջրային ձկնիկ ըստ իմ կողմանս Ծին · բայց՝ ի ջանալ և չհնալ գետաց , ուր առնուազգաւք ջուրց , չիք այնպիսի ջրմուղ ։ Յայն տակս այն բազմութեն ջրմղաց միջա լի են նաւակօք , որք խուռնընթաց հնդիլ երթևեկին՝ ինն տանելով վճռապէտ՝ ի քղքէ ։ Արդարև զուարճալի իմն է տեսանել զայն երթևեկ անհամար նաւակաց , որք բացեալ ղիսխանեն առաջաւոր (զի առաջաւորք նաւուց չեն նայ մեծաց և փոքունց են հիւսել՝ ինուրբ վերանկ հղեգանց · ոմն առաւել ունելիք ասել) սրաթռիչ ընթանան՝ ինն , անցեալ ըստ գաշտս և ըստ հովիտս գետափ բաղեղս և արգաւանդս · և շրջապատեալ յանհամար քղքաց և՝ ի գիւղօրեից · զի քղքք և գիւղք ըստ մեծի մասին են առ ջրմղօք ։

Արդ՝ թէպէտ ջրմուղք և գետք չինաց ՅԻ շահաբեր են յոյժ ։ ոմն առաջ · սակայն զայս ևս պարտ է խոստովանիլ ըստ հօրն քննեմայ , թէ ոմանք յայնցանէ վտանգաւոր են յոյժ · և բազմ ինքաւոց պատճառակս բազմապատկի սեպից ժայռից և քարանց , որք սփռեալ կան՝ ինն · և սակս անհնարին դահավիժ ընթացից ջուրցն , մինչև չթուլացուցանէ նաւորդաց ըստ հաճոյից ուղղել ղընացս նաւուց · ոմին իրի բազմ անգամ ըստ հարկանին նաւք՝ ի ժայռս և ապառաժուս խորտակին ։ Այն թէ՝ ի ֆօքինէն ՆՀնդի նոր ըստ առաջս ուղիւ կիսատան միջա յայնպիսի վտանգս հարկ է ձնիդորդել · ուր չիք այլ ինչ տեսանել , եթէ ոչ սահանս և պատյտս ջրոց և յորձանուտս · որք ըստ հարել մեռանին , առ անդ առաւելութիւն գնաւակս · և գրեթէ ոչ անցանէ օր , յորում նաւ մի ոչ խորտակիւ · որ եթէ գիսեոյն մերձ լերթայ , գիւրին է մարդկան զերծանիլ · այլ եթէ՝ ի մէջն յորձանուց հանդիպեսցի՝ որպէս լինի երբեմն , յայնժամ չիք զերծումն ։

Նա ինքն հայրն քննեմ , որ էառ զփորձ այնց վտանգաց հաստատ , թէ յայնչափ ծուխդնուց ձնիդորդեսցէ նաւ իւրում , զոր ապար ըստ ամն բիլմ՝ ի մեծամեծ և յառաւել մրրկածուփ ծովս Ծի , ոչ կրեաց այնչափ վտանգս , որչափ յառաջս տասն կրեաց՝ ի վեր ջուրց այնց սրընթաց ուղիւք յՅին չինաց ։ Բայց բիլմ

քեզմ անգամ ըս ասելոյ նորին՝ խորտակուածն նաւուց ոչ է այնչափ ի բռնուէ ջուրց, կամ յանհմտուէ նաւավարաց, քան թէ ի սակաւուէ նոյ. զի եթէ փիակ ուրեք նաւասղարաց, որ է սովորական թիւ ուրոց վարեն զնաւս, առնուին հնգետասան կամ վեցետասան, յայնժամ բոլոր բռնուէ ջուրց չէր բաւական յափշտակել զնաւս. սակայն նք առ ինոյեկելոյ ի ծախս, ոչ ինայեն կենաց՝ ի յայտնի վտանգս արկանել զանձինս. և զայս գործէ ի նմ տարաբայման ագահութեն նոցա։

Է. Օր Քինոց։

Կայ ծ գոլով էարձակ գրեթէ ի չափ կիսոյ եռանկեան ոտիւք առաջաք. օդ նորա զինչ է յոյժ ընչնուրթէ այլև այլ հեռաւոր տեղեաց։ Ի հիւսիսային կողմանս առատիկ է ցուրտն ի ձմերայնի երբեք ըստ ամենս չորս. իբր ի սկզբանէ ամենեցուն նոյեմբերի մինչև ցմարտ. և յայնժամ առատին անդ գետք և ջրք մուղք առներկ այնչափ՝ մինչև համարձակ անցանել ի վր սառնն ոչ միայն մարդկան և անասնոց, այլև կառաց. և երբինք ըստ այն ամենս միշտ ձիւնառատ են։ Յարևելեան և յարևմտեան կողմանս բարեխառն է և քաղցր. զի Թէսալիա ի ձմերայնի լինի ձիւն. բայց ոչ առնէ ընդ երկար. նոյնպէս և յամարայնի առեալ ընդեն հոլմունք զովացուցիչք։ Խակ ի հարաւայինն կողմանս ի ձմերայնի ձիւն ոչ լինի. և ոչ սառն տեսանի բնաւ. այլ փիակ ձեան և սառնն յաճախեն անդ կարկուտք, անձրևք, ջաղք՝ մինդ ի ժամս աշնանային գիշերահասասարի. նոյնպէս է և ի գարուն, որք անկանին ըստ արևադարձիս խեցդեանն. խակ յայլ ժամս տաբոյն միշտ պարզ են երկինք և պայծառ։ Յամարայնի Թէսալիա սառնիկ է անդ ասեն, այլ ոչ է անտանելի և ոչ կարի նեղացուցիչ, զի ձգի առ բարեխառն գօտեաս, ուր ջերմուէ ամարայնոյ գրեթէ չէ ինչ ըհատ ի ջերմուէ հարաւային մասին և տալոյ։ Ի նոյն հարաւային կողմանս մշակք, և այլք որք գործեն գործս ծանրակիրս և աշխատալիս, ստիպեն զորուն ունին գործել ըստ առաւօտն մինչև մօտ ցօղ հնչիկ. և ի հասանել արեգական ի կէտ միջօրէական, խոյս տան ի հովանաւոր տեղիս, կամ ի գետնափոր փայտիս հանդիստ առնուլ. ապա ի խոնարհիլ աբեգական անդրէն ի գործ երանեն. զի սահմանեալ ձեզ գործոյ նոյ է ըստ առաւօտն և ըստ երեկս. խակ ձեզ

զկնի

զինի ձաշուն և դիշերն՝ ի հանգիստ առնել է նոցա։ Նոյնպէս լը լաւուն և լը յոտաւոթե պէսպէս է օգ նը. զի՝ ի հարաւային կողմանս, և ուրեք ուրեք՝ ի ծովեզերեայ տեղիս՝ ուր ցած է երկիրն և լինջ յաձախ, թանձր է և փեսասակար. իսկ՝ ի հիւսիսային և յարևելեան կողմանս՝ ուր յաձախ են լերինք, մաքուր է և առողջ. բայց լը հանրապէս խոսելով օդն ձին չինացւոց բարի է և նոսրբ. որոմ վկայէ և քաղք բնակչաց նը։

Ը. ԲԵՐԻ ՁԻՆԱՑ։

Ող երկրի նը է լը իրաց լինչ աւազախառն՝ վիղ և թեթև և կակուղ, զոր բաւական է մի միայն եղն կիմ կով արօրադրել. այն զի ասէ Նիւհով, թէ լինքն բազմ անգամ եռես անդ աչօք՝ առն և կնոջ հանդերձ իշով միով ձգել զարօր։ Սակս այսպիսի կակղուճ և փափկուճ՝ երկիրն պէտս ունի սակաւ ուռոգման առ՝ ի պտղաբերուճ, զի վաղվաղակի չորանայ։ Եւ առ դիւրաւ բաշխելոյ զջուրս հաւասար չափով լը ամ տեղիս, զայլ հնար ոչ գաւին, եթէ ոչ հարթել զերկիրն և հաւասարել. ապա թէ ոչ՝ բարձրագոյն տեղիք միշտ անջրդի մնային, իսկ խորագոյնք հնձող խոնաւ և լճային։ Վասն ցն չինաց դրեթէ լը ամ տեղիս արգաւանդ է և բարեբեր. ոչ այնչափ առ պատարաքերուճ է երկրին, ք թէ առ ժրաջան մշակուճ բերնակաց նը. որք զարհեաս հողագործուճե դրեթէ՝ ի ծայր կատարելուճ հասուցին։

Վն զի համօրէն չինք փոյթ մեծ ունին այնմ. այն զի՝ և նոյն ինքն ինքնակալ նց առ պատուճական երկրագործուճե լեցուցանելոյ յաչս ժողովրդեան զայս գործ բազմարդիւն, և առ առաւել յորդորամիտս առնելոյ զնոսա՝ այն, ամ ամի՝ ի հանդիսաւոր ասնախմբուճե միում ինքնին արօրադրէ զսահմանափակ լիմն տեղիս և սերմանէ։ Ջնոյն առնեն և համօրէն հուսակալք յիւրաքանչիւր նհնգս։ Այլև ամ օրինք նց և սահմանադրուճք քղքականք երբ մի միայն յատուկ ադիւր վախճան ունին զբարգաւաճուճ երկրագործուճե։ Վնզ չէք անդ տեսանել՝ ի գաշտային տեղիս ծառս անպտուղս միայն առ՝ ի զարդ. և ոչ ընարձակ պարտէզս և բուրաստանս անօգուտս՝ ի պէտս զբօսանաց և եթէ կարդել. այլ ամ տեղիք նց մշակել են յարդ և դիւնաւորուճե պէսպէս արգասեաց։

Բլուրք իրր՝ ի բջմս հատել են և բաժանել՝ ի բազմ

մնապատիկ անջրպետութեան կիմ ստիպարակել տեղիս պատահաձև մի ջուր ի վերոյ · որք դեղեցիկ ինն տասարան ընծայեցուցանեն աչաց · և իւրաքանչիւր անջրպետութեն պատել և պատուարաւ · զի մի ի յորդել անձրևաց՝ սերմանիքն ի վայր հոսեսցին զոյգ ը հողոյ ։ Այն բլուրք բաց յանձրևոյ , ուռոգանին և ի ջուրց ինքնաբուղխ աղբերաց հասեալ ի մեծամեծ աւազանս , որք անտի ը պէտս բաշխին յայլ և այլ տեղիս ։ Բայց ուրեք ևս ուր չիք աղբիւր ինքնաբուղխ , զջուրս գետոց և ջամբոց , որք անցանեն առ առորոտով բլրոց , հանեն մինչև ի կատար նոյ ի ձեռն բազմաբուծեալ գործեաց · որոյ զուգալ ան ը ասից ապիւնիկայ՝ Թոռն Թէ չիք և յեբրայեա · ուր այնչափ ծաղկեալ են արուեստք ։ Եւ սակս այսպիսի ժրաջան աշխատասիրութե , սովորաբար յամին երկից սերմանեն և ժողովեն արդիւնս ի բլրոց անտի · նախ՝ արմատս լինչ , յորմէ մղեն իւղ · ապա բամբակ · և հուսկ յետոյ ազգ մի սերմատոյ , զոր բադադ կոչեն ։ Այս կարգ մշակութե և սերմանելոյ Թէպետ ոչ է անփոփոխ ը ամ տեղիս , սակայն իբր հնարկ է ։ Նմանապէս և լերինք , որք անպիտան են ի մշակութե չեն գոտարկ · զի են ի նոսա անտառք ծառոց ի պէտս շինուածոց և հրոյ · այլև բոլք ապտի ազդի հրաշալեղեաց ։ Բայց այս արդարասիրութիւն չինաց ծի ոչ է միատեսակ ը ամ տեղիս · զի ի հարաւային կողմանս ի ցածուն տեղիս յամին երկից հնձեն · ի միջին կողմանս ի բարձր և յանջրդին տեղիս՝ միանգամ · բայց սերմանիք նոր չեն այնպէս պատուհասական , ուր զարմանիս հարաւային կողմանց · նոյնպէս ի հիւսիսային կողմանս առատութե է ամ ազդ սերմանեաց ։ Արդ ը հանրատարած խօսելով ի չեն առատութե է ամի , ոչ միայն հարկաւորաց ի շահս և ի դարմանս մարդկային պիտոյիցս , այլև որոց ի վայելչութե են ի փափկութե և ի զուարճութե ։ Ունի ցորեան , որիզ , գարի , կորեակ բազմատեսակ , սիսեռն սեաւ և դեղին , զոր տան և երկվարաց առ ի պտղարտանալ · ոլոռն , բակլայ , ոսպ , հաղամբ , շոմին , շողգամ , բադադ և այլ պէսպէս բանջ

Չարս և արմատս պատուհասականս ։

Սովորական պտուղք նոյ են խնձոր , տանձ , սերկևիլ , դեղձ , ծիրան , նուռն , նարինջ , կիտրոն , լեմոն , ընկոյզ շագանակ , խաղող աղնիւ այլ ոչ այնչափ բազմ , յորմէ առնեն չամիչ · սեխ , դդում , վարունկ , ձէթ այլատեսակ ի մերոյն , յորմէ ոչ մղեն իւղ ։ Այլ այս ամ պտուղք , բաց ի նռնանէ և ի ծաղկահամ լինչ խաղո

ղոյ ,

ղեղ, սատրին են յոյժ ք զվերս. բայց սեխ նոյ աղնիւ է. որոյ երիք տեսակք են. մի տեսակն է փոքր պրեթէ՝ ի չափ մեծ խնձորոյ. դոյն նոր դեղին համակ. քաղցրահամ և նրբահոտ. զոր առանց կեղևելոյ ուտեն. երկդ տեսակն, զոր կոչեն սեխ ջրային, մեծ է ք զՏորիկ սեխ մեր և երկայնաձև. մէջ նր երբեմն սպիտակ է, և երբեմն կարմիր, քաղցր նբրև զշաքար և հիւթեղ և զովացուցիչ. որ և ջունդ առնելոյ զինեալ սակաւ լինչ որակուԹէ. յայն սակս և՝ ի սատկիկ ախ Թագին Ձմիկս մարԹ է ուտել զայն անվտանգ. իսկ երդ տեսակն է Տորիկ՝ նման Թանձրակեղև սեխոյ ն-

տալիոյ։

Բայց՝ ի Տորիկ պտղոց ատան՝ են անդ և այլ ազգի աղդի պտուղք, որք առ մեզ ոչ երևին. յորս նշանաւոր են հետապայքդ։ Մանկէ. է պտուղ անուշահոտ, մէջ նր դեղին և հիւԹալից և ԹԹու դրեԹէ ունձ ըղ-ձեան, կօրիղ նր է դեղ ազգու ընդեմ հոսման աղ-ընեան։ ԷնԹքի. է պտուղ՝ ի չափ մեծուԹե Թարմ ընկոյզոյ, այլ երկայնաձև և մազհատատ. մէջն կակուղ և ջրալից և առ փոքր մի ԹԹու, այլ ախորժահամ. զոր ջրատուցանեն ունձ մեք զձլոր, և ուտեն ընդ ամն ազգին սովորաբար յորժամ ըմպեն զԹէյ, այն է՝ չայ։ Լուձի, կամ Լովինն յր ակն վկայեալ. է պտուղ բոլորաձև նրբակեղև և մոխրագոյն. այլ՝ ի հասանելն փոխի՝ ի դեղին. մէջ նր ջրալից է և ԹԹու և՝ ի ծայ-րագոյն ատամնձանի ցուրտ, այլ անձնաս։ Սէվէք. պը-տուղ որ լինի յամ տեղիս՝ ի չինաց ծի. այլ համք և որակուԹիք նոյ սէհպէհս են ընդ պէհպեխուե դրոց տե-ղեացն։ Որք լինին՝ ի հարաւային կողմանս ազնիւ են յոյժ նրբահեղև Թափանցիկ և կարմրագոյն մնանդ յորժամ հասանեն. ձև նոյ է ձուաձև, այլ մեծ քան գՏորիկ ձու. կօրիղքն սեաւ և տափարակ. մէջն փա-փուկ ջրալից և քաղցր, որ լինքնին հալի՝ ի բերանն զոր սովորաբար Թարմ ուտեն. բայց և չրացուցա-նեն. և յայնժամ ընդ օրինակի մերումն Թզոյ՝ առ սա-կաւ սակաւ դոյանայ՝ ի վեր նր աչերանման գոյացու-Թիւն քաղցր։ Բայց հիւսիսայինքն առ փոքր մի պինդ են և առաւել մնալից և տևական, և համ նոցա չէ այնչափ քաղցր։

Ծառ ձարսոյ կամ ձարսաբեր, է տեսակ ծառոյ, ո-րոյ ոստք ԹիւրաԹեկ են. տերևքն սրատաձև, կար-միր և շողշողուն. իսկ պտուղ նր դոյանայ՝ ի մէջ պտր-կաձև պատենի բաժանելոյ յերիս շերտս. որ՝ ի հա-սանելն լինքնին բացեալ լինի ընդ մէջ՝ ընդ օրինակի պա-տե-

առնուն չափանակաց. և յայնժամ երևին 'ի նմա երեք ընկոյզք սպիտակք կաղնեայիք մեծութիւ. ոչք 'ի հեռուստ դիզեցիկ լինի երևին 'ի մէջ կարմրաժեռ տերևոց ծառոյն. և ծառն իսկ ոչ յոյժ թուէ փուշոք ի կարմիր և 'ի սպիտակ ծաղկանց կազմէ: Այլ զարմանալին այն է, զի սպիտակ գոյացուելն ի մի ջուկն արտաքսին պատեհնին դուռնով հոտով և այլ ամ իրօք նման է ձարպոյ անասնոց. յայն սակս և ծառն անուանի ձարպաբեր. և յիրաւի՝ զի չինացիք գոր ծեն անտի ճրագս, ոյք մեք 'ի ձարպոյ: Եւ առ 'ի ձուլել անտի ճրագ, շատ է լուծանել զայն հրով, որպէս լուծանեմք զձարպ անասնոց. բայց սկիտոյ է խառնել 'ինձ և փոքր մի իւղ, զի լաւ ևս կակղասցի և զանգեսցի, և հեշտաւ ձուլեսցի. բայց ոչ գիտեն զսոեղ. և վինկ բամբակեայ պատրուգի դնեն չիւղ միայն պատեալ թեղիս կնիհնոյ, որ թէպէտ գիւրաւ վառի, այլ աղօտացուցանէ զլոյս բոցոյն, և արձակէ ծուխ և հոտ ծանր. իսկ եթէ զսէին, և դնէին 'ինձ պատրոյգ բամբակի, ճրագք նոյ ոչ լինէր ընհատ լինէին 'ի մերոյն:

Նուռնուֆար կամ Նէնուֆար. զոր չինացիք Պէթակ կամ Փէթէկ կոչեն. է բոյս որ բուսանի 'ի ջուր. բուն նոր է սպիտակ 'ինեղբօրաստ, իսկ արտաքուստ կարմրագոյն, և բաժանի 'ի բազմ ոստս. համ նոր նման է կաղնոյ յո Քինարևսի: Ասեն չինացիք թէ այն բոյս ունի զօրութիւն կակղացուցանելոյ զպղինձ. զոր և հայրն քօնֆի հաստատէ վորձիւ. զի պատմէ թէ 'ի հաստանել իւրում 'ի համբաշու քաղաք, ոմն 'ի չինաց առեալ փոքր ինչ յարմատոյ այնր բուսոյ, եդ 'ի մէջ նորա պղինձ դրամ մի թանձր. և տոչորել զայն միւսում, որք էին ընդ հօրն քօնֆիւսայ, ասաց նմա ծամել. զոր իբրև արար նա՝ զոյդ ընդ արմատոյն և պղինձն մանրեցաւ 'ի բերան նր: Ընդ. զոր չինացիք Լափաթամ կոչեն, կամ ըստ այլոց Ֆօլիմ. է բոյս ինչ՝ որ ըստ ասելոյ ումանց բուսանի միայն 'ի սուրվէն նհնգի, և 'ի շրջակայս լեփինկայ. այլ պօվինոս ասէ թէ գոյանի և յիւնան, 'ի չինաս, 'ի չանսի և 'ի լեաթօնկ յանուանս տոմնաց. իսկ վայրենին, զոր բերեն առ մեզ, բուսանի անխոտիւր ընդ ամ տեղիս չինաց: Այս բոյս արձակէ ոստս կամ բազուկս փշոտս. ոչք ճոպաղին ընդ երկիր և պատատին զծառուվք զօրէն բալենեաց. տերևք նր մեծ են և կանաչ և արտաձև՝ նման ընդ խմիք ջղախոտոյ. բերէ գիղին ոսկեգոյն կոզակս, իսկ արմատն ուռոյ բաւական է ստուար իբրև զբազուկ մանկան,

կան,

կան, Թիւրաթեւկ, ոտաձկից. արտաքուստ առ սա-
կաւ մի կարմրագոյն, իսկ՝ ի ներքուստ դեղնախառն
սպիտակ։ Բայց են՝ որք սպիտակ են և արտաքուստ.
և այնք լաւագոյն են ք զկարմիրս, ոյք և ծանուն-
ք զԹեթևս. ջուրն մանուածոյ ինչ հոտ։ Ա՛յս ար-
մատ է դողացուցիչ և մաքրողական արեան. զոր ըմ-
ժիշկք եւրոպիոյ յաճախ՝ ի կիր արկանեն՝ ի բժշկու-
Թի ախտից պոճուելոց յատկականուէ արեան։
Ձին սէնկ. կամ Ճէնա էնկ. ընդ կոչեն Փէգ սի. բայց՝
որ սովորաբար բարձրանայ երբև կանգնաչափ, կամ
փոքր ինչ աւելի. բուն նր Թաւամազ սոճոյ երբ
մատնաչափ, ուղիղ և անոսո մինչև՝ ի գագաթն. իսկ
՝ի գագաթան արձակէ տերևս սրածայրս, որք ձևա-
նան՝ ի ձև հովանոյի. և՝ ի միջոյ տերևոց ելանէն ոստք.
որք՝ ի ծայրս բերեն մանուշակագոյն ծաղիկս սկսա-
հաձևս բազմաթերթս. ապա կարմրագոյն պտուղս
բաղրաակս ողկուզօրէն. և ներքանչիւր հատ պտղոյ
ունի երկու կորիզս ոսկնաձևս. որք են սերմ նր։
Արմատ այսր բուսոյ՝ ի մէջ կոչի լօշՁակ. տձկ. ա-
տամքեօքիս. ջ մարգարմատ. որպէս և անուանս ՁԻՆ
սէնկ, Թարգմանի բոյս մարդկային կամ մարդոյ. զի
ըստ երայց ինչ ունի զձև մարդկային մարմնոյ. իբր զի
բաժանի յերկուս ոստս, որք բերեն զնմանուէն սրուն-
նից մարդոյ։ Ա՛յս արմատ՝ եթէ արժան լցէ հա-
ւաստալ լինայ՝ գերազանցէ զօրուք զամ բժշկական
բուսովք. համարեալ առ նր իբր ընդհանուր դեղԹափ
ըզեմ ամ ախտից. զոր յայն սակս կոչեն բոյս ոգե-
լից. մաքուր ոգի երկրի. դեղ առնիչ անմահուէ.
զի մաքրէ զարիւն, յորմէ զինասակար հիւԹս խաշ-
նէլս յարեան, քաղցրացուցանէ զարիւն՝ ի խժային
աղի հիւԹից, նորոգէ զոյժն ակարացեալ յերկար
խօԹուէ, զօրացուցանէ զստամոքսն. և որ առաւել
է՝ բժշկէ զախտ ԹոքայաւուԹէ՝ որ է վէրկամ, և
զընչարգելուԹիւն լեն։ Բայց գողով սակաւագիւտ և
մեծագին, յայն սակս մեծատունք ևեթ՝ ի կիր ար-
կանեն զայն՝ եթէ հիւանդ լցեն և եթէ առողջ։ Հի-
ւանդաց առ մի նուազ ասն զկինգերդ մասն միոյ
ունկուոյ. իսկ առողջաց, որք առնուն՝ ի պահպանու-
Թիւ առողջուէ՝ զառասներդ մասն միոյ ունկուոյ. հա-
տանելով զայն՝ ի մանր մասունս, և եռացուցեալ ջրով
այնչափ, մինչև երեք մասունք ջրոյն սպառեսցին, և
մնասցէ միայն երբ սկահակ մի խառիթէ, և արկիէ
՝ի նմ փոքր ինչ շաքար, տան ըմպել։ Երբեմն և ըզ-
տերևն՝ ի կիր արկանեն ըստ օրինակի Թէյի ոչ նոյն

չափով որով առնուն զԹէին, այլ սակաւ։ Վասն սա ի հովանաւոր տեղիս ի մանաւոր սահմանի, ուր են լերինք երկայնաձիգ, և անտառք. ւօ հիլը Թաթարք կարգեալ կան ի ժողովել, որոյ ձեռն է միայն ձանձն, ոչ Թողուն այլեւս ունելք. և առ ի զգուշութիւն՝ առանձին ցանկով զառուցեալ է տեղին ի քանդօն գետէ. և առաջի նորա միշտ շրջին պահապանք. ձմեռ առնին ի մաքառառուն կայսեր լինու, որ առնու անտի երիս ուրկէ յիւրաքանչիւր ժողովողաց Թբք հարկ, և գյաւելեալն գնէ, և ինքն անդրէն վաճառէ ժողովրդեան, մի կշռոն վաճառի ի չին՝ երից կշռոց արծաԹոյ. իսկ յեբրայեցւոյ հոլանոտացիք վաճառէին երբեմն ըստ կշռոյ ոսկւոյ, իսկ ի յեսոնի ձմեռս ոչ այն չափ ծանրագին. Թերեւս զի փորձն երկար ժամուց ոչ էգիտ զղօրութիւնն ըստ համբաւոյն. ասի ևս Թէ ի մնայն երկաթ լինի ձմեռիւքեր և կորուսանէ զեբր զօրուն, բայց անդամ վճռականք եբրայեանց խառնեն ըստ այն և զնինչն. որ է այլ բոյս, և առաւել հնարք։ Զայս բոյս ծանօԹացուցին ի գաղղիա դեսպանք շնաւոյ Թագաւորին զոր բերին առ Լուսաւիկոս ժԴ։ Հայրուէ չինաց, այն է՝ էօտ ապաձը. է ծառ ինչ ապնիւ օտար ի հնդիկ անկոյ հայրուէի, նման ձիԹենւոյ. բուն նր բազկանայ յեռատեսակ փայտէ. առաջինն՝ զորով անմիջապէս պատէ կերգին, է սեաւ և ծանր, անուանեալ փայտ արծուոյ կամ Արծուափայտ, ապնիւ յոյժ և սակաւագիւտ. երկրորդն սպիտակ և ԹեԹև կոչեցեալ Քալէմպուկ. իսկ երրդն՝ որ է ի մէջն բնոյ ծառոյն անուանեալ Քալամպայ այնչափ ի յարգի է առ հնդիկս, և ըստ համարէն ասիա, մինչև կշռով ոսկւոյ վաճառել զայն. հոտ նորա անուշակ միանգամայն և օգտակար դեղ զօրացուցիչ նուճարէոյ և ուշաԹափելոյ։ Տերևօք նր դիւղականք ծածկեն զյարկս բնակուԹե իւրեանց. զոր վարեն և փեակ ակաւառակի. մանրաԹելք տերևոցն նման են կանեփոյ կամ վշոյ, ոլք պիտանացու են ի պէսպէս իրս։ Ջմուռս, ոլք են ի տերևան ի կիր արկանեն փեակ բևեռայ։ Ի հատանել զոստս ի բնոյ նր ծորէ հիւԹ քաղցր իբրև զմեղր. որ յետ սակաւ միոյ փոխի ի քացախ պատուճառական՝ մարթի և ևս ուսանել զնոյն ոստոցն, որ ունի զհամ շաքարեալ կիտրոնի։

Այլ յամ բոյս լինու առաւել համբաւելի՝ որ յաձախել է և առ մեզ, է բոյսն պատուճառական, զորոյ զտերև կոչեմք Թէյ. այն է՝ չայ ապնիւ զօրաւոր և սքանչելի, որոյ նման չիք այլ ուրեք։ Այս բոյս է

ծառ

ծառ փոքրիկ կմ մինչդ թուփ նման մերումն մրտեն_
ւոյ. թէպէտ և երբեմն առաւել աճէ և լինի ծառ
մեծ. բուսանի 'ի սերմանէ արկելոյ 'ի հող 4. 5 մատ_
նաչափ 'ի խոր: Յետ երից ամաց բերէ տերև առատ
կայժ. այլ յեօթներդում սակաւ. և յայնժամ հեր_
ձուեն զբուռն. և պատուաստեն 'ի նմ ընձիւղս, որք
փութով աճեն. և իւրաքանչիւրն բերէ գրեթէ նոյն_
չափ, որչափ ծառն ողջոյն: Ծաղիկ նր է սպիտակ
նման վայրենի վարդի. իսկ պտուղն կմ սերմն պէս_
պէս է. զի ոմանց է ոլոռնաձև, և 'ի միջի ունի հատս
մանունս և դեղնագոյնս. ոմանց 'ի չափ բակլայի.
այլ ձևոց այլ և այլ է. զի բոլորակ եռանկիւնի և
երկայնաձև. և 'ի միջի ունի երկու կմ երիս հատս
կմ կորիզս ոլոռնաձևս: Իւղ լինի ը բովանդակ ծն
չինաց. բայց ոչ ը ամ տեղիս ունի զնոյն զօրութի և
զպատուականութի. որք լինին 'ի հովիտս կմ 'ի ստո_
րոտս լերանց և 'ի քարուտ տեղիս լաւագոյն են ք
որք բուսանին 'ի դաշտս և 'ի կակուղ տեղիս:
Նոյնպէս առաւել պատուականն են, որք լինին 'ի
հիւսիսային նհնգս, ք որք 'ի հարաւայինս: Յամին
երիցս քաղեն զտերևն նր. նախ՝ 'ի մարտի, յորժամ
տերևքն մանր են քնքուշ և փափուկ, զոր չորացու_
ցանեն 'ի հովանաւոր տեղիս. և այն կոչի թէյ թա_
գաւորական. երբ զի ծախի 'ի պէտս իշխանակալին և
ազգունեաց նր և իշխանաց երկրին. զոր ոչ երբեք
հանեն արտաքս յծէ անտի իւրեանց. զերկրդն ժո_
ղովեն յապրիլի. և յայնժամ առաւել մեծ են և դա_
լարեալք. իսկ երրդ անգամ ժողովեն 'ի մայիսի և
յունիսի: Զերկուսին զայսոսիկ նախ եդեալ 'ի ծա_
կոտկեն անօթս և կալեալ 'ի վր եռացեալ ջրոյ մինչև
քաջ տամկացին 'ի գոլորշեաց անտի ջրոյն. ապա
սփռեն 'ի պղնձի ափսեայս, դնեն 'ի ներքոյ հուր մին_
չև ցամաքեալ չորասցին. յետոյ դնեն 'ի կապարեայ
տուփս, և քաջ խնուն զբերանն. ապա թէ ոչ՝ ը եր_
կար 'ի բացի մնալով կորնչի բնական զօրութի նր.
կմ դէթ նուազի: Գործածութի թէյին մեծաւ յեւ_
րոպիա զառաջինն 'ի հոլանտացւոց. յորոց էանց առ_
անգղիացիս, և անտի յայլ տեղիս: Ոմանք ջանացին
զբոյս նր փոխադրել և յեւրոպիա. բայց մինչև ցայժմ
ոչ լուաք թէ յաջողեալ իցէ:

Անուանի է և բամբակն առատ և ազնիւ, յորմէ գոր_
ծեն բիւրազգի բամբակի պաստառս նրբաթելս 'ի
հիացումն տեսողաց. և առաւել ք զամ յաճախեալ
է անդ մետաքս ընտիր. մինչդ թէ ժ առաւել հա_

ջանական կարծեաց՝ անդ նախ սկսան գործել մե-
տաքեայ կերպաւոր, և անտի հանց ՚ի պարսս. խակ
՚ի պարսից սիրեցաւ յերկրագիա։ Ունի և աղբի սա-
գի համեմ, որ գարնանիկ՝ որ է տատրկն ազնիւ ՚ք
գնելեան կղզւոյ. պղպեղ. եղեգն շաքարաբեր. կո-
ճապղպեղ՝ այն է՝ զինձիֆիլ. աղ, և այլ սեռսպ հա-
մեմ և բոյս բժշկականս։ Անուանի է և Ձկնու կո-
չեցեալ ծառն, յորմէ բղխէ հոչակաւոր խէժն քնդաց,
զոր այլազգեաց բարբառով վերնիճ անուանեմք.
որով օծանեն զյախճապակեայ անօթս. և սկաւա-
ռակս, և զըրոցս այն է՝ զուռթի, փոքրիկ արկեզս և
տուփս և զայլ սեռսպէս անօթս և կահս փայտեղէնս
և պղնձիս։ Ա՛յն խէժ նման է հալեալ խէժի որ ծորէ
՚ի սոճւոյ ՚ք ՚ի չամ ծառոյ. այլ ջուրն հոտ. յորժ՛
կամին օծանել լինչ նուաւ, խառնեն ՚ինձ՛ ևւզ յա-
էտ և նուազ ըստ պահանջելոյ նիւթոյ անօթոյն, զոր
ուղին օծանել։

Բայց յայլոց նորատեսակ արգասեաց պտանի ՚ի չին
և ազգ մի մոմոյ սպիտակ իբրև զձիւն յառնախեալ ըստ
բուանդակ ծն, բայց առաւելապէս ՚ի հուքվան և
՚ի քանթօն. որ ոչ է գործ մեղուաց, այլ փոքրիկ
ինն կենդանւոյ, որ չէ լինչ մեծ ՚ք զլուս։ Ա՛րդ՝ այն
փոքրիկ որդն անթերևոյթ կնձթաւ իւրով ծակէ ըզ-
ծառս, և ըստ մանալ՛ինն՝ ծծէ զհիւթ նոյ, և փոխարը
կէ զայն ՚ի մոմ սպիտակ. որ զօրէն արտասուաց ծո-
րէ ՚ի ծակատեաց անտի արտաքս. և գիւղականք ժո-
ղովեալ և արարեալ գնոսակս, տանին ՚ի վաճառ։ Յե-
տոյ ժողովեն ՚ի ծակատեաց անտի և զկենդանիս, և
պահեն. ապա ՚ի գարնան արկանեն զսերմն նոյ առ
բնակք այնոց ծառոց, որք յատմարաւոր են բնութե
նոյ. ուր կենդանացեալ, ելանեն ՚ի ծառն և սիրեն
յամ ոսոս նր. և վերսանն սկսանին զվերոյգրեալ
գործ իւրեանց, յոր անաչխատ վայելեն չինք։
Ունի և արօտս խոտաւէտս և ընտանի անասունս բա-
զումս. ՚ք անդեայս եզանց և կովուց. և հօտս ոչխա-
րաց, ոչխարք նր ըստ մեծի մասին դմակաւորք են. և
ձիս և ջորիս և ուղտս. ձիք չինաց փոքր են և ոտքեղ,
տակաւ և երկայն. և զի չունին պայտ յոտս, եղնգունք
նոյ փուխով մաշէ եղծանին. և այնպէս զինի հինե-
կի վեց ամաց գչխովին անպիտան լինին։ Խոշոր չէ
նաց առհասարակ սեռս են և կարճատն, այնչափ զի փոր
նոյ հասանէ ՚ի գետին. և թէպէտ չեն այնչափ պա-
տարտ ոտք առ մեզ. այլ միս նոյ համեղ է։ Ունի և
զմոմ սեռակս ընտանի հաւուց. յորս են, որք թէպէտ

նոյ-

Նոյնատեսակ են ը մերումս․ բայց արտաքին ձևով
այլազան: Են անդ և վայրենի չորքոտանիք, զի դայլ
արջ խոզ և այլ այսպէս գազանք․ և նմանապէս եղ-
ջերու այսպէս և տեսակ մի եղջերուին՝ որ առ այտ-
տով ունի մաշկեղէն պարկ, յորում գոյանայ հիւթ
ինչ հոտաւոր յոյժ՝ որ թուի լինել մուշկ:

Թռչնի և ձուկն առատ 'ի ծովէ 'ի գետոց և 'ի ջրան-
ցից․ որ և է կերակուր անհամար բազմութե գետա-
նեայ բնակչաց: Չինացիք որսան զձուկն ոչ միայն
կարթիւ և ուռկանաւ որպէս առ մեզ, այլև 'ի ձեռն մե-
ծամեծ թռչնոյ ինչ․ զորս վարժեն 'ի ձկնորսութե․
որպէս առ մեզ վարժին շունք և բազէք յորս թռչնոց և
չորքոտանեաց: Տարեալ արձակեն զնոսա առ գետովք
և լճիւք, որոց նոյնժամայն թռուցեալ սուզանին 'ի
ջուր․ և երկայնաձիգ կտուցաւ իւրեանց կալեալ
զձուկն զմիջաց, բերեն յափն գետոյն առ տեարս
իւրեանց․ և ապա թէ յորժամ մեծ ձկան հանդիպեսցին,
զոր մին միայն ոչ է բաւական հանել 'ի ջրոյ անտի,
այլք դիմեն յօգնութիւն նմ: Եւ յորժամ տեարք նց
տեսանեն զնս վաստակեալս, փոքր մի հանգիստ տան
նց․ բայց կերակուր ոչ տան․ մինչև հարուստ մի որ-
սասցեն․ և ը բոլոր ժմկն որսորդութե արկանեն 'ի
պարանոց նց օղակս, այն է՝ թամակ․ զի մի կա-
րասցեն կլանել զփոքր ձկունս, և յագեսցին․ և ոչ
ևս դիմեսցեն նովին յօժարութբ յորս:

Գտանին 'ի չին և բոյսք ոսկւոյ և արծաթոյ մետաղ-
ացն ձոյ անագի և երկաթոյ․ բայց բոյսք ոսկւոյ կան
մնան անգործ, զի կն տակաւ պատուէրեն մինչև ցա-
ռաւելուլ ծախուց ը զօգտուն, և կն զի շատ հա-
մարին զոսկին, զոր գետք ինչ և ուղխք բարձեալ բե-
րեն խառն ը աւազոյ և ը տղմոյ: Նոյնպէս և ար-
ծաթահանք նց անգործ լքեալ կան առ նուազութե
արծաթոյ: Են անդ և տեսակք ինչ ականց, և մարգա-
րիտ, և քարահանք պատուականաց մարմարիոն քարանց:
Այլ այս ամ բոյսք առ ոչինչ են առ համեմատութե
պատուական հողոյ, յորմէ գործեն յախճապակի, այն
է՝ ֆաղֆուրի երկատեսակ կմ եռատեսակ․ և ան-
տի չլինեն այսպէս անօթս, որք 'ի յարգի են ը ամ
տեղիս․ և են մի 'ի գլխաւոր վաճառուց չինու:

Են 'ի չին և հրաբուղխ լերինք, որք երբեմն այնպէս
բորբոքին, մինչև զարհուրելի միրկիս յարուցանել
'ի շրջակայ վայրս: Այլև ջրհորք․ յորոց ոմանք 'ի
վերին երեսս ցուրտ են․ իսկ 'ի խորս անդ ջերմ․
և ոմանք բոլորովին ջերմ, որք և եռան իբրև կաթ-

սայ յեռանդեան. վայ քէզմէ՝ ի չըջնակայ բնակչաց՝ ի նմ եփեալ հասուցանեն զկերակուր իւրեանց։ Էն անդ և լինիք, յորս ասեն թէ փայտն փոխի յերկաթ, կամ յայլ նիւթ կարծր։ Եւ՝ ի հայնան կողմն ասի թէ գտանի ջուր, բայց չգիտեմ թէ գետիցէ, եթէ լիճ. ուր թէ ընկեցի մանաւանդ իմն տեսակ ձկան, առ ժամանչն քարանայ։ Բայց այս, ոչ և փոխարկուածի վայրի՝ յերկաթ դժուարին իմն թուի։

Է. ՎԱՃԱՌ ՁԻՆԱՑ։

Պէտս լինաւոր վաճառք բաց յարդեանց երկրին, որք են թէյ, որիզ, փայտ բալամպայ, առ, գեղունչ, այն է՝ պուռնօթի. չինայ կամ քինինա էն, են և պէս պէս արուեստաւակերտք. որ անօթք յախճապակեայք, զոր թէպէտ և՝ ի Ճաբօն ևս գործեն, այլ չինացին լաւագոյն է քան զնոցայն ոչ և քան զայլոց տեղեաց՝ մանաւանդ աղնիւ նուրբ փայլուն և թափանցիկ. և աղբեր աղբի մեսաքսեայ կերպասաք միագոյն, և գունագեղ նկարեալ. այլև դիպակք ոսկեթել և արծաթաթել. և դերազանց բամբակի պատառաք նրբահիւսք, և անգուսք, այն է՝ սիւրբիւնճիւկ անօսրուինք պարզք և ծալկեայք և ծակոտկինք իբրև հիւսուածոյք. և պատկերք նկարեալք՝ ի թուղթս զարմանագեղ երանգօք, (այլ ըստ սկզբան յամարուեստից.) նաև և՝ ի հայելիս. բայց հայելիքն են յեւրոպիոյ. և հազվադեպ, այն է՝ եէլփաղէ՝ աղնիւս և գեղեցիկս. և հովանոցս, ոչ փոքրիկ չատրըս. և այլ պէսպէս արհեստակերտս. ոչ և զնոսին ստուերատական գործածութեան՝ ի վաճառօքդ։

Ջվճռականաւն չինաւ մարթ է բաժանել՝ ի նեղբին և յարտաքին։ Նեղբինն է առևտրուն, զոր նչնգբ նք առնեն ըստ միմեանս. զի ոչ գիրք և օդ նց և հող երկրին պէսպէս են սակս լերանց, գաշտաց, ձորոց և հովտաց, և սակս չորուն և խոնաւուն, ցրտուն և ջերմուն. նոյնպէս և բերք նց զնոչն են. զի են ինչ ինչ՝ ի միում նչնգբ, յորմէ ղուրկ է միւսն. կամ ինչ ինչ առատ է՝ ի միումն, իսկ յայլում նուազ. որ քանզի նչնգ՝ ի միում ամի բերէ որիզ և մեսաքս այնչափ, որչափ նչնգն փէքինուս ըստ սմն տասն ոչ բերէ. և ըստ հինգն նչնգն փէքինուս բերէ ցորեան և մնրաց ցորեան առատ քան զքանզնոն։ զնոյն է ասել և վնասլոց։ Յայն սակս հարկ է նց զպէտս իւրեանց՝ ի միմեանց լցուցանել. և այս իսկ է պատճառն, զի գեղք

և

և ջրմուղք չինու միշտ լի են նաւակօք, որ երթան և գան՝ ինչինգ՝ ինչինգ, և քղքէ՝ի քղք։ Իսկ սրտաբինն է առևտրութիւն, զոր առնէ ըստ օտար ազգս։ Այս վճռեալոյ ըստ արտաքինս ըստ բնի ժամկս սակաւ էր յոյժ և դրեթէ ոչինչ, ՚ի պատճառս արհամարհ և առոչինչ համարելոյ չինաց զայլ ամ ազգս, ըստ որս աստիճան համարիւն անձանց առևտրուիս առնել. և անհնարին ծանրաբեռն կապալս և հարկս եդեալ էին ՚ի վր նց։ Բայց երբև կալան թաթարք զինք նակալուն նց, թեթևացուցին զկապալս, բարձին և զարգեցս. որով այնուհետև մեծամեծ շարժակից արտաքին վաճառաշահուն չինաց ըստ ցամաք և ըստ ծով։ Եւ ինքեանք իսկ ոչք յիջադոյն ոչ երանեին արտաքս ՚ք զՁ իւրեանց, սկսան այնուհետև առնել նաւարկուեա սակս վճռշահուն ՚ի հնդիկս, ՚ի Ճաբան, ՚ի Ճեաւա կղզի, ՚ի փիլիպպեանս և յայլ կղզիս հնդկային ծովու։ Զև նաւուց նց փոքր մի այլազան են ՚ի նաւուց եւրոպացւոց. զի առաջք և յետոյք նց են տափարակ քառակուսի. և ՚ի նեղք սակոյն ունին քշմ անջրպետուիս բաժանեալ ՚ի խորշս խորշս առ ՚ի զետեղել ՚ի նն զվաճառս այլևայլ վճռականաց։ Առագաստք նց են փսխաթիք ծանրաշարժք, առ որ ոչ սակաւ աշխատուիս պէտ ՚ի պարզել և ՚ի ժողովել սակս կարկամուիցն. այլ ա-

մուր և դժուարահերձ։

Ընդ ցամաք ունի առևտրուիս ըստ քօրէսոյ. որոյ բնակիչք, որք Թուրին իջանել ՚ի Թաթարաց՝ այժմ հարկատու են չինաց։ Վաճառականք ոտցս ամի ամի երկոցս երթան ՚ի փէքին, ՚ք ՚ի մարտ և յօգոստոս. և տանին անդր Թուղթ հնդկ ՚ի մեծամեծ Թերթս, զոր գնեն ՚ի լուսաւորուտս տանց փխկ ստակոյ. և այլ Թուղթս ոսկեզօծս և նկարչեալս. հովհարս. ծղխախոտս աղնիս, որ ՚ի յարգի է ՚ի փէքին. պատառ քամբակի. և մորթս. այլև ազգ մի ազատ ձկան, զոր որսան ՚ի ծովն Ճաբօնայ. բայց տանին անդ և դրամս, զոր ստանան յեւրոպացւոց. վն զի արդելեալ է նց առնել առևտրուն ՚ի չին լոկ փոխանակուիք երից։ Իսկ ինքեանք առնուն ՚ի չինաց՝ Թէյ, մետաքս ազնիս. և սպիտակ մետաքսոյ կերպասս. յախճապակին անօթս և պղնձիս։ Ընդ պտուղսդ ցուցանեն, մինչև փոքունն պտղաբերիլ. որք տանին ՚ի չին բուռսս, որ ՚ի յարգի է առ նն, և անդամանդ այն է՝ էլլուսս անդորձ, բայց ՚ի սորին առատանին, և այլ տեսակս հնդկ և դիւրագին ականց. վն զի սակաւք գտանին

առ չինս, որք յօժարեսցին դնել մեծադին ակամն. զի առասել պատուհասական է յաչս նոցա բուսոս վարդապետին, ք զակինթի կարմիր. առանին և ոսկեփոշի կամ մանրիկ հատս ոսկւոյ, զոր ժողովեն՝ ի հեղհղատաց անտի պուխարիոյ։ Եւ փոխարէն առնուն՝ ի չինաց մետաքսեայ կերպասս, թէյ, ծխախոտ, յախճապակեայ անօթս, արծաթ, կաշի՝ ի պէտս հօշկաց, որ գայ՝ ի չին՝ ի մոսկովաստանու. և մորթս պէսպէս վայրենի երէից, որք նոյնպէս՝ ի մոսկովաց գնան անդր, այլև բամբակի պատուաս, և գիպակս եւրոպիոյ, զոր տարեալ վաճառեն զալմուխաց։

Առնեն չինացիք առևտուրս և ընդ Թաթարս, որք հարկատու են նոցա, այլ հանդարեալ են իբրև աղգ օտար. տան նոցա թէյ, և դեղունչ. այն է պուռնօթի և այլ իրս. և՝ ինոցանէ առնուն ոչխար, եղն, կով, և մորթս վայրի երէից. և առասել ընդ միմ՝ ընտիրք շատակեալ ձին սենկ զարմանն և զտերև նոր. որ բուսանի՝ ի Թաթարաստան չինաց՝ ի բարձրայս լերանց։ Իսկ ընդհակս ջանին չինացիք առևտրոյն ընդ ցամաք. վն զի յայն կողմանէն լերինք անմատոյց են և աւազուտք գժուարանցիք, ընդ որս գժուարին է յոյժ ձնորհուրդել, այլ միայն ընդ ծով։ Վնյ ցամաքային վաճառանոյն չինաց սակաւ է։

Իսկ ծովայինն ծանրագնաց յոյժ և ընդարձակ, զի ձգի գրեթէ ընդ ծ ամս. որ և հիմնեալ կայ՝ ի մետաքսեայ հերպասս, ՝ի թէյ, ՝ի յախճապակի անօթս, և այլ պէսպէս արուեստակերտս, զորս ծն չինաց մատուցանեն հարաւոյ այլոց։ Իսկ ինքն ընդունի ՝ի նոցանէ՝ ոսկի՝ ի ձագասոյ ոսկի և արծնձ. ՝ի պագավիոյ կիր՝ ի ձեաւոյ կղզւոյն՝ պղպեղ և այլ պէսպէս համեմս. զի թէ պէտ և՝ ի չին լինի պղպեղ և այլ համեմ, այլ սակաւ. որ չ բաւական բնակչաց նր. ՝ի չհամոյ փայտս՝ ի պէտս ներկարարաց և վերանիձ. ՝ի գունդինոյ մետաքս, ՝ի քօշինէնեայ շաքար և ոսկի։ Իսկ յեւրոպացւոյ՝ որ՝ ի շղէսաց, ՝ի դանեաց, ՝ի հոլանտացւոց, յանգղիացւոց, ՝ի գաղղիացւոց և ՝ի փորտուքալաց ընդունի դրամս, և ձոյլս արծաթոյ և այլ իրս. ոսկ ատ, կապար, երկաթ, ջուխտ և այլ ասուեղէն կերպասս. զի չինացիք զաւր խրճանց անգործ վաճառեն. բուսոս, գոճաղմ՝ այն է՝ քէհրիպար, ապակի, հայելի, ժամացոյցս ևն, զորս տանեն անդ եւրոպացիք ոչ միայն յեւրոպիոյ, այլև՝ ի վնիշն կողմանց հնդկաց ծի, ուր ունին կալուածս։ Իսկ ինքեանք առնուն՝ ի չինաց թէյ, ծաղկեայ և անծաղիկ կերպասս

մե

մեռաքեայս • բամբակի պատառաւս նրբաթելս , և անդուսս պէսպէս • յախճապակի անօթս • և այլ ազգի ազգի արհեստակերաս , որք յերջադոյն 'ի յարդի էին յոյժ և առ եւրոպացիս • այլ այժմ ոչ նոյնպէս • վասն զի և ինքեանք գործեն զնմանակս նոցա • թէպետ և երանգոց և և աղնուժութեն նիւթոյն անհամեմատաքար ստորին ք զլինացուցն ։ Այլ այժմ առևտրուն եւրոպացւոց և չինս չ այնչափ ինչ ծախիչ • զի բաց 'ի թէյէն գրեթէ այլ ինչ երաց չուներն պէտս 'ի նոցանէ ։ Այս ամ վաճառք , զոր քան կամ երեսուն նաւք բարձեալ բերեն յեւրոպիա , և հաշուին սկիզնիակայ հասանել ցերկուս միլիոն լիս հարիւր հազար վիճակեան ոսկի դահեկան • յորմէ մեծ մասն ծախի 'ի թէյն • բայց այժմ կարծեմ թէ ոչ հասանէ 'ի նոյն չափ ։ Իսկ մանուածք առնուն 'ի չինաց մանր մարդաբիտս , և ձոյլս ոսկւոյ • և թէպէտ արդելեալ է յոյժ չինաց վաճառել ոսկի օտարաց , սակայն նորին իսկ մանտարինք վաճառեն գոյլ որչափ և կարեն ։ Ա՞ր նուն և մեռաքեայ կերպասս՝ և մեռաքս անգործ • և բամբակ , բամբակի պատառաս սպիտակս և նկարչեալս , և թուղթս ծախիչայս , և դեղոնչ , շաքար , կոճապղպեղ , խաշխաշ՝ որ է ռեվէնտ , և այլ պէսպէս դեղոցայս և համեմս ։ Իսկ ինքեանք տանին անդ մորթս վայրի էրեոց , ոսկ սամոյր , քաքում , սեաւ և սպիտակ գայլս , որք գտանին 'ի սիպերիա առ լենայ գետով ,

և այլ պէսպէս մորթս ։

Նաւք եւրոպացւոց երթան միայն մինչև 'ի քանթօն ՁՂՔ , բայց ոչ սակաւ վիշտս և տառապանս կրեն ՆՔ անդ 'ի մաքսատեղւոյ և 'ի պաշտօնէից Նց , այլև 'ի վերակացուաց կայսերոց 'ի վր օտարաց , եթէ ա ռատ պարգևօք ոչ լցուսցեն զքաղց անյագ ագահութեն Նց • Թէպէտ զծանրաբեռն կտպաչս և հարկս , զոր քննագատին վճարել սակս մտանելոյ 'ի նաՀնդիստ Նց ։ Յերջադոյն կարօղ էին 'ի քանթօն ՁՂՔ անցանել և 'ի ներքսակողմն ցոր վայր մորթ էր նաւաղկել Նց ՀՀ դէտ • այլ յետոյ սակս դիպուածոց ինչ արդելին չինացիք ՀՀ մտանել անդր ՀՀ զքանթօն և ոչ քայլ ևս ոտին • ՀՀ նմին բարձին և զաղատուբին , զոր ունէին եւրոպացիք 'ի ՁՂՔ անդ • և սահմանեցին Նց առանձին տեղի բնակուԷ մեկուսի 'ի բաւն քնակաց ՁՂՔին , ՀՀ որս ոչ կարեն առնել հաղորդակցուԹէ ինչ , այլ միայն ՀՀ վերակացուս վճռականաց ՀՀ ոմանց վճռականաց ։

Վն վճռականացն չինու պէսպէս հարկաւք հնչին • զի

ոմանք գովին զնա իբր արդարակորով և անխարդախ եղեալ. և թէ չունին նք սովորութեամբ երկար սակ արկանել վաճառաց իւրեանց, այլ միանգամայն ասեն զբուն և զարդար գին նց, և այնուհետեւ այլ ինչ ոչ խօսին։ Իսկ լօքէր անգլիացի, որ անձամբ էառ վիրաւ նց ի քանեթօն քղաք, և այլք ոմանք յեւրոպացւոց զհիւրն վկայեն, զի ասեն թէ անհնարին խորամանկութեամբ դաւաճանեն ի կշռոց և ի չափս յորժամ կանգնաւ չափեն, այլև ի վաճառել ևս իրս, մինչև զնոցին՝ ոչ ասի, վնաս որևիցէ վաճառել. և դժուար բան է յոյժ ըմբռնել զնոսա դէպ ի նց։ Վշտ եթէ ոք յօտարազգի վճռականաց ի գնել չունիցի միջնորդ, ոչ թէեւայ հաւատարիմ. որչափ և արթուն իցէ, անտարակոյս դաւաճանի ի նմանէ։ Այլ ըստ ասելոյ սահմանի գործ մեծ է գտանել անգ միջնորդ հաւատարիմ որ ոչ միաբանեսցի ընդ վաճառողին ի դաւել զոտարականն. և յորժամ ի յայտ գայ խաբէութեան՝ ամենևին չքմեղս ցուցեալ զանձինս, ծանրութիւն իմն սիրնեն, յայս նոճագ չէզոք բարւոք մտադիր, և յայնմանէ եղև այդ վերնագիր. յայլ անգամ արասցուք ոմն արժան է։

Զրեթէ զնմ ինչ կշռով վաճառեն միմեանս և զձու, և և զբմպելիս և զկենդանին հաւս. յորում ոչ սակաւ դաւաճանութիւս գործեն. զի պատմեն՝ թէ ի վաճառել նց զընտանի հաւս կիմ զաղաւնի, զսագ և զբադ՝ բռնեն խնդրեն ի բերան և ի կանուսս նց խրձս, զի առաւել ծանր կշռեսցեն։ Երիտասարդ մի մեծագլխի, որ Թուխի լեալ ազգաւ անգլիացի, պատմէ թէ անդ ի չին գնոյ էառ կնկն խոզ բիմ ի պէտս արանց նաւուս իւրոյ. և երբև ածան խոզք ի նաւ անդը, վաղվաղակի սկսան մի առ մի սատակիլ. և ի սակաւ աւուրս առհասարակ սատակեցան։ Զայս համարի նա լեալ ի դաւաճանութէ վաճառողացն. որք գուցէ զկնի վաճառելոյ էտուն նց պիտանակար ինչ կերակուր։ Եւ զկարծիս իւր հաստատէ այնու, զի էտես աչօք, որ յընկերանուլ նաւավարաց իւրոյ զմեռեալ խոզս ի ծովն. նք յորոց գնէին ի ծովէ և առեալ ի նաւակս տանէին առ ի վերստին վաճառել այլոց իբր զենեալ ի սատանդանոցի, ոչ համարի նա ինքն։ Ասէ զի ասէ լօքէր թէ այնչափ է ապահուն նց և չհաւիրուն, զի յօժարութէ առնուն զատակեալ խոզ մի փխրկ կենդանւոյ, եթէ սատակեալն իցէ փոքր մի մեծ և պատրաստ ի զկենդանին։

Սակս այսր անհագ շահասիրութէ չինաց ի ներքինս

առ-

տուեալս իւրեանց բարձին զսակի և զարծաթի դրամս. և փոխան նոցա սահմանեցին պղնձիս. վն զի որ ը օրէ այնչափ բազմացան սուտ և պակասաւոր դրամք, մինչև ուր ուրեմն զատանել դրամս ճշմարիտս և ամբողջս: Այսպ յաղագս դիպուածոյ ինչ, զոր ոչ նշանակեն պատմագիրք, նուազեցաւ և պղինձն, և սկսան այնուհետև զգօլոր անուանեալ խեցի ծա_ ղային 'ի գործածել փխն դրամոյ: Այլ զխնի սակա_ ւուց արգելաւ, և եւ հրաման յինքնակալէն, զի պղնձի անօթք, որք գտանին 'ի բովանդակ Չի անդ, տարցին յարքունիս 'ի հատանել անտի դրամս. բայց և այն անբաւական գոլով, ձեռն արկին և 'ի պղնձի կուռս. յորմէ ասի թէ 400 մեհեանք քանդեցան: Զայս ամ 'ի սկիզբն կայ առեալ գրեցաք. այլ ճշմար_ տութեն նր յառաջին պատմիչն է ապաստան:

Այժմեան դրամք չինացւոց են կոտորակք պղնձոյ բոլորաձև, թանձր և անհարթ. չունին կնիք կմ պատ_ կեր դրոշմել 'ի վր. այլ 'ի կողմն մի են չորք տառք, որք զանուն ինքնակալին նշանակեն. և 'ի միւս կողմն երկու. և 'ի մէջն ունի ծակ քառակուսի, ընդ որ անցուցանեն զնոսա 'ի թել: Իսկ արծաթն, զոր վա_ րեն յառևտուրս չունի ձև դրամոյ. այլ է ձոյլ ան_ ձև, զոր կշռով տան միմեանց. յայն սակս ամքն կրեն կշռորդս հանապազ. և եթէ լիցի ինչ կասկած վն անմաքրութե արծաթոյն, հատանեն անտի մասն ինչ. և այնու ճանաչեն թէ գոյ 'ի նմա խառնուրդ ինչ թէ ոչ: Այլ այնչափ հմուտ են յայսմ, զի և լոկ շօ_ շափմամբ և տեսութբ, առանց հատանելոյ կարեն ճա_ նաչել, մինչդ եթէ արծաթն ձուլեալ իցէ ը սոլո_ բական եղանակի նց: Իսկ ոսկին, որպ ասէ հայրն քոնթի և այլք՝ ոչ 'ի գործ ածի անդ իբր դրամ. այլ դնի և վաճառի զօրէն այլոց վաճառուց, զոր յաճախ գնեն եւրոպացիք, բայց 'ի ծածուկ յայժ, զի ոմն ա_ ռացաք՝ խառնէ արգելեալ է հանել անտի ոսկի ար_ տաքս. սակայն նոքին իսկ մանտարինք 'ի ծածուկ վաճառեն. յորմէ բզմս շահին եւրոպացիք. զի անդ գին ոսկւոյ առ համեմատութբ արծաթոյն է իբր միոյ առ տասն. իսկ յեւրոպիա իբր միոյ առ հնգետա_ սան. և այժմ առաւել. որով 'ի հարիւրոյ շահին 50:

Ը. Բարք և Սովորութիւնք Չինաց:

Չինացիք իբր 'ի բզմս ը դրից մարմնոյ կարճ են հասակաւ, կմ լաւ ևս ասել միջահասակ. պըն_

դահաւոյ ուժեղակ լայնատէմք փոքրաձին և սեռաւ, հարձունչք տատիակաբնի, որ դեղեցիկ համարեաւ է առ նա. զոյն երեսաց նոյ ապիտակ ոյզ մերս. բայց հնրկ ժոլիզն, մանդ որք 'ի հիւսիսային և 'ի հարաւային կողմանս բնակին՝ թխագոյն են, զի զմեծ մասն կենաց 'ի բացի անցուցանեն 'ի տարժանակիր աշխատութիւն։ Մօրուք նոյ սովորաբար երկայն են այլ աղուոր։ Սափրեն զնեղս գլխոյ փունջ մի հեռի թողեալ 'ի յետ կուսէ. զայս սովորեալ թաթարք մանչին 'ի նոյ առ 'ի նմանիլ ինքեանց. զի յոլ բնիկ չէ նացիք ոչ սափրէին զվարսս գլխոյ։ Դրագեղք և վըշտիք նոյ թոյլ տան երկնցոյ մատանին աճել որչափ բերէ բնութիւն. որ զղջանալի նմն է առ մեզ. այլ նոքա զայն պարծանս համարին. զի նուաճ ցուցանեն թէ չեն պատասխել 'ի ծառայական և 'ի մեքենական գործս, այլ միայն 'ի ներվարժմանս խնամատուածից։ Ուշիմ են և նրբամիտ, սթափք և աշխուժք. մեծագործ և ծանրախորհուրդ, և գանգաղ յորոշման և 'ի գործադրութեան իրաց. և կարի մտադիր 'ի պատշաճ ծողութիւս։ Բնիկք գոլեն զնախանձ նոյ, զոր ունին 'ի պահպանութեան արդարութեան և բարի վարուց. այլ ըստ այլոց ասելոյ՝ այն նախանձ զոր երևեցուցանեն չէ այնչափ հիմնեալ 'ի ներքին ընթերցում և բարութեան նոյ, քան թէ 'ի հնացեալ իմն սովորութենէ, զոր ունին 'ի վայել զնոյ արտաքին նշանս ախտից և կրքոց. և մանդ յինքնահաճութեան ամբարհաւաճութենէ։ Գանգի ոյզ հաստատուն ետ մատենագիրք, որք խօսին զնոյ, մեծամիտ են և ինքնահաճ ունելով զսուգ իւրեանց 'ի համօրէն աշխարհի մինչ երբ մի միայն ժողովուրդ ընտիր և խնամատուն՝ բնակել 'ի միջակեան ծի 'ի լինել գերագոյն օրհնութեացդ և անօրէն հայհոյութեան ծի։ Խոկ զայլ ետ աղինս համարձին վայրենիս, բիրտս և երբ մարդակերս անասունս ցանել և ցորեան ունել յերկիր 'ի խորշս երկրի երբ գիրս և յաւելուածս մարդկեղէն քնութ. յոյր սակս և օրէնս ունէին չաւնել բնաւ հալորդութենէ ըստ օտար աշգաց. անվայել համարելով անձանց ըստ այնպիսի յետին սին ընթերս ունել ինչ կցորդութեան։ Վ՚ն այնորիկ յորժամ զառաջինն տեսին զերբոպացիս գործս քաջավարժս յամ գիտութեան և յարութեաս, յաղուշ կրթեցան, ուսան՚ է նոյ ասելն բնիկ զարմացմամբ, այսչափ գործ նուն և խնամատուն, որոց չէ երբեք ընթերցել գիրս մեր և ոչ գոն մեր տեսեալ, գոլով այսչափ հեռի 'ի մեզ։ Եւ թէպետ յետ այնորիկ ատացան վարկուն

ինչ

ինչ զեւրոպացւոց. բայց միշտ ատորին ունելով զնա
ք զինքեանս. իսկ վե այլոց ասիական աղանց ոչ փո
խեցին զկարծիս իւրեանց. ուստի իբր առակ է առ
նե, Թէ հոլանտացիք, որովք նմանան զեւրոպացիս՝
միականի են. իսկ այլ ամ ազգք կոյր. ինքեանք միայն
երկու աչս ունին։

Խորամանկ են յոյժ և նենգամիտ և ծայրագոյն կեղ
ծաւորք. որք և այնչափ քաջավարժ են՝ի պատրուա
կել առ աչուսըս զկրկնց յարձակմունս, և անկիրս և
բարեկեցիկս ձևանալ առ երեսս, զի Թէ ոք չիցէ
երկար փորձիւ և հմտութիւ տեղեկացել զնեղբին բա
րուց նոց, հաստատուիք դնել՝ի մահ, Թէ ամ գործո
ղութիք նոց և գնացք անկեղծ են և կամնասուորել ա
ռաքինութիք։ Վե զի կենակցութեն նց և քղքաւարուե
Թե քաղցր է, աղնուական և վայելուչ, այլ զի մոր
դեղոյզ շղտմութիք։ Իսկ՝ի ներքուստ այր իւրաքան
չիւր միշտ հետամուտ է և ուշադիր՝ի զննել զյօժա
րութի և զբերութեն բնութեն ընկերին, և զվնասման նր
՝ի գործս իւր, զի ըստ այնմ կեղծաւորեսցէ, որպատչ
պնա։ Յորժամ ըգխնամակս ինչ կրեն յոսմէբէ, առ ժամն
ծածկեն առ արտաքս զնամ կնքս բարկութե, խա
զաղ և անվրդով երևեցուցել զանձինս. և ապատեն
դիպող ժամու. յայնժամ ապա յեղակարծութեն Թա
փեն զծածկել Թոյն իւրեանց ըստ օրինակի սխակալ
ուղտուց։ Ագահ են յոյժ և անհնարին շահախնդիր.
վեյ և աշխատասիրք և ժրաջանք ամքն առհասարկ. չիք
առնե տեսանել դատարկապորոս կամ անգործս։ Ա
զամ փոյթ իւրեանց ունին՝ի նիւԹական բազմաշա
հութեսս. իսկ տեսական և ազատական արուեստք՝
ըստ տալաչափութե, ճոխաբանութե, երաժշտութե և այլ
այսպիսի արուեստք և մակացութիք իբր անօգուտ՝
առ ոչինչ համարել են առ նա, Թէ ոչ առ ամենն,
դէԹ հասարակաբար. ոչք և միշտ ունին՝ի բերանս
իւրեանց զայս բան՝ Ա՛ւ ինչ օգուտ է. զի ամ գոլ
ծոց մնենդ Թէ և բռնադակ կենաց նց առնելն և
վերջին կանոն է լոկ շահասիրութե։ Ցայն սակս իբր
անհնարին Թուի չլինել՝ի նա ստահաւատութիե և խա
բեութե. որով ճշմարտի և նախայիշատակել բանն յո
քերայ անպղնացւոյ, զոր գրէ վե պատճանութենց

վճռականացն չինայ։

Կանայք չինու իբր՝ի բազմն են փոքրակն, կարճուհչ
և սևահեր. և ոտք նց մնենդ մեծամեծ ոխկնաց տա
րապայման փոքր. վե զի անդէն՝ի ծնանիլ նց զնդեն
զոտս ուժգին, և ըստ ասելոյ ոմանց՝ ապուցանեն նց

երկաթի կօչիկս. զի մի ընդ ամենայն հասակին եւ ոտքն ոչ
մեծասցին։ Այլ ոտք երեսնամեան կնոջ չէ ինչ մեծ
քան զտաս եռամեան աղայոյ. եւ սրունք նոցա ընդհակառակն՝
սառեալ են եւ քոլոր մարմինն յոյր եւ փափկասուն.
ոչ կարելով նոցա համարձակ ընթանալ եւ գործել. որով
աւելորդ հին թաք մարմնոյ եւ թանձրամսութիւն նոցա մնա
նասցին, որ ըստ օրէնս յօրանան։ Ակընատեսութիւնս այսր
տարադէպ սովորութեանն նոցա, ըստ ասելոյ ոմանց՝ է լոկ
դիպեցիկութիւն. զի ոտք փոքր գերազոյն գիպեցիկութեամբ
համարեալ է առ կանայս չինաց. ոտ և պարարտն լինել և մնալիր, և փոքրութիւն և կարճունչ և մեծականչ։
Իսկ ըստ այլոց՝ է տարատեսութեան կասկած և նախանձա
ւորութեան արանց, զոր կրեն զկանանց իւրեանց. յայն
սակս՝ ասեն զի մի կարասցեն նոքա համարձակ ընթանալ և
երթալ ընդ ինքեանս ուր և կամեսցին, զայս հնարս գտին.
որ յետոյ էանց ի սովորութիւն, և ի գերեզկութիւն։
Տիկնայք մեծատանց գրեթէ ոչ երբեք երևին ի հրապարակս. իսկ թէ երբեք երևին, ընկերակցութիւն
բազմաց չքնաղ համեստութիւն. միշտ գաղել ունելով
զձեռս ի լայն և յերկայն թեզանիս. հանդարտ և
նազելի ի գնացս. այլ սովորաբար գահաւորակօք
ընթանան. զի ոչ զօրեն երկար յոտն կալ կամ հեռու ընթանալ
սակս փոքրկութեան ոտից. և յեղանել արտաքս ընդլուծ
և գաչս միշտ ի խոնարհ ունին։ Ընթեղս և մեծապինս
զգենուն. մոլեալ են ի պճնասիրութիւն. զի յամ ա
ռաւօտու ժամս ձիգս ծախեն ի լուծանալ և ի մաքրել զանձինս, և ի պճնապատմոյճ լինել։ Սաստիկ
զգուշութիւն ամրափակեալ պահին յառանձին բնակարանս, և ոչ երբեք երևին առն մարդոյ մինչդեռ մանկամարդք և աղկունք. զի և չինացիք առ որս օրէնս
է առնուլ բնմ կանայս, ունին նախ հրամ խոստա
գոյն ընդ զօսմանցիս և ընդ զպարսիկս։
Ընդեսս չինաց արանց և կանանց երկայն են ընդ ստ
վորութիւն արևելեայց, և լայնաթեւ. վերնիս կիսչորս
պարեզօտս ի վերն միմեանց զգենուն մի ընդ միմի կարճ.
ի ձմերայնի առնուն զանձամբն և մուշտակ երկայն
ոչխարենի կամ սամուրենի, և կիսի ի մորթոց այլոց
վայրի երեսոց. Թեզանիք մուշտակաց երկայն են և
լայն, յորս պահեն զձեռս հնձող՝ եթէ այր և եթէ
կին։ Գլխարկք նոցա պէսպէս են ընդ պէսպիսութեանց ե
րանակաց. զի ամարայինն ի սրածայր քիւլահաձև
այլ կարճ, և ստորին շրթունքն լայն նման ընդ խմիչ
գլխարկաց եւրոպացւոց, ընդ շափղայի. և ի հիւսեալ
ի նրբաշերտ եղեգանց ընդ օրինակի փսխաթի. և նեղք
ան

սակոյմն նը պատեէ և մեռաքսեայ կերպասիս . խակ
ի գագաթան ունի կարմիր մեռաքսեայ փունջ մեծ ,
որ յետ կողմանց կիջեալ , հասանէ մինչև ի չրեթունս
գլխարկին . վնյ յորժամ շրջին , փունջն այն ծածանի
յետ կողմանց ի հովահարուէ և ի շարժմանէ գըլ-
խոյն . որ վայելուչ համարէէ առ նմա :

Մանուարինք յորժամ գասանին ի հանդիսի խմիք ,
փեակ այնը փինջն դնեն ի ծագ գլխարկի իւրեանց ակն
ինչ յերեսէ յոսկի . որ անդամանդ հնրկ , կամ ակատ ,
կամ դոճաղմ՝ որ է քէհրիպար . և կամ ակն վանի . ո-
մանք ևս փեակ ական դնեն գնատկաձև կոճակ մեծ
չինել յոսկեթել գիսակէ : Իսկ ձմերայնին գլխարկք
նոյ են ի թանձր և թաւ խատիֆէէ սեաւ կամ մա-
նուշակագոյն . սաղրին կողմն պատէէ սամուրիւ կամ
աղուէսուս : Ի պարանոցս ի ձմերայնի ունին ուրա-
նոց լայն իբր ջորս մատնաչափ ի խատիֆէէ կամ ի
սամուրենուց և կամ յայլ մորթոյ : Ի մէջս կրկին գո-
տի մեռաքսեայ երկայն . զերկոսին ծայրս նը թողուն
ի կախ յառաջոյ , որք և հասանեն մինչև ի ծունկս :
Կօշիկք նոյ են մեռաքսեայ ի ներքոյ սպտակաւալ բամ-
բակի պատատուս . բայց ունին և մաշիկս կօշկիս ,
զոր ապանին յորժամ երթան ուրեք ի ճնապհ : Մա-
նուարինք կրեն ի վր հանդերձից սանձեդործ զարդ
ինչ ոսկի կամ արծաթի թեւլիս դործեալ . որ է նշան
իշխանուէ կամ պաշտաման նոյ : Նշանք գատուորացն
են պէսպէս թուչունք ըստ զինչնուրեն պաշտաման իւր-
եանց . խակ սպարապետաց և զօրավարաց վիշապ ,
առիւծ , և ինձ :

Զինագիք ըստանրապէս խօսելով չատակեր են , և կե-
րակուր նոյ խոշոր : Ուտեն զամ ինչ անխտիր . զի
բայց ի սովորական ջորբուտանեաց և թուչնոց և ձը-
կանց , որք են կերակուր այլոց քրիստոնեից և հրա-
հանգէէ Ժողովրդոց , աք ուտեն և զձի զկատու ըզ-
շուն զգորան և զօձ և զայլ ամ ինչ : Բայց հնրկ և
սովորական կերակուր նոյ է որով ոչուն և այլ ար-
մտիք և բանջարք պարտիզաց : Կրկին օրինակաւ բազ-
միմ ի սեղան . բնիկ չինացիք ուտեն ի վր բարձր սե-
ղանոյ ըստ սովորուէ եւրոպացւոց բազմէէ յաթոռս .
խակ որք ի Թաթարաց կիանեն , նք ըստ սովորուէն
պարսից ծնկնածալ նստին և ուտեն : Ձունին ի սե-
ղանի ոչ պատառս սփռեալ . ոչ թաշկինակ սրբել
ձեռս . ոչ սկաւառակ , ոչ դրգալ , ոչ պտուաքաղս .
այլ փեակ այսր ամի ի կիր առնուն փոքրիկ գաւա-
զանս սրածայրս փղոսկրեայս , կամ յոսկնալաղ փայտե

ար-

արծաթեայսըրդս . և նովաւ առնուն զմիս և զայլ
ճոնձր կերակուրս . խակ զրկիչ , զոր ասէրոթայսայ
յամաք եփեն իբրև զփիլաւ , և զայլ այսպիսի կե-
րակուրս սիտէղբաանին մծա ՚ի բերան , և նովին գա-
ւազանաւ ձգեն ՚ի բերան ։ Զնք բնաւ մաքրուն և
քղքահանուքի ՚ի սեղանս նոյ ։ Տանուտէր տանն կի
այլ ոք որ բաշխէ ՚ի սեղանն զկերակուրս . ձեռամբ
կալէ մանրէ զմիս խարշէ կի խորովէ . և առանց
սրբելոյ զձեռս մանրէ և զայլ կերակուրս առաջի
աչաց բազմահանաց . և նովին աղտեղի ձեռօք բաշ-
խէ նոյ . որ անվայել ինն է գովել քղքահանուէ չև

Նայեցոյ . զոր առ մեզ և ոչ գոհհիկ առնեն ։
՚Ի կոչունս մեծամեծաց ուրոյն ուրոյն բազմին . և
իւրաքանչիւր բազմական ունի սեղան մի առաջի ա-
ռանձին , եթէ բազմուէ հրաւիրելոյ ոչ սահմանեցէ
երկուց բազմիլ առ նովին սեղանով , ոչ պատուհէ
երբեմն . բայց կերակուր ամէն է միօրինակ . և յայն-
ժամ ՚ի կիր առնուն և սկսաւառակս յախճապակեայս
այլև արծաթիս ։ Ըմպելի նոյ է թէյ . և սեսակ մի
պօշայն , զոր հանեն յորիզոյ կի յայլոյ արմուեայ .
և այլ ինն ըմպելի գեղին և կարմրագոյն ոգելից և
զօրեղ իբրև զօղի , զոր Սամշուէ կոչեն . որ և է առ
նա փխակ գինւոյ . զի Թուրքի Թէ գինի ոչ ուտին , կի
ասեսա ։ Մնծամեծք լսկ զսուբ ոչ ըմպեն . վա զի
զսուբք Ծին չինաց ըստ մեծի մասին ծանր են և գժոհա-
բառնալս . վայ խառնեն ՚ի նմ Թէյ , սամշուէ ։ և կամ
զլսկ զսուբն նախ հռացուցանեն և այնպէս ըմպեն .
գուցէ առասի հղև սովորուէ առ չինս միշտ ջերմ ըմ-
պել . և ըստ հնումն զկերակուր խրթանց ցուրտ ուտել ։
՚Ի ձաշս և ՚ի կոչունս անբաւ խորտանս և սովորուհս
ունին . զի նախ ՚ք զբազմիլ ՚ի սեղան , տանուտէրն
առեալ բաժակ ոսկի կի արծաթի ՚ի ձեռին լի նա-
խապրէ ոգելից ըմպելեաւ ՚ի վեր ամբառնայ և ոչ-
ջունէ զմի ոք ՚ի հրաւիրելոց որ նախապատիւ է ՚ի
նա . ապա հղէ արտաքս և դարձուցէ զերեսս ըստա-
բուս , ընծայէ զայն առաջին բաժակ աներևոյթ ոգ-
ւոյ , զորս դնեն պահապանս տանն այնմիկ , և հե-
ղու յերկիր ։ Յետ այնորիկ բազմին ՚ի սեղան , այլ
ոչ ոք մերձենայ ՚ի կերակուր , եթէ ոչ զինն ըստ-
ոլջունելոյ և յարգելոյ զիմեանս պետս անդեթեթ
բեկբեկմամբ և կորացմամբ և երկրպագուբ ։ Ապա
առաջարարեա սեղանոյն տայ նշան պատրաստ լինել
ամէն առ ՚ի միանգամայն սկսանիլ ըզճաշն ։ Եպա՝ առ-
նուն ամէնքն զփոքրիկ բաժակ վերոգրեալ սամշուէ ըմ-
պել-

պէտ, և երկրորդումբք ձեռօք կալէր ամբառնան 'ի վեր ցբարձրուն գլխոյ, և անմեռունչ լոկ արուսեքին ակնարկուբք հրաւիրեն զմիմեանս հարուստ մի ձիկ նախ ըմպել։ Ապա ուշ եդեալ մնան, զի տաճարապետան տացէ նշան. յայնժամ ամբն առնուն 'ի ձեռս զերկու փոքրիկ գաւազանս, որք են փիկ պատառաքաղ գործեալ. ամբառնան 'ի վեր, և առնեն նոքօք պետութս շարժմունս՝ գրեթէ ոչ առնեն զինուորք եթ բոպիոյ 'ի զինուորական կրթուեան. ապա միսեալ զայնս 'ի սկաւառակն սկսանին ուտել ոչ կարի ձեպով զի մի յառաջեսցեն մի ք զմի. և ոչ յոյժ յամր, զի մի տացեն միմեանց սպասել. քզի երկոքեան և տմարդեալ համարեալ է առ նոս։

Յորմէ ուտեն զմի կերակուրն՝ դնեն զգաւազանս 'ի վր սեղանոյ 'ի նոյն տեղի և 'ի նոյն դիրս, ոչ եգան 'ի սկզբանն. և մատուցանի ըմպելի. զոր ըմպեն վերոյասացեալ օրինակաւ։ Յետոյ մատուցանի երկրդ կերակուրն, և յայնժամ վերստին սկսանին նոյն շարժմունք. զոր առնեն և յայլ կերակուրս, և յամ նը. ճապս ըմպելոյ մինչև ցաւարտ սեղանոյն. որ տեւէ բարեբար երկարի երկու կամ չորս ժամու. և ը բոլոր ձիկն սեղանոյն լռութբ նստին. և 'ի տալ տաճարապետին զվերջին նշան, ելանեն 'ի սեղանոյ խոնձք և վաստակ. և փոքր մի ձեմ առեալ 'ի պարտէզ կամ 'ի բակ տանն՝ խոտակցին ը միմեանս. ապա անդրէն դառնան 'ի սեղան ձաշակել քաղցրեղենիս և պտուղս և ըմպել զինւոյ։ Յայնժամ ածեն 'ի ներքս երգեցիկս և նուագածուս, որք երգեն և նուագեն, և առնեն անդ պէսպէս խաղս ձեւացուցանելով զպատմութիւն ջածոյ նոցա, կամ ումանց դիւցազանց. այլ թէ երգք նոցա, և թէ նուագարանք, որք են ծնծղայք, թմբուկ, և աղգ մի տրամաձայն սրնգի՝ են խառնաձայն լինի զօրանջմունք ծանր և անախորժ լսելեաց. և բանք խաղուց նոցա՝ որք սովորաբար են առասպելաց, անհեթեթ ամենևին և անարուեստ. զոր եւրոպացիք որք միանգամ լսեան բերանալիր գործէն ոչ միայն արք խնամոտունք, այլև բիրտ նաւավարք նոցա։ Այս և այլ սոցին նման խորանք և սովորութիք իրը հայրենասուր աւանդութիք և օրինք հաստատեալ և արմատացեալ են 'ի նոս, զոր ոչ ոք իշխէ երբեք լուծանել. ոչ միայն մեծամեծք, այլև յետին արհեստաւորք և ստամիկք. զի և նք 'ի ճաշս իւրեանց, և 'ի կենակցութեն ը միմեանս ունին սպասս սովորութիս. թէպէտ ոչ այնչափ, որչափ մեծամեծքն։

Նոյն.

Նոյնպէս յողջունելն զմիմեանս, կիր յերթալն յայցելուն միմեանց և յայլ ամ կենակցուելս անբաւ սովորութիւս և գործս քրիստոնէական ունին։ Սովորական և հնարկ ողջոյն նոցա է խաչաձև գնել զձեռս՝ ի կուրծս. և փոքր մի խոնարհել զգլուխ. իսկ յողջունելն զմեծամեծս ձեռնամած խոնարհին մինչ՝ ի գետին. և յերեսն ի տուն զոք՝ ի մեծամեծաց ծունր կրկնեն միով ծնգամբ։ Յորժամ բարեկամք հանդիպելին միմեանց՝ ի փողոց կամ՝ ի հրապարակս, առաւել՝ ըստ ըստաւորդ մի ժամու հարցաբանեն զողջունէ միմեանց նոյնպես և՝ ի հրաժարիլ՝ ի միմեանց ոչ դոյզն ճիկ ծախեն՝ ի հրաւիրել զմիմեանս յառաջել։ Ըստ նմին օրինակի յորժամ երթան՝ ի տուն յողջոյն միմեանց, անբաւ կանոնս և սովորութիւս ունին և գործս յարգուած, բիշ մանգամ ծախեն իբր կէս ժամ և աւելի մինչև՝ ի դրանէ մուտն՝ ի տուն և բազմեցին. զնոյն առնեն և՝ ի մեկնիլն՝ ի տանէ։ Լսօսակցուած նոցա և կենակցուած ծանր են՝ համեստ. քաղցր և պատուաբեր միմեանց. զոր ամէն միանգս պահեն. զի՝ ի բարեացս կան սկզբանց նոցա մին է այս, լինել քաղցր, համեստ, մարդասէր. և յամի ցուցանել հեզութիւն, զսպելով զյարձակումն կրից. զի այսու ասեն պահի խաղաղութիւն՝ ի մարդկային հասարակութեան։

Ասացի՛ր ինչ ի՞ բարուց և սովորութեց չինաց շատ լեալ. արդ ասասցուք ինչ ի՞ քրիստոնէից, ասից, և արքունի ճոխագոյն նոցա։ Քաղաքք չինաստան բաժանեալ յերիս կարգս զինչ նեալք՝ ի միմեանց մեծութիւն և նահապատուութիւն իշխանութեան. և ոչ բարք և սովորութիւնք նոցա ընդհանրապես ունին զմիօրինակ ինն տարազ, նոյնպէս և քրիստոնեից որչափ ինչ նեղեն գերիք տեղեաց. և բաժանել՝ ի չորս մասունս՝ ի ձեռն երկուց գլխաւոր փողոցաց, որք խաչաձև հատանեն զմիմեանս. և ձգին ուղղագիծ մինչև ցչորեսին գլխաւոր դրունս նոցա. զի ամ երևելի քրիստոնեից գլխաւոր դրունս ունի, որք հային՝ ի չորս կողմն Ցի. ի յարևելս յարևմուտս՝ ի հարաւ և՝ ի հիւսիս. Թող զայլ փոքր դրունս։ Իսկ այն չորք մասունք քրիստոնեից գարձեալ բաժանին յայլ փոքրագոյնս, որք պարսպեալքն առանձ առանձ տունս. և՝ ի վերջ իւրաքանչիւր տանեաց տանց կարգել կայ ասպիսեան կիր վերակացու տեղեկանալ զամէն անցից, որք անցանեն ըզդէմ օրինաց՝ ի փոքրիկ Թաղն անդ իւրում. և աղդ առնել մանաւանդ կիր քրիստոնէից։ Այլ տուն այնց Թաղից պարտապան են պաշտ-

պան

պան լինել և օգնել միմեանց։ վնաս յորժամ դէպ լինի մի անդ ելեալ ինչ, որ գիշերային գողուն, հրդեհ, մարդասպանուն և, բոլոր Թաղն պարտապան է՝ ի հատուցումն վնասուն։ Նոյնպես իբրաքանչիւր տանուտէր պարտական է համարս տալ ի՞ւր տեմ անկաղ գուէդ, որք գործին՝ ի տան իւրում յորդիս կամ՝ ի ծառայս։ Բայց յերկուց նախատրեալ գլխաւոր փողոցաց, և այլ փողոցք քիչքան նշ սովորաբար ուշիղ են լայն և տալայատակ։ սակայն և այնպես ոչ սակաւ նեղուածս կրեն, որք հետեւ չըջին՝ ի նոսա, սակս խուռն բազմութ երթևեկաց, մանաւանդ ձիաւորաց և գահաւորակաց։ Քիչ չինացիք մանաւանդ մեծամեծք ձիով և գահաւորակօք չըջին, ունելով յառաջոյ և ղհետ բազմութիւն ծառայից։

Տունք նշ առհասարկ՝ մեծամեծաց և ասկեհանաց են փայտաշէնք, միայարկք, և քառահուսիք, և մեծ քան բարձրութիբ, զի մի՝ ի նեղքաշելոյն միմեանց հայեցեալն։ Ջունին լուսամուտս՝ ի վէր փողոցն։ այլ են չըքնաղատես որմով։ և՝ ի չըքնաղատի անդ են ընդ ձակ բակք և պարտէզք։ Տունք մեծատանց են իբր պալատք մեծամեծք բաժանեալք՝ ի բազմապատիկ սենեակս և սրահս։ որք ունին և առանձին բնակութիւն վէր կանանց։ բայց առհասարկ միայարկ են։ իսկ պալատք մանաւանդ այնպես ընդարձակ են, որ թըռչուն մի մի փոքրիկ դեօղ՝ Դլխաւոր զարդք տանց նշ են արկեղք, պահարանք նկարչիք և գեղատիպք։ պէսպէս պատկերք մարդկան և չըքնաղութեանց և թռչնոց։ անօթք յախճապակեայք։ և բիւր մ վերնիք մեծապետ կերպասուց տպիտակ կախել ղրմովք, յորս գլխապրով գրեալ կան պէսպէս բարոյական խրատք։ Մահիճք նշ շքեղն պէսպէս քանդակօք յօրինել, և չըքնաղեսեալ վարագուրաւ կիմ սրսկապատեալք, որք են կրկին, ամարային և ձմերային։ Ամարայինք են մետաքսեայ կերպասք նրբաթել և ծաղկայօրինուածոյ։ ոմանց է անդուս, այն է՝ պլուրիճն, ձիւկ մեծադին և թափանցիկ։ Իսկ ձմերայինքն՝ ի թանձր ալեզատ, յորս նկարել կան վիշապք, Թըռչունք և այլ պէսպէս ուրուճական նմանութիբ։ Վերմակք նշ իբ եօրղանք, և անկողինք նման են մերոցն։ սովիմբ և եթ զնչնել, զի անկողինք նշ Թանձր են յոյժ՝ ք զմերս։ և փխեն երդոյ բամբակս ընուն՝ ի նոսա։ Ա՛ռ ամ երևելի քիչքաք գտանին ի կիմ երկու աշտարակք մեծահասուցեալք ինն յարկեան դրուճագեալք յախճապակեաւ։ յորոց զմի՝ որ դերագոյն է քան զայլս՝

զայլս՝ ունելիք սատրադրել յերեսուս տեղւոջ։ Եդին պէս պրեթէ չիտ երեւելի քաղաս կանդնել կան կամարք յաղթուռե ի սահմս թիքրաց և վարժապետաց ոմանց, որք երեւելի եղեն քաջութիւն, կիտ հնարեցին ինչ պատանացու ի կեանս։

Ընդունի ձնհդ չինաց Ցի չիտ տեղիս դիւրել և հորդել են առ ի դիւրուն նեղրին վճռականուե նշ. զի ըստ նախնի հռովմայեցւոց փոյթ մեծ ունին ի վերջ ձնհդայց։ Ի ձախին և ի մերուս տեղիս, ուր սակս ցածուե հաւաքել ջանան ջուրք, կուտեն հող և աւազ, և գործեն ձնհդ արահետ բարձր և անխոնդ ի ջուրց հեղեղէ։ Եւ ուր ընդաջ լինին լերինք և բլուրք, և խափանեն զանցս ձնհդայց, հարթեն և դիւրեն. խակ ուր չիք հնար հարթելոյ, տաշեն ըզ լեառն առ կողիս, և բանան ձնհդն. և ի տեղիս տե՛ղիս առ շարունակելոյ զձնհդն ի մէջ երկուց լերանց կառուցել կան կամարք աղարկուք, որպէս ոմն ի հնչակաւոր կամարըն ի ջինաց նհնդի, զոր անդ ունելիք սատրադրել։ Նոյնպէս և ի վեր ջրմոյց և դեղոց ըն ամ տեղիս են անհամար կամարք, առ ի տալ անցս ձնհդհորդայց ի միոյ կողմանէ ի միւսն։ Հնարկ ձնհդ ցին չինաց սովորաբար են երբ ուղտուն ոանաչան լայն. և հող երկրին աւազախառն, յայն տակ ի դադարիլ անձրեւի՝ թէպէտ և յորդ տեղացել լոյծ, վղվղիլ ցամաքի, և ոչ լինի անդ ալիմ։ Ի գաւառս լինչ առ ձնհդհօք յաջմէ և յահեկէ են այլ ձնհդ կամ մայթք այն է՝ խալտրըրմ փոքր մի բարձր ըստ ղբուն ձնհդն, չինել ի դիւրուն այնոցիկ, որք հետ ձնհդհորդեն. և առ նոքօք առակ և անակ անհնել կան կարգաւ ծառք մեծամեծք, որք հովանի առնեն անցաւորաց. և մէջ ըստ մէջ ի կէս փարասախ ի կէս փարասախ կառուցել կան ի վեր ձնհդն կամարք յաղթուռե բարձր իբր 30 ոանաչափ, բաժանել երկու դրունս կիտ կամարս. յորոց վեր դնել կան մեծամեծ տաւխք անոճանք քղքաց, ուր հանեն այն ձնհդապարհ։ Եւ ևս առ ևմ դէմառոր ձնհդօք չինեւալ կան փոքրիկ աշտարակք հողակերտք ի կէս փարասախ ի կէս փարասախ հեռի ի միմեանց, յորոց վեր կանդնեն արբունի դրօշս. և առ նոքօք են մի մի տուն ի բնակուե զինուորաց կարգելոց ի պահպանութիւն ձնհդայց։ Վնհ ձնհդ չինաց Ցի ըստ ևմ տեղիս անքոմ են և ապահով ի գողոց և յաւազակաց. ոչ

քա-

բիլմք ՚ի նոյե ՚ի չեռնին և ՚ի դառն աղքատութե էն, և բիլմ առատապանօք և ծանր աշխատութ հազիւ հայթհայթեն զառօրեական դարման կենաց. սակայն և այն ալեւ ուր ուրեմն ՚ի յայտ գայ անդ գոլ կիմ աւազակ. են ՚ի չին և թղթաբեր սուրհանդակք կար գաւառք եալք ըստ սուրհանդակաց եւրոպիոյ, և թէպէտ նք կացուցեալ էն միայն ՚ի սէտս արքունի իրաց, բայց և այլք կարօղ էն յանձնել նց թուղթս կիմ այլ իրս, առլով փոքր ինչ պարգեւս կիմ հաշտս իշխանին, որ կարգել կայ ՚ի վր սուրհանդակաց. Ձինայիք ըստ յամենայնի ճնշհորդութե իւրեանց առնեն ձիով կիմ ուղտով, կիմ ջորւօք, այլև գահաւորակօք, զոր տանին բազմութ մարդկան բարձեալ յոտս իւրեանց. բիլմք ասեն թէ նք և կառօք ճնշհորդեն, այլ ոչ նշանակեն թէ որպիսի ինչ էն կառք նց։ Եւ ՚ի բիլմ տեղիս առ ՚ի չգոյէ գրատուց և ջրոյ, մարդիկ բարձ եալ ՚ի թիկունս զխաստուց և ջրոյ, տանին ՚ք ՚ք ՚ք դառն և դժնդակ աշխատանօք։

ԺԹ. ԼԵԶՈՒ ՁԻՆԱՑ։

Լեզու չինաց է առանձին ինն բարբառ օտար զբոլ խոսվին յայլ ամ լեզուաց. և որս չունի բնաւ հաղորդութ ինչ կիմ մերձաւորութե ոչ ՚ի բառս, ոչ ՚ի խոսս, և ոչ ՚ի գիրս։ Ըստ վկայելոյ հօրն քօնթեայ ՚ի լեզու նց գտանին միայն իբրու 330 բառք բնաւք միավանկք, կիմ գէթ այնպես թուին լեղանակէ առ առաջնոյն նց. զի այնպէս լերկ արտասանին, որ մի միայն վանկ լսի։ Այս սակաւ բառք չին արդեօք բաւական ՚ի յայտնել զամ որ ինչ կարևոր է ՚ի մարդկային կեանս, եթէ ոչ էր նց գտեալ հնարս ՚ի ընուլ զայն պակասութն. իսկ հնարք են զնչն չքոք և եղանակք ՚ի հնչմունս բառից. զր սուր և բութ, լերկ և թաւ, սուղ և երկար, բարձր և ցած, կոկորդալեր և նուրբ, պարզ և եղանակաւոր ևն, որով բազմանան յոյժ խոնացուածք և նշանակութիք բառից։ Զայ ՚ի խոսելն հարկ է առ իւրաքանչիւր բառ կիմ նշանակուն առ զնւր սեփական չեշտ և եղանակ հնչման. առպա թէ ոչ՝ առ գոյն ինչ այլայլութե մեծամեծ վրիպակք գործին. և բան խոստովն լինի առնևին անխմանալի։ Զ զի բառք նց գրեթէ բովանդակ են հոմանուն բազմանշանակ. ոլք այլևայլութ հնչմանց որոշին ՚ի միմեանց։ Ջոր օրինակ. ահա նոյն բառ է, որ նշանակէ ծր և գաղան, ոլք լոկ եղանակաւ հնչման

որ

արուեստն. ուստի եթէ ոք անտեղեակ իցէ հարաշատ հնչման նոր միակ ասելոյ ՝ որ՝ գաղան ասացէ. ըստ այսմ և յայլ ամ բառս։ Նա վասն լեզուս նոյ, թէ խօսեցեալ ոմն արժան է, զինն իւր ազգ լինի երաժշտուհի. յոյր սակս և դժուարին է, և երկար և բազմաչխատ վարժուհի պէտք են անվհատ հնչել զիւրաքանչիւր բառ նոյ, զոր գրով բացատրել չէ հնար. այլ հարկ է վարժուհի և եթէ ուսանիլ, յար և նման մերոց երաժշտուհեան երգոց. զի թէ ոք չիցէ ուսեալ տիրապէս զեղանակս նոյ, լոկ ի խազս ապատատանել, ոչ երբէք կարցէ երգել ոմն արժան է։

Բարբառ չինաց է կոկորդալիր և հազագայնի. բայց ոչ այնպէս Թանձր ոմն արաբացւոց։ Զկնի ի նոյն հնչմունս ռայլ կիմ րէլ. որ Թուրի երևելի պահատուն, զի այս հնչմունք հնարկ են յամ բարբառս արևելեայց և արևմտեայց. և մեծ մասն բառից նոյ միապղս յանկին։ Ա՛ և ե ղանակ խօսից նոյ նուրբ է, մ՛ինն և համառօտ. սակաւ բառիւք բազմ ինչ իմացուցանեն։ Եւ ձառք նոյ ոչ են ըստ մերոց ձառից յօրինել վայելուչ գաւառորուբ պարբերուբց բանից, զի իւր ինքնաբերաբար և հարկաւ ի միմեանց բղխեսցին. և զարգարել յաճախուբ բառից. այլ են իւր հաւասարումն դերադանց փոխաբերուբց, ընդիր ընդիր նմանուբց, և խմաստասիրից առակաց և վճռոց իւրեանց նախնի խմաստասիրաց անյօդ և անշարայար. որոց իւրաքանչիւրն ուրոյն ուրոյն գեղեցիկ է և ազդու. այլ բոլոր հաւաքումն և գաւառորուն նոյ ցրիւ, անկարգ և անարուեստ։ Գլխաւոր լեզուս չինաց է միս ըստ մեզս, զոր կոչեն մանտարինեան և Թիբրականն. զի ի նոյն լեզուս խօսին յարքունիս և յամ առեանս. և որ ոք ոչ գիտիցէ զայն լեզուս ոչ կարէ երանել յիշխանուն լինչ կիմ ի պաշտօն։ Ա՛յլ բաց յըստ հանուր լեզուէ անտի իւրաքանչիւր նահանգ ունի իւր սեփական բարբառ գրեթէ անխմանալի յայլոց. զոր մարթ է նմանեցուցանել մերումս Ցաբառ լեզուին, որ ըստ զինին գեղացւոյ զինին է և անխմանալի միմեանց։ Ձուռնին այբուբենս փակել ըստ սահմանաւոր Թուոյ տառից յօդելեաց ըստ միմեանս շարամանուբ և հեգմամբ ի՝ ինչանակել զամ ազգ բառից, ըստ այլոց գրուցս գէտ ազանց. և զարմանան ըստ նմ թէ զիարդ կարեն սակաւ տառիւք զամ խօսս իւրեանց յօդել, և այնչափ ստուար մատեանս յօրինել։ Ա՛յլ փակ տառից ի սկզբան միապետուԹէ իւրեանց ի գործ ածէին ձեագրուԹիս ըստ սովորուԹ եգիպտացւոց ի յայտնել

ըստ-

զմիտս, որ էր առաւել նկարագրութիւն, ք̃ գրուած.
զի նկարելով զպատկեր իրացն յայտ առնէին զայնո֊
սիկ: Այլ յետոյ տեսեալ թէ անբաւական էր այն
'ի բացատրել զմ̃ իմաստս իւրեանց. ք̃զի թէպէտ
հնար էր զմարդ, զթռչուն, զձուկն, զանասուն նկա֊
րել, բայց ոչ նոյնպէս զկիրս, զսէր, զատելութիւն,
զձայն, զգիտութիւն եւ զայլ անհամար իրս, որք անմար֊
մին են: Ուստի իբր հարկեցան հնարել նշանագիրս
'ի նշանակել զա̃մ ազգ բառից՝ ուստի եւ զա̃մ ազգ ի֊
րաց, եւ ոչ այբուբենս. վ̃ զի որպէսեւ մի եւ նոյն
բառ ն̃ բ̃մ ինչ նշանակէ, եւ նշանակութիւն որոշին
'ի ձ̃ն ելեւէջութէ ձայնի. եւ զի զայն ելեւէջութիս չէ
հնար տառիւք բաղյօդել եւ բացատրել, հարկ էր
նշանագիրս սահմանել առ իւրաքանչիւր նշանակութ̃
եւ իր, եւ ոչ այբուբենս: Իսկ վ̃ն բազմացան յոյժ
նշանագիրք ն̃, մինչեւ անցանել այժմ զութսուն հա֊
զարօք, յանհնարին վիշտ եւ 'ի տարժանութիւն՝ ոչ միայն
օտարաց, որք ուսանին զայն լեզու, այլեւ նոցին իսկ
չինացւոց. որք զմ̃ ժմս կենաց ծախեն յուսումն
այնց նշանագրաց. սակայն եւ այնպ̃ մեծ ինչ է, թէ
գրագէտ ոք յետ բ̃մ աշխատութեց՝ հասանիցէ 'ի տե֊
ղեկութ տասն հազարաց. ուստի եւ դժուարին է ն̃
գտանել պարապ ուսանելոյ զառաւել կարեւորս եւ
զպիտանիս:

Ո̃ղ տառք, նոյնպէս եւ եղանակ գրելոյ չինաց օտար
է յայլոց ազգաց. զի ոչ ձգեն ն̃ք զտողն յաջ կուսէ
յահեակ՝ ը̃ եբրայեցւոց եւ արաբացւոց. եւ ոչ յա֊
հեակ կուսէ յաջակողմն՝ ը̃ մեզ եւ ը̃ յունաց եւ այ֊
լոց ազգաց եւրոպիոյ. այլ 'ի վերուստ 'ի խոնարհ ը̃
էջն 'ի վայր: Իսկ սկզբնաւորութ մատենից ն̃ ոչ է
'ի ձախակողմանէ՝ ը̃ մեզ, այլ յաջմէ՝ ը̃ արաբաց֊
ւոց. ուստի անդ սկսանին ն̃ք ուր մեք աւարտեմք.
Իսկ գրիչ ն̃ ոչ է եղեգնեայ կմ̃ 'ի փետրոյ, այլ նուրբ
վրձին, այն է՝ ֆռչայ, նման այնմ, որով նկարիչք
զպատկերս նկարեն: Իսկ ո̃ղ թուղթ՝ առ հարկի ա֊
րարին ն̃ք սովորութ այնպիսի կակուղ գրչաւ գրել.
վ̃ զի թուղթ ն̃ նուրբ է յոյժ եւ կակուղ եւ գրեթէ
թափանցիկ, յորոյ վ̃ր դժուարին էր կարծր գրչաւ
գրել. եւ վ̃ նոյն պտճ̃ի 'ի մի կողմն եւեթ թղթոյն
գրեն: Այս թուղթ չինաց է 'ի կեղեւոյ Բամբօն կո֊
չեցեալ ծառոյ: Հանեն զառաջին կեղեւն, եւ առնուն
զերկ̃դն, որ է փափկագոյն, կակուղ, եւ սպիտակ.
ծեծեն 'ի ջուր յստակ, եւ կազմեն անտի թուղթ. եւ
փնկ մածուցիկ նիւթոյ 'ի վ̃ր ածեն պաղլեղ, որ չտայ
թոյլ

Թոյլ ծծել զմեղանն. և առնէ առաւել ողորկ և տա-
հելի առ դրբաւ։ Բայց այս Թուղթ չէ ինչ տեւական.
ընդունի զխոնաւուն, և լինի ձանձիկեր, Թէ ոչ առեալ
Թօթափեացեն զմատեանս, և դնեցեն յարեւու։ Վասն
ոչ գոյանի ինչ ձեռագիր վասնզի յՀնդկաց գնեն. այլ
հարկ է նորոգել առեալ զգրատուենս նոցա՝ օրինակե-
լով, կամ միւսանգամ տպագրելով զհինն գիրս ի վե-
նոր Թղթոց։

Կոյնպէս և տպագրուԹիւն նոցա այլազան է ի մերմէս.
զի նոքա փորագրեն զնշանագիրս իւրեանց ըստ ձեւոյ ձե-
ռագրաց յայնչափ տախտակս, որչափ են երեսք մա-
տենին, զոր կամին տպագրել. ապա այն տախտակք
միայն առ նոյն մատեան ծառայեն։ Զայս եղանակ
տպագրուԹեան զառաջինն՝ի կիր արկին և յՀնդ մերում
առաջին գտիչք տպագրուԹեան. զոր յետոյ յայն առաւել
ձան կատարելուԹիւն Հասուցին յԵւրոպիա, ըստ զոր
կատարելագոյն և գմուսաւ իսկ ածել երևի Թէ չկայ
հնար. այլ չինացիք միշտ՝ինոյն կացին մնացին. ոչ
ևԹէ առ տպիտուԹիւ, իբր Թէ չգիտեցեն չինել և
չարժական տառս, զորս ասա ունին և այնպիսի նշա-
նագիրս փայտաշէնս, որով տպագրեն զԹղթականս
վձիռս. որոց Համառօտ գոլով՝ սահմանց պէտս ու-
նին, այլ զի նշանագիրք նոցա անհամար են, վասն և
դժուարին՝ մնալոյ Թէ անկարելի գոյ՝ ուրոյն ու-
րոյն ձուլել, և ապա առ միանգամիւք շարադարել՝ի
տպագրել նորօք մատեանս։ Պարծին Թէ ինքեանք
գտին զարուեստս տպագրուԹեան, ոչ և զվաւօԹ, և
զբևեռացոյց սլաք նաւուց, և զայլ գործիս չափա-
բանուԹեան։ Բայց այս անհաւանելի լինի Թուի. վասն զի
քաջայայտ է ամեն, եԹէ մեծի ճարտարուԹեամբ
են առ՝ինորոգ հնարել զինին, ըստ զհնարեալն կատա-
րելագործել։ Ասէ՝ յայտ է Թէ մինչև հայերդեալ
էին նոքա եւրոպացիք զգաղտնիս արուեստի իւրեանց,
այն ևս՝ անկատար էին յոյժ առ նոսա. այն զի և այժմ
գործիք չափաբանուԹեան, ոչ և պարզմանիք չինաց
առ համեմատուԹիւ եւրոպացւոցն՝ ոչինչ են ամենևին
և իբր տղայականք։

Ժ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՉԻՆԱՑ։

Յաշխարհս չինաց չիք ուրեք հնարիւք հասանելոտեան
յորս աւանդեացին գիտուԹիք և աղգի աղգի ա-
զատական արհեստք. այլ միայն առանձնական գըտ-
թ

քղքս․ յորս ուսուցանեն մանկանց ճանաչել զնշանագիրս իւրեանց եւ 'ի թղթի ձեւացուցանել կամ գրել, ընդ նոսին եւ զայլ մակացութիս․ այլ զմեծ մասն ժամանակի, կամ բոլոր կենաց վատնեն յուսումն նշանագրաց։

Գլխաւոր մակացութիւնք եւ գիտութիւնք, որք ասին 'ի վաղնջուց ծաղկեալ առ չինս են երկրաչափութիւն, թըւաբանութիւն, եւ առաւել քան զամ՝ աստեղաբաշխութիւն։ Այլ որ ինչ սքանչելին պատմի յայսմ մասին զնոցանէ բովանդակ առասպելք են։ Վն զի երկրաչափութիւն նց յետ այսչափ դարուց՝ այնպէս է, որպէս թէ նորոգ սկսեալ էր 'ի լոյս ելանել, աղքատ ամենեւին եւ չնչին․ բովանդակեալ 'ի քանի ինչ նախադասութիս գործնականս եւ դիւրինս․ զուրկ 'ի տեսական սկզբանց եւ 'ի նախադասութեց։ Ըստ նմին օրինակի եւ թուաբանականն գիտութիւն նց բովանդակի 'ի գործի ինչ, որ է փոքրիկ տախտակ ոտնաչափ մի եւ կէս երկայնութը․ եւ 'ի վր ունի տասն կամ երկոտասան գաւազանս զուգահեռականս․ յորս անցուցեալ կան բազմութիւն մանր գնտակաց շարժականաց․ եւ նոքօք վճարեն զամ հաշիւս իւրեանց․ որպէս սովորութիւն է առնել եւ այլոց ամենայն եւրոպ ժողովրդոց։ Նոյնպէս եւ գիտութիւն աստեղաբաշխութեն անկատար է յոյժ։

Ճշմարիտ է թէ այժմ տոմարական գիտութիւն նց առ փոքր մի կարգաւորեալ է․ եւ ժամանէ ցայն վայր, մինչեւ նախագուշակել զխաւարմունս արեգական եւ լուսնի․ բայց զայն յեւրոպացւոց ուսեալ 'ի հարց միաբանութե յիսուսեանց․ վն զի նախ քան զհասանել նց անդր, չինացիք այնչափ խորին ագիտութը վարակեալ էին 'ի մասին աստեղաբաշխութե, մինչեւ համարել նց թէ 'ի խաւարել արեգական կամ լուսնի՝ վիշապ ահագին կլանէ զնս։ Կարելի է, ասեն, թէ կարի հաւանելի թէ միայն ռամիկ ժողովուրդն էր յայս բիրտ կարծիս, եւ ոչ գիտնականք նց․ որպէս եւ մինչեւ ցայսօր խառնիճաղանճք չինաց 'ի նոյն միտս են․ որք տեսեալ զխաւարել արեգական կամ լուսնի, սկսանին ծնծղայս հարկանել, փողս հնչեցուցանել, լալ եւ մեծաձայն աղաղակել առ 'ի հալածական առնել զվիշապն։ Սակայն այս ճշմարիտ է, թէ նաեւ նոյն իսկ աստեղաբաշխք նց, մինչեւ էր հասեալ անդր յիսուսեանց, չունէին զպայծառ ծանօթութիւն զդրից երկնից, եւ գուցէ չունին եւ այժմ։

Եւ չէ մարթ հաւատալ եւ զայն, զոր ասեն ոմանք զչինացւոց, թէ գիտեն նք գուշակել զդարձ գի-

աաւորաց • զկարգ պարբերուեցաւ մնջորակաց զարե-
գահամբ, և զխոփոխս խաւարմունս նոցա • վն զի առ
այն բնիմ և այլ ծանօթուեցաւ ակեաք են, և նուրբ և
խորին թուաբանուեցեն • յոր չև են հասեալ վինայիք։
Բայց զայս խոստովանիլ պարտ է, թէ ախտարմունք
նոյ քաջահմուտ են յիւրեանց արուեստի, կամ դէթ
այնպէս կարծին • և չեն ինչ զարմանք • վն զի առ՝ի
երևելի լինել յայնմ, շատ է՝ ոչ ասէ հայրն քննելի՝
լինել նենգամիտ խաբեբայ, և գիտել խորամանկու-
սուտս յօդել • յորում՝ ըստ սալմոնի, չիք իրրև զլինս։
Վայ և բազիք են՝ ի նոսա այնպիսի խաբեբայք, որք
պարծին՝ ի ձեռն ատեղապիտուեն դուշակել զապա-
գայս • և ամի ամի առնեն աղիւսակս, որով նշանա-
կեն զյաջող և զանյաջող աւուրս վն ամուսնուեն և
վն ճնդհորդուեն ըստ ծով և ըստ ցամաք • և զայլ պէսպէս
սուտ և խաբէական դուշակուեանս։ Տրամաբանական
գիտուեն, որ դուրն է այլոց գիտուեցեց՝ անծանօթ
է նոցա • բնաբանուեն կամ բնական փիլիսոփայուեն և ճար-
տարապետուեն՝ հազիւ նշմարանիք լինչ երևին առ նոսա։
Կարծեն ունել զգիտուն երաժշտուեն • զորմէ պարզ
ծին և այ թէ լինքեանք հանճարեցին, և յետոյ՝ ի վեր-
ջին ծագ կատարելոյեն հասուցին • այլ կամ տգիտու-
թեբ խաբին, և կամ եթէ հնարեցին և այ, յետոյ խափա-
կորուսին • վն զի այժմեան երաժշտուեն նոցա այնչափ
բերտ է և անարուեստ • զի և անուանն իսկ երաժշտու-

ԹԷ ՉԷ ԱՐԺԱՆԻ։

՝ի բժշկական գիտուեն ևս տկար են և յետնորդ • զի
բայց՝ ի ծանօթուեն խոտոց լինչ և արմատոց, զոր ա-
ռաւել՝ ի փորձոյ ունին և յաւանդուեն, քբ՝ ի դրոց,
յորոց և կազմեն զամ դեղորայս նենգանց, յայլուեմ
ամի գրեթէ չեն լինչ ըստ այլոց բարբարոս ազանց։
Եւ թէպէտ պարծին նոքբ քաջ ճանաչել զդարկ բաղ-
կերակին, և անտի գուշակել զհանգամանս հիւան-
գուեն զծանրուեն նոր և զտևողուեն, և թէ մահաբեր
եցէ թէ ոչ • բայց չէ պարտ և յայնմ՝ առեն հարքն
յեռանբ՝ կարի լինն վստահանալ՝ ի նոս • զի սակաւբ
յոյժ գտանին, որբ ունիցին զդոյզն լինչ տեղեկուեն
զայնմանէ։ Եւ պճճուն է, զի բժշկուեն ատ չինս է
երբ մի՝ ի հինգին և յատաւել գիւրին արհեստից • յոր
ոմ և իցէ անխտիր համարձակ ձեռն արկանէ յորժամ
ջունի զայլ արհեստ՝ ի ձեռին առ՝ ի նուաւ գտանել
զառօրեայ պէտս • զի չիք անգ փորձ և քննուեն բժշ-
կաց • վն ամ դատարկանձն և դործատեաց անձամբ
զանձն կացուցանէ բժիշկ՝ ի կորուստ երկեբլի հիւան-

դաց։

դաց։ Յայսմ ամէ զոր ի հաւատարիմ մատենադրաց առեալ դրեցաք, քակտեալ երևի սուրբ բանիւ նոցա, որք ներհուն քարոզեն զվիճակս յամէ գիտուեաս, և մինդ ի չափաբանականս, և յատուկ զաբաշխուեաւ. զի ոմն տեսաք՝ ոչ այնք, և ոչ այլ գիտուիք երբեք ծագկեցան առ նմա. սակս թէ ոչ, զի՞ է զի յետ այսչափ բիւրաւոր դարուց ժամից, ըստ որս պանծանօք երկարաձգեն զկնուն որուն խրեանց, չերև երբեք ի նմ ոք երևեալ ի գիտուն իմիք, որ ի չափաբանուն, յատուկ զաբաշխուեաւ կամ յայլ գիտուիս։

Խակ յարհեաս թէ ոչ յամի, գէթ յոմանս արժանի են մեծապէս գովուեաւ. ոմն ի բամբակի պատուական զարմանաւորս, որք յիրաւի հիացուցանեն զառեսոյս. ի մեռուսեայ կերպաս, և յախճապակիս ևն. բայց ոչ նոյնպէս ի ննկարս, մինդ մարդկային կերպարանաց. սակայն ինքեանք հաճիչ են ըստ նկարս իւրեանց, և գերազոյն համարին զայնս ըստ զեբրոպացւոցն, և ծիծաղին ևս զնոքօք. որով բարձրաձայն քարոզեն զոգիտուն իւրեանց։ Այլ զի չիք բնաւ ի նկարս նոցա ոչ սուրբերաց տեղեկուն, և ոչ կանոնաւոր զուգադասուեաւ գունոց. և մինդ համեմատ չափակցուի անդամոց մարդկային մարմնոյ. Խակ այն՝ զի զծագրիկս և զԹուչուն լաւ ըստ զեբրոպացի նկարչս երևին նկարել, այն է վասն աշխուժուեաւ և պայծառուեաւ երանգոցն, և ոչ ի ճարտարուեաւ նոցա, յորս չեն պէտք այնչափ հմտուեաւ սուրբերաց, որչափ ի սուրբերագրուեաս մարդկային կերպարանաց։ Այլ թէ ընդ այնպիսի պանծալի գունոց, ունեին և քաջ հմտուի յարհեաւ, ապաքէն զարմանալի լինէին նկարք նոցա։ Բայց տիրապէս խօսելով գիտեն քաջ զհետ երթալ և նմանիլ արուեստակերտ գործոց եւրոպացւոց, այլ ծառայաբար. զի ոչ կարեն անտի զայլ ինն հանճարել, կամ կատարելագործել. այլ լոկ նիւթապէս օրինակեն։ Սակայն և յայնմ ի բիմն թեզի գտանին. որ առաւել յայտնի երևի ի գործս, առ որս պիտի առաւել լինի ուշիմուի, երկայնմտուի, զգուշաւորուեաւ և ջանք, ոմն են փոքրիկ անուշաւոր ժամուց ցոյգք, հրաշէնք, որ սարձանք և սարձանակք ևն. զորս ուսան յեւրոպացւոց. բայց գետ բիմն ունին աշխատիլ մինչև հասցեն ի չափ կատարելութեան։ Սակայն և այնպէս զարմանալ արժան է և ըստ այսչափ խակ զարգանալ նոցա յարուեաս և ի գիտուիս. զի զի չունելով նոցա բնաւ հաղորդուի ըստ այլոց զգօնամիտ և հանճարեղ ազանց, ոչ ընկալան նպատակ

ինչ և լոյս 'ի նոցանէ յուղղել և 'ի կատարելագործել զարուեստ և զգիտութիւն իւրեանց, եթէ ոչ 'ի վերջին ժամանակս, յորում փոքր մի լուսաւորեցան 'ի հարցն յսեանց 'ի տոմարական և 'ի չափաբանական գիտութիւնս. վ̃յ զոր ինչ ունին իւրեանց ընտիր և ուղղութիւն համարեցին. որ արդարև մեծ իմն է:

ԺԱ. Հնութ. և պատմութիւն Չինաց :

Գրագէտք չինաց անմիաբան են 'ի վ̃ սկզբան և տևողութեան ինքնակալութեան կամ միապետութեան իւրեանց: Ոմանք ի̃ իւրեանց բնածին չափազանց շաղակրատութեան զսկիզբն նր̃ բիւրաւոր դարուք յա̃ջ ձգեն. ոմանք թէ առաւել քան 40 հազար ամք են յորմէ հետէ հիմնեցաւ ինքնակալութիւն իւրեանց. ուստի և հազարաւոր ամօք յա̃ջ քան զարարչութեան աշ̃ի: Այլ զգօնագոյնքն, որոց զհետ երթայ և հայրն քօնթի, և այլք ոմանք 'ի մատենագրաց եւրոպացւոց, թողեալ զայս յիմարական առասպելս, ասեն թէ այս ինքնակալութիւն սկսաւ իբրու 4120 ամօք յա̃ջ 'ի թագաւորէ ումեմնէ որոյ անուն էր Յաօվ: Շատք ևս՝ որոց զհետ երթան ժմկագիրք եւրոպացւոց իբր առաւել հաւանելի կարծեաց՝ զսկիզբն նր̃ դնեն լե̃լ 2952 ամօք յառաջ քան զգալուստ փրկչին մերոյ. վ̃յ յայսմ ամի, որ է 1806 լինին 4758 ամք յորմէ հետէ հիմնեցաւ այս ինքնակալութիւն. ք̃ յամի արարչութեան աշ̃ի 2048. 392 ամօք յետ համաշխարհական ջրհեղեղին:

Այս կարծիք եթէ ճշմարիտ իցէ, առանց հակառակութեան սա լինի հնագոյն միապետութիւն որ լե̃լ իցէ յաշ̃ի: Բայց ոչ̃ ասէ կալմէթ. 'Որք զգուշագոյն քննեցին » զիրսդ՝ հարկեցան խոստովանել, թէ որ ինչ ասի » յղգս ծագման և վաղնջականութեան այսր երևելի » ինքնակալութեան. և վ̃ յերկարաձիգ կարգի թգրացն » չինու, զորս համարեցանեն մինչև 3209. կամ ը̃ այլոց » 3236, որք ելին 'ի քսան և երկու տոհմից, և յաջորդեցին զմիմեանս, չէ ինչ հաւաստի. և ոչ հիմնեալ յարժանահաւատ ինչ յիշատակ. բաց 'ի վերջնոց ամաց||: Քանզի հիմն ոչ̃ հաստատեալ է 'ի հին յիշատակարանս և 'ի պատմութիւնս չինաց. իսկ առ նո̃ չիք այժմ հին մատեան. վ̃ զի իբրու 2000 ամօք յառաջ մի ոմն յինքնակալաց նց̃ ետ այրել 'ի հուր զամ մատեանս, որք գտան յաշ̃ի անդ իւրում. նմին իրի որ ինչ յեղելոցն յա̃ջ քան զայն պատմի այժմ 'ի գիրս չէ.

չինաց՝ լոկ յաւանդութեան հիմունք է. Թէպէտ զայն՝ զի և յետ այնորիկ բազմ անգամ նորոգեցան մասեանք նշ օրինակեալով սակս դիւրընթացական թղթոյ նշ, սակս ասացաք՝ ի վերոյ. և յօրինակն անդ ոչ սակաւ փոփոխուն կարծի լեալ հրամանաւ ինքնակալացս նշ կիմ առ՝ ի նոր կարգ ինչ մուծանել. և կիմ առ՝ ի և և այս մեծացուցանել՝ ի մեռս ժողովրդեան զգեցուցանել՝ թէ ազգի իւրեանց: Այլ պատմութիք չինաց, որք պատմեն զվաղնջական իրաց երկրայականն են: Այլ թողեալ զմանրացնելն քննութեն պատմուեց նշ, զի ցուք յառաջիկայդ զկարգ առաջնոց ինքնակալացս նշ,

և զգլխաւոր գործս նշ:

Արդ՝ ըստ նախակարգեալ երդ կարծեաց՝ առաջին հիմնադիրք այսր երեելի ինքնակալութե եղև Ֆօհի. որ Թիւրեաց 2952 կիմ 3000 ամաք յառ ք քգս: Սա ըստ պատմելոյ չինաց՝ էած յընկերութիւն զժողովուրդ սոքին բարձակ երկրի. զի մինչև ցայն ժամ բնակիչք նորա թափառական չորեքին՝ ի լերինս և յանտառս՝ վարելոյ կեանս զօրէն անասնոց: Այլ յայսմ վայրի տաբակոյս ըստուգ է լանէ, թէ զնամբդ հնար եղև զվայրենի մարդիկ ածել յընկերութիւն և՝ ի քղքականութիւն առանց լեզուի՝ որ նոյն հնարք օրինադրին և վայրենի ժողովրդեան. և զնամբդ մարթ էր լինել միոյ լեզուի նշ՝ առանց ընկերութե կիմ՝ ի միասին բնակութե. այլ զայս ևս դասել՝ ի կարգ առաջնոց առասպելեացն՝ մասնեցուք յիք: Սա առն չինացիք՝ կարգեաց օրէնս, հնարեաց զերաժշտութի, (այլք՝ ընդ նմա եղեալ ժշտութեան հօսմէթեայ լինքնակալի.) հետամուտ՝ ի՝ առ տեղաբաշխութե, ընտրեաց զվիշապն՝ ի նշան թիւրութե չինաց, զոր վարեն մինչև ցայսօր. պաշտեր զդեռաքայ Հոգի երկնի և երկրի. և մատուցանէր նմ զոհ եօթն աղգս անասնոց, զորս անուցանէր յիւրում դարպասի: զՖօհի յաջորդեաց Չինոում կիմ Քանինոում, որ ուսոյց զերկրագործութե և զայլ արհեստս յառէտ կարևորս մարդկային կենաց:

Հօսմէթի Թիւրեաց 2697 ամաք յառ ք քգս. նա հնարեաց զդարս կիմ զվաճառականութեան չորեքին չինաց՝ աշխատասիրութիք թանձրոյ քոջ աստեղագիտի. հզիտ կիմ պայծառացոյց զերաժշտութե, և զդէնս, և զկարթ ձկնորսութե, զսայլ, զնաւակ և զայն ամ, զոր սակս հանգիստ արհեստ դասբնութե: Խակ կիմն նր անուանել Հօվհսու ուսոյց յարդարել և պատրաստել զհետաքս, և զործել նուագս կերպասս: Սոյն այս ինքնակալ հզ նոր կարգ՝ ի քղքական կառավարութե, կարգելով

ՀՕՄԻՆ նախաբարս կիմ նախահայաւոիւ պաշտօնատարս Թիգրուհ. զորս չինացիք Քալաօս կոչին։ Գրեաց և գիրս ինչ՝ ի վր դեղորկից. յորմէ երևի Թէ արհեան գրուհ գոյր առ չինս և յՀՂ ք զնա. այն զի՝ պատմուհ չինաց աւանդէ, Թէ ՓՕհի առաջին ինքնակալ նց գրեաց մատեան՝ ի վր աստեղաբաշխուհ. ապա և՝ ի ժամս ՓՕհնայ ունէին չինացիք գիրս, կիմ ասէլ և Թէ նա հնարեաց։ Մեռաւ հօամԹի 2577 ա մօք յՀՂ ք ղբծ։

Յետ նորա Թիգրեաց Քասաօ լաւօ, որ սկսաւ չինել ՀՂբս և պատել զնոքօք պարիսպս. հնարեաց զնոքատեսակ իմն երաժշտուհ. և եմոյծ զսովորուհ լծէլոյ եզինս՝ ի սայլս. և մեռաւ 2517 ամօք յՀՂ ք ղբծ։ Զաս յաջորդեաց Քօվէն հիօ Թոռն հօամԹեայ, որ օրէնս եդ, զի այնուհետև ոչ ոք իշխեսցէ զոհս մատուցանել բարձրելոյն կիմ երկնից ինքնակալին, բայ՝ ի Թագաւորէն։ Սա հնարեաց զտոմարն չինաց. և եդ սկիզբն տարւոյ զծնունդ լուսնոյ՝ որ յաւէտ մերձաւոր է գարնան. որ՝ ի չինաց ՅՀ անկանի՝ ի ժամս ջրոց հոսին, այս է՝ ի մերսւմս փետրվարի. վՀՅ չինք մին չև ցայսօր զամիաս և զամն չափեն ըստ ընթացից լուսնի. և զօրն սկսանին՝ ի կէս դիջերոյ։ Չկնի սր կալաւ զԹիգրուհն Թիքօ Թոռն նր 2457 ամօք յՀՂ ք ղբծ. որ ունէր չորս կանայս. կացոյց վՀՅսաս ուսուցանել զժղիէն. և ինքն ուսոյց զձայնաւոր երաժշտուհ։ Չկնի այսց վեց ինքնակալաց յաջորդեցին երկու հզօ չակաւոր ինքնակալք և օրէնսդիրք Եօվ կիմ Յաօվ. որսմ ընծայեն ոմանք զհիմնարկուհ ինքնակալուհ չինաց. և Սամ կիմ Քասամ։ Սք հաստատեցին զծէսս, և զսահմանադրուհիս քրիստոնէից. արարին և այլ բազմ չինուհս. յորոց սակի է և այն, զոր պատմեն վասն Եօվայ, Թէ ազատեաց զՇ չինաց յինանաւեան ջրհեղեղէ. բացեալ ջրմուղս և առուս ըստ որս զծովացէ ջուրս ի ծով. և վՀ այսր երախտեաց արժանացաւ ընդունիլ զպատակ։ Երկոքին սքբ ըստ աւանդէլոյ պատմուհ չինաց Թիգրեցին աւն 150 (որ անհաւատալի է) զոր միացուցեալ ըստ 587 ամաց, յորս Թիգրեցին վեց նախակարգեալ ինքնակալք, ըստ ամ լինին 737 ամք։ Ապ՝ յերկուց ասի երևելեաց, և՝ ի վեցից առաջնոց ինանեն քան տոհմք արքայականք, յորս եկաց միաց Թիգրական իշխանուհին ըստ դարս յոլովս՝ ի սուտ յաւելել և զայլ երկու տոհմն Թաթարաց, յորոց Թագաւորեցին՝ ի չին՝ ըստ ամենն լինին քան և երկու տոհմք։

Քան

Քանզի նախ՝ գերահուչակ Ճինկիսխանն աղգաւ Թաթար փոքր մի յԵԼ ք զամ ՌՆ 1200 տիրեաց մասին ինչ քաթաեայ. որ այն ինքն է հիւսիսային մասն չէ նու. ապա՛ ի 1228 ուխտեցայ որդի նր էսու և՛ ի հարաւային մասնէ զնէշն տեղիս, ել որս և զնանքին ար քայանիստ ՔՂՔ չինաց՝ զոր աւար հարել գարձաւ՛ ի տեղն իւր. յետոյ որդի նր գիւտ կիմ գուլուգ. զկնի մանգայ խան, որ մեռաւ՛ ի 1260 անդ՛ ի չինաց Ծի: Ապ ԹԿպՈ տիրեցին քէմ տեղեաց չինու, այլ ոչ ոք՛ ի նոցէ կալաւ զինքնակալութեն նց. վըյ և ոչ խակ կոչեցան ինքնակալք չինու: Ապա յարեաւ քօսլայոս եղբայր մանգոյ խանին՛ ի չինաց Քսիքու անուանել, և յամին 1268 յաղթահարել զփիլիմ բնիկ ինքնակալ չինաց, զոր Թաթարք Ֆաքֆուր կոչեն. որ էր ի սում չինևատանեցդ արքայական տոհմէ, զբոլոր Թիբուտին չինու ել իւրով ՈՐուել նուճաձեաց, զինքնակալուել նց՛ ի տոհմն իւվենայ փոխել, և զաթոռ Թիբուտէ իւրոյ հաստատեաց՛ ի փէքին. ուր և Թիբեաց մինչև ց1295. և զնա յաջորդեցին այլ և այ ուէ ինքնակալք՛ ի նոյն իւվենեան տոհմէ. ք Թիւ մուրխան կիմ քիմքուա Թոռն քօսլայոսի մինչև յամն 1308. վուքուա մինչև 1312. Ճինքուա մինչև 1321. խմքուա մինչև 1324. դայԹիմ մինչև 1329. միմքուա մինչև 1330. վհնքուա մինչև 1333. և քուանԹի մինչև 1369. որ եղև վերջին ինքնակալ՛ ի Ճինկիսեանն ազգին դոց յիւվենեան տոհմէ: Քանզի յամին 1369 զօրացեալ էր չինաց՝ հանին վանեցին զԹաթարս յԱՀ իւրեանց. և վերստին սկսան բնիկ չինացիք Թիբուել՛ ի միմ տոհմէ. որք և Թիբեցին մինչև ցիկս նախանձել դարու. ք ցամ ՌՆ մերոյ 1645. զի՛ ի նմին ամի հիւԹայն կիմ նիւքայի Թաթարք կալան զինքնակալուել չինու. և՛ ի սերնդոց նց Թագաւորեն մինչև ցայսօր. զորոյ զգլաուուԹէ՛ ի դէպ համարիմք համառօտել յայսմ վայրի:

Սուննի կիմ քաուՆքի և կիմ դաօնԹէ Թիբ նիւքայ, որ է փոքրիկ ՈՐուն լինչ Թաթարաց՛ ի հիւսիսոյ արևելից չինու, զոր յառաջագոյն յԱՀին մեծ Թաթարաց տոհմագրեցաք, խնդրեաց զՀաստուցումն ընտանուց լինչ և զսկանաց, զոր ժողովէ իւր կրել էր յոմանց՛ ի վճռականաց չինաց, և՛ ի մերմէ զնա և յայսխատ առնել զբանս նր ինքնակալին չինաց, անձամբ կամեցաւ առնել իրաւունս: Վյ զօրաժողով լել, յարձակեցաւ՛ ի լեաԹօնկ նՀնդ, որ է արտաքոյ մեծի պարսպին: Խակ ինքնակալն չինաց առաքեաց զԵդեմ

նը զմի ոմն ի գլխաւոր սպարապետաց Իւրոց ու-
սանկվէց անուն յոգնախուռմբ զօրաք . և երկարեցաւ
պատմ ի մէջ նոյ ը հարուստ մի Ճկի , երկոցուն կող-
մանց անպարտելի մնացեալ : Ընդ այն Ճկիս սուվ մեծ
եղև ի չին , և ժղտիդք նչնգաց ոմանց ոչ կարեցով վը-
նասել զսովորական հարկս յոյր սակս և ի խոշտան-
դանս մատնեալ ի հարկապահանջից, ապստամբեցան .
գլուխ և առաջնորդ ապստամբուե ունելով զմի ոմն
ի չինաց անսի լիւգունձ անուն : Կա գումարեաց
բազմութիւն արանց պատերազմողաց , և գիմեաց ի վը փո-
քին արքայանիստ քաղաքի : Ալ քզի դիտեր՝ Թէ
դժուարին է նմ պատերազմ առնուլ զքզիքն զայն ամ
բաւարիւղ . որում ի խաղաղութեն Ճկին կային ի
պահպանութե 80 հազար զինուորք ընտրելագոյնք ի
համօրէն զօրուէն . նմին իրի յառաջագոյն ի ձեռն
պատգամաց և մեծամեծ խոստմանց ի կամս իւր որ-
պես զնեցուցին արքունեաց , որք առ նովին Ճկիս
զօրաւոր էին յոյժ . զի ի ձեռս նոյ էին գերագոյն
իշխանութիք արքունի աստենին . և զի դժուամակս ինչ
կրել յինքնակալէն ոխութ էին ը նմ, և հանապազ
դուն գործէին պատճառ հնարիւք առելի առնել զնա
ժողովրդեան և զօրաց : Յայն սակս ի հատանել լիւ-
գունձայ ի փէքին , բայցան առաջի նր գրունք քա-
ղաքին . և նա եմուտ իբր յայրենական ի քզք անդր :
Թակ եղկելի ինքնակալն տեսեալ զանձն լքեալ ի թիկ-
նապահ զօրաց Իւրոց , և մատնեալ ի ձեռս թշնամ-
ւոյն , ընտրեաց զմահ , ք կենդանւոյն անկանիլ ի
ձեռս ծառայից Իւրոց : Այլ խոյս եռ մեկուսացաւ
ի պարտէզ արքունեացն ը միամօր դստեր Իւրոյ .
դրեաց գիր աղերսանաց առ լիւգունձ չթողացու-
ցանել զզօրս Իւր առնել չարիս ժողովրդեան . և
ինքն առ եդեալ ի պարանոց դստեր Իւրոյ անդէն
խողխողեաց զնա , զի մի անկցի ի ձեռս բռնակալին
և պղծեացի արքայական սերունդ Իւր . ապա և ան-
ձին իւեղդ արկեալ մեռաւ և նա : Զնոյն արարին և
դշնոյ տիկին նր , և քզքապետ քզքին և այլք ոմանք
ի մեծամեծաց՝ արք և կանայք , որք էին ի կողմն ինք-
նակալին , առ երկիւղն ապստամբեցան , և առ սա-
տիկ ազեաց վր մահու հարաշատ ինքնակալն Իւր-
եանց : Եւ լիւգունձ անարգել տիրապետեալ ար-
քունեաց , կալաւ զինքնակալուն չինաց : Բայց քզի
դեռ կատաղ երկիւղն կրէր ի սրտի ի ուսանկվէյայ
սպարապետէ , ածապարեաց խաղալ ի վր նր մինչ-
դեռ ի պողպի էր ը Թաղթարս զի և զնա ը Իւրև հնա-

զան-

զանդեցուսցէ. և զերան յիւր կոչին ձգեսցէ. որով յամ կոչմանց ապահովացի ուրուք նը։ Ալ վրկ պեցաւ ի յուսոյ. ձգի լուծել ուսանկվէյայ զամ անցս, որք անցին ի փեչքին, վրնկվի հաշտուի արար ը Թաթարս, և առել զնո յօգնուի, դարձոյց զկնա իւր ի վերայ բռնակալին ի միասին ը Թաթարաց։ Բայց նը ծանուցել զ'լվերահասս վտանգն, փութացաւ կողոպտեալ զգանձն ալբունի, յաւարի էառ զձիգն և այլ բիւր չարիս գործեաց ժողովրդեան՝ և վախուցել անկաւ ի նշխոն չկնալ, լցել անբաւ ձոյ խուրձ, միանգամայն և անհնարին ժղվդեան։

Իակ Թաթարաց մոռել ի չին, եկին ի փչքին. և ուսանկվէյ հանդերձ իւրով գնացաւ պնդեցաւ զկետ բռնակալին։ Եւ մինչդեռ նա հետամուտ լինէր բռնակալին, առ ի բառնալ զնա ի միջոյ, առնչի Թիգր Թաթարաց, որ անդէն ի ձեռին ունէր զփեչքին և զարբունիսն նը, եւ քարոզել զանձն լինքնակալ չինաց. և այնպէս կինքն կալաւ զնրուն նը։ Եւ ու յաւէտ ամրացուցանելոյ զնրուն իւր, միչտ էր դարձեալ ուսանկվէյայ՝ եհան ի ձգի անտի զբնիկ չինս, և բնակեցոյց զնա արտաքոյ ձգին, ուր էտ չինել նոր ձգ. և ի տեղի նը փոխադրեաց ի հին ձգ անդր զԹաթարս, որք յառաջնմէ բնակէին ի չին։ Իբրև դարձաւ ուսանկվէյ ի պնդմէն, և էտես զինքնակալ լուն իւրեանց մատնել ի ձեռս Թաթարաց, լցաւ զարմացմամբ և սրտմտութ ը դաւաճանուն նը. այլ չէր առժամն ձեռնհաս բռնութ վանել զնա, հարկեցաւ զկնալ և միաբանիլ ը սուձչեայ, որ առնել նի էրկս մեծամեծ նշխոց ի նշխոցաց անտի չինայ ձի, անուանեալ զնա Թիգր։ Իակ նը մոռել ի ժառանգուն նշխոցայ իւրոց, ի սուգ ժամկի ժողովել չամ կողմանց դրամս և զօրս բազմս հոգւոյն էտ գազանաբար ի վր Թաթարաց. և զառաչինն անդ ոչ սակաւ յաղթուն արար. և եթէ չէր կանխել օրհասն նը, (զի մեռաւ զկնի սակաւուց իւրով բնական մահուամբ,) կարծեմ Թէ խաղաղ հանել էր զԹաթարս ի չինաց ձէ։ Ալ որդի նը որ յաջորդեաց զնա, աննման գոլով հօրն արհուն, հանձարոյ և պնդմանն վարժուեց, ի սպարսուելի մատնեցաւ առաջի Թաթարաց. որոց ոչ սակաւ նպաստեցին և եւրոպացիք ուսուցանելով նը ձուլել Թնդանօթս. և այլ զնչէն կան կարևորս ի պնդմի, որք ցայն վայր անծանօթ էին նը։

Եւ ահա ը այսմ մեծահամբաւ միահեծան ուրուքն

չինաց Հանց՝ ի ձեռս Թաթարաց յամի փրկչին մե-
ծոյ 1645 • և մինչև ցայսօր կայ ինայ՝ ի ձեռս նոց ։ Եւ
ղն՝ ի սկզբան անդ Թաթարքն սակաւաթիւ էին՝ ի
չին, սուննի խորապէտ Թիւր նոցա հարիւեցաւ զնա
հնարս՝ ի գործ դնել առ՝ ի հաստատուն ուրուն իւ-
րոյ • յոյն սակս հրամայեաց չինաց սպրել զվարս
դլխոց՝ փունջ մի ևեթ Թողել՝ ի գագաթան • զի չի-
նացիք կրկին վարս երկայնս, զոր փառս համարէին
անձանց • և զգեստուլ ըստ ձևոյ զգեստուց Թաթարաց •
նոյնպէս և զգեստս զօրաց նոց փոխեաց՝ ի տարազ զո-
րաց Թաթարաց ։ Զայս արար մի՝ ի բառնալ զար-
ատքին խաչը որ՝ ի մէջ չինաց և Թաթարաց • և՝ ի
ծածկել այնու զատկաւորութիւն Թաթարաց և զնոսա
զրկել զօրուն նոց • երկուցեալ Թէ գուցէ չինք յարձ-
ցեն՝ ի վր նր, և հանցեն զնա և զամ Թաթարս յՀՀ
իւրեանց ։ Եւ երկդ՝ զի համարէր Թէ՝ ի ձեռն այս-
պիսի արտաքին նմանուն առ սակաւ սակաւ և ներ-
քին յօժարուն և բնաբոյս բարք երկուց ազգաց ըս-
խտանեսցին ըստ միմեանս ։ Եւ ևս գրեթէ զամ երև-
էլի իշխանուն և պաշտօնս ոք զկուսակալուն զքա-
զաքաղէտուԹիւն ևն բաշխեաց մեծամեծաց բնիկ չի-
նաց • զխոհեղուլ այսու պարտաւորել զնոս՝ ի հաւա-
տարմուն և՝ ի հնազանդուն ինքեան • բայց՝ ի պաշ-
տօն զօրապետուն ոչ կացուցանէր՝ ի նոչ ։ Պահէաց
զամ նախնի օրէնս և զքաղքական սահմանադրուն •
ըստ նոսին և զնորս սովորուն, զի մի նորաձևուԹիւն
իւրք յատկատարեսցուն զրգռեսցէ զնոս • և զի միանգա-
մայն ասացից՝ առաւել Թաթարք նմանեցան և հնա-
զանդեցան չինաց, քան չինք նոց • զի բաց՝ ի վարսից և
՝ ի զգեստուց, յայլ ամ իրս Թաթարք զհետ գնացին
չինաց • ուստի այժմ հազիւ նշմարի ինչ տնչնուն՝ ի
մէջ նոց ։ Արդ՝ յետ միանալոյ ՀՀին չինաց ըստ Թաթա-
բատանուն, առաւել զօրացաւ և չունի այնուհետև
երկիւղ ինչ ուստեք • զի չքնաիայ ազգքն տկար են
և անզօր ։

ԺԲ • ԿառավարուԹիւն Չինաց ։

ԿառավարուԹիւն ուրուԹէ չինաց՝ ի սկզբանէ անտի
հիմնարկուԹէ նր եղև մինչ՝ և է մինչև ցայսօր
միապետական • և ըստ այնչափ դարս ձիակաց Թէպէտ
ոմանք ազբայազունք փոփոխեցան, այլ տարազ կա-
ռավարուն նոց ոչ երբէք ։ Յոյն սակս լուեալ չինաց
զաւաչինն՝ ի գետանէն հոլանտացւոց զանուն հա-

սարակապետութիւնէ, զկնովին օտար և անլսուր լինի
Թուէցաւ նմա. և ոչ կարէին, ոտ և մինչև ցայժմ ոչ
կարեն հասու լինել, թէ զնաքդ հնար էցէ միով ձի
և արուարձ քո՛ւմ տեարս ուշնել. որ Թուի նոցա լսը
հրէշ լինն բազմագլխեան. և չէն լինչ զարմանք, զի
լինքեանք այնպէս տեսին, և այնպէս ուսան 'ի նախ
նեաց իւրեանց. յոյր սակս և զմուսս ածել անգամ
զայլ լինն սարազ կառավարուն ոչ կարեն։

Ա՛րդ Թ՛ագն չինաց, որ կոչի կայսր կամ լինքնակալ,
զի քո՛ւմ փոքր Թագուհիս ունի ը՛ւրև, և զերագոյն
գլուխ և ար լինքնիշխան համարէն ձի նոցա. որուամ
ձծական սպասիս ընծայեն, կոչեցով զնա ար. որգի
երկնից, քո՛ւ. միակ ար և նախախնամող երկրի. մեծ
հայր ժողովրդեան։ Ա՛ր ուրեմն երևեցուցանէ զանձն
ժողովրդեան. և չէ մարթ երբէք յանդիման լինել
նմա, կամ խօսիլ առ նա՝ ոչ միայն իշխանաց, այլև եղ
բարց իւր նր, եթէ ոչ 'ի ծունկս անկեալ, և զերեսս
վինչև յերկիր խոնարհեալ։ Զայսպիսի մեծարանս ընդ
ծայեն և դասարկ աթոռոյ նր. զի ունին աւուրս
լինչ սահմանեալ, յորս իշխանք ժողովին 'ի գաւիթ մի
ապրանաց 'ի ցուցանել զհնազանդութիւն իւրեանց
առ լինքնակալն. և զնախագրեալ պատիւ և երկրպա
գութիւն ընծայեն լոկ աթոռոյն, Թէպա և լինքնակալն
չկայ անդ։ Ա՛մ բանք բերանոյ նորա են իբր պատ
գամք ձծայինք, և հրամանք նր են օրէնք անաղար
տելիք. յորոց չէք հրաժեշտ կամ յասպաղութիւն։ Նա
հաստատ օրէնս՝ և զառաջինս բառնայ կամ փոխէ։
Նա կարգէ 'ի գաւս գիւցազանց, կամ զի յայտնի ա
սացից՝ ձծացուցանէ զայնոսիկ, որք առ կենդանու
Թ՛ե նշանաւորք եղեն յառաքինութիւնս լինչ, և երախ
տաւոր առ Թ՛ագուհի իւրեանց։ Նա ընտրէ իւր քա
ջորդ. և կարօղ է մերժել զանդրանիկ իւր զօրինա
ւոր յաջորդ Թ՛ագուհ՛ե՝ զծնեալ 'ի միոջէ կերոց տիկ
նաց անտի, որք կոչին դշխոյք, եթէ տեսցէ 'ի նմ
անբաւականութիւն առ այնպիսի գերագոյն իշխանու
Թիւն. և փոխան նր նստուցանել զորդի միոյ 'ի հար
ճից իւրոց, կամ զայլ որ յորմէ տոհմէ և ցեղ։
Բայց այս հազիւ երբէք դիպի. և ոչ իսկ արարին
երբէք այնչափ լինքնակալք զայդպիսի ընտրուն ա
ռանց հաւանուն գերագոյն արքունի տեառնի, զոր
տորև ունիմք նշանակել։ Յորժամ լինքնակալն ան
ոճանի զոք յորդւոց իւրոց իւր յաջորդ, այլք Թէ
պետ և երիցագոյն իցեն հասակաւ ք զնա, նոյն ժա
ման մատանեն ը՛ նր հնազանդութ՛ե. և իւրաքանչիւր

ՙի նոյնէ երթայ բնակէ ՙի միւսմ ՙի քղքաց, որ սահ-
մանէլ է նմ. և ոչ կարէ ելանել անտի առանց յայտ-
նի հրամանի ինքնակալին, ոչ վարէ անդ իշխանուն
ինչ, այլ է լոկ մեծաղդի ումն ազատ։

Դարձեալ նորին ինքնակալն է առնել սիմզմ կիմ խա-
ղաղուն. դաչինս հաստատել ըստ օտար ազգաց որով
և իցէ պայմանաւ ըստ իւրոց հաճոյից. միայն թէ չի-
ցեն պայմանքն նուճաստացուցիչք և անարգու թիքրուճ
իւրեանց։ Եւ ևս կարօղ է փոխել զձև գրոց իւր-
եանց՝ ջնջել զառաջինս, և նորս առեղծանել. փոփո-
խել զանունս քղքաց և ձեռաց. այլայլել զոճ և
զեղանակ գրելոյ և խօսելոյ. բառնալ զհին սովորու-
թիս և նորս մուծանել. և նոր տարազ քղքական կե-
նակցուճ սահմանել ևն։ Վճռով և սահմանադրուճք
գերագոյն աուենից համօրէն թիքրուճիճ իւրոյ զնմ-
կախել կան. զի առանց նր հաւանուճիճ և հաստա-
տուճիճ առ ոչինչ զօրեն։ Դր է բաշխել զամ քղքա-
կան և հոգևոր իշխանուճիս. և զի միանգամայն ա-
սացից՝ ՙի ձեռս նր է անտեսուճ բոլոր թիքրուճ։

Այլ քզի սիրապետուճ նր ոչ է բռնական, այլ օ-
րինաւոր միապետական. վր այնորիկ թէպէտ ըստ-
ձակ է յոյժ իշխանուճ նր. և ըստ ասելոյ ումանց իբր
անսահման, սակայն ոչ է անհնազն և արտաքոյ օրի-
նաց. ոչ զի առնել նր զամ, զոր ինչ լոկ հաճոյք
իւր թելադրեն նմ՝. այլ ուղղել և կարգաւորել օրի-
նօք, զորս ըստ դարս դարս հաստեցին նախնի խոհա-
ուճք նոյ։ Օրինակ իմն, թէպէտ ինքնակալին է
հաստել օրէնս, կամ բառնալ և փոփոխել, այլ ոչ եր-
բեք առնէ զայն առանց խորհրդոյ իշխանաց գերա-
գոյն աուենի իւրոյ. վր զի ՙի անտեսուճ մեծամեծ
իրողուճց թիքրուճ իւրոյ ունի այլև այլ ատեանս
և ժողովս, և նոքօք կատարէ զամ։

Առաջին և գլխաւոր՝ են երկու գերագոյն աուեանք.
մի՝ արտաքոյ կարգի, որոյ աուենակալք առհնրկ են
յարքայական սերնդոց. միւսն սովորական. ուր բաց
ՙի Թագաւորէ աուենակալաց՝ մտանեն և այլք ոմանք
ՙի նախասպատիս իշխանաց, որք Քալայք կոչին։ Ա-
քնեն զամ մեծամեծ իրողուճս թիքրուճ. զորս ա-
պա ծանուցանեն ինքնակալին. և ըստ նմին ՙի նմանէ
զվերջին բացորոշուճիճ։

Բաց յայսց երկուց գերագոյն աուենից են ՙի փէքլին
արքայանիստ քղքի և այլ վեց գերագոյն ատեանք.
որոց իշխանուճն ձգի ՙի վր համօրէն թիքրուճիճն.
ստանելով իւրաքանչիւրոց սեփհական գործ ուսուցել և
կալ

կարգել ըստ օրինաց երկրին։ Առաջինն, որ անուանեալ կոչի Լեւիս կամ Լեփոլ, հսկէ՛ի վր՛ մանուարկ նաց, որք են իշխանք երկրին, և քննէ զնոսա նոյ՛ի պաշտաման իւրեանց. կացուցանէ կուսակալս և դատաւորս ներգաւոյ. հաստատէ կամ փոխէ զնոս ըստ պետոյից, բայց միշտ գիտուբ և հաւանուբ ինքնակալին։ Երկրդն անուանեալ Հօփօն կամ Հօփու, իշխէ՛ի վր՛ արքունի դանձուց և ամ արքունի հասից և մուխց, և Թիգրական կաշուճածոյ. ունի զհաշիւ հասմօրէն տանց բոլոր Թիգրուբ, զոր ամի ամի ներկայ, և զկաշուճածոյ և զընծից նոյ. և թէ իւրաքանչիւր՛ի նոյ՛ն որչափ ինչ պարտապան է տալ յարքունիս ամի ամի։ Երրդն կոչի Լիփու, որոյ է դատաստան առնել՛ի վր՛ ամ իրողուբց կրօնի. կարգաւորել զհրեշտակուբս, զհանդիսական ծառս, և զամուսնուբս. այլև խնամ ունել զարդանալոյ գիտուբց և արհեստից, և քաջ պահպանուբ՛ն նախնի սովորուբց։ Զրդն կոչեցեալ Փիմիու կամ Փինիու, կարգել է՛ի վր՛ պատգամական գործոց, յայն սակս զնմէ կախեալ ի՛ան ամարտուբք և զօրավարք. ներ է խնամ ունել բերդից, ամրոցաց, զինարանաց, նաւուց և այլ ամ իրաց, որք հային՛ի զինուորուբս Թիգրուբ. ուստի և է նոյն, որ ինչ առ օսմանցիս՝ ձեռնկ ախճանի։ Հինգերդն կոչի Հինիու, որ դատ զդատաստան յանցանաց կամ արեան։ Իսկ վեցերդն Քօմիու, որ խնամ ունի Թիգրական կամ հնարկաց զինուորական տաճարաց, կամրջաց, Թմբից, ջրմղաց, արքունի ճանապհաց, նաւուց են։

Իւրաքանչիւրն՛ի վեց առեննից ասոն դարձեալ բաժանի յայլ փոքրիկ ժողովս կամ խուռմա՝ ունանք միջև ցժէ. զառաջինն՛ի փոքրիկ ժողովոց անուն կացուցանեն երեք անձինք և եթ. ը մի ումն նախագահ, և երկու ընթերակայք կամ գահակիցք, և նոյ հասանէ վերջին քննուել ամ իրաց, որք հային յայն առեան։ Իսկ այլք՛ի փոքրիկ ժողովոց են՛ինեըեքոյ իրեարց, զորս կացուցանեն մի նախագահ և ումանք առեննակալք կամ խորհրդականք, ամքն կախեալք զգլխաւոր նախագահէ առաջնոյ ժողովոյն. և չէ օրէն զդատ ինչ հանել առ ինքնակալն, մինչև իցէ քննեալ զայն առեանն առ որ պատշաճի այն դատ։ Եւ թէպէտ ամ նախակարգել դերագոյն առենից որոշեալ են գործք, բայց զի մի զերծանիցին դերագոյն իշխանուբ իւրեանց՝ այնպէս անօրինեալ են իրողուբք նոյ, զի ունիցին կախուն զմիմեանց. յոյր սակս բիշ մանդամ

գամ մի առեւանն ոչ կարէ ինքնին առանց միւսոյ՝ երբ
բերին և առանց ամենն ի գլուխ տանել զերս իւր : Օ-
րինակ ինն՝ ի լինել պողպի, ձիդ առեւնին է որոշել
զթիւ գնդից • կարգել նոյ զօրավարս, հրաման տալ
ջնջոյ : Իսկ դրամն ի վճարել զթոշակ զօրաց, և առ
այլ ամ պէտս պողպի յերկիդ առեւնէ մատակարարի :
Աւրդ՝ յայտ է թէ չէ մարթ չու առնել զօրաց, թէ
պէտ և հրամայեսցէ ձիդ առեւանն, եթէ երկիդն զբ-
րամս ոչ մատակարարեսցէ • այնպէս դիպի և յայլ
բիմ իրս :

Ա յսպիսի առեւանք գոյանին և ի գլխաւոր քղաք-
ամ նչնագոյ • վը զի ըստ առելոյ սալնին և այլոց առ-
հնրկ՝ նչնագք լինաց նչ էն իբր մի մի փոքրիկ թա-
գաւորութիք ըստ ըստրձակութե և բազմամարդութե • որք
ունին և փոխարքայս, զորս Դուքսանկս կոչեն • և իշ-
խանութիք կամ պաշտօն նոյ ձգի ըստ ամն երիս • և գա-
ստառս և առեւնակալս, զորս հնրկ անուամբ Ման-
սարլնս կոչեն • որք բաժանեալ էն յինն կարգս • ամքն
էն գրագիտք և խնամատարք • և թիւ բազմութիւն ա-
սի թէ հասանէ ցյ3000 • ազ պարտատան էն զգլխա-
ւոր երից տալ համար նախայիշատակել գերագոյն
առենիկ փեքինու : Եւ թէպէտ մեծ է և ըստրձակ
իշխանութե նոյ ամքն, այլ ոչ կարեն զոք՝ ի մահ մատ-
նել՝ ի բոլոր թագրութիե չինաց՝ առանց յայտնի հրա-
մանի ինքնակալին : Նոյնպէս և այլ ամ վճիռք նոյ՝ ի
մեծամեծ իրս չունին ինչ զօրութե առանց հաւանու-
թե և հաստատութե ինքնակալին :

Յամ առեւանս յայտնիկ ունի ինքնակալն զմի ումն
հաւատարիմ պաշտօնեայ • որ է իբր լսող և քննիչ
ամ գործոց և գնացից մանտարինաց և փոխարքայից •
և զամ պահպանութիս, զոր ըմբռնէ՝ ի գործս կառա-
վարութե նոյ՝ գրով ազգ առնէ գերագոյն առենի փե-
քինու՝ ի ծածուկ • սակայն կարօղ է և յայտնի ամ
բանսանել : Պաշտօն նորա ոչ է փոխոխական, այլ
կապել ըստ կենաց • և ոչ կարէ յայլ վերագոյն պաշ-
տօն ելանել • և ոչ անկանիլ երբեք յիւրմէ պաշտա-
մանէ : Եւ այս իմաստութիւ սահմանել է այսպէս •
զի մի յոյն յառաջադիմն լինելոյ յայլ մեծագոյն իշ-
խանութի՝ յանկարծութիե մեռցէ զնա, և մի երկիւղն
կործանելոյ զպաշտօն իւր, արգելցէ զնա յամ
բանսանելոյ :

Բաց յայսմանէ՝ յիջին ճակս ինքնակալք չինաց ա-
զոր էին ըստ ճակս ճակս առաքել յամ նչնագս և ձեռս
լսել ասս իմաստութիս խոհականս և հաւատարիմս
ա-

ուղեկանալ Թագնաբար ՚ի Ժղիդեանէ զգնացեալ փո-
խարքային և մանաւանդ, Թէ ոճ վարին նք ըզ ժո-
ղովրդեան. զի քաջ գիտէին ինքնակալք Թէ դժուա-
րին է յոյժ սոսկական ժողովրդեան մուտ գտանել
յարքունիս, և զբողոք լուրեանց, Թէ ունկնդին՝ հա-
ւատացանել յականջս նոցա։ Եւ լսեալքն յորժամ հա-
ւաստեաւ գտանէին զոք յանցաւոր և հարստահարօղ
ժողովրդեան, ունէին իշխանութիւն՚ի բանտ արկանել,
և յայնմ դատաստանաւ դատել։ Այլ զկնի ան-
ցանելոյ ՚ի ձեռս Թաթարաց Թէրական իշխանութիւն
չինաց, այս սովորութիւն խափանեցաւ՚ի պճձուս պէս
պէս անկարգութեց լսելոց։ Սակայն փոխ այնը ու-
նին զայլ ինն սովորութիւն, որ անշուք է յայլ Թէրու-
Թիս. իբր զի ամ պաշտօնատարք, որ փոխարքայ-
մանատարինք, և ըզգլխաւորսն պարտուպան են ըզ Ջիմ-
Ջիմս անկեղծութիւ և խորին խոնարհութիւ ինքնին խոս-
տովան լինել զամ յանցանս և պակասութիւնս, զոր
յանցանեն՚ի մատակարարութիւն պաշտաման իւրեանց,
և դրով առաքել առ ինքնակալն. զոր եԹէ ոք զանց
առնիցէ, կամ ջանայցէ պատրուակիլ և Թանգուղիլ
խաւիս պատուհասի։

Գլխաւոր կանոնք վարուց կամ օրինք ըղգլխականք չէ
նոցա են երեք կամ չորք։ Առաջինն պատուիրէ գե-
րագոյն և գրեԹէ ամենայնիւ պատիւ և հնազանդու-
Թիւն ընծայել ինքնակալին։ Երկրորդն՝ սէր, մեծարանս,
հնազանդութիւն յամի և գութ՝ որգուոց առ ծնօղս,
ծառայից առ տէրս։ Երրորդն՝ յարգուն և ակնածու-
Թիւ ժողովրդեան առ մանաւանդ ինքն ինքնակալն, զոր յանդիման առնեն. որք առ՚ի պա-
հել զայս վեհասքառուն, միշտ մեծահանդէս և ար-
քայավայել շքով եւանեն՚ի հրապարակ։ Չորրորդն՝ սէր
և փոխադարձ բարեկամութիւն և քաղցր յարգոյ և պատ-
ուաբեր կենակցութիւ ժղիդեան ըզ միմեանս։ Զայսո-
սիկ չորեսին կանոնս ունին նք իբր առաջին սկզբունս
և հիմունս խաղալուէ, բարեկարգուէ, հաստատուու-
Թիւ և երջանկութիւ Թէրուէ իւրեանց. վասն կարի նա-
խանձայոյզ են՚ի պահպանութիւ նց. և յանցաւորաց
դժնդակ պատիժք սահմանեալ կան առանց երբեք
խնայելոյ ուժիք մեծի և փոքու։

Բաց յայսցանէ ունին և այլ հինունական օրինս, որք
ոչ սակաւ նպաստեն առ բարւոք կառավարուի Թա-
գաւորութե։ Զոր՝ ոչ տալ ուժիք՚ի մանաւանդ
կամ՚ի փոխարքային պաշտօն՚ի նշանդիլ կամ՚ի քաղաքն
ծննդեան իւրոյ. զի մի արհամարհեսցի՚ի ժողովր-

դե-

գենէ եթէ յանձնչան զարմէ իցէ. կամ զի մի զօրացէ բռնասցի՝ եթէ մեծագոյն ումն իցէ. և և զի մի տայցի նմա առնել ակնառուհի նպատաւորով աղգատոհմի իւրոյ. և զի յաւէտ հաւատարիմ լինցի առ Ինքնակալն, գոլով ներծ ի բնական ազէսից հայրենասէր բուքէ։ Եւիդ՝ զորդիս գլխաւոր պաշտօնատարաց պահել յարքունիս ընդ պատուական աղնուականաց դաստիարակուհէ. այլ ըստ ճշմարտութեան պահին նոքա անդ իբր պատանդք՝ ի զգուշութեան և՝ ի տանձ հարցն նոցա։ Եւիդ՝ ոչ երբեք վաճառել զպաշտօն ինչ, այլ ձրի տալ այնմ, որ առաւել յարմարաւոր է և արժանի. վասն այնորիկ յորժամ հանդերձեալ են ումեք ի մանուարինաց տալ զերևելի ինչ պաշտօն, քննուհիս առնեն զկենաց և զվարուց նոցա։ Ընդ՝ ոչ երբեք թոյլ տալ օտարականի ումեք ունել մասն ի քղքական կառավարուհէ իւրեանց։ Հինդերդ՝ զի աղնուականուհիք և իշխանուհիք մի անցցեն ժառանգս որդւոց յորդիս. նմին իրի՝ բաց ի տոհմէ կնոջ փուխոսի, որոյ աղնուատոհմութեն սերնդեամբ ի ջանէ, այլ համօրէն բնակիչք վնաս յերկիս դասս բաժանեալ են. ըստ յիշեանաւորս և ի տոհմականս. վըշ ի մեռանիլ փոխարքայի կամ մանուարինի, որդիք նոցա ոչ անցանեն ի տեղի նոցա իրաւամբք ժառանգուհէ. ուստի չիք որ ի չին, որ ի պատճառս աղնուատոհմուհէ ներծ լցէ ի գլխաւորից։

Վէցերդ պահել միշտ պատրաստական քաղմութիւս զօրս, առ ի ահարկուս երևիլ սահմանակից ազգաց. և խափանել զամ նեղչին տպստամբուհիս։ Եօթնեերդ՝ անվրէպ հատուցանել վարձս կամ պատիժս ըստ արժանեաց գործոց, ոմն երախտաւորաց Թագուհէ իւր անց տալ անուն ինչ պատուոյ, կամ կանդնել կամար յաղթուհէ. խակ յանցաւորաց պատիժ ըստ յանցանաց անխնայաբար։ Ութերդ՝ մի երբեք Թագաւորեսցէ կինն, Թէպէտ և պակասեսցին արու զաւակք յարքայական զարմէ. և մի կարասցեն կանայք աւանել զվճռականուհ. զի նոքա սահմանեալ են՝ ի բնուհէ՝ ի գործ առ անչն անտեսութեց, ի ծնունդ ի տնունդ և՝ ի դաստիարակուհէ զաւակաց։ Իններդ՝ միշտ ծաղկեցուցանել զտուրքաւոր վաճառաց ըստ նմ տեղիս Թագաւորուհէ իւրեանց. զի անոխ կախել կայ ոչ միայն հարստուհէ ինքնակալին, այլև կեանք ժողովրդեան։ Մարթ է յաւելուլ իբր տասներդ օրէնս. զի ի վճռս և՝ ի հիւհկուհս չէղև երբեք մուծանել իրաւագիտս և փաստաբանս՝ ի մեկնել զօրէնս, և՝ ի պաշտպանել

հոգ-

կողմանց ասխատց. վ՚ը զի օրէնք չինուց սահման են և մեկն և սարզ. վ՚ոյ և ջուրն պէտս բացատրուե. այլ այր իւրաքանչիւր ինքնին վարե զդատ իւր, զրով մատուցեալ զպիտճառս իւր դատաւորաց։

Բաց յայսց ասանեակ օրինաց, որք համարեալ են իբր դէնսաւորք՝ ուրեք և այլ գնէ՚ն օրէնս և սովորութիւնս մանաւանդ, զորս մեծապատ նեղբոդեն հայրն քօնեի և այլք իբր իմաստունս, արդարս և կենցաղօդուտս. և յիրաւի, զի թէ ոչ բովանդակ՝ դէթ մեծ մասն նոյ այնպիսի է. սակայն լաւուն օրինաց սակաւ նպատակ առ բարեկարգուն թէրուե, եթէ պահպանող թին նոյ նուազագ լեր. իսկ ՚ի չին՝ ասէ սաղմոն հիմնել ՚ի վկայուե բազմաց մատենագրաց, որք գրեն զայն նաց Յե, ՚ժողովուրդն և մանուարինք և պաշտօնա՚ ՚ տարք թէրուե ոչ միայն զհինն օրինաց գործեն, ՚ այլև յարաժամ մարանգլին ը նոյն իսկ օրէնս. և ՚ ը իմաստուն սահմանագրուես թէրակատն. մնեն՚գ ՚ թէ՚ ի դերագոյն գործառնուէ մինչև ցյեսուին բո՚ ՚ վանդակ մոլուե է և յոռի մատակարարուե ||։ Ասա քան սաղմոնի թուի փոքր մի անցանել ը ջուի. բայց և նեբբոդ հօրն քօնեեայ, որ երկնաջուի բարձրացու՚ ցանէ զքրիստական բարեկարգուն չինաց իբր մի միայն յՅե՚ի, թէ չկոչ առաւել, դէթ հաւատարի նմ ը ջա՚ փաղանցուե։ Վը՚ զմիջինն պարտ է դնալ շաւիղ. և ասել թէ ոմ յայլ թէրուես գոյանի լաւուն և յո՚ ռուն, նոյնպես և՚ի չին. այն զի՚ զուրկ գոլով նոյ ՚ի ձշմարիտ կրօնիդ յաճախաբուե՚ն, որ սանձ մեծ է ՚ի զսպել զմարդ՚ի չարեաց, երևի թէ առաւելուն անդ անկարգուն՚ք. զի լոկ հրամանն օրինաց, և արտաքին բռնուե՚ն սակաւ զօրեն, եթէ ղերկիւղ ոյ, որում յայտնի են ամ խնդք մարդկան չունկցի ոք ՚ի սրտի։ Ասչափ ինչ վ՚ կանոնագրուե՚ն չինաց. արդ՝ ա՚ սացուք ինչ և վ՚ արտաքին շքոյ և փառաց ինքնա՚ կալն։ Առաջին ինքնակալք բնիկ չինացիք հաղիւ երբէք ելանէին ՚ի հրապարակ, և ուր ուրեմն ցու՚ ցանէին զանձինս ժողովրդեան. իսկ այժմեան ինք՚ նակալք, որք են յազգէ Թաթարաց, զմիջինն կալեալ շնոյհ, առաւել ընտելս ընծայեն զանձինս ժողո՚ վրդեան, և յաճախ ևս ելանեն արտաքս. ը յամ՚ սեանն իբր ջրկցս. և զրեթէ յամ ամի ելանեն հան՚ գերձ բազմութիւ՚ իշխանաց և զօրաց ՚ի զննել զսահ՚ մանս Թաթարաստանու, և՚ի սահափուն որոց անդ ՚ի Թաթարաստան։ Եւ յայնժամ մեծամեծ խանք Թաթարաց իբր երեսուն կամ քառասուն աղբայական

շքով

ջքով դան ՚ի յարգուԹիւն ինքնակալին, և յընծայել զսովորական հարկս. երբեմն և սմանք ՚ի նոցէ ընծայեն զդատեբս իւրեանց ինքնակալին ՚ի կնուձ, և ինքնակալն տայ զդուստր իւր նոցա. որոց է իբր պաշտպան ընդէմ արևմտեան կիմ զալմուխս ԹաԹարաց, որք հյօրադոյն են ք զսոսա։ Ունի երևի մեծաշուք փառք ինքնակալին, յորժամ բազմիլ կայ յատենի ունելով զնուրև երեսուն կին քառասուն խանս արքայակերպս. և բազմուձն իշխանաց ՚ի զարդս փողփողելս, և այլոց սատրին պաշտօնեից հազարաւորաց. որ ըստ պատմուԹեան հարց յոՒեանց, որք ականատես եղեն այնմ, զսքանչացանել զտեսօնն։ Երբեմն և ելլեն յոյցելուձն նհնդկաց և դլխաւոր Քղքաց իւրեանց, բայց սակաւաԹիւ արամբք և սուրհանդակօրէն գնացիւք և իբր ծպնել. սակայն ծանուցեալ են ըստ ամ տեղիս. վձ յամ Քղքս, որք ըստ առաջ լինին նմա ՚ի ձնհգին. և յամ գժուարին և ՚ի վտանգաւոր կիրճս և անցս ձնառապարհոյ կարգեալ կայ բազմուձն զօրաց ՚ի սպասաւորուԹիւն նմա։

Այլ գերադոյն շուք և փառք արքայական մեծուձն երևի յորժամ հանդիսիւ երԹայ ՚ի տաճարն մատուցանել զոհս։ ՚Ի սկիզբն այնր շքեղապանծ հանդիսի երԹան զդդ զդգ երկու կարգս քսան և չորս փղահարք. և նոյնչափ ԹմբկահարքՔ ունելով ՚ի գլուխս պատակս ոսկիս։ Ջկնի նց արք քսան և չորք նոյնպես պատակաւորք ոսկի պսակօք. և ՚ի ձեռս նց գաւազան վեց և մինչև ցուԹ ոտնաչափ երկայն ներկեալ և ուրՔեք ուրեք ոսկեզօծ. որոց զհետ երԹան հարիւր զինուորք սիգաւորք, տեգք նց լուսնաձև. և զկնէն նց հարիւր տասնապետք ունելով ՚ի ձեռս լախտ կալմբր նկարեալ գունագեղ ծաղկօք և ոսկի պատակերօք. և առ նոքօք երկու զօրապետք սիգաւորք։ Այս հինգ խումբք կացուցանեն զառաջին դասն։

Յետ սց գան չորեքհարիւր լապտերք ճարտարապործք. և նոյնչափ ջահք փայտեղինք ոսկեզօծք, որք վառին իբրև զմոմեղէնն ճրագս մեր. զի իւղայինն են. և երկերիւր նիզակք. զորոց կախեալ կան մեծամեծ փունՔք կիմ ծոպք մեռաքսեայք. և քսան և չորս դրոշակք, յորս նկարեալ կան երկոտասան կենդանակերպք. և այլ չխտուն և վեց համասեռուձնք երկնայինք. ապա երկերիւր հովահարք, այս է՝ եղեմպղէ՝ ոսկեզօծք վիշապանկարք. և քսան և չորք վրանք կիմ հովանոցք մեծագինք. զկնի սց արքունի պաշտօնեայք զարդարեալք ՚ի հանդերձս չքնաղապարդս

բարձ

բարձեալ տանին սեղան փոքրիկ. և ամ անօթք որ ի վր նր ի մաքուր ոսկւոյ։

Ձինի այսր ամի երթայ ինքնակալն արքայապանծ փառօք, հեծեալ յերիվար օդապարիկ պալարակապ. ունելով զիւրև հարիւր պատանիս աղնուականս, որք են անձնապահ նր, և վերամբարձ տանին զլրանն կամ զհովանոցն մեծ բուխդակ ոսկեզարդ և ականակուռ գործ սքանչելի, որ հովանի առնէ ինքնակալին և երիվարի նր, և ձինի ածեն վեց կամ ըստ այլոց տասն ձիս սպիտակս աստղաստանիկս. զարդարեալս ոսկեայր կազմածովք, և ասղնագործ և ականակուռ վերարկուօք ի գնչիծչուք։ Ձինի ինքնակալին երթան իշխանք արքայազունք, և նախատաւոխս մանտարինք, և փոխարքայք, և դլխաւոր պաշտօնեայք արքունեաց, ամէն ի հանդերձս պատշաճեալս իւրեանց պաշտաման։ Յետոյ դան հինգ հարիւր երիտասարդք ազնուականք. ունելով ըստ իւրեանս իւրք հազար ասպասաւորս կամ գնուօրս զգեցեալս կարմիրազոյն զգեստս մետաքսեայս զարդարեալս ոսկեթել ասղնագործ աստղանշանօք։ Զայս խումբ մարթ է անլռատպես կոչել գերդաստան արքայական. զի ամէն ամէն յարքունիս բնակին։ Յետ սոյ արք երեսուն և վեց բարձեալ տանին գահ անծածկոյթ, որ նման է յաղթական կառաց. և այլ ևս արք հարիւր և քսան տանին զայլ գահ ծածկեալ. որ այնչափ մեծ է, զի մարթ է նստիլ ինն աւելի ք. բառասուն անձանց։ Ապա երթան չորք կառք՝ որոց երկու առաջինք ձգին ի փղաց, իսկ այլ երկուք յերիվարաց. և առ իւրաքանչիւր գահիւք և կառօք կարգեալ կան արք հ՝ ի պահպանութեան. և կառավարքն, և փիղք, և երիվարք առնուն զայն։

Հնարիկ զարդարեալքն ի զարդ դեղապանծ։

Հուսկ յետոյ երթան երիվերիւր մանտարինք զրահագեաք կամ վէրսք. և երիվերիւր զօրապետք ամէն զեղաշուք զրահեալ։ Ապա յոդնախումբ և մեծահանդէս ձև այնպիսի լինի սքանչելի կարգաւ, և վսեմութեամբ գնացիւք և անշշունչ լռութ երթայ ի տաճար անդր, մինչև յերեսաւ հիացուցանել զամենն, որք նորոգ տեսանեն զայն։

ժէ. Ղեան կամ կնիւ. Վէրսաւորէ. Մոսփ և Զօրս Ձինոյ։

Ոմանք ասեն թէ նշան թիկրուէթէ չինաց են երեք մարդիկքն դլուխք սեաւք՝ երկուքն առ մի մեամբք

մեռանիք և երդն՝ի վեր նոյ եղեալ. բայց վնասին. և
արձու վնասանայ նոյ Թուխի լինել այն, զի՝ ի սեղանն
յորոյ վեր ինքնակալն մատուցանէ զոհս՝ ի առաքարի,
նկարին հինգ մարդկային գլուխք. այլ երևի թէ այն
հինգ գլուխք զայլ ինչ խորհուրդ ունին։ իսկ բուն
նշան Թիգրուհե չինաց է վիշապ, ոչ հաստատեն հա-
մօրէն մատենագիրքը, որք գրեցին զերկրորդէ նոյ զոր
ապահմանեաց Փօհի առաջին ինքնակալ նոյ. ոչ ասա-
ցաք՝ի վերոյ։

Վերստաւուն ինքնակալին է այսպիսի. * Որդի երկ-
նից կամ այ. (զի բառս երկինք հոմ է առ նոսա, որ
նշանակէ երկինք միանգամայն և աստ.) Ինքնիշխան
տէր ծին. փաստաբան և միջնորդ ժողովրդեան. և
հայր հայրենեաց ||. զայս վերջին անուն՝ի մեծաց
պոյն փառս համարին անձանց ինքնակալաց չինաց.
զի առաւել սիրելի է նոցա հայր անուանիլ հայրենեաց
և ժողովրդեան՝ որով՝ի սէր իւրեանց ձգեն զժողո-
վուրդն, քան տէր կամ իշխան, որ բռնութեամբ կոչեն ունին

նշանակ։

Մուտք կամ հասք Թիգրուհե չինաց՝ի գինին գլխոց հա-
սաքին. ՝ի գլխահարկաց, յորմէ ոչ ոք է զերծ և ոչ
խոկ մանտարինք. ՝ի մաքսից, ՝ի բաժից, որք առատ
պալատքերին սակս ծախիկ գոլոյ վճռականութեամբ չծկ
նոցա. յընչից յարքունիս առեալոց, որ յաճախս հանդի-
պին. ՝ի կապալաց, որք եղեալ կան՝ի վեր կալուածա-
ծոց, և այլ ամ՝ ընչից ժողովրդեան. և յայլ գինին
հարկաց. որք յիրաւի ծանր են. զի ասի թէ ամ՝ին
պարտապան են տալ յարքունիս ամի ամի զտասաներ-
ման ամ հատուածից և շահուց իւրեանց, զոր շա-
հին. ոչ եթէ յամին շահի հարիւր զեշ զտասան պար-
տապան է արքայի։

Վայ ասէ հայրն քօնթի եթէ չինացիք չէին կարի աշ-
խատասէրք և ձարտարք՝ի շահիլ, և երկիր նոցա չէր
այնպէս արգաւանդ, ապաքէն Թիգրուհե չինաց լի
նէր մի յաղքատ և՝ի յետին Թիգրուհեց. բայց ժրա-
ջան գոլով ժողովրդեան շահին այնչափ, զի յետ վճա-
րելոց զծանր ծանր հարկս, հնայ և ինքեանց բաւ։
Դիւրին եմն ելանակ ունի տրուհե չինաց՝ի հաւա-
քել զհարկս՝ի ժողովրդենէ. զի ամի ամի առնեն
անդ ցուցակ համօրէն տանց և ընչից նոց, նշանակեալ
հանդիսով իւրաքանչիւրոց զպարտս, զոր ունին տալ
արքայի, մի մի օրինակս բևեռեն՝ի վեր դրանց տաճ
տանց։ Եւ իւրաքանչիւր տանուտէր պարտապան է
ըստ այնմ գրուածոյ ինքնին առանց ինչ գոստանական

բերա-

բանեւոլթիե տանիլ և վճարել զնոյն գումար մանաւանդ բնաւից կամ քղքապետաց երիզ կարգի քղքաց. ապա թէ ոչ՝ ըստ ծանր ծանր պատժոյ անկանի. իսկ մանաւանդ տուրնք տան զհաշիւ ձեռապետաց. և ձեռապետք պերատոյն առեալ վճարնուս։ Ոչխար և տուանց ծախսուց թէքրուրե, զոր պարտէր ծախել՝ ի հարկատաւ հանջս, հարկք ժողովրդեան հաւասքին՝ ի դանձնաւորքուն. Թող զայն ինաս, զոր հարկապահանջ խռովին անտէն. ոչ տեսանի յայլ տրուածին։

Արդ՝ գումար բոլոր մանց տրուածք չինաց հաւասքել յամ նախակարգեալ նրաց ըստ հաշուի հօրն քօնթեայ, որ հետամուտ եղև գիտել զայն ճշմարիտ հատանէ 320 միլիոն և 600000 ասէրլին լիրէ անգլիական. որ առնէ իբր 43 միլիոն և 200000 վէնէտիկեան ոսկի դահեկան։ Արդարև մեծ է այս գումար, բայց աւ հաւանեմատուածք այնպիսի ընարձակ և բազմամարդ տէրութեան ասկաւ է. ահա մի միայն գաղղիա, որ փոքր ինչ է աւ հաւանեմատուածք չինուածոց կամ՝ ջրանց և ճանապարհաց. իսկ յատեքեսն հաւասքն՝ ի գանձնաւորքուն։

Ընդ այս և ըստ չինուորական զօրուքե կարի զօրաւոր է այս տէրութիւն. զի աւեն թէ՝ ի ժամս խաղաղութեանե, յորժամ չեզ ուսուքե երկիւղ պատճի՝ սովորական թիւ կանոնաւորեալ զօրաց նր հաւանէ 340 հազար մարդ. որք ըստ տուեալ մասին են հետեւեալք. Լոկ փէքին արքայանիստ քղքն ունի՝ ի պահպանութեանե իւր միջատարածական 160 հազար հետեւեալս սպառազինեալս տուեալովք և նետուքե. որք ունին և հրացէնս ի թօփս, զոր յեռուսալացւոց ուսան ձուլել։

Վախճան այսչափ յոգնախոսութեանս զօրաց և պահել՝ ի խաղաղութեանե պէտ. բայց զօրք չինաց ըստ վկայութեան հօրն քօնթեայ՝ աւուրս ի շուք թիքրութեանե, ի դիմամարտութեանց ըստ թշնամեաց՝ ի պատերազմի. զի սակաւ են և կանոնակ՝ ի զինուորական կրթութեանս թուրքն, մանաւանդ թէ անվարժ. ոչ միայն բնիկ չինք, այլև

սերեալքն 'ի Թաթարաց · զի և նոքա խառն ըստ ընակիլ, զնոցայն զգեցեալ ունին զվատասրտութիւն։ Եւ Թէպա 'ի սկիզբն մարտին քաջութեամբ յարձակին, այլ ոչ զօրեն տակաւ յերկար · յայն սակս արեւմտեան Թաթարքն առ ոչինչ համարին զանթիւ բազմութիւնն իւ · և ծաղր ևս առնեն, ասելով Թէ խրխինջիւն միոյ Թաթար երիվարի բաւական է շիտակել զբովանդակ հնծեալազունդն չինաց · և սակաւաթիւ զօրք հեռուստ քաջալարժք 'ի մարդս զինուորութեան կարօղ են զհազարաւորս նոցին վանել։ Զի ձարտարապետութեին զինուորական դեռ ևս անկատար է առ չինս · վասն զի հզօրագոյն ամրութիւք և պատսպարանք գլխաւոր քաղաքաց նոցա ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ հողալից պատնէշ պաշտպանել անզօր և անպիտան երկաթի հրազինուք, ի Թօփերով · և ալևտակերտ աշտարակօք։ Սակայն այժմ յետ միանալոյ չինաց ընդ Թաթարս, ջանին ուսանել երկիւղ, եթէ ոչ գուցէ 'ի զալմուխս Թաթարաց · բայց և նոցա զօրութեան այժմ սակաւ է, զի են բաժանել 'ի բազմ փոքրիկ տէրութիւնս ինքնագլուխս, որք միշտ Թշնամութիւն են ընդ միմեանս · զոր ինքնակալն չինաց գուն գործէ միշտ արծարծանել և աճեցուցանել։

Ասի Թէ Թէրութիւնն չինաց օր ըստ օրէ բազմէ զօրաց իւրոց որիշ, միս, և ձուկն առ 'ի դարման ինքեանց և ընտանեաց նոցա · և Թոյլ տուեալ է նոցա գործել և զարհեստ իւրեանց · վասն զի ոչ են միշտ զբաղեալ 'ի գործ զինուորական, այլ միայն 'ի սահմանել աւուրս ինչ ժողովին · ոմն սովորութիւն է և յայլ Թէրութիւնս, ուր գիւղականք դրեալք 'ի զինուորութիւն, միանգամ կամ երկուց յեօԹնեակի ժողովին առնել զզինուորականն կրԹութիւն · իսկ յայլ աւուրս պարապին 'ի գործս իւրեանց։

ԺԲ. Վերն Ընդ

Ա ՚ն նախանձ կրօնիկ կամ դէնիկ չինաց մեծամեծս զրկէ հայրն լուդովիկոս քօնԹի 'ի ԹուղԹն, որ առ պուիլօն կարդինալն։ Զի հաստատէ նա անդ, Թէ աղգն չինաց իբր 2000 ամօք յետ զդալոստա փրկչին մերոյ պահեաց մաքուր և անԹերի զծանօԹութիւն միոյ և ճշմարտին Ցայ · և ըստ բովանդակ ձևին ըստ այնմ ասի իմն տարազու պաշտեաց զճշմարիտն Ցած, որ կարէր լինել օրինակ և ուսուցիչ քրիստոնէից։ Եւ Թէ հօամԹի երդ ինքնակալ նր, որ ոմն 'ի վեր անդր նշանա-

նակեցաք, Թիֆրեաց 2697 ամօք յիշՂ ՚ի ՂՔՈ, կանգ-
նեաց տաճար բազմօք յիշՂ ՚ի զաւաճարն սողոմոնեան
ուր ՂՒնք պաշտէին ՂՃՄարիան ՈՃ ղոհիւք և պատա-
րագօք :

Խոկ քօվՂՆՀիօ Թոռն Նոյին հօամ Թեայ հինդեՐդ ինք-
նակալ՝ տեսեալ Թէ Մի միայն տեղի չէ բաւական ՚ի
պաշտօն զերադոյն արքայի տիեզերաց, կացոյց քա-
հանայս ՚ի ՁԵռս ՁԵռս վերակացու ԼինեԼ զոհից ,
պատուիրեր տուեալ նոցա ամ արթնուք հսկել, զի զոհ-
և պատարագք անխափան մատուսցին ՈՅ ՚ի ամ տե-
ղիս . և պաշտօնն ՈՅ կատարեսցի ամ խոնարհուԹՂ
պատկառանօք և երկիւղածուԹՂ : Եւ Թէ յայն ամ
ՃԱԿա գտան առ ՂՒնս հաւատացեալք ՃՂմարիա արքու-
ԹՂ պերճացեալք, հոգւովն ՈՅ լցեալք , և կարի խիզ
զգուշաւորք ՚ի պահպանուԹՂ կանոնաց մաքուր և ՈՂ-
սիրոյ . այնպս՝ զի զարքունՂ նոց և զսէր՝ հաստատեաց
ՃՈՃ և սքանչելւօք : Եւ Թէ ոչ ումեք յաղագս այնպս
ՃՈՒսուԹՂ առաստաձեռնեաց ՃՈՃ զպարգև բարերա-
ԹՂց և Ղնարհաց , ոՅ աղքին ՂՒնաց :

Ահա զայսոսիկ և զայլ սոցին նման բանս գրէ նա ՂՒ
նախնի ՂՒնաց ՚ի գիրս , որ կրկին անգամ տպագրե-
ցաւ ՚ի փարէս ՚ի գաղղիական բարբառ , ՈՂ յամին
1696 և 1697 տպին մակագրուԹՂ Նորագ յիշատակա-
գրուԹՂ յաղագս այժմու հանգամանաց ԷՒնաց ազգիս : Ուր
գտանի ինչ ինչ ըստ ՚ի գրոց և ըստ ումեմն ՈՂՔամիա
վկայուԹՂ սՐՅ եկեղեցւոյ : Յայն սակս գերահամ
բաւ ուսան գաղղիական եկեղեցւոյ յամի ՃՒն 1700
՚ի հոկտ. 18 ՚ի փարէս արքայանիստ ՔՂքի , ՚ի ժո-
ղովն հարիւր վեՑԱսուն ՃՈՃաբան վՔպատաց գումարե-
ցոց ՚ի հոյակապ սօրբոՂՔեանն ՁԵմարանի , յոր եր
կամեաց քՂնուԹՂ՝ հանդիսիւ հերքեաՂ գաւտապարտ-
եաց զբՂՇմնախադասուԹՂս պարոՒնակՂՂ յայն գիրս :
Եւ ՚ի վախճանի յայտ արար արքային համառօտ-
բանն , Թէ ոչ ԷՒն նՐ կամք հաստատուԹՂ զայլ ՃՒնց-
եալս , որք պարոՒնակին յայն գիրս : Եւ յիրաւի .
վՒ զի բաց ՚ի ԹղԹոց անտի , յորս ՃառՂ զկրօնից նց ,
և յայլ ԹուղԹս նՐ գտանին չափազանցուԹՂք . յորոց
սակի Ե ևայն , յորում զՒորուԹՂն ՂՒնաց գԷր ՚ի վերոյ
ՔՂ զՀՒրկ կարգ և պայման բնուՂ ամբառնայ : Ահա
՚ի ՒորուՂք (ասէ) զՀՒրկ ընԹացից երից ՃՒ անկՂՂ
՚ի ՒՒրկ ՒՒրկ

• էր այն եղանակ կառավարութ՟ն որ չեղև նուազ
• կատարեալ 'ի սկզբան անդ լինելով, քան թէ այժմ
• յետ փորձոյ և հաստատեաց իբր չորեք հազար ա-
• մաց||:

Այլ թողեալ զայսպիսի անհիմն և ինքնատեսիծ զրոյցս, ասելի է թէ ազգն չինաց յառաջ ք. զեռ կայր 'ի խաւարի կռապաշտութ՟ն ըստ օրինակի այլոց համօրէն ազանց հեթանոսաց · զի ըստ յայտնաբարբառ վկայութեց սր. գրոց հին և նոր կտակարանաց, բաց յազգէ եբրայեցւոց՝ ոչինչ այլ ազգ ողջոյն, կամ ժողովուրդ միացեալ 'ի մի մարմին հասարակութ՟ն, առ որս ոչ առաքեցան մարգարէք, դաւանեցաւ զճշմարիտն ած, և պաշտեցաւ զնա սր. պաշտամամբ: Այսոցիկ ազգ ողջոյն և ժողովուրդ, առ որս ոչ առաքեցան մարգարէք · մանաւանդ զի յայտ է 'ի նոյն սր. գրոց, թէ գտան մանաւոր անձինք ումանք, որք ծանեան զճշմարիտն ած, և սրբութ՟բ պաշտեցին զնա · որպիսի ոք մելքիսեդեկն էր, և յոբ եդովմայեցի · գուցէ և այլք ոմանք, զորս ոչ յիշատակեն սր. գիրք: Նոյնպէս յայտ է թէ նինուէացիք հեթանոսք հաւատացին 'ի ճշմարիտն ած քարոզութ՟բ յովնանու մարգարէի, և ապաշխարեցին · և առ ժամ մի պաշտեցին զնա · ուսան և զճշմարիտ հաւատս 'ի գալոց մեսիային: Իսկ առ չինացիս չեղև առաքումն մարգարէի · այսպ կացին մնացին 'ի նախկին կռապաշտութ՟ն իւրեանց: Այլ թէ զինչ պաշտէին, չէ յայտ · սակայն յօրինակէ այլոց ազանց հեթանոսաց՝ երևի թէ և նք պաշտէին զարեգակն և զլուսին ըստ պէսպէս անուամբ · որպէս պարսիկք և արաբացիք և այլք: Իսկ յետոյ եղեն 'ի նոցա զնոյն աղանդք, որոց գլխաւորքն, որք կան մինչև ցայժմ, երեք են:

Առաջինն է այն, զոր հնարեաց Լի լաոքին կամ Լաոքուն իմաստասէր չինացի · որ ըստ աւանդութ՟ն չինաց եղև փոքր մի յառաջ ք. զկոմփուցիոս: Սա գրեաց բազմ գիրս բարոյականս, յորս ուսուցանէ արհամարհել զփառս և զփարթամութ՟ն · հրաժարիլ յամէ · սիրել զառանձնութ՟ն, որ ամենևին զմիտս 'ի վերոյ ք. զերկրաւորս · և տայ թօթափել 'ի բաց զլուծ երկրաքարշ և նիւթական: Ուսոյց թէ մի միայն է էակ գերագոյն յաւիտենական կամ ած · որ թէքրէ 'ի մէջ այլոց ածոց՝ որպէս թէքր 'ի մէջ խորոց սորկաց · բայց նիւթեղէն և մարմնաւոր քարոզէր զնա: Կարծէ իմն հետամուտ եղև քիմիական արուեստի · զորոյ զգիւտ ոմանք սմա ընծայեն · այլև 'ի խնդիր փիլիսոփայա-

կան քարի. և այնդեր թէ գաանի հիւթ լինէ, որով մարթի է մարդոյ անմահանալ։ Վայ աշակերտաբ նը՛ի խնդիր լեալ այնմ հիւթոյ, եաուն զանձինս՛ի մոռնուլ. և այն աղանդ նոյ՛ի սուտ ձեռն համարիլս ծաւալեցաւ՛ի բոլոր ծն չինու, մինչև կանանց անդամ զհետ լինել այնմ առ՛ի գաանել զայն դեղ անմահութեան։ Ջկնի ժամուց այս խնամատարեր էանց՛ի թիւս ածոց չինաց, զոր մինչև ցայսօր պաշտեն ածալ ին պաշտամամբ. որում կառուցանեն և տաճարս։ Երկրորդ աղանդ նոյ է այն, զոր ուսոյց կոնփուտիոս դերահոչակ փիլիսոփայ չինաց, որ հիմնի՛ի բնական լոյս բանի, կամ է նոյն իսկ բնական օրէնք։ Սա՛ի դերս իւր հաստատուն զգոյուն միոյ ոյ. զոր ասէ լինել էակ դերագոյն, ամենակատար, և սկիզբն և արմատ ամի։ Եւ ևս թէ բանն մեր է ածանցուն լինի կամ հաղորդուլ ածուէ. որոյ դերագոյն օրէնք է համաձայնուլ բնուէ ընդ բանի. և այն ամ՛ի կեանս մարդկան՝ որ հնազանդ այսոց երկուց սկզբանց կամ կատարեցաց, ըստ բնուէ և լուսոյ բանի, ոչ գոյ չերկինից. երկինք ասէլով խնամոյ զնածս. վն զի՛ի բարեբաս չէ նաց չէք բաւ լինչ սեփական ոյ։ Սա ոչ պատմեն՝ ծնաւ՛ի քանեծն նհնդ՛ի զարմէ հօամ թեայ լինքնաշ կալին իբր 600 ամօք յառջ քրս. և՛ի մանկուէ էա զանձն յուսուցին փիլիսոփայուէ, ուսնդ բարոյակա նի. գրեաց բնմ դերս բարոյականս. յորոց ոմանք կորեան, և ոմանք կան մինչև ցայժմ. և աշակերտեաց զբնմն՛ի չինաց. բայց ոչ երբեք քարոզեաց զանձն մարդարէ կամ առաքնչ կամ ոք առ՛ի պաշտօն ընտունել՛ի ժողովրդենե։ Մեռաւ հնչ ամաց. ընդ որ սուտ մեծ էաւ համօրէն ծն չինաց. և՛ի յիշատակ նը, ինքնակալք կալք չինաց յամ նհնդա կառուցին տապարանս, կամ ընդ առեղոյ ոմանց տաճարս. ուր ամ ամ՛ի սահմանել աւուրս ինչ ժողովին դրադէտք և խնամատունք առնել զբնշատակ նը և ընծայել նմա զպատիւ կամ զպաշտօն իմն. ի ձոհատ այնը տապարանիդ կամ տաճարն դրնչ կոյ դբնատդրովք այսպիսի վերտառուէ։ Մեծի ուսուցչի, և նախատապատու վնտոյ, առաջ քինուդ և սնչ, այնմ՝ որ ուսոյց ինքնակալաց և

• թագաւորաց ||։

Յայսմանէ պնձառս առեալ՝ առացին ոմանք թէ չինք ածային պաշտօն ընծայեն կոնփուտիոսի. ուստի և ունին զնա իբր մի՛ի ջնծոց իւրեանց։ Բայց այլք հաստատեն և ասեն՝ թէ այն չինուճածք ոչ են առ ձարք կամ աղօթատուղիք, այլ ձեմարանք խնամատարք

բաց • և պատիճն և պաշտօնն զոր անդ ընծայեն կօն-
փուտիոսի՝ ոչ է ներքոյծուել կրօնի , այլ միայն քա-
ղաքական իմն պաշտօն , զոր սովորութիւն է ընծայել
մեծի ուժիք , կամ երախտաւորի հայրենեաց • որպիսի
է կօնփուտիոս առ նոսա • այլ կրօնն , զոր ուսոյց նա՝
այժմ խափան բարձեալ է , կամ առհասարակ մնացեալ •
վասն զի այժմ համօրէն չինացիք կամ դէլոսլին անդա-
նին , և կամ կռապաշտ ։

Յակէրդ աղանդն , որ է հնոյ կրօն չինաց՝ է նոյն
իսկ դեռն դիսէպայ՝ ի բէլմ ձիկաց մուծեալ անդր , և
հաստատակեաց արմատացեալ ։ Սակ պաշտեն զՓօ կամ
Փօհ չոյծն • որ լը հօրն քօնֆեւսյ է Լա չոյծն դիսէ-
դաց և Թաֆաբաց ։ Բաց՝ի սմանէ ունին և այլ ան-
համար կուռս մեծամեծս և մանուսնս ոչ միայն՝ի մե-
հեանս , այլև՝ի տունս , ՚ի նաւս , և յամէն անկիւնս
փողոցաց ։ Յամէն կուռս չինաց երեք են դէմսաւորք •
Ջառաչինն կոչեն Բադին անմահուէ • որ է դրոշել
մարդակերպ հսկայաձև և մեծափոր բազուկ ծնկնա-
ծալ ։ Ջերկդն կոչեն Բադին հեշտուէց • որ նոյնպես
հսկայաձև է • զի բարձրուն նմի է քսան ոտնաչափ ։
Յակ զերդն՝ զոր սովորաբար ըլ մէջ երկոցունց սո-
կանդնեն՚ի մեհեանս , կոչեն Լանկ արքայ • բարձ-
րութիւն նմի է երեսուն ոտնաչափ • և՚ի գլուխն ունի
պսակ ոսկի ։ Բաց՚ի մարդակերպ կուռց , ունին և
ուրուճական դրօշէլս անասնոց • որ կապկաց , փղաց ,
վիշապաց և՚ն , զորս պաշտեն ազգային պաշտամամբ •
դուցէ՝ ասէ հայրն քօնֆի , ըլ պատրուակաւ , թէ Փօ
ցոյծն փոխակերպել ևս յայն անասունս ։

Բայց այնչափ է խելագարուն նոցա յայսմ մասին , զի
զնոյն կուռս զոր նոքա զնծ պաշտեն , երբեմն՚ի յե-
տին անարգուն արկանեն ։ Կանգի պատմի թէ յոր-
ժամ խնդրեն ինչ՚ի նոցանէ , եթէ երկարեսցի կատա-
րումն խնդրուածոց նոցա , այնուհետև փոխել
զպաշտօնն յանարգուել և՚ի նախատինս , ականջին
հայհոյել և նզովել զկուռսն • * Ա՞վ դու ապերախտ
• (ասեն՚) այսպես հատուցանես ծնոյցէդ մերոց• ահա
• բնակեցուցաք զքեզ՚ի հոյակապ տաճարի , և զօր-
• հանապազ մատուցանեմք քեզ առատապէս ուռ-
• ճիկս կերակրոյ և խունկս • իսկ դու յետ այսր ամե-
• անտես առնես զմեզ՚ի կարիս մեր ։ Եւ այսու ոչ
չատացեալ , երբեմն պարան ևս արկեալ՚ի պարանոց
կռոցն , ընկենուն՚ի վայր , և ըլ քարշ ածել ըլ փողոց
ձգձգեն՚ի ոտիցն և յայլբևս ։

Յակ եթէ դէպ լինի յայնժամ ըլ բերման իմն հատա-
նել

նել խնդրուածոց իւրեանց. վկընկի առնուն զդրօշ-եալն լուծման և մաքրեն, և մեծաւ հանդիսիւ տար-եալ անդրէն 'ի տաճարն, դնեն 'ի տեղի իւրեանց. և անկեալ առաջի նր երկրպագանեն, և պէսպէս պատճառանս կցկցելով, ներեալ առնեն զանձինս:

* Գիտես' (ասեն,) զի մեք մարդ իկ եմք կարծամիտք.
• առաւել քը զոր պարտն էր շատապէսցաք. այլ մեղան
• 'ի քէն է. զի չէր պարտ և քեզ այսչափ ծանրա-
• լուր լինել, և տալ մեզ այսչափ ժամս աղաչել ըզ-
• քեզ: Ո՛չ լուէր քեզ վաղագոյն կատարել զխնդր-
• ուածս մեր. որով զերծուցեալ էիր զքեզ յայսչափ
• անարգանաց: Այժմ եղելոյն չիք հնար. ահա խոս-
• տանամք վերստին ոսկեզօծել զքեզ. բայց ը ա-
• յն պայմանաւ, զի մոռասցիս, զոր ինչ արարաք
• քեզ ||:

Երբեմն ևս աքսորեն 'ի թգրութէ իւրեանց զոմանս 'ի կռոց անտի իբր տկարս և անպիտանս: Պատմէ նա ինքն հայրն քօնթի, թէ ուր չինացի յետ ըերկար ժմս մատուցանելոյ զսխս և պտուղս դրօշելոյ միոյ խնդրելով օգնութն 'ի նմէ. և յետ բաշխելոյ քրմաց նր առատ տուրս ողորմութ, որք մեծացուցանէին զկարողութն դրօշելոյն. և երաշխաւորէին ևս թէ ան-տարակոյս ունի նա կատարել զխնդրուածս նր. իբ-րև ետես այրն զի խաբեցաւ 'ի յուսոյ, գնացեալ ամբաստան եղև առ դատաւոր տեղւոյն զդրօշելոյն և զքրմաց: Իսկ դատաւորն քննեալ զիրս, զդրօշեալն դատապարտեաց 'ի մշտնջենաւոր աքսորանս իբր ան-պիտան ամենևին թգրութէ իւրեանց. և զտաճար նր ետ հիմնայատակ առնել. իսկ զքուրմսն պատժեաց խստութբ: Այսչափ է անմտութն չինաց 'ի մասին կրօ-նի ը պատմելոյ հօրն քօնթեայ:

Քուրմք' զորս չինացիք Պօնց կոչեն ըղմ են յայժ ը ամ' տեղիս. ը ասելոյ ոմանց մինչև 935000. որք են վէպաք և ուսուցիչք ժողովրդեան. և անդադար քա-րոզեն և հաստատեն 'ի միտս նց զանօտի զգիւական պաշտամունս կռոց. և զվէպութիւն մոլար աղանդոյն: Ընդունին զհանդերձեալ հատուցումն բարեաց և չա-րի. յայն սակս սակս քարոզեն ժողովրդեան, ասե-լով: Մատուցէք նուէրս հոգւոց նախնեաց ձերոց, և օգնեցէք նց 'ի կարիս նց. ապա թէ ոչ' զլինի մահ-ուան ձերոյ խաւուք տանջեսջիք մշտնջենական իմն և անըհատ հոգեփոխութի յանարգ և 'ի զազրատի մարմինս մտանելով. քզի և առ չինս այս հոգեփո-խութէ աղանդ հաստատեալ կայ. Ոմանք ևս 'ի քրմաց

անոն զրկենուն զկերպարանս սպասկնարողն վա մե
զայց Ժղկեդեան. արկանեն մեծամեծ շղթայս 'ի պա
յանոցս. և այնպես շրջելով ընթացս, քարամբ կո
ծեն զդլուխս. ցեռեն զմարմինս, և զայլ սոցին նման
դժնդակ գործս գործեն։ Այլ ընդ մեծի մասին բնակին
առ ընթեր մեհենաց, որք սովորաբար են 'ի բացէ ար
տաքոյ շինից. ուր ունին վանս և նորընծայարանս.
յորս ընկալեալ զնորեկ պատանիս, մարզեն զնս 'ի
ձգունս անտանելիս առ ձիկ մի. ապա տարեալ ա
ռաջի սեղանոյ գրօշելոյ, բիշմ հանդիսիւս զգեցու
ցանեն նմա զգեստս քրմի. և յաւարտիլ հանդիսին
նորընծայն առնէ ճաշ համօրէն քրմաց, որք առաջի
կայ գտանին 'ի հանդիսի անդ. և զի յամի ցուցցէ
յիմարեալն նց, 'ի վախճան ճաշին արբենան ամ
քին և մոլեգնին, և այնպես վճարեն զհանդէս խաբեանց։
Բայց յայսց երից գլխաւոր աղանդից են անդ և զե
ւասպաշտք. որք երկիրպագանեն չար ոգւոց, և մո
լեալ են զհետ կախարդութեանց և հմայութեանց։ Եւ ևս
մահմետականք, որք առաւել ք 600 ամք են, զի
կեան անդ խաղաղութ. գուցէ լցեն 'ի թաթարաց.
Այլ և հրեայք, զորոց ասի թէ իբր երկերիւր ամք
յիջ ք զգալոսա փրկչին մերոյ գնացին անդր։
Բազմակնութին թոյլ տուեալ է առ չինս. բայց քզի
սովորութ է անդ գնալ զալիկն, նմին իրի աղքատք
սովորաբար մի միայն կին առնուն. իսկ մեծատունք
ըստ փեսայն՝ առնուն զբազմութի կանանց, այլ 'ի բազմու
թէ անոն մինն է միայն օրինաւոր կին. իսկ այլք են
իբրև հարճք. սակայն որդիք ծնեալք 'ի նոցէ՝ ճանաչ
չեն ինքեանց մայր զօրինաւոր կին հօր իւրեանց. և
մտանեն 'ի ժառանգութի հօրն, ոչ զայլ օրինաւոր
որդիս։ Նոյնպես և ինքնակալն ըստ ասելոյ ոմանց՝ ու
նի մի միայն օրինաւոր կին, որ է Թագուհի. և ըստ
այլոց՝ երիս. իսկ բազմութ հարճիցն բաժանեալ են
'ի վեց դասս. և ամրափակեալ պահին յառանձին
քնակարանս զօրէն գերեաց 'ի մշանջենաւոր կալանս
դատապարտելոց։ Վայ լաւագոյն է յոյժ վճռակ կա
նանց աղքատաց՝ ք զհետ ծատունցն. զի նք աղատ են
և կարեն երթալ ուր և կամին. իսկ մեծատունքն ոչ։
Օրէնք չինաց ոչ տան թոյլ առնուլ հարճս, բայց
միայն մանտարինաց. և այնոցիկ, որք մինչև 'ի քա
ռասնամեան հասակ ոչ ունէին որդիս. այն զի պա
տիժք ևս սահմանեալ կան յօրէնս նց, այնոցիկ՝ որք
զանցանէին զայսու օրինօք. սակայն այժմ ոչ ևս պա
հին այն օրէնք, զի որք միանգամ կարօղ են՝ առնուն

հար-

հարձան որջափ և կամին։ Զնք առ նոյն մասնաւոր լինէ օրինք ՚ի վէր մերձաւորութեանէ արենակցութեանէ մնուիդ ՚ի մեր կողմանէ. բայց ՚ի մէջ առաջնոյ ասելոյն, այլև երկրորդի ՚ի հօր կողմանէ ոչ երբէք առնեն ա մուսնութիւն։

՚ի մատաղատունկ հասակի ամուսնացուցանեն զդուստ տեառն իւրեանց, յորժամ հասանի ամաց. իսկ զպատանեսն իբր ՚ի բիւրմն քսան ամաց. երբեմն և յօրօրոցի, այլև յարգանդի իսկ մարդն խօսին զնո միմեանց. ենթադրեալ թէ մինն արու ծնցի և միւսն էգ. և զնոսա քան հարմնախօսութեանէ կատարեն ծնօղք և պատճառք։ Ա՛ւ չինս՝ դատերբք են իբր մանն ընչից վաճառելի և բաց ծնողաց իւրեանց. զի ոչ միայն ոչ տան նմ օ ժիտս՝ բայց ՚ի հանդերձից հարսանեաց. այլ ըստ կիւրինն՝ վաճառեն զնոսա. առեալ գրամս ՚ի դնն նոյ յաւէտ և նուազ ըստ որում սակ արկանեն ըստ միմեանս երկու ըին կողմանք։ Մեծագոյն խորհուրդս զաւուրս ըստ հարանեաց. քննեն զամիս և զօր և զժամ ծննդեան փեսային և հարսին. հարցանեն միշտ ցգուբամ, որք ըստ մեծի մասին մոգ են և հմայք. և ըստ խորհրդոց նոյ չա նան առնել զնոսա, զի մի չարեաց ինչ դիպեսցին։ Այսպ ամուսնութեանէ առ նոն ըստ ինքեան և անլուծանել լի. բայց ՚ի դիպուածս ինչ օրինք նոյ թոյլ տան արձակել զկանայս. որոց դիմաւորքն են։ Եթէ ընտանի կինն, յայնժամ այրն կարօղ է և վաճառել զնա ոսա և ևս. այլ այսպիսի դիպուածք ոչ ուրեմն հանդիպին. սակս մեծի զգուշութեանէ, զոր ունին ՚ի վէր կանանց։ Եթէ անհաշտ առնէրուն ծագեսցի ՚ի մէջ առն և կնոջ, մինչև այնուհետև անհնարին լինել խաղաղութեան բնակել նոյ ըստ միմեանս, բայց յայնժամ բաժանութեան պարտի լինել հաւանութեանէ երկոցունց։ Եթէ ամուլ ևս կինն յետ քանի մի ամաց զինի ամուսնութեանէ։ Եթէ անհնազանդ ևս սկեսրայրն և սկեսրն իւրոյ, և լեզուաբար և խռովարար, մինչև անհանդուրժելի լինել ընտանեաց։ Եթէ գողանայ կին գայր վատնէ զինչս տանն։ Եթէ ախտացի զախտ փոխադրական, որ զախտ եղելիանգական, այն է ֆռէնիկ ուլուզու կիմ բոր լէն, որոյ բժշկութեան անկարելի ևս է, կիմ յոյժ դժուարին։ Յայնժամ եթէ կինն ինքնին թողեալ զայրն՝ և առանց հրամանի նորա մեկնեսցի ՚ի նմ, անկանի ըստ պատժոյ հարեալ հարուածոց գաւազանի. և յայնժամ կարօղ է այր նոր վաճառել զնա այնմ, որ առաւել դնն տացէ նմ, կիմ զի ոսամկօրէն ասացից՝ մէզաթով ծախել։

Թոյլ տան ծնողաց 'ի բաց ընկենուլ զորդիս, կամ վաճառել 'ի գերութի. յորժամ բազում են, և առ աղքատութե ոչ կարեն պահել զնս. բազում անգամ և հեղձուցանեն իսկ. ակնունելով թէ հոգիք նց փոխադրեալ յայլ մարմին, թերևս բարեբաստագոյն վիճակի դիպեսցին. զի ոմն 'ի վերոյ ասացաք՝ ունին զաղանդ հոգեփոխութե. հաւատալով թէ հոգիք յետ մահու փոխին 'ի մարմնոյ 'ի մարմին: Այսչափ ինչ վս այսր. արդ ասասցուք ինչ և վս խնամոց նց 'ի վր մեռելոց:

Արգելեալ է առ չինս թաղել զմեռեալս 'ի մէջ շրջափակ պարսպաց քղքին, նոյնպս և մուծանել 'ի քաղաք զդի մեռելոյ ուրուք արտաքոյ քղքի՝ թէպէտ և 'ի մեծատանց որ իցէ: Վս հորկ ժողովրդեան են արտաքոյ քղքաց սահմանեալ տեղիք գերեզմանաց, ուր թաղին անխտիր ամէն. իսկ իշխանք և մեծատունք ունին առանձին դամբարանս նոյնպս արտաքոյ քղքաց յանշէն և յամայի վայրս 'ի վր բնական կամ արուեստակերտ բլրոց. զի թէ ուրեք չիցէ բլուր, կուտեն հող բազում և առնեն բլրակ: Դամբարանք նց են մեծաշէն, որք բերեն զնմանութե տան, կամ փոքրիկ պալատի, և ունին երիս դրունս կամ կամարս. մի մեծ 'ի միջի, և երկու փոքունս աստի և անտի: 'Ի ներքս 'ի դամբարանի անդ՝ է սեղան 'ի կճոյ կանգնեալ 'ի վր գերեզմանի մեռելոյն. յորոյ վր 'ի հանդիսի աւուրս ինչ տարւոյն որդիք և ազգականք և բարեկամք մեռելոյն եկեալ լուցանեն մոմեղէնս. և այրեն նոյնպս ոսկեզօծ թղթեղէն պատկերս մարդոյ և անասնոց. և բազում անգամ անկեալ 'ի վր երեսաց երկիրպագանեն նց. և ապա առնեն անդ սեղան մեծահաց 'ի յիշատակ մեռելոյն, ուտեն և ըմպեն և հեղուն յերկիր գինի: Առնովին սեղանով կանգնեն և մահարձան և 'ի վերայ նր գրեն զերևելի երևելի գործս մեռելոյն: Ոմանք և 'ի տան իւրեանց կառուցանեն այնպիսի սեղան, և գրեն 'ի վր նր զանուն հօր և հաւու իւրեանց. և անդ կատարեն զնմ նախատացեալ պաշտամունս մեռելոց: Իսկ իշխանազունք, որք ունին բաւական կարողութի, տաճարս ևս կանգնեն 'ի պատիւ և 'ի յիշատակ նախնեաց իւրեանց, որոց և զոհս մատուցանեն:

Այս սովորութի, որ ոմանց թուեցաւ իբր ազգ ինչ կռապաշտութե, այնպս արմատացեալ է առ նս, զի քարոզիչք աւետարանին թէպէտ բազմս աշխատեցան, սակայն ոչ կարացին զհաւատացեալսն 'ի քն հրաժարեցուցանել անտի. վն հարկեցան թոյլ տալ

այնմ

ոյնմ իբր անձնաս լինչ սովորուե, համարելով զայն իբր ջղքական իմն պաշտօն և մեծարանս ընծայել
նախնեաց իւրեանց :

Յորժամ ոք 'ի մեծատանց մեռանի, որդի նր վաղվաղակի դրով ազդ առնէ ամ ազգականաց և բարեկամաց զմահ հօր իւրոյ . և նց ժողովեալ, լռեմանն զմեռեալն և ծխեն նմա խունկս անուշունս . և ապա զգեցուցեն նմա զլաւագոյն հանդերձս նր , բազմեցուցանեն յաթոռ , և սկսանին կոծ առնուլ 'ի վր նր . նախ կանայքն և հարճք նր անկեն 'ի վր երեսաց առաջի նր , բզմ անգամ երկիրպագանեն նմ, և աշխարեն աղիողորմ ձայնիւ . ապա որդիք և այլ ամ ընտանիք նց . յետոյ ազգականք և բարեկամք : Յաւուր երրորդի դնեն զդի մեռելոյն 'ի տապանի կաղմելոյ 'ի մեծագին ինչ փայտէ . և ծեփեն զբոլոր տապանն թանձր կպրով . զի ժահահոտութիւն դիոյն մի ելցէ արտաքս . և տարեալ հանդուցանեն 'ի վր սեղանոյ , զոր նորոգ կառուցանեն 'ի միում 'ի մեծագոյն սենեկաց տանն , զորոյ զորմունս պատեն սպիտակ պաստառաւ . զի սպիտակ գոյնն առ նս է նշանակ սգոյ : Եւ աւուրս չորս կմ հինգ ազգականք և բարեկամք նր 'ի սահմանեն ժամս եկեալ՝ ունելով զգեցեալ հանդերձս սպիտակս , բզմ անգամ ծունր կրկնեն նմ, և անկեն 'ի վր երեսաց որպէս առնուն 'ի վր նր . զնոյն առնեն է նմ և ընտանիք մեռելոյն և 'ի վր սեղանոյն ծխեն պէսպէս խունկս , անուշունս , լուցանեն մոմեղէնս . այրեն ոսկեզօծ թուղթս և մետաքսեայ կերպաս , կարծելով թէ այն իրք սպասնի եղիցին մեռելոյն 'ի հանդերձեալ ծի :

Յաւուրսն յայնոսիկ պահ և քուրձք , և երգեն անդ ողբաձայն . և 'ի հասանիլ գիշերոյ բազմին ուտել և ըմպել առատապէս 'ի տան մեռելոյն . վս զի յայն աւուրս միշտ պատրաստեն կայ անդ սեղան մեծահաց : Ամենք յորդւոց առ սաստկագոյն աղէտից և ցաւոց , զոր ունին վս մահու հօր իւրեանց , պահեն զդի նր 'ի տան մինչև ցերիս և ցչորս ամս ամփոփակեն 'ի տապանի , յորմէ ոչ բուրէ ժահահոտուն . զի ոպ ասացաք ծեփեալ է կպրով առհնրկ . և աւուրս հարկիւր ոչ նինջեն 'ի սովորական մահիճս իւրեանց , այլ 'ի գետնի 'ի վր միոյ փսիաթի առ տապանաւ հօրն . և ընդ այն աւուրս հրաժարին 'ի մսոյ և 'ի
գինւոյ :

Իսկ յաւուր՝ յորում հանդերձեն թաղել զմեռեալն , դարձեալ ժողովին 'ի տուն նր ազգականք և

բարեկամք զգեցեալ հանդերձս սպիտակս. և ը՟ առաջնոյ օրինակի այրեն ոսկեզօծ Թուղթս 'ի վ՟ր տապանի ն՟ր. և մի առ մի անկեալ յերկիր, հարկանեն զճակատ 'ի գետին բզմ՟ անգամ. զնոյն առնէ ը՟ նմ՟ և որդի մեռելոյն մինչև փասատակաբեկ լինել յերկար և 'ի բազմապատիկ գետնատարածութեց : Իբրև կատարեն զնմ՟, զոր ինչ սովորութիւն է առնել 'ի տան, սկսանի Թափոր Թաղման : Նախ երթան ընտանիք և ծառայք մեռելոյն ունելով 'ի ձեռս՝ ոմանք Թղթեղէն պատկերս արանց և կանանց և գերեաց և ազգի ազգի գազանաց, այլք բերդս և մարտկոցս նոյնպէս Թղթեղէնս. կէսք վառել՟ մոմեղէնս և խնկանոցս լի խնկօք, ոմանք ևս տանին սեղան բարելից. յորոյ վ՟ր եդել՟ կան և ազգի ազգի խունկք անուշունք : Զկնի ս՟ց երթան քուրմք, որք հնչեցուցանեն պէսպէս նուագարանս, ո՟ր Թմբուկ, սրինկ են ողբաձայն՝ այլ անարմնեստ ամենևին, և ոմանք 'ի նչէ տանին դրօշ բոժոժաւորս. այլք սեղան զոհի չինեալ 'ի պատիւ մեռելոյն : Ապա գայ դի մեռելոյն բարձեալ յարանց բազմաց, և ծածկեալ սպիտակ սաղնեգործ մետաքսեայ կերպասիւ. ունելով 'ի վ՟ր և հովանի : Զկնի դագաղայն երթան որդիք ն՟ր և ազգականք սուր և Թախծագին դիմօք, և երբ լուծեալք և վհատեալք 'ի սաստկութէ ցաւոց յեցել՟ք 'ի գաւազանս. ապա կանայք և դստերք մեռելոյն և հարճք ն՟ր նստեալ 'ի դահաւորակս ծածկել՟ս սպիտակ կերպասիւք. որք ողբս առեալ բարձրաձայն աշխարեն զմեռեալն՝ ունելով ը՟ ինքեանս և կանայս եղերականս :

Քամանել՟ 'ի տեղի գերեզմանին, նոյնժամայն կազմեն սեղան մեծահաց, և այր մի զգեցեալ սպիտակ հանդերձս, և եդեալ զմի ձեռն 'ի վ՟ր միոյ անկեան սեղանոյ ծամածռէ և խանգարէ զերեսս, Թիւրէ և Թեքթեքէ զմ՟մ անդամս մարմնոյ. ծուրեցուցանէ լորձունս. բաղխէ զոգն ձեռամբ. առնէ և այլ այսպիսիս՝ զօրէն դիւահար մոլեգնելոց. ապա յերկիր անկեալ մնայ անդ անշարժ առ վայր մի իբր 'ի հիացման. և յանկարծուստ իմն յարուցեալ, գրէ 'ի վ՟ր կարմիր Թղթոյ բառս ինչ. զոր հանդերձ այրեն 'ի վ՟ր տապանին, ը՟ նմին և զվերոյգրեալ Թղթեղէն պատկերս և բերդս. զի կարծեն Թէ այն պատկերք այրեցել՟ք, 'ի հանդերձել՟ն կեին փոխին յիրս, զորս յանդիման առնեն. ո՟ր պատկեր մարդոյ 'ի մարդ ճշմարիտ, առիւծուն յառիւծ, բերդին 'ի բերդ : Ապա Թաղեալ 'ի հող զմեռեալն, բարեկամք և ազ-

գա-

գականք նը և քուրմք բազմին ուտել և ըմպել. և յարուցեալ վերասին սկսանին զնախագրեալ գեռնաստարածուելս և ծնրադրուելս, տալով զվերջին հրաժարական ողջոյն մեռելոյն. և դառնան ՚ի տուն արբեալք և յափրացեալք։

Ժամանակ սգոյ չինաց ձգի ըստ սմն երիս. և յիւրաքանչիւր սմին պէսպէս հանդերձս զգենուն. յաղագնուելն ՚ի խոշորանիւթ ոպիատակ կոտաւոյ, այլ հին և հարկատուն, ունելով առ սեռամբ ջոճան գօտի. խակ ՚ի գլուխս սեաւ գլխարկ. յերիգդուելն նոյնպէս ՚ի կոտաւոյ, այլ փոքր մի նրբագոյն. խակ յերիգդուելն կարօղ են և մետաքսեայս զգենուլ, այլ սպիտակ, և ոչ յայլ գոյն։ Եւ ըստ սմն երիս սմն իշխանք ոչ կարեն վարել զգործ իշխանուե և պաշտօնեան իւրեանց. և ոչ՚ի հրապարակական խրախուճս և՚ի խաղս երևիլ. նոյնպէս և հանապազ մեռելոյն ըստ սմն սմս ոչ կարեն անդրկն սմանանալ։ Յետի պարտական են երևեցուցանել զանձինս սգաւորս ՚ի դէմս ՚ի զգեստս ՚ի խօսս. և մինչև ցսահմանել ինչ ձեռք ոչ կարեն ելանել ՚ի հրապարակ. և զինի այնորիկ եթէ հարկ լինի ուրեք երթալ, գահաւորակօք գնան մինչև ցերիս սմս։ Բայց սուգ առն վիւ կնոջ ոչ է այսչափ երկար, այլ սմ մի և եթէ. նոյնչափ է վիւ եղբօր։ Այլ արհեստաւորք և մշակք ազատ են յայսպիսի օրինաց խիստ և երկարատև սգոյ։

Քրիստոնէական կրօնն ևս ՚ի վաղնջուց ձեռաց է հաս յՃն էինաց. ոչ միաբան հաստատեն երևելի մատենագիրք յունաց լատինացւոց և ասորւոց. այլ թէ երբ, և յումմէ զառաջինն քարոզեցաւ անդ, անյայտ է և անստոյգ։ Ոմանք ասեն թէ նը առաքեալն Թովմաս ՚ի հնդկաց Ճէհանց և՚ի չին. և անդ ևս քարոզեաց զաւետարանն քրի. և ղբձմն ՚ի բնակչաց նր դարձոյց ՚ի քր։ Այլ այս կարծիք չունի հաստատուն լինչ հիմն. ոչ ըստարձակ ցուցանէ ասսեման վկայուբ բազմաց մատենագրաց, ՚ի մատենադր՚՚ արձևել, հատ ը. մասն ա. Թզթահմբ 518. ՚ի տպագր. հռովմայ։ Այլք բ՚ի՛ք հաստատեն Թէ կրօնն քրիստոնէական զառաջինն յասորւոց ներստորականաց մուծաւ ատ չինս յամի տն մերոյ 636 յաւուրս յեսուեաբոսի գադաղացւոյ ներստորական պատրիարգի. զի յիշ ը զայն չինք բնաւ ուրեք յիշատակուն լինչ վ

քրիստոնէութենէ չինաց։

Եւ զայս հաստատեն և այնու, զի ՚ի 1625 մերձ ՚ի ախուրեան կիս սիկանֆու գչնաւոր քղք չենսեայ նա-

հանդէ ՚ի փորձէն ՚ի հինն տան միոյ, գտաւ տախտակ մարմարիոնեայ։ յորում բաց յայլոց բանից գրեալ կայր և այս, թէ ՚ի 636 հասին ՚ի չին քարոզք աւետարանին։ վա՛ այնը քարի ունելիք ընդակապոյն խօսիլ ՚ի տաորագրուե սիուական ՚ըղձի, ուր և գտաւ։ Սակայն են ոմանք, որք հաստատեն թէ և յա՛ղ ՚ը զայնելիք նեստորական աղանդոյ, զոր ՚ըրխստ նէուե ՚ի չին։ Յայտնեի ոմանք հաւանական համարին, թէ ՚ի հնդկաց հաւատացելոց ՚ի՛ք քարոզուե այլ առաքելոյն Թովմայի՝ զառաջինն մուծաւ ՚ըրիստոնէական կրօնն առ չինս։ վա՛յ չէ ինչ անդէպ աւետն զայն Թովմայ կոչել առաքել և վիպատ հնդկաց և չինաց։ զի հնդկաց անձամբ քարոզեաց ՚ըզի՛, իսկ չինաց ՚ի ձեռն աշակերտաց իւրոց։

Ապա ՚ի 1245 ՚ի ՟ը՟ ենոսվկենտիոսէ առաքեցան ՚ի Թաթարաստան և ՚ի չին քարոզիչք աւետարանին յերկուց կարգաց ՟ը՟ սրբոյն Ֆրանչիսկոսէ և սրբոյն դոմինիկոսէ։ որք գտին ՚ի Թաթարաստան և ՚ի չին նեստորական բազումս, յորոց ոչ սակաւս դարձուցին յուղղափառ հաւատս, ոմ՛ք և զոմանս ՚ի Թաթարաց և ՚ի չինաց։ Յետոյ դարձեալ պապն ՟ը՟ նիկողայոս ՚ի 1278 առաքեաց քարոզիչս ՚ի կարգէ սրբոյն Ֆրանչիսկոսի առ քօլպայոս ինքնակալ Թաթարաց և չինաց։ Նոյնպէս և նիկողայոս ՟ը՟ ՚ի 1289 առաքեաց անդր այլևս քարոզիչս։ յորս երևելի էր Հայրն յովհաննէս ՚ի Մօնտիկոռնօ ՚ի կարգէ սրբոյն Ֆրանչիսկոսի, որ ըստ որում ցուցանէ ՚ի Թուղթս իւր, զոր գրեաց առ ընչն անձինս, բազմ ըստ ունելոյն եգիտ առաջի ինքնակալին չինաց։ և զրկեաց ՚ի Թաթարաց և ՚ի չինաց դարձոյց ՚ի՛ք։ Վա՛ յայնմիսիկ ՚ի 1307 կղեմէս ՟ը՟ առաքեաց եօթն եպսկոպոսս ձեռնադրել զյովհաննէս արքեպս վէքբինու։ Թէպէտ յեօթանց անտի երեք ևեթ ողջանգամ հասին ՚ի չին։ որոց անուանք են գերարդոս, պերեգրինոս, և անդրէաս պերուսիացի։ որք և ՚ի 1308 ձեռնադրեցին զյովհաննէս։ որոյ բազմ ևամաստուաբ և արքունաբ հովուեալ զայն նորածաւիկ եկեղեցի ըստ ամս 25, մեռաւ ՚ի 1333։ և ՚ի տեղի նո՛ր պապն յովհաննէս իբ՛ կացոյց արքեպս վէքբինու զնեկողայոս։ Յաւուրս սո՛ր, որ ՚ի 1338 ինքնակալն Թաթարաց, որ տիրէր և չինաց Ծի հրեշտակս առաքեաց առ քենեդիկտոս ԺԲ՛, որ զայնու Ժամաւ նստեր յաւետին։ որ և մեծապէս պատուեալ զնո՛ա, և բազմ պարգեւօք Ճոխացուցեալ արձակեաց։ ապա և ինքն ՚ի գիմաց իւրոց առաքեաց առ ինքնակալն չորս միանձն

ձուն

ձուննա ՚ի կարգէ սէյն Ֆրանչիսկոսի • այլ թէ զի՞նչ գործեցին նոքա անդ, ոչ յիշատակի ուրեք։

Յայսմ ամի, զոր ըստ ձարձակ գրէ ասսեմանն ՚ի մատենագրի՚՚ արևելէ, հատ ի• մանն ու, յայտնի երևի, թէ ցօրըսափ Ե վինայ էր ըստ ուրուք ինքնակալաց Թաթարաց, քրիստոնէութեն ծաղկեցաւ ոչ միայն ՚ի Թաթարաստան, այլև ՚ի չին • և քրիստոնեայք յայտնի և հրապարակաւ կատարէին զուղղադաւան պաշտաւնս իւրեանց, ունելով եկեղեցիս և եպատուն • վճռ ըն բաց ՚ի յովհաննու արքեպսկ, որ նստէր ՚ի փեքին, նաև այն երիք եպատուն, որք վնա ձեռնադրեցին, վարեցին զեպատական իշխանութիւն միմեանց վրնի ՚ի քանիցն ծովէրեբայ քաղքի • ուր ոչ գրէ նա ինքն անդրէնաւ պերսուխայի մի յերից եպատց անուն, այլ կին մի մեծատուն յաղդէս հայոց ծախիւք իւրովք եաւ կառուցանել եկեղեցի մեծ և գեղեցիկ • զոր յովհաննէս արքեպս ըստ կանոնց նորին ակնոյ՝ արար եպատս նիստ• ուր ուրեք նախայիշատակէ եպատունքն նստան վրնի միմեանց։

Ասէ յամին 1369 զօրացեալ չինաց Թոխտափեցին ըզ լուծ Թաթարաց, վանեալ զնո խաստատ յՏէ իւրեանց• ըստ նոսին և զեպատունս և զքահնայս եւրոպացիս և զայլ քրիստոնեայս հալածեցին անտի • նոյնպս և նեստորականք, յորոց բազմք գտանէին անդ յայնժամ, զմին զակ հալածանս կրեցին ՚ի նոցանէ • վճռ ևի՛ անդրէն խաղաղութեան, և ևի՛ հարկեցան մեկնիլ և նք անտի։ Եւ այնուհետև առ ՚ի ջգոյէ հովանաց առ առակաւ առակաւ խաղաղ անհետ եղև քրիստոնէութեն ՚ի չինայ Տէ, զի ոչ գտանի հունաւոգոկիոս յամին 1517 յորժամ զառաքինն փորդուբալք հասին ՚ի չին • (որոյ յիշատակն գլխովին բարձեալ էր յեւրոպիոյ,) և ոչ խակ հետս բնաւ քրիստոնէութեն գտին անդ • այլ բռնադակ Տն կայր ՚ի կռապաշտութեն։

Ապա յամին 1552 սքն Ֆրանչիսկոս քաւէրեան ՚ի միաբանութէ յետանց վերսանն սկսաւ քարոզել անդ զքն, որ և փոխեցաւ առ ած ՚ի ոանչնամ կղզի ՚ի քանթօն նինգբ • յետոյ յամին 1688 մարմին նր փոխադրեցաւ անտի ՚ի կօա մայրաքաղք գոնարայ։

Ապա յամին 1600 մատթէոս րիկիոս և այլք ոմանք արք առաքելաշնորհք ՚ի նոյն չետան միաբանութէ գնացին անդր • որք ՚ի ձեռն չափաբերական այն է՝ մատթէմատիքական գիտութէ և մեքենագործութէ՝ առ ինքնակալն և առ մեծամեծս, սկսան ոչնչացուցանել զհին քրիստոնէութէ վերսանն ծաւալէր

առ նա զքրիստոնէական հաւատս. և զի մի խորհէր
լի երևեցին յառաջ ժողովրդեան իբր օտարազգիք ո-
մանք և նորակրօնք, ի սկզբան անդ զդէնուին ը-
տարաշու պօնցկց կի քրմաց նց. յորս սակս և կոչե-
ցան արևելեան պօնց։ Եւ ևս այլ այնին նորոդ
հաւատացելոց ի հանդիսական աւուրս ինչ տարբոյն
ժողովել ը այլոց կռապաշտից ի տաճարս կի յա-
պարանս կանգնեալս դրեթէ յամ ձղքս ի պատիւ
կռնփուսխոսի, և առնել անդ զհնշատակ նր. առ որ
հրաման ինքնակալին պարտաւորէր զնմանին. և մա-
տուցանել զսովորական նուէրս և զոհս ան երկնի և
երկրի. (որով ասի թէ նք իմանային զնշմարիտն
աձ. զի ոչ ասացաք ի վեր անդր, էնք չուանին սե-
փական անուն այ.) առնել սեղանս ի վր գերեզ-
մանաց մեռելոց իւրեանց. և նուիրել նց գինի հեղ-
եալ յերկիր, ը հին հեթանոսական սովորութ իւր
եանց. և այլ այսպիսիս. զորս հարք յետնք համա-
րէին իբր լոկ ձղքական պաշտամունս, և աւելորդա-
պաշտութիս ոամկաց, և ոչ գործ կրօնի. նմին իրի ի
սկզբան անդ Թոյլ տային նց առնել զայնս։
Եւ այսու ը պատճէոյ նոցին յետնց ի սուտ Ձմկէ
առաւել ք ղ5000 ոգիս ի էնեայ անտի աշակերտե-
ցին ի ծր հաւատն քրի. Թոյլ զտղայս, զորս ծնօղք
նց տեսեալ մերձ ի մահ դնէին ի փողոցս, և հարքն
յետնք սկրտէին զնս։ Ընկալան և հրաման յինքնա-
կալէն շինել եկեղեցիս, և հրապարակաւ կատարել
զպաշտամունս ը քրիստոնէական ծխոյ. և առնն Թէ
Թիւ եկեղեցեաց և մատուռանց ը համօրէն Ձն էնեայ
էհաս ցերկերիւր։

Այլ յետոյ ժամանել անդր յեւրոպիոյ և այլոց քա-
րոզչաց յայլմէ կարգէ, ոչ տային բնաւ հրաման նո-
րոդ հաւատացելոց առնել զնախատացեալ պաշտա-
մունս. յորմէ երկպառակուԹիւն մեծ անկաւ ի մէջ
հարց յետնց և նց. գաղտագտանն ի հռովմ ձգեցաւ.
առաքեցան ի հռովմայ քննիչք. և յետ բազմ երԹևե-
կումեց ԹղԹոց և քննուԹեց, եղ վճիռ ի հռովմայ, ո
րով արգելան այն ամ գործողուԹիք։ Ընդ այն Ձմկա
և ինքնակալն էնեայ էհան հրովարտակ, որով տարա-
դիր արար զբնիկս եւրոպացիս յՁէ իւրմէ, և ար-
գել ը ծանր պատժով զնս ևս լսել զնոցին երբեք
ուսուցն և անուն քրիստոնէուԹ ի էնի, յորմէ և ծա-
գեցաւ հալածուցն սաստիկ. որով ի սուտ Ձմկէ
վերստին ջնջեցաւ և անհետ եղև քրիստոնէուԹիւն յՁէ
էնեայ։ Ասի Թէ ի վերջին հալածման անդ՝ մի կին

եր,

երկու ոմանք՝ ի հարց յաեանց ՚ետացին անդր նոր չա-
փաբանք և աստեղաբաշխք Թիւոցին. այլ սոսափիկ
պատուէրը եդաւ նոց մի երբեք խօսիլ ինչ ուսիք վը-
կռնի։ Սակայն լսելիք թէ այժմ դասանին անդ՝ ի
փէքին՝ ի բուն արքայանիստ ՚քղքն ուղղափառ քա-
հանայք եւրոպացիք յայլ և այլ կարգաց. որք ըստ
տաքին գիտուէց, տարածեն անդ և զուարճութիւն քրիս-
տոնէական հաւատոյ. իսկ՝ ի 1786 ամի թէ քացան
եկեղեցիք ի փէքին, յորս կատարեն անխափան ըզ-
պաշտամունս քրիստոնէութեան։

ԺԵ. ԲԱԽԱՆՈՒՆ ՁԻՆՈՑ։

Այս ըստ ձակ ե առհաւրկ՝ ի ձեռն քեանձ գեստոյն
բաժանի յերկու մասունս. ՚ք՝ ի Հիւսիսային,
որ յատաչն Քանայ կամ Քանա անուաներ, ոտ՝ ի վեր
անդր նշանակեցաք. որ և սահմանակից էր Թաթա-
րաց. և՝ ի Հարաւային. որ անուանեալ կոչեր Մա-
ւին և Մաւէին. և երկոքին սակ դարձեալ յայլ և յայլ
նահանգս բաժան լին։ Հիւսիսայինն բաժանի՝ ի վեց
նհնգս. ոմանք և զԼանրնօնկ նհնգն ասա դնհն զոր-
մէ մեք խօսեցաք՝ ի ձառս սորագրուէ Թաթարացն
չինաց. զի սիրապէս անդ անկանի։ Իսկ հարաւայինն
մասն բաժանի լինն նհնգս. վերջ և համօրէն ե չինաց
ըստ Թուոյ նհնգաց կամ Տասց ուեծին հայոց բաժանի՝ ի
ԺԵ նահանգս. որք են հետագայքդ։

ա. Փէչէլի.
բ. Ջանոի.
գ. Ջէնոի.
դ. Ջանրնօնկ.
ե. Սուէլէն.
զ. Հօնան.
է. Քէանկնան կամ Կանոէն.
ը. Հուոէվան.
թ. Քէանձոի.
ժ. Ջէոէնաս.
ժա. Ֆօոէլէն.
ժբ. Քանրնօն. կամ Քվանի-
րնօն.
ժգ. Քվանկոի.
ժդ. Քվէոէլէվ.
ժե. Լուանան։

Ջորս յետքիկայդ միով միով յօգուածով սորագ-
րեացուք հանդերձ դէևաւորս քաղաքօք իւրեանց ըստ
դուշնաքեայ ծանօթութեց, զոր կալաք զնդ։

ՅՕԴ ԻԲ · ՓԷՀԷԼԻ ։

ՓԷՀԷԼ կամ ՓԷԹԷԼ · և ՊԷՀԷԼ ։ Ի նհնդ ըստ ածականէ, որ յարևելից ունի իւր սահման զծոց մի ուղղևանու, որ յանուն նր կոչի Ծ-ո ԷՀԷԼԵՅ · բայց ամենեք Ծ-ոյ հօանկայ կամ ՏՆԿԱՅ կոչեն · ի հիւսիսոյ զմեծ պարիսպն, որով բաժանի ի Թաթարաց · յարևմտից զանսն · իսկ ի հարաւոյ զՀօնան ։ Ունի գետս բազմս և ջրմուղս և ծովակս, որք բերեն ձուկն առատ ։ Օդ նր ցուրտ է, և ձմեռն երկարատև և ասաստիկ · ամառ գետք և ջրմուղք նր սառչին այնչափ, զի ոչ միայն մարդիկ և անասունք համարձակ գնան ի վր, այլև կառք բեռնաւորք ։ Ուր ուրեմն անձրևէ անդ · այլ ինկ անձրևոյ չամ առաւօտու ԼՅանէ ցօղ յորդառատ ։ Երկիր նր է բորակախառն, սակայն և այնպես առ ժրաջան մշակութիւն բնակչաց բերէ ցորեան, և որիզ և մարացորեան առատ · այլև ազգի ազգի պղտուղս և բանջարս պատուականս · ունի և մեսաքս, բայց ոչ այնպես առատ որ քանզի նհնդն · այլ կաթի նոճաղուճի է անդ փայտի ի ոչխս շինուածոց և հրոյ · սակայն ի լերինս նր ուրիք ուրիք գտանին ածուխ հանքային, զոր այրեն փխկ փայտի, որ չեբռնալիս անգլխացիք ։ Ասի թէ թիւ բնակչաց այսր չափ հասանէ ցհինգ միլիոն ։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ ,

ՓԷՔԻՆ, զոր մատենագիրք ժէ գարուս ՔՈՄՊՈՒՏԻ կոչեն · որ է տեսանել առ ստեմմանեայ · որ նշանակէ ԻՋևան կամ ԲՆակարան Թագի · որ և փէքինն Թարգմանի Աղբուռնիք հիւսիսոյ ։ Ի գլխաւոր մեծ բաղդք համօրէն տրուճ չինաց և աթոռ ինքնակալի նր, մեծ և ըստ ածականէ յոյժ · ամուր և բազմամարդ և բազմավաճառ կառուցեալ ի գաշտավայրի, և բաժանեալ յերկու մասունս · որ ի ՔԱղաք ՆԱխագոյ, և ի ՔԱղաք ԼԻՆՈՅ ։ ՔՂքն Թաթարաց կոչի և ՀԻՆ ՔԱղաք · զի է հին փէքինն կամ քամպալուս ՔՂքն · զոր յորժամ առին Թաթարք, հանին անտի զբնիկ բնակիչս նր մնձնդ զիշխանս և զմեծամեծս · և ինքեանք կալան զքնակուճին նց · իսկ զնո բնակեցուցին արտաքոյ պարսպաց ՔՂքին · ուր ի տուղ ՃԱԿի շինեցին նք ՔՂք, և բնակեցան ի նմա · և յայն սակս անուանե-

ցաւ

ցաւ քղք չինաց · կոչի և Նոր քաղաք · զի յանցել դա_
րու շինեցաւ, որ ասացաք 'ի վեր անդր 'ի ներա_
ծուե: Հին քղքն է կատարել քառակուսի, գեղեց_
կանիւ, և մեծապէս ք զնորն, ունի դրունս 9 · իսկ
նորն առաւել երկայն է ք լայն · այլ ըստ մեծութե`
հաւասար հնոյն, բայց ըստ մեծագործուե շինուածոց
'ի վայր ք զայն · եօթն դրունս ունի: Երկոքին ևս
պարսպապատ են · և միացեալ կացուցանեն զմի քղքա_
որոյ շրջապատն է իբր 22 մղոն: Բարձրուե պարս_
պաց նր են իբր 150 ոտնաչափ · իսկ թանձրութին
այնչափ է, զի գեղեցկապէս զինուորք երիվարօք շրջին
'ի վր նր · և ուրեք ուրեք են 'ի նմա քառակուսի ա_
մուր աշտարակք · և առ նովաւ խրամ լայն և խո_
րայատակ, այլ անջուր · թէպէտ եթէ կամեսցին կա_
րող են արձակել 'ի նմա ջուր:

Երկու են գլխաւոր դրունք նր · ուր են երկու մեծա_
մեծ և բարձր աշտարակք վրանաձևք առ միմեամբք ·
բայց անջատեալք յիրերաց · կողմունք նց կալեալ
և հաստատեալ բարձր և թանձր պարսպօք · և 'ի մէջ
նց հրապարակ մեծ ք միջան բաւական 500 զօրաց
կարգաւ դասաւորելոց 'ի ճակատ: Աւագին մեծ
աշտարակն, որ բերէ զնմանութիւն ամրոցի, և է 'ի
գաւառակողմն կայս 'ի գլուխ արքունի ճանապարհին` չունի
մուտս · քղի դուռն` որ հանէ 'ի հրապարակ անդր,
է ըստ մի կողմն նր ըստ պարիսպն: Իսկ 'ի յաջակողմն է
երկրորդ աշտարակն, որ հայի 'ի քղքն · և է երկրորդ
դուռն ըստ մեծութե առաջնոյն: Այսք նր խոր է յոյժ ·
ուստի և մթին · և կամարք երկոցունց ևս են հա_
մակ վիմաշար · բայց ծածկեալ որմունք աղիւսա_
կերտք: Թիւ բնակչաց քղքիս ըստ գրելոյ հօրն լու_
դովիկոսի քօնթեայ 'ի ժամանակի ժէ դարու, յորժամ
ինքն անդ էր աւելի էր ք 2,500,000: Համօրէն քա_
ղաքն բաժանեալ է 'ի թաղս թաղս · և իւրաքանչիւր
թաղ 'ի բզմ փոքրիկ վիճակս · որք տասն տասն տունս
պարագրեն · և իւրաքանչիւր վիճակ ունի իւր մա_
նաւոր վերակացու կմ դէտ · որ զմ անկարգութիս,
որք դիպին 'ի վիճակի իւրում պարտաւոր է ծա_
նուցանել մանդարինի, որ իշխէ համօրէն թաղի:
Զայսմանէ լիագոյն խօսեցաք 'ի վեր անդր 'ի ներա_
ծուե · 'ի ճառելն զհանդամանս քղքաց չինաց:
Ի լինել երեկոյի յամ փողոցսն ձգին շղթայք ընդ_
լայն · և ըստ գիշերն ողջոյն բազմութե պահապանաց
պահեն · կէս մի հետևի շրջին ըստ քղքն · և կէս մի հե_
ծեալ 'ի ձի 'ի վր պարսպաց քղքին: Փողոցք նր ու_

ղիղ

ղեղ են, և ձգին ընդերկայն ոմանք մինչև ցերկիս տրտնա. իսկ լայնուն գլխաւոր փողոցաց նր չէ ինչ աւելի ք 120 ոտնաչափ. այլ առնուրկ աղաւղի են և փոշեվից. ունեն ցամարայնի՝ յորժամ սիրէ ցամաքուելի. զի յայնժամ փոշին իբր ծուխ թանձր եւանէ՝ ի յաձա խուելիչ խառն բազմուելի երթևեկաց՝ յանհնարին վիշտ, որոց չըշին՝ ինն. զի զաչս անդամ բանալ ոչ կարեն։ Ցերկուց կողմանց փողոցաց են կրպակք անհամարիք լի հարստութիք, որք ունին երկու տախտակս առ դրամբ կախեալ ատի և անտի արուագրուածյորս ոսկի դրով նշանակիչ կան ամ տեսակ վաճառաց, որք գոանին՝ ի կրպակ անդր։ Ընծուածք տանց նր անշուք են. զի են միայարկ, և ըստ առաւել մասին փայտաշինք՝ հիմնեալ՝ ի վր մեծամեծ քարանց։ Բայց գոանին անդ և մեծամեծ ապարանիք, յորս նշանաւոր են արքունիք ինքնակալին կառուցեալ՝ ի միջի հին քաղքին. որ և է իբր փոքր քաղք. շրջապատս նր 3 կիս գ մղոն, պատեալ երեքկարգեան պարսպօք և իրաւ մօք. և են անդ բազմապատիկ ընծուածք մեծամեծք՝ ի բնակուելի իշխանաց և արքունի պաշտօնատարաց, և զինչն արհեստաւորաց. իսկ բուն պալատ ինքնակալին է՝ ի նեղբսակոյսին. որոյ ընծուածք մեծ են և հոյակապ, և շքեղուելի և ճոխուելի զարդուց նր անչափ, այլ դիրք ընծուածոցն անկարգ. և ձև նց ան

Համեմատ։

Եօթն հոյակապ տաճարք կիս մեհեանք են՝ ի ամին քաղաքի. յորս երեւելի են երկու տաճարք նուիրեալք երկնից և երկրի։ Յատուկնուիրեն են եօթն մեծամեծ և հոյակապ սրահք ոչնչ ընդհատ՝ ի սրահից անտի, որք են յատարանս ինքնակալին։ Յայս տաճար ամի ամի յատուկ ձմերոյին արևադարձի ինքնակալն մեծաւ հանդիսիւ զոհս և պատարագս մատուցանէ երկնից. յն ոն երկնից, ոմն ասեն. նոյնպէս և յատուկ ամարայնի արևադարձի. և յերկու գիշերահաւասարս, յն գարնան և աշնան դրեթէ նոյնչափ հանդիսիւ առնէ ողջակիզս յայլ տաճարս։ Իսկ յերկրդն, յն՝ ի տաճարն երկրի, Թագ դնեն ինքնակալք չինաց. որք յատուկ Թագադրուելի իւրեանց զգեցեալ զգեստս հովուի կամ մշակի, և կալեալ զարծաթի մամ, բղխմ հանդիսիւ զիջորիկ մանր ինչ երկրի առ տաճարսն արօրագրեն և սերմանեն։ Եւ զայն առնեն ամի՝ ի պատուիրել օրինակաւ իւրեանց գհողագործուելին առ յորդ որամիտս առնելոյ գժգիդն առ՝ ի մտադիւր առ զանձինս՝ ի նոյն գործ արդիւնարար. և երկրդ՝ առ՝ ի

ցու-

ցուցանել, թէ վի՞ զի ամ հասք և մուտք դան նմա՛ ի քրտանց ժղէդեան. վի՞ այնորիկ պարտապան է քաջ ինամ առնել նոյ. և որչափ հնար է թեթևացուցանել զբեռն նոյ: Պիշինկ ասէ թէ չկա՛ ի փէքին գոլ ծածուկ կառոյց. այլ փնակ այնը՛ ի կիր առնուն գահաւորակս, այն է՝ թախտրեւանս և երիվարս. բայց հայրն քօնէի ականատես՝ բայ՛ ի գահաւորակայ չէ և կառս ՛ի սատրապրէյն նոր զփէքին:

Ձեմշոնիկն : Ի տեղի սեմափուէց ինքնակալին երբ ինն մինուառ հեռի ՛ի փէքինայ:

Լօնդինկ : Ի քաղք մեծ և բարեշէն ծովեզերեայ առ բարձրաբերձ անտառախիտ լերամբք. մծա առ այս քաղք սկսանի մեծ պարիսպն:

Սուէնվա : Գաղաք մեծ և բազմամարդ և գեղեցիկ, մծա առ մեծ պարիսպն. յորում են բիշմ մեծասէն կամարք յաղթուածք, կանգնեալք ՛ի պատիւ ինքնակալից ոմանց, և զօրապետաց, սակս մեծամեծ քաջագործուածոց նոր. որք և են մեծագոյն զարդք քաղաքին: Ի մերձակայ լերինս նորա գտանին քարտահանք պատուական մարմարիոնն քարանց. և ապդ մի գեղնամորթ ինանց. որոց մորթք ՛ի յարդի են յոյժ առ չինս:

Փուրին : Գաղաք մեծ և ամրատարիսպ ՛ի գեղեցիկ և զովարձալի վայրի, ուր նատի փոխարքայն նահանգին փէքինու: Ի մէջ շրջապատ պարսպաց նր է լիճ կիմ ծովակ յորում լինին շուշան ծաղիկք:

Հօրէն : Քաղք մեծ բազմամարդ և գեղեցիկ և բարձրաբարիսպ, կառուցեալ ՛ի մէջ եղիւռց գետոց. շրջապատ նր է երկու ձոր մինն:

Քինբին : Գաղաք բարեշէն և բարձրաբարիսպ. որոյ շրջապատն է երկու ձոր մինն: Ի մերձակայ լերինս նր գտանին պէսպէս բոյսք բժշկականք:

Գուռնէ : Գաղաք բազմամարդ, առ որով գործեն յախճապակեայ անօթ. բայց յախճապակին նր չէ ՛ի լաւագունից անտի:

Թայնն կիմ Թայնին : Գաղաք բարեշէն յարգաւանդ և ՛ի զովարձալի վայրի ՛ի մէջ գետոց և լճից:

Թինհուն : Գաղաք բազմամարդ և բազմավաճառ և փարթամ կառուցեալ առ մեծ ջրմղաւ: Սա յաջակոյն եր լոկ գիւղաքաղք. այլ յամին 1710 անուանեցաւ քաղք յերկիրդ կարդի քաղքաց. ղն է մի յերեսելի վաճառատեղեաց, որք են առ արքունի մեծ ջրմղաւ: Ասա նատի մաքսատէտ աղից. և ասա բերեն նաւուք զիւղայս ՛ի պէտս հրոյ, և այլ զինիշն երս:

Յօդ Ը ․ Ջանսի ․ կամ Շանսի ։

Այս նահանգ ունի իւր սահման յարեւմտից զՇէնսի նահանգ ․ ՚ի հիւսիսոյ՝ զՄեծ պարիսպն, որով բաժանի ՚ի Թաթարաստանէ ․ յարեւելից՝ զՓէչէլի ․ իսկ ՚ի հարաւոյ՝ զՀօնան ։ Եւ Թէպէտ փոքր է ըստ տարածութեան, եւ երկիր նորա լեռնային, այլ կարի բազմամարդ ։ Գլխաւոր բերք նորա են խաղող ազնիւ եւ քաղցրահամ, յորմէ ոչ առնեն գինի, այլ չամիչ պատրաստեն ․ եւ տանին յայլ եւ այլ դէսս ՚ի վաճառ ։ Են անդ եւ քարահանք մարմարիոն քարանց ․ եւ երկաթահանք ․ եւ յասպիս ակն գունագոյն ․ եւ այլ տեսակ մի քարի, որով ներկեն ՚ի գոյն կապուտակ զպախճապակի անօթս ․ եւ տեսակ մի սեաւ հողոյ կամ ածուխ հանքային ․ զոր ՚ի կիր առնուն ոչ միայն ՚ի պէտս հրոյ ․ այլ եւ լուանան եւ զանգեն գործեն անուի ազխս դն չինուածոյ ։ Գտանին անդ եւ աղի ջուրք, յորոց հանեն աղ ․ այլեւ ջերմուկք եռացեալք ․ որք այնչափ ջերմ են՝ զի ՚ի սուղ ժամի եփեն զձու, եւ զայլ կերակուրս ։ Բայց որեւ այլ արմտիք, եւ փայտ՝ սակաւ է անդ ։ Գլխաւոր տեղիք նորա են հետագայքդ ։

ԹԱՅՒԷՆ ։ Գլխաւոր քաղաք այսր նահանգի ․ եւ մի ՚ի վաղնջական քաղաքաց չինաց (ուր երբեմն նստան եւ Ինքնակալք ․) մեծ, բազմամարդ, եւ ամրապարիսպ, կառուցեալ առ Ֆուէն գետով որ գնայ խառնի ՚ի Հօհամ գետ ։ Շրջապատ նորա ըստ ոմանց՝ է 6 մղոն ․ իսկ ըստ աւելոյ այլոց՝ 9 ։ Ունի եւ բերդ, զոր պահեն Թաթար զօրք, որք են ընդ հրամանատարութեամբ չինացի փոխարքայի նահանգին ։ Են անդ եւ բազում մեծաշէն դամբարանք մեծազարդ երեւելի արանց ․ զարդարեալ քանդակօք եւ պատկերօք առիւծուց, ձիոց եւ այլոց կենդանեաց ։ Յոքնագոյն էին ՚ի նմին եւ բազում հոյակապ ապարանք ․ այլ այժմ ըստ առաւել մասին աւերակ են ։ ՚Ի սմին քաղաքի գործեն պատուական կերպասս մետաքսեայս ․ եւ ոսկեթել եւ արծաթաթել դիպակս գեղեցիկս ․ եւ գորգս, այն է՝ խալի ազնիւ ։

ՓԻՆԿԵԱՆ ։ Քաղաք մեծ եւ հին բազմամարդ եւ ամրապարիսպ ․ յար եւ նման Թայյէն քաղաքի ․ կառուցեալ յեզր ջեռւձակ

ձակ և յարդաւանդ դաշտն առ Ֆուէն գետակ՝ ի հիւսիսակողմն սմին ՔղՔի։ Ոչինչ կարի հեռի առաւ է լիճ մեծ աղւոյ յորմէ գործեն աղ բիշմ։

ՍԻՆ։ Քաղաք բարեբէն՝ ի հարաւակողմն նախընթաց քաղաքի։

ԵՆԻԱՆ, կամ ՅԷՆՆԱՆ։ Ի ՔղՔ մերձ՝ ի սահմանս ՀինդՀնդի, զոր ունէր՝ ի նմին ՀնդՀնդ գնեն։

ԼՈՒԻԱՆ, կամ ԼՈՒԻԱՆԿ, և կամ ԼՈՒԱՆ։ Քաղաք մեծ և պարսպապատ յարդաւանդ և՝ ի բարեբեր վայրի։

ՖՈՒԷՆԼԸ, կամ ՖՈՒԷՆՓԸ։ Գետ մեծ, բազմանարդ և բազմավաճառ կառուցեալ առ Ֆուէն գետով, յորմէ էառ զանուն իւր։ Ընդհակայ վիճակ նմին բերբէ որիշ առատ և այլ արմտիս. նմին իրի՝ ի ՔղՔի առաջ հաշնեն յորիզոյ աղդ մի ցգբոյ զօրիկ և պատուճանի։ Դառանին անդ և բիշմ ինքնաբուխ ջերմուկք առողջարարք։

ՅՕԴ Ը. ՁԻՆԱՍ։

ԶՅս նՀնդ ձգի՝ ի հիւսիսային արևմտեան եզերս չինաց Ծի առ սահմանօք Թաղթարաց. և ունի իւր սահման յարևմտից զմեծ անապատն, զսիֆան և զդօշնօր. յարևելից՝ զչանակ և մասամբ ինն ըզՀնդհան՝ ի հիւսիսոյ՝ զմեծ պարիսպն. իսկ՝ ի հարաւոյ՝ զառելէն նահանգն։ Եւ է մի յԸ արձակապետացն Հնդից չինաց Ծի։ Երկիր նորա ըստ մասին լեռնային է, և ըստ մասին գաշտային՝ ի ջերմին են պատուճանի աթոռք անասնոց. և եղջերու, և այծեամն, և ցուլ վայրենի, արջ, և այլ գազան մի՝ որ նման է ընձառ, որոյ մորթ՝ ի պատուճի է առ չինս։ Ալև բովք ոսկւոյ, յորոց ուղիք յարդահատակք բարձել բերեն ոսկեփոշի խառն ըստ հողոյ և ըստ աւազոյ։ Գառանի անդ և ածուխ հանքային. և ապդ մի կակուղ քարի գեղնագոյն, որ ունի սեառ բիծս. յորմէ կազմեն ըմպանակս. և քաղցկեղք նոցա ասեն թէ գինի ըմպելոյ նովին բաժակաւ գեղեցուի է ըզդեմ թիւնոյ, և հրատապ նապ սենդի ցի հիւանդի են։ Իսկ գաշտային սեղիք նորա գոլով առատք բազմութիւք գետոց և վտակաց, արգաւանդ են, և բերեն ցորեան, գարի, հորեակ և այլ արմտիս առատս. այլ որիշ և պտուղս սակաւս։ Ասնի և մեղր, մամ, խաշնդեղ այն է՝ ռեվէնտ. և

սանեսալ փայտ տալնիս. և ոչ ոսկի բոյս բժշկականս, և բանջարս՝ ի կերակուր։ Ոչնի և ընտանի անասունս բշմեն, որ այծ, ոչխարս դմակաւորս, և երիվարս են։ Գոտանի անդ և սեսամ ի շատ լինի, զոր ուտեն չի նայիք. միս նոր առաւել սխորժահամ համարիլ է առ նոսա, ք առ մեզ միս կաքաւուց. յաճախ է անդ և Թուլուման գերվեցիկ՝ կոչեցեալ ոսկեհաս, սակս ոսկեգոյն փետրոց նորա։

Յայսմ նշենք, ոչ և յայլ նշենս լինաց գոտանին բշմամբ մեծամեծ կամարք յաղթուելիք կանգնելք՝ ի պատիս երևելի երևելի արանց. այլև մեծամեծ և հրաշալի կամուրջք. յորս անուանի է կամուրջն սուֆրանճ գետոյն, ձգեալ լեռնէ՝ ի լեառն. երկայնուէ նոր 400 կանգուն. բարձրութիւնն 500 փոքր կանգուն. իսկ լայնութիւնն 100, բովանդակեալ՝ ի մի միայն կամար. զոր օտարազգի ճանապարհորդք՝ ի դիւրս իւրեանց կամուրջ Թուլական կոչեն. իսկ ինքք կամուրջ երկնահաս կիմ ասպահաս. որ արդարև անհաւատալի ինն էր. թէ ոչ արք արժանահաւատք և ականատեսք վկայէին։ Գոտանի միւս ևս երևելի կամուրջ՝ ի չի նայ Ծի, բայց չգիտեմք ստուգիւ թէ՝ ի ումին նա հանդի ևցէ, եթէ այլուր. որոյ երկայն՝՝ 660 ձողաչափ. իսկ լայն՝՝ մի և կէս. տափարակ և անկամար, հաստատեալ՝ ի վր 300 խարսխաց կիմ սեանց։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։

Սկան, կիմ Սկնան, և Սիոսկան. այլև Սկանքիս։ Քղքն մեծ, բազմամարդ և բազմավաճառ. կաւուցեալ յլերաձակ և արփաւանդ գաշտի առ հուէյ կիմ իւլկէյ գետով, որ խառնի՝ ի հօհամ գետ մեծ։ Դիրք նորա է կատարեալ քառակուսի. չրջապատ նր ըստ հօրն քսն Թեայ է 10 մղոն. իսկ ըստ այլոց 11 կիմ 12. և պարիսպքն բարձր և Թանձր. ունելով շուրջանակի և իրաւ խորշատուակ. և ամրացուցեալ աշտարակօք, որք իբր մի մի քարընկէց հեռի են՝ ի միմեանց։ Կան անդ մինչև ցայժմ հոյակապ ապարանք, ուր յառաջագոյն բնակէին ինքնակալք չինաց։ Բնակիչք այսր քղքի, ոչ և համօրէն նահանգին զօրաւոր են, կորովի, և բարձրահասակք և քաջ պատրաստեալք. վշ և զօրք նոյ գեր՝ ի վերոյ են ք զայլ ամ զօրս չինաց։ Են անդ և բազմուն զօրաց Թաթարաց, կարգեալ՝ ի պահպանութիւն հիւսիսային սահմանաց Ծինն. յորոց վր իշխէ մի ումն սպարապետ բնիկ չինաց. և բնակուԹիւն նոյ պաքս պան որոշէ է՝ ի ՔղքէՆ։ Ցայսմ վայրի՝ ի դէպ հասմարիմ յիշատակել զնաւակատուր գրուածն՝ ի քարեղէն

զին արձանին, որ յամի ՈՒՆ 1625 գտաւ ի Սանդուխն առանի, որ մօտ է առ այս քաղաք ի սկզբնէն զերկիրն արկանել հինն պարսից միոյ. զոր քաղքացիքն տեղւոյն ետ հաւատարմութիւն օրինակել. և դնել ի պատ

հետոյ ի սկիզբն քաղքին։

Արդ՝ այն հռչակաւոր յիշատակարան, զորմէ ընդձակ զրեն ազգանաս գիրքերիոս. անդրէաս մուսէրոս. եւսեբիոս հունաւգոկիոս. և այլք բազմք արք խմաստունք, ըստ որս և ասեմն ի մատենագրս. արևել. հատ գ. մասն ա. թղթիդմէ 538 ասլ՝ հռոմոյ. է քարեղէն արձան մեծ, յորում են գրուածք գրովք չինաց և ասորւոց. որ յարանց գիտնականացն նախ ի բարբառ չինաց յայտնաբանեցաւ. ապա թարգմանեցաւ ի լեզու փորդուքալաց. յհռոմ ի 1631 և տալերէն. և ի 1636 լատիներէն տպագրուբ ի լոյս

ընծայեցաւ։

Ի գլուխ արձանին գոյ նշան սկիզբ խաչի քանդակեալ։ Վերնագիրն չինաց գրուածոյն է երեք տող. և յիւրաքանչիւր տողն են երեք երեք տառք։ Իսկ բուն գրուածն է կից տող կիս էջ Թումէլ յայքմէ՝ ի ձախակողմն. կիս՝ ի ձախմէ յաջակողմն. իսկ Թումէլ՝ ի վերուստ՝ ի վայր ըստ սովորուբ չինաց լինին իբր տողք կիս էջք. և ամ բառք պարունակեալք՝ ի նմ են իբր 1736. բայց քղն և՝ ի լուսանցս գոանին քան և հինգ բառք. վիճ ըստ ամ են 1761։ Եւ ձառև՝ ի նմ գիւուբ այ և գերբ բորդուբ անձանց. որ զամ արարածս յոչնչէ գոյացոյց, ըստ նոսին և զմարդն առաջին, զոր սկզբնական արդարուբ ճոխացոյց, և ետ ամի կացոյց։ Ճառև և գիւղացն ազատայ, և զպէսպէ մոլորութեց որդւոց նր. որք փեկ արարչին զարարածս պաշտելով յերկեր հարիւր վաթսուն և հինգ աղանդս ասին հերձել։ Ճառև զմարդեղուբէն քրի, զծննդենէ, զխաչելութուբէ, զմահուընէ, զյարութենէ հղհամբարձմանէ։ Եւ ևս զդերոց հին և նոր կտակարանաց. զկրաուբէ, զնաչէ, և զերկրպագուբէ ըստ արևելեան կողմն։ Ճառև զքարոզուբէ առաքելոց, և զսրբազան ծխից քրիստոնէից, զդպրաուց նոցն, զպատուոց, զաղօթից, ըստ խորհրդական խոստովանուբէ, և զայլոց սովորուբեց։ Ապա պատմի թէ օլոփուբէն քարոզ առեաւարանին ի Թաչինայ ըստ յատորւոց՝ էած ի չին զօրէնս քրիստոնէից յամի փրկչին 636. յորժամ ի չին Թագաւորէր Թայտուամ երկդ, ի տասմէ Թամայ. որ է երեքտասանէրդ արքայազուն տոհմ չինու։ Ապա և հրովարտակն, զոր յերկուտասաներդ ամի տրուբ նորոյ,

ՔՀ յամի փրկչին 639 ԵՀան, որով հաստատե ղքրիս տոնէական կրօնն ։ Ընդ պատմի ԹԷ հրամոյեաց մանր տարբնաց կանդնել եկեղեցի. և տալ նախայիշատակ եալ օրօփուէնայ քսան պաշտօնեայս. և ետ նկարել զպատկերը նորա և կախել յորմն եկեղեցւոյն ։ Ապա պատմին զանուանն անդ, որք անցին ընդ քրիստոնէական կրօնն՝ ի չին յաջողակք և ձախողակք մինչև ցամ տն 907 ։

Իսկ գրուածն՝ ի բարբառ ասորւոց յերկու մասունս բաժանի՝ ի միում մասին նշանակին անուանք եօթանասուն քարոզչաց աւետարանին քրիս, որք սկսեալ յամի փրկչին 636 զքրիստոնէական հաւատս քարոզեցին՝ ի չին. իսկ յերկրդումն նշանակին նոքա, որք կանդնեցին զայն արձան զորոց ասի ԹԷ էին ասորւոք նեստորականք. և ՃԱՀԻՆ՝ յորում կանդնեցաւ ։

Ենինգիա, կամ Նինուէ ։ Ի գլխակ մերձ՝ ի մեծ պատնան. որ՝ ի հնումն էր մայրաքաղք ասորեաց հեյոյ կամ դանկուեթայ, որ ասիրէք և՝ ի վր մասին լինչ էին սկ նհնդին. և ճնայել մասն Թիգրուե խորոյ ձգել տարածէր՝ ի Թաթարաստան. և յամին 1226 քանդեցաւ՝ ի Ճինկիզխանէն ։

Ֆօնկան, կամ Ֆօնչանկ ։ Քաղք մեծ և բազմամարդ յարդաւանդ վայրի. որ յայս անուն անուանեցաւ յառաջագոյն թագաւոր միոյ. զորմէ ասեն չինացիք ունել պէսպէս ոսկեփայլ գոյնս զարմանագործս ։ Ի քաղքի աստ գտանին բազմ մեծամեծ շինուածք ։

Քօնկան ։ Ի քաղք մեծ և բազմամարդ առ վէյ գետով. ունելով շուրջանակի անմատոյց լերինս. որք են նմ փրկ պարսպաց և ամրոցաց, և պահեն զնա յարշաւանաց Թաթարաց ։ Ի քաղաքի աստ է հոյակապ և մեծաշէն դամբարան. զորմէ ասեն ԹԷ նոցա գերեզման Ֆօհեայ հնչնակալի հիմնարկուի աստուածոց չինաց ։

Փինկեանկ ։ Քաղք մեծ և գեղեցիկ՝ ի վր վէյ գետոյ՝ ի ղուարձալի և յարգաւանդ վայրի ։ Ի քաղքի աստ են բազմ մեհեանք մեծաշէնք. այլև պալատ մի հոյակապ. որ է գլխաւոր զարդ քաղքին ։

Քօմֆե, կամ Քանֆե ։ Ամրոց հզօր՝ ի հիւսիսակողմն փինկեանկայ ։

Լանֆե, կամ Լինհոյով ։ Քաղք կամ բերդ ամուր առ հօ հանգոյ գետով մերձ յաւարտ մեծի պարսպին. ուր ոչ սակաւ առուրեաք լինին՝ ի մէջ Թաթարաց և չինաց. զի Թաթարք բերեն անդ մորթս ազդի ազդի վայրի գրոց, և՝ ի չինաց առնուն փոխարէն պատառս ։

ՍԻՆԻՒ ։ Ամրոց յաւազուտ անապատի առ մեծի պարսպաւ մերձ՝ի սահմանս Թաթարաց գօգնօթայ ։
ՍՕՀԵՓՈՎ ։ Է նոյնպէս ամրոց յաւազուտ մեծի պարսպին յերկու սահմանաց չինեալ Ծի ։
ԼԻՆ, կամ ԼԻՆԸՈ ։ Ինդիկ մերձ՝ի յեւրոպէ գետ ոչինչ կարի հեռի՝ի մեծ պարսպէ անտի, հոսեալ ի ծովն Բամիւք. յորս գտանին պէսպէս վայրենի գազանք. որ ցուրք վայրենիք, և այլ տեսակ ի գազանի, որ եղջիւրս ունի. իսկ մերթ ընդ նման է ընձուս ։
Գիտել պարտ է, զի՝ի հիւսիսակողմն փէչէնեայ և չինաստեայ գոյ երկաթակ տարածուածի երկրի հոսեալ՝ի մեծ պարսպէն. ուր գտանին պատուական քարք և բազմութիւն բնակչաց. զիւրաքանչիւր՝ի քարից անտի են սուր. Թաւրիզ կամ Թաւրիժ, Հրուին, Իւ, Սօ, Հուվնանուս, Փաօնկան, և Իւփին ։

ՅՕԴ Ը. ՍՈՒՂԻՆ ։

ՍՈՒՂԻՆ կամ ՍՈՒՂԻՆ և կամ ՍՆՂԻՆ ։ Է մի յերարձակ և՝ի բերկրաւոր նշխարացն չինաց Ծի. որ ունի իւր սահման յարևմտից զսիման և զղևպէդ. յարևելից՝ զՀուքան. ՝ի հիւսիսոյ՝ զՀնան. իսկ ՝ի հարաւոյ՝ զիւնան և զքվէնիչիվ։ Ածս նշխոյ քանդակեցաւ ՝ի ՃԻԿԱ պաշտմանց Թաթարաց. այլ այժմ անդրէն գարձ արար՝ի նախնեղակ բարեշինուած իւր ։ Հօսամ գետն և առաջք ինչ նոքա անցեալ ընդ մէջ այսր նշխոյ յարևմտից յարևելս, արգասաւոր գործէ զերկիրս նոր. որ և յայն տակս բերէ ցորեան և այլ ազգի ազգի արմտիս առատս. և պտուղս բազմատեսակս. և եղէգն շաքարաբեր. և մեսուքս ալինիս և առատ. և խաշիդեղ, այն է՝ ռեվէնտ ։ Ունի և անասիկ, և անագ, կապար, և մագնիս քար, և աղ բիշմ, զոր հանեն յաղի ջուրց ջրհորոց և լճից ինչ ։ Գտանի անդ և փոքրիկ թռչուն ինչ գեղեցիկ յոյժ. որոյ կաւուցն կարմիր է. և փիսկ փետրոց ունի՝ ի վր աղուամազ քնքուշ երփն երփն փայլեալ. այլ կեանք նորա նուազ է. զի հազիւ ապրի ամիսս վեց ։ Ընտանեքն զնմէ թէ՝ ի ծաղիկ միոյ ծնանին. զորոյ և զանուն կրկ. զի կոչի Թուռնեղնուռնձ յանուն ծաղկին ։ Գլխաւոր տեղիք այսր նշխոյն են հետադայքդ ։
ՇԻՆՓՈ, կամ ՐԻՆԼՈ, և կամ ՁԻՆԼՓՕ ։ Է գլխաւոր

քաղ

քղք այսր նշնդի մեծ ամուր բազմամարդ և բազմավաճառ. կառուցեալ առ միով յառաջից քեանձ գետոյն։ Ի քղքի առտ է մեհեան մի մեծաշէն, և ի նմ դամբարան միոյ ի նախնի հռչակաւոր ինքնակալացն հինու։

Սոփե, կամ Սօֆե։ Քղք մեծ և բազմամարդ և բազմավաճառ կառուցեալ ի վր մեծի ջրմղի կամ առուի, մօտ առ քեանձ գետոն և առ լիճ մի։ Ընդ այսպատառ քաղաքին է իբր 12 մղոն։

Մահու։ Քղք բարեշէն և բազմավաճառ առ քեանձ գետով։

Ոնդնդ. Եղնին. Իռնիւ. Լիդաս. Եայ. Տօվան։ Են քղքք և աւանք։

Քանդինկ։ Քղք գեղեցիկ մեծ և բազմամարդ հինեալ ընդ լանջակոյտն լերին ի մուտս քինքայ գետոյն ի քեանձ գետն մեծ. տունք նր և այլ հինուածք ըստ ձևոյ թատրոնի գեղեցկագիր կարգաւ հինեալ կան ընդ զառ ի վայր լերին։ Ի սմին քղքի հինեն տուփս գեղեցկանկարս։

Փաօնին, կամ Փաոնին։ Քաղաք մեծ և գեղեցկաշէն և բազմավաճառ կառուցեալ մերձ ի տեղին, ուր երկու առաջք քինքայ գետոյն խառնին ի միմեանս։

Լօնկան, կամ Լօնկոան։ Քաղաք ամուր և բազմամարդ կառուցեալ իբր նախապարսպ ընդդէմ արշաւանացն Թաթարաց։

Հանդեռնկ. Հանդէհօն. Զօնէ. և Փէյ։ Են քղքք և բերդք ի սմին նշնդի։

Յօդ Ե. Հօնան։

Այս նշնդ ունի իւր սահման յարևելից զանթանկ և զնանքին. յարևմտից՝ զչենսի. ի հիւսիսոյ՝ ըզչինքին և զլանսի. իսկ ի հարաւոյ՝ զհուքլան և ըզքեանձին։ Օդ այսր նշնդի մաքուր է բարեխառն և առողջարար. և երկիրն ըստ առաւել մասին դաշտային, ջրարբի և քաջ մշակել. վէմ և արգաւանդ և բարեբեր, ամենայն և ամենադիւտ ի շահս և ի դարմանս մարդկային ախտոյից, հենաց և վայելչութեանն և փափուկ. մինչև կոչել զինաց զայս նշնդ դրախտ Ծի իւրեանց։ Սմին իրի պատմեն նք, թէ Քօհի առաջին ինքնակալ իւրեանց, և այլ նախնի ինքնակալք

հարիլ՝ ի սէր այսր նմին անդ անցուցանէին զմեծ մասն կենաց իւրեանց։ Իսկ դէպսաւոր տեղիք նորա են հետագայքդ։

ԲԱՅՔՓՕՆԿ։ Ի դէպսաւոր քաղաք այսր նմին մեծ, բազմամարդ և փարթամ կառուցեալ՝ ի դաշտաւալոյրն իբր 4 մղոնաւ հեռի՝ ի հօսմ գետոյն մեծէ. շրջապատ նր է իբր 9 մղոն։ Յառաջնում ժամս առաւել մեծ էր և հոյակապ և գեղեցիկ, ուր բնակէին բազմ իշխանազունք և աքսայորդիք ինքնակալաց չինաց. այլ այժմ ոչ սակաւ անշքացեալ է։ Վասն զի պատմի թէ յամի փրկչին 1642 մինչդեռ մի ոմն յիշխանաց ապստամբեալ ինքնակալէն պաշարէր էր զքաղաքս զայս բազմութիւք զօրաց, հրամանեաս ինքնակալն յեղակարծ ժամու հատանել զԹուման հօսմ գետոյն. և յորմանիք ջուրց նր անհնարին բռնութիւք դիմել ընդ զառ՝ ի վայր, քանզի ծոց գետոյն առաւել բարձր է քան զբնակայ դաշտն ուր քաղքն է շինեալ. կործանեաց զբեթէ ընդ բոլոր քաղքն, և հեղեղեալ ծածկեաց զնմա ձգառն. յորում ջրահեղձոյց կորեան ոգիք աւելի քան 300000։ Յետ այնորիկ վերստին չինեցաւ մերձ՝ ի տեղին ուր էր յաջադոյն. բայց չև հաս ի ջուր առաջնոյն։ Հօագին։ Քաղք մեծ յարևմտեան կողմն նախընթացոյ քաղքիդ առ քանիջ գետով։

ՆԱՆԻՆԿ։ Քաղք փոքր՝ այլ բարեշէն և բազմամարդ. շրջակայ վիճակ նր կարի արդաւանդ է և բերրի. վասն պարէնք կերակրոց առատ են անդ և դիւրաձեռն. ուր մարթ է բիւրաւոր զօրաց կալ ձիալ շքեղ կար առանց նեղուհք ինչ բնակչաց։

ՀՕՆԱՆ։ Քաղք մեծ և բազմամարդ կառուցեալ՝ ի մէջ լերանց և գետոց. որ ոմնի զանուն՝ ինձինգէն, կամ ինձինգ՝ ինամ։ Վասն այսր քաղքի ասեն չինացիք Թէ է ի միջակէտն բովանդակ հողագնտոյս մերոյ. զի նէ շրջ իւրեանց համարին լինել՝ ի մէջն բոլոր հողագնտոյս. և զքաղքս զայս կեդրոն նր։

ԹՈՆՔՕՆԿ ՀԵՆ։ Քաղք փոքր, այլ հռչակաւոր սակս բարձր աշտարակի կամ դիտանոցի միոյ, զոր ասեն կառուցեալ հազար ամաք յառ քան զքրիստոսական ծառեղաբաշխն չինացւոյ՝ ի զննել անտի զաստեղս. ուր տեսանի մինչև ցայսօր գործի լինն՝ ի գտանել նոր վաս զգիծն միջօրէական և զբարձրութիւն բևեռին։ Զինք սմա ընծայեն զգիւտ կողմնացոյց սլաքին, զոր ի կիր առնուն նաւավարքն։

ԿՈՒՆԻՒ։ Քաղաք ոչ այնչափ ինչ մեծ, այլ գեղեցիկ կառուցեալ՝ ի զուարճալի և յարգաւանդ դաշտի՝ ի

մէջ գետոց. նուռն և նարինջն այսր ջրոյ անուանի են առ չինս։

Ի-ՆԻՆԿ, կամ ՋՈՒՆԻՆԿ։ Քրիստոնեայ առ վեհ գետովն յԱրարատեան և ի բերդին առ ի ծովն Պարսից։

ՔԱՆԼԻՆ։ Քրիստոնեայ մեծ և բազմամարդ առ սահմանօք չանահոյ և փէքինոյ ի վեր մեծի գետոյ միոյ. ուր գտանի տեսակ մի ջրային կենդանւոյ, որ նման է կոկորդիլոսի, զորոյ ղձարսն վառեն ի կանթեղս փեկ ձկնոյ։

ՅՕԴ Շ. ՀԱՆԹՕՆԿ ԿԱՄ ՎԱՆԹՕՆԿ։

Այս նահանգ ունի իւր սահման յարևելից ղծուխն Նանքինոյ որ կոչի և ծով դեղին ըստ մեջ քօրէայ և չինաց. ի հիւսիսոյ՝ ղծոցն փէչէլեայ և մասամբ լ՚ենք զիւէչէլն նէնդն. յարևմտից՝ զհօնան և ըստ մասին զիւէչէլն. իսկ ի հարաւոյ՝ զնանքին և զքեանձան։ Ընդ այս նէնդ անցանէ մեծ ջրանուշն Թէրրական, ոյր և ըստ նէնդն փէչէլեայ. այլ բաց յայնմանէ են անդ և գետք յոլով՝ մեծամեծք և փոքունք և լիճք, որք բերեն ձուկն առատ։ Երկիր նր պատուճական է և արգաւանդաձող. բերէ որիզ և այլ արմտիս առատ. և ազգի ազգի պտուղս։ Յաճախեն անդ և ընտանի և վայրենի հաւք պատուճականք՝ ի կերակուր. ոյր և որդն այն, զորմէ՝ ի նէրացծուքէ խօսեցաք, որ կազմէ մէմ սպիտակ՝ ի վեր ծառոց։ Գտանի անդ և ազգ մի շերամոյ, որ կազմէ մետաքս՝ ի վերայ ծառոց և թփոց, զոր կոչեն մետաքս վայրենի. որ առաւել տևողական է քան զընտանի մետաքս, բայց չունի ըզնորայն պայծառութիւն և ազնուութիւն։ Հրաշակաւոր է նէնդս այս առ չինս, սակս լինելոյ նր հայրենիք մեծ մի օրէնադրի նց և վիպակ կոնփուտսիոսի։ Իսկ գըլխաւոր տեղիք նր են հետևեալքդ։

ՇԻՆԱՆ, կամ ՉԻՆԱՆ։ Է գլխաւոր քղք այսր նէնդի, մեծ գեղեցիկ բազմաժողով և բազմավաճառ. կայ ուսուցիչ՝ ի ջրաբղխ և յարդաւանդաձող վայրն առ գետոյ միով։ Գլխաւոր վաճառք նր են մետաքս ազնիւ ընտանի և վայրենի. գործեն անդ և ապակի պայծառ և գեղեցիկ, բայց այնչափ դիւրաբեկ է, զի և՝ ի դոյզն հողմոյ խորտակի։

ԼԱՒՉՓՈ, կամ ԼԱՒՉՓՈ։ Քաղաք բարեշէն ծովեզերեայ կա-

կառուցեալ ի վեր բլրոյ ի դեղեցիկ և ի զօրաշալիկ վայրի :

ԹԷՒԽԼ : Ի նոյնպես քաղաք ծովեզերեայ մեծ և բազմամարդ և բազմավաճառ . ունի նշխնդիստ պատուհական , և բերդ ամուր , զոր միշտ պահեն բազմութիք զինուորաց . ունի և քանի մի նաւս պատերազմի կայ գեալս ի պահպանուն նշխնդատուն նր :

ՁԷՒԽԼ , կամ ՃԷՒԽԼ : Քաղաք ծովեզերեայ , մեծ , բազմամարդ և բազմավաճառ և բարեբեր : Ի վիճակի այսր քաղաքի յորովայնս ունին կուռք գոյանայ քար նման ճուճաչափ փոքր մի դեղնագոյն և դիւրաբեկ . զոր նրբ դեղեցափ ջր բանեցնիր ի կիր առնուն ընդեմ զանազան ախտից :

ԷՒԽԼ , կամ ՅԷՒԽԼ : Քաղաք մեծ և բարեշէն կառուցեալ յընդարձակ դաշտի առ գետով միով : Ի վիճակի այսր քաղաքի է Քիովքիոս քաղաք անուանի առ չինս , զի անդ ծնաւ կօնփուտիոս մեծ վիպասն նոցա . ուր և կառուցեալ կան բազմ տաճարք և դամբարանք ի յիշատակ նր :

ՈՒՒՆ : Քաղաք մեծ և ամրապատրաստ կառուցեալ ի դաշտավայրի , զոր գնեն երդ ի կարգս գլխաւոր քաղաց այսր նշխնդի :

ՓԻՆ , և ՓԻՆ : Են երկու քաղաք այսր նշխնդի ի հիւսիսային նր :

ՅՕԴ Է . ՙԼԱՆՔԻՆ .

ՙԼԱՆՔԻՆ որ և ՓԷՆԼԻՆԱՆ : Է երկիր ի կարգս նահանգացն չինու ընդ փէքլիայ մեծ փարթամ և բազմամարդ . որ ունի իւր սահման յարևելից ըզմանն զայն ովկիանոս , որ կոչի ծով նանքինու . յարեւմտից՝ զհօնան և զհուպէվան . ի հիւսիսոյ՝ զլանթօնկ . իսկ ի հարաւոյ՝ զքեանձնի : Ընդ այս նշխնդ անցանէ քեանձ կամ քեամ գետն երևելի , որ մեծ է և շատաղուբ ջրալիր ամ գետս չինու , և գնայ անկանի ի ծովն : Նոյնպես և հօսամ երկիր երևելի գետ չինու ոռոգանէ զմանն ինչ սահմանաց նր , և մտանէ ի նոյն ծով նանքինու : Բաց յերկուց մեծամեծ գետոց ասին՝ են անդ և այլ բազմ գետք և վտակք , և լինէ մեծամեծք և մանուկք , որք արգասաւորս գործեն զերկիր նր . ուստի և առատուն է անդ ամի . զի ունի

որով, ցորեան և արմտիս և ազգի ազգի պտուղս. և բամբակ, մետաքս, խէժ մանաւանդ՝ որ այն ինքն է հնգակաւոր վէրնիձն չինու. որով օծանեն զպէտսն ձեռակերտս. որք՝ ի յարգի են ըստ մեզ տեղիս։ Ծաղկէ և յոյժ և վճռականուքին յայսմ նշնդի. ուր ան համար գործարանք գտանին մետաքսեայ կերպասուց, բամբակի պատառաց, Թղթոյ և մետնի, և այլ ազգի ազգի ձեռակերտաց. յայն սակս և հասն, զոր ամի ամի տայ այս նշնդ ինքնակալին, ասի թէ հասանէ ցչշ միլիոն դրչս. Թող զմաքսն, զոր առնուն՝ ի վաճառց. որ և այն չէ ինչ փոքր։ Բնակիչք նր են ժրաջան՝ ի գործս, ճարտարք, ուշիմամիտ և ուսումնասէր. յորոց և լանեն բազմ երևելի երևելի գրողք և իմաստունք, որք վն իմաստուն իւրեանց ամբառնան յայլ և այլ իշխանուս։ Գլխաւոր տեղիք այսր նշնդի են հետագայքդ։

Կանդին։ Ի գլխաւոր քաղաք այսր նշնդի, և երկոտ մայրաքղաք համարէն ոորուն չինայց զկնի փէքինու. անուն նր Թարգմանի՝ Ազբուռնիք հարաւոյ. վն գի՝ ի հնուումն ատտ էր ասեռու ինքնակալաց. զոր յետոյ փոխադրեցին՝ ի փէքին. նկղեալ՝ ի հարստահարուեցն Թաթարաց, որք ատէպ արշաւէին անդ՝ ի ծուլակոլմանէ։ Ընդ այն ժամս քղքս այս ըստ կարծեաց չինայց դերազանցէր զայլ ամ քղքօք համարէն ծի՝ մեծուք, գեղեցկուք և հարստուք. և էր շրջապատեալ երիք կարգեան պարսպօք. և շրջապատ վերջնոյն էր 48 մղոն. ոմն երևի մինչև ցայսօր յատերակաց անտի. որ և էր ժնեղ սահման գեռև՝ քղքի միոյ։ Նոյն ալէս և նշնդիստ նր ըստրձակ էր, խորայատակ և անքոյթ՝ ի հողմոց, այլ այժմ՝ ի պնչն տեղիս լցեալ է տղմով և աւազով, զոր քեանձ գետն անդադար ընու՝ լինի. վնյ և անբաւական մեծամեծ և ծանրաբեռն նաւուց։ Ըստ նմին օրինակի և քղքն ոչ սակաւ անշքացեալ է յառաջնոյ վայելչութէ իւրմէ. սակայն և այնպէս գերագոյն է՝ քան զայլ քղքս չինու՝ բաց՝ ի փէքինու. որ և է կառուցեալ՝ ի վր քեանձ մեծի գետոյն մերձ՝ ի բերան նր, ըստ որ մտանէ՝ ի ծովն, և գործէ անդ նշնդիստ. շրջապատ նր այժմ է իբր 36 մղոն. Թող զլայնարձակ արուարձանեայս նր. և է քաղ պատապարեալ պարսպօք, և պահպանեալ 40 հազար զինուորօք. իսկ զթիւ բնակչաց նր հասու ցանեն ցերկու միլիոն։ Փողոցք նր են չափաւոր ըստ լայնութէ, այլ երկայն և քարայատակ. են՝ ի նմ՝ ի տեղիս տեղիս և առուք կաթ խրամք հոտաւական ջուրց,

ը որս մարթ է նաւել նաւակօք։ Ոչնի և քիմ պա-
լատս գեղեցիկս իշխանաց և աշնուականաց, բայց
տունք հնրկ քղքացւոց ցածունք են և անշուք։ Խակ
կրպակք նր անհամար են և լի հարստութիր։ Ա-
քունի ապարանք, ուր երբեմն բնակէին ինքնակալք
չէր լինչ ըհատ մեծուր և շքեղուր յարքունեաց ան-
ան փեքինու. այլ ի 1642 հրկիզ եղև, յորում ձիւկի
թաթարք կալան զինքնակալուրիր չինու։ Այլ չնք
այժմ նշանաւոր լինչ չինուած ի նմ, բայց ի դրսնց
նր, որք գեղեցիկ են և մեծաշէն. և բայց ի մեհենաց
ոմանց։

Ա՛յլ ը զնամ երևեալն ի հռչակաւոր աշտարակն ար-
տաքոյ դրան քղքին. անուաներ աշտարակ յախճա-
պակեայ. զի արտաքուստ համակ պատեր է քաղ-
մագունի յախճապակեաւ. վնր ի հարիանել ճառա-
գայթից արեգական ի վր նր, ջողջողեր փայլէ յոյժ
կողմանց։ Արմունք նր են ի թրծեր աղիւսոյ. որք
այնպես քաջ մածուցեր են ընդ միմեանս, զի բոլոր
շինուածն թուի միատոհանի զանգուած. որ և է կա-
ռուցեր ի վր հաստահիմն խարխխի. որ է բոլոն-
դակ յորձաքար վնմանց ժր ատիճանօք բարձր ի
գետնոյ. և շրջապատեր քարեղէն սիւնակօք։ Բարձ
րուն աշտարակին է 200 ոտնաչափ. և են ի նմ 884
ատիճանք ի ստորոտէ մինչև ի գլուխն։ Զևնր է
ուխանկիանն. որոյ խորաքանդնւր կողմն է հինգ ա-
նուչափ. և բոլոր շուրջանակի 10. Բայց շրջակայքն ա-
րածուր զարտ է իմանալ վր ատրճն կողման. քղքն
ի վերին կողմանս առ ոտկաս ատկաս անձկանայ։ ի
գագաթան է գունտ մի, զոր չնք համակ ոսկի ա-
սեն. բայց ը ասելոյ այլոց է պղնձի ոսկեզատ։
Ա՛յն աշտարակ է բաժաներ յինն յարկս կամ գաւիթ
կոնս ը զաթս ի վր միմեանց. յորոց յարկի է մի մի սենեակ զարդարեալ ակամբս ոսկեզօծ
քանդակօք, գունագեղ նկարուք և դրաշէմովք կուռց։
Ատրճն սենեակն բարձր է և մեծ ը զայլս. որ յերկոց
մեծամեծ դրանց հեռի ընուն զլոյս, զի ջնուն լու-
սամուտս. խակ վերինքն յոյժ կողմանս ունին մի մի
լուսամուտ։ Եւ ևս՝ առ իորաքանչիւր յարկօք ար-
տաքուստ են քիմք կամ թևք. այն է՝ սաչախ, լայն և
վայելչազարդ. և յոյժ անկիւնս նց կախեր կան վոք-
րիկ զանգակք, որք ի շնչել հողմոց հնչեցուցանեն
ձայն գեղեցիկ ներդաշնակուր։ Ա՛րդ՝ թէպէտ իբր
400 ամք են զի շինեցաւ այս աշտարակ, սակայն կայ
մինչ ամբողջ և անարատ։ Ա՛յս քղք է գլխաւոր ու-

սուէմնարան չինաց • անդ է և երևելի ձեմարանն
փժշկաց նոյ • ուր և գտանին բժիշկ գրադիտոք և վկպտք
անուանեալք առ նմա, և դրատուհք յոլովք • ոմք և ուղ-
ղագրոյն և ընտրելագրոյն բարբառ չինաց է՝ ի սմին
քաղքի։ Են անդ և բազմութիւն եկեղեցեաց և արքունի
դործակալաց։

Թայէին, կամ Թայէինձ։ Քաղք գեղեցիկ բազմամարդ
և բազմավաճառ յարդաւանդ և՝ ի ղուաբձալի վայրի
առ քեանձ մեծ գետով։

Ձինկո։ Քաղաք մեծ և բարեշէն առ նուիրն քեանձ
գետով։

Ձինկիանկ, կամ Քինկիանկ։ Քաղք փոքր, այլ բարեշէն
ամրապարսպով և հզօր կառուցեալ առ քեանձ գետով
մերձ՝ ի բերան նորա, ըստ որ մտանէ՝ ի ծովն • ուստի և
է սա իբր նախագուռն բոլոր աշրուհ չինաց՝ ի ծո-
վակողմանէ։ Ի շրջակայ վիճակի նր գտանին բժիշ
մեհեանք ցրուս առատս անդ, և առ նոքօք բնակարանք
քրմաց։

Ենանկո, կամ Յանկո։ Քաղաք մեծ, բազմամարդ և
բազմավաճառ մօտ առ քեանձ գետ • բնակիչք նորա
աւելի են՝ քան 200000 • Թոյղ ղեթաթար ղօրս ոչք կան
անդ՝ ի պահպանուել քաղքին • գլխաւոր վաճառք նր
են ալ, նկուղք կամ պատկերք չինաց, զի բազմութիւն
նկարչաց գտանին անդ • և այլ սկսպն ձեռակերտք։
Ֆօնկիանկ։ Քաղք մեծաշէն և ամուր կառուցեալ՝ ի վր
բլրոյ առ վիպ գետով, որ ծագի՝ ի հնդկ լերանն։ Ին
՝ի նմին բժիշ մեծամեծ շինուածք, որ աշտարակք,
մեհեանք և դամբարանք ղօրս չինեաց հօնկֆու կոչ-
նակալ չինաց • զորմէ ասի թէ՝ ի մանկուէ իւրում
էր ծառայ խահարարի միոյ • կամ ըստ այլոց քուրմ
աննման • ասպս սակս զգօնութեանն իւրոյ և քաջագոր-
ծութեանն, որ արիաբար մարտուցեալ ընդդէմ թաթարաց՝
վանեաց զնոսա յՕնդն չինաց, ամբարձաւ՝ ի պատիւ
ինքնակալութեան • և զայս քաղք արար իւր աթոռանիստ
առ ՃԿՀ մի։

Լինդնգէն, կամ Լինդֆ։ Քաղք բարեշէն և բազմամարդ
՝ի ղուաբձալի և յարդաւանդ վայրի կառուցեալ մերձ
առ շաւ լճին • ուր է կղզի մի երկայնաձիգ արուես-
տանդ և բազմամարդ։

Կանֆան, կամ Կանֆինկ։ Քաղք մեծ բազմավաճառ և փար-
թամ յարդաւանդ վայրի առ քեանձ գետով։ Ասա
նատի փոխարքայն արևմտեան մասին Նինդնգին նանդ-
քինու։

Գինֆէ։ Քաղաք մեծ՝ ի վր լերին՝ ի հարաւակողմն
Նանդ

նանքին ՔՂՔԻ՝ ի ՄԷՋ ԵՐԿՈՒՑ ԳԵՏՈՑ, ողք միայեաւ մտանեն՝ ի քեանձ գետ։

ՍՈՓԻ, կիմ Սոֆի։ ՔՂՔ մեծ գեղեցիկ բաղմավաճառ և փարթամ ոչնչ կարի բացագոյն՝ ի ծովէ. ղորմէ աւան Թէ նման է վենետիկ ՔՂՔԻ ունելով՝ ի ներքս ջրալից խրամս, ըստ որ մարթի է շրջիլ նաւակօք։ Ոյն՝ ի մտաճնագրաց չինաց գրախոտ երկրաւոր կոչէ զնա սակս գեղեցկուե։ Ունի բազմ գործարանս մեռաքսեայ կերպասուց և ոսկեթել դիպակաց։ Աստնտի փոխարքային արևելեան մասին նշխդին նանքինոյ։ ՎԱՅՆԱՆ։ ՔՂՔ մեծ և ամուր շրջապատեալ եռատող անիկ պարսպօք՝ ի գէշ և՝ ի լճային տեղւոջ. և զի դերք տեղւոյ նր ցած է ՔՂՔԻ հոսմ գետոյն. յոյն սակս միշտ՝ ի վտանգի է ջրահեղձոյց լինելոյ՝ ի ջուրց այնր գետոյ. առ որով կառուցեալ կան թումբք հաստատակառոյցք։ Հինդ մղոնաւ հեռի՝ ի ՔՂՔԷ ասաի է դիւղաքՂՔ մի, որ և է նշխդիսա հոսմ գետոյն, անդ նստի իշխանն, որ վերակացու է գետոց և ջրմղոց։

ՅՕԴ Ը. ՅՈՒՔԼԱՆ։

ծագոյն նահանգացն չինու գրեթէ ի սղշմտ-
անդր նր. ունելով իւր սահմանակից՝ ի հիւսիսոյ
պՀՕնան և զՀՆան. յարևմտից՝ զսուչԼԷն և ՔՂՔԻՆ՝
՝ի հարաւոյ՝ ՔՂՔանկի և ՔՂՔանԹՕն. իսկ յարևելից՝
ՔՂՔանձան։ Բայ՝ ի քեանձ գետոյն, որ անցանէ ՔՀ
ՄԷՋ նր յարևմտից յարևելս հոսել, և բաժանէ զնա
յերկու մասունս՝ ի հիւսիսայինն և՝ ի հարաւայինն,
ունի և այլ բՀՔ գետս, ողք ոռոգեալ զերկիրն նորա,
մտանեն՝ ի նոյն քեանձ գետ։ Յոյն սակս կարի արդաւանդ է և բարեբեր. ունելով ամենատեսակ արմտիս և պտուղս պատՀճառանս առատապէս, և ձուկն՝ ի գետոց և՝ ի ծովակաց կիմ ՀՆից. և պատՀճառանս քարահանքս, և բոլս երկաԹից, անագի և այլոց հՆբահալելեաց. գոյանի անդ յատազուստս և՝ ի խիճս ոսկեփոշի բերեալ յուղխից և՝ ի հեղեղաց. այլև որդն այն փոքրիկ, որ՝ ի ծառս կազմէ մոմ ապիտակ։ Իսկ ղևսաւոր տեղիք նր են հետագոյքդ։

ՎՈՒՆ, կիմ Վուհանձ։ Է ղևսաւոր ՔՂՔ այսր նշխդի մեծ, բաղմամարդ և բաղմավաճառ կառուցեալ առ

քեանձ գետով 'ի հիւսիսակողմն նր մերձ 'ի ծովուն, ուր հան գետ խառնի 'ի քեանձ գետ անդր · իսկ արտաքսմանեայք նր անկանին յայնկոյս գետոյն 'ի հարաւակողմն նր ։ 'Ի քղքի աստ է աթոռ փոխարքայի համօրէն նհնգին ։

Պուէկան, կամ Թուէկան ։ Քղք բարեշէն և մարդաշատ 'ի հիւսիսակողմն նախընթաց քղքի ։ 'Ի վիճակի սորին քղքի յաճախ է այն տեսակ փոքրիկ որդան որ կաղմէ մոմ սպիտակ · զորմէ այլուր խօսեցաք ։

Հանէանկ ։ Քղք մեծ բազմամբոխ և փարթամ հանդէպ վուչան քղքի ոչինչ կարի հեռի 'ի նմէ առ հան գետով, յորմէ կալաւ և զանուն իւր ։ Գոյ 'ի սմին քղքի աշտարակ մի բարձր շինեալ 'ի վաղ ժմկաց 'ի յիշատակ օրիորդի միոյ, որ 'ի դասս սրբոց կամ դից համարեալ է 'ի չինաց ։

Ձանդաւ, կամ Քանձիւ ։ Քղք մեծ շինեալ 'ի վր մեծի հուէն գետոյ ոչ յոյժ հեռի 'ի Թօնթին լճէն ։ Ասի թէ 'ի շրջակայ սահմանս այսր քղքի իջանէ երբեմն յօղ քաղցրահամ · որ այն ինքն է դաղձն ։

Չինդեու, կամ Քինդէ, Քղք մեծ և բարեշէն առ գետով միով, որ խառնի 'ի հուէն գետ մօտ առ այս քղք ։

Հինդէ ։ Քղք մեծ և բազմամարդ առ հէն գետով ։

Հանդէ ։ Քղք բարեշէն առ նովին հէն գետով 'ի [illegible] ամարդ շինեալ 'ի վր իւ գետոյն 'ի բեղմնաւոր և 'ի զուարճալի վայրի ։

Թօնթին ։ Է լիճ մեծ կամ ծովակ 'ի մէջ այսր նհնգի ընդ 130 աստիճանաւ երկայնութ · և ընդ 30 աստիճանաւ լայնութ · շրջապատ նր է իբր 250 մղոն · ուր մտանեն երեք կամ չորք գետք · և անտի ելանէ գետ մի մեծ, և գնայ խառնի 'ի քեանձ գետն ։

Յօդ Թ. Քեանձսի, կամ Քիանկսի ։

Ունի իւր սահման յարևելից՝ զՃեքիան, և մասամբ ինչ զնանքին · յարևմտից՝ զհուքվան · 'ի հարաւոյ՝ զքանթօն · և զֆօքիէն · իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ նոյնպէս զնանքին ։ Ունի գետս բազմս, որք գրեթէ առհասարակ մտանեն 'ի ծովակ մի մեծ կոչեցեալ փօյան կամ զաւքէ · որոյ շրջապատն է իբր 220 մղոն · և անտի ելանէ գետ մի, որ գնայ խառնի 'ի քեանձ ։ Յայս

ծո

ծովակ՝ ի բէմ տեղիս են յորձանուտք և պատյք ջուրց վտանգաւորք, յորս բէմ անգամ ընկղմին նաւք։ Եւ յառաւել վտանգաւոր տեղւոջ՝ ի վերայ սեպացեալ բարձր ժայռի միոյ կայ կառուցեալ մեհեան, զոր՝ ի տեսանելն նաւավարաց՝ ի հեռուստ՝ սկսանին հալաձանել Թմբուկս, ի զգուշացանել զկուռան որ՝ ի նմ չդգնուն հասանիլ ինքեանց. լուցանեն և մոմեղէնս՝ ի պատիս նշ. և ծխեն խունկս, և զինուն աքաղաղ մի. զի ասի Թէ բնակիչք այսր նշդի բերա են և գլխովին ընկղմել յաւերտասաշտուիս առաւել՝ քզայլ չինացիս, որք և կարի ուիշ և գծուծ կեանս վարեն, յայն սակս արհամարհել են յաչս այլոց չինաց։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։

Կանան, կամ Կանանկ։ Ի գլխաւոր քզք այսր նշդի մեծ, բազմամարդ և բազմավաճառ, և մի՝ ի գեղեցկագոյն քզքացն չինու կառուցեալ առ քանչեանկ գետով, որ հոսի ընդ հիւսիս, և մտանէ՝ ի նախայիշատակեալ փոյան ծովակն։ Այս քզք անուանի և առ չինս. զի և մի՝ ի գլխաւոր ուսումնարանաց նշ, ուր են բազմուն խնամատոց և գրագէտ արանց։

Ոսկ, կամ Յէսկ։ Քզք փոքր, այլ բարեշէն և բազմամարդ՝ ի հիւսիսակողմն նշդիս։ Ի վիճակի սորին քզքի եղանէ հոլն, յորմէ չինեն զառակն՝ ի բովանդակ Ցն չինաց։

Քօանխինկ։ Քաղաք մեծ և բազմամարդ առ գետով միով, որ մտանէ՝ ի փոյան ծովակն՝ ի հարաւոյ արևելից ել հիւսիս ընթացեալ։

Քինգհանձ։ Քզք մեծ և գեղեցիկ մերձ՝ ի սահմանս փոքրիկն նշդի առ գետով միով, որ մտանէ՝ ի նոյն փոյան ծովակ։ Ի քզքի աստ գտանին պալատք հոյակապք, և բէմ մեսրոպագործք, որք գործեն ոսկեթել դիսակս մեծագինս։ Գործեն անդ և ըմպելի ինչ յորկոյ, որ ունի զզօրուն գինւոյ։

Քինհօհանձ։ Գիւղաքզք մեծ և բազմամարդ և գըլխաւոր տեղի յախճապակեայ անօթոց. զի ասի Թէ են անդ առաւել ք 500 գործարանք յախճապակեայ անօթոց, յորս գործեն իբր միլիոն մի գործաւորք։

Քինհուանձ, կամ Քինկուանձ։ Քզք մեծ և բազմամարդ առ քեանձ գետով, ուր փոյան ծովակն կցի ընդ նմին քեանձ գետոյ։ Ծաղկել ե յոյժ՝ ի քզքի աստ վաճառականութենն, զի ե նշդիցն նաւակաց, որք գան՝ ի նանքին և՝ ի հուբվան նահանգաց ընդ քեանձ գետն, այլև ընդ փոյան ծովակն։ Ոչ յոյժ հեռի՝ ի քաղաքէ աստի՝ ի քեանձ գետ անդր գտանին երբեմն

և ծովային ձկունք․ զի դլփին, սալամոն ձուկն, և այլ տեսակք ձկանց, բերին 'ի ծովէ 'ի Ճինս մակընթացութեամբ ծովուն, որ այնչափ սաստիկ լինի անդ, զի յետս վանէ զընթացս գետոյն դրեթէ մինչև ցքաղաքն անդր․ որ երկերիւր մղոնաւ և աւելի հեռի է 'ի ծովէ:

Քէխեան, կամ Քինեան: Քաղաք առ ափն գետոյ միոյ․ առ որով են լերինք, յորս գտանին ոսկեհանք և արծաթահանք․ բայց լքեալ կան անգործ:

Քանչըլ, կամ Քանչէու: Քաղաք մեծ և բազմավաճառ 'ի հարաւային կողմն այսր նահանգի առ Քանքիանձ գետով մերձ 'ի ծովեզրն, ուր այլ գետ մի խառնի 'ի նմա․ 'ի քաղաքի սաստ նաւի փոխադրաց: Ասի թէ 'ի սահմանս այսր քաղաքի, է ջրհոր մի որ կրէ զտեղատուութիւն և զմակընթացութիւն․ զի 'ի 24 ժամու երկիցս ցամաքի և անդրէն լնանի:

Նանկան: Քաղաք մեծ և բազմամարդ մերձ 'ի սահմանս Քանթօն նահանգի․ ուր յաճախ են երթևեկք վաճառականաց․ զի անդ հաւաքին վաճառք Քանթօնի․ վասն զի է իբր շտեմարան կամ համբարանոց վաճառաց նորա:

Յօդ Ժ. Չեքիան, կամ Չեքիանգ.

Ունի իւր սահման յարևելից զովկիանոս․ յարևմտից՝ զքեանքսի․ 'ի հիւսիսոյ՝ զնանքին․ և 'ի հարաւոյ՝ զֆօքիէն: Եւ է բազմամարդ և բազմավաճառ և արդաւանդ գեղեցիկ և զուարճալի, մինչև դրախտ անուանել զնա չինաց: Գլխաւոր վայելչութիւնք նորա են բազմապատիկ վտակք, և ջրմուղք կամ խրամք ջրալիցք ձգեալ ընդ ամենայն կողմանս նորա: Անբաւ են անդ թթենիք, կամ լաւ ևս ասել անտառք թթենեաց․ վասն զի ունի մետաքս բազմ յոյժ․ յորմէ գործեն ազնուագոյն մետաքսեայ կերպասս անուանս ընդ նահանգն ողջոյն, և մանաւանդ 'ի հանդերձ մայրաքաղաքն նորա․ և կերպասք նորա ազնիւ են և անուանի 'ի բոլոր Ծն չինաց: Ասեն թէ գործածութիւն մետաքսի զուարճինն 'ի սմին նահանգի գտաւ․ յորմէ եանց 'ի հնդիկս, 'ի պարսս և յայլ կողմանս ասիոյ․ ապա 'ի յունաստան և յիտալիա․ ուր ընդ Ճինս բազմ կրաւ ոսկւոյ վաճառէին զմետաքս: Գլխաւոր տեղիք նորա են հետագայքդ:

Հանչէու, կամ Հանչու․ զոր ոմանք Համչէու գրեն: Էր

դլնաւոր քաղք այսը նշանդի մեծ բազմամարդ և բազ-
մավաճառ և ծովեզերեայ. կառուցեալ ի մուտս չի-
քուճան կիմ չինն գետոյն ի ծոց մի ովկիանոսի։ Ընդ-
ջսպատ նը է իբր 12 մղոն. և թիւ բնակչացն հասա-
նէ ցմիլիոն մի։ Տունք նը բովանդակ են միայնակ
ոնդ և սլլոց քաղքացց չինաց. փողոցքն չեն այնչափ ինչ
ընարձակք. բայց ի բէյմ տեղիս են ի նոս մեծաչէն
կամարք յաղիւսէ կանգնեալք ի պատիս գնդին մէջ
ծագործ արանց. և իրիք մեծաչէն աշտարակք եօթ
նոյարկեան. և անհամար կրպակք բազմահարուստք
լի ամենատեսակ վաճառօք։ Ունի և նշանդիսա մեծ
և պատուական առ բերանով նախայիշատակել չի-
քուճան գետոյ, յորոյ ի պաշտպանութենի կարգեալ
կան 7000 թաթար գնդուորք ընդ հրամանատարու-
ատարասլետի, որ է յաղգէ նոյ. և սլլ ևս 3000 չինք։
Ոչինչ կարի հեռի ի քաղքէ ատի է լիճ մեծ կիմ ծո-
վակ Սէհու կոչեցեալ. որոյ շրջապատն է իբր 6 մղոն.
և մանր ինչ նը անկանի ի նշանդն նանքինու. ջուր
նը մաքուր է, ակնանակիտ և պատուական։ Ընդ մէջ
ծովակիս են երկու փոքրիկ կղզիք. և ի միում ի նոյն
է մեհեան մի կուռօք և սլլ շինուածք ինչ առ ի պէտս
սնոտեաց մեծամեծաց քաղքին։

Նիւճօն, կիմ Նէմճօն, և կիմ Նինկճօ, զոր փորդուքալք
կոչեն Լիամէօ։ Ե ծովեզերեայ քաղք մեծ բազմամարդ
և բազմավաճառ կառուցեալ յընարձակ դաշտավայրի
մերձ ի ակղին՝ ուր երկու գետք խառնին ընդ միմեանս
և մտանեն ի ծով։ Ընդջսպատ քաղքին է իբր 20 մղոն.
և պարիսպ նը քարաշէն ամրացուցեալ աշտարակօք։
Ունի նշանդիսա մեծ և պատուական, որ և է գըլ-
խաւոր յարևելեան ծովեզերեայս չինաց. և երևելի
վաճառատեղի վաճառացն Ճեաբօնայ, ուստի բարձեալ
բերեն ոսկի, արծաթ և պղինձ. և առատ տանին անդ
մետաքս, շաքար, դինի և սէտպէ համեմունք պատկառս։

Թիօպէ, կիմ Թայպէ։ Քաղք բարեշէն ոչինչ կարի հե-
ռի ի ծովէն չինեալ առ գետով միով, և ընդջսպատեալ
ի լերանց։

Էնէ, կիմ Յէնէ։ Քաղք, որ թէպէտ ըստ տարածու-
թեանն չէ այնչափ ինչ մեծ, բայց գեղեցիկ է և բազմա-
մարդ կառուցեալ մօտ ի ծոց մի ովկիանոսի ի վեր գե-
տոյ, որ գնայ անկանի ի նոյն ծոց։

Քինհօա, կիմ Քինէ։ Քաղք մեծ և բազմամարդ գրե-
թէ ըստ մէջ գետոյն առ գետով միով, որ գնայ խառ-
նի ի չիքուճան գետ։ Ունի քաղք յընդարձոյն անուամ

թաթաւրք այրեցին զնաւս նոր. և քանդեցին զնաւ դէպ ի ցամաքն Ասորեստանեայց։ Եւ այնուհետև անչքացաւ յոյժ։ Բնակիչք նր զօրաւոր են և քաջ պատմողք և նշանաւոր ի մէջ հինաց։ Ընդարձակ վիճակ այսր քղքի արդաւանդ է, բերէ որիզ առատ և այլ արմտիս. յաճախ է անդ ասորագրեցաք. այլև շուր և այլ պտուղք։

Խինդիս, կամ Քուռնիս։ Քղքէ բարեչէն առ չիքուեծն գետով ի հարաւակողմն նր։ Ի շրջակայ լերինս նր են անտառք մեծամեծ ծառոց. յորոց հատանեն փայտ քշտի ի պէտս շինուածոց նաւուց և այլոց շինուածոց։ Խինդիս։ Քղքէ մեծ առ չիքուեծն գետով մերձ ի ստղին, ուր այլ գետ մի խառնի ի նոյն գետ։

ՅՕԴ ԺԸ. ՓՕՔԻՆ։

Ա յս նշանդ ուն իւր սահման յարեւելից՝ զուկիսաձնոս ի հիւսիսոյ՝ զչքեիան. յարեւմտից՝ զբեանձուն. իսկ ի հարաւոյ՝ զքանեծն։ Եւ թէպէտ փոքր է, այլ բազմամարդ. օդն մաքուր, և ցուրան և ստղին բարեխառն. երկիրն լեռնային. բայց լերինք նորա չեն գառնաբուկք. զի յոմանս են անտառք, յորոց հատանեն փայտ ի պէտս նաւուց և այլոց շինուածոց. և ոմանք են փորել և կակղել, և բաժանել յատակ չանս ատիճանս, որք բերեն պէտս արմտիս. և յոմանս են բուք հրահալեղուց որ կապարն, անտիմն, երկաթոյ և այլոց հանքից։ Ուն և այլ և այլ տեսակս պտղոց. յորս անուճանն են նարինջ և կիտրոն քաղցրաճաշակ և անուշահոտ, յորմէ կազմեն քաղցեղենիս։ Բնակիչք նր ճարտար են և ժրաջան և աշխատասէր և փոյթք ի վճռականուէ. որք երթան ի Ճեաբօն, ի փիլիպպեան կղզիս, ի չինաստ և յայլ մերձակայ տեղիս շահավաճառուէ աղագաւ։ Իսկ գլխաւոր տեղիք այսր նշանդի են հետագայքդ։

Փօփ, կամ Փուչօն։ Ի գլխաւոր քղքէ այսր նշանդի մեծ և բազմամարդ և բազմավաճառ և աթոռ փոխարքայի համօրէն նշանդին կառուցեալ առ գետով միով ոչ այնչափ լինչ հեռի ի ծովէն։ Ունի նաև նշանդիստ պատուհասական, ուր յաճախեն նաւք ճեաբօնացւոց, հնդկաց, և եւրոպացւոց։ Ունի և շինուածս մեծաշէնս. յորս երևելի է կամուրջ մի քարաշէն և մեծ յոյժ։

ՎԻԵՆ

ՔԻՆՆԻՆ , կամ ՔԻՆՆԻՆ : Քաղաք փոքր և անշուք կառուցեալ առ գետով միով. զոր առին Թաթարք և զբնակիչս նր կոտորեցին. իսկ զքրիստոնեայսն հրկիզ արարին. և Թէոդիկ յետոյ վերստին շինեցաւ, այլ չհասա եհաս յառաջին մեծութիւնն իւր :

ՁԱՆԻ , կամ ՁԱՆԻ : Քրիստոնեայ ոմն հարաւակողմն Նինգեի առ գետով միով :

ՁՆՈՒԻ : Քրիստոնեայ մեծ և բազմամարդ և բազմավաճառ. ուր լինին երևելի ոծնաւաճառք. և յաճախեն վաճառականք յայլ և այլ տեղեաց :

ԵՄՎԻՈ , կամ ՀՄՎԻՈ : Ի անուանի բերդ և նշանագիտ պատուական՝ ի կոչել մի համանուն, որոյ շրջապատն է իբր 50 մղոն. յաճախեն անդ նաւք վաճառականաց. վասն այնորիկ ինքնակալն չինաց պահել անդ գունդ մի 9000 Թաթար զօրաց՝ ի պաշտպանութիւն կողմանն և նաւահանգստին նր :

ՅՕԴ ԺԲ. ՎԱՆԹՈՆ :

ՎԱՆԻՈՆ կամ ՔԱՆԻՈՆ և կամ ՔՈՒԱՆԻՈՆՁ : Ի մի՝ ի մեծագոյն Նինգեացց չինաց Ծի՝ ի հարաւոյսին եղերս նր. և ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ զքեանձսի և զՀուքվան և զՔօքիէն. ՝ի հարաւոյ և յարևելից՝ զովկիանոս. իսկ յարևմտից՝ զքվանկան : Աստ ակաւանի մեծ ջրմուղն կամ խրամն չինու, և ձգի մինչև զվիէքին. այլ բաց յայնմանէ են անդ և դետք և լիճք և հեղեղատք. վասն երկիր նր ըստ ամ տեղիս է ջրաբուխ և արգաւանդ քերելով դրեթէ զամ տեսակս արմտեաց և պտղոց առատաձիս : Ածխի և աղգի աղգի հաւս ընտանիս և վայրենիս. այլև ջորքոտանիս. և ձուկն առատ՝ ի ծովէ. և բուխ ոսկւոյ. և հանքս ականց պատուականաց. և անուշահոտ փայտ, յորմէ գործեն պէտս ձեռակերտս. և մեռաքս և մամ վայրենի : Բնակիչք նր բազմ են. աշխատասէրք և ուժեղք. ճարտարամիտք և ուսումնասէրք և՝ ի տուրս առատս վաճառաց քաջալարժք և գլխովին անձնատուրք. յայն սակս բազմուն յոյժ մեծատանց գտանին յայսմ նահանգի : Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետեւեալքդ :

ՔԱՆԻՈՆ , կամ ՔԱՆՊՈՆ , և կամ ՔՈՒԱՆԻՈՆՁ. Ի քղաք մեծ մեր գաշտի և բազմավաճառ, և փարթամ և աթոռ

նա-

նախապատիւ փոխարքայի Ինքնակալին չինոյ, կառուցեալ առ դոյ գետովն մերձ 'ի մուտս նորա 'ի ծովն անդր: Շրջապատ նորա աւելի է քան 12 մղոն. իսկ թիւ բնակչացն հանդերձ արուարձանօք իբր միլիոն մի և կէս, եթէ չիցէ աւելի: Ունի նաւահանգիստ մեծ և պատուական իբր մղոնաւ հեռի, ուր յածախեն նաւք ամ ազգաց ասիացւոց և եւրոպացւոց: 'Ի ծովակողմն ունի իւր պատուարան պարիսպ բարձրաբերձ ամրացուցեալ աշտարակօք և երկու դղեակօք, նոյնպէս և 'ի ցամաքակողմն ամրակուռ պարիսպս և ամրոցս: Բաղում են 'ի նմին տաճարք կռոց, և պալատք, և այլ մեծաշէն շինուածք և պարտէզք. և կամուրջ յաղթութեան. զի 'ի դրանէ անտի քաղքին, որ հանէ 'ի ծովն մինչև ցապարանս փոխարքային են եբեսուն կամուրջ: Յառաջագոյն առաւել գեղեցիկ էր և մեծաշէն այս քաղաք, և այլ թամթուրք ոչ սակաւ քանդմամբ գործեցին 'ի նմ. վն այնորիկ այժմ անշքացեալ է յառաջին վայելչութենէ անտի իւրմէ:

Փօքան: Քաղաք իբր 10 մղոնաւ հեռի 'ի քանթօնէ. որ թէ տարածութեամբ թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծ, այլ բազմամարդ է և փարթամ և գլխաւոր վաճառատեղի օտարաց. են 'ի նմա և բազմութիւն ատայնանկաց:

Լօնքե, կամ Լունքե: Քաղաք բարեշէն մերձ 'ի սահմանս հուքվանայ:

Չաօքե, կամ Քաօքե: Քղք ծովեզերեայ մեծ և բազմամարդ յարեւելեան կողմն առ մուտս գետոյ միոյ. ոչ կարի ինչ հեռի 'ի փօքինէն նշնդէ: Գոյ 'ի նահանգի աստ միւս ևս քղք յայս անուն անուանեալ յարևմտեան կողմն ոչ ինչ կարի բացագոյն 'ի ծովէ:

Հէյքե, կամ Վէյքե: Քաղաք բարեշէն. առ գետով միով, որ մօտ առ այս քղք մտանէ 'ի ծովակ մի: 'Ի վր գետոյն դոյ կամուրջ երկայնաձիգ, որ թէ պատմելոյ ումանց ունի 40 կամարս, և 'ի ծովակի անդ են երկու փոքրիկ կղզիք բազմամարդք միացեալք քարաշէն կամրջաւ:

Հէյլէքէն: Քաղաք 'ի հարաւակողմն նահանգին առ գետով միով:

Լուխթքե, կամ Լէքէ: Քղք կառուցեալ 'ի լեզու ինչ ծովու 'ի հարաւակողմն նահանգին հանդէպ հայնան կղզւոյն, յորմէ բաժանի անձուկ նեղուցաւ:

Յօդ. ԺԶ. Քուանտունկ :

Քուանթունկ, կամ Քուանտունկ և Քուանճէու : Է մի 'ի մեծագոյն հարաւային նահանգացն չինաց, որ ունի իւր սահմանակից յարևելից զՔանթօն · 'ի հիւսիսոյ զՀուքուան և զՔիանկսի · 'ի հարաւոյ արևմտից զԿուանսին · իսկ 'ի հարաւոյ' զՏունքին և զծոց նր : Հիւսիսային մասն նորա լեռնային է, իսկ հարաւայինն դաշտային · որ և ոռոգանի 'ի բզմ գետոց · վսյ արգաւանդ է և բերրի · ունի որիզ և այլ արմտիս առատ · և ազգի ազգի պտուղս · և մետաքս, մոմ վայրենի · գարիճենիկ, այն է' տաւչին առաւել անուշահոտ և համեղ ք զեւրոպիոյ, և բազմ ոսկւոյ և արծաթոյ և պղնձոյ և այլոց հրահալեաց, և այլ մեծաւոց, որ կոչի Սաքսամլ, զոր 'ի կիր առնուն 'ի ներկս : Մասն ինչ այսր նահանգի որ ձգի առ սահմանօք դունգինայ Սէնծա կոչեցել և բնակիչք նր Սենմիացիք · ոչ է ընդ իշխանութ ինքնակալին չինաց, այլ է ինքնագլուխ հասարակութ · վսն զի յորժամ Թաթարք կալան զինքնակալութ չինաց, մեծ մասն բնակչաց այսր նահանգի, չեղեն անձնատուր նց · այլ մնացին հաստատեցին 'ի մէջ լեռանց առանձին տրուն ազատ և անկախ · յորս յետոյ յարեցան և այլք 'ի չինաց անտի, կէս մի ինքնակամ' և կէս մի տարագրեալք 'ի Թաթարաց, որք ոչ կամեցան մտանել ընդ հնազանդութ նց · վսյ այժմ այն մասն նահանգիս բազմամարդ է յոյժ · և բնակիչք նր արք զօրաւորք և քաջամարտիկք · որոց մի նաւ կարօղ է զդէմ ունիլ չորից նաւուց այլոց չինաց : Իսկ գլխաւոր տեղիք ինքնակալին չինաց 'ի սմին նահանգի են հետևեալքդ :

Գուանճէու, կամ Գուանճէուֆու : Է գլխաւոր քղք այսր գաւառի առ քովն գետոյ բազմամարդ և ամուր շինել գրեթէ ընդ ձեռն նախնի ամրոցաց եւրոպացւոց · վսյ չունի ամենևին զնմանութ ինչ ընդ այլոց քղքաց չինաց : Առանին է մելանն կամ Թանաքն, որ գործի 'ի քղքի աստ · զի լաւագոյն է ք զամ մելանս, որք գործին յայլ քաղաքս :

Չինկան, կամ Պէնկան : Քղք ամուր պարապապատ 'ի մէջ գետոյ միոյ 'ի լեռնային վայրի առ սահմանօք դունգինայ · 'ի հնումն էր գեօղ փոքրիկ, այլ յետոյ նա-

նախատրել ակնմիացեալ կանդնել զնուաւ պարհապս և ամրացուցեալ, որպարիսի վնաս դլխաւոր տեղի հա- սարակութ իւրեանց : Ընդհակայ վիճակ նոր ոչ է ըն- դոլորին 'ի ձեռս ակնմիացելոց . այլ մասն ինչ նոր է ըն- որուքիք թիկրին դունդինայ :

Ակնկէն , կամ Ակնէն : Քղաք փոքր առ գետով միով , որ խառնի 'ի դայ գետ :

Ակնօ , կամ Ակնէ : Քղաք բարեչէն և բազմամարդ 'ի մուտս գետոյ միոյ 'ի դայ գետ : Ընդհակայ վիճակ նոր բերէ դարիճենիկ աղնիւ , և աղբ մի խոտոյ , յորմէ գործեն պաստառս , որք երբեմն առաւել մեծագին են քան զմետաքսեայ կերպասս :

Նօննիկ : Քղաք մեծ 'ի վր գետոյ միոյ , որ մտանէ 'ի դայ գետ յարդաւանդ վայրի . 'ի շրջակայ լերինս նոր գտանին վարազք մեծամեծք 'ի ջահ երկրին . և հերք քամակի նոյ երկայն են և որածայր իբրև զասեղս :

Պինկ : Գիւղաքղաք 'ի հարաւակողմն նհնդկին առ գե- տով միով , որ իջնէ 'ի լերանց , բարձէ բերէ ոսկե- փոշի խառն ընդ աւազոյ :

Լինդօ : Քղաք բարեչէն ոչ այնչափ ինչ հեռի 'ի ծո- վէ . 'ի վիճակ սորին քաղաքի լինին պէսպէս բոյսք բժշկականք :

Պայէննկ : Քղաք մեծ և բազմամարդ 'ի հարաւակողմն նհնդկին , յերից կողմանց շրջապատեալ 'ի գետոյ միոյ , յարդաւանդ վայրի : Ունի ընդ իւրև բազմ դղեակս կա- ռուցեալս առ ահմանօք դունդինայ 'ի սանձել զար- շաւանս դունդինայոց :

Ոտօ : Քաղաք 'ի մուտս գետոյ միոյ 'ի դայ գետ առ ահմանօք քանթօնի :

Յօդ ԺԲ . Վրկիչիվ , կամ Կիլիքիա :

Ունի զանհանգս այս ունի իւր ահմանն յարեւելից՝ զը- հուբկան . 'ի հիւսիսոյ՝ զսուչիէն . յարևմտից՝ զիւնան . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զբնկանկոլ : Այս նհնդ առ համեմատութ այլոց նհնդաց փոքր է . և բնակիչք նր ահակաս . և երկիրն լեռնային յոյժ , վայ և բերք նր ահակաս . այլ ունի պատուական արօտս և երիվարս քնարս , որք անուանին են առ չինս . և անբաս բազ- մութ վայրենի թռչնոց : Ունի անդ մետաքս բնաւ . այլ փոկ նր լինի անդ ազգ մի կանեփոյ , յորմէ գոր- ծեն

ծեն

ՅԵՆ պատահաւս։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետա-
գայքդ։
ՔՕՅԵՆԷԱՆ, կամ ՔՎԵՅՆԱՆ, և կամ ՔՈՒԷՓԱՆԿ։ Ի գլխա-
ւոր քաղք այսր նահանգի մեծ և բազմամարդ կաւուս-
ցեալ առ գետով մերձ ընդ ծովեզր ՝ի դաշտային
վայրի։
ՓԷՆԻՎԷՆ. ԹՕՆԿԻՆ. ՍԷՆԱՆ. ՁՈՄ. ԹՈՒՅՈՒԱՆ. ԿԱՆ-
ՁԱՄ. ԷՆՀԻՆԿ. ՍԷՐՎԻՆ։ Են գլխաւոր տեղիք այսր նա-
հանգի։

ՅՕԴ ԺԷ. ԼՈՒՆԱՆ, ԿԱՄ ԼՈՒՇԱՆ։

Այս նահանգ ունի իւր սահմանակից ՝ի հիւսիսոյ՝ ղսուէվէն, յարևմտից և մասամբ ինն ՝ի հիւսէ-
սոյ՝ ղղխպէդ. ՝ի հարաւոյ՝ գհաւա, գբեկու, գլաօս, և գդուինդին. իսկ յարևելից՝ գբվէնէչէվ և գբվանկ-
սի։ Օդ նր քաղցր է և բարեխառն. և երկիրն ըստ մա-
սին լեռնային, և ըստ մասին դաշտային, դաշտք նր ո-
ղոգանին յանհամար գետոց և վտակաց. վասն բերկնա-
ւոր են յոյժ, բերրին առատաձաւս գոմ, որ լինչ կա-
փոքր են, այլ ուժեղք աշխոյժք և արագընթացք։
Գոռանին անդ և սէհսուէս տեռակք վայրի էրէոց.
յորս է ազդ մի եղջերուոյ, որ հասնիւ ժամանէ ՝ի չափ
հնրկ ջանց մերոց. Ունի և բուա ոսկւոյ և արծա-
թոյ, և սղնձոյ և անագի. և ականս պատուականս.
և քարահանքս աղնիւ մարմարիոն քարանց։
Իսկ բնակիչք նր սնդակազմ են մարմնով, քաջա-
ռողջ և կորովի, ընդմին և հեզ, քաղցրաբարոյ և ու-
սումնասէր։ Պատմուիք չինաց յիշատակեն զազգ մի
կամ ժողովուրդ Լօլօ անուանեալ, որք տիրէին այսմ
նահանգի ինքնիշխան ՝ուրուք. և ըստ ժամս քրիստո-
նէից չինս. ապա հաշտուն արարին ընդ երկու
պայմանօք. մի՝ զի գլխաւորք նց անուանեսցին ման-
տարինք, և զնոցայն ունիցին պատիւ. բայց հպա-
տակ կայցեն փոխարքային նահանգին կացուցեալ չինաց
նահապետն չինաց. և երկրորդ զի կառավարուն երկրի
իւրեանց և դատաստանք լինիցին ՝ի ձեռս նց։ Սոյն
այս իշխանք լօլօցւոց կան մինչև մինչև ցայսօր ըստ
վնն պայմանօք. առանց փոփոխելոյ ինչ յայնցանէ.
իշխանուն նց ժառանգութիւք անցանիւ որդւոց յոր-
դիս.

գիա. և են ինքնագլուխ ընձեռլով քնաւ կախուածն ինչ ի ժողովրդենէ. որք արքայական պատիւ և հպատակութեան պարտին նմա։ Կրօն սա և սովորութիք, ոչ և լեզու օտար է ի չինաց. և յաւէտ մերձաւոր կրօնից և սովորութեց բարուացւոց և չհամացւոց։ Իսկ գլխաւորք տեղիք նշխդիս են հետագայքդ։

Իւնան։ Ի գլխաւոր քաղք այսր նշխդի, մեծ բազմամարդ և բազմավաճառ և փարթամ առ եզերք փոքրիկ ծովակի միոյ ի հիւսիսակողմն նր. ունի բազում շինուածս գեղեցիկս, և պարտէզս վայելուչս։ Ի քաղքի աստ գործեն գորգս, այն է՝ խալի գեղեցիկս յոյժ։ Աստ է աթոռ փոխարքային չինաց, որ իշխէ և քաւէ իշխել նահանգի։

Լիգիանկ, կամ Լիգիանդու։ Քաղաք մեծ առ գետով միով մերձ ի սահմանս դիակդայ կամ Թաթարաց։

Իւննիա, կամ Իւննինկ։ Քաղք ի վերջին հիւսիսային սահմանս այսր նահանգի առ երի դանկուդայ կամ դիակդայ։

Թուլի։ Քաղաք մեծ և բազմամարդ առ երկայնաձև լճիւ կամ ծովակաւ միով։ Ի քաղքի աստ շինեն սեղան և այլ պէսպէս ձեռակերտս յաղնիս մարմարիոնէ քարանց. յորս ի բնէ են նմանուածք ծաղկանց, ծառոց, գետոց և լերանց. որք Թուլին նկարեալք ար-

[illegible]

կան. Եղնէն. Մոլին, կամ Մօնկա։ Են քաղաք յայսմ նահանգի։

ՅՕԴ ԺԶ. ԿՂԶԻՔ ՈՐՔ ԵՆ ԱՌ ԵՐԻ ՉԻՆԱՑ։

Յարևելեան և ի հարաւային կողմանս չինու բիլմ կղզիք գտանին յովկիանոս մեծամեծք և մանուանք. յորոց ոմանք են ըստ որում քննաց. զգլխաւորս նց յառաջիկայդ նշանակեացուք։

Ընչան. որ կոչի և Կղզի [illegible] յանուն գլխաւոր քաղքի իւրոյ։ Ի կղզի յարևելեան կողմն չէքիան նշխդի իբր 30 մղոնաւ հեռի ի բերանոյ նիմիոա գետոյն։ Լայնուն նր է 15 մղոն. և է արգաւանդ և բազմամարդ. ուր անգլիացիք յորժամ հաստատեցին զբնակեալն ի Ճապանացս ոստենդայի հիմնեցին վաճառատեղի.

որ

որ յետոյ բարձաւ ի միջոյ ։ Ուրն նաՀնդիսաւ պատ-
ուական յարևմտեան կողմն մերձ ի տեղին, ուր էր
վաճառատեղն անդղիացւոց ի հովտի միւսմ. ուր և
այժմ գտանին իբր երկերիւր տունք ի պէտս վա-
ճառականաց կղզւոյն, որք գան անդր առնել առ-
ուրս. այլ ընտանիք նոյ բնակին ի քաւսան քղ-
պատրաստուր. որոյ շրջապատն է իբր 3 մղոն պաշ-
պանել երկաթի հրացինուք և իբր 3000 զինուորօք ։
Փօնդօ ։ Ի կղզի փոքրիկ մերձ առաջնոյն. որ և է ե-
րևելն ուխատատեղն չինաց. ուր ասի թէ գտանին իբր
400 փոքրիկ մեհեանք, և քաւրքն առելն ՚ք 4000 ։
Մ ա ֆ օ վ, կամ Մ ա ֆ ա ։ Ի կղզի մեծ Հանդէպ քանթօն
նհնդի ՚ի հարաւակողմն, ունի իւր համանուն մայ-
րաքղք շինեալ ՚ի փորդուքալաց, որ յիջապոյն հռչա-
կաւոր էր ՚ի պնծալս ծաղկել վճռականութէն իւրոյ.
բայց այժմ ոչ նոյնպէս ։ Ջայս կղզի եաս ՚ի սարդև
փորդուքալաց ինքնակալն չինաց վեկ մեծի քաջա-
գործուէն, զոր գործեցին նք ՚ի պաշտպանուել չինաց
ընդեմ Ջանկիսխանայ կոչեցեալ բռնակալին, որ բազմուք
հինից այնչափ զօրացաւ, մինչև պաշարել նոյ զքանթօն
քղք. և մերձ էին առնուլ զնա ։ Այլ փորդուքալք ՚ի
վերայարձակել, ազատեցին զքղքն. և զՋանկսխանայ այն-
չափ ՚ի նեղն հասուցին, զի բռնադատեցաւ խոյս տալ
՚ի մաքաօ [illegible]
փորդուքալք ընկալեալ զայս կղզի, չինեցին անդ քաղ-
ղաք փոքրիկ, և կոչեցին զնա մաքաօ յանուն կըղզ-
ւոյն. որ մինչև ցայսօր է ՚ի ձեռս նոյ. բայց ըստ ը-
րազգին իշխանութէ ինքնակալին չինաց. որ առնու
բաժս և մաքաս յամ վաճառաց, որք մտանեն և ելա-
նեն անտի ։ Ա ռ ա ս պ ե լ ն կղզեաւ են այլևս քիչ փոք-
րիկ կղզիք, որք շուրջանակի գործեն ՚ի միջի նաւա-
հանգիստ անվտանգ ՚ի հողմոց ։
Ա ն ղ ի մ ա, կամ Ա ն ի ա ն, և կամ Ա ֆ ա ն ս ս ը չինաց Ջան-
ջիվան կամ Ենէվէն ։ Ի փոքրիկ կղզի հանդէպ քան-
թօն նհնդի ՚ի հարաւային արևմտեան կողմն մաքաօ-
վայ. որ անուանի է առ եւրոպացիս, զի անդ փո-
խեցաւ առ ածծ սքն Ֆրանչիսկոս քաւերեան այրն
առաքելաշնորհ յամին 1552. յետոյ ՚ի 1688 մարմին
նր փոխադրեցաւ ՚ի կօա ՚ի ձեռն արանց քրիստոսի ։
Հ այ ն ան ։ Ի կղզի մեծ ՚ի հարաւակողմն քանթօն, նա-
հանգի հանդէպ երկայնաձիգ լերինն հողոյ. ը ո-
րում թուի թէ միացեալ էր ՚ի հնումն. ասա ՚ի ձեռն
գետնաշարժուէ, կամ բռնութէ ամենի կոհակաց ծո-
վու բաժանեցաւ ունելով անջրպետ ՚ի միջի զնեղուց

ան-

անձուկ։ Ընդհանուր այսր կղզւոյ է երկ 180 մղոն, և է լեռնային, այլ արգաւանդ և բազմամարդ. բնակիչք նր կէս մի քրիստոնեայք են, որք բնակին ի ծովեզերեայ կողմանս կղզւոյն, և են ըստ ուրուք փոխարքային քանիցն. և կէս մի ժողովուրդ վայրենի անկիրթ և ինքնագլուխ. որոց բնակութիւնն է ի խորին կողմանս կղզւոյն ի լերինս և յանտառս. ուր գտանին բազք ոսկւոյ և արծաթոյ. բայց Թոլեր անգործ. չառասցեր նց ժողովել զմանրիկ ձոյլս ոսկւոյ յատաղոյ անտի, զոր գետք և ուղիք բարձեր բերեն ի լերանց։ Ի նոսրքին կողմանս չիք քրիստոնեայ մարդ. իսկ յեղերս նր են այսոքիկ։

ՔԻՆԼ։ Ի գլխաւոր քրիստոնեայ կղզւոյն մեծ, բազմամարդ և բազմավաճառ կառուցեր ի հիւսիսակողմն առ նեղուցաւն, որով բաժանի կղզին ի ցամաքէն։ Ունի նաւահանգիստ մեծ և պատուական առ բերանով գետոյն մեծի, որ ի կղզւոյ անտի մտանէ ի ծովն։

ԴՈՆԼ. ՎԱՆԼ. ԵՍԻԼ։ Են ծովեզերեայ քաղաք այսր կղզւոյ։

ՊՏԷՂԵՄԻ ԿՂԶԻ։

ՊՏ[illegible] և Կղզի Բայօվանայ. [illegible] ընդհանուր մեծապատիւ քաղաք երջ. և է մեծ և բազմամարդ հանդիպ. քիօքիեն նահանգի չինաց երկ 65 մղոնաւ հեռի ի նմէ ըստ արևադարձիւ խեցգետնի։ Ընդհանուր նր է երկ 500 մղոն. և երկիրն ի միջին կողմանս լեռնային. իսկ յեղերս դիւր և արգաւանդ. ունին արմտիս առատ, և աղդի աղգի պտուղս. և ծխախոտ. և շաքար. և ի լերինս նր գտանին բազք ոսկւոյ, և արծաթոյ և այլոց հրահալելեաց. այլ լքեր անգործ։ Զնք անդ վայրենի դազան, բայց ի կատկաց. այլ ընտանի անասունք բազմ են։ Այս կղզի ի ձեռն շրջմայաշար լերանց բաժանի յերկու մասունս. ՚ի յարևելեան հիւսիս. և յարևմտեան հարաւ։ Յարևելեան մասին են քուն բնակք կղզւոյն. որք են վայրենիք, կիր դէմ այնպես համարելք ի չինաց. ըստ որս անհաշտ թշնամութիւն են. արագընթացք իբր զայծեամն. և հմուտք յաղեղնաւորուն. բայց միանգամայն են բարեբարոյք, միամիտք, խաղաղասէրք. ատեան զգողուն և զաւազակս. վայ չիք առ նս գող։ Զգեստ նց ի մորթոյ եղջերուաց. և անկողին նց ի տերևաց։ Արք և կանայք

նայք կրեն վարսս երկայնս. և գինեաս յոկանջս. և մանեակս 'ի պարանոցս. և ապարանջանս 'ի բազուկս, և փունջ մի 'ի փետրոց Թռչնոց 'ի գլուխս։ Ներկեն զմազամունս 'ի գոյն սեաւ. որ գեղեցկութիւն համարեալ է առ նոսա. և ապրանքն կատեն զբազուկս և զոյլ անդամս՝ նմանութիւն ծաղկանց, Թռչնոց, ձկանց և այլոց կենդանեաց ձեւացուցանելով։ Զմշակութիւն երկրին և զոյլ տարժանաւոր աշխատութիւնս կանայք առնեն. իսկ արք վարին երբեք զաղնուականս չինաց, յորմէ գոլով և յոյլ այսպիսի գործս ևեթ պարապիլ։ Տունք նոցա են եղեգնակերտ միայարկ և աղքատին։ Ունին և կառատունս և քուրմս, որք զոհս մատուցանեն կուռց նոցա. զի գենիւս կառապան են. սակայն ասի Թէ գտանին անդ քրիստոնեայք։ Իսկ յարևմտեան մասին, ուր է Թայօվան մայրաքաղաքն կըլղոյն չինաց բնակին. բայց գտանին անդ բազմութիւն և 'ի բուն բնակչաց կղզւոյն։

Ցհեբոսացւոց զառաջինն փորդուքալ հասին յայս կղզի, և տիրեցին արևմտեան մասին նր. ապա եկեալ հոլանտացւոց՝ առին 'ի ձեռաց նոցա։ 'Ի Ժամին, յորում ԹաԹարք կալան զինքնակալութիւն չինաց, աւելի ք տասն հազարք 'ի չինաց անտի փախեան յայս կղզի հանդերձ տամբ և ամ ընչիւք խրեանց. և կացին ինացին ամս ինչ ըստ որում հոլանտացւոց, կիք գնԹ խաղաղութ ըստ նմ։ Ապա յետոյ մի ումն չինացի գօդևինակա անուն որդի եկուարայ յանձնան զտրմէ. որոյ գործ էր առպատակութ, փախուցեալ յոճ ձկ նոյց առ ահի ԹաԹարաց, եկն քանիք մի փոքրիկ նաւուք յայս կղզի. և պաշարեաց զամրոցն հոլանտացւոց անուժանալ ընդ ջնանգս. զոր զկնի ըստրկար պատերազմի ստիպեցան հոլանտացիք տալ 'ի ձեռս նր յամին 1662։ Ապա 'ի 1683 ինքնակալն չինաց տիրեաց համօրէն կղզւոյն. և այնուհետև կայ ինոյ ըստ որում նր։ Իսկ գլխաւոր տեղիք կղզւոյս են հետևալքդ։

Թայվան։ Ի գլխաւոր քաղք կղզւոյս առ արևն ծովու յարևմտեան կողմն. մեծ, բազմամարդ, և բազմավաճառ և փարթամ ոչ ինչ ըստ այլոց երևելի քաղաքաց չինու։ Ունի նաւահանգիստ բարեպատեհ. ուր յաճախեն նաւք այլևայլ ազգաց. և առ նովաւ ամրոց հզօր չինել 'ի հոլանտացւոց. զոր և կոչեցին ամրոց զէլանտայի։ Ասա նոսին կուսակալ իշխան կարգեալ ինքնակալէն չինու. ունելով ըստ իւրև 10 հազար զինուորս կարգեալ 'ի պահպանուն կղզւոյն։

Ֆօնէան, կամ Ֆօնեան. և Զուրիօ։ Են երկու ծովեզերեայ քաղաք յարևմտեան կողմն կղզւոյն։

Դօլօման։ Քաղաք բարեչէն ծովեզերեայ յարևելեան կողմն։

Թոյէին. և Փանիօն։ Են երկու միջակաւան կղզեաք յարևելեան կողմն այսր կղզւոյ։

Փօնիկո։ Է խառնուածք փոքրիկ կղզեաց հանդէպ Թայովանայ քաղաքի։

Լ ԷՓԷՈՆԵԱՆ ԿՂԶԻ։

Այս կղզիք ձգին ըստ արևելս և ըստ հիւսիս գեղեցիկ կամ Փօրմօզայ կղզւոյն. և ունին խաբեանց սեփական Թագր, բայց հարկատու ինքնակալին չինաց։ Մանրակրկիտ գրէ զսոցանէ Հայրն Կօպիլ՝ ի միաբանուէ Յիսուսեանց՝ ի Թուղմին իւր գրեալ՝ ի 3 Նոյեմբ՝ ի 1752 առ Հայրն պերթիէ. յորմէ ինչ ինչ՝ ի գլխաւորացն նշանակեսցուք աստանօր. զհետս երթեալ համառօտուքեն պիէռնկայ։

Ա՛րդ՝ այս կղզիք սկսեալ՝ ի գիւսիս կղզւոյն, որ է մի՝ ի հարաւային մեծաւմեծ կղզեացն Ճեաբօնայ՝ ըստ Թայովարար ձգին մինչև ցկղզին գեղեցիկ. և ըստ ամ են երեսուն և հօթն. Թուղ զայնոսիկ, որք կախեալ կան զՃեաբօնայ. և են իբր մասունք նր։ ՚ի հարաւային կողմն գիւսիս կղզւոյն են հօթն փոքրիկ կղզիք անուանեալք Դամասչիմա կամ գանաքսիմա և գանագուսիմա, յորս Ճեաբօնացիք խլեն՝ ի հարաւոյ այսց կղզեաց են այլեա ուրն. որք են ըստ ամրուք Թագրին Լեգեոնեայ կղզւոյն. և կոչին Ովֆու չիմա. ըր կղզիք ովֆուայ, գլխաւորին ՚ինն՝ ի բնակչաց երկրին կոչի Ովֆու. իսկ ՚ի չինաց Դատաս. որ Թարգմանի մեծ կղզի։ Ասա կղզիք արգաւանդ են և բազմամարդ. բայց ՚ի գիւղիայ անուանեալ կղզւոյն, որ լի է անտառօք. ուր գտանին բազմապատիկ մեծաւմեծ և գեղեցիկ մայր ծառք, ոմն և յովֆու։

՚ի հարաւոյ արևմտից այսց կղզեաց է մեծ լեգեոն կղզին. յորմէ և այլք իբրև՝ ի գլխաւորէ կալան զանուն. երկայնուԹիւն նր՝ ի հարաւոյ ըստ հիւսիս է իբր 186 մղոն. իսկ լայնուէ նր չիք որոշակի նշանակեալ. և է ըստ մէջ 25 աստիճանաց և 30 րոպէից և 28 աստիճանաց հիւսիսային լայնուէ. և ըստ 146 երկայնուէ։ ԹուԹր նր բնակի՝ ի հարաւակողմն կղզւոյն յապարանս ինչ անուանեալ Զեվէն, մերձ՝ ի Թագրական

քա-

ՔՂՔՆ • որ կոչի՝ ՔԻՆԳՓԻՆ, կամ ՔԻՆՂԻՆԿ ։ Յարևմտեան կողմն կղզւոյն են այլևս տասն կղզեակք արգաւանդ և բազմամարդք • բայց՝ ի միոյն, որ կոչի Լոնկհովի փան • ՔՔ կղզի ԺԱՄԲոյ, վ՚ ոչ կարի ԺԱՄԲայինն է ։ Յարևելեան կողմն գեղեցիկ կղզւոյն են այլևս եօթն՝ եւտան կղզեակք, որք են ըստ նշանաւոր Թիգրին, լեգեօնեայ կղզւոյն • յորոց՝ ի միում, որ մեծ է ՔՔ վայրս, գտանին բազմ գեօղք, գիւղաքղք և ՔՂՔՔ • որ իբր 300 ամօք յառաջ՝ յերիս ինքնագլուխս տէրութիս բաժանեալ էր, և յայն ատակս ոմանք յՅունգրայ կոչեցին զնա Կղէ էրէյ Ռէյոյ • որ և է բազմամարդ և բարեբեր • ոչ ունի զնամ, որք կարևոր են՝ ի պէտս և՝ ի գեւրուճ կենաց մարդկան ։ Բնակիչք նր քաղցրաբարոյ են և մարդասէր • գենիւ կուսապաշտ • ունին քուրմս, զորս սօնց կոչեն, որք անեալ և վարժեալ են՝ ի ՁԵՒԱԲՕՆ ։ Սովորաբար վարին գրով ձեւաբօնացւոց, այլ գիրք դենի նց և գիտուեց գրովք չինաց են գրեալ ։ Խակ լեզու նց տարբեր է՝ ի բարբառոյ չինաց և ՁԵՒԱԲՕՆԱՑՒՈՑ • Թէպէտ յերկոցունց ևս ունի բազմ բառս խառնեալ ։

ՅՕՂ ԺԷ • ՊՕՐՃԱ ։

ԱՅՍ Տ է ըստ ՃԱՐԱԿ ցամաք կղզի, զոր բնակիչք նր կոչեն ՔՕՃԻ, կամ ՔՕՒՃԻՆ • խակ ՁԵՒԱԲՕՆԱՑԻՔ և ԵՒՐՈՊԱՑԻՔ ՔՕՐՃԱ ։ Իւ ունի իւր սահման յարևելից զլայնարձակ ծով մի ծովու, որ յանուն նր կոչի ծով գօրճայ, այլև ծով ՁԵՒԱԲՕՆԱՑ • զի յարևմտից պատէ զնիւսն կղզին ՁԵՒԱԲՕՆԱՑ • յարևելից՝ զլեռնաթօնկ և զմեծ ծոցն ծովու, զոր կոչեն գեղին ծով • ՚ի հիւսիսոյ՝ զնիւքայի թաղարա • խակ ՚ի հարաւոյ՝ զովկիանոս ։ Լայնու ն նր է իբր 300 մղոն • և է ըստ մէջ 142 և 147 աստիճանաց երկայնուե • և ըստ մէջ 34 և 42 աստիճանաց լայնուե ։ Ունի գետս բազմս, որք գրեթէ առհասարկ՝ ի ծովն անկանին ։ Գլխաւոր գետ նր Յոլ կոչի, որ՝ ի մերձենալ՝ ի ծովն ըստ ՃԱՐԱԿԵՂ լայնանայ իբր 9 մղոնս • և գործէ անդ ծոց մեծ ։ Երկիր նր արգաւանդ է • բերէ զնամ, որ ինչ հարկաւոր է մարդկային կենաց • բայց առաւելապէս որիզ, և այլ ազգի ազգի արմտիս • և պէսպէս խոտս բժշկականս ։ Յերկրին իւր ունի և բուս ոսկւոյ և արծաթոյ, և մարգարիտ՝ ի ծովն ՁԵՒԱԲՕՆԱՑ ։ Վ՚ բնակչաց նր ոմանք

ասեն, Թէ 'ի չինաց անտի էն. իսկ այլք Թէ 'ի Թա-
Թարաց. այլ զեարդ և ևսկ լեզու նոյ կարի մերձա-
ւոր է լեզուին չինաց. ոմն և գիր նոյ, և եղանակ կա-
ռավարուեն 'ի չինաց առեալ էն։ Յօժարիլ էն 'ինա-
ւարկուելս. սիրեն և զուարճանն և զգալրուել. իսկ դե-
նիւ գիեա երկեան ԹաԹարաց, պաշտեն զԽաչ-
ջածն կիմ որ նա ինքն է ֆօ ջած ԹաԹարաց. և Լա
գիալեգացւոց։ Քուրմք նոյ կիմ պօնդ յիմի նման են
և հաճամիտ քրմաց չինաց և ձեաբօնացւոց. ոչ Թա-
ղեն փուԹով զնեռեալս, այլ երկիլ 'ի տապանի ծե-
փեն կապով. և պահեն զամն երկա 'ի տան 'ի խորշ մի
ամրախից։ Ունին եւրեանց սեփական Թիզը, զոր
ամօրէն պատուհեն. այլ կախիլ կայ նա զինքնակա-
լէն չինաց, և հարկատուէ նիմ։ 'Ի վախճան ժէ դա-
րուն ձեաբօնացիք կալան զայս Ց. և տիրեցին նմա
ստ փոքր ինչ Ժամ. յետոյ անդրէն դարձաւ ընդ գե-
րագոյն ուրուք չինաց. Ասյս ցամաք կղզի բաժանի
յուլեն գաւառս. յորս են 360 քաղաք մեծամեծք և
փոքունք. Թող զամրոցս. որոց գլխաւորքն են հե-
տագայքդ։

Քինէքա, կիմ Քէոէրաս։ Ի գլխաւոր քղք համօրէն
ուրուեն գօրկայ մեծ, բազմամարդ, բազմավաճառ
և աքբայանիստ, կառուցեալ գրեԹէ ընդ մէջ գօրկայ
ծի առ մեծ գետով միով։ Ըստ ոմանց Ցադրայ չինք
զայս քղք յունգագոյն Բինեանձ կոչեին. իսկ ձեաբօ-
նացիք Սէօր կոչեն։ Այլ գտանի 'ի գօրկա և այլ քա-
ղաք մի բինեանձ անուանեալ 'ի հիւսիսակողմն կրկ եր-
կու աստիճանօք հեռի 'ի քինքիգայ։

Այդան. Ֆանօհան, կիմ Ֆանգան. Մօհան. Մաէրն.
Սօր։ Են քղքք 'ի հիւսիսակողմն այսր ծի։
Փինեանձ. Փուօ. Փոնրէն. Հայմեն։ Են քղքք յարև-
մտեան կողմն ոչինչ կարի հեռի 'ի դէզին ծովէն։
Թօնվան, կիմ Թօնգվան. Լիրէն. Հօնէվեն. Թաօվեն.
Թէյվեն։ Են քաղաքք սորին ուրուԹե յարևելեան
կողմն նոր։

Բինհայ, կիմ Փինհայ։ Ի ծովեզերեայ քղք և նաւա-
հանգիստ յարևելեան կողմն այսր ծի հանդէպ նի-
փոն մեծի կղզւոյն ձեաբօնացւոց։

Ընօքօնկ, կիմ Ջօնկն. և Ջիանհօա։ Են երկու երևե-
լի կղզիք յարևմտեան կողմն գօրկայ 'ի ծոցն անուա-
նեալ դէզին ծով։

Գոնելբերդ. Ջիւնէօ. Կանհայ. Փօնկօմ. Թէէին.
Նանդաօ։ Են կղզիք 'ի հարաւակողմն գօրկայ ընդ ուրու-
Թե Թագաւորի նոր։

ՈՐՈՇՈՒԹԻՒՆ ԶԵՒԱԲՕՆ ԵՒ ՅԱԲՕՆ

Ա. Անուն։

Այս անուն անճանաչելի է բնակչացն. այլ նոքա յանուն գլխաւորի կղզեաց իւրեանց կոչեն Նիֆօն, և ածանցեալ յաղաւաղելոյ փորդուքալաց զանունս ճն֊ֆուէն, կամ Ըն֊պինկ, որով չինք կոչեն զկղզին Նիֆօն. ի հնումն ըստմանց կոչեր Նաբադէան կղզի. և հաւաքուածն և կուտակութեն բազմապատիկ կղզեաց. զոր յայն սակս մարթ էր կոչել մեծ բրիտանիա ասիոյ։ Ի Թէքուէ մեծ, հզօր, փարթամ և բազմաժողով. զորմէ բնաւ չունէին ծանօթութեն մինչ եւրոպացիք մինչև ցամ ՚ոն 1542. յորում ամի հոգին Լոյ սատանիկ վարեաց զնաւ մի փորդուքալաց յափն միոյ ՚ի կղզեաց անտի. ուր բնակիչք կղզւոյն մարդասիրութիւ ընկալան զնա. և եւտուն նոյ զամ, որ լինչ հարկաւոր էր ՚ի նորոգել զնաւ իւրեանց։ Ապա դարձ արարեալ անտի ՚ի կօա, ծանուցին հիւպատոսի տեղւոյն. և նա վղվղկի առաքեաց անդր այլևս նաւս ՚ի վինել զերկիրն. այլևքա րոզիչս ՚ի քարոզել բնակչաց տեղւոյն զհաւատս քրիստոսի. որք գնացեալ գտին անդ Թէքուէ մեծ և ժողովեալ բերդ ՚ի վազ ժամուց հիմնել և հաստատել։

Բ. Տարածութիւն և բազմամարդութիւն ՁԵԱԲՕՆԱՅ։

Կղզիք ՁԵԱԲՕՆԱՅԻՆ ընդ միջ 146. և 159 աստիճանաց երկայնութեն. և ընդ լայնութիւն ՚ի հիւսիսոյ ընդհարաւ ՚ի միջ 29. և 41. իսկ ընդ սէլանհարթեայ ՚ի միջ 31. և 42 աստիճանաց, յարևելեան կողմն գտնի և չինաց ծով։ Այլ վիճակական տարածութիւն նոցա մարթի ճշմարիտ իմանալ. վասն զի ոչ է երկիր միասին, այլ ընդ որում աստղաբ՝ հաւաքութիւն բազում կղզեաց։

Եւ է բազմամարդ յոյժ. զի ասի թէ ունի 13 հնգեր քաղաք. և 900 հազար գիւղաքաղաք և գիւղս. վասն զնոյն լինչ զարմանք, թէ մեծ մասն արքունի ձնհասին ՁԵԱ֊

ղոցայ մեծամեծ և բազմամարդ ֆղքաց · զոր այլք եաես կենդիեր հոլանատացի · ջրհոս արարեալ զձնհղ բօգայտուվայ · Թէպետ յայն ձնհղ առաւել յաճախեն երթևեկք · զի ուղիղ հանդ յեդով յարքայանիստ ֆղք ձեաբօնայ , և՛ ի դիւբրուքի ձնհղորդաց ըստ ամ սեղիս գոտանին մեծամեծ պանդոկք կազմ և պատրաստ ամ իրօք · և ձնհղքն հորդիլ են և դիւբրին թաց · և չաւի մինոյ՛ ինն քարամբք նշանակեալ · որք ոչ սակաւ դիւրուն ընծայեն ձնհղորդաց ։

ԳԼԽ · ԴԷՊ ՃԷՒԲՕՆԱՅ ։

Ի կղզիս ձեաբօնայ չիք երևելի գետ ինչ մեծ և շատաղուբ · այլ ամ գետք նոյ գրեթէ չեն այլ ինչ , քայց եթէ հեղեղատք և ուղիք սրընթացք · յորս չիմարթ կամուրջս կանգնել · և ոչ նաւակօք նաւել սակս գահավէժ ընթացից նոյ · որոց գլխաւորքն են հետագայքդ ։

Խրուն̃կա · որ և Ռուին , կամ Ռինկաա ։ Ի գետերևեքլի ոչ ինչ կարի բացագոյն՛ ի ծովէ , որ իջանէ՛ ի գլխոյ լերին միոյ · լայնուքեամբ՛ ի մերձենալն՛ ի ծով է իբր մղոն մի · իսկ ընթացքն այնչափ սաստիկ և գահավէժ , մինչև մեծամեծ վէմս ձգել ըստ իւր · վոյ ոչ հետի , և ոչ երկաթաձև հնար է անվտանգ անցանել ըստ այն գետ · ևս և յայնպիսում ձմռի՝ յորում բարձրուն ջուրց նոր հալիւ հասանէ ցերկուս ոտնաչափ ։ Յայն սակս հարկ է առնուլ՛ ի վարձու արս հինգ կամ վեց զօրաւորս և քաջ տեղեակս հանդամանաց յատակի գետոյն , զի կալեալ զերկաթն հանդերձ հեծելովն՝ ածցեն յայնկոյս ։ Եւ թէպետ այսչափ վտանգաւոր է անցք գետոյս , սակայն հազիւ երբեք դիպի անդ վտանգ ինչ կենաց · քանզի ըստ օրինաց երկրին , նք որք անցուցանեն ըստ գետն ունին տուժել փոխ կենաց ձնհղորդացն , զորս անցուցանեն ։

Ուի , կամ Եօփոկաա ։ Ի գետ , որ ելանէ՛ ի համանուն ձգտէ · զորմէ աւանդեն ձեաբօնացիք , թէ՛ ի դիւ շերմ միում յանկարծակի լինն սկսաւ բղխել իբր 2000 ամօք յառջ ։ Այս գետ յարևելից ըստ հարաւ հոսեալ , գնայ անկանի՛ ի ծովն մերձ առ օզակ քար ֆղք ։

Դուն̃կաա , կամ Դօնէա ։ Գետ երևելի , որ՛ ի հիւսիսոյ արևմտից հոսի ըստ արևելեան հարաւ · և անցեալ ըստ մեջ յեդով մայրաքաղքի ձեաբօնացւոց , գնայ անկանի՛ ի ծովն ։

Հաւաճաաա ։ Այս գետ կամ հեղեղատ անդադար փո-

խէ

խէ ղէիրս ընթացիկ իւրոց : Դառանին 'ի ՃԷաբօն և ծովակք կիմ լինէք մեծամեծք , յորս մարթ է և նաւարկել փոքրիկ նաւակօք , ոյի է ծովային Օյնայ կիմ օմեայ յօմի գետւն . ուր որսան սալմօն ձուկն բազմ և պատուական :

Են անդ և ինքնաբուղխ ջերմուկք մինչդ յուսկն և 'ի ֆիկօ գետս . այլև բազմ հրաբուղխ լերինք . որոց գլխաւորքն են հրաբուղխ լեառն Ֆիրանսօ կղզւոյն . որ 'ի բազմ դարուց այրի . և ահագին բոմբիւնս և շառաչիւնս արձակէ . և լերինքն սաչրսմա և ֆիկօ գետոց . այլ յաւէտ ջերմ նշանաւոր է հրաբուղխ լեառն չիքուսէն գետւն . ուր յաքսագոյն էր հանք ածխոյ . այլ յետոյ յանկարծակի լինն հրդեհել , անհնարինս բորբոքեցաւ . և վառէ կարծեմ թէ մինչև ցայսօր : Դառանի միւս ևս հրաբուղխ լեառն մերձ 'ի սիամպատա . որ թէպէտ բոց սակաւ արձակէ , այլ ծուխ թանձր և ժահահոտութեն մահաբեր . և առ նովաւ գողայ երկիրն ջերմ ոտիւք բազմ մշնաւ տարաժուխ , իսկ յանձրևէն բոլոր այնր տարածուէ թօնի եռաղ , յայտ է թէ սակս տորերկրեայ հրոյ : Յայս բազմապատիկ մշտավառ տորերկրեայ հրայրեցուէ , և լինքնաբուղխ ջերմկայ՝ յայտնի երևի , թէ երկիրն ՃԷաբօնայ լի է ծծմբով . յորմէ և պատճառին 'ինձնա տէպ սատանուէք երկրի զարհուրելիք , մինչև կործանել զքրքս . սակայն ՃԷաբօնացիք ոչ ինչ զանգիտեն . զոր ռամիկ ժողովուրդն կարծէ պատճառիլ 'ի շարժմանէ կէտ ձկան մեծի . որ 'ի Թիկուսնս իւր բարձէ ունի զերկիրս : Բայց 'ի հրաբուղխ լերանց սատի , ունի և այլ բազմ բարձրաբերձ լերինս , յորս անուանի են լերինք սարուսնկայ գետւն . որք թէպէտ 54 մղոնաւ են 'ինէրքս 'ի ցամաքն , սակայն իրրև 'ի 120 մղոնաւ հեռաւորութէ երևին 'ի ծովէ : Բարձրագոյնն 'ի նոցէ բրգաձև սարտի . և գլուխ նր միշտ ձիւնապատ է . իսկ այլք շուրջ զնովաւ իրր բլուրս երևին . Թէպէտ և բարձր են յոյժ : Ասի թէ 'ի գագաթան նր է վիհ մեծ , յորմէ 'ի հնուծիւ ծուխ թանձրամած ելանէր :

Ճ . Օր ՃԷաբօնայ :

( )գ ՃԷաբօնայ կղզեաց կարի բարեխառն է և առողջարար . որ յայտ անտի է , զի բնակիչք նր առողջ են , ուժեղ և երկայնակեաց , այլ անհաստատ է յոյժ և փոփոխական . 'ի ձմերայնի ցուրտ և ձիւ-

ՆԱԲԵՐ. ԻՍԿ ՅԱՄԱՐՅԱՆԻ ԱԱՍԱՒԻԿ ՈՀԹԱԳԻՆ, ՈՒՆԴ Ի ՈՒԲՐԻՀ ՀՆԻԿ ԱՍՏԵՂ։ ՅԱՃԱԽ ԵՒ ԱՆԴ ԱՆՁՐԻՔ՝ ԸՆ ՈՒՄՆ ՈՂՋՈՅՆ. ՈՒՂ ԱՌԱՒԵԼ ՅՈՐԴԵՒՆ ՅԱՄԵԱՆՆ ՅՈՒՆԻՍ ԵՒ ՅՈՒԼԻՍԻ. ՂՈՐ ՅԱՅՆ ՍԱԿԱ ՁԵԱՔՕՆԱՅԻՔ ԿՈՉԻՆ ՍԱՂՈՒՔԻ. ՅԻ ՄԻՍՔ ՂՈՒՐՑ ։ ԲԱՅՑ ԱՆՁՐԻՔ ՆՐ ՈՉ ԵՆ ԿԱՆՈՆԱՒՈՐ ՈՒՂ ՅԱՐԱԲԼԱՆ ՀՆԴԿԱՑԻՆ ՉԵՐՄԱԳԻՆ ԳՈ ԱԱՌԱ ։ ԿՈՅՆՈՂԱ ԵՒ ՈՐՈՒՔ ԵՒ ՓԱՅԼԱՍԱԿՈՒՆՔ ՅԱՆԱՂԱՆԵՆ ԱՆԴ ՅՈՅԺ. ՈՒՂ ԵՒ ԹԱՆԹԱՍ, ԱՅՆ Է՝ ԱՄԱԼԻ ԽՈՏԹԱՍ ԱԱՀՊ ԻՆԱՆԵ Ի ՀՐՀԱԿԱՅ ԾՈՎս ՆՐ. ՂՈՐ ՁԵԱՔՕՆԱՑԻՔ ՀԱՄԱՐԻՆ ՉՐԱՅԻՆ ՎԻՇԱՊ ԵՐԿԱՅՆԱՍՏՈՒԱՍ ։ ՎՈ ԱՅՆՈՐԻԿ ՎԱՍՆԳԱԱՒՈՐ Է ՅՈՅԺ ՆԱԱՐԿՈՒԹԻՆ Ի ԿՈՂՄԱՆԱ ԿՂԶԱՅ ՁԵԱՔՕՆԱՅ. ՈՒՆԴ ՂԻ ԼԻ ԵՆ ԱՆԴ Ի ԾՈՎՈՒ ԵՒ ԺԱՅՔ ՄԵԾԱՄԵԾՔ. ՈՐ ԳՏԱՆԻՆ ԵՒ ՎՏԱՆԳԱԱՒՈՐ ՅՈՐՁԱՆՈՒԱՔ ։

Է. ԲՆԻՒ ՁՆՕՔՕՆԱՅ ։

ԱՂՀԱՐՀՆ ՁԵԱՔՕՆԱՑՈՑ ԳՐԵԹԷ ԸՆ ԱՄ ՈՒԵՂԻՍ ԼԻՈՒՆԱՅԻՆ Է ԵՒ ԱՆԱԱՌԱՂԻՑ. ՈՐԱՀ ԵՒ ԵՐԿԻՐ ՆՐ ԸՆ ԻՆՔԵԱՆ ԱՆԲԵՐ Է. ԲԱՅՑ ԺՐԱՉԱՆ ՄՂԱԿԱՒ ԲԱԳՄԱՄ ԲՈՒՆ ԲՆԱԿԻՉԱՅ ՆՐ, ՈՒՂՔ ԵՒ ՈՉ ԹՂԱՉԱՒԻ ՄԻ ՈՒԵՂԻ ԹՈՂՆԵՆ ԱՆԳՈՐԾ՝ ՈՉ ՄԻԱՅՆ Ի ԴԻՒՐ ԵՐԿՐԻ ԵՒ Ի ՀՈՎԻՒՈՒ, ԱՅԼԵՒ ՅԱՆԲԵՐ ԼԵՐԻՆՈՒ, ԱՐԳԱՒԱԱՒՈՐՈՒ ԵՒ ԲԵՂՄՆԱՒՈՐՈՒ ԳՈՐԾՔՆ ԶՆԱ ։ ԱՅՆ ՂԻ՝ ՕՐՀՆՈՒ ՈՒՆԻՆ ՁԵԱՔՕՆԱՑԻՔ, ՂԻ ԹԷ ՈՔ ԸՆ ԱՄ ՄԻ ՈՂՋՈՅՆ ԱՆԳՈՐԾ ԹՈՂՈՒՑՈՒ ԸՂՀԱԼՀՐԱԾՈՒ ԻԲ, ԿՈՐՈՒԱՆԵՔ ՂԻՈՒԱԻՔ ՆՐ ։ ՎՈՅ ՈՒՆԻ ՅՈՐԵԱՆ ԼՔ ԲԱԱԱԿԱՆԵՒՆ. ՈՐԻՀ ԱՌԱԱ, ԿՈՐԵԱԿ, ԳԱՂԻ, ԲԱԿԼԱՅ, ԹԷՀ՝ ԱՅՆ Է՝ ՀՄՅ, ԿԱՆԵՓ, ԲԱՄԲԱԿ ԵՒ ԱՂԳԻ ԱՂԴԻ ԾԱՈՒ, ԵՒ ԾԱՂԻԿ ԱՀՍԱՅԱՍ ԸՆԱԱՆԻՍ ԵՒ ՎԱՅՐԵՆՆԻՍ. ԵՒ ԲՅՍՍ ՍՈԿԱՒԱԳԻԱՍՈՒ ԵՒ ՆՈՐԱՆՇԱՆԱՍ. ՅՈՐՍ ԱՌԱՒԵԼ ՆՇԱՆԱՒՈՒՐՔ ԵՆ ՆԱԽ՝ ԾԱՌՆ ԹՂԹԱՔԲԵՐ. ԸՆ ՁԵԱՔՕՆԱՑՈՑ ԳԱԱԱԻ ԱՆՈՀԱՆԵԼ. ՂԻ Ի ԿԵՂԵՒՅ ՆՐ ԳՈՐԾԵՆ ԹՈՒՂԹԱՍ. ԱՅԼԵՒ ՄՆԱՆԵՆ ՀՈՀԱՍՍ. ԵՒ ԱՆԿԱՆԵՆ ՈՍՍՈՅՆՍ. ԳՈՐԾԵՆ ԵՒ ՊԱՍԱՐՈՅԳՍ ԳԻԲԱՒԱԱՍՈՒ, ՈՐ ԸՆ ՀՈՍՈՒԵԼՆ Ի ՀՈՒԲ, ՆՈՅՆԺԱՄԱՅՆ ՎԱՍԻ ։ ԵՐԿԻՐ՝ ԾԱՌՆ ԱՆՈՀԱՆԵԼ ԱԲՐԱՍԻ. ՈՐ ԲԵՐԵ ՂՀԻԲԹ ԼՆՉ ՍԱՓՍԱՒԱԿԱԳՆ, ՈՐ ԼԻՆԻ ՎԵՐՆԻՆ ԱՀՆԻՍ. ԵՒ ՆՈՒԱՍ ՁԵԱՔՕՆԱՑԻՔ ՕԾԱՆԵՆ ՂԱՆՕԹԱՍ ՍԻՂԱՆՈՅ ԻԲԵԱՆՑ. ՈՒՂ ԵՒ ՂԱՆՕԹԱՍ ԹՓՐԻ. ՂԻ ՆԱԽՍՍՊԱՍԻՀ ՈՒՆԻՆ ՂԱՅՆԱՂԻՍԻ ԱՆՕԹԱՍ, ՔՐ ՂԱՐԾԱԹԻՍ ։ ԵՐԿ՝ ԾԱՌՆ ԱՆՈՀԱՆԵԱԼ ԴՈՒԱՍ ՈՐ ԿՈՂԻ ԵՒ ԾԱՍ ՔԱՓՍԲԱՅ. ԱՅՆ Է ՔԵԱՖԻՐԻ. ՁԻ Ի ՍԻՐԵՒՑ ԵՒ ՅԱՐՄԱՍՈՅ ՆՐ ԼՈՒ ԵՒԱՅՄԱՄԲ Ի ՀՈՒԲ, ԳՈՐԾԵՆ ԱՂԴ ՄԻ ՔԱՓՍԲԱՅ. ԲԱՅՑ ԱՍՈՐԻՆ Է ԱՅՆ ՅՈՅԺ, ՔՐ ՂՔԱՓՍԲԱՐՆ ՊՕՐՆԷՕ ԿՂԶԱՅՆ ։ ԶԵՐԴ՝ ԾԱՌՆ ԿՈՉԵ

ՑԻԵ

ցեղ Սանսիս. Միջական ըմ մեծուճ և փշալից. կեղև նը և փեձիկ պաղպն են ձեաբօնացուց փխկ պղպեղի և կոճապղպեղի. ոռ և տերևն է համեմիչ կերակրոց: Ոնի և պէսպէս տեսակս դաբնեաց, և Թթենի բիւր յոյժ. այլ պտուղ նց անհամ և անպիտան 'ի կերա- կուր. բայց տերևն պատուական 'ի դարմանս շերա- մոյ. զի շերամ բիւր դարմանեն: Ոնի և ազգի ազգի պտուղս, որ կիտրոն, նարինջ. այլև լեմոն՝ բայց սա- հաս, և այն՝ միայն 'ի պարտէզս. դեղձ. Ծիրան. շլոր Երկաւուսակ. իսկ զկեռասենի դարմանեն լոկ վն ծաղկին, որ 'ի գարնանային Ժամս դեղեցիկ երևի: Նյնպէս և որթս խաղողոյ սակաւ անկեն. զի ասի Թէ խաղողն անդ ոչ ժամանէ 'ի կատարել հասունուլ: Ոնի և պէսպէս ընկոյզս, յորս նշանաւոր է ընկոյզն, զոր Քայս կոչեն. որ յորժամ Թարմ է անհամ է. այլ երբև հնանայ, առ փոքր մի համեղանայ. իւղ նր քաղցր է երբև զնւղ նշոյ. որ և լուծողական է և ա- ռողջարար, որով համեմեն և զմիս: Նբ ևս զնձն տե- սակս վայրենի անպտուղ ծառոց, յորս առաւել յա- ճախեալ են եղևնի ծառք. և նոճիք ոչ միայն յան- տառս, այլև 'ի քաղաս և 'ի պեղս. և բազմատեսակ բոյս, որոց արմատք, տերևք, ծաղիկք և պտուղք ոչ միայն են 'ի կերակուր մարդկան, այլև 'ի պէտս նեբկոյ. որպիսի է բոյսն անուանեալ Սին, և բոյսն Տըսխու կոչեցեալ, յորմէ մղեն իւղ:

Ոնի և բուս ոսկւոյ 'ի զնձն տեղիս. որք յԱրջադոյն բիւր էին և առատաբեր. այլ յետոյ ումանք ծածկե- ցան 'ի պէսպէս արկածից, ոռ առատաբեր բուք ոսկւոյ 'ի քիքուճկս ձեռն. որ լին է այժմ Լուվ. վն և անհնարին է գործել անդ: Խորհուրդ կալան եր- բեմն բանալ անցս ջրոյն ըմ ասպառաժ վէմն, որ է հանդէպ մտից նր. այլ երբև ձեռն 'ի գործ արկին, յանկարծակի լինն յարեաւ մրրիկ սաստիկ, մինչև Թռուցեր քանդել զերկինս. յորմէ զարհուրեալ ձեռ- բօնացուց, եդին 'ի մտի, Թէ նոյն տեղւոյն ոչ հա- ձի Թէ բացցին անդ բուք. վն կայ մնայ մինչև ցայ- սօր ջրալից: Նյնպէս դիպաւ երբեմն և 'ի յամապու- սա կղզին. զի մինչդեռ սկսան պեղել զբուս լինչ ոսկ- ւոյ, յանկարծուստ բղխեաց 'ի լեռնէ անտի ջուր յորդառատ սաստիկ բռնութ, և փախստական արար զգործաւորս առհասարակ. վն Թողուս և այն տեղւոյն զործ մինչև ցայսօր:

Ոնի և արծաթ ընտիր. որոյ նման ասի Թէ չիք ու- րեք, զոր երբեմն 'ի չին փոխանակէին ըմ ոսկւոյ հա-

մաշափ կշռով։ Եւ տեսակ մի մեծատղի, որ է խառնել ՚ի պղնձոյ յարծաթոյ և յոսկւոյ. զոր ձեռաբծնացիք Սովա կամ Սաուսա կոչեն. և գործեն անուն պէսպէս ձեռակերտս. որք գոնեով, և փայլողութիւնք ոչինչ խնդիր գնէին յոսկւոյ։ Ունի և անագ սպառազական և երկաթի, քայց սակաւ. և առաւել քան զամենայն պղինձ քան յոյժ. որ և է մի ՚ի դժնաւոր վաճառաց նոր։ Ունի և զնէն տեսակս սակաւ կոչեցեալ սկան. և այլ սկանս հնարակս. ոմն և սատափ մարգարտաբեր ՚ի ծովեզերս իւր. և ըստ մարկոսի պօղոսի վենետկեցւոյ՝ մարգարիտ բիւր կարմիր, որ այնչափ ՚ի յարդի է, որչափ սպիտակն. և ազգի ազգի ծովային խեցիս պատուականս, և քարաբոյս բազմատեսակս բուսեալ ՚ի ծովու. և գոճաղմ. և պէսպէս տեսակս ձկանց անծանօթս առ մեզ։ Եւ ՚ի գետ մի յեհոսինկօ ձկան գոյանէ խզլային գոյացեալ լինի կարմրագոյն, զոր իւղ քարի կոչեն, քայց ոչ ըստ գետն բոլոր, այլ միայն ՚ի տեղիս, յորս ջուրն իբր լճացեալ՝ կայ անշարժ. զոր հաւաքեալ ՚ի կիր առնուն ՚ի լաստերս փեակ ձիթոյ։ Իսկ զալն գոլ ՚ի ջուրց ծովու. զի չիք անդ ալահանք։ Ունի և ընտանի անասունս, որ կով գոմէշ ձի, շուն և կատու. այլ ոչ հաշ ջորի ուղտ և փիղ։ Փորդուք քալք ածին անդ և ոչնարս և այծս. որք ՚ի սկզբան անդ բազմացան յոյժ. քայց զքեզ ձեռաբծնացիք ոչ ուտեն զմիս նոցա, և ոչ գիտեն գործել ղատր և զմորթ նոցա, նմին իբր զկնի տարաբերութեամբ փորփուքալաց, թէ զնեն զնոս յանտառս վայրենանալ իբր անգլտանս ինքեանց։ Այնպէս և զկովս և զգուշս սնուցանեն միայն վասն հերկագործութեան. և վասն լծելոյ զնոս ՚ի սայլս. քեզ ոչ ուտեն զմիս նոցա. ոմն և ոչ զկաթն, և ոչ կտիր ՚ի պատճառս աղանդոյ հոգեփոխութեան. զի կարծեն թէ հոգիք իւրեանց զկնի մահուան ՚ի նոս փոխադրին։ ՚Ի ձիդն ձեռաբծնացիք և խոզս, ոչ ՚ի պէտս իւրեանց, զի ոչ ուտեն զիսոցունի, այլ վասն վաճառելոյ չինայ. քեզ թէպէտ և չինք ըստունին զաղանդ հոգեփոխութեան. քայց չեն այնչափ երկիւղած ՚ի ճիշտ պահպանութեան սկզբանց նոր, որչափ ձեռաբծնացիք։ Այլ առաւել քան զամենայն տեսակս ընտանի անասնոց յաճախեն անդ շունք, որք առ ուրուք չինայեալ լինք նահապետին ձեռաբծնայ, որ թիւրեր ՚ի ձմկին, յորում անդ գտաւ կենդանի հոչանտացի, այնչափ բազմացեալ էին, մինչև ընդ զամ փողոցս քաղքաց և գիւղօրէից յանհնարին վիշտ անցաւորաց ըստ փողոցս։ Քանզի նա ինքն ինքնակալն էր ընտրեր յոյժ. և փոյթ մեծ

ու

ուենէր յաճուեմն և՝ ի պահպանուել նոյ. եթէ զի ծնեալ էր ըստ համատեղութեան ընկէզ աստղ։ Եւ հրաման և՝ հան զի խոտաքանչիւր թաղ այսչափ լինէ ծուով շուրջ պահեսցէ և անուսցէ. յայն սակս յիմ փողոցս շինել կայքին մանր խրճիթք յայլև այլ տեղիս՝ ի հանդիստս շանց. և՝ ի հիւանդանալ նոյ, պարտապան էին բռիմ խնամով դարմանն տանիլ նմա։ Ընդ ծանր պատժով արգելեալ էր հարկանել զշուրս. իսկ սպանուելն չան էր յանցանք գլխատարժանութեան։ Յորժամ սատակէր շուն մի, պարտական էին տեալք կիմ խնամակալութեամբ նոյ բառնալ տանիլ զնա՝ ի գլուխս լերանց, և անդ թաղել։ Պատմի թէ մի ումն մինդեռ բարձեալ յուս իւր զշուն մի մեռեալ, հանէր՝ ի լճառն՝ ի թաղել, վաստակէր՝ ի ծանրուէն բեռին, սկսաւ նզովել զօր ծննդեան Թիքրին, և զխմարական պատուհասն նմա, որ այնչափ վնաս հասուցանէ բոլոր երկրին. իսկ ընկերն նր, որ երթայր ընդ նմա, սատեաց նմա ընդ կառապան՝ լռել՝ ի տրտնջելոյ. այլ մեծաց պարտ է քեզ փառս տալ դոյց, զի Թիքր մեր ոչ ծնաւ ընդ համատեղութեան ձիոյ. ապա թէ ոչ՝ առաւել ծանր և դժուարակիր լինէր այսօր բեռն քո։

Իսկ վայրենի զրքոտանիք ձեռաբծնայ են արջ, այլ ծեամն, աղուէս. զոր ոամիկ ժողովուրդն կարծէ սատանայ մարմին զգեցեալ սակս խաբուսիկ բարուց նր. վայրենի շուն, վարազ, նապաստակ և կապիկ, այլ սակաւ, որք կարի դիւրաւ ընտելանան. իսկ առիւծ, ինձ, յովազ, և այլ ամենի գազանս չիք տեսանել՝ ի ձեռաբծն. ոչ և օձք և այլ թիւնաւորք զեռունք ուր ուրեմն երևին անդ։ Բայց գտանին տեսակ մի մրջման սպիտակ երբ զձիւն անհնարին վնասակար. զի մտել՝ ի շուկայսն ցորենոյ կիմ՝ այլոց երացս, ի սուղ ժամն ապականեն զայմ լինչ. մի միայն հնարս գտին ձեռաբծնացիք մինչև ցայժմ՝ ի զերծուցանել զերս իւրեանց յամենածախս ժանեացս նոյ, իբր ցանել ապ՝ ի վեր երացն, զի խոշընն նք չտղէ։ Ընդհաշտ թշնամի են այլոց հնոյն մրջման. վնչ ուր ուրեք այս սպիտակ մրջինք մտանեն, անկարելի է այլ տեսակ մրջման անդ մուտ գտանել։

Ուենէ և ընտանի հաւս. և ազգի ազգի վայրենի թռչունս. յորոց ոմանք այնչափ ընտելանան, զի մարթէր գտանել զնոս՝ ի թիւս ընտանի հաւուց. ոչ կուռնկք, որք մանաւանդ օրինօք պահին՝ ի զբաղմունքի և՝ ի ծիւսն ինքնակալին. որք և բարեդուշակք համարեալ են առ նա. ոչ և կրնայն սակս երկարուն կեց-

նաց՝ ըստ խելացնոր առասպելեաց Ճէապօնացւոց. յայն սակս նկարեալ կան պատկերք նց՛ յորմունս արքունի ապարանից և մեհենաց: Գտանին երկու տեսակք վայրենի սագուց. մին սպիտակ իբրև զձիւն. և ծայրք թևոցն սևա. իսկ երկրորդն մոխրագոյն, երկոքին ևս այնքա՛ ընտանի են, զի մարթ է դիւրաւ մերձենալ ՛ի նոսա. այլև ըմբռնել ձեռօք: Եւ թէպէտ չէ ասս բ՛մ գործեն յարտօրայս, սակայն է՛ պատժով գլխատարութե՛ արգելեալ է սպանանել: Վա՛ այնորիկ փիւղակունք բնադացին վարմ արկանել շուրջ զարտորեօք ՛ի պաշտպանութե՛ հնձոց բերեաց յապականագործ թռչնոց անտի: Են անդ և այլքան վայրենի բադք. յորս է տեսակ մի, զոր Ճէապօնացիք քիմօսուլի կոչեն. որ այնչափ գեղեցիկ է. զի ստարուկանք, որք տեսանեն զպատկեր նր՛ նկարեալ, ոչ կարեն հաւատալ, թէ գոյցէ իրօք այնպիսի թռչուն. ամ փետուրք նր՛ երփն երփն շողշողին. միայն պարանոցն է միագոյն կարմրափայլ, իսկ ՛ի գլուխն ունի գեղեցիկ ցցունս: Գոյ անդ և արագիլ է՛ ամ տեղիս յաճախեալ. և տեսակ մի վայրի աղաւնւոյ. և այլ ազգի ազգի թռչունք:

՛Ի շրջակայ ծովսեն կէտք մեծամեծք, որք կարի շահաբեր են Ճէապօնացւոց. զի ո՛չ սոսկ տեղանչարքէ՝ չիք ՛ի նո՛ ինչ անպիտան, բաց յողնաշար ոսկերաց. մորթ նց՛, որ սովորաբար է սևագոյն՝ նման է մորթոյ եզին. միսն կարմրագոյն և պատուական ՛ի կերակուր. ո՛չ և աղիքն և այլ ամ ներքին անդամք նց՛. ճարպն լինի լապտերաց և յայլ պէտս. իսկ ՛ի ջլային մասանց գործեն լարս ՛ի պէտս նուագարանաց, նոյնպէս և յոսկերաց ծնօտից, և թևոց շինեն այլ[՞]այլս ձեռակերտս. է՛ որս և կշռորդս գեղեցիկս:

Գտանի անդ և ձի կմ՛ շուն ծովային. որ է նորատեսիլ ազգ ձկան. երկայն ՛ի չափ հասակի տասնամեայ մանկան. գլուխն բերանն և պարանոցն մեծ. և որովայնն լայն իբրև զպարկ լցեալ. ատամունքն մանր՝ այլ սայրասուր է՛ ատամանց օձից. իսկ ՛ի ներքոյ որովայնի ունի երկու ոտս լայնս և աճառայինս. և մատունս նման մատանց ձեռաց փոքրիկ մանկան, և ասեն թէ միս նր՛ պատուական է ՛ի կերակուր:

Է. Վաճառք Ճէապօնայ:

Գլխաւոր վաճառք, որք ելանեն ՛ի Ճէապօնոյ են արծաթ աղնիւ յոյժ. զոր ոչ ՛ի վերայ սա-

ցաք՝

ցաք՝ ըստ ոսկւոյ փոխանակելին երկեցին ՚ի վեր։ արդ՝ ասէ
այնիւ։ որ է բաղադրութեն ինչ յոսկւոյ յարծաթոյ
և ՚ի պղնձոյ։ ոսկի՝ թէպէտ ոմանք ասեն, թէ թա-
գաւորական օրինօք արգելիլ էհանել ոսկի արտաքս
յՅե անտի։ բայց այն արգելք գոյցէ թէ իցէ ՚ի վե-
ճոյլ ոսկւոյ կամ ոսկի դրամոց։ զորս յայտ է թէ հո-
լանտացիք հանեն անտի ոսկեթել բիւմ։ Քանզի,
երկիւղ անասնոց։ մերթ կէտ ձկանց։ զոր ձեռաբո-
նացիք քաջ գիտեն գործել։ գաւազան երեսնեայ
այնիւ։ որիշ պատուհասական։ ազգի ազգի թէյ քաղց-
ուճեղիք այն է՝ ուռչել ՚ի զնչին պաղոց։ վէրնիճ։ այլև
սեսակ ինչ հիւրկ ականց։ Պէսպէս ձեռակերտք,
որ անօթք յախճապակեայք ընծայիք։ հովահարք ի
երփնազէ։ տուփք և արկղք ճարտարապետեալք նկա-
րիչք և ոսկեզօծ ծաղկօք յօրինեալք։ անօթք բիւմ
ճարտարուքէ հիւսեալ ՚ի նրբաթել երեսպանոյ։ և այլ
ասցին նման զնչին արհեստակերտք։ Ասէ առաւել
քէ զնոյն պղինձ մաքրել և անմաքուր, զոր բաւնան
անտի հոլանտացիք։

Ի ինչև ցամն 1637 կամ 1638 ամ ազգք կարօղ էին
գնալ ՚ի ձեռաբօն, և համարձակ առեր և առևիկ լինել
անդ։ այլ յամին 1638 անլուծանելի օրինօք ասրա-
գրեցան անտի փորդուքալք յաւէժաբար։ և առհա-
սարակ ամ օտարազգիք մուծանդ երբոպացիք։ միայն
հոլանտացիք ՚ի ձեռն անարժան հնարից (զոր ՚ի ճա-
ռէն ստորև զկրօնից ձեռաբօնացւոց ունելոք յիշատա-
կել) զերծ կացուցին զազդ իւրեանց յօրինաց ան-
տի։ զի թոյլ եառնն նոցա, ոչ և չինաց առնել վաճա-
ռաշահուքիս անդէն։ Բայց այնչափ արգելք և նա-
խատական պայմանք էդան ՚ի վեր նոցա, մինչև յիրաւի
զարմանալ, որոց ոչ լիկ միտս ունին, թէ զնարդ հո-
լանտացիք ազդ աշնոճական և երևելի կարծեցեալ
յեւրոպիա, յանձն առնուն զայնչափ դժնդակ նա-
խատինս ՚ի բարբարոս յամբարտաւան ազգէ անտի,
ուր և օգուտն զոր շահին չէ ինչ մեծ։

Քանզի ոչ առ կեմիեր հոլանտացի, տարագրեալ
կան նոքա ՚ի սէսիմա արհեստական կղզի փոքրիկ, որ
է հանդէպ նեհնպատի նանկասադ քղքի, կամքնաւ
կցել ընդ ցամաք։ Եւ անդ՝ զօրէն գերեալ չղջափա-
կել պահին ՚ի մէջ զօրաց և գաւհաց ձեռաբօնացւոց։
որք միանգամայն և լրտես են նոցա մնալոք ՚ի հատանել
նաւուց նոցա։ Յորժամ հատանին անդր նաւք հոլան-
տացւոց, վաճառք մերկացուցանեն զնոսա յամ զինուց։
հանել ՚ի ցամաք զհրազէնս, զվառօդ։ ըստ և բըղ-

զնկ նաւուն, և զառագաստս. և այնպես եբրև՝ ի բանս արդելիլ պահէն զնա։ Այնպես և զնա վաճառս նոյ ձեռաբնացիք հանեն՝ ի ցամաք. բայց նախ՝ քան զերծանիլ առնն, հանդիսիս երդնուն չթողուլ զնա լանուացիս առնել զհաղորդուն ինչ ըստ ուժիք՝ ի ձեռս բնակցաց. և զամէ նոյ բնաւ համարձակուն. և զառնել բարեկամուն ինչ ըստ նմա. յորմէ յոյս է թէ վաճառքն հանարձին զնա, ըստ ղեկաւին առնուկս։ Եթէ որ առաւել զարմացման է արժանի, երկիւղն հոլանտացիք փոխանակ այսպիսի դառն անարգանաց, զոր ընդունին՝ ի նոյէ, պարտապան են և առատ թոշակս տալ նոյ։

Ըստ ասելոյ կեմիերայ՝ անարգուն մեծ համարիլ է առ ձեռաբնացիս գէթ սակաւ ինչ ընտանուն և բարեհամուքն ցուցանել հոլանտացւոց. յայն սակս ամէն միտ պնդուս խնդրեն՝ ի նախատել և՝ ի սպառնալիս առնել զնա։ Ոչ երբէք քաղցրութիւն խօսին ըստ նմա. այլ միշտ նշնանաբար և արհամարհելով։ Ի վաճառել ինչ նոյ չափազանց գինս պահանջեն վճռին իրաց. զի ամ երբք գուն գործեն խափանել զօգուտ նոյ։ Գողութիւն ըստ սահմանի պատժով արդելիլ է առ ձեռաբնացիս. այլ յորժամ որ գողանայ ինչ՝ ի հոլանտացւոց, եթէ ըմբռնեսցի՝ ի գործ գողութիւն, առնուն զգողն՝ ի նմա. և զինուորք, որք պահեն զիւղի հոլանտացւոց՝ առ փոքր մի դանեն զնա, և արձակեն. իսկ եթէ որ մեծ ինչ յարիս գողծեսցէ նոյ, առ սուղ ինչ ձիւ պատուին զնա։ Այլ վայ է հոլանտացւոց, եթէ թագուսցեն ինչ՝ ի մաքսատուրս. որոյ պատիժն է մահ անվրէպ դլխատմամբ կամ՝ ի խաչ հանելով՝ ի նախատինս քրիստոնէութիւն։ Զեն կարող հոլանտացիք գիրս առաքել ուրեք, և ոչ ընդունել, առանց տեսանելոյ զայն կուսակալ իշխանին և նշանակելոյ՝ ի մատենի։ Յիշատակն յորժամ որ՝ ի հոլանտացւոց մեռանիցէ՝ ի նահկասագ, ի Ծով ընկենուին զմարմին նր իբր անարժան հողոյ երկրին. այլ այժմ ստացան փոքր ինչ տեղի անպիտան՝ ի լերին՝ ի նասայ՝ ի Թաղել անդ զմեռեալս իւրեանց։ Ահա զայսպիսի և զայլ սոցին նման նախատինս և անարգանս անբաւս կրեն անդ հոլանտացիք, զորս ըստ երկար գրե կեմիեր. և յաւելու զինն, զիտեմ ասե, զի բնիկք վնկ էսկերեն զմեր հոլանտացիս. այլ նոյ չէ ինչ փոյթ. զի խոնարհ են. ուսան և ոչ խորչին յանարգանաց վր շահատանուն. եթէ արդարև խոնարհութիւն արժան նցէ ասել զայն, և ոչ յետին

դըժ-

զծծումն և ամարդումն․ որ է ծնունդ դարմլելի ա_
դաշնութ ։ Սակայն զկարգ և իցէ, հոլանտացիք յանձն
առնուն զայն, և չարանայեն ըստ Ճափօնացւոց զաւ_
ևտրութ խերեանց․ որ յողջադոյն առաւել ծաղկեալ
էր․ զի ամի ամի եօթն նաւս առաքէին անդ․ այլ
յետոյ ՚ի պատճառս պէսպէս արգելման, որք օր ըստ օրէ
յաճախեցին, նուազեցաւ յոյժ․ վն այժմ զերիս
և եթ կամ չորս նաւս առաքեն․ որք առնուն անդ մե_
տաքս անգործ ՚ի չինաց ձէ ՚ի դունդինաց, ՚ի պան_
կալայէ, և ՚ի պարսից․ և ազգի ազգի կերպաս մե_
տաքսեայս և սանտալեկէնս ՚ի հնդկաց և յեւրոպից․
բայց առանց ոսկեթել ծաղկանց․ չուխայ եւրո_
պիոյ․ փայտ պրազիլու ՚ի պէտս ներկարարաց․
մորթս գաման և եղջերուէի և այլոց ընտանի և վայ_
րենի չորքոտանեաց․ դեղնագոյն սեկ՝ այն է՝ սաւ_
սիան․ պղպեղ․ շաքար․ մեխակ․ ընկոյզ հնդկային
այն է՝ հնդկաստան Ճէվիզի․ առնուլ փայտ աղխակ․
քափուր ՚ի պարսաէ, ՚ի պօրնէան կղզեաց, և ՚ի սու_
մադրայէ, կինաքարիս, մոմիկ, քըքում ՚ի պանկա_
լայէ, բորակ, պղպեղ, կապար, բուստ, այն է՝ մեր_
ճան․ հայելի յեւրոպիոյ, աչքնոց, դէտակն, խոշո_
րացոյց ապակի, և պէսպէս ապակեղէն անօթս, և
այլ արուեստակերտ և բնական իրս ։

Բայց յայսմ ամէ՝ ըստ առելոյ պէշինկայ, ոչ կարեն
վաճառել աւելի քան 45454 վէնէտիկեան ոսկւոյ․ ո_
րում փոխարէն առնուն անտի 11000․ և երբեմն մին_
չև 20000 տաղանդ պղինձ մաքրեալ․ թող զանմաքուրն․
քափուր Ճափօնայ․ յախճապակեայ անօթս, և տուփս,
և արկեղս նկարէնս, և հոլահարս ևն․ թէպէտ այժմ
այսպիսի ձեռակերտք չունին այնչափ ինչ յարգ յեւ_
րոպիա ։ Նա յայսմ ամէ՝ ըստ կեմփերայ շահին հոլան_
տացիք 60 ՚ի հարիւրոյ․ այլ ՚ի բաց հանեալ զամ ծախս,
ոչ մնայ նց շահ աւելի, քան 40 կամ 45․ " օգուտ սա_
„ կաւ, առէ կեմփեր վն այնպիսի ընկերութ վաճա_
„ ռականաց, որ այնչափ ծախս առնէ յարեւելեան
„ հնդիկս․ վն չէր արժան պահել զայս մասն առ_
„ ևտրութ, եթէ վաճառք, զոր հանեմք ՚ի Ճափօ_
„ նայ՝ մնունդ պղինձն մաքրեալ ոչ բերէին մեզ նոյն_
„ չափ շահս և աւելի․ ուստի և բոլոր շահն կարէ
„ համանիլ ց80 կամ 85 ՚ի հարիւրոյ․ այն զի և ծախք
„ ոչ են նոյնչափ յամ ամի ||։

Զէ ինչ ընհատ և առևտրութիւն չինաց, զոր առնեն
անդ․ վն զի և նք գրեթէ ըստ նմին պայմանօք և ար_
գելմամբք անկեալ կան, ըստ որում հոլանտացիք․ սակս

առանելոյ նոյ երբեմն անդ և վաճառելոյ ոմանց վաճառականաց ձեաբօնացւոց 'ի միասին ըստ գրոց կանփուտասան մեծի օրինադրի Իւրեանց՝ և գիրս ինչ քրիստոնէից, յորդորելք 'ի քաղաքացւոց եւրոպացւոց։

Է. ԴՈՊՐՈՒՆ ՃԷԱԲՕՆԱՑ։

Ճ'էաբօնացիք ըհանրապէս խօսելով արամիա են և ուսումնասէր. ունին բազմ գպրոցս յամենայն քաղաք. զի ոչ տեսանի 'ի գիրս ոմիջն ինչ հինկոսի քսաւերեան՝ լոկ 'ի մէջ քրիստոնէից և 'ի մէջ կայս նոր յիւրում ժամի էին շուք մեծամեծ գպրոցք. Թիղ զգպրոցս այլոց գլխաւոր քրիստոնէից. և յիւրաքանչիւրն էին 3 կամ 4000 մանկունք։ Իսկ այժմ առաւել յաճախիլ են. և ինան 'ի նոսա մանկունք ըստ գաստիարակութ քրմաց, (զի նոքա խմաստնագոյնք համարիլ են առ ճէաբօնացիս) մինչև 'ի ժէ ամ հասակի. ապա հանիլ զնոսա անտի, տան 'ի ձեռս նոցա ըզառաբ. և մարզին 'ի զինուորուն. վասն ըստ տէլահալբեայ՝ մարթ է զճէաբօնացիս կոչել զինուորս 'ի ծնէ։ Ունին և առանձին գպրոցս 'ի ձև մենաստանաց՝ ուր աղջկանց. ուր ուսուցանեն նոցա ընթերնուլ և գրել. և մարզին զնոսա 'ի տաղաչափուքիս և յերաժշտուքիս։ Սակայն ըստ այնչափ բազմուք գպրոցաց, և յաճախուք գրոց և գրատանց՝ զոր տան ունել նոցա, ուսմունք գիտուցն չեն ինչ ծաղկիլ 'ի նոսա. զի այն քազմուք գրեանց նոցա զայլոց երից ոչ ճառեն, բայց զբարոյական ուսմանց, զսուտումուքէ, զբժշկուքէ, զտաղաչափուքէ, և զբանաստեղծուքէ. որ առաւել ք զայլ մակացուքիս ծաղկիլ է առ նոսա։ Ունին և ըզգեղագիտական լեզուս ծանօթուքէ և զաչափականուքէ. այլ 'ի քնաբանական, և 'ի մեթաֆիզիկական, և առաւել յաստեղաբաշխական մակացուքէն գրեց գրեթէ ամենևին զուրկ են։

Ասի թէ ջունին և գիրս երաւանց. բայց միայն քանի ոմն համառօտ սահմանադրուիս. զոր ճշմարիտ պահեն. թէպէտ է յայտ ստուգիւ, թէ նոցա է հասեալ գայն, եթէ յայլոց առեալ. ոչ և զվաթանամեան ջըրջանս Իւրեանց, որով չափեն զդարս, 'ի չինաց առին։ Եւ գայն առնեն համեմատելով զնշանագիրս երկուտասան համաստեղուցն երկնից ընդ նշանագիրս տասն տարեթուց. զի նշանագիրք համաստեղուքէց հինգ անգամ համեմատիլ ընդ նշանագրաց տասն տարեթուց. և ի այն տասն տարիսք վեց անգամ հաւելմատիլ ընդ նշա-

նշանաց համաստեղութեց, արտադրեն վաճառուն նշա-
նագիրս բաղադրելը. յորոց իւրաքանչիւրն ծառայէ
առ մի ամ. գրեթէ ոչ առ մեզ գիր տարբոյն։ Եւ
թէպէտ անուամբ՝ տասն տարբերս թուին, զի ՚ի հա-
մատուէ նոցն ը համաստեղութեց՝ եղեկ ջրհան նշ-
այլ իրիք հինգ եւ թ գնեն. յր զիայս, զհուր, զհող,
զմեռալ և զջուր։ Իսկ անուամբ համաստեղութեց
զոր նք Բէդդա կոչեն, ՚ի բարբառ նոց են այսոքիկ.
Ես՝ մուկն. Ուս՝ յուլ. Թօուս՝ վագր. Ուլ՝ նապաս-
տակ. Դաջ՝ վիշապ. Մի՝ օձ. Ուսմա՝ ձի. Թխտոս-
ակ՝ խոյ. Էշասյի՝ կապիկ. Դօուի՝ աքաղաղ. Ին՝
շուն. Ի՝ խոյ։ Սոյնն անուամբք և սոյնն կարգաւ
Թուին զերկոտասան ժամս աւուր. և զերկոտասան
մասունս, յորս բաժանեն զնեբաքանչիւր ժամ։ Տիճ
կոչեն զմիջոց ձիակի որ ՚ի մէջ ծագման արեգական
և մտից նր. զոր բաժանեն ՚ի վեց ժամս կիմ մասունս
հաւասարս. նոյնպէս և զդիշերն, որ է ՚ի մէջ մտից
և ծագման արեգական՝ ՚ի նոյնչափ ժամս բաժանեն։
Վեց ժամք նշ յաւէտ և նուազ երկայն են ը զնդ
եղանակաց տարբոյն. քզի յայս է թէ ՚ի ձմերայնի
ժամք գիշերոյ երկարագոյն են ք զժամս աւուրնքեան.
ոչ և ը հնգկն՝ յամարայնի ժամք աւուրնքեան երկա-
րագոյն են ք զգիշերոյ. զի տիւն ամարան հաւասա-
ր գիշերոյ ձմերան։ Իսկ զամիս և զտարիս չափեն
ը ընթացիկ լուսնով. վեց յնեբաքանչիւր երկու կիմ
երիս ամս արեգական՝ ի տարի նշ լինի երեքտա-
սան ամիս. ուստի և նահանջ առնեն. իսկ զտարե-
գլուխն սկսանին ՚ի ծննդեան լուսնի, որ անմիջապէս
յառաջէ կիմ զհետ գայ հինգերորդ աւուր փետրվարի։
Այլ առ համեմատութ այլոց գիտութեց՝ առաւել
ծաղկեալ է առ ձեռաբնացիս բժշկական գիտութիւն.
զոր յաւէտ ՚ի պատուի ունին ք զարհեստ վերահա-
սուէ. վեց թուի թէ չիք անդ վիրահատ առանձինն.
զի որք գրեն զդարուեց ձեռաբնացւոց ոչ յիշեն վի-
րահատս. այլ բժիշկք կատարեն և զգործ նշ. որք
և ուր և երթան՝ միշտ ունին ը ինքեանս զծառայ,
որ բարձեալ տանի զարկղ. յորում բիլ մեռակ խո-
տոց գտանին յայլ և այլ պարկս ամփոփեալ. և ՚ի խո-
տոց անաւ, զոր համարին բժշկարար իւրաքանչիւր
ախտի, տան առաջանայն ախտացելոյն։ Կարի քաջ
ճանաչեն զդարկ բազկերակին. մինչև ը ոմանց ասէ-
լոյ՝ կէս ժամ կալէ մատամբ զդարկ բազկին, զոյս
նեն զպատճառս և զարմատ ախտին։ Ազունին սովո-
րութեբնաւ ՚ի հիւանդացս հանել արիւն. և ոչ երբէք

տան նոյ եւ փեսէ կերպակուր, համարելով թէ տաճկին ակարացեալ ոչ կարէ մարսել ինչ, որ չեղէ յիւրում բնական որպիսութէ ։ Զոր ինչ խնդրէ հիւանդն տան նմ՝ համարձակ. զի տանեն թէ բնութեն խնամոյն ըղդուշաւոր է. վնաս թէպէտ և այլայլէ նմին հիւանդ նր, ոչ բաղձայ ինքասակարաց. բայց յայսմ վերոյն նշ ըղեմ յայտնի փորձոյ ։ Գվնասաւոր փոյթ բժշկացն ձեռաբնայեաց է կանխել և զգեմ ունել հիւանդութեց 'ի ձեռն տեսչ բաղանեաց ։

Իսկ 'ի նկարս նման են չինաց. քաջասարժք 'ի նկարել ծաղկս, թռչունս, ծառս եւն. այլ ոչ մարդկային կերպարանս ։ Սոյնպէս ներհունք գործել յախճապակեայ անօթս. հովահարս և այլ պէսպէս ձեռակերտս ։ Բայց 'ի քանդակս, և յաքսորեսոս ոսկեզօծելոյ. և 'ի գործ ոսկեթել կերպասուց դերասանցեն ըզ ղէնս ։

ՃԸ. ԲԱՐԻ Ե ՍՈՎՈՐԵԼԻՔ ՃԱՇԱԲՈՒԹԵԱՆ ։

Ճաշաբնացիք, ըստ գրելոյ սիմէոնիայ՝ լերդ 'ի բիլմս միջահասակ են և վայելչադիմք մարմնով. իսկ տեսանելոյն ասէ թէ սովորաբար կարճ են հասակաւ. և կազմուն մարմնոյ նշ անհամեմատ և տգեղ, թխադէմ. փոքրագլուխ, բայց խորանկեալ ունք աչք չինաց թաւայօն կարճունչ և փոքր ինչ տափակաքիթք, այլ ծայրն արտաքս ցցուեալ. ծնօտքն հարթ և ողորկ և առանց մօրուս, բայց և զառիածն զայն տարեկն կին արմատաքն 'ի բաց խլեն, զի մի բնաւ բուսցին. և սքանչանք ոսկոյ նշ առաջար անհամեմատ այլոց մասանց մարմնոյ ։ Այլ ըստ նորին տեսչ հաստատեալ՝ այս առաքինութիւն մարմնոյ կին դիմագրուն ոչ անկանի 'ի վերհամօրէն բնակչաց ձեռաբնայ. վն զի ոչ ըստ ամ տեղիս նոյն օրինակ տգեղ են. այլ զի մեծամեծք նշ՝ առհասարակ 'ի գեմս իւրեանց ցուցանեն զանձնասիրական և զվեհանձնական նման խոժռուելն և ծանրուն բնաւկան, որ վայելչուն իմիր ընծայէ նշ, և ծածկէ զբնաւկան տգեղութեն ։ Ուժեղ են և աշխատասէր, և ժրաջան և մեծագործ. յիշողուն նշ առաք. երեւակայութեն սքանչ աշխոյժ և զօրաւոր. և ընտրողուն աջ ջորոշիչ և արագ ։ Սիրեն զուսումն գիտութեց և զարուեստս, յորս սրտի մտաք պարապին ։ Սովորութիւնք նշ և սխորժակք հիւրկ են մերոց սովորութեց. նախապատիս ունին զսեաւ առատութիւն ջ զսպհատակ. միշտ ջերմ ըմպելն. և ոչ կարեն առանել մերոց ըմպե-

լեաց

լեաց և հատոց · զի սովորական ըմպելին նոյ փինկ գինւոյ է առեալ ի պատուական գարեջրոյ , զոր գործեն յորիղոյ : Սեաւ գոյնն առ նմա է նշանակ ուրախութեան · իսկ սպիտակն սգոյ և արտմուտք :

Հնարկ ժողովուրդն կիմ ջրհեղեղիկը , որք ըստ առասպելս մտանին վճռական են , և արհեստաւոր , և գինուորք , ի կերակուրս և յըմպելիս , ոչ և ի զարդս հանդերձից չափաւոր են և խորհրդոյ յաւելորդագոյ : Զգեստ նոյ է պարեգօտ , որ հասանէ մինչև ի կէսն սրունից գրեթէ ըստ սովորութեան պարանոց · նոյնպէս և թեզանիք նոյ կարճ , զի հազիւ հասանին մինչև ցարմունկն · իսկ մնացեալ մասն բաղկաց մերկ է · և ամբն կրեն զինս մաքրափայլս : Տունիք նոյ , ոչ և ասպարանք մեծամեծագոյ , և մեծ մասն այլոց չինուածոց փայտակերտ · որմունիք նոյ տախտակաչէն պատեալ թանձր փսխաթիւռակս առեալ գեղանաշարժութեամբ · իսկ չափ բարձրութեան նոյ ըստ օրինակ երկրին է մինչև ցվեց ձող · ի 36 ոտնաչափ , և ոչ աւելի · բայց տախտակք գոմանին , որք ունկնցին և գնոյն չափ բարձրութեամբ · զի և արքունի պալատք միայարկ են · թէպէտ ոմանք բարձր ի դեռանոյ : Զնիք է տունս նոյ աւելորդ քան , այլ միայն հարկաւորք · որք առհասարկ չինք են և մաքրափայլ · քանզի ձեռագործացիք մաքրասէր են կոյժ : Զուներն վառարան ի սենեակս , այլ ի ձմերոյնն թոնիք ըստ սովորութեան արևելեայց : Եւ գրեթէ ամ ոտն ունի մանուածոյ չինուածք քարաշէն · ուր ամրասիակեալ պահեն զպատուական չընչից իւրեանց կերակուր հրդեհից յաճախելոց անդէն տակս փայտակերտ չինուածոց նոցա :

Իսկ մեծամեծք և տիրուհականք նոյ ըստ հինին՝ գոմք չքեղ են և փառաւոր · մինչև ի մեծագին զարդս ըստ պետուց և տանց , և ի բազմութեան պաշտօնեից զարգոյականն բերել զջուր : Զգեստ նոյ տիրական և փառազարդ · պատմուճան աշխնաւոր մեռաքսեայ ոսկեթել , լայն և երկայն թեզանեօք , զոր թողուն ի կախ · և ի վեր վերարկու մեծ նոյնպէս ոսկեթել : Ի պարանոցս կրեն վարշամակ նրբանկութեամբ · և ի մէջս գօտի մեռաքսեայ ոսկեթել · և գաշնակ՝ այն է՝ խանջեր ի գօտիս · որոյ գաւառակ ի բազուկն և պատեհն է ականակուռ և մարգարտագործ : Հերք գլխոյ ասի բեբ յաւելոյ կողմանէ գրեթէ մինչև ցկէս գլխոյն , և մնացեալ վարսք թողեալ ի կախ զծծրակաւ · և առաւել՝ ոչ և ձևոյ զգեստուց որոշին ի հնոյ ջրհեղեղոյ · որք ի յետուստ սահիկն գլխոյ :

բաղ յօրինուածոյ հերաց վայելուչ համարիլ յոյժ առնի, դրեթէ միշտ բացագլուխ լինիլն, ի ցուցանել. իսկ յորժամ ելանեն ի ձնհղն, դնեն գլխարկ ըստ սովորութեան երբոպացւոց, այն է՝ շափլայ մեծ հիւսել բազմարուեստ ձարտարուքն ի յարդից կիմ ի նրբաթել եղեգանց. զոր լայն ժապաւինաւ կապեն ընդ կզակաւ, զի մի ի բաց տարցին ի հողմոց։ Տիկնայք նոյ առաւել գեղապանծ զգենուն. զվարսս գնդին օրինակաւ յօրինել ընդ աստիճանի մեծուք խարխանց։ Հնդիկ կանանց ոտ դէպք ժողովել են ի գագաթան գլխոյ, և անդ կապել ընդ ասեղն մեծ, որ է արծաթի կիմ ոսկի։ Իսկ ականյք մեծուհիք յեսկոյս զթիկամբք արկել զգեստս և ի փունջս փունջս կապել. յականջս ունին ասեղն մեծ. զորմէ կախել կայ աին պատուճական կիմ մարգարիտ. և առ խարսխանչելս ունկամբ կարգ մի մարգարտաց։ Ոչխ ընդ գեստս զգենուն ի վրայ միմեանց, երբեմն մինչև ցհնգիսիսր. և ի վրայ ամենեցուն առնուն վերարկու լայն և երկայն, որոյ սահրոյք երբեմն չորս ոտնաչափ երկայնութիւն քարշին զկնի ի գնացս. զի ի ծոծոյ զգեստուց ճանապհի աստիճան մեծուք նոցա. բայց այն բազմուն զգեստուց ոչինչ ծանրութիւն բերեն նոցա, առ կարի լինն նրբուք և թեթևուք։ Ոսկին և գոտի լայն ասպնգործ ծաղկօք յօրինել գեղեցիկ և մեծագին։ Յորժամ ելանեն ի հրապարակ, միշտ ունին ընկերանս զբազմաւք օրիորդաց ի զարդ գեզաշուք պճնելոց, և աղախնայս քաջս, յորոց ոմանք տանին հովահարս, այն է՝ եղկիսաղէ. իսկ այլք հովանոցս մեծագինս ոսկեզարդս, որք բերեն զնամանուն ասպհովանոց։ Ընդ օրէն նոցա երթալ յայցելութիւն ուրուք, եթէ ոչ միանգամ ի տարւոջ. և յորժամ ընդունին զոք ի կեաց յայցելութիւն ինքեանց, սրկանեն քօղ զգլխով, և վարինչական սովորութիւն երկրին, ոտք և կանայք քրիստոնեայք, որք էին անդ յիջապին՝ ոչ միայն մեծամեծք, այլև սոսկականք յորժիւ երթային կնկեղեցի, ունէին քօղ զերեսաց երկայն մինչև գոտս. յորմէ մարթի է ի միտ առնուլ զգեղեցիկ սարկեշտուն կանանց քրիստոնէից ձեռաքնայուց։ Սպարանք նոցա թէպէտ փայտակերտք, ոտսն և արտաքուստ անշուք, այլ ընտիկ են, համեմատ և վայելչակերտ, և ի ներքս փառազարդք. որք և յերկուս մասունս բաժանեալ են. մի մասն է վերն կանանց որք ոչ ոտնք երևին, խսկ երկրդ մասն է վերն արանց, որ միշտ բաց է ամենեցուն։ Ունին և պարտէզս գեղեցիկս, որք ըստ

սին

ոչն առալայատակ են դուռնապանն բոլորաձև քարամբք, և ըստ մասին խճիւ պատեալ. բայց աւելորդ ջինջ և մաքուր։ Ի պարտէզս նոյ ըստ ամենայն տեսանի արուեստական համաւոր խառնափնդորուն լինն մեծապէս զուարճացուցիչ աչաց. որ փոքրիկ քարաժայռք արհեստաշինք ըստ որս հոսին սահանքն ջուրց. փոքրիկ անտառք ձեռաւորունկք. վտակք կարկաջահոսք. ձկնարանք լի ձկամբք. ծառք պտղաբերք. և այլն այլս բոյսք նորատեսակք։

Ճաշք և ընկոյզք նոյ մեծածախ են. կերակուրք հռմագամք. և սկտելք, որք մատուցանին ի սեղան պճնազարդելոք. ոչ և ձկերանք և հաւուց Թռչնոց, որք մատչին ի սեղան են ոսկեզօծեալ։ Ի խնկոյս առվորուն ունին ածել և նոճապածուս. զի ի ճաշակել բերանոյ զհամագամն, ըստ նմին և աչք և ականջք զմայլեսցին։ Այլ առաւել զարմանալի այն է, զի ի մէջ այնչափ բազմութե ծառայից և սպասաւորաց, որք են ի խոհանոցն. և որք ի հասպասաւորուն բազմականաց՝ ոչ լսի բարբառ բնաւ։

Նոյ ըստ բարոյական մասին առաջին սկիզբն և արմատ առաքինութեց և մեղութեց համօրէն ձեռնհասեցոց. և կանոն ամ ախորժակաց և զործոց նոյ՝ է փառքն. զոր անհնարին փառասէր են և պատուամոլ։ Ամենեքեան ի մեծամեծս մինչև ցյետին բեռնակիրն նախանձախնդիր են յոյժ պատուոյ անձանց. գծուծ ոսկին թէ լռիցէ բան, յորում ստուերք ինչ անգոնութեց երևեսցին՝ ոչ միայն ի հաւերիցէ, այլև յիշխանաւորէ, յանդրէ հատուցումն պատուոյ նորոյ հրապարակաւ։ Այլ ամքն զդոյշ են ի բանս և յամ կենցաղակցուելս. զի պատիւն և յարգութեն փոխադարձ է անդ յամենին յիշխանաւորս և ի տուկասնս։ Անկեղծ են և ճշմարտասէս. և խորշին մեծապէս ի նենգաւէ և յերկդիմի բանից. և առաւել ի սուտէ. զի ամ թեթեւ սուտն ոչ միայ անպատիժ առ նոն։ Եւ ըստ հիւրին՝ անարգ են առ նոն և առելի մարդելոյզ շրջմարտութք. ասի թէ ամ մեծամեծք և աղնուականք ունին ի ամ ազգարարս ի ծանուցանել լինքեանց անկեղծութ զամ վրնասակս և դժպատուելս, զոր գործեն ի բանս և ի գործս։ Վեհանձն են և մեծախորհուրդ. խրոխտ և յանդուգն, զոր և ի գեմս և յամ շարժմունս ցուցանեն. և անեղկելք են յամի. զի և մահն, որ մեծ է ըստ զամ մեռաս առաքինոց, յաչս նոց թուի թէ հասարակ ինչ իբր տղայական խաղալիկ. զոր սակս դուռնաքեայ փառաց,

կիճ՝ ի պաշտպանուէն պատուոյ, և կիճ վը այլոց որ և
ևցէ ընչին երից վհանձնուէք ինն կիճ լաւ ևս առա-
ջիկ՝ գաղանական մոլեգնուէք անձին բերեն:
Եւ այս չայս է՝ ի բէմ գիպուածոց, զորս կիշատա-
կեն մատենագիրք. յորոց սակի է և այն, զոր պատ-
մէ կեմիեր: Առք երկու աղնուականք պատահէք
միմեանց չարքունի ապարանս՝ ի վը սանդխոց կելա-
նել միոյն և կիջանել միւսոյն, սուրք նոց զոր ունէին
ածէք ը մէջ, ը հարան միմեանց. ը որ նա՝ որ կիջա-
նէր զայրացաւ, անարգանս համարելով զայն ան-
ձին. իսկ միւսն կամեցեալ անբասիր առնել զանձն,
դիպուածք է ասէ. բայց և այնպէս չէրև ինչ ելս,
զի երկոքին սուսերքս չեն մի՝ ը զմի առաւել: Ետ
պէսի առաջինն. ոչ այդպէս, այլ ահա ես ցուցից
քեզ թէ դոյ զնշնուէն՝ ինձ. և հանեալ զսուր՝ ինք-
նին հկերձ զորովայն իւր. և անկաւ անդ՝ ի վերոյ
սանդխոց: Իսկ երկդն ածասպարեալ ընթացաւ՝ ի վեր,
և եդեալ՝ ի վը սեղանոյ զսկուտեղն, զոր ունէր՝ ի ձե-
ռին, դարձաւ վղվղալի. և այն ինչ շունչն՝ ի բերան
էր առաջնոյն, ասէ ցնա՝ ես յառաջեկ այդեօք ը
զքեզ, եթէ չէի պարաւանդեալ՝ ի սպասաւորուէն այր
քոյին. սակայն փութացայց վղվղալի գալ զկնի քո.
զայս ասաց, և անդէն մեռաւ զսուրն՝ ի սիրտ իւր.
և անկաւ մերձ առաջնոյն. ուր և երկոքին չարաժամ
սատակեցան: Ահա այսպէս են ամ ընթացք ձեռ
բնացոց՝ չափաղանցք. վըզ թէպէտ և երևելոյին ա-
ռաքինական, սակայն չեն ձգմարիտ առաքինուէն կիճ
արհուէ, այլ մոլեգնուէն և կատաղուէ. զի առաքի-
նուէն միջատահման է՝ ի մէջ աւելորդին և նուազին:
Արհամարհօղ են չահատացուէ կիճ լաւ ևս առա-
ջիկ՝ չեն չահախնդիր և ընչաքաղց ը օրինակի չինաց.
վըզ առը և առիկ վճռչահուէն իւր ընչին արուեստ
համարեալ է առ նա. նմին իրն հնդիկ ժողովուրդն
գրեթէ առհնդիկ աղքատ է. բայց միանգամայն և
անհոգ. և խորչն յաւելորդաց. զի ոչ վերապրնդ-
առացուք՝ չիք սեռանել՝ ի առուն նց աւելորդ ինչ:
Իսկ մեծուէ և գանձ երկրին բովանդակ հաւաքել
կայ առ մեծամեծս և իշխանս, որք քաջ գիտեն վա-
րել նուաւս. զի ասի թէ չիք ուրեք սեռանել այնչափ
չքեղուէթ, և փառք, և զարդուց և պաշտօնէից յա-
ճախուէն, ոչ առ ձեռաբնացիս: Այլ որ առաւել
զարմացման է արժանի, ժողովուրդն սեռել զայս-
չափ ճոխուէն նց և զբուք, ոչ ցանկան բնաւ նց և ոչ
նախանձին: Եւ եթէ դէպ լինի ումեք՝ ի մեծատանց

ան-

անահ անանկանալ, ոչ ընկճի յանձն իւր, և ոչ նուաստ
առնայ յաչս այլոց. այլ կայ մնայ յիւրում պատուի,
ոյր յառաջն. և վերանձնուբ ինն անկարօտ ցուցա-
նէ զինքն յետմի. ոչ ուժեք չնեղէ, ոչ զրպ աղերսէ, և
ոչ ցուցանէ առնելին զցանկութեն ինչ զառնալոյ անդ-
րէն յառաջնին մեծուեն իւր։

Հաստատուն են և հաւատարիմ՝ի բարեկամութեն,
զոր ոչնչ բեհատ համարին՝ի փառոյ ամբանութեն.
վայ բիզմ անդամ անցանեն զայսին, զոր սահմանեն
օրէնք բարեկամուեն։ Ուր ուրեք դէպ լինի պահ-
պանել կամ ծառայել բարեկամի, անդ ոչ խորհին
զվտանգ ընչից և կենաց։ Ոչնչ տանջանք դժնդակ
կարող է հանել՝ի բերանոյ յանցաւորի զանուն զոր
ծակցի նմայ՝ի չարիս։ Նոյնպէս՝ յորժամ ոք թէ-
պէտ և անծանօթ՝ ոյմէ՝ի պաշտպանուեն ուրուք,
նա այնուհետեւ դնէ վրայ նմին ոչ միայն զինքս, այլև ե-
թէ հարկ լինի՝ զկեանս ևս և զկին և զորդիս։ Եւ
սոյն յայտ՝ կամեցեալ ողբումիլ և բարեբարել օտա-
րի, չընտանիս իւրեանց անկրաւելն։ Սիրեն զշնոր-
հաւն և զարդարուեն. վայ կամակար հնազանդին օ-
րինաց և վճռոց, որ դատաստանաց զյանցանս. զոր
և ինքեանք խոստովան լինին։ Հայրն համարձակ՝ի
մահ դատապարտ զորդի առանց ցուցանելոյ բնաւ
դէպքան բնական ապէսից և կարեկցուեն. նոյնպէս և
այլն զկին. ոչն զծառայն. քանզ ըստ օրինաց Հեաթո-
նացւոց՝ սոքա պարտաւորեան էին տալ համար վճռ յանցա-
նաց որդւոց, հանանց և ծառայից իւրեանց. յայն
առեալ ունէին մահու չափ իշխանուեն՝ի վերայ նոցա։

Ծանր են և սակաւախօս, բայց մեծապան և մեծ
պարծ։ Կատակծոտ և ոխակալ և քինախնդիր յոյժ.
զի ոչ երբեք դիտեն մոռանալ զընտաս կրեալ յուժեքէ.
այլ միշտ հետամուտ են դտանել ժամ դիպոյ՝ի հա-
տուցանել զվրէժ. բայց քանան ամ երթք պատրաստակեալ
զտնտս, զոր կրեն՝ի սրտի. հաշտ և անդորր ձևանան
առաջի թշնամեացն. քաղցրութբ խօսին ընդ նմա. և եթէ
պէտք լինի նոցին ծառայութեան ևս առնեն նոցա. բայց
միանգամայն և հնարս մեքենայեն վրիժուց հատուց-
ման. վայ ասէ կեմիքը, ոչ երբեք այնպէս երկնչե-
լի է՝ի ձեռն օձոյ, ոյ յորժամ հաշտ անդորր և
խաղաղ երևեցուցանեն զանձինս։ Եւ եթէ ոչ յա-
ջողեսցի նմա ինքնին առնուլ վրէժ, թողուն զայն
հատակաւ որդւոց իւրեանց իբր պարտս՝ի հատու-
ցանել։ Զի քնուբ գազանաբարոյ են անգութ և ա-
նողորմ ոչ միայն առ օտարս, այլև առ ընտանիս իւր-

եանց.

ևանց. խիստ և տմարդի առ ոկայս և առ անաւուդս. և արհամարհօղ օտար աղգաց. զի սակս ներտարլրա ցեալ ինքնահաճ ամբարտաւանուե, զնմ ոզինս ձի առ անարդս նուճատս և արհամարհս ունին։ Ահա այսպիսի են բարք և սովորուելք ձեաբօնացւոց. ըստ գրելոյ հեմիերայ. որ ըստ սոյն երկուս եկաց՝ ի ձեաբօն. և երկիցս ըստ գեսպանին հոլանտացւոց դնաց՝ ի յեգով արքայանիստ քղք ձեաբօնայ՝ առ Թիդը նչ։

Ի. ԼԵՂՆ ՁԵԱԲՕՆԱՑՒՈՑ։

Վեմիեր հաստատէ, թէ լեզու ձեաբօնացւոց է մայր լեզու. բայց այլք պնդեն թէ եղանէ՝ ի լեզուէն չինաց. իբր զի կարի մօտաւոր է այնմ. ոնչ և տառք սչ և տարազ գրելոյ ամենևին նմանն է նչ. զի և առ ոսոա տառքն են նշանագիրք երաց, զոր նչա նակեն. վչ անթիւ են տառք նչ ըստ անհամար բազմութե երաց։ Ի գրելն՝ վերուստ ի վայր կ՚անեն ըստ սովորութե չինաց. դասաւորելով զտառան ոչ առ միասամբ, այլ ի՝ներքոյ միմեանց. այս լինչ է միայն խոիր ըստ գիրս չինաց և ձեաբօնացւոց, զի ձեաբօնայիք ունին մանրիկս, որք երբեմն նախադասին և երբեմն յետադասին բառից. զոր չունին չինայիք։ Ըստ ասելոյ հեմիերայ չունին զինչուան Հ տառիս. այլ փոխանակ նր Ֆ, ասեն. և ամ բառք նչ համառօտ են. ըստ միավանկ կիմ երկավանկ, և սակաւք գտանին եռավանկք կիմ քառավանկք։ Ասի թէ լեզու նչ մեքուր է, և յօդաւոր, և դիւրաշրուր օտարաց. այլև ձոխ յոյժ՝ ի բառս մինչ վարել զայնոսիկ համառօտութե ոչ միայն հասակի և իշխանուեն խօսողաց և ունկնդրաց, այլև առն և կնոջ։ Այսպէս քաղցրայարմար է տպաւորուեց և բանաստեղծուեն. վչ ասի թէ տպաւորուելք նչ ունին զմանաւոր իմն վայելչուն և քաղցրուեն. զոր առաւել առեալ՝ ի թարգմանուեն վարին. քզի և ձեաբօնացիք ունին սովորուե թարգմանուես առնելոյ։

Բաց՝ ի հնոյ լեզուէ անտի, որով վարին ամբոն, ունին և այլ լեզու հին իբր դրաբառ. որ սրբազան համարեալ է առ նոս. զի ամ՝ աղօթք նչ, և նախնի օրինք՝ մնեալ այնը, որք առ դեն նչ հասին, ՝ի նոյն լեզուս գրեալ են. զոր ոչ ոք ՝ի նչնէ խմանայ այժմ, և ոչ իսկ քուրմք. որք թարգմանս դիոց իւրեանց ասեն զանձինս, և ստուբ պարծին քաջ խմանալ զայն բարբառ վաղնջական։

Ժ. ԱՂՈՒԹ ՃԷՏՔՕՆԱՑՈՑ։

Ես սկզբնաւորութեամբ բնակչաց կղզեացն Ճէտքո-նայ՝ ակնարկս առասպելք աւանդին. զի ըստ տէլտհարքեայ՝ արեւելեայք պատմեն թէ սկիզբն նոյ եղեալ ի վիճակ՝ զայս օրինակ։ Մի ոմն յինքնակալաց անտի վիճաց ցանկացեալ պատանել զեղ անմահութեան կամ գէթ երկարել զմարդկային կեանս, կայցէ առս խնամատուսն և ներհուն ի բժշկութեան արհեստին ի խնդիր լինել այնմ անդիւտ գեղոյ. Յայնժամ մի ոմն ի գլխաւոր բժշկաց նը, որ տաղտկացեալ էր յաղտղտմ բռնակալութեան նը, առվին պատճառս խորհեցաւ թափել զանձն ի լճոյ ծառայութեան նը. վայ աստ ալքայի, թէ ինքն քաջ առեւտրացեալ ծանեաւ, եթէ գեղն զոր խնդրէր նա, պատանի ի մերձակայ կղզիս. որ և էր բոյս ինչ այնչափ քնքուշ և փափուկ, զի առ ի պահել զնա զօրութեն նը և զաղտուցութեն, հարկ է անմէջ և փափկաձեռն մանկանց քաղել զայն։ Յայն տակս հրամանաւ նորին ինքնակալի ժողովեցաւ սա 300 տղայս և նոյնչափ աղջկունս, և էռանց ի նոսին փոն կղզի. որք մեծացեալ անդէն՝ լցին բնակչօք զկղզին։ Զայս պատմեն կիմ առասպել, ըստ նոսին և ճեաբօնա-ցիք. և ցուցանեն մինչև ցայսօր զնուէնդրատն, ուր հասին նոքա զառաջինն. և զտեղի բնակուցն նը. այլև զնեացուճածս ինչ աւերակաց տաճարի միոյ կառուցեալ ի պատիս և յանուն պէնատարի նոցա. սակս մուծանելոյ նը ի ճեաբօն զգեստուցս, զարհեստս և զքաղքականուն կնոջ։ Բայց ոչ ըստ նոսին թէ սկզբնաւորութեամբ եղեւ ինոցէ. քան ի ճեան Շիհապրուճ ինքնակալաց խութանց՝ ցուցանեն, թէ ինքնակալն չինաց, առ որով պատմի լեալ այն գեղածած, Թէքրեաց 453 ամօք զկնի Սինմու կիմ Լինմու առաջնեկ ինքնակալին ճեաբօնայ. վայ և բազմ գարուք յոչ կղզիք խութանց լի էին բնակչօք։ Քանզի և ոչ էր օրինակի չինաց պնդեն լինել ինքութանց նախնացն զոր զայլ ամ ապա ծն. ուստի և շժմպապրուճ խութանց ճգնեն յոչ ըստ հազարաւոր գարս, մինչև յառնալ և ոչ զարարչութեն ծն։

Այլ որ առաւել հաւաստի երևի ի պատմութեան նը, է այն, զոր առեն թէ մի ոմն Սինոնու կիմ Սինմու անուն այր մեծազօր հիմնեաց զինքնակալութեն նը 660 ամօք յառաջ ք. զգալուստ փրկչին մերոյ Ցն. և զի անյայտ է առհմն նը, նմին նրթ ճեաբօնացիք ըստ առաջ

առաստաղեալսակը բարոյիկ իւրեանց՝ սահեն վն նը ծնեալ
՝ի կնաձոց կի գնց, որք ը նախընթաց դարս յոլով
կառավարեցին զՅ իւրեանց։ Սոյն այս սիննու ոյզ
և յաջորդք նը կոչեին տայիր. ը քհնյապետ. քղի ը
Թէքրաևան իշխանուԹէ ունէին և զքհնյապետական
իշխանուն որով ըարձակ էր յոյժ իշխանուԹէ նց։
Ա՛յլ զօրքն բովանդակ էին ՝ի ձեռս միոյ զլխաւոր
սպարապետի, զոր Գուպտ կոչէին. և քղի մեծ էր
յոյժ իշխանուԹէ նը. նմին իրի կարի զգուշաւորք
էին տայիրք ՝ի կացուցանել զոք յոյն պաշտօն. և
յառաւել ապահովուԹէ սովորաբար տային զոյն
եղիդ որդւոյ իւրեանց, յորժմ բՀմ որդիք էին նց.
զի զերկց որդի պահէին ՝ի յաջորդուն արքայական
աԹոռոյ։ Ապա մի ոմն ՝ի մեծ սպարապետաց անտի
ձերօգիմոս անուն՝ ՝ի յառնել խռովուն իրիք և քա-
ղաքական պՀզմի ՝ի ժողովրդեան, ժամ դնլոյ դը-
ռեալ, Թօնդափեաց զլուծ տայիրին. և յինքն գրաւել
զՀրուԹէն գաւառաց ոմանց, արկ հնին նոր կնքնա-
կալուԹէ. և կոչեցաւ գուպտսամս. ը կնքնակալ
Հր կմ կայր ։

Խակ ՝ի ժՀ դարուն զկնի ծննդեան փրկչին նա կնքն
տայիրն առաւել նախանձայոյզ լեալ հոգևորական
իշխանուն իւրում, ը քղքականին, որ ծանր էր և
բազմավնաս մնուդ ՝ի պՀզմուս նոր կնքնակալին, ըզ-
քղքական անտեսուն Ցնին բաժանեաց ՝ի բՀմ կու-
սակալուս. կացուցեալ նց կուսակալս զմեծամեծս
ՀրուՀ իւրոյ. յինքն պահելով զդերագոյն իշխանուն
՝ի վր ամին։ Յայսմանէ ծագեցին մեծամեծ երկ-
պառակուՀք և ներքին պՀզմուՀք և ապստամբուՀք
ընդէմ տայիրին. զոր առ սակաւ սակաւ գլխովին
մերկացուցին ՝ի քղքական իշխանուԹէ. որով միա-
պետական ՀրուՀն ձեաբօնայ փոխեցաւ ՝ի բազմա-
պետուՀ. զի իւրաքանչիւր կուսակալ եղև կնքնիշ-
խան Հր յիւրում դաւառի ։

Յայսմ վիճակի էր ձեաբօն յորժամ զառաջինն հա-
սին անդր փորդուքալք. ը որս և սբն Ֆրանչիսկոս
քաւերեան առաջին առաքէ ձեաբօնացւոց։ Ապա
՝ի ժՀ դարուն եայիօսամս՝ մի ՝ինն նախասացէ գու-
պօ սամս կոչեցեալ սպարապետաց բռնացեալ ՝ի վր
այլոց կուսակալաց, յինքն կալաւ զքղքական ՀրուՀ
համօրէն ձեաբօնայ, որով բազմապետուԹէնն վերս
ան փոխեցաւ ՝ի միապետուՀ. և քղքական և հոգե-
ւոր իշխանուՀք բաժանեցան յերիս կնքնակալս.
տայիրն Թողաւ լոկ հոգևորական իշխանուՀն. ը

նմին

նմին առնաւ նմ և միաբօ վաղինջական աղեռանիսա
ՔՂՔ ՆՐ Հանդերձ ընկակայ վիճակաւ. իսկ գուսպ
առաս Հաստատեաց զաթոռ իւր ՝ի յերդով քաղաք։
Ջայսու Ճիկաւ սկան գԺնդակ Հալածմունք ընդեմ
նորածագիկ քրիստոնէից Ճեաբօնայ. որ և ձգեցաւ
գրեթէ ՚ի ամն Հարիւր. մինչև խոպան ողուռ բար
ձան ՝ի Ճեաբօնայ Հետք քրիստոնէութե, ոմ առորև
՝ի ձառա կրօնի նոյ ունիմք ասել։

Ա՚ՀՐ յայսմ վայրի ՝ի գէպ վարիանիմ Համառօտաբա
նիմ առորագրել զՀանդամանս տայերին։ Ա՚րդ՝ առ
պարծի զանձնէ սերել յածոց կի ՝ի գից. վիշ և գերը
ք զմարգ համարել է ՝ի ժողովրդենէ. և ՚ի ծաղավայել
պատուով պատուել ՝ի նոյէ։ Անարժան համարի ան
ձին, և պղծուն գերագոյն սրբութե խորոյ գէթ ծա
գիս ոտին հպել ՝ի գետին կի բացօթեայ ջրել ը ա
րեգակամբ. այլ յորժամ երթայ ուրեք, բաղմի ՝ի
գահաւորակ մեծաշուք, և սպասաւորք նորա յուսա
բարձել տանին զինա։ Ո՚ր երբեք ինքնին Թոյլ տայ
վոքրել զՀերս և զմօրուս. և ոչ ջեղնգունս Հատա
նել. քզև այնչափ ՝ի պատուի ունի զմարմին իւր,
մինչ նաև զայն աւելորդս իբր սրբազան նշխարս՝ չՀա
մարի արժան ՝ի բաց Հատանել։ Բայց քանզի նեղի
բիմ անդամ յայնցանէ, նմին իրի սովորուն եղև զի
յորժամ ինքն ննջէ, սպասաւորք նր Հատանեն զեղն
գուսն. և փոքրեն զՀերս և զմօրուս. վ՚ր զի զոր ինչ
առնեն նմ յայնժամ, այն ամ ակամայ Համարել է
և գոլունի. Թէպ՚ն նա բիմ անդամ արԹուն է, այլ
կեղծէ ՝ի քուն լինել։

Յամ օր ՝ի նոր անօԹս մատուցանեն նմ կերակուր.
և զկնի ձաշոյն առ ժամայն խորտակեն զամ անօԹս,
որք միանգամ մատուցան ՝ի սեղան նր. որք և յայն
սակս են ՝ի հնրկ կաւոյ՝ վ՚ր և դներթափն այլ մա
քուր. ապա Թէ ոչ՝ անատանելի լինէին ծախքն. և
ոչ ոք յՅաւականաց իշխէ քնաւ ուտել կի ըմպել յա
նօԹոց անտի. զի ը անտոն աւելորդապաշտուԹե
իւրեանց՝ Հատատաեէ ունին ՝ի միտս, Թէ նոյնժա
մայն էլոնդք վնասակարք էլանեն ՝ի բերան և ՝ի կո
կորդս։ Նոյնպէս և զՀանդերձս, որք են երկու մե
տաքեայ պարեգօտք մի կարմիր, և միւս ևս սեաւ.
և վերարկու մետաքեայ նրբաԹեթ. և գլխարկ ըստ
սովորուե եւրոպացւոց՝ յամ օր փոխէ. և մինչ նորս
առնու. զոր ը նմին օրինակի՝ ոչ ոք առանց յայտնի
հրամանի կի Թոյլտուելե նր Համարձակի արկա
նել զանձամբ, երկուցեալ ՝ի վաղահաս գից պատու

հաս

հասէ. ՔՂի ետ ինչ, որ միանգամ մերձենայ ՚ի մար-
մին նը, նը և նոքիրեալ համարեալ է։

Յառաջին ՃԱԿ սովորութեն ունէը յամ առաւօտու
իբրու ժամն ջրոց բաղվիլ ՚ի գահոյս իւր Թագ ՚ի
գլուխ անշարժ աւետնելին։ Ջայն անշարժուն ունէին
ձեռաբռնացիք իբր գուշակ անդորրուն և խաղաղու-
թրոնէ իւրեանց. խակ եԹէ ը բերման ինն շար-
ժէը, կիմ դարձուցանէը զայս ՚ի կողմն ձախոյ մոյ,
ահ պատէր զնմանին՝ սուր, և սով, և հրդեհ, և սա-
տանութեն երկրի և այլ մեծ ինչ պատուհաս կարծել
լով գուշակել։ Ա՚յլ յետոյ հնարիւք ինն ղերծու-
ցին տայիրք զանձինս ՚ի գժուարընտիր սովորութէ
անտի. զի այժմ փեկ ինքեանց՝ դնեն ՚ի վր գահոյից
լոկ զԹագն. զի հաւանեցուցին ժողովրդեան, Թէ
անշարժուն Թագին՝ որ առաւել ապահով է՝ անդ
՚ի գահոյս զնոյն ներգործէ, զոր ինչ անշարժութեն
տայիրին։ Սոյն այս տայիր ը սովորուն նախորդաց
իւրոց առնու երկոտասան կանայս. Թող զհարճս.
և որդիք ծնեալք ՚ի սուցանէ՝ յաջորդեն զաԹոռ նր.
զի ՚ի մեռանիլ իւրում՝ իշխանք արքունեայց նր, որք
առհաւրկ հակեզեցական են, վղվղկի նստուցանեն զնա,
որում անկ է իրաւունք յաջորդուե։ Խակ եԹէ ը
ցնե նր բզմ որդիք յայլևայլ կանանց, որք ունիցին
իրաւունս յաջորդուե, յայնժամ, զի ՚ի խռովութէ
ինչ ծագեսցի ՚ի պճռա նց. ոչ ծագեցաւ երբեմն,
որ և վրդովեաց զրոլոր երոնին, զնմանն նստուցա-
նեն միաբանց զինի երկար կիմ համառօտ ը յաւէտ
և նոքաղ իրաւանց, զոր ունի իւրաքանչիւրն։ Եւ
երբեմն նա ինքն տայիրն առ կենդանութէ իւրով
սահմանէ զկարգ և զշաւիղ ՃԱԿի Թերելոյ որդւոց իւ-
րոց, ՚ի հաստեցուցանել զմարս ետնն։ Բայց այս փո-
փոխութիւնք ամենևին ծածուկ են ՚ի ժողովրդենէ,
մինչև կարգ յաջորդուե հասցէ առ այն, որում անկ
է հաստատուիլ տիրել։

Սովորութ է ՚ի ձեռաբռն, զի ինքնակալն ՚ի հինգ կիմ
՚ի վեց աւր միանգամ բազմամբոխ արամբք և մեծա-
շուք հանդիսիս երԹայ յայցելութէ տայիրին ՚ի յե-
գովայ մինչ ՚ի մեաբռ իբր 125 մղոն ձնոյհ. և ընդ
ծայրէ նմ զնպատակութ և զինադադարութէ, տայ և
պարգևս մեծամեծս. նոյնպես և տայիրն փոխարէն
ընծայէ նմ պարգևս արքայավայելս. այլև զանազան
վնտանական անուանս պատուոյ։ Ա՚յլ այս հպատա-
կութ է լոկ արտաքին և առ երևոյթ ինն յարգուե.
ՔՂի իրաք ոչինչ իշխանութ ունի տայիրն ՚ի վր ինք-

հակառակին. և ոչ՝ ի վէր այլ քրքքական երանց. զի այժմ
յետ տիրելոյ Ծակատ ինքնակալին, բովանդակ իշ-
խանութիւն տայրերին ամփոփեալ է՝ ի հոգևորս ևեթ.
որ դասակարգել զարս երևելիս ի կարգս դեպ, կամ
ձածացուցանել. կացուցանել մեհենական պաշտօ-
նեայս՝ ի զարմէ տայրերոց, որք բազմացեալ են յոյժ.
որք և ունին սեփական զգեստս, որով զինքնին յՅա-
կանաց. այլև ընդհատել անուանս պատուոյ, դասել
զհոգևորս դասս ևն։

ԺԲ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՆ ՃՆՈՒԹԵԱՆՑ։

Կառավարութիւն ճնութեանցս է միա-
պետական. ինքնակալ նոր է աներևոյթն անկախ
և ինքնիշխան. զոր՝ ոչ սահմանաւք, կոչեն Գուպտ սա-
մա. և ճածավայել պատուոյ պաշտեն զնա։ Յորժամ
կուսակալք և այլ մեծամեծ իշխանք երկրին յանդե-
ման լինին նմա, յափսիթեբս մնանեն՝ ի սրահ մի մեծ.
ուր նա ինքն ինքնակալն բազմեալ նստի՝ ի մէթին
վերնատան յետ կոյս վանդակապատ պատուհանի.
և ոչ երբեք ինքնին անմիջապէս խօսի ինչ ընդ նոսա, այլ
միջնորդութեբ գլխաւոր իշխանի միոյ, զոր Մադին
սինկո կոչեն. որ է երբև երիկ արքայի. զի անվսեալ
համարին, թէ բարբառ ինքնակալին հասցէ անմի-
ջապէս՝ ի լսելիս սարկայ խորոց. զոր երբ պատգամ
ճածային ուներն։ Նոյնպէս յորժամ՝ ի բաց ելանեն յե-
րեսաց արքայի՝ քառատանի, և զդեմն խոնարհեալ
ուներով մինչ՝ ի գետին՝ յետս յետս գնան զօրէն խեց-
գետնոյ՝ մինչև՝ ի դուռն մեծի սրահին։

Սոյն օրինակ յանդիման լինին նմա և դեսպանք հո-
լանտացւոց. ընդ միում՝ ինչ գոսա և կեմփեր. որ
մանրամասն սատրագրէ զինչ հոգևորդութիւն իւրեանց, զոր
՝ի տեսիլս կղզւոյն արարին մինչև՝ ի յերդով արքայ-
անիստ քաղաք. և զհանդէսն, որով մուծին զնոսա ա-
ռաջի ինքնակալին. և զաղաչական հարցմունս, զոր
արարին նոցա, զինեն աւարտելոյ բանից դեսպանուե-
և զանարգանս, զոր ցուցին անդ նոցա։ Քանզի պատ-
մէ նա ինքն կեմփեր, թէ յետ աւարտելոյ բանից
դեսպանութեբ. կամեցեալ կատարել զկանոնս բազ-
մանս կանանց և օրիորդաց ինքնակալին, որք ընդ նմին
ինքնակալն եկին՝ ի զննին հոլանտացւոց, բազմեալ
յետ կոյս վանդակաց. ՝ի բաց առեալ զսեաւ վերար-
կուս՝ ի թիկանց հոլանտացւոց, զոր ունէին արկեալ
զանձամբք ընդ սովորութեբ ճեպաւնացւոց. ոչ զի երև-

Եւ զի ձև զգեաւուց նոյ. և հրամայեցին նոցա յոան կալ. զի յերկն ի գուռն էին. ձեռնել զկայ առնուլ. ողջունել զմիմեանս ըստ սովորութեան եւրոպացւոց. ըստ ոտանուլ. ձևանալ զօրէն արբեցելոց. խօսիլ ի լեզու ձեաբօնացւոց խժդժաբար Թոնթռվելով. ընթեռնուլ ի բարբառ հոլանտացւոց. երդել, կաքաւել էն. ես ասէ կեմիբեր ի կաքաւել լմնամ, եւ դեռ ցուցս սիրոյ ի բարբառ գերմանացւոց. և այլ սոցին նման խեղկատակութիւնս հրամայեցին նոյ առնել ի զբօսանս և ի զուարճութիւն կանանց և օրիորդաց ինքնակալին, և այլոց իշխանաց, որք կային անդ. միայն գեսպան նոյ զերծ գտաւ յայսպիսի անարգալից միմոսական խեղնեղութենց. որ և ցուցանէր զանձն ահաձեղ և գժդմնել յոյժ ըստ այնպիսի նախատանս և արհամարհանս, զոր առնէին իւրոց պաշտօնատարաց. այլ ձեաբօնացիք առ ոչինչ գրէին զնոցան գժկամակութե և զարհամուրհս։ Զայս յայտ վայրի յիշատակեցաք ի ցուցանել զդէնացս, որով գնան ձեաբօնացիք ըստ հոլանտացիս. զորս՝ ոչ յայտ է, առ վատթարագոյնս ունին, ջ զգեաւին սարուկս իւրեանց։ Եւ այս ի հատուցումն քաջագործութե իւրեանց. որով արարին մշանջենական վճռով տարագիր լինել ի ձեաբօնաց այլոց ամ աղգաց քրիստոնէից։ Այլ մեք անդրէն ի կարգ բանից մերոց մատցուք։

Աբդ՝ ինքնակալն ձեաբօնաց է գերագոյն տէր երկրին. և ունի ըստ իւրև զնէն պաշտօնատարութենս. և առեալս կամ ժողովս յարքունիս իւր. և նոքօք անմիջապէս կառավարէ զշ տրութե իւրոյ։ Ի մէջ արքունի պաշտօնատարաց առաջին է՝ նախայիշատակել մագիստրս պինկիօ կոչեցեալ իշխանն. որ է երկրի զինի ինքնակալին. ոչ եպարքոսն օսմանեցոց Թէրութե. ի ձեռաց սր անցանէն ամ գլխաւոր իրողութիք Թագաւորութե։ Երկրի է մեծ իշխանն, որ կառավարէ զարտաքին իրողութիս։ Եւ երդն է փաստաբանն յեդով քրքբ։ Նոյնպէս և ի ժողովս կամ յատեանս գըլխաւորքն են երեք. որք կոչին ժողով կամ ատեան գերագոյն. կոչ ցուցանեն հինգ նախարարք. ժողով ջրից ստորակարգել խորհրդականաց. և ժողով իշխանաց ոք ոեղեաց. որոց գործ է գատել և ոահմանել զվէճս և զկիւնկուրս, որք գիպին ի քրքքսկան և ի մեհենական իրողութիս։ Իսկ յերս կրօնի գլխաւոր իշխան և իրք երկր ինքնակալ է ասլերն. այն է՝ քրմապետն, որ ունի ըստ իւրև զանհամար պաշ-

ոճնատարս մեհենականս։ Բայց ՚ի սմանէ յետ դեռս
են առանձին կուսակալք. որոց իշխանութեն ժառանգու
թիւ անցանէ յորդւոց որդիս։ Նոյնպէս և ՚ի վեց
հայսերական քղաքս են երկու երկու դլխաւոր քա
ղաքապետք զորս Պօնատարս կոչեն, բայց ՚ի նոանիկա
տագ քղքէն, ուր ՚ի 1688 յաւելաւ և երրդ քղքա
պետ յառաւել զդուշութեն օտարականաց սակս վա
ճառականութեան։ Իւրաքանչիւր փոխարկին կառավարեն
զքղքս իւրեանց. և ունին իշխանութիւն ձեռամբ բռիւ պատիժ
նաստարս ընտրելոյ և կացուցեալս յինքնակալէն յօգ
նութիւն նոցա. միանգամայն և ՚ի լրտեսել զնոսա գնացս նոցա։
Քանզի ինքնակալք ձեռաբնակ միշտ ՚ի կասկածանս
գտնուին ապստամբելոյ ժողովրդեան. զի և ինքեանք
ապստամբութիւն Թէրեցւոյն, յափշտակելով ՚ի ձեռաց
տայլերին զքղքական իշխանութիւնն. վայ ամենազդաստ
արքունութիւն հսկեն յարաժամ ՚ի վր կուսակալաց, իշ
խանաց և մեծամեծաց. և երբեմն հնարս գործեն ՚ի չա
ծանել նոցա ընչից և ջրօրհնել. միշտ պահանջս տալով
նոցա առնել ծախս մեծամեծս։ Զի ամ գլխաւոր կու
սակալք և քղքապետք պարտաւորեալ են ամի ամի երթ
ալ ՚ի լերդով արքայանիստ քղք անհատոյ պատուոյ
նկերք և մեծահանդէս շքով և ունակ անդ և ամիս
վեց. իսկ այլ իշխանք և մեծամեծք յերկուս կամ գէթ
յերիս ամս միանգամ. յորում անբաւ դանձս վատ
նեն։ Բայց նախ քան զմտանել նոցա ՚ի սահմանս արքայ
անիստ քղքին, քննեն զնոսա արքունի սպա
սաւորք, որոց մեծապէս պատուիրեալ է չթողուլ
զինս բնաւ մուծանել ՚ի քղք անդր։ Կանայք և որ
դիք նոցա սովորաբար ՚ի լերդ բնակին մեծապէս պատ
ուով և բռիւ շքով, զոր ոչ կարեն նուաղեցուցանել։
Բռիւ անգամ ինքնակալք ձեռն արկանեն ՚ի մեծա
մեծ գործս բազմածախս ՚ի պէտս հնարիցն օգտի, և
մեղմել իմն զծախան ՚ի վր իշխանացն արկանեն։ Տան
նոցա կանայս յորիորդաց անտի, որք յարքունիս են առ
՚ի մեծագոյն ծախս արկանելոյ զնոսա. քզի հարկաւո
րին վն նոցա չինել մեծամեծ ապարանս. և տալ նոցա
յընկերուհի օրիորդս բռիւն և աղախնայս ՚ի սպասա
ւորութիւն։ Եւ երբեմն կամեցեալ ինքնակալին մեծա
բռիւ զոք յիշխանաց իւրոց, երթայ ՚ի ձայ ՚ի առնն նոցա։
Արդարև մեծ է այս պատիւ. բայց նոյնչափ մեծ են
և ծախք. մինչև ապառել զինչս եղկելի իշխանին. վն
զի որ ինչ ազնուագոյն է և սակաւագիւտ և մեծա
գին՝ զայն հարկ է հանել ՚ի սեղան մեծի արքային։
Այլ ահա պատմէ սալմոն, թէ իշխան մի սերեալ ար

քայլ դասնակոսայ առաքեաց նմ՛ի պարգև երկու ևեթ ձուկն, զոր ձեռաբռնացիք Դագ կոչեն. որ է տեսակ մի ազնիւ և սակաւագիւտ ձկան. զոր գնեաց ընդ 12000 վենետկեան լիրէի։ Յայտնի մարթ է՛ի միտ առնուլ, թէ որչափ էցեն ծախքն այնպիսի մեծի սեղանոյ։ Սակայն և այնպէս յօժարամիտ առնեն զայնչափ ծախս առկս մեծի փառաց, որ լինի նոցա գալստեամբ արքային՛ի տունս իւրեանց։

Եւ ևս պատմէ տէրհարբէ, թէ յորժամ ոք՛ի մեծ ծամեծ իշխանաց լինէ նոր ապարանս, երեք ամք յառաջ հրաւիրէ զինքնակալն՛ի ճաշ. և յայն երիս ամս բովանդակ պատրաստուէ ընդառնելուն ինքնակալին. որ և բաց՛ի սովորական մեծ դրանէ, շինէ և այլ մանաւոր դուռն մեծ և հոյակապ քանդակազարդ և ոսկեզօծ. ըստ որ միայն ինքնակալն ժառանէ. և այնուհետև փակել մնայ միշտ։ Զայս և զայլ սոցին նման սովորութիւնս ինքնակալք հնարեցին՛ի վաստնուման ընդդէմ իշխանաց և մեծամեծաց երկրին. զի մի գանձ բազմ կուտել՝ յապստամբութիւն մտաբերիցեն։ Որ վն սորին պահճառի ըստ պատմելոյ սալմանի՝ արս իբր հարիւր հազար փոփոխակի միշտ զբաղեցուցանէ՛ի շինել ապարանս, և այլ հնարիւք շինուածս. յընդլայնել և՛ի հորդել գիւրիւկաց ձնպրհս, և յայլ այսպիսի գործառնութիւնս՛ի պէտս հնարիւք շինուածոց։ Եւ ևս ըստ ամ տեղիս ինքնակալք ձեռաբռնայ ունին լրտեսս՛ի զննել զամ գնացս իշխանաց և մեծամեծաց, և՛ի գիտել զնորհուրդանդ։ Եւ գուն գործեն ամ հնարիւք քակել զնոսա՛ի միմեանց. և չտալ տեղի նց միաբանութեան և դաշնագրութեան ինչ առնելոյ ըստ միմեանս։ Եւ զի միանգամայնա սասցի՝ չանան միշտ նկուննս և նուաճել ըստ հնազանդութիւն իւրեանց ունել զնս։ Զսոյն զգուշութիւն ևս՛ի վերս տայիրին. առ որով կարգեալ են սառնարդունդ մի զօրաց ըստ պատրուակաւ մեծարանաց և պահպանութեան անձին նր. բայց իսկական վախճան նց է նահանջ արկանել նց, զի մի երբեք փորձեսցեն անդրէն՛ի ձեռս բերել զառաջինն անկոպար իշխանութիւն իւրեանց։ Այսպէս ինչ վն ըստ հանրական կառավարութեան ձեռաբռնայ. արդ՝ ասասցուք ինչ և վն մանաւանդ կառավարութեան քղքաց։

Որ՛ի վերոյ յիշատակեցաք՝ կայսերական քղքք ունին երկու երկու գլխաւոր քղքապետս. իսկ նոքա կոչին զերիս. և ըստ նմ այլ ևս բազմ իշխանս և պաշտօնեայս արս մի ք զմի վերագոյն՝ կարգեալ՛ի սէտս

զննչն

զնչն իրողութեց: Նոյնպէս և այլ ամ քղքք բաց 'ի գլխաւոր քղքապետաց ունին և այլ զնչն վերակացուս կարգեալս 'ի վր մանաւոր իրաց: Զի իւրաքանչիւր Թաղ ունի իւր սեփական վերակացու որ կոչի օդդօնա. որ գործ է խնամ ունել, զի գիշերային պահպանութիւնք կատարեսցին. և ամ պատուէրք և կանոնադրութիւնք քղքապետաց և գլխաւոր պաշտօնատարաց անվրէպ 'ի գլուխ տարցին: Ունի զցուցակ անուանց բնակչաց իւրաքանչիւր տան Թաղի իւրոյ. ոպ և այնոցիկ, որք ծնանին և որք մեռանին. որք ամուսնանան. որք փոխեն զբնակութի իւրեանց յայլ Թաղ. որք երթեալ են 'ի Ճնպհ, համդերձ ամ պարագայիւք աստիճանի արուեստի և կրօնի: Եթէ ծագեսցի վէճ ինչ 'ի մէջ նց, կոչէ զնս առաջի իւր. և առաջադրէ նց զերդմնակ իմն միաբանութե և հաշտութե. այլ ոչ կարէ բռնադատել զնս յանձն առնուլ զայն: Պատժէ զԹեԹև յանցանս բանտարկութե կմ այլ ինչ պատժօք. բայց զծերեալս յանցաւորս տայ ըմբռնել. և զյանցանս նց հանէ յատեան վերագոյն դատաւորաց: Եւ զի միանգամայն ասացից՝ պարտական է տալ համար ամի, որ ինչ մնաս գործի 'ի Թաղի իւրում:

Սա ունի երկս փոխանորդս կմ օգնականս: Առաջինն է դպիր. որոյ է հրատարակել զպատուէրս նր. տալ վկայականս և գիրս հրամանի 'ի փոխել զբնակութի այլուր կմ երթալ 'ի Ճնպհ. առ սմա են մատեանք, յորս նշանակեալ կան անուանք բնակչաց այնր Թաղի և ամ ինչք նց: Երկրդն է գանձապետ, զոր Գրաքուրա քառ կոչեն. դ պահապան ականց. զի սա պահէ զհնրկաց դրամս այնր Թաղի: Իսկ երրդն կոչի Նիգոլիեօսի. դ լրտես. որոյ գործ է ծանուցանել օդդօնայն Թէ ոյք ծնանին և ոյք մեռանին. ոյք փոխեն զբնակութի և զայլ ամ, որ ինչ պատկանի առ օդդօնայն: 'Ի ձեռն սր անցանեն ամ մուրհակք աղերսանաց դ արզուհալք, և վկայականք: Սա հաւաքէ զդրամս, զոր Թաղն իւր պարտական է տալ քղքապետաց և գլխաւոր պաշտօնատարաց: Յամ գիշերի երկիցս շրջին պահապանք յիւրաքանչիւր Թաղս. և Ը գիշերին ողջոյն հարկանեն զերկուփայտս Ը միմեանս. որ է տեսակ մի կոչնակի 'ի նշան արԹնութե. բայց շառաչիւն նր ոչ սակաւ անհանգիստ առնէ զբնակիչս: Ամ փողոցք ունին դրունս. զորս գիշերայն փակեն, բզմ անգամ և 'ի ցերեկի սակս որ և է ԹեԹև պտճռի. ոպ ահա 'ի նանկատազ

ՔՂՔ միշտ ամրափակեն զդրունս յերկանել անոր օտա-
րական նաւուց. զի մի ոք ՚ի բնակչաց փախչիցէ. և այն-
չափ խիստ է այս զգուշութիւն, զի մինչև անդամ լեզի նաւն
յաշտց տեսուէ, յիմ Թաղս առնեն զձիկա քննութիւն.
և նախայիշատակել լրտեսն յանուանէ կոչէ զիւրա-
քանչիւրս ՚ի բնակչաց. որք պարտական են պիտել։
Եթէ ոք յայնպիսւոյ ձկին պէտս ունիցի ՚ի կարևոր
ինչ գործոյ երթալ յայլ Թաղ, առնու վկայական
գիր յօդեօնայէ. որ ընդ վկայական գրոյն տայ նմ և
ուղեկից զմի ՚ի պահապանաց Թաղին իւրոյ, զի մի
դաւ ինչ գործեսցէ։ Եւ յորժամ ոք կամի փոխել
զբնակութիւն յայլ Թաղ, պարտ է նմ նախ առնուլ ՚ի
բնակչաց Թաղին իւրոյ զվկայական գիրս՝ զկենաց և
զվարուց իւրոց և զընտանեաց. և զայլ գիր արձակ-
ման, և տալ զայնոսիկ օդեօնային Թաղին՝ ուր կամի
երթալ հանդերձ մուրհակաւ աղերսանաց. ցուցա-
նելով ՚ի նմ զպատճառս որոյ վն կամի փոխել զբնա-
կութիւն իւր. ընդ նմին մատուցանէ նմ տակաւ ինչ ձուկն
՚ի պարգև։ Իսկ օդեօնայն ընկալեալ զհատանուածն
Թաղին իւրոյ, (զոր երբեմն զլանան տակս մոլեկան
և գայթակղեցուցիչ վարուց նոր) ընդունի զնա ընդ
պաշտպանութիւն իւրով։ Ապա նա ինքն նոր բնակիչն
պարտական է առնել ձաշ խմբին, որոյ եղև ինքն
անդամ. զի իւրաքանչիւր Թաղ բաժանեալ է ՚ի ընդ
խումբս։ Եւ եթէ կամիցի վաճառել զառաջին տունն
իւր, պարտ է նմ նախ առնուլ զհատանուածն ամ
չորեակայ դրացեաց տան իւրոյ. քանզի կարօղ են նոքա
արգելուլ զդնօղն, զորմէ համբաւ չար հնչիցէ։
Յորժամ ոք հանդերձեալ է երթալ ուրեք ՚ի ձնհո-
ասնու ՚ի դլխոյ խմբին իւրոյ կիսՙ ՚ի տանուտէրն է, եթէ
բնակի ՚ի տան ՚ի վտրձու կալեալ՝ վկայական գիրս,
յորում նշանակի անունն և մականունն և Թաղն ըն-
դհակուէ իւրոյ, և տեղին ուր երթայ, և գործն վն
որոյ երթայ, և չափ ձկին ձնհօրդուէ իւրոյ. ո-
րոյսամ տուրագրէն բշխք ՚ի դատաւորաց քաղաքին։
Յորժամ կուբ ինչ ծագէ ՚ի մէջ բնակչաց Թաղին և-
միք, դրացիքն պարտական են խաղաղացուցանել
զնոս. իսկ եթէ մարդասպանութիւն դիպեսցի, յայն-
ժամ ոչ միայն մարդասպանն ՚ի մահ դատապարտի,
Թէպա և լոկ ՚ի պաշտպանութիւն անձին սպանեալ եղէ,
այլև բնակիչք երից տանց առաւել մատաւորաց տեղ-
ւոյն սպանութեանն, բանտարգել լինին ՚ի տունս իւր-
եանց ընդ բշխ ամիսս, ամրափակեալ զդրունս և զպա-
տուհանս։ Իսկ այլ բնակիչք այնր Թաղին դատապարտ-

ին

ան՝ ի գործ արքունի ծառայուէ երկար կի՛ համա-
ռօտ, ըստ յաւէտ և նուազ անհոգուԹէ՛ ի խաւիանել
զայն ազանուԹէ. և պէտք կի՛ վերակացուք Թաղին
խստագոյնս պատժին։ Նոյնպէս ըստ պատժով դէնս
պարտուէ արգելիլ է անդ տուր հանել. վայ եԹէ
ոք՝ ի կռուիլ ըստ ուժք՝ հանցէ տուր, Թէպէտ և ոչ
մերձեցուացէ զտուրն՝ ի Թշնամին, սակայն և այնպէս
մահապարտ է։ Ունին և այլ զինք խիստ օրէնս և
սովորուԹիս. որք վճռեն յանցանաց՝ ի մահ դատա-
պարտեն։ Իսկ սովորական պատիժք մահու ձեւոյ
նացուց են հերձուածն որովայնի, որ է պատիժ մե-
ծամեծաց. իսկ՝ որ Թուի լինել՝ ի նախատինս քրիս-
տոնէուԹեան. հուր. դէնատուուն. և անդամ անդամ
յօշել, կախել ըստ ձեւս ձիոյ։ Բայց վճռ քրիստոնէից
հնարեցին և այլ ազգի ազգի դժնդակ տանջանս ա-
ռաւել ք ընտանի գազանաբարոյ հալածիչս՝ ի քրիս-
հաւատացելոց։

ԺԲ. ԿՒՒ. Մ---ԹԹ. Ե ՁՅՐ ՃԼՒԲՈՆՈՅՈՑ։

Զատ ասելոյ հոլանտացւոց, որք յառնախեն՝ ի ձեռ-
բօն, հինիք ինքնակալն նոյ է վահան ձուռաձև գե-
ղին ոսկեփայլ. և՝ ի վրայ նոր են վից արծաԹափայլ
աստեղք ցրիւ. ուռնէլով շուրջանակի առ՝ ի դարգ-
ոսկի կեաս կի՛ ձիշ։ Իսկ այլք ասեն Թէ են երեք
մրԹկային գլուխք արծաԹիք՝ ի վրայ սեաւ ենԹակայիս
Տարեկան մուտք ոյսր ինքնակալուէ՝ ի մարքսիզ, ՛ի
բաժից, ՛ի Հարկաց և յայլ ամ իրաց՝ մեծ է յոյժ, զի
Թէ արժան իցէ հաւաստել՝ հասանէ ցդ,դշդ,դդշ ոս-
կի. ՚ի ծօԹանատուն և երկու միլիոն ծօԹն հարիւր
քսան և ծօԹն հազար երկու հարիւր ծօԹանատուն
և երկու ոսկի. զոր ոմանք և ևս առաւելուն։ Իսկ
դրամք նոյ, զորս յերիս տեղիս ևԹէ հատանեն. ի՛ ի
Թէսս. ՚ի մեաքս, և՝ ի սարվուկայ՝ պէսպս են։ Յոս-
կի դրամն՝ մեծագոյնն, զոր օսման կոչեն՝ է ձուռաձև
և ունի չորս հինիս տապերաց և Թագաւորաց. որ
արժէ իբր ժէ վենետկեան ոսկի։ Իսկ յարծաԹի դր-
րամն, գլխաւորն է զօպանկ կոչեցեալ դրամն. որոյ
յարդ կի՛ արժէքք է իբր հինգ դալէր կի՛ զարատիչ։
Բաց՝ ՚ի գրամոց ասոնկ վարեն և բակլայաձև և ձու-
զաձև կոտորակս արծաԹոյ, որք ունին փոքրիկ կը-
նիքս՝ ի վրայ. զորս կշռով տան միմեանց։ Ունին և
պղինձի դրամս, զորս Սէննի կոչեն. որք ունելով քա-
ռակուսի ծակ՝ ի միջի, անցուցանեն զայնս ըստ Թել։

Ըստ Ջհուդէ տարեկան մեծ ինքնակալին Ջեաբօ նոյ՝ մեծ է և վինուժորական զօրուբ նը. զի ասի թէ թիւ Թոշակաւոր զօրաց նը է հարիւր հազար հեռևա կաց, և քան հազար հեծելոց։ Ասլ բայ՝ի սոցանէ կուսակալք և իշխանք ամէն միանգամայն պարտա տան են տալ ինքնակալին 30800 հեռևակս. և 380800 հեծեալս։ Սոքա առհնրկ բաժանեալ են յայլ և այլ խումբս և գունդս. որ՝ի հնգեակս, յերեանաւորս, ՝ի հարիւրաւորս, յերկերիւրս, ՝ի հազարաւորս են. և ունին զինչ զօրապետս և զօրապլուխս մի՛ք զմի մեծ. և՝ի վե՛ր ամէն է մի ումն գերագոյն սպարապետ։ Ջինք հեռևակ զօրաց են սաղաւարտ, վահան, երկու Թուր, մի սուլեն և աւրձան, այն է՝ Թևեֆէնկ։ Իսկ հեծեալք յոտից մինչև՝ ի գլուխ զրահաւոր են, և ունին աւրձանակ. այն է՝ վիշտով, նետ, նիզակ և Թուր։ Ունին և Թնդանօթս՝ որ Թօփս. զորս երբո պազիք մուծին առ նոս. ոմք և զայլ հրաշէնս։ Ահա այսչափ են սովորական զօրք ինքնակալին Ջեաբօնաց ւոց. սակայն եթէ հարկ ինչ լինի, կարող է՝ի սուղ ժամկ հանել այլևս անհամար զօրս քաջակարժս, զոմ ոմք՝ի վերոյ նշանակեցաք, Ջեաբօնացիք առհնրկ՝ի մանկուէ վարժին՝ի զինուժորուբ. զորս յայն սակս մարթի է կոչել զինուժորս՝ի ծնէ, որք և այնչափ յո ժարել են՝ի ղէն, զի և՝ի դիշերի զսուր խրհանց առ մահնօք դնեն. յոր առ գոյզն ինչ պատճառն վրվրկի ձեռն արկանեն. վայ եթէ չէր արդելել ըզ պատժով զխոստարուբեն սուր հանել, անբաւ մարդ սպանուբք լինէին՝ի Ջեաբօն։

ԺԶ. ԿԸՕՆ ՃԵԱԲՕՆԱՑՒՑ։

Սոքա առհնրկ կռապաշտ են. որք ըզ նախնի յոր նաց և հնաւմայեցւոց բայ՝ի բնիկ ազգ իւրեանց, պաշտեն և զայլ ազգս կամ կռապատկեր ըզ հաձոյից և ըզ առանձնական շահու իւրեանց։ Եւ՝ի ալեձուս այնց զինչն ազգ՝ զինչն աղանդ ծագեցին առ նոս. յո՛ մինչև ցերկոտասան. զորս ըզ սալմոնի՝ մարթի է բովանդակել յերկոս դլխաւորս։ Առաջինն կոչի Սինդօ կամ Քամիցօ. որ է գլխաւոր վարդապետ և սկիզբնական դեն Ջեաբօնացւոց. և սո՛ր է սիրատես գլուխ մեծ տալրին կամ քրմապետ Ջեաբօնաց. Թէ ոչ ըզ որում է ըզհանուր քննդապետ իշխէ և այլոց։ Հետևողք այսր աղանդոյ Սինդօականք կամ Լիսօպուսեանք կոչին. իսկ քուրմք նոյ՝ Քամուսք։ Ասյս աղանդ ըզ-

ունի զմի էակ գերագոյն, զոր ասուցանէ բնակիլ
'ի բարձրագոյն երկինս · ը̄ նմին ը̄ունի և զայլ ստո֊
րին ածս · զորս կոչէ եօթն ոգիս երկնայինս, որք
թուին լինել եօթն մոլորակ · և ասասալեւն զնչէ՝
թէ եղեն ը̄ արեգական բազմօք յոյժ ք̄ զերկինս և
զերկիր և քան զմարդիկ · և թէ ը̄ միլիոնաւոր ամս
բնակեցան 'ի Ճէաբօն · զի 'ի սկզբան անդ միայն Ճէա֊
բօն գոյր յծի · իսկ այլ մասունք հողագնդոյս յետոյ
հաստեցան: Իւ թէ մի յեօթն ածոց անտի խնակի
ծնաւ զայլ հինգ ածս ստորինս · զորս երկրաւոր ածս
կոչեն · որոց առաջինն կոչի դեն սէօ տայի սին · զոր
իբր պաշտպան Ճէաբօնայ ը̄ամ տեղիս տրուե Ճէա֊
բօնացւոց 'ի յարգի ունին: Այլ ոչ ած, և ոչ այնմ
գերագոյն էակի զայլ ինչ պաշտօն մատուցանեն,
բայց միայն յերդնուլ յանուն նը̄ · զի հեռի են 'ի
մեղց ասեն, ոչ կարեն լսել զաղօթս մեր · և ոչ իսկ
օգնել ինչ մեզ: Այլ բաց 'ի սը̄է ունի այս աղանդ
և այլ ածս անհամարս, զորս Քամ կմ Սին կոչէ ·
որք են հոգիք ինքնակալաց Ճէաբօնայ, և այլոց ե֊
րևելի արանց երախտաւորաց ծի իւրեանց, զորս
տայիրք նը̄ ածացուցին, և օր ը̄ օրէ ածացուցանեն
ոչ միայն զինքնակալս, այլև զայլս ոմանս նշանա֊
ւոր անձինս · որք եթէ չունիցին ինչ գործ երևելի,
սուտ պաճուճելիս համբաւեն զնչէ ·

Զասոսա պաշտեն հետեւօղք այսր աղանդոյ, ք̄զի համ֊
մարին ունել նը̄ մասնաւոր խնամս 'ի վը̄ ժողովր֊
դեան, յորոց միջնորդելեցան երբեմն · և յանուն նը̄
շինեն տաճարս, որք այնչափ բազմաթիւ են յամ̃ քա֊
ղաքս, մինչ գրեթէ հաւասարիլ թուոյ տանց · այլ
առհասրակ փայտակերտ անշուք և փոքր · ձև նը̄ է քա֊
ռակուսի · բարձրութիւն իբրև երիս մարդաչափս, կա՛մ
փոքր մի աւելի · իսկ լայնութիւն գիրկս երիս · և բարձր
'ի գետնոյ երիս կամ չորս ոտնաչափս 'ի վը̄ ստուար և
ամուր ցցից հաստատեալ · և լուսամուտք նը̄ վանդա֊
կապատ: Նոյնպս և 'ի ներքս անզարդ են գլխովին ·
զի չիք այլ ինչ 'ի նմա, բայց միայն բոլորաձև կերպա֊
րանաց ինչ թղթեղէնք և 'ի միջի հայելիք, զի որք մտա֊
նեն անդ տեսցեն զդէմս իւրեանց 'ի նմա: Յամենայն գտա֊
նին և դրօշեալք կամ նկարք փակեալք յարկեղս · այն֊
պիսի տաճարք Փօնկու կոչին, ը̄ Ճեմարի տաճար,
որք և առաւել 'ի պատուի են ք̄ զայլս · և առաւել
յաճախեն 'ի նմա · ուր 'ի մտանելն երկրպագանեն
այնց արկեղաց · իսկ այլ տաճարք գրեթէ միշտ փա֊
կեալ կան · և ոչ ոք երթայ 'ի նմա:

Գլխաւոր սկզբունք և կանոն վարուց այսր աղանդոյ են այսոքիկ. նախ՝ նեղբին մեքրումէ սրտի. ի առնել զոր ինչ Թէլսդրէ խնդմ մտաց իբրև բարի, և հրաժարիլ յայնմանէ, զոր ջար համարին։ Յայսմ այնչափ զգուշաւոր են, զի Թէ ուրուն ինչ խնդմ յանձինս, ոչ իշխեն մտանել 'ի մեհեանս։ Բայց այս խնդմ նոցա ըստ մեծի մասին է 'ի վերայ ծիծաղական անուսխապաստուածոյ. իսկ զիսկական ջարիս մեծամեծս գործեն հաւատարմաբար, և ինչ ոչ խղճեն։ Երկրորդ՝ հրաժարիլ յամբաստանութենէ պղծուածոյ. ի ոչ ուտել զմիս այլոյ ջրբռուած նեաց ոչ ընտանեաց և ոչ վայրենեաց՝ բայց յերկրէր ոճէ. նոյնպես և ոչ զմիս հաւուց ոչ ընտանեաց և ոչ վայրենեաց, բայց միայն կռնկան և ջրային հաւուց. և ոչ իսկ ղենուլ. ապա Թէ ոչ՝ պղծին. և աւուրս ինչ ոչ կարեն մտանել 'ի մեհեանս։ Ոչ մերձենալ 'ի մարմին մեռեալ, և ոչ կալ առընթեր 'ի մեռանիլ ուրուք, մինչդ եթէ իցէ աղգակից և ընտանի. զի յայնժամ առնուլ մեծ համարի պղծուԹեան։ Ոչ շաղախել զմարմին արեամբ իբրեանց կամ օտարի. ապա Թէ ոչ՝ աւուրս եօԹն պիղծ համարին։ Եւ եթէ ոք 'ի գործելն 'ի մեհենի ուրուք, Թէպա և 'ի գլխաւոր մեհենի իսկայ, ըստ պատահման վէրս ինչ գործեսցէ 'ի մարմնի, պղծի մեհեանն այն, զոր հարկ է քակել և անդրէն նորոգ շինել։ Երրորդ՝ երԹալ յուխտ 'ի մեհեանն իսկայ ամի ամի, կամ դէԹ միանգամ 'ի կեանս. զորմէ առաքեալ ընդհակառակն ունիմք ասել։ Զերդ՝ ձնշել և խոշտանգել զմարմին։ Եւ հինդերդ բռնի զգուշանալ զաւուրս ոմանց։ Ասէ զայս ամ խաբանն բայ 'ի միանձանց նոցա և ճգնաւորաց, սակաւք գտանին 'ինձ, որք ճշմիւ պահեսցեն։

Տօնք նոցա ունին սահմանել աւուրս. ոմք աւուրն, ամիսն և վերջին աւուրք ամսոյ, և այլ խորհրդաւոր աւուրք ինչ. ոմք երեք օր երեք ամսոյ, հինգերդ օր հինգերդ ամսոյ. եօԹնեերդ եօԹնեերդին. և ինններերդ իններերդին, բայց յայմ տօնս գլխաւորն է առաջին օր տարւոյ։ Ասէ այս տօնք նոցա են մինչդ աւուրք ուրախանան և խրախճանուեցեալ ըստ Թէ կրօնասիրուԹեամբ. զի յաւուրսն յայնոսիկ ամէն ըստ իւրաքանչիւր կարի զարդարին որչափ կարեն. և երԹան 'ի մեհեանս. ուր միանգամ կամ երկուցս հայեցեալ ըստ վանդակապատ պատուհանս. և տրկեալ առնուս ողորմուԹե 'ի գանձանակին վասն աղքատաց. և փոքր մի հնչեցուցեալ զփողբրիկ ընդդակաս 'ի գոնարձուԹեն ճգնոյն՝ որ 'ի մեհենի անդ պաշտի, եւանեն 'ի բաց. և զայն օր ողջոյն 'ի

խրա-

խրախուսեցեալ անցուցանեն. իսկ ի սկիզբն տաբուտն
զամիս մի ողջոյն, բայց առաւելացուցեալ զառաջինն երիս
աւուրս բոլոր ի խաղս ի խրախճանութիւնս և ի զնիշ
զեղխութիւնս վատնեն. ըստ այն աւուրս երեքեան և յայլ
ցեղսն միանգամ և ասեն պարզեւս իրերաց ։ Բայց ի
ոճիկ ասեն՝ ունին և այլ ոճիս ինչ հնարիկաց, զոր
կատարեն ըստ բոլոր Ճեաքօն. որ է ոճիսն դեռ սէօ տա-
յի սէն ջուծոյն. և այլ ևս ոճիս ինչ մանուածոս. որք
կատարին միայն ի գետս ոմանս կիմ քղքս. ոչ ոճիսն
սուտս ջուծոյն կատարի միայն ի նահկատագ քղքի ։
Ասա ազանդ ունի և պէսպիս խուժդուժ միանձանց ա-
րանց և կանանց. յորս երիս են երևելի. որ կարգն
կիմ ընկերութիւն եամմոլօսաց, և կուրաց ։ Եամմա-
սլօսք, որ ըստ ասլմանն՝ Թարգմանի քննիչք. իսկ ըստ ա-
հաւարբեայ՝ զինուորք լեռնականք, են կարգեալք ի
պատշաճ և ի ծիւսուն քրմաց, խիստ և դժնդակ կեանս
վարեն. միշտ ի լերինս և յանտառս և յամրոյն անդ
բնակ վայրս Թափառեալք. և ամի ամի եւանեն ի
գլուխ բարձր ժայռատար և սեպագիր լերին յուխտ
գերեզմանի հիմնադրի ընկերութեանն իւրեանց. և ի
դառնալն անտի ողջամբ, առաջնորդ նոյ տայ նոյ ի-
նանուն զգենուլ լաւ ևս զգեստս ։ Եօթն անգամ
յաւուրն լսանան ի լուր ցուրտ՝ ևս և ի սառոյց
ձմերայնի, և եօթնհարիւր և ութսուն ծունր կրկնեն
յիւրաքանչիւր ծնրադրուն երկոքումբք ձեռօք կո-
ծելով զգլուխս ։ Ասպետն և այլ սոցին նման ճըգ-
նութիք հաւատացուցին ժողովրդեան եթէ մեծ է զո-
րութիւն իւրեանց. և թէ ոչխարն լսեն ամ ինդրսճածոց
իւրեանց. համայնքով՝ բիլմ անգամ փարատեն զցաւս.
մեկնեն զերտից, գառանեն զկորուսեալն. և զայլ այս-
պիսիս բիլմս առնեն. զի առհասարակ կախարդեն և զե-
ղոց արբանեակք ։

Իսկ կարգ կուրաց երկու են. երկոքին ևս երևելիք
առ Ճեաքօնացիս. որք կոչին Պուսէց սաոս. որ ոչո-
սեցեան կոյրք. և Ֆէքիր սաոս. այն է՝ Ֆէքեան կոյրք ։
Առաջինն հաստատեցաւ ի յիշատակ երևելի նշխա-
նի միոյ. որոյ առ սաստիկ ցաւոց և անբժհատ ալ-
ասուածոյ ըստ մահ հոմանեցոյ իւրոյ՝ կուրացան երկո-
քին աչք ։ Ասա միաբանութիւն չէ այնչափ ինչ տարա-
ծեալ, զի միայն քուրմք մասանեն ի նմանէ, բայց և ի նոցանէ
նոքա և եթէ, որք կիմ ի բնիկ կոյս ծնանին, և կիմ ի սա-
ոիկ կրից Ճեաքդ ի սիրոյ կուրանան ։ Իսկ երիկդ միա-
բանութիւն կուրաց ասի թէ սկիզբն կալաւ ի քաջ և
ի հաւատարիմ զօրապետէ միոյ, որ կոչէր Ֆէքի ։

Սա ՚ի դժնդակ երկպառակուէ, յորում մեծ ապա-
րատեան զօրաց Ներսիսեան ձերդիմոս կիր յերթ-
սիմոս անուն առաստամբեցաւ յինքնակալէն տայե-
րայ, ուներ զկողմն նորին տայերայ, և յերկարիլ
պատգամի, մեռաւ ինքնակալն. և ինքն ֆէքի ձերբա-
կալ եղե ՚ի ձերդիմոսէ. և քզի հռչակեալ էր ան-
պարտելի քաջուն նր և հաւատարմութեն, ձերդիմոս
բազմ մեծարանօք պահէր զնա ՚ի կալանս. և ամ զօ-
րութիւ դուն գործէր յինքն յանկուցանել զնա, և
ապարապետ ՚ի վր զօրաց իւրոց կացուցանել։ Այլ
նա ըստ իւրում վերհանձնուէ եթ պանի ձերդիմոսի.
՚Եղիր ես ասէ ծառայ հաւատարիմ Տն բարերարի.
այլ այժմ զկնի մեռանելոյ նորա, մի որ ակնկալ
ցի ունել զնա իւր բարեկամ հաւատարիմ։ Խոս-
տովանիմ թէ բազմիք պարապան եմ քեզ. և ըզ-
կեանս իմ գլխովին ՚ի քէն ձանձրեմ. բայց սա-
կայն այնչափ ես թշուառութեի իմ, զի ոչ կարեմ
դարձուցանել ՚ի քեզ զաչս իմ, և էրդուիլ առ-
նուլ զգլուխ քո փիսկ արեան ոն իմոյ։ Վայ ահա
վոխանակեցիր մեծի երախտեաց քոց որ առիս՝
զայսպիսի դժնէ հայհոյս աչս իմ։ զայս ասացեալ՝
եհան զերկոսին աչս իւր, և մատոյց նմ ՚ի պարզև։
Ընդ այս գործ զարհուրել միանգամայն և ապշեալ
ձերդիմոսի, արձակեաց զնա յաղատութեի. իսկ նր
դնացեալ ՚ի ֆիւսիկա գիւղ, ուստ հնչեցուցանել նր
Հայաստանս. և կացոյց զմիաբանութեի կուրացն. որ
յանուն նր կոչի միաբանութիւն ֆէքեան կուրացն. որ
և ըստ ձակ է յոյժ և ծաւալել ըստ համօրէն ծն ձեա-
գործոյ, զի ամ կոյրք լինէ կարգի և իցեն մեծաւորունք
և աղքատք՝ մտանեն ՚ի միաբանութիւնն յայն. իսկ գլխա-
ւոր նց, որ կոչի Օսիօքֆ նստի ՚ի մեջս յաստարանս
տայերայ. որում տայերն ամի ամի տայ 4300 ղրշ ՚ի
պարէն։ Ընկերն և գլուխ ամ գլուս, զորս Քօն
կիս կոչեն. և իւրաքանչիւր գաւառապետ ունի իւր
խորհրդականս, որք կոչին Քօմօ։ Այ սափրեն զգ-
գլուխս ողջոյն ըստ սովորութե նախայիշատակել պա-
տեցեան կուրացդ, բայց ինքեանք աշխարհիկ են. ուս-
տի և զգենուն ըստ սովորութե Ծականաց։ Ոչ մուրա-
նան, այլ որք աղքատ են հայթհայթեն զդարման կե-
նաց երգելով և նուագածութ յաստարանս մեծամե-
ծաց, ՚ի տօնս, ՚ի թափօրս, ՚ի խրախճանս, ՚ի հար-
սանիս և յայլ այսպիսի հնրկաց խրախութիս։ Վայ ոչ
ոմեք ծանրանան։ Ա յսչափ ինչ վերս առաջնոյ աղան-
դոյ ձեռագործոցդ։

ԵՐ

Երկիր՝ աղանդն Պուռասռո · որ Թարգմանի Կանոն օտարականաց · քզի հետևօղք որ կոչեցեալք պուռասռոյեանք՝ բայ՝ի կուռոյն Ձեաբօնայ պաշտեն և զկուռս օտարոտիս , ինձնդ զչինայն և զչխամացուց · և առ վաս միայն զանասնոյն յառաջնոյ աղանդոյ · զի նա միայն զբնիկ ծձս Ձեաբօնայ պաշտէ : Գլխաւոր ջրծ ոյ Ամիտա կոչի · զոր հոմարին գերադոյն հրամա նատար և անօրինիչ երկնային աւերածոց , և փրկիչ հոգւոց մարդկան · զի նր միջնորդութ ևեթ հնար է ասեն լինել երջանիկ՝ի հանդերձել կեանս · վայ և ուռնին զնա իբրև միջնորդ ը ած և ընդ մարդիկ : Պատմեն , թէ բզմ ժամաւ յառաջ գրոչել նր գառա՝ի ֆագուկա ձևուի , ուր արձակէր ձառագայթս լուսափայլս · յայն սակս չինեցին անդէն տաճար յանուն նր : Պաշտեն և զՋաբա կմ Սաբա ջրծն չինաց բզմ պաշտօնասկրութ սակս խոստանալոյ նր զանմահութի յերանագոյն կեանս՝ի վարձ առաքինի գործոց

Մնձնդ անձնասպանութե :

Վայ դրէ տէրահարբէ , թէ կարի յաճախ է տեսանել անդ կամաւոր անձնասպանութիս · բզմք յայսպիսի խելացնոր յիմարսայ առ վաղագոյն ժամանէ՝ի խոստացել երանութեն , մտել՝ի ծով նաւակօք , քարինս մէծամեծս ընուն՝ի նաւակն կմ ծակեն · և առ սակաւ սակաւ սուզանին՝ի խորս ծովու երգելով զերգս օրհնութե առ ջրծն իւրեանց : Խոկ բազմութի մարդկան կայցել առ ափն ծովու՝ի զննին այնմ գԺողոսային տեսանելն , մեծաբարբառ գովեն զքաջութի նր · և խնդրեն օրհնուի՝ի նր մինչև իցեն խորասուզել : Ոմանք ասեն հիւսել զանձինս յորմն , Թողեալ փոքրիկ ծերպ՝ի պէտս տուրևառուութե ընչոյ · և անդ սովալուկս սատակին : Այլք գահավէժ լինին կամաւորապէս՝ի վաստել բովս ծծմբոյ : Կէսք անկանին՝ի ներքոյ անոզոց կառուց , յորս քարձել սանին զկուռս · և խորտակել ոսկերաց՝ չարամահ սատակին · խոկ այլք այլ լովք ընդն օրինակօք զրաւեն զանձինս՝ի կենաց : Ահա այսչափ է մոլեգնուի որոց զուրկ են՝ի ծանօթութե Ճշմարիտ ծձպաշտութե : Պաշտեն և զկօնփուտիոս հռչակաւոր օրէնսդիրն չինաց · որում լինքնական ձեաբօնայ յանցել գարու կանգնեալ տաճար հոյակապ՝ի յԱգօլ արքայանիստ քղք : Ընդեն և այլ անհամար փոքրիկ ծծս · և ևս իբրաքանչիւր տուն ունի իւր սեփական կուռս զնդնս · յորս դլխաւորքն երկու են , որք յամ տունս գտանին · մին է երկնադլուխ , որ ըստ մոլար կարծեաց նր պահէ զբնակիչս

ման յախտից և՝ ի հիւանդութենէ ձուենդ՝ ի ծաղկէ. խակ երկդնէ գրօշէ գժոխատիպ դիւանման. ղոր Էսօ կոչեն. և համարին, թէ սարսափելի տեսլեամբ իւրով՝ ի բաց հեռացուցանէ՝ ի տանց նոյ զիւր չար արկածս։

Տաճարք կի մեհեանք այսր աղանդոյ ոչ են անշուք և անզարդ քան մեհենաց առաջնոյ աղանդոյն, այլ մեծաշէն և գեղազարդք, յորս են անթիւ կուռք օտարաբակերպք մեծամեծք և մանուանք. զերկուս՝ ի կուռց անտի առորագրէ սաղմոն, որք կոչին Տայպօտ և Գուանվէն։ Տայպօտն ասէ մեծ է յոյժ. զի լայնութեն թիկանց նորա է հինգ գրկաչափ. ականջքն երկայն. հերքն թաւ և գանգուզ՝ ի գլուխն ունի սրսակ. և է բոլանդակ ոսկեզօծ՝ բայ՝ ի ձախատու՝ և զդեստաւորեալ. միայն լանջքն մերկ։ Կատեալ է՝ ի վէր ծաղկի ոտն զոտամբ եդեալ. և զոյզ բազուկն գերբազնաձև ունի՝ ի վեր ամբարձեալ. խակ զձախն՝ ի վէր կրծոց. և շուրջ զնովաւ են այլ անհամար կուռք այլաստաստրազք նստեալք նոյնպէս՝ ի վէր ծաղկանց։ Խակ գուանվէն, որ նոյնպես մեծ է յոյժ, ունի եօթն ձեռս, և թագ՝ ի գլուխ հանդերձ շրջաւսփիւռ ոսկի ճառագայթիւք. և շուրջ զնովաւ վեշտասան հսկայաձև արձանք գիւցազանց. և այլ ևս անհամար դրօշէք մեծամեծք և մանուանք յոյժ կողմանս մեհենին. որք ըստ ասելոյ ոմանց են 33333. յորոց բնչիք քան ձեռս ունին։ Սք սովորուն ունին՝ ի վէր սեպանոյ ղոհից վառել մաղեղէնս, և երբեմն ըստ բոլանդակ տաճարն. և՝ ի սեպանի անդ՝ ի վէր փոքրիկ սախտակայ գրեալ կան անուանք ինքնակալաց, որք եղեն յաղանդոյ աստի. զորս քուրմք նոյ՝ ի մատուցանել զոհս կուռց,

վիշտ յիշատակեն յաղօթս։

Գլխաւոր սկզբունք և կանոնք վարուց սոյ են այսքիկ։ Ոչ գողանալ, ոչ շնալ, ոչ ստել, ոչ ըմպել գինի կի զայլ արբեցուցիչ ըմպելի, և պահել զայլ ևս պէսպէս խստութիւն կանոնս. և առնել ազդի ազգի ճգնութիւս և խոշտանգանս մարմնոյ. զի այս աղանդ առաւել խիստ է ըստ զառաջինն. յայն սակս և քուրմք նոյ հնարէ բարուզեն ժողովրդեան զառաջնարուեն՝ ի քաւութիւն անուսի մեղաց ինչ գործելոյ՝ ի անուսիա պաշտօնէ իւրեանց. Թողէ զնոսիկ չարիս մեծամեծս, զորս բնաւ խակ մեղս ոչ համարին։ Այլ բնչիք՝ ի հեռուստաց այսր աղանդոյ զգլխով և զբոլոր մարմնով՝ ի խորին ձմերոյնն տան ընուէ ջուր ցուրտ մինչև ցերկերիւր գոյլս. և բնաւ սարսափումն ինչ ոչ

ցու-

ցուցանեն : Ալլք ուխտեն յաւուրն հազարաւոր անդամ կարդալ զիս իբրեանց ասրածել ՚ի գեանի . և յիւրաքանչիւր նոճադս հարկանեն զնակատ ըստ գեամեն , մինչև պատառոտիլ մորթոյ ձակատաւ : Ալլ առաւել սարսափելի ձգնուն նոյ ՚ի երկար և դժըն դակ ուխտադնացուն , զոր ամի ամի առնեն պաշտօնատէրք զաքայ կուռց :

Զի ըստ գրելոյ տէլտնարբեայ՝ ժողովին ամի ամի ՚ի նարա ՔՂՔ , որ 24 միլնաւ հեռի է ՚ի մեաքայ իբր 200 ուխտաւորք . և անտի եւանեն ՚ի ձնիցն ՚ի տաճարին աւուրս ամնորան բայադէոս և բոկոտն ձնադատարհորդել ըստ անշէն անապատս , ըստ անտառս , և ըստ ապառաժուտ լերինս . յորս ՚ի սայրատուր քարանց պատառոտանին ներքանք ոտից նոցա . երկայնուն այսր ժողովոյին ձնիցն է իբրև 215 միլն . իբրա քանչիւր ՚ինոցէ ինքնին բարձել տանէ լոկ զպաշար իւր , որ է որիզ խարակէ . յորմէ երկիցս յաւուրն ՚ի յառաւօտու և յերեկոյն առնուն մի մի բուռ ջաւ . և ըմպեն երիս բաժակս ջրոյ : Ի սկզբան անդ բառնան ըստ ինքեանս և ջուր . զի յառաջինն ուղէ աւուրս ըստ անջրդի վայրս ձնիցհորդեն . ուր չիք գտանել և ոչ կաթիլ մի ջրոյ : Բայց դէպ լինի երբեմն , զի սպառի ջուր նոցա կէս ճանապարհն . վնաս բազմ հիւանդանան . յորոց եթէ ոք առ ստուգիկ ծարաւոյ սկարացեալ՝ ոչևս զօրեացէ դնալ ըստ այլոց , Թողուն զնա յանշէն անապատի անդ անխնամ ՚ի կերակուր գաղանաց : Իրրև քան և չորս միլնաւ հեռի ՚ի նարա ՔՂՔ , սկսանին ձնիցհորդել ըստ ապառաժուտ լերինս . և անդ ուղեկիցն նոյ քուրմք ոմանք իբրև հոգեառ առաջնորդք՝ որք գիւամոլք գաղանաբարոյք . որոց լոկ տեսիլ դժոխատիպ դիմաց՝ զարհուրեցուցանէ : Ընդ առ ժամայն սկսանին պատռիլ ուխտաւորաց խիտ սիրտ , և լուծանի ստուգիկ , և այլ սիկսիս դժնդակ ձգնուներս : Ընդ այնչափ խիտ և դժնէուրեն նոյ , զի սակս ամ Թէթև չանցանաց կալել զչանցաւորն՝ կախեն զբազկաց ՚ի վր ծառոյ , զոր նախ գտանեն ՚ի ձնիցն . և Թողուն զեղկելին յայն անտանելի տանջանս , մինչև ՚ի պակասիլ զօրութիւն բազկաց , և անկանիլ ՚ի վայր ըստ զաւ՚իվայրս լերին , ըստ որ գահավէժ Թաւալել ՚ի ժայռէ ՚ի ժայռ , քանցի խոպատմարմին նր . և այնպս չարատանի կորնչի : Ալլ որ ապառել դժնդակ է՝ ոչ ոք ՚ի բազմել անտի ուխտաւորաց , որ սեսանէ զայն տղայս գտանուԹիւն , իշխէ քնաւ նշան ինչ ցաւոյ և կարեկցուԹիւն ցուցանել . Թէ

պէտ և մերձաւոր ազգակից, կամ հայր կամ որդի իւր ևս դատաստանէն. ապաթէ ոչ՝ անդէն վրիվկի և զնա ի նոյն օրինակ տանջանս մատնեն անօրէն քուրմք. որք թոռնին դէք մարմնացեալք, ք թէ մոլ

դիկ հոլեղէնք։

Ի կէտն ձնհորդութէ հասանեն ի դաշտ մի, ուր քուրմք հրամայեն ամէն նստիլ ի գետնի՝ խաչաձև ամիսուիլ զբազուկս առ լանջօք, և զբերանս եդեալ ի վէր ծնդաց. որ է սովորական դիրք մարմնոյ ձեռ բօնացեալ յաղօթէն, և մնան այնպէս կծկեալ ըստ ժամ 24 ըստ, անսուաղ և անշարժ առնելին. զի թէ ոք դէթ առ փոքր մի շարժեսցի, չարաչար հարուածի ի քրմաց անաւ, որք շրջին զնոքօք. և այնպէս առնեն զքննութէն խղճի մտաց, պատրաստելով զանձինս ի խոստովանութէն առ Աստուած, զոր զկնի վերջին ուխտադնացութէ գործել են։ Յետ այնորիկ վերստին եւանեն ի ձնհղ, և անցեալ զլեառն լեռնայն, հասանեն ի լեառն կամ ի ժայռ մի մեծ և բարձր, որ թոռնի յատկապէս հասանիլ։ Ի գլուխ այնր ապառաժուտ լերին, ուր է բոլն ուխտատեղւոյն նոյ, գոյ երկաթի ձող երկայն, զորմէ կախել կայ երկնաւոր մեծ. ի մի կողմն նր գնեն զուխտաւորս մի առ մի. իսկ ի միւսն հաւատարակիւռ ծանրուն, և երկայնել զձողն հանդերձ կշռարդաւ, ձգեն արտաքս. և մնայ տատասել ուխտաւորն կախել ի վր անդնդախորվին. որոյ տեսուչն ևթէ ահաբեկ և մտաթափ առնէ. և անաւ բարձր ձայնիւ մի առ մի խոստովան լինի ըղձելոյս. և իբրև աւարտէ հանեն գնա, և զայլ ոք գնեն ի տեղն նր կարգաւ մինչև ի վերջինն։ Բայց ի սատանելն զմեղս քուրմք արեան նոյ ծարաւիք՝ ամ ղգուշ շուք ուշադիր լինին. և եթէ տեսցեն զոք, զի ոչ յայտնի պատմէ, այլ ջանայ ծածկել, կամ նուազել ցուցանել, ցնցեն զձողն, և ընկենուն զերկիւղն ի վիհ անդր ի կորուստ։

Իբրև ամէն անցանեն ք այս վտանգ մահաբեր, յայնժամ քուրմք առեալ գնա, որք մնան կենդանի, ածեն ի տաճար զաքայ չղծոյն. ուր կայ ոսկեձոյլ արձան նր հսկայաձև, և շուրջ զնովաւ այլ բազմապատիկ կուռք մեծամեծք և մանուանք. և անդ մատուցանեն նմ զերկրպագուն։ Եւ կայել ի լերին անդ աւուրս 25, շրջին յայլ և այլ ուխտատեղիս. ապա ուռեալ հրամանի ի քրմաց, տալով նոյ առատ պարգեւս, ամէն ի միասին երթան յայլ տաճար մի. և անդ ևս կատարել զսահման իւրեանց՝ առնեն խրախուճ մեծ.

և

և մեկնել 'ի միմեանց, այլ իւրաքանչիւր գաւառայ 'ի տուն իւր է Ճնորհ է որ կամի. և ոչ է այն դժուխային Ճնորհ է որ ածաւ 'ի քրմաց:

Իսկ երդ աղանդ Ճենաբօնացւոց զհետ երթայ վարդապետութեան կոնփուսիոսի հռչակաւոր օրէնսդրի չինաց: Հետեւօղք նր Սինտոսեանք կոչին. և պահեն զկանոնս փիլիսոփայից, զորս ասէն հիմնեալ 'ի բնական օրէնս: Ջունին կուռս, ոչ մեհեանս, և ըստ ասելոյ ումանց՝ և ոչ կրօնս բնաւ. այլ գլխովին անկրօն են և անած. թէպտ սալմոն ոչ հաւանի այսմ. ոտ և ոչ կոնփուսիոսի լինել անած. զի չէ մարթ առէ միաբանել անածութէ է այնց դերադանց օրէնաց, զորս նա գրեաց. և զի ւք եւ զնորայն ունին օրէնս. վն ոչ ընծայեմ առէ զհաւանութիւն նց, որք անածս ասէն զոսսա, եթէ ստուգագոյն ապացուցիւ ոչ հաստատեսցեն: Սակայն վկայութիւ ւց չէ հեռի յանածութէ. քզի զնա գնեն 'ի յաւիտենից. և զմարդ և զանասուն գործ բնութէ՝ արտադրել յերկնից և յերկրէ. յորոց մին արարող է, իսկ միւսն կրրող. և թէպէտ գնեն զէակ մի անմարմին և մշտւոր, զոր և ասեն կառավար ծի, այլ ոչ արարիչ նր. յորմէ երևի թէ եզական համարին զնա և սահմանաւոր՝. վն և ոչ ած, ուստի և ոչ իսկ պաշտեն զնա. այլ զամ բարիս յոր վայելեն՝ երկնից, դ աղդեցուէ երկնային լուսաւորաց և երկրի ընծայեն: Զգերագոյն կատարելութ և զլրումն ամ բարեաց և երջանկութ՝ գնեն 'ի հանճարէ և 'ի բարեկրութէ, զոր ունի հոգին 'ի վարել առաքինի վարս. և ուսուցանեն, թէ մարդ բանաւոր գոլով, պարտական է գործել զառաքինութիւ, և բանիւ վարելով տարորոշել զանձն յանբանից: Իսկ կանոնք վարուց նց են այսոքիկ: Առնել զարդարութիւ և զիրաւունս ամենայն: Սիրով և խոնարհութէ կառավարել զհպատակս, վայելչապէս և շնորհալի քաղաքավարել. աղատ խիղճ մտաց ունել. դ առ ոչինչ օրէնս կամ կրօն կամ պաշտօն կարգել. (որ է խակական անածութիւ) և այլն անկեղծ: Սք վայելուչ և գերազանց գործ համարին զխորովն երթալ առ աղօթելոյ զանձն ի փառաւորութիւն մահուանէ կամ 'ի ձեռաց յաղթական թշնամեաց:

Այս աղանդ 'ի նախնումն էարձակել էր յայժ որ և փոյթ մեծ ունէր ծաղկեցուցանել զարհեստս և զգիտութիւնս 'ի Ճենբօն, վն բազմք 'ի ժողովրդենէ զհետ երթային նմ: Այլ զկնի հալածանաց, որ յարուցաւ էդեմ քրիստոնէից՝ կարի նուազեցաւ և խանգարեցաւ:

ցաւ ։ Քանզի որովհետև հետևօղք սրբ ոչ պաշտեն կուռս, կարծիս առնն զնոցէ լինել՝ ի ծածուկ քրիս տոնեայ կիս հակամէտ՝ ի քրիստոնէութեն ։ Վասն հրաման սատիկ եղ՝ ի վեր նոցն ունել կուռս՝ ի տունս իւրեանց, և ցուցանել զնոս դրացեաց, որք պարտական են վճ կայել առաջի դատաւորաց վս նոցն ։ այլև սեղանս՝ ի մատուցանել՝ ի վեր նոցն խունկս կռոց ։ Պատմի Թէ յանցել դարուս հշանն սիսենայ և ինազպայ այր և մատաւաէր՝ ձեռն էարկ զայս ազանդ անդրէն յառաջ ջին պայծառութե դարձուցանել ։ Նմին երի հինեաց գալոց մեծ, զոր և ձեռացոյց բշմ ազատութիք ։ և կացոյց՝ ի նոնա արս իմաստուն ։ կամեցեալ խելա մուս առնել ժողովրդեան Թէ զնարդ ծնծաղական է և առաստղական գենն կռապաշտութե ։ կի՝ յայնի ատացից՝ կամըր խոպան անկրօնս և անուծս առնել զնոս ։ այլ ոչ կարաց կատարել՝ զոր կամըր ։ քանզի քուբմք երկրին ամբաստան եղեն զնմէ առ ինքնակալն, զոր և այնչափ զայրացուցին ընդեմ նմ, զի Թէ չեր ազատարել հրաժարիլ յիշխանութե իւրմէ, Թողել զայն որգոյ իւրում, չարախտավատ մահու կործէր ։ Սակայն տակաւին գտանին անդ բշիք՝ ի սոյն ազանդ, մնանդ՝ ի մէջ մեծամեծաց ։ բայց առ երևոյթս պաշտեն զկուռս ։

Ի վերստաստանելն դարուն ծագեցաւ լոյս աւետա րանին քրի՝ ի Հեաբօն ։ և՝ ի սուղ ժամի ոչ ատկաւ տարածեցաւ ։ Քանզի յամի փրկչին 1540 երիտա սարդ մի Հեաբօնացի հասել՝ ի կօա քղք հնդկաց՝ ընկ կալաւ անդ ղքրիստոնէական հաւատս՝ ի Հեան փոր գուքալացի հարց յիեանց ։ և ըստ իւրում հայրենա սէր բարուց ցանկանալով և զհայրենի ն իւր բա ժանորդ առնել այնմ մեծի ընտրի ։ յորդորեաց ըզ փորդուքալս առաքել՝ ի Հեաբօն նաև մի երբև՝ ի պատճառս վճռականութե ։ յոր եմուտ և լինքն և ոմանք՝ ի հարց յիեան կարգի ։ Սոքա՝ ի Հեն ժրաջան և անխոնջ աշխատասիրութե՝ ի սուղ ժամի զբշմն՝ ի Հեա բօնացոց անուն աշակերտեցին՝ ի քն ։ Այլ առաջ եալ բազմացաւ անդ Թիւ հաւատացելոց յամի 1549 ՝ի հասանել անդր սբն Ֆրանկիսկոսի քարոզութեան առաքելաշնորհ տուն ։ որոյ վաստակք ընտրօք ոն արդիւնաբեր եղեն, զի երիք կուստակալք ի պոն կօվայ, արիմայ և մուրայ հաւատացեալ՝ ի քն, հրեշ տակս արձակեցին առ պապն Հռովմայ զբիդոր ժբ մատուցանել նմ զնազանդութե՝ ի գիմաց իւրեանց ։ Այլ բանսարկուն չարանախանձ Թշնամի ամ բա

բեաց

ըեաց, փութով արկ ընդէմ ապրելս գեղեցիկ յա-
ռաջադիմութե քննական հաւատոց։ յարուցեալ հալա-
ծանս ի վէր քրիստոնէից։ որում ըստ պատմելոյ հո-
ւանատացոյ՝ փորդուքալք եռուն պնձռաս։ Զի ա-
սեն, թէ ըստ օր ըստ օրէ բազմանայր թիւ հաւատա-
ցելոց, փորդուքալացի քարոզիչք սկսան քարոզել,
թէ եկեղեցականք ոչեն ըստ արուեստ Տեառն իշխա-
նաց։ յոր կեմիեր հոլանատացի յաւելու և զամբաս-
տանութե և զապահուե փորդուքալաց։ և զօշաբա-
ղութե ոմանց քարոզից։ յորմէ կարծիս էառ ինքնա-
կալն, թէ փորդուքալք այսու հնարին անդրէն նո-
րոգել զառաջին մարմնաւոր իշխանութին տալիրին,
զոր նորոգ կորուսեալ էր։ յափշտակելով ի ձեռաց
իւրոց զԼեգերական իշխանութին։ Բայց փորդուքալք
այլազգ պատմեն։ և պնդեն՝ թէ զայսպիսի սուտ
կարծիս ընկերանց՝ հոլանատացիք սերմանեցին ի միտս
իշխանացն Ճեաբօնայ։ զի առել արարել ընդ յաջ
նոյ, ընկերանք միայն կալցեն զվճռականութին Ճեաբօ-
նայ։ այլև առ ժանտ առեալսն, զոր կրէին ընդէմ
հաւատոյն աթոռոյն, տեսեալ զՃեաբօնայն քրիստո-
նեայս խոնարհիլ ի հնազանդութե նր։ Այլ զիարդ
և իցէ։ յամին 1586 ել հրամանն առաւիկ ի դայիքօ
ընկերակալէն Ճեաբօնայ զի մի բնաւ քարոզեսցի յամ
առհմանս նորուե իւրոյ քրիստոնէական հաւատոք։ և
համօրէն քարոզիչք խափառ տարադիր լեցին անտի։
և մի ևս իշխեսցեն փորդուքալք և ապրանիացիք ա-
ծել անդ քննս։ միանգամայն առաւիկ պատուիրէր և-
դաւ ամ նախարարաց և ըստ քաղաքաց քաղցրութե և
բանուեթե դարձուցանել զժողովդ իւրեանց անդրէն
յառաջին օրէնս կռապաշտուե։ և յայտնեալ սկսաւ
հալածումն և խոչտանգանք քրիստոնէից։
Ձեռ առնոյ լինէ պատահեցան և այլ դիպուածք, զոր
ևս առաւել բորբոքեցին զկրդեհ հալածանաց։ Զի
պատմի թէ ետն ոմն փորդուքալացի՝ ի 1596 պա-
տահել՝ ի Ճնդհի՝ միում՝ ի կուսակալաց Ճեաբօնայ,
որ մեծահանդէս շքով երթայր յարքունիս, ոչ կա-
ցոյց զկառս իւր ի մատուցանել նմ մեծարանս, ըստ
սովորուե երկրին։ Թէպէտ և ազդ արարին նմ. այլ
էանց առ նովաս և գնաց զՃնդհ իւր, ոչինչ նշան
յարգուե ցուցեալ նմ։ ըստ որ անհնարինս սրտմտեալ
իշխանին՝ հատոյց յականջս ինքնակալին, արհամար-
հուե համարելով զայն ինքեան։ Եւ ևս ըստ այն ժամս
ձեռն արկին քրիստոնեայք շինել եկեղեցի՝ ի մե-
ջս աթոռանիստ քաղքի ասելիրին, ոչ անատակել խոր-

հըր-

հրդեհ ոմանց խոհական հարց քարոզչաց, որք խրա-
տչին զնա ի բաց Թողուլ զայն չինուածք յոյնակի-
սութ դառն ձեռիւ, յորում հալածումն սաստիկ ի
վր կայր քրիստոնէից։ Հասին ի նմին ձեռիւ և այլ
քարոզիչք ոմանք սպանիացիք ի Ֆրանկիսկեան կար-
գէ առաքեալք իբրև դեսպան յիշխանէն մանիլայի
սպանիացւոյ. և ընդէմ կայանի հրամանի ինքնակա-
լին հրապարակաւ քարոզէին զքրիստոնէութիւն ի փո-
ղոց մեաքօսայ։ Եւ ահա այս ամ դիպուածք խստա-
սոտորակութիւ արարին զքրիստոնէութիւն ի ձեաբօնայ.
զի այնուհետև ընդ ամ տեղիս և ք զևս վառեցաւ բոր-
բոքեցաւ հրդեհ հալածանաց. և ծովացաւ երկիրն
ձեաբօնայ անմեզ արեամբ քրիստոնէից. զորս սպգի
սպգի դժնդակ խոշտանգմանք և դառն տանջանօք ա-
նողորմ կոտորէին. յորում անցուցին զվարսաւնութիւն

Հռովմէական կայսերաց։

Ինչն հալածանս ընդ բնիկ ձեաբօնացիս՝ կոտորեցին
և զամ փորդուբալացի և սպանիայի քինդյս, զորս զբ-
տին. բայց Ծականաց փորդուբալաց խնայեցին, առ
ի հնազգորդել ընդ նմ զառևտուրս վաճառաց. զի ոչ
կամէին զրկիլ ի զինէն իրաց անաի, զորս փորդու-
քալք տանէին անդր։ Նմին իրի ի 1635 չինեցին
վաճառատեղի ի տեսիմայ կղզին հանդէպ նանկա-
սապ քղքի, և ետուն զայն ի բնակուն փորդուքա-
լաց. արգելեալ նոյ չմոտանել ի նանկասապ քղք։
Այլ յետ սակաւուց և անաի տարագրեցան խոպառ
ի ձեռն մատնուէ, զոր արարին հոլանտացիք։
Զի մերձ ի տարն բարեյուսոյ կային նոք գնաս մի
փորդուքալաց և դարձին ի նմ ի թուղթ առաքեալ առ
Թէրն փորդուքալաց ի գլխաւոր գործակալէ նոյ որ
ի ձեաբօն. որ ազգաս ձեաբօնացի էր, այլ կրօնիս
քրիստոնեայ։ Ասէ կեմիեր Թէ ի նմին Թղթի յայտ-
նի դրէ կայր ծածուկ միաբանութիւ և դաշնագրութիւ
ձեաբօնացի քրիստոնէից ընդ փորդուքալս առ ի բառ-
նալ զնոքնակալն. և Թէրեցուցանել զոք ի քրիստո-
նեայ լինելոնայ անաի ձեաբօնացւոց. դրէր էր ևս
Թէ դեռ ոչ հասին նաւք և զօրք խոստացեալք ի փոր-
դուքալայ. յիշէր յանուանէ և գիշխանս միաբանելս
յայն գաշնագրութիւ։ Զայն գիր հոլանտացիք երբ մի
միայն միջնորդ ի գլուխս առնէլոյ զբաղմաճիկեայ
մահանս, զոր կրէին ընդէմ փորդուքալաց, վրիվևի
հասուցին ի ձեռս իշխանին նանկասապ քղքի։ Ասէ
Թէ ընդ այն ձևիս կային ձեաբօնացիք և զայլ գիր մի,
զոր նա ինքն գործակալն առաքէր առ փորդուքալս

որք

ոլք էին ՚ի մեաց քաղքի։ Վայ վըշտկի հրաման ետ իշ-
խանն նահկատագեայ ՚ի բանտ արկանել զդործա-
կաչն. և Թէոդոն հանճարձակ և ազատադէմ սիդեր
և ուրանայր Թէ չէ իւր դրել. ոմն և փորդոքալք
ուրանային. սակայն ասի Թէ ՚ի կնքոյն և ՚ի տարա-
ղրւ դրոյն ստուդեցին նորայն լինել. ուստի և դժըն-
դակ տանջանօք սպանին զդործակալն. և անդատ-
նալն վճռով յաւէժապար տարադրեցին անտի զփոր-
դուքալս և զայլ ոմ աղգս քրիստոնէից, բայց ՚ի հռ-
լանտացւոց։

Եւ այնուհետև դարձեալ բորբոքեցաւ հրդեհ հալա-
ծանաց, դարձեալ սկսան յոչնչիւել նորահնար տան-
ջանաց, և անխնայ կոտորած քրիստոնէից. որոց
տեսեալ եթէ զուր տարտարարուց մեռանին, քաջա-
լերեալ զանձինս, միաբանեցան ասէին, զէն առնուն,
գունդ կազմեցին, ելին ՚ի ճակատ ընդեմ զօրաց ինք-
նակալին. յառաջնումն անդ զգունդ մի ստուար կը-
ռասպաշտից խորտակեցին. այլ յերկրդում պատգմի,
որ ըստ սահմանի՝ երկարեցաւ ստուրս երես, յորում
էր և ինքնակալն անձամբ, ՚ի պարտուն մատնեցան
քրիստոնեայք. իսկ սպրեալքն ՚ի նոյն գիւղէ ամ-
րացան ՚ի բերդն սիամպարայ. ուր անպարտելի քա-
ջութ պաշտպանէին անձանց, մինչև բռնադատեցաւ
ինքնակալն խնդրել օգնուն ՚ի գօրավարէն վերա-
կացուէ վճռականուն հոլանտացւոց ՚ի Ֆիրանտօ. և
նոր գրչիկն հասեալ անդր միով ալբուննի նաւաւ (զի
յայնժամ մի միայն նաւ հոլանտացի գտանէր անդ)
սկսաւ չարաչարն կամ ՚ի զբուն կոտորելոյ ձեռաց
նոցին մարտնչել ընդեմ քրիստոնէից, աւուրս հնդե-
տասան անխոնջ ռմբաձիգ լեալ ՚ի բերդ անդր, մին-
չև քանդեալ կործանեաց. և զքրիստոնեայս ամրա-
ցեալս ՚ի նմա խոպան սպուռ կոտորեաց։ Եւ այնու
բարձաւ և խոպան անհետ եղև ՚ի ձեռաբնոյ երկր-
պագելի անունն յիւրքին ՚ի մշանջենաւոր նախատինս
հոլանտացւոց. որք ՚ի վարձ այսպիսի արարուլոյ
հնազանդեաց խնդրոյ ինքնակալին՝ ակնունէին միան-
գամայն ժառանգել զնմ ազատուլս և զարտօնուլս
և զձոխութիւնս. յորոց՝ ՚ի ձեռն մատնուն իւրեանց,

կողոպտեցան փորդուքալք։

Ապ վրնպեցան ՚ի յուսոյ. զի Թէոդո Թոյլ ոչ-
նդ առնել անդ վճռականուլս, բայց ոչ ժամային և-
տուն քանդել ՚ի հիմանց զվճռնոց նդ, զոր նորոգ-
լինել էին ՚ի Ֆիրանտօ ՚ի կոփածոյ քարանց. վը զի
Թուրական փղկէն մերոյ քանդակել կայր ՚ի վը. և

վը-

փոխադրեցին զնո՛ւ ի սէմմայ փոքրիկ կղզի, որ ոչ հեռի էր փորդուբալայ։ Եւ փիկ ըստ ձակ ազատուեցեալ, որոց ակնուն էին, զնո՛ւն կապանք եդան ի վիզ նոցա հանդերձ անարգալից պայմանօք, զորս ասա՛ ի վեր անդր ի ձառս վանաւորացն Ճեաբօնայ յիշատակեցաք։ Յորոց ըստ հնոցիկ համբաւոյ՝ մին էր այս. զի ուրացեալն զքո՛ւ. և առ ոտս կոխեացին զնո՛ւն իսկ։ Բայց կեմբիր հոլանտացի յորժամ դառաւ ի Ճեաբօն, ամ ինամով փոյթ կալաւ առուգել զայս յայլ և այլ գրուածոց և ի ծերոց Ճեաբօնայ. այլ ոչ ինչ կարաց գտանել. բայց միայն զայս. Թէ հոլանտացիք ասէին Թէ չէմք քրիստոնեայք, այլ հոլանտեղք, կամ չէմք քրիստոնեայք ոմա՛ զփորդուբալն և զսպանիսիացիս։ Եւ ևս խոստովանի Թէ խոպատ անհետ առնէին, ոմա՛ և այժմ՝ ի հասանել անդ, անհետ առնեն զամ արտասին նշանս քրիստոնէութե՛. զի առնուլ՝ ի բերան զանուն յա՛ի քո՛ի. առնել աղօթս ըստ սովորութե՛ քրիստոնէից. պահել զօր կիւրակէի. ըստ դառնալ կամ գէթ ահաճութե՛ գուցանել՝ ի լսել ձնոյհոյու, Թէս ըստ դէմ ան մերոյ է՛ն. և զի միանգամայն ասացից՝ ամ երթալ գուցանել զանձինս ոչ քրիստոնեայս, կամ յայտնի անհաւատս ձեռանալ. որ ոչ ինչ ըստ հատ է՛ ի յայտնի ուրացութե՛. կամ առ ոտս կոխելոյ զնո՛ւն իսկ։ Ահա մեք գտաք զուք անդրէն՝ ի կարդ բանից մերոց։ Ցետ այսց վերլին հարցմանցս քրիստոնէից, կամեցեալ ձեռաբօնացւոց անապարտելի արգելս դնել ըստ դէմ քրիստոնէութե՛ ի ջնաւորել միաւանգամ յՅի՛ն երեսանց, դիւաշունչ խորհրդով դժոխային օրէնս հաստատեցին։ Քանզի ամի ամի՝ ի վերջին ամսեան տարւոյ վերահասուք ամ Թաղից հանդէս առնեն բնակչաց Թաղն իւրեանց. դրեալ՝ ի ցուցակի զանուն, զհասակ, զտեղի և զօր ծննդեան, զարուեստ և զանդ բնակչաց իւրաքանչիւր տան, և ապա յերկրորդում աւուր նոր տարւոյ շրջին տանէ՝ ի տուն. ունելով ըստ ինքեանս և երկու դահիճս. որք բարձեալ տանին զերկրպագելի պատկեր խաչելութե՛ փրկչին մերոյ. և զնաժամօր կուսին, և ըստ ցուցակին մի առ մի յանուանէ կոչելով զամ բնակիչս տան, հրամայեն նո՛ւ առ ոտս կոխել զայն ըստ պատկերս, մինչև ցնորածին մանկունս, զորս մարք նո՛ւ կուշտալ՝ ի գիրկս գնեն զտանո՛ւ՝ ի վե՛ր ըստ պատկերացն։ Ապ դժոխային աշխարհս. ապա տանուցեալ տանն զկնիք իւր դըստրմէ՝ ի վե՛ր ցուցակին՝ ի հաստատուն վկայութե՛, Թէ այն հրաման կատարեցաւ՝ ի տան իւրում։ Զայս ստ

վր

վորութիւ դիւաւնար Ձեաբօնացիք եէֆուժի կիմ Ձեֆուժի կոչեն, որ Թաբրժանի պատկերակոխուէ, որ և է հանդիսական ուրացուէ քրիստոնէական հաւատոց, և ապա զյուցային զայն հանդերձ կնքով համբերն ոտնուտեարց տանին առ քրքապետն։ Սալմէն ասէ թէ զայս հանդիսական գործ ուրացուէ ոչ առնեն ըստ ամ տեղիս Ձեաբօնոյ, այլ միայն ի նանկասագ քաղքն և ի գեղս օմուրայ և պունիոյ, ուր ազաւելացեալ ծալիկեցաւ քրիստոնէական կրօնն։ Սակայն Թոմի թէ ի սկզբան անդ ընհանուր էր սակս դիւական ատելութեն, զոր ունէին ընդէմ քրիստոնէութեան, և վի առաւել ապահովուէ, առ ի չինալոյ յանկեան ուրեք հետք քրիստոնէից։

Ասյս հրդեհ հալածանաց, որ երկարեցաւ ըստ ամս իբր հարիւր և առաւել, ի սկզբան անդ սաստիկ էր յոյժ. զի որք միանգամ հրաժարէին ի կռոնէլոյ զնոք պատկերս պղնձոսիկ, կամ զայլ ինչ նշան քրիստոնէութեան ցուցանէին, վղիդին ի տանջանս մահու մատնէին. և եթէ ի սան ուրուք ըմբռնէին զոք ի քրիստոնեայ քհնոյ, զքհնայն և զընտանիս տանն գառն տանջանօք սպանանէին. միանգամայն և զդրացիս գժնդակ պատժոք պատուհասէին, սակս ոչ մատնել զի ընկալ քրիստոնեայ քհնոյ ի տան դրացւոյ իւրեանց։ Ասյ զկնի Ժամոց ի փոխեմբէ ինքնակալաց Ձեաբօնայ, առ փոքր փոքր մեղմացաւ խստութէ հալածանաց. և այնուհետև զորոց կարծիս քրիստոնէութէ առնուին, ի մէնդկենաւորս բանտ արկանէին ի նանկասագ քաղքն. զայն բանտ Ձեաբօնացիք կոչեցյա կոչեն. այս է՝ դժոխք. զի որ միանգամ անդ արկանի. չունի այնուհետև յոյս ազատութէ երբէք։ Պատմէ կեմփեր, թէ յիւրում Ժամի, որ չէր իսկ հեռի ի վերջին հալածանաց ատեն, էին քիչ ի Ձեաբօնացւոց ի բանտն անդ և այլ չարագործս, սակս քրիստոնէութէ. որ և այն Ժամս էր յանցանք քրիստիան մեծ քան զայլ ամ հղեռնական ոճիրս։ Իսկ այժմ լուաք թէ առաւել ևս զինչ մեղմացաւ այն խստութէ հալածանաց ընդէմ քրիստոնէից, մինչև մատանել անդ և քհնոյից, բայց ի ծածուկ ամենևին. վի Թոմի թէ այժմ գտանին անդ քրիստոնեայք։ Ասյսպէս ինչ վի կրօնից Ձեաբօնայ և վի այլոց ընհանուր հանդամանաց նր. արդ նշանակեացուք յառաջիկայդ ըզբաժանումն գլուաց նր։

ԺԴ. ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՃԵՄԱՐՈՒՆԱՑ։

Տրուքին ձեռաբոնայ՝ ի բազմապատիկ ձեռս բաժանի. ոյք պարիսակին յերիս մեծամեծ կղզիս. ոյք են Կիփոն, որ մեծ է քան զայլս, յորմէ բոլոր ծն առնու զանուն. Գիւսիս կիմ Գիուսիս. և Սիպօդ կիմ Սայպօֆ և Պօսնա։ Ան սպիսիք երիս մեծամեծ կղզեաք կան սփռեալ և այլ բազմապատիկ մանր կղզեաք, յորոց ոմանք ապառաժուտ են և անբեր. այլք արգաւանդք բարերարք և բազմամարդք։ Մի խուռն կիմ մանուն ինքնակալն ձեռաբոնացւոց բաժանեաց ըզ-ուրուքին յերկին մեծամեծ նշխարս. ըստ ի հինգ նշխարս նիւթոնս, ոյք են Թօփայօ. Թօսանայօ. Ֆօփո, կիմ Ռօֆուֆով. Ասինայօ. Սախօվ. և յերիս կղզիս. ոյք են Գիւսիս. Սիւօդ, և Հաւոպի. բայց երկու յետինքդ զմի նշխոյ կացուցանեն։ Ասլ յետոյ՝ ի 681 գենմուս ինքնակալն բաժանեաց զհամօրէն ուրուքին՝ ի 669 նահանգս կիմ ձեռս խուրքանչիւրոյ մի մի փոխարքայս կիմ կուսակալս կարգել. յորս յաւել և զերկու կղզիս ՂՕՓԻ, կիմ Իֆի. և զՀաուիմա, կիմ Իֆուամա. զոր երկիւր ամօք յառաջ առին ձեռաբոնացիք՝ ի գօրէացւոց։ Այլ համօրէն ուրուքին ձեռաբոնացւոց բովանդակի՝ ի 68 կուսակալուքիս. ոյք յետոյ զկնի սիրելոյ ձեռաբոնացւոց և այլոց տեղեաց՝ բաժանեցան՝ ի 104 փոքրիկ ձեռս։ Արդ՝ կատեցեալ յայսմ վայրի առարտրել զայս Ց, ի նախակարգել բաժանմանց կալցուք զմիսունեան բաժանուն։

ՂԻՓՈՆ ԿՂԶԻ։

Այս կղզի որ է գլխաւոր՝ ի կղզեան ձեռաբոնայ. և մեծ քան զամ կղզիս նը բաժանի՝ ի հինգ նահանգս, ոյք վերատոյնդ նշանակեցաք. զորս յառաջիկայդ առարտրեսցուք։

ՅՕԴ ԱՆ. ԹՕՓԱՅՕՏՕ։

Թօփայօտօ նշանակէ երկիր հարաւոյ. և պարունակէ հնգետասան ձեռս՝ ի 68, կուսակալուքեց անտի ձեռաբոնայ. ոյք են։

Խո, կամ Խո՝ ։ Որ է երկիր ջերմագին, այլ ոչ այն
չափ բերրի. զի բաց՝ի խոտոց լինել, որք են՝ի պէտս
դեղօրէից, և պղպաբեր, և անպտուղ ծառոց, այլ
լինել նշանաւոր բերս ոչ ունի. որ և բաժանի՝ի չորս
փոքրիկ վիճակս ։

Խէ, կամ Սէքիւբ ։ Ա՛յս ջուր գրեթէ ըստ բոլորին
պատեալ է՝ի ծովու. երկայնուն նոր է իբրև երից
աւուրց ճանապարհ արդաւանդ է և բարեբեր, և զոճաղ
ճալի՝ի պատճառս բազմապատիկ դեղեցիկ բլրոց ։
Սինֆա, կամ Սինէօ ։ Ի փոքրիկ տարածութենէ երկրի
իբրև կէս աւուր ճանապարհ. ջուր և անբերբ, այլ՝ի ծո
վեզերեայ կողմանս ունի ձուկն, և ազգի ազգի ծո
վային խիտունջս առատ ։

Ռաբէ, կամ Պիխէ ։ Զդի՝ի նեղբսակօղմն կղզւոյն.
և է մի յառաւել արդաւանդ և՝ի բազմամարդ գա
ւառացն Ճեաբօնայ. երկայնուն նոր է իբրև երից աւ
ուրց ճանապարհ. և բաժանի՝ի 9 փոքրիկ վիճակս ։

Մէիֆա, կամ Մէիֆն ։ Ա՛յս գաւառ անբերբ է և աղ
քատ. լի են՝ի նմա հեղեղատաք, փոքրիկ դետք, և լճա
ցեալ ջուրք. երկայնուն նոր է իբրև միոյ աւուր
ճանապարհ. և է բաժանեալ՝ի 8 փոքրիկ վիճակս ։

Էոբօմ, կամ Էնոռ ։ Կարի արդաւանդ է, փարթամ
և զոճարճալի. ունի բազում դեղեցիկ բլուրս, և
դետս կարկաջահոսս, և ականաւէտս. և հովիտս, և
դաշտս արդաւանդս. դեղեցիկ քաղաքս, և դեօղս.
երկայնուն նոր է ճանապարհ երկուց աւուրց և կէսոյ. և
բաժանի՝ի 18 վիճակս ։

Սարռնէա, կամ Սինռէա, արդաւանդ է, և զոճարճալ
լի. ունի բլուրս դեղեցիկս, և դաշտս արդասաւորս,
և ջրեալս բնմն, և գեօղս. սահմանի նոր գրեթէ է ըստ
ասելոյ նախընթաց գաւառիդ. և բաժանի՝ի 7 փոք
րիկ վիճակս ։

Դայխոն, կամ Ռախօհռ. դաշտային է. բերէ որիզ ա
ռատ. և խոտս բժշկականս, և ծառս. ունի արօտս
խտաւէտս. և անասունս բազումս, մանաւանդ երիվարս.
երկայնուն նոր իբրև երկուց աւուրց ճանապարհ. և բա
ժանի՝ի 4 վիճակս ։

Խռոռմ, կամ Ֆօսին ։ Ի երկայն ցամաքակղզի ոչ այն
չափ լինչ բերրի. զի լեռնայինն է, սակայն ուրեք ու
րեք ունի գաշտավայրս. որք բերրն որիզ. ունի և
աղ առատ. և ձուկն ։ Երիս վիճակս ունի՝ի ցամաքն,
այլև երկուս՝ի կղզիս մծատուրս ։

Էռանիմ, կամ Սօսին, դաշտայինն է, բայց չէ այնչափ
լինչ արդասաւոր ։ Ունի ձուկն առատ, և կրնայ. և

խեցգետնին. այլև փայտ բազում՝ ի պէտս չինուածոց. և բաժանի՝ ի 8 վիճակս ։

Մոսսոռէ, կամ Պինոխն ։ Այս գետս մեծ է քան զամս նախընթաց գետս. զի երկայնութեամբ նը է հնդօրեայ ճնշոյ. դաշտային է. և արգաւանդ. այլ չունի անուանս փայտի ։ Եւ բաժանի՝ ի 12 վիճակս ։ Անդ է յեղովաբթայնիատ մայրաքաղքն համօրէն ճեաբօնայ ։

Հաւա, կամ Քօսխո ։ Ի գետս անշուք և ամայի. զի բնակիչք նը սակաւ են. ունի ձկունս և բլուրս, և գետս բազմս. ուրեք ուրեք և դաշտային տեղիս, որք բերեն որիզ, և զայլ արմտիս, և ճոպկին բազում. զոր որսան՝ ի մերձակայ ծովէն ։ Երկայնութեամբ նը է միոյ աւուր ճնշոյ. և բաժանի՝ ի 4 վիճակս ։

Քաֆսոսա, կամ Քօսխո. լեռնային է և ապառաժուտ, ուստի և անբեր ։ Մեծագոյն մասն բնակչաց նը կոպ առագործ են. որք գործեն կոպաս՝ ի կանեփոյ, և նոցա գործ դարմանեն զկեանս. և բաժանի՝ ի 11 վիճակս ։

Փիրաջ, կամ Սեյօվ ։ Այս գետ մեծ է, և քառակուսի, երկայն հնօրեայ ճնշոյ, նոյնչափ է և լայնութեամբն ։ Ընդ այնչափ լինչ արգաւանդ. բայց մետաքս բազմ բերէ. յորմէ բնակիչք նը գործեն պէսպէս կերպասս և բաժանի՝ ի 11 վիճակս. յորոց ոմանք կղզիք են ։

Սէօսա, կամ Սիմօսա. լեռնային է, ունի անտառունս բազմս. և ազգի ազգի թռչունս. երկայնութեամբ նը է հնօրեայ ճնշոյ. և բաժանի՝ ի 15 վիճակս ։

Այս ամ գետք միանգամայն՝ ամի ամի պտղաբերեն. իբրև 3 միլիոն. երկու հարիւր չորեքտասան հազար քոռ ցորենոյ ։

ՅՕԴ ԸՆԴ. ՄԱՕՍԱՆՏՈ ։

Մաօսանտո. նշանակէ լեռնային երկիր արևելեան. և սահմանք ուրեմն գետս, որք են ։

Դօօմ ։ Ի գետս արգաւանդ. ունի լերինս, և բլուրս, և գետս, այլև դաշտս պարարտս և բերրիս, որք բերեն ցորեան, որիզ, և այլ արմտիս առատ չափ, որ ըստ ասից ճեաբօնացւոց ըստ միոյ բերեն հազար ։ Երկայնութեամբ նը է հնօրեայ ճնշոյ և կիսոյ. և բաժանի՝ ի 13 վիճակս ։

Մբան, կամ Քրօսխո, գրեթէ չէ ինչ ընդհատ յառաջնոյն, դեղեցկութեամբ դրկին, և արգաւաւորութեամբ երկրին ։

բին. երկայնուկ նր է հռօրեայ ճնռի. և բաժանի ի 18 վիճակս։

Սինանով, կիմ Սիռուխ։ Այս ձեռ ցրտային է, որ հեռի գոլով ի ծովէն, ձուկն և ալ սակաւ ունի. նոյնպէս և անասունք նր սակաւ են, ի պատճառս նուազութեան արօտոյ։ Սակայն բերէ թթենի և մեսաքս բշմ. նոյնպէս և կանեփ, և վուշ. յորոց պէս պէս ձեռագործս առնեն բնակիչք նր։ Երկայնուկ նր է հնգօրեայ ճնռի. և բաժանի ի 11 վիճակս։

Քօռուռ, կիմ Ճնօռ։ Այս ձեռ ջերմ է. և գլխաւոր բերք նր են թթենիք. բայց մեսաքս նր չէ այնչափ լաւ. վայ և կերպասեան, զոր գործեն անդ ոչ է ի համարի։ Երկայնուկ նր է չորեքօրեայ ճնռի. և բաժանի ի 14 վիճակս։

Սիմօնէռ, կիմ Եռռռ։ Այս ձեռ դաշտային է, և ալ դաւանդահող. բերէ ցորեան, որիզ, և այլ ազգի ազգի արմտիս առատ. ունի և արօտս անասնոց խոտաւէտս։ Երկայնուկ նր է երից աւուրց և կիսոյ ճնռի և բաժանի ի 9 վիճակս։

Մռռէն, կիմ Ռնէն։ Այս ձեռ մեծ է. ջրմի ձեռս ձեռաբնակ. ի երկայնուկ նր է վեցտասան աւուրց ճնռի. և արդաւանդ. ըստ այլոց ունի ջրմի, որ ինչ կարևոր է ի նպատս քղքական կենաց։ Յորմէ ի միասին ըստ հետագայ տեղիս ձեռիդ՝ ունէր իւր սեփական հրամանատար իշխան, այլ այժմ բաժանեալ է ի 54 կիմ 55 վիճակս։

Տէվռ, կիմ Ռռէռ։ Է ձեռ մեծ. երկայն հնգօրեայ ճնռի. ունի արօտս բազմս. և անտառս բազմածառս. և ազգի ազգի պատուական բոյս։ Առնէ թէ դաբոնն սկսանի անդէն 15 աւուրբք յառաջ քան յայլ տեղիս։ և բաժանի ի 12 վիճակս։

Ըստ հին ցուցակաց, կիմ հաշուոյ բերք այսց ուրց ձեռացս հասանէին 33 միլիոն վեց հարիւր երեսուն և երկու հազար քոռ ցորենոյ. այլ այժմ ասեն թէ առաւելեալ է յոյժ։

ՅՕԳ Ե. ՓՕՓՈՒ, կիմ Ռօփուտուլ։

Ընդունայ Փօփռ. Ռօփռփռվ. նշանակէ երկիր հիւսիսային. և սպարունակէ զեօթն հետագայ ձեռս։

Վռռռռ, կիմ Սիռփռքիռ։ Է ձեռ փոքրիկ՝ կիսոյ ա-

ուսուր ձնոյիդ ըստ երկայնութեան առ այնն ծովու՝ի հիւսիս սակողին. ուստի և ունի ձուկն բիշմ, և խեցգետին, և կրիայ. և այլ խեցեմորթս. այլև բովս երկաթոյ. և բաժանի՝ի 3 վիճակս։

Եպէսէն, կամ Իւէսու։ Հարաւային կողմն նր լեռնային է. իսկ հիւսիսայինն դաշտային, և արգաւանդ. ուր նի արօտս խոտաւէտս. և անասունս՝բիշմն. բերէ կանեփ առատ, և մետաքս, և որիլ։ Երկայնութեն նր է ութօրեայ ճնոյիդ. և բաժանի՝ի 12 վիճակս։

Գանկա, կամ Գասֆու։ Ի երկիր բարի, և արգաւանդ. բերէ որիլ առատ յոյժ. գործեն անդ քացախ սաստիկ, զոր Սագի, և Եօյա կոչեն, որով և բիշմ տուրհատուութիւն առնեն. ունի և գործարանս կերպասուց. երկայնութեն նր է երկուց աւուրց և կիսոյ ճնոյիդ. և բաժանի՝ի 4 վիճակս։

Կօտօ, կամ Սէրէ։ Ի ցամաքակղզի, որ ունի բովս երկաթոյ, և ձուկն առատ. այլ երկիր նր անբեր է. ցորեանն, և այլ արմտիք անապատ ուրեմն ժամանեն անդ՝ի հունձս, ք յայլ տեղիս։ Երկայնութեն նորա է երկուց աւուրց և կիսոյ ճանապարհ. և բաժանի՝ի 4 վիճակս։

Եէրէ, կամ Քայէրէ։ Ա յս ջուր կարի արգաւանդ է. բերէ ցորեան. և այլ արմտիս առատ յոյժ. անդ չինեն խեցեղէն անօթս՝ի մանուածոյ իւն կաւոյ, որք ըստ ամ տեղիս՝ի չարդի են. ունի և վայրս՝ի պէտս շինուածոց. երկայնութեն նր է եօթնեայ ճնոյիդ. և բաժանի՝ի 4 վիճակս։

Եէրէննօ, կամ Դէրէ։ Ա յս գաւառ լեռնային է. մինչդ՝ի հարաւային կողմանս իւր, բայց արգաւանդ է. բերէ մետաքս. և կանեփ։ Երկայնութեն նր է վեցօրեայ ճնոյիդ. և բաժանի՝ի 7 վիճակս։

Հաւանօրէն այս ջուրք, հանդիպեալ սաստ կղզեաւ, որ է մի՝ի ջուրայ սորին նահանգի, զոր ստորև ունիմք ստորագրել, ամի ամի բերեն երբեմն մինչեռն մի և հինգ հարիւր երեսուն և վեց հազար քուռ ցորենոյ։

Յօդ Ը. Սանինտօ։

Սանինտօ. նշանակէ լեռնային երկիր հիւսիսոյ. պարարտէ զուրձն հեռատես ջուրայ։

Դօմպա, կամ Դոմպա, կամ Դոնոէ։ Ա յս ջուր թէպէտ չէ կարի արգաւանդ. բայց և ոչ այնչափ անբեր.

քեր. դլխաւոր բերքն նր են ցորեան, որիզ, լոպիա. այն է՝ փասուլեայ. և այլ արմտիք. այլև փայտ՝ ի պէտս հրոյ: Երկայնուքեն նր է երկուց աւուրց և կիսոյ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 6 վիճակս:

Գաւիս: Աչխ ձեռ բերէ մետաքս. և կանեփ բիլմ: ունկն և ձուխն առատ՝ գոլով ծովեզերեայ: Երկայնուքեն նր է մինչ աւուր և կիսոյ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 5 վիճակս:

Դաւխա. գրեթէ յոմի նման է նախընթաց ձեւիւք, բայց միայն ըստ տարածուքեն փոքր մի մեծ է քան. զի երկայնուքեն որ է երկօրեայ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 8 վիճակս:

Լմաքա, կամ Լնախ: Աչխ ձեռ հաւասար է դասիմա ձեւովն մեծուքբ, և արդասաւորուքբ. գործեն անդ բիլմ մետաքսեայ կերպասս, այլ խոշորս. և բաժանի՝ ի 7 վիճակս:

Ֆօֆէ, կամ Ֆափուխ: Աչխ ձեռ թէպէտ չէ այնչափ լինչ արդասաւոր. սակայն բերէ չափաւոր ցորեան. մետաքս. և կանեփ. ունկն և գործարանս պէսպէս ճեռակերտաց: Երկայնուքեն նր է երկուց աւուրց և կիսոյ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 6 վիճակս:

Գաւսամա, կամ Ընախ: Է իբրև ցամաքակղզի, ունէ լոկ շուրջանակի ջծոյն գօրէսյ. և է արդասանդ յոյժ, բերէ ամէն ամէն արմտեաց առատ, և ծառս, և խոտս՝ ի պէտս գեղօրէկից. ունկն և արօտս անսահման: Անդ գործեն պէսպէս խոշորանկուձ կերպասս: Երկայնուքեն նր է երկուց աւուրց և կիսոյ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 10 վիճակս:

Ի-վոփ, կամ Սէֆիոխ: Աչխ ձեռ չէ այնչափ լինչ արդասաւոր. զլխաւոր բերքն նր է կանեփ. ունկն և ազ. այլ սակաւ: Բնակիչքն նր կրճնապատիկ հարկս տան լինչանն նր: Երկայնուքեն նր է երկօրեայ ճնապհ. և բաժանի՝ ի 5 վիճակս:

Տարեկան բերքն հանդերձ օգի կղզեաւ, որ է մի՝ ի ձեռաց նր, բերէ յամին եօթանասունն և լինն հազար քուռ ցորենոյ:

ՅՕԴ Է. ՍԱՄԻՕՏՈՒԼ:

Սամիօտուլ. որ նշանակէ լեռնային, կամ ջերմ երկիր հարաւային. և բուլանդակի յուրեն հետաքրքրեայ գայ գաւառս:

ՔՈՒՆՀԱՅ, կամ ՊԱՆԽԻ։ Ա՛յս ձեւս արդասանդ է. ունի առատապէս զնոմ, որ ինչ կարևոր է կենաց մարդկան. այլև գործարանս ակնապէ՛ս ձեռագործաց. ըր կերպասուց, թղթոյ, և ջուխայի։ Երկայնութեն նր է երից աւուրց և կիսոյ ճանապարհ. և բաժանի՛ ի 14 վիճակս։

ՄԷՀՈՒԱՓԱ, կամ ՍԱՓՈՒԽԻ. Թէպէտ չէ այնչափ ինչ արդասաւոր, սակայն ունի չափաւորապէս, որչափ ինչ հարկաւոր է՛ի պէտս բնակչաց իւրոց. պտուղ բշմ բերէ. ոսպ և ադգի ադգի խոտս՛ի պէտս դեղոց բերից։ Ա՛յս ձեւս՛ի մէջ ամ ձեւացն ձեաբնայ յաւէտ պատասպարել է՛ի հողմոց։ Երկայնութեն նր է եւօրեայ ճնշի. և բաժանի՛ ի 8 վիճակս։

ՊԷՆՔԱՆ, կամ ՊԷՆԽԻ. ջերմ է, և չափաւորապէս արդասաւոր. մեռաքս բշմ բերէ. պտուղք պարտիզաց նր վաղադոյն հասանեն, քան այլոց մերձակայ ձեւոց։ Երկայնութեն նր է եօթն աւուրց ճնշի. և բաժանի՛ ի 11 վիճակս։

ՊԷՊԷՒ, կամ ՖԻԼԻՒ։ Է՛ ձեւ փոքրիկ, այլ պատուական և բարեբեր յոյժ. ցորեան, և կանեփ կարի դիւրագին են անդէն։ Երկայնութեն նր է կիսոյ աւուր ճնշի. և բաժանի՛ ի 9 վիճակս։

ՊՆԽԻ, կամ ՖԷՆԽԻ. Թէպէտ չէ այնչափ առատաբեր. ոսպ նախընթաց ձեւոյդ. բայց բերէ ըստ բաւականին ցորեան, և որիզ։ Երկայնութեն նր է երկուց աւուրց ճնշի. և փոքր մի աւելի. և բաժանի՛ ի 14 վիճակս։

ՀՂԳԷ, կամ ԿԷՈՒԽԻ։ Ա՛յս գաւառ լեռնայինն է, և ջրոտ. գլխաւոր բերք նր են փայտ՛ի պէտս շինուածոց. ղեւ ունի անտառս յոլովս. և ադգի ադգի սոճկս. որ է մանթաղ. բերէ և աղ. և ցորեան, և որիզ, և այլ արմտիս. այլ սակաւ։ Երկայնութեն նր է երիւրեայ ճնշի. և բաժանի՛ ի 8 վիճակս։

ՍՈՒՔ։ Ունի պատուական արուտս անասնոց. և բանջարս՛ի կերակուր մարդկան. և՛ի ծովեզերեայ կողմանս նր ադգի ադգի ձկունս, և այնպէս ծովայինն խեցեմորթս։ Երկայնութեն նր է եւօրեայ ճնշի. և բաժանի՛ ի 8 վիճակս։

ՆԱԽՊԱ, կամ ԴՕՒԽԻ։ Է՛ արդասաւոր յոյժ. ղեւ բերէ կրկնապատիկ առատ, ք՛ որչափ ինչ բաւական է՛ի պէտս բնակչաց նր։ Երկայնութեն նր է երկուց աւուրց և կիսոյ ճնշի. և բաժանի՛ ի 6 վիճակս։

Տարեկան մուտք այսր նշխգի է իբրև միլիոն մի և եօթն հարիւր երեսուն և հինգ հզր քուռ ցորենոյ։

ՅՕԴ Ճ. ԴԻՒՍԻՒ։

ԱՅս կղզի է մի յեօթն Ցաց, կի նչինգացն Ճեա բօնայ, որ կոչի և Սայպայաօ. և նշանակէ ըսալ ձակ տարածուն արևմտեան ծովեզերեայց. բաժանեալ լինի գաւառս։

ՁԻԳՈՒՊՈՒՆ։ Ա այս ՃԼԱ չափաւորապէ արգասաւոր է, բերէ ցորեան, որիզ, և այլ արմտիս։ Ունի գոլ ծարանս, ուր գործեն անբաւ անօթս սպասուձականս յախճապակեայս։ Եւ բաժանի ՚ի 24 վիճակս։

ՁԻԳՈՒՆԻՕ։ Է ՃԼԱ մեծ, և արգասաւոր, բերէ ցորեան և որիզ. և զայլ արմտիս առատ։ Ի ծովեզերեայ կողմանս իւր ունի և ձուկն առատ, և խեցգետին, որ այն լինքն է ըստ ասելոյ, և այլ ծովայինն խեցեմորթս։ Ի՞մ քաղցրեղինս՝ որ է ըստ ՁԼԱ, գործեն անդ, և առաքեն յայլ ՃԼԱս ՚ի վաճառ։ Երկայնութիւն նր է հնգօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 10 վիճակս։

ՊՈՊՈՒՆ։ Ա այս գաւառ անուանի է վն ազգի ազգի բժշկական խոտոց իւրոց։ Անդ գործեն պէսպէս մետաքսեայ սպասուձական կերպասս. յորոց յոլով գնան յարբունս իբրև մաքս։ Երկայնութիւն նր է չո բեքօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 8 վիճակս։

ՊՈՆԻՕ։ Չէ այնչափ ինչ արգասաւոր, բերէ թթենի նս. և կանեփ. և խոտս բժշկականս. ունի և գոլ ծարանս չուխայի։ Երկայնութիւն նր է եռօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 8 վիճակս։

ՖԻՊՈՒՆ։ Ա այս ՃԼԱ թէպէտ չէ այնչափ ինչ բերրի. այլ ունի ձուկն առատ. և թռչունս վայրենիս. այլև բազմ գործարանս չուխայի։ Բոլոր շրջապատ նր է իբրև հնգօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 11 վիճակս։

ՖԻԿՕ։ Փայտ բազում ունի ՚ի պէտս շինուածոց, և հրոյ. ունի և ցորեան. և այլ արմտիս, և ձուկն. որ չափ լինչ բաւական է բնակչաց։ Շրջապատ նր է եռօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 14 վիճակս։

ԴԻՈՒՓՕ, կի ՆԻՈՒՈ։ Ա այս ՃԼԱ այնչափ բերս բերէ, որ հազիւ բաւական է կարևոր պէտոյից բնակչաց, զի զմեծ մասն նր գրաւեն ապառաժուտ և անբեր լերինք։ Երկայնութիւն նր է եռօրեայ ճնդհ. և բաժանի ՚ի 5 վիճակս։

ՕՈՒՄ, կի ԿՈՒՈՒՕ. Թէպէտ փոքր է, սակայն արգասաւանդ, և լնացեալ ամ կարևոր պիտոյիւք. մնանդ

Ծովայնօք։ Անդ գործեն թուղթ բեղմ. և ներաքաղայ կերպասս։

Սալմա, կամ Սապոն. չէ այնչափ լինչ արգասաւոր. գվնասաւոր բերք նր են թմրենիք, և կանեփ. գործեն և անդ ջուխայ սակաւ, բայց ազնիւ, և բաժանի ՚ի 14 վիճակս։

Մուտք համօրէն լինն ՚ի գետացս այսոցիկ յամին հասանեն յերկուս վիլիոն հարիւր և տասն հազար քուռ յորենոյ։

ՅՕԴ Ի. ՍԻՔՕՔ. և ՂԱՏԱՍԻ, կամ ՂԱՏԱՍԻ ԿՂԶԻՔ։

Ղայերկու երևելի կղզիք կացուցանեն զեօթնեերդ Ցն, կամ նահանգն Ճեաբօնայ. որք միանգամայն կոչին և Կանգայաս. որ նշանակէ երկիր հարաւային. ըստ որս է և մեծ գետն անուանեալ Գինօգաւմ. որ է հարաւային գլուխն Ճեաբօնայ. և բաժանին ՚ի 6 հետ տագայ գաւառս։

Գինօգաւմ, կամ Գինէ։ Այս գաւառ թէպէտ գաշտային է, բայց անբերք, չունի ոչ պտուղս, և ոչ սերմն տիս. յերկոց կողմանց պատեալ ՚ի ծովուս։ Բոլոր շրջ. ջապատս նր է երբեմն ջրեբօրեայ և կիսոյ ճնճղ. և բաժանի ՚ի 7 վիճակս։

Ղաւապ, կամ Ղաւապ։ Այս կղզի անբերք է. թէպէտ ունի ծուկն, և ոսկի, այլ այնչափ լինչ, որ հաշիւ բաւական է բնակչաց իւրոց. գործեն անդ և ջուխայ խոշոր։ Երկայնուկի նր է երբեմն միոյ աւուր ճնճղ. և բաժանի ՚ի 2 փոքրիկ վիճակս. ըստ նմաւաբ են և երկու կղզիքն անուանեալք Մասոխմա. և Տէնխմա։

Ղաւա, կամ Ղաւե։ Այս գետս գրեթէ ըստ բոլորին լեռնային է. ուստի և ոչ այնչափ արգասաւոր. բայց ունի արօտս և անտառուն. և ազգի ազգի թռչունս։ Երկայնուկի նր է երբեմն երիօրեայ ճնճղ. և բաժանի ՚ի 9 վիճակս։

Սանուէ, կամ Սանուսե. Ունի բեղմ հեղհղատս, լեռներս, և դաշտս արգասաւորս, որք բերեն յորեան, որիզ և զայլ արմտիս առատս։ Անուանի է գետս այս առ ճնճղօնացիս վասն երևելի տարանց, որք ըստ ձմեռս ձմեռս երթեն անտի։ Երկայնուկի նր է երեքօրեայ ճնճղատարած. և բաժանի ՚ի 11 վիճակս։

ԻԷՕ, կիմ Գօ֊ԽՕ։ Ա֊յս ՁԼՈՒ ԼՐ մասին ասաղուա է, և ԼՐ մասին արգասանդ. և բերէ որիշ, կանեփ, թեթևնիս՝ ի պէտս շերտոյ. և պէսպէս բոյս բժշկականս։ Երկայնուելն նր է երկօրեայ ճնդիկ. և բաժանի՝ ի 14 վիճակս։

ՂՕՕ, կիմ Դօ֊ՕՕ։ Աբգասանդ է յոյժ, բերէ ազգի ազգի արմտիս առատ. ունի և պտուղս, և փայտ՝ ի պէտս հրոյ և շինուածոց, և զայլ ամ լինէ, որք հարկաւոր են մարդկային կենաց։ Երկայնուելն նր է ԼՐ չափու նախընթաց ՁԼՈՒԴ. այլ լայնուելն է երբեմն՝ ի կէս նորա։

Տարեկան բերք այսց վեց ՁԼՈՒԱՑ ժամանէ ցլինաուն հազար քոռ ցորենոյ։

ՅՕԴ Ը. Պ֊լխաւոր քաղաքք ՃԷԱԲՕՆԱՅ։

(Ա) ԷՊԷՏ բազմապատկի ՔՂՔԱ ունի ՃԷԱԲՕՆ ոմն՝ ի վեր անդր նշանակեցաք. այլ ՔՂԻ ՅԱԴԼՐՔ՝ զորս ունէաք՝ ի ձեռս բաց՝ ի գլխաւոր ՔՂՔԱՑ լինէ նր, զորս հարևանցի լսեմ յիշատակեն՝ զայրոց լինչ ոչ խօսին, կիմ գի ջունին զծանօթուելն լինչ գնցէ, և կիմ գի չկայր լինչ՝ լինն յիշատակաց արժանի։ Վ֊յ և մեք գնոցայն յիշատակելոյն ևԷթ յայտ վայրի առաջի գնոցայնք համառօտիւ. յորս գլխաւորքն են վեց. զորս ՃԷԱԲՕՆԱՑՔՔ վն փարթամուԷ, մեծուԼԹԷ և բազմամարդուԷ աշքայականս կոչեն։

ՅԵԴՈՎ, կիմ ԵՒԲՕ։ Ե՝ այժմ գլխաւոր և առաջին մայրաքՂՔ համօրէն աշուԼԹԷն ՃԷԱԲՕՆԱՑ, աԹոռ լինքնակալի նր և բազմաԼԹիւ իշխանաց և մեծամեծաց. մեծ և բազմամարդ և բազմավաճառ. և շտեմարան արուեստից և անհամար արուեստաւորաց. հաւուցեալ իբր ընդ 35 աստիճանաւ և 30 թոպէիս հիւսիսային լայնուԷ առ գուՆհուս կիմ գօնքաս գետով. որ անցեալ ԼՐ մԷՋ ՔՂՔին, գնայ անկանի՝ ի ծովն ԼՐ հինգ առաջս. ուր և ձևացուցանէ նշխնդիստս մեծ և պատուական։ Ի վՐ այսր գետոյ են բազմապատիկ կամուրջք մեծաշէնք, յորոց մին, որոյ երկայնուԼԹին է իբր 42 կանգուն՝ երԷԼի է. վն է մԷջս կէս հՒրկաց, յորմէ չափին ճնդիկք և հեռաւորուԼԹք տեղեաց համարքն ՃԷԱԲՕՆԱՑ։ ԵրկայնուԼԹ ՔՂՔիս է իբր 35 մղոն կիմ ԼՐ այլոց՝ մԻոյ աւուր ճանա֊

պարհ · լայնութեն իբրև 25 · իսկ բոլոր շրջապատն 100։ Եւ է անպարխաւ · այլ փխկ պարսպաց ունի բիւրմ խրամն խորացատակ· և առ նոքօք հոլակերտ Թուրքն մեծամեծս ամրակառոյցս և ծառալիցս։ Իսկ Թիւ բնակաց բիւրմ յոյժ , ըստ ունոց առաւել ք զերկս մի լինոն · այլ ձև ք զքնին անկարգ · զի առ սակաւ առ կաս չինեցաւ · և չինուածք ոմանց նր անշուք գետ նոյարկ ցածունք , և ըստ մեծի մասին փայտակերտք սակս առեպ գեռնաշարժուե · արտաքուստ ծեփել կաւով· և ի ներքուստ պատել ծալկեռնակար Թղթով· և ներքին անքսուեալ սենեկաց բոլորովին Թղթեղինք· իսկ յարկք նց ոմանք տախտակօք կամ ջերտիւք ծածկեալ։ Եւ զի յաճախ պատահէ անդ հրդեհ , սակս փայտա կերտ չինուածոց նր · վր այնորիկ ամ առնն պար սպական է ունել միշտ պատրաստական յառաստող անդր ոմանն սակաւ մի մեծ լի ջրով · և զամ գործս հարկաւորս ի շիջուցանել զհուր : Ա յս պատրաստու Թիւն այս բաւական է շիջուցանել զհուր միոյ մանուա ւոր ոմն , այլ ի սոսկանալ հրդեհին՝ այնուհետև ոչինչ օգտ , վասն յոյնպիսի Ձևիս չեռնին ղոյզ հնար դադարեցուցանել զձարակ հրոյն , բայց եթէ կոր ծանելով զմերձակայ տունս · զի մի հրոյն գոեալ ճա բակ ևս քան զևս տարածեսցի : Յայն սակս պահա պանք հրդեհիս մերձահանդերձ և բաղմաթիւ զոյգս զգերեկ շրջին ը փողոց ք զքնին , ունելով երկաթի գործս ի քանդել զմերձակայ շինուածս ուր պատահին հրդեհք : Ա յս հրկիզուԹիւք Թէպէտ ճեռս բիւրմ բերեն բնակիչք , բայց միանգամայն և նորոգեն և վայելչացուցանեն զքնին , և կանոն. տրեն զփո ղոցս նր , զի փխկ առաջնոց Թիւրացեկ և անկարգ ճողոցաց , շինեն փողոցս ուղիղս և կանոնաւորս · որք պրեթէ ուղղանկիւն համանեն զմիմեանս։

Յամ Թաղս նր լի են մեհեանք հռոց մեծամեծք և մանուանք · և մեհենատունք քրմաց և միանձանց դիւաց։ Ա յլև բիւրմ մեծամեծ ապարանք իշխանաց և մեծա տանց՝ որոշեալք ի հնրկ տանց շրջափակ պարսպօք և մեծաչէն դրամբք , որք ունին առաջի աստիճանս կա նոնաւորս և վայելուչս · այլ բոլանդակ միայարկ են , Թէպէտ առ փոքր մի բարձր ի գետնոյ · և ի ներ քուստ բաժանեալք ի բիւրմ բնակարանս զարդարեալս մեծապէն զարդու : Բայց գլուխ ամ չինուածոց քա ղաքիս են արբունիք ինքնակալին կառուցեալ դրեթէ ը մեջ քղքին · ձև նր է բոլորակ՝ այլ անկանոն · և շրջապատն իբրև 15 մղոն · բոլանդակեալ յերկիս մե

ծաշ

ծառեծ դղեակս, որք շրջապատեն զմիմեամիք. և պարսպօք և խրամօք որոշին 'ի միմեանց. առ դուրս իւրաքանչիւրոց կարդեալ կան բաղմուն պահապանաց։ Առաջին դղեակն քարձակ է յոյժ, որ շրջապատէ զերկդն՝ և զնման լինչ էրդին, որ և այնչափ ճնշհս ունի և խրամն ջրալից և անջուրս, զի կեմ փեր ոչ կարասցէ ելով ըմբռնել զդիրսն՝ առ ճշդութիւ գծագրելոյ 'ի թղթի։ Յայսմ մասին բնակին առորին կարգի իշխանք և պաշտօնեայք ինքնակալին հանդերձ իւրեանց ընտանեօք։ Երկդն փոքր է քան զառաջինն. և է յանդիման էրդին, բաժանեալ յերկուց կողանց ևս բարձր պարսպօք և խրամօք և շարժական կամրջօք։ Ունի բազմ հոյակապ և շքեղազարդ տուրս 'ի բնակուն գլխաւոր իշխանաց տրուեն, արքունի խորհրդականաց, և նախատապահիւ պաշտօնէից, և տամ մեծամեծաց. որոց պաշտօնն ասց նոցա միշտ առընթեր ինքնակալին գտանիլ։ Յակ էրդն, զոր տիրապէս արժան է կոչել արքունի ապարանիք. զի անդ է բնակուն ինքնակալին և կանանց և որդոց նր՝ է 'ի բարձրագոյն վայրի քաղաքինան. շրջապատեալ քարաշէն ամրակուռ պարսպօք. ոչ և բնավանդակ շինուածք ապարանից է 'ի մեծամեծ որձաքար կոփածոյ վիմաց շարայարելոց առանց մածուցիկ կրոյ, և առանց խիղըս երկաթիս ագուցանելոյ 'ի միմի առ 'ի հաստատուն. զի 'ի լինել սատանուն երկրի, տեղի տայցեն միմեանց քարինքն։

Յերկուց կողմանց ունի երկու փոքրիկ դղեակս ամրակուռս, որք են բնակարանք որդոց արքայի. և ըստ մէջ ապարանից աշտարակ քառակուսի՝ բարձր քան զայլ շինուածս 'ի բնի յարկս բաժանեալ. և այնպէս զործարուն, զի 'ի հեռուստ զբոլոր շինուածն շքեղ և հոյակապ երևեցուցանէ։ Յակ 'ի ներքս անդ են բնակարանք, դահլիճք և սրահք մեծամեծք. և անհամար սենեակք մեծաշուք զարդարեալք. առաստաղք դերանք և սիւնք առնիւրկ են 'ի սակուսագիւտ մեծագին և անվուտ փայտից. որոց երանգք բնական ձևացուցանեն ծաղիկս, և այլ զինչն նորաձև պատկերս ևնմանուածս. յակ 'ի յատակս սենեկաց և սրահից սփռեալ կան ճարտարապահիւս սպիտակ փսխաթք ոսկեհիւս վերջաւորօք զարդարեալք։ Անդ է և գանձատուն արքունի գանձուց. որոյ դրունք պղնձի են. և առաստաղն երկաթի 'ի պաշտպանուածի յերեսաց հրոյ։ Պատմեն, թէ յարքունիս անդ է շինուած մինչ գեանաւոր, յորոյ վերջն ուր անցանէ. անդ՝ յորոտալն

երկնից՝ խոյս տուեալ թաքչի ինքնակալն. ըզվի ձեռաբռնացիք համարին թէ ըստ այնչափ թանձրութեան որմոց չէ հնար թափանցել ջանիկց երկնից. յորմէ երկնից

ՀԻՆ ԿՈՅԺ։

Ոչինչ կարի հեռի՝ի քրիստ առաքեալ՝ի տեղւոյ մի կոչեցեալ Եօփէ, ուր կարգեալ կայ խուռնբազմութիւն ղօրաց՝ի պահպանութիւն, կեմիթեր՝ յերթալ ևրտուամ ըստ գնացեալն հոլանտացւոյ՝ի կէգով՝ ևս ես անդ հինգ մասուռս. և կիւրեղ քաքանչևրան մի մի քուրմս, որք զարհուրելի ձայնիւ գոչէին. միանգամայն և հնչեցուցանէին փողերիկ զանգակս. և ամէնքն՝ որք ըստ այն անցանէին՝ արկանէին դրամս՝ի մասուռս, և առնուին՝ի քրմաց անուն թուղթս. զոր կապէր ըստ քար, ընկենուին՝ի մերձակայ լիճ անդր Եաֆօյա կոչեցեալ։ Եհարց կեմիթեր զպատճառ այնր օտարոտի գործոյ. և ասացաւ նմ, թէ՝ի լճին անդ՝ի մանուածոյ ինչ տեղւոջ, զոր ձեռաբռնացիք Սայնօտ տաճար կոչեն, և քաւարան մանկանց, որք մեռանին մինչև են հասել յեօթնեւտարեկան հասակի. և տանջին անդ, մինչև՝ի ձեռն ողորմութեանց ընտիրդաց աղաւթացն։ Իսկ՝ի թուղթսն, զոր ընկենուին՝ի լիճն, գրել կային անուանք ոմոց և գից նոցա. և ասացաւ նմ թէ յորժամ սկսանին ջնջել այն անուանք, թերևսանան՝ի տանջանաց հոգիք մանկանց. իսկ յորժամ բոլորովին անհետ լինին գրուածքն, յայնժամ և մանկունք ազատին խաղաղ։

Մէտօ, կամ Մէտօ. զոր ձեռաբռնացիք առասպելան անուամբ առ՝ի պատիւ կոչեն Վէտօ, որ թարգմանի Գուքք. ևրբ զի գոլով աճման տայրերին կամ մեծի քահանայապետի իւրեանց, համարեալ և մայրաքաղաք համարէն ուրուք ձեռաբռնոյ. ոմն և էր յերկպատին՝ յորժամ տայրերն ըստ հոգևոր իշխանութեան, ուներ և զինքնակալութիւն աշխարհական։ Ի քաղաք մեծ բազմամարդ և բազմավաճառ յոյժ մինչև համարիլ ևրբև հնարիւք շահմարան վաճառացն ձեռաբռնոյ. կառուցեալ յեօթ մեթեթս կամ եամեթսիս ըստ յերարձակ դաշտավայրի, որ շրջապատեալ և գալարագետ բլրովք և լերամբք. և ոտգեալ ակահակիտ վտակօք ևրկրոց։ Երբ կայնուն քաղքին և ևրբ 3 տիղն. և լայնութիւն 2՝ի սկիզբն անցեալ գարու ունէր տունս առաւել քան 100000. իսկ թիւ բնակչաց նր ըստ հաշուին, որ ապրատ նոյնպէս՝ի սկիզբն անցեալ գարու, զոր յիշատակէ տէրտարբէ, էր առաւել ք 600000. Թողլ զպատճառսն տայրերին, որք բազմ են յոյժ. և զօտա բակսան, որք յաճախեն անդ յամ կողմանց ձեռաբռնոյ

նոյ • վըշ միշտ իբր միլիոն մի մարդկան գտանին անդ : Փողոց ք նր ը մեծի մասին նեղ են, այլ կանոնաւոր և երկայնաձիգ • իսկ շինուածք տանցն ցածուն և փայտակերտ • որմունքն ծեփել կաւով ը սովորութ տանց յեդովայ • որք և ը յեդովացւոց՝ ոչնին միշտ պատրաստական ջուր և գործիս կարևորս ՝ի շինուածս զկրդեհ : Են անդ և բիւր հոյակապ և ըստ ձակ ապարանք մեծամեծաց, և անհամար մուհանք կուռց • և մենաստանք դիւանուձեր միանձանց : Ալյլ յայմ շինուածս երևելի են ապարանք տայկրին, հասուցեալ ՝ի հիւսիսային կողմն քղքին • որ է մեծ և ըստ ձակ յոյժ • ղն պարփակէ զինաղ մի ողջոյն • և ուր նի ՝ի ներքս բիւր շինուածս մեծամեծս, յորս բնակին իշխանք և պաշտօնեայք նր • և երկոտասան կիւ երիք տասան պողոտայս պարսպօք և իրամօք որոշեալս յայլոց մասանց քղքին : Իսկ յարևմտեան կողմն քաղքին է դղեակ մեծաչէն բովանդակ ՝ի կոփածոյ քարանց, ուր ինքնակալն, յորժամ գայ յայցելուն տայկրին : Յայս քղք մեծապէս ծաղկեալ են արհեստք • ուր գործեն աղդի աղդի ոսկերիչ դիպակս • պէսպէս արուեստաւորն ձեռակերտս ոսկիս և արծաթիս և յայլոց հրահալելեաց՝ ինձնդ պողպատեայս • և թիթեղն ընաիր • և ամ տեսակս զինուց.

և այլ զինչն ձեռակերտս :

Օշխա : Է քղք մեծ բազմամարդ և բազմալաճառ ՝ի հարաւոյ արևմտից մէաքանի ՝ի գերեզիկ դաշտավայրի՝ մերձ ՝ի ծովն առ օմի կիւ եօտօկաւա կոչեցեալ գետով • որոյ մի մասն խառնել ը այլոց երկուց գետոց, մտանէ ՝ի քղքն • և անդ բաժանի ՝ի բիւր առակս գրեթէ ը քղքն ողջոյն • ՝ի մեծ գիւրութիւն բնակչաց նր • ուր և ՝ի բիւր տեղիս կաւուցեալ կան կամուրջք պատուականք : Բազմամարդ է յոյժ • զի թէ ձշմարիտ է այն՝ զոր ասեն ձեռաբօնացիք, կարող է լոկ ՝ի բնակչաց իւրոց հանել 80000 զօրս պատերազմական, յայտ է թէ թիւ բնակչաց նր բիւր է յոյժ : Գիւղք այսր քղքի կարի յարմարաւար է վճռականուն ը ջուր և ը ցամաք • վըշ լի են ՝ի նմ մեծամեծ վաճառականք, արհեստաւորք և գործաւորք • և ամ ինչ դիւրագին է անդ՝ ոչ միայն հարկաւորքն, այլև որք ՝ի դիւրուն են ՝ի զոհարձուն և ՝ի փափկուն • յայն սակս ձեռաբօնացիք կոչեն զնա տեսարան զոհարձուն թեց • ուր խուռն ընթանան մեծամեծք ձեռաբօնաց յամ կողմանց ՝ի վայելել ՝ի զոհարձուին :

Ենիսեսոփ : Է քաղաք մեծ բազմամարդ և բազմալաճառ

ձառ և մի 'ի հնգից ծովեզերեայ վաճառատեղեաց տէրութեն Ճէապօնիոյ․ կառուցեալ 'ի գլուխ կմ սայգօգ կղզւոյ 'ի Փիլաւէ դէուի առ ափն ծովու յանբեր վայրի 'ի մէջ սեպացեալ ժայռից և բարձրաբերձ լերանց ը՟ 32 աստիճանաւ և 36 րոպէիւ լայնութեն։ Զունի շուրջանակի պարիսպս, որ և մեծ մասն այլոց քաղաքաց Ճէապօնիոյ․ և ոչ բերդ և ոչ այլ ինչ ամրութիւն։ Բնակիչք նր ը՟ սաւակալ մասին են արհեստաւորք և բեռնակիրք խառն ը՟ այլոց խառնաղանձ անօրայ ժողովրդոց․ իսկ վաճառականք մեծատունք սակաւք գտանին անդ։ Ունի նաւահանգիստ մեծ և պատշաճական, ուր խարիսխ արկանեն և օտարազգիք ը՟ հոլանտացիք և չինացիք եւեթ․ զի նոցա միայն թոյլ տուեալ է առնել վաճառականութիւն 'ի Ճէապօն․ բայց ը՟ բազմապատիկ ծանր ծանր պայմանօք․ յորոց մի է և այս․ զի յայս նաւահանգիստ եւեթ կարօղ լիցին մտանել․ և եթէ նաւ ինչ նց վարեալ 'ի մրրկաց կմ յայլ ինչ դիպուածոց անկցի յայլ տեղի Ճէապօնիոյ, մի իշխեսցէ ոք բնաւ 'ի նաւէ անտի ելանել 'ի ցամաք․ այլ 'ի դադարել վաճառքին, նոյնժամայն ելեալ գնասցէ 'ի նաւահանգիստ առաջնորդութը ծովեզերեայ պահապանաց Ճէապօնացւոց․ և 'ի ժամանել անդր, նաւապետն ցուցցէ զպտճռ թղթատետրին, յոր սակս հարկեցաւ երթալ յայլ տեղի։ Ընդ մէջ այսր քղքի է բանտ հզրկաց, զոր Ճէապօնացիք կօբունյա կոչեն․ ըն դժոխք, որ 'ի վեր անդր տասցաք․ զի որք միանգամ անդ արկանին, չունին այնուհետեւ յոյս ազատութե․ զի անդ արկանեն զմեծամեծ չարագործս, ը՟ որս և զնն, զորոց դուցէ կարծիք քրիստոնէութե։ Յամին 1690 կմ 91․ յորժմ անդ գտաւ Կեմփեր, էին 'ի բանտի անդ քրիստոնեայք ոմանք, որք յօժարութբ ընտրէին մնալ անդ զնմ աւուրս կենաց իւրեանց, քան ուրացութբ հաւատոյ՝ զերծանիլ 'ի դառն տառապանաց անտի․ այն զի՝ չէին ևս այնչափ մարզեալ 'ի մատուն քրիստոնէական հաւատոյ․ այլ զն միայն գիտէին, և զմայր նր զամենօրհնեալ ըբ կոյս ածածին։

Առ սովին քղքաւ է տէսիմայ փոքրիկ կղզի կամրջաւ կցեալ ը՟ քղքին․ որ է վաճառատեղի և բնակարան հոլանտացւոց, պահեալ 'ի զինուորաց Ճէապօնացւոց․ իսկ չինացիք և այլ արեւելեայք համագինք Ճէապօնացւոց, բնակին յարեւելեան կողմն քղքին 'ի շրջափակ տեղւոջ․ ուր ունին զերիս մեհեանս մեծաշէնս և քուրմս բզմս։

Փո-

Ֆուռայէ, կիմ Ֆուէէօ : Ի գլխաւոր քաղաք գիւտիւ կղզւոյն յարևելեան կողմն նը՛ի պուռնիօ ձգուի. ո՛ր ոչ կուսակալն եղև մի՛ի նոցէ, որք հրեշտակս առաքեցին առ Ժէ դրիդոլ պատն հռովմայ հնազանդութեան և հպատակուելոյ խոստանալով նմ, զինն ընտրելոյ իւրոյ հանդերձ բազմութիւբ ժողովրդեան իւրոյ զբրիտոնէական ուղղափառ հաւատս :

Դօսա, կիմ Դօնսա : Ի մի յերևելի քղքաց Ճեաբօնայ՛ի Սևքոք կղզի, և գլխաւոր տեղի համանուն ձգուի. զգեսաք բնակչաց նը՛ այլասէռ են՛ի զգեսաուց այլոց Ճեաբօնացւոց :

Բաց՛ի վեց մեծագոյն քղքաց ասակ յիշատակին և այլ քանի մի քաղաք՛ի նկատի կղզի, զորոց զանուանս և եւեթ գիտեմք. ըր Նամպռս. Պռնսս. Կէսիմա : Որք են ծովեզերեայ քղքք նկատի՛ի հիւսիսային արևելեան կողմն նորա :

Նաինա. Նէռպա. Օյմա. Նոյնա. Զիմա, են քղքք՛ի միջն նկատի՛ի հիւսիսոյ ըստ հարաւ ձգեալ :

Քիբօյա. Պռխռնօ. Դիլհանէ. Օնէպռ : Են ծովեզերեայ աեղիք յարևմտեան կողմն նը :

Յօդ Թ. Կղզիք, որք են ընդ տէրութիբ Ճեաբօնայ :

Բաց՛ի նախայիշատակեալ կղզեաց, են և այլ փոքր կղզիք ինչ, յորս տիրէ ինքնակալն Ճեաբօնացւոց, յորոց զոմանս յատուկ նշանակեսցուք :

Պռռօ, կիմ Պոյնռռ : Ի կղզի՛ի հիւսիսային արևմտեան կողմն նկատի հանդէպ էդօնինկօ, կիմ գեռիւ գաւառին : Ըսկսասաս նը է իբրև եռօրեայ ճնդհ. և է մի՛ի գեղացի ֆօքռւ նշնպին. բերէ ցորեան և ոլիղ առատ. ոնդի և անտառս և արօտս խոտաւէտս. և անասունս բազմ. և բաժանի՛ի 4 վիճակս :

Օգէ, կիմ Ինոէռ : Կղզի՛ի ծռմն գօրէայ. է մի՛ի գաւառացն սանինսո նշնդին Ճեաբօնայ : Երկայնուի նը է իբրև երկօրեայ ճնդհ. իսկ երկիրն անջրդի, և անբեր. և բաժանի՛ի 25 վիճակս :

Ֆէռնռռա, և Կօրնեան կղզիք : Են փոքրիկ կղզիք յարևմտեան կողմն գիւտիւ կղզւոյն Ճեաբօնայ :

Լիէօ : Կղզի փոքր՛ի հարաւատիոյն գիւտիւ կղզւոյն :

Կռիմա : Կղզի փոքր յարևելեան կողմն նկատի՛ի նայ :

Թռշ

Թոփխանէ։ ի կղզի երկայն 18 ձողաչափ։ զոր՝ի 1674 գտին ձեաբօնացիք՝ի ձեռն փոքրիկ նաւակի մերոյ, որ ըլ բերման վարեցաւ անդ՝ի բռնութէ հողմոյ։ Թէպէտ փոքր է, բայց կարի ամրացուցեալ՝ի բնութէ, աւ որ գժուարին է մերձենալ։ որ և է տեղի աքսորանաց մեծամեծացն ձեաբօնայ, որք անկանին յոչոչ Թագաւորին։

Իֆէ սոսոխմա, կամ Իֆէ։ և Սոսոխմա, կամ Դոսոխմա։ Են երկու կղզիք։ որք յիլջադոյն էին ըլ ուրուբ իշխանին սատուհմոյ, զոր աւին ձեաբօնացիք՝ի գըբեացոց՝ի վերջին պատրվին։ Իշխան նոյ է յազգէ անմի բուն բնակչաց տեղոյն, այլ հնազանդեալ Թագաւորին ձեաբօնայ։ Երկայնութէն իդի, կամ խոհու կղզոյն է երբև երկուց աւուրց ճնդհ։ և բաժանի յերկու ջուռս։ Իսկ երկդն աւ փոքր մի մեծագոյն է։ և բաժանի ըլ առաջնոյն։ Թէպէտ չեն այնչափ արդասաւորք։ բայց անուճանի են աւ ձեաբօնացիս ի պէտս նորանշան իրաց, որ գտանին անդ, և ի բազմութէ կուգեն, զորս պաշտեն բնակիչք նոյ։

Եօվ, կամ Եսս։ խոհոա։ ի կղզի հասվա։ Այս կղզի ձգի՝ի հիւսիսային արևելեան կողմն գօրէայ ծովուն։ և է մեծ, և մարգաշատ։ ունի և գեղեցիկ դաշտաջ վայրս, որք լքեալ կան անգործ։ զի բնակիչք նորա վայրենի են, որք գարմանեն ղկեանս ձկամբք, և որսով։ Թէպէտ ունին և ընտանի անասունս։ Բնակուն նոյ է՝ի խրճիթս փայտակերտս։ Հարաւային կողմն սորին կղզոյ, կախեալ կայ ցնչհանէն մեգասուջ մայեայ, որ ունի անդ սմրոցս։

Մափսոմայէ, կամ Մափխոփէ՝ի ռուսաց Մափմանոփա, անուանեալ։ Ի կղզի որ առնու զանուն իւր՝ի գըլխաւոր քղքէ որ մերձ է հասվ կամ հասս կղզոյն՝ի հարաւային կուսէ։ Այս կղզի է՝ի նեղուցն առնկարայ։ և է ըլ ուրուբ ձեաբօնացւոց, ոչ միաբան հաստատեն նոր պատմագիրք, այլև Ցացոյգք ձեաբօնայ։ Իշխանն սորին կղզոյ պարտապան է ամէն ամի գնալ՝ի ձեաբօն, և յանդիման առնել ինքնակալին ցհարկս իւր, որք են մորթք վայրի էրէոց, փետուրք սակաւագիւտք Թուչնոց, և արծաթ։

Սախալէն, կամ Սախալէա։ Ի կղզի մեծ՝ի ծովն գամչատգայ հանդէպ գրանց ամուր գետոյ։ Յամին 1728 ռուսք կամ մոսկովք հասին անդր։ և կալան զսահմանս նաւուր իմն տեղի՝ի ծովու մարգարտաբեր։ որոց ըլ գէմ կացին չինք, այնդհետև, թէ այն կղզի չինու Թագաւորին պատկանի։ այլ մոսկովք բռնագոյն գոլով՝ի

'ի Ծովոռ • ոմ և 'ի ցամաքի չ՚ գտնես, ըստ իշխանու՚ թեան ոմանց ունին զառելին զայն մինչև յայսօր • ուստի և մարգարեա ըզմ հանեն : Են և այլ ըզմ կղզիք հան՚ դէպ Ձեաբօնայ յարևելեան կողմն, որոց զանուանս ևեթ գիտեմք, ոմ Ենօփիէնմ • որ և կղզի վառեալ • Ֆարիխոնօ, որ և Տարբախ : Երեխոնե • զի են երկոք կղզիք առ ընթեր միմեանց, ըստ մեջ 29, և 30 աստ՚ ճանաչ հիւսիսային լայնութե :

Րիտա փե էլոնա : Ի ըստ մեջ 31 և 32 աստիճանաց հիւ՚ սիսային լայնութե :

Հերմօսօ • Մաղադրիա • Տիւօնօլիփա • Փարաս : Են ըստ մեջ 24, և 26 աստիճանաց հիւսիսային լայնութե :

Կղզիք հարաւային մասին ասիոյ :

Յայտ վայրն ոմանք առորագրել զնոմ Էրևելի կղզիս, որք 'ի վերջին դարս գտան 'ի հարաւ՚ ային կողմանս ասիոյ :

Յօդ ա . Ա՚արիանեան , կամ աւազա՚ կաց կղզիք :

Այս կղզիք, որք են 'ի հարաւոյ արևելից Ձեաբօ՚ նայ • զառաջինն կոչեցան կղզիք աւազակաց , կամ գոլոց 'ի մանիլանոսէ, որ եղեալ զնոյն յամին 1520 • վ՚ ր զի բնակիչք նոյ գողացան զերկաթեղէն գործիս ինչ նոր : Ապա 'ի սպանիացւոց անուն կոչեցան մա՚ րիանեան յանուն դշխոյն Էլբեանց մարիամու ան՚ նային աւստրիացւոյ • որ 'ի 1660 առաքեաց անդր քա՚ րոզիչս : Օդ նոյ մաքուր է և առողջ • և տապն չէ այն՚ չափ ինչ սաստիկ , թէպէտ և են ըստ այրեցած գոտեաւ : Բնակիչք նոյ ըստ բարուց կարի նման են Ձեաբօնայ՚ ւոց , յորոց թուէին ունել զծագումն : Ամբարշտաւան են ըստ նոյ , և փառասէր , ժանտ , և ոխակալք , և անհնարին վրէժխնդիրք • և անհաստատք 'ի բանս և 'ի խորհուրդս • սասանիկ սիրեն զնաղալ , և զկաքա՚ ւել , և ընթանալ յաստղարիցի : Առողջ են , և տա՚ րաժամք • Թէպէտ կերակուր նոյ ոչ այլ ինչ է , եթէ

ոչ ազգի ազգի արմատք, և պատուղ, և իբր 'ի բիլմն երկայնակեացք։ Լեզուս նոյն է. որ ինչ բնակ-
ջացն փիլիպպեան կղզեաց։ Մեծագոյն պակասուն կղզեացս այն է, զի ջուրին յարմարաւոր նուիրելոյս։
Ընդհակառակ ծովին կոչի արշիպելագոս սպիտն զազարուս.
և է մասն հարաւային ովկիանոսի։

Ասյս կղզիք փոքր են և աննշան, սակայն յառաջին ժամս բազմամարդ էին, թէպէտ այժմ ոչ ևս նոյնպես, զի մեծ մասն նոցա դրեթէ անապատ է. բայ 'ի ուղտս անուանեալ կղզւոյն. ուր սպանիացիք՝ ըստ որոց պատմութեան են մինչև ցայսօր, բնակեցուցին իբրև 300 հնդիկս 'ի մշակել որիշ։

Նոյնպէս կղզիք բերեն ազգի ազգի պատուական սերմունս առատ չոյժ. ունին և եղինս. և վարազս, որ է վայրի խոզ, և թռչունս յոլով։ Դասանին 'ի նոսա և բազմապատիկ զեռունք, որք վնաս մեծ են բնակչաց նոցա։

Բաժանին 'ի հիւսիսային, և 'ի հարաւային. որք կոչին, Թինն, կամ Թինիա. կոչեցեալ և կղզին սպիտն լաւրենտի։ Կամ Վերրափոլանա։ Հնդիկան կամ Կամ սպիտն փրանկիսկոսի փոռերեան։ Բահօ, կամ Կամ. սպիտն Իփնապիոսի։ Հմալական, կամ Կամ յոռուիե։ Կուվեան, կամ Կամ սպիտն ֆէլիպոսի։ Սարիեան, կամ Կամ սպիտն կարոլոսի։ Հնսալաա, կամ Հնսալայամ, և կամ Կամ սպիտն յովհաննայ։ Ջեյֆան, կամ Կամ սպիտն յովսեփայ։ Թինիամ, կամ Պօնավէնտ։ Հվիվիան, կամ Կամ հրեշտակի։ Սերիանա, կամ Ռօտա. որ և Կամ սպիտն աննայի։ Կնան, կամ Կոսահան. որ և Կամ սպիտն յովհաննու։
և է գլխաւոր և մեծագոյն 'ի մէջ ամենն, որոյ չորս պատան ըստ սպանիացւոց ասելոյ՝ է իբրև 90 մղոն. և ունի իբրև 4000 բնակիչս. յորոց վեր իշխէ մի ումն հնդ-
պատուս սպանիացի, և ունի իբր 150 զինուորս։
Գլխաւոր քաղաք նոր կոչի Սբ իփնապիոս ականայ. որ է քաղաք դեղեցիկ, չինուածք սանց նոր քարաշէն. և 'ի պատուական վայելից. զոր ուր ուրեմն է տեսանել 'ի կողմանս յայնոսիկ։ Ունի երկու փոքրիկ մատուռ կոցս վառելոյ զինու։ Ճաւք մանիլան. որք գառնան 'ի մեքսիքոնէ անդ առնուն զհանդիսա։ Բնակիչք նոր ըստ մեծի մասին հնդիկք են, քրիստոնեայք. որք ըստ արտաքին տեսլեան երևին լինել ճարտարամիտք, և քաջասիրտք։

ՅՕԴ. Ը. ՓԻԼԻՊՊԵԱՆ ԿՂՂԻՔ, ԿԱՄ ՄԱՆԻԼԵԱՆ ԿՂՂԻՔ :

ՈՅ այսոսիկ կղզիս յԵւրոպացւոց անուն զսաւաջինն եդեալ մաձելլանոս յետ անցանելոյ ի հիւսիսային ովկիանոսէ ի հարաւայինն ընդ նեղուցն, զոր յիւր անուն կոչեաց նեղուց մաձելլանեան : Այն այս դերահռչակ նաւասպետ ձախողակս լինի կրեալ ի հայրենիս իւր յԱն փորդուքալայ, էանց ի ծառայուն արքային սպանիոյ, որ առ նովին ժամանակօք էր կարողս է. աւատրեացն. և յամին 1521 գտեալ նը զկղզիս զայսոսիկ, կոչեաց զնոս մանիլայք. որք կոչեցան և կարողսեանք, յանուն նորին է կարողոս : Յետոյ ի 1564. փիլիպպոս ընդ արքայն սպանիոյ, ձեռն էարկ տիրել նոցա. զորս կարողոս է չև էր արկեալ դլխովին ընդ տրուբ իւրով. վն զի արքայն փորդուքալայ հատնիմ 392727 ոսկի. զի ի բաց Թողեալ զնոն. ջոկն ինսաակար լինի համարիլ մերձ ոչնչիզգալ նիսկա կղզեաց իւրոց, յորոց առնոյր լինքն հասոյս: Ընդ՝ միքայել լօփեց եգասպեան գլուխ կարգեալ նաւուց փիլիպպոսի ընդ, էառ յաջողուբ զկղզիսն, և կոչեաց զնոն փիլիպպեան կղզիս. յանուն նորին երիկ փիլիպպոսի սպանիացւոց արքայն, և՝ի վերայ կըղզին, ուր մաձելլանոս յընջադոյն խողխողեցաւ, բնակեցոյց հասուճած մի ժողովրդեան. իսկ լինքն հասատատաց զբնակուն իւր՝ի լուսոյն կղզի, որ մեծ է քան զայլ կղզիս :

Ի ժամանել սպանիացւոց, դտին անդր երիս ազգս, կամ ժղիդս զնոսիկս՝ մալեցիս. որք սակին զանձանց լինել՝ի պօրնեան կղզեաց. և՝ի մալաղայէ, և բնակեին՝ի ծովեզերեայս. յորոց սերեալ են դեկապացիք, կամ բուն բնակք մանիլայի. բիւսացիս, որք և բինտաոսք կոչին. յորոց բղխեալ դասանին՝ի Սամար, և՝ի վանայի՝ի լեյթէ և յայլ բազմ կղզիս. որք Թուին դնացեալ անդր՝ի մակասարայ, կամ՝ի չելեպէս կըղզեաց : Եւ սեաւս, որոց բնակուն է՝ի լերինս, և՝ի քարանձաւս ընդ վայրենի անասնոց, որք և կարծին լինել առաջին բնակիչք սոցին կղզեաց : Զոմանին բնդնաւ զնմանուն ինչ ընդ այլոց բնակչաց տեղւոյս, այլ վայրենի են, անդուրեք, և գազանաբարոյք, և անհաստ

հալա թշնամի սպանիացւոց : Թիւ կղզեացս, ԺԲ ո-
մանց ժամանեն ց1200 · երկիր նոյ արգաւանդ · ունին
և բուս ոսկւոյ, և արծաթոյ · այլև մարգարիտ 'ի
շրջակայ եզերս ծովուն : 'Ի նմին ծովու գտանի և
ազգ մի խառնակերպ ձկան, մերձաւոր տեսլեամբ
առասպելական յուշկապարկին նախնի բանաստեղ-
ծից · որ ԹԷ իրաց ինչ բերէ զնմանութիւն կնոջ 'ի գլ-
լուխն · և 'ի լանջս որ և յայն սակս կնաձուկն կոչի :
Գտանին անդ և տարբերկերայ հրայրեացք, և նորին
աղագաւ յաճախեն անդ երկրաշարժութիւնք, և հրա-
բուղխք պատառոտածք երկրի : Թիւ բուն բնակչաց
նոյ յամին 1752 էր միլիոն մի, և 360000 և աւելի,
իսկ բուն սպանիացիք իբրև 3000 եւեթ · և բաց 'ի
նոցանէ այլևս 9000 ծնեալք 'ի խառն սերնդոց, որք 'ի
հօրէ սպանիացւոյ · որք իբրև սպանիացիք համարին ·
և ահա այս 12 հզր ոգիք եւեթ, նուաճեալ պահեն
իբրև զմիլիոն մի և կէս բնակիչս : Որք յառաջագոյն բաղ-
մօք առաւել էին · ոչ պատմեցեք այցին կղզեաց ցու-
ցանեն, որք զԹիւ բնակչաց նոյ 'ի բզմ միլիոնս հա-
սուցանեն, զորս կորոյս անգթութիւն եւրոպացւոց :
Օգուտն, զոր սպանիացիք հանեն 'ի բազմամարդ
կղզեաց տասի, չէ այնչափ ինչ, որչափ կարծի · և
յայն սակս, հոգլիւ թէ առեալ էին զնս, և ոչս
խորհէին 'ի բաց թողուլ, իբրև չխաստակար տրուն
իւրեանց · բայց փիլիպպոս Բ, ոչ և յաջորդքն նր
միշտ 'ի բաց մերժեցին զայն առաջադրութ · ակնու-
նելով թէ առ յապայն առաւել ևս պտղաբերեսցէ ·
և յիրաւի պտղաբերեր, եթէ ԹԷ արժանեաց լինէր
կառավարութիւ նոյ :

Մեք յայսմ վայրի միայն զգլխաւորսն յայնց կղզեաց
ունիմք ստորագրել, աւելորդ իմն համարելով միանդ-
թէ գուցէ անկարելի զմանունն ևս յիշատակել ·
յորս չէք ինչ նշանաւոր յիշատակաց արժանի :

Մանիլայ, կամ Լուսօն, կամ Լուզօն կղզի :

Այս կղզի մեծ է Բ զայլ ամ փիլիպպեան կղզիս,
և է արգաւանդ · բերէ որիզ, ցորեան և պտուղ,
և այլ ազգս ազգս արմտեաց · ունի բնտանի անա-
սունս բզմ, զս կովս, եզինս, և երիվարս : Օդ նր
բարի է և առողջարար, և ջուրն պատուական : Այլ
է անդ ազգ մի գժնդակ ախտի, զոր մարթ է կոչել
կարկամութի · իբր զի թէ ոք Ը ջերան գոլով · ցրտա-
ցի,

ցին, առժամայն ամէն անգամք մարմնոյն կարկամեալ
կաշկանդին, մինչև լինել նմա կոմղ անշարժ գլխո-
վին. և եթէ ոչ ամենապարեալ փութով դարմանեսցի,
յանցանել 24 ժամուց մեռանի։ Ասէ ոմն ախտն
դժնդակ է, նոյնպես և դարման նր դժնդակագոյն.
յոր պատասխանք տեղւոյն քաջալաբժին են. որք բե-
կորաս նուրբ ասպակիոյ, կիմ կարկամ առցանեսա-
ւժդնակի շիներն ղեմ անդամս մարմնոյն մինչև հո-
սիլ արեան ը մորթն. այսպիսի անտանելի ցաւով
բժշկեն զախտացեալն։ Ունի և ծոց մեծ յարևմտեան
կողմն ձգել՝ ի նեղբս ը ցամաքն. որոյ սրատպիծ է
իբրև 30 մղոն։ Գլխաւոր տեղիք նր են։

Մանէլա։ Մայրաքաղաք համօրէն կղզւոյն, որ թէ-
պէտ չէ այնչափ լինչ մեծ. այլ բազմամարդ է, և է
արքեպիսկոպանիստ, և աթոռ հիւպատոսաց, կիմ փոխար-
քայի սպանիացւոց. անդ է և դերապետն առեան հաս-
տատեալ վն համօրէն սպանիացւոց երկրէ՝ ի կղզիան
յայնոսիկ։ Ունի և նշանդիստ պատրաստական կոչեցեալ
Կաստէլէ, կիմ Կաստիլէ. 6 մղոնաց հեռի՝ ի քաղաքն անտի
՝ի հարաւակողմն. առ որով կայ և գործարան նաւուց,
ուր գործեն նաւս պետղի վն եւրոպիոյ։ Յաճախեն
անդ նաւք, թէպէտ մեծ նր գժուարին է սակս
բազմապատիկ ժայռից, որք սփռեալ գտանին առ
նովաւ, բայց ոչ ոք յազգաց, ոչ յերեսպատցւոց, և ոչ
յասիացւոց կարօղ է անդ վճռակնուիս առնել, բայց
՝ի վնաց՝, ՝ի հնդկաց, և՝ ի հայոց. վն ոմանք յօտար
ազգաց կամեցեալ առևտրութիւն առնել անդաստօր,
յանուն հայոց առնեն, կիմ՝ ի հայոց առաքին առնել
վճռականութիւն անդ վն ինքեանց։ Իսկ վաճառքն,
յորս յածի առևտրուն տրին քաղքի, գլխաւորաբար
են այնք, որք կարևոր են բերրոյ, և մեքսիքոնի վր
համեմք. այն է՝ պահար. մետաքս՝ ի վնաս. մետաք-
սեայ առնտղանք, և կերպասք, բեհեզք, և կտաւք
նկարեալք, այն է՝ չիթ. և այլ տեսակս իրք յՀնդ-
կաց։ Զայս ամ վաճառս՝ ի մի, և երբեմն ևս յերկու
նաւս բարձել տանին ամ ամի յազգատիպ քաղք մեք-
սիքոնի. որոց ամ ծախք յարքունուստ երևանեն, և
շահ վճռականութեն այնորիկ կարդել է՝ ի դարման մե-
նաստանացն մանկլաւիլ։ Եւ յետոյ գառնան նաւքն
այնոքիկ բարձել վաճառս եւրոպացւոց. վր արծաթ,
շաքարեղէնս, և որդան կարմիր։ Անդ գործեն և
զգեստարիս, զոր առևտրէն ածմամբ գտակ կոչեն, որք
են երկայնաձև և՝ ի վերուստ ծղրիդեն։ Զայս քաղք
վնեաց լօրենց Եգասպեան. զոր՝ ի 1590 ամուրչ պա-

տեաց

տեաց պարսպով գօտեց փերեզ, որ կառոյց և զամ-
բոյն մէջն յախորժայ :

Նոր Սէգովիա : Է եպիսկոպարան, և նուէնդխատ 'ի հիւսի-սակողմն կղզւոյն առ բերանով կայեան գետոյն :

Նոր Կաչերէս : Է եպիսկոպարան, և նաւահանգիստ յարև-մտեան կողմն մանիլայի :

Մինտանաօ :

Այս կղզի է յաւէտ 'ի հարաւ քան զայլ ամ փիլիպ-պեան կղզիս, որ թէպէտ լեռնային է . այլ ունի հովիտս արգաւանդս ոռոգեալս բազմապատիկ ա-կանակիտ և բարեհամ վտակօք . ուստի և առհասարակ խոտելով բերրի և արգասաւոր . բերէ մեղրապարս բրինձս, և ոսպ, և պատուական լեմոնս, կիտրոնս, նարինջս են, այլև հնդկային ընկոյզ, և մեխակ, և այլ ազգի ազգի սակաւագիւտ պտուղս : 'Ի լերինս նր գտանի և ոսկի բզմ : Պէսպէս ազգք բնակին 'ի նմ . յորոց ոմանք ազատ են, և անկախ յանտառս և 'ի լերինս բնակեալք : Իսկ այլք են ընդ իշխանու-թեամբ միոյ, որոյ բնակութին է 'ի մինտանաօ քաղաք : Այն այս իշխան, ոչ և համօրէն ժողովուրդ նր առ-հասարակ մահմետական են : Յայս կղզի յոճախոյն և սպա-նիացիք ունէին կալուածս . այլ իբրև ելեալ անտի գնացին յօգնութն մանիլայ կղզւոյն, սուլտանն մին-տանաօյ ժամ դիպօղ գտեալ, քանդեաց զամ ամրոցս նց : և այնուհետև ընաւ արգելեալ նց կալնել ան-դէն : Գլխաւոր տեղի նր է :

Մինտանաօ, կմ Դ...: Է քաղաք ամուր յեզերս կղզւոյն 'ի հարաւակողմն : Տունք նր ցածուն են, և անշուք, շինեալք 'ի վր ցցից, ոճ 'ի հնդիկս որ յայն-կոյս գանգեսի . նաև նոյն իսկ ապարանք սուլտա-նին, կմ թագի կղզւոյն նոյնպէս է շինեալ : Ունի նա-ւահանգիստ պատուական, ուր կարի յաճախեն նաւք . վն և է մի 'ի բազմավաճառ քաղաքացն փիլիպպեան կղզեաց : Գլխաւոր վաճառք նր են ոսկի, և այլ բերք երկրին, զոր օտար ազգաց վաճառեն . յորոց փոխարէն և ինքեանք առնուն պէսպէս իրս առ 'ի պէտս իւրեանց :

ՕՆԷՊ։

ՕՆԷՊ, հիբ Աէպ։ Է կղզի փոքր. այլ բաղմաբերդ, և հզօր. բէշ ամրոցօվք պատսպարէլ։ Գլխաւոր տեղն նր է։

ՀՂՈՒՆ չի։ Է քաղաք ամուր, և եպիսկոպոսական. որոյ եպիսկոպոսն է ըստ արքեպիսկոպոսին մանկլայի, ոչ և եպիսկոպոս գաղղիական, և նոր սեղմվիայ. ՚ի սմին քաղքի է և մենաստան մի օգոստինեան կրօնաւորաց։

ՕՄԱՆ, հիբ Ոմէնոայէ։

ԱՅՍ կղզի է, ուր զառաքինեն և հաստատաձեռնոս ՚ի հիւսիսակողմն միջերկրեայ, գեղեցիկ է, և զբօսաշահ, ըստ ազգին հոլանդացւոց։ Գլխաւոր քաղաք նր է Ամստէրտան։

ՕՂՂԻՒ ԱԲՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ. ՐՈՒՐԱՅՈՑ, ԵՒ ՅՈՒՐ ՖԻԼԻՊՊԵԱՆՈՑ։

ՕՂՂԻՒՆ ԱԲՅՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ։ Է յարեւելեան կողմն միջերկրեայ. ունի իւր սեփական թագը ինքնիշխան, և անկախ ՚ի սպանիացւոց։

ՐՈՒՐԱՅՈ։ Է յարեմտեան կողմն փիլիպպեան կղզեաց անբնակ, և բնակիչք նր սակաւ, որք սպասաւորեն, ըստ ուրուք տրուելոյ անկեալ։

ՆՈՒ ՖԻԼԻՊՊԵԱՆ ՂՂԻՒՔ. որք կոչին և Փալօս, հիբ Փալօս։ Են յարեւելեան կողմն փիլիպպեան կղզեաց. որք Ծանուցան յաւարտ նախընթացոյ դարուս, որք թէպէտ բէշ մեն Թուով, այլ ինչ ոչ գրեն զնոցանէ Ծագիրք. զի սակաւ Ծանօթանան ունին զնոյնէ, և սակաւ թէ ինչ երևելիք։

ԲԱց ՚ի սոցանէ են այլևս քանի մի երևելի կղզիք ՚ի մէջ փիլիպպեան կղզեաց. զորոց զանուանս և զթիւ տեսի, և են սք։ ՏՈՄԱՐԱՆ. ՆԷԳՐԻՒ, հիբ ՆԷԳՐՕ. ՄԻՆԴՈՐԱ. ՊԱՓՕ. ԼԷՅՏԷ. ՓԱՆԱՅՔ. ԳԱՐԱՆԱՊԱՄՈՒ. ԴՈՊՈՍՕ. ՊՈՒՂՊԱՆԳ. ԳՈՒՄԻՒՆՔ. ԼԻՆԷՓՈՒԲՈՒ. ԲՕՄՊՈՆ ևն։

Յօդ Գ . Մոլուքեան կղզիք :

Մոլուքեան կղզիք են բազմութիւն կղզեաց 'ի հարաւակողմն փիլիպպեան կղզեաց : Չէ յայտ թէ երբ եղեւ սկիզբն բնակութեան մարդկան 'ի նմ՛ եւ ուստերեւ . բայց հաւաստի է 'ի պատմութեանց, թէ 'ի սկզբն Ժ դարուն բնակիչք նր՛ վայրենիք էին . եւ թէպէտ գլխաւորք նց՛ ունէին զանուն թագի, այլ իշխանութ նց՛ նուաղ էր յոյժ, զոր ը՛ հաճոյից տային նց՛ ժողովուրդք իւրեանց : Փոքր մի յոյժ ունէին ինչ ինչ 'ի մահմետական աղանդոյն խառնեալ ը՛ կռապաշտութ : Պարմանէին զկեանս որսորդութ՛ վայրենի երէոց, եւ ձկնորսութ՛, ոչ գիտելով բնաւ թէ զինչ իցէ երկրագործութ : Բայց ունէին եւ ծառս ինչ, որք բ՛ղմ նպաստեն նց՛, որպ՛ Գօգօ անուանեալ ծառն շահաւոր, եւ յաճախ 'ի մեծագոյն մասին ամին : Արմատն նր՛ իբրեւ 20 ոտնաչափ ձգի 'ի խորս երկրի . իսկ բունն իբրեւ 30 կամ 40 ոտնաչափ 'ի վեր բարձրանայ . փայտ նր՛ սպիտակագոյն է, ուստի եւ անպիտան 'ի շինուած, իսկ 'ի գագաթան ունի փունջ մի 10 կամ 12 մեծամեծ տերեւոց, որք լինին 'ի պէտս ծածկութի տանց . զոր յամին երիցս հատանեն, եւ նոյնչափ անգամ բողբոջեն 'ի նմանէ ընձիւղք ստոճարք, որք բերեն տասն կամ երկոտասան պտուղս իբրեւ կէս ոտնաչափ մեծութ՛, որք կոչին գօգօ : Յառաջին կեղեւոյ կամ պատենից այնր պտղոյ գործեն հիւրս կտաւս եւ առասանս 'ի պէտս նաւուց : Յերկրորդէն, որ կարծր է յոյժ, առնեն փոքրիկ անօթս 'ի պէտս տան : Ներքին կողմն կեղեւոյն ծածկեալ է սպիտակ եւ խիտ մամնաւ, զոր ճմլեալ, մզեն անտի իւղ, որ կարի յաճախեալ է առ հնդիկս : Իսկ նիւթն, որ մնայ զկնի մզելոյն, լինի 'ի կերակուր հաւուց, եւ անասնոց, եւ 'ի ճմլկս սովորական մարդկան : Իսկ 'ի մէջն ներքին պտղոյ է ջուր քաղցր յոյժ եւ ցուրտ, որ է կարի զովացուցիչ եւ առողջարար ըմպելի . բայց քաղցրութի նր՛ տաղտկացուցիչ է : 'Ի հատանելն զնախատոյ ընձիւղս, հոսի հիւթ սպիտակ, զոր ժողովեն յանօթս, եւ ցորչափ թարմ է, ունի զհամ անոյշ գինւոյ :

Սագու : Է նորատեսակ ծառ ինչ, որ եւ նախադրեցն զոր հատեալ եւ 'ի մասունս կտրեալ, հանեն զմէջ նր՛ .

ժե որ

որ է ալերանման , և խառնեն ջրով , և ապա մղեն ը̅ մաղ · յոր մնան թանձրագոյն մասունքն · իսկ զնիւթն անցեալ ը̅ մաղ՝ արկանեն 'ի փուռն , ուր թանձրացեալ խառնեալ , և լինի զանգուած կարծր , որ ը̅ ամս բ̅ մն պահի , զոր ապա թացեալ 'ի ջուր եփեն և ուտեն : Այս կղզիք բերեն և մեխակ առատ և պատուական , և հնդկային ընկոյզ : Ծառն մեխակաբեր ը̅ կեղևոյն նման է ձիթենւոյ , և է բազմաճիւղ · բերէ ծաղիկս բզմ̅ յոյժ · իսկ ծաղիկք նր̅ զառաջինն սպիտակեն · ապա կանաչագոյն · հասեալ յետոյ 'ի գոյն կարմիր փո-խին , և կարծրանան , և յայնժամ են տիրապէս մե-խակ , այն է խարէմֆիլ · որք չորացեալ լինին մթա-գոյն գեղին · զոր սկսանին քաղել յամսեանն հոկ-տեմբերի մինչև ցփետրվար : Ծառ նր̅ բուսանի 'ի մեխակացանաւ , որք չորացեալ 'ի վ̅ր ծառոյն , և լեալ սատուր 'ի չափ բոյթ մատին , անկանին յերկիր · բայց ոչ տան պտուղ , եթէ ոչ զկնի ինն ամաց :

Իսկ ծառն հնդկային ընկուզոյ աճէ ը̅ բարձրութե̅ մերումս տանձենւոյ · փայտ նր̅ ուղղալից է , կեղևն մոխրագոյն , ոստքն մերձ և գլխաւոր · իսկ տերևքն դալար և անուշահոտ · որք երկու երկու բուսանին 'ի վ̅ր միոյ կանթի · զկնի ծաղկանց յաջորդէ պտուղն ձուաձև մեծութե̅ , գունով նմանեալ ծիրանւոյ : Կե-ղև նր̅ խիստ է յոյժ և պինդ , դրեթէ ը̅ կեղևոյ մե-րումս ընկուզոյ ցորչափ է 'ի վ̅ր ծառոյն : Յորժամ հասանէ պտուղն , ինքնին բացեալ լինի · և երևի ըն-կոյզն պատեալ մաշկաւ · և յայնժամ պարտ է քաղել զայն , մինչև իցէ մաշկին , կմ̅ ծաղկին չորացեալ , և ընկուզոյ կորուսեալ զհամն , յորում է գլխաւոր ազնուականութի̅ նր̅ :

Զինք երբև 'ի միջին դարուն զառաջինն ծանուցին յասիա զազնուէն հոլանտիցս , ծանուցելով զայն 'ի հնդիկս , յորոց եանց 'ի պարսս , և յարաբիա , և ա-պա յեւրոպիա · ուր յոլ̅ ը̅ զայն անծանօթ էին ամե-նեքին : Արաբացիք , որք ը̅ այն ժամս տիրէին մա-ձնկանուէց գրեթէ բոլոր Ծի , երբև կալան զծա-նօթութի այնց բարեբերկղզեաց , իսկ և իսկ ը̅ կարմիր ծովն նաւարկեալ հասին անդր , և տիրեցին նց̅ : Ապա յամին 1520 գնացին անդր փորդուգալք , որք 'ի սուղ ժմկի տիրեցին նց̅ · և ը̅ բզմ̅ ժմկս ը̅ տրուբ խաբէանց կալան , զոր յետոյ բաժանեցին ը̅ սպանիացիս , յոր-ժամ փորդուգալ միացեալ էր ը̅ սպանիոյ : Ապա հա-սեալ անդր և հոլանտացւոց , և միացեալ ը̅ բուն բնակչաց երկրին , հանին վտարեցին անտի իսպա-

զիսորդութեան, և զսպանիսացեալս. և ինքեանք կալան զհամօրէն վճռականութենն հաւատից, բռնադատեալ զՔրիստոս դէրնանաեայ, և գիտօրայ խոպատ ընդել յՀՀ հրուռէ եւրեանց զամ զծառան նեռատել հաւատից, որոյ փոխարէն ոսկմանեցին ամի ամի տալ առաջնոյն 5863 ոսկի դահեկան. իսկ երիցին 12 հազար. և առ՝ի անվրէպ՝ի գործ գնել զայս գաշնադրութիւն, միշտ պահեն անդ հոլանտացիք գունդ մի 700 զօրաց եւրոպացւոց յահ և յերկիւղ բնակչաց տեղւոյն։ Եւ այսպէս ոչ զկինամանն՝ նոյնպէս և զմեխակ և զընկոյզ հնդկային առնէրկ ը ձեռամբ եւրեանց ունին զբաւեալ հոլանտացիք. որք և միշտ յիջագոյն ամբակրել պահեն զպաշար 10, 12, և մինչև 16 ամաց, զի ոչ երբեք կամին՝ի վաճառ հանել առ մերձակայ աղգս զպատուղս նորոյ ամին. այլ միշտ զառաւել հինն, որ՝ի 1760 վաճառեցին զարդիւնս քսել՝ի 1744 ամին, եթէ հուսկ յետոյ յաւելանոյ ամբարեալն, կամ՝ի ծով ընկենուն ոչ առնեն, և կամ մնեանդ՝ի հուր. առ՝ի չանկանիլ՝ի ձեռս այլոց, որ պատմէ ակնառեան պօմար, որ՝ի 1760՝ի 10 յունիսի հառս յամդրոտամ այրել զաւելորդս այնչափ հառմից՝ որոց գին բռ վանդակ համարել լինէր 8 միլիոն արծաթոյ գաղղիացւոց, նոյնչափ ևս ունէին այրել վաղուձան աւուր, և յայնմ պահու ոչ ումեք թողուին մերձենալ առնուլ ինչ անտի։ Սակայն՝ի վերայ այս ամենայնի զգուշանէ նոցա, երբեմն երբեմն նաւասաստիք նոցա հանին արտասաք. յորժամ՝ի նաւարկէն յանդունդս ովկիանոսին վաճառեցին ինչ ինչ նաւուց այլոց աղգաց. և զմնացեալն թողին ջրով. առ՝ի հաւաստարաշատ գրատանել զկշիռ բեռին, յորժամ հասցեն՝ի նաւահանգիստ։

գիտաց եւրեանց։

Վաճառականութեն մոլուցեան կղզեացս այժմ տկար է յոյժ սակս նոճազրութեն գրամոց. զի այլուստ ոչ մտանեն գրամք՝ի կղզիսն յայնոսիկ, բայց միայն՝ի պատճառս վարձուց, զոր հոլանտացիք ատեն տեղակալ իշխանաց եւրեանց և՝ի Թռչակ զօրաց. որոյ գումարն յամին հասանէ 12727 ոսկի, բայց այն լինի փոխարինի նոցա՝ի ծառոց անտի մեխակի, և ընկոյզ, զոր ունին ինքեանց սեփական յոմանս՝ի կըղզեաց անտի. ոչ յիւրաքանչիւր տեղաջ նշանակեացուք։ Մոլուցեան կղզիք բաժանին՝ի ՁԾ համեծս, և՝ի փոքունս. մեծագոյնքն են հետագայքն։

ՂԵԼԵՊԵՆԴ, ԿԱՄ ՄԱՀԿԱՍԱՐՔ:

Այս կղզի մեծագոյնն է քան զամս մոլուկեան կղզեաց. արամագիծ նր է իբրև 240 մղոն. որ թէպէտ և այրեցած գոտեաւ անհանի, սակայն և այնպէս բազմամարդ է, գոլով օդոյ նր բարեխառն՝ ի պատճառս յաճախ անձրևաց, և ցրտաշունչ հիւսիսային հողմոց: Բնակիչք նր զօրաւոր են և քաջասիրտ գրեթէ զի զայլ ամ բնակիչս հարաւային ասիոյ: Սոքա յիջագոյն կռատպատա էին, և պաշտէին զարեգակն, և զլուսին. այլ յետոյ՝ ի մուտանել անդ արաբացւոց ընկալան զդենն մահմատական: Յեւրոպացւոց զսակաչին փորդուքալ հասին անդր. բայց՝ ի 1660 հոլանտացիք հանին զնոն անտի: Եւ թէպէտ սոքա անուճամբք չեն առաւել հատորէն կղզւոյն, այլ միայն նաւահանգստին, և գլխաւոր ամրոցին, որ չատ է նց առ՝ ի նահանջել անտի զայլ ամ ազգս եւրոպացւոց. սակայն իրաք բոլոր կղզւոյն տիրեն: Վի զի զբաղն ազգային իշխանս, որք մտան մտան տիրեն կղզւոյն, զրեթէ բոլորովին և ձեռամբ նուաճել ունին. զորս պատրուճակաւ բարւոյ նց, և խաղաղական միաբանութեան, մերկացուցին յամ զինուց. ուստի և են այժմ հոլանտացիք իբրև ինքնաստեաղք կղզւոյն:

Յարտաքնոց ազգաց միայն չինացիք վճռական թշնամանեն ունին կայս կղզի, որք բարձել տանին անդր ծը խախուտ, ոսկեթել, որ է սրբմայ, անօթս յախճապակեայս կեայս, մետաքս անդորձ. խակ հոլանտացիք վաճառեն անդր տիւրան. որ է աֆիոն. հեղանիւթս, խէժս, պատուաստս ներքաթէզս, և սոճուտս. և տունուն փոխարէն փոքր մի ոսկի, և որիզ բրինձ, և մոմ. և գերիս. այլև Թրիփամ. որ է ազգ մի պատուճակաւոր անկոյ: Ի մաքսից տեղւոյն առնու քնկերութիւնն հոլանտացւոց իբրև 7272 ոսկի. զոր ծախէ՝ ի պէտս ժողովրդեան իւրմանց բնակելոց՝ ի կողմանն յոյժ նուսիկ, որք են իբրև 150000:

Այս կղզի բերէ ազգի ազգի պատուղս պատուճականս, և փայտս սակաւագիւտս. որ զանազատ անուճանեալ կայան, և գքաքամպոք: Ունի և արջառս բազմս, և երիվարս, և գոմէշս և եղջերուս և այլ վայրենի անասունս. ոչ և կապիկս մեծամեծս և կատաղիս, որք կարի վնասակար են և վտանգաւոր. բայց ոչ կարեն այնչափ բազմանալ. վի զի գտանի անգ ազգ մի օձի

անհնարին թշնամի նոյ յարուժամ հետամուտ ՚ի սատակել զնոսա։ Ապա կղզի բաժանել է ՚ի բիշմ վիճակս, յորս գլխաւորն է վիճակն, կամ նշանդն մակաստրոյ, որ զկէտն նոր գրեթէ գրաւէ։

Մակաստր։ Ի գլխաւոր քրիք սորին կղզւոյ, որ ունի նշանդիսս պատուական. առ որով հոլանտացիք կառուցին ամրոց հզօր ՚ի պատսպարուել նոր, և առ յապահով առնելոյ զվճռականսն եւրեանց։

Եօմֆանքան։ Ի նշանդիսս ՚ի հարաւակողմն մակաստրոյ ըստ իշխանութեան հոլանտացւոց, առ որով ունին ամրոց, որ և է վաճառատեղի շահեկան յոյժ, և օգտակար առեւտրութեանց ըստ մերձակայ տեղեացդ։

Ընդոյնա, կամ Ընդոյնէ։

Ի կղզի փոքր յարեւելեան կողմն մակաստր, կամ չերեպեան կղզւոյն. արգասաւոր յոյժ, և փարթամ գրեթէ ըստ զոյլ ամ մերձակայ կղզեաց. վասն որոյ հերուեթին վճռեցին հոլանտացւոց անդ հաստատել ամրոց մշտակել զինեալս, որ և 4000 տահմանադիակ չափս գետնոյ բաժանեցան ՚ի մէջ բնակչաց երկրին, յորոց իւրաքանչիւրն ըստ վճռոյ, զոր արարին ՚ի 1720. պարտ ունել գեթ 125 ծառս մեխակաբերս. և այնպես բովանդակ ծառքն լինին հինգ հարիւր հազար. յորոց իւրաքանչիւրն տարեկանաբար բերէ մի օխայ մեխակ, և աւելի ևս. ուստի և բոլոր բերքն միանգամայն ըստ կշռոյն, առնուել է ըստ զինեալ միլիոն օխայ։ Երկու միլիոն օխայ մեխակ միշտ ամբարեալ պահի յեւրոպիա, և մի միլիոն ՚ի հնդիկս. ոմն զի եթէ յաճախ լինիցի ոչ պատահաբերեացն ծառքն, կամ այլ ինչ պատահար դիպիցի, ունիցին միշտ պատրաստական։ Ըստ հինգ օխայ մեխակի վճարեն մշակողացդ երրեւ 2 մարջիլ, և 8 փարա. երբեմն ևս փոքր մի, ոմն կապուտակ կոտաս գոյանգանուելոյ։ Յերկրս սորին կղզւոյ գտանի ՚ի ծովու և բուսած պատուական. հոլանտացիք կառուցին անդէն ամրոց հզօր, և վաճառատեղի, որ զինեն ամրոցին պատգամիսդ լսատգոյն է ըստ զոյլ ամ ամրոցս, զոր ունին ՚ի կղզիս հնդկաց։

Պանոբեան կղզի։

Այս կղզիք երկու 60 մղոնաւ հեռի են ի նախընթաց ամպոյնա կղզւոյ, որք հինգ են Թուվ. յորոց երկուքն անդործ են, և իրք անբնակ, իսկ եր-կիքն անուանի են վա բերելոյ ընկոյզ հնդկային։ Այս կղզիք են միայն յամէ կղզիս արևելեան հնդկաց, յորս բոլորովին հոլանտացիք տիրեն, և քանակիչք նոյ պրեթէ բոլոր օտարազգիք են. վա զի իրու հասին անդր հոլանտացիք, գաին զի բուռն բնակիչք նոյ վայրենիք էին, անգութք, գազանաբարոյք, և անհաւատարիմք, յոյն սակս հրամայեաց ընկերութեն հոլանտացւոց, առհարկ սպառել զնոսա. և մինչ նոյ հած անդր սպիտակս, յորս և բաժանեաց զերկիրն. որք իրք ի բազումս անհնդատան բարուք, և ծոլիք ի գործս, ուստի և ի մերձակայ կղզեաց տանին անդ գերեալս ի միակել ղերկիրը։

Ի Ռօթինգէն անուանիք փոքրիկ կղզին գտանին յոլով գաստատանաւ աքսորեալք ի պատիժ յանցանոց. նաև երիտասարդք ոմանք խեռաբարոյք և ոտամբակք անդ տարագրին, ոյք զի յուղղութի եկացեն։ Այլն սակս պանտեան կղզիքն կոչեցան և Ինդիա պօֆնապարաց։ Օդ տարին կղզւոյ յոռի է յոյժ, և ինտասակար կենաց, վայ և կարճին կեանք հովիհ-ւեացն այնոցիկ։

Պրիմօր։

Այս կղզի ըստ երկայնութե է երկու 180 մղոն. իսկ ըստ լայնութե ուրիք 45 և ուրիք 54։ Ծառասպինն փորդուքալք մտին անդ. ապա ի 1613 ի վերհիկ հոլանտացւոց, հանին զնոս անտի. բայց հնդ փութով լքանէին զայս կղզի ի սակս անարգատաւորութե նր, թէ ոչ երկնչէին, թէ ոք ի զօրաւոր թշնամեաց անտի նոյ գնացեալ տիրեսցէ նմա, և յարաժամ խոչընդոտ լինիցի ինքեանց։ Սակայն և այժմ փորդուքալք ի հիւսիսակողմն կղզւոյն ունին Ֆրիու կաղաճս, որք կոչին Լիֆաս. և Աէռիս։

Պարան։ Ի ամրոց անգօր, շինել ի հոլանտացւոց, յորոյ ի սահպանութե կարգեալ կան իրու 50 հետե զինուորք։

Իսկ այլ կղզիք, որք գտանին ջուրքն զմայրուղեան կըղզեօք ըստ արևմուտս, և ըստ արևելս, չեն ինչ երևելի. և վասն ղի եւրոպացիք ջանեին ի նոսա հաստատուածս, յայնսակս և Յապիրք նոցա բաց յանուանեցոյ այլ ինչ ոչ յիշատակեն զնոցանէ. յորոց գլխաւորքն են Էնոպէ, կամ Փլըբէս. Թօրնէ, կամ Թօդէս. Սօլարի. Լաբնդոսֆա, որք են վաճառատեղիք հռչանաւոցդ։ Գոռմպավ. Սօն. Սէմաս. Հիպոնարէ. Լատպալա. Օմպա. Բօմա. Մօա. Լափէր. Հրանէ. Դինմօրլանդ. Վէսսէլ. Դերնապ. Դիֆօր. Մօդիր. Մաֆիան. Կղզի Բաշնոց. Սէ Մաթիէոս. Ովպի. Մօրօդայէ. Հիրա։

Ղերաս։

Ի կղզի մեծ, և բազմամարդ ի հարաւայնի կողմն նոր կոճինէալն; և ի հարաւոյ արևելից փիդ անուանեալ նեղուցին. որ է անջրպետս ըստ մէջ ջրամոյ, և ծիլօլս մեծի կղզւոյն։ Ըղձական եղերք նոր ըստ մասին անտառալից են, և ըստ մասին մշակել, խակ նեղքին կողմանք լեռնայինք. յորս են զարհուրելի բարձրաբերձ լերինք սեպացեալք։ Բնակիչք նոր զբաւոր են, և քաջ պատերազմականք. և անհաշտ թշնամիք հռչանաւոցդ ի պատճառս անտագորոյն բռնակալելոնե նոցա. իբր զի իբրև հասին նաք ի կղզին անդր, ըստ անյապաղ ապահովե իւրեանց, սկսան բուռն առնել բնակչաց կղզւոյն խլել ի քաց զնոսա բոյս համեմից ի կալուածոց նոցա, գամելով ըստ իշխանութեաբ իւրեանց գրաւել զնոսա բերս կղզւոյն. և զբնակիչսն նոցա տարուն և գործավարս ինքեանց առնել. որ արարին և ի մեր հողեան կղզիս։ Ալ աք քաջ գտել, հնազան հպնին վանեցին անտի զնոսա. սակայն տակաւին միշտ յերկիւղի են, զի մի միւսանգամ ըստ ըմով բռնակալուսն հռչանաւոցդ նուաճեսցին. վասն որոյ թէ քիմ անձկանօք սկսիկալեալ սպասեն, թէ ոք յարդեսց ասիայոց, կամ եւրոպացոց հասցէ նոցա յօգնութեան. որով ապահովացին յերկիւղէ անտի հռչանաւոցդ։ Յաջմին 1769 իբրև հասին անդր գաղղիացիք, կարծելով թէ հռչանաւոցիք ոչնչեցին անդ կալուածս, հրաման արձակեալ ոչնչացնել զնա, և գլուխ հռչանաւոցդ կանգնեցին։ Բայց յետոյ ծանեան, թէ այն նշան զարհուրելոյ զբնակիչս. որք վճռեալ գային ի ծովեզերն, և մատակարարել նոցա զպէտս, որոց կալ բան էին յոյժ, առնուրկ քիչ խուճապով հայս եւսեն

յե-

յերկրացւոց անտի կղզւոյն. մինչ ոչ ևս տեսանել գաղ-
ղիացւոց զոք ՚ի նոցանէ։

ՊՈՒՐՈ, ԿԱՄ ՊՕԷՐՈ։

Ի կղզի յարևմտեան կողմն չերամայ, ոչ ինչ կարի հեռի ՚ի նմանէ. այլ փոքր ՚ի ներքս ընդ ինչ։ Ոչնի երկու մեծամեծ դեռս, որք կոչին Սովէլս. և Հղպոս։ Երկիրը նոր լեռնային է. ուստի և չ՚ այնչափ ինչ արդեաւնդ. զլեռսըս բերք նոր ճենապնիազ փայտ սեռս և սպիտակ, և այլ սեռակք պատուճական փայտից. և աղբի աղբի պատուղք. ՚ի գօգս, անանաս, պաշնան. որք անծանօթ են ու մեզ. և լեմոն, կիտրոն, նարինջ, և այլ այսպիսի պատուղք, բայց ոչ այնչափ առատ, և որիշ պատուճական. չ՚ յայտ ԹՀ արդեօք ՚ի նախնեացն գտանէին ՚ի կղզի ասս համեմ. բայց այժմ յայտ է ԹՀ ոչ գտանի։ Ոչնի յանտառսն իւր և՝ պէսպիսի Թռչունս երփնեբանգս, և գեղեցկափեսուրս, և ընտանի անասունս. և ևղջերս բազմ, զոր հոլանտացիք զառաջինն տարան անդր, ուր ՚ի սուղ ժամի աճեցեալ բազմացան։ Գտանի անդ և այն ուսակ վայրենի կատուի, որ կրէ զկորիւնս իւր ՚ի պարկի կի կախեալ զորովայնէ. և առնակ մի մեծ չջիկան, որ ուներ Թևս փշալից. և ոտ եղերըք ապատ գեռոյն յանտառսն գտանէին մեծամեծ կոկորդիլոսք, որք դիշերայն ելեալ յանտառաց անտի յափշտակեն և պատառեն զմարդ, և զանասուն զոր միանգամ գտանեն. ոչ բազմ անգամ գիպաւ, զի յափշտակիցեն զմարդիկ ՚ի նաւակաց, որք նաւեին ընդ գետն, և պատառեցին։ Բնակիչք նոր յերիս ցեղս բաժանեին, որք կոչին սեռք, և ալիքուրայք։ Սեռքն ՚ի միսն բնակեն ՚ի չջիկայ վայրս կաշաճոց հոլանտացւոց, որք գենիս մահմետականեն. կերակուր նոցա է Սակով պատուղ, ձուկն, և սակաւ որիչ. զոր ՚ի հոլանտացւոց գնեն. և ըստ բարուց բերրաեն, ծոյլ ՚ի գործս, և վատասիրտ, որք և միշտ յերկիւղի են ՚ի պատուաց անտի բնակչաց նոր կոճնեկայի, որք երբեք արշաւեն ՚ի վր նոցա կոտորածել զնա, և գերել։ Սք ՚ի բազմ խռովս բաժանել են և իւրաքանչիւրն ունի իւր սեփական դլուխ, կամ իշխան. զոր Օրինքա կոչեն. և բնակին մօտ ՚ի սեղն բնակուն հիւսպատոսին հոլանտացւոց. որ նոքօք գտնի զժդրեդն. յայն սակս զգուշութ գնոյ ըստ նմա. և ոտ զի

զնման զնա ը լծով իւրեանց գերեզ ունիցին, պէսպէս խորամանկ հնարիւք սերմանեցին երկպառակուհ և բաժանուհ՝ ի նա, ոչ պարսին և յայլ կղզիս արևե- լեան հնդկաց։ Ասեմ եթէ ոչ յիշխանաց անուն ապա- տամբութեն խորհեցան, այլ ոչ առ ժամայն մատնէ զնա. զոր հալանաստացիք իսկոյն սան սպանանել։ Իսկ ալիսբանք ամ իրօք ազատեն, և չունին ինչ թշնամուհ ը հալանաստցիս, որք և զրիս բնակին յան- մատոյց լերինս։ Ներակուր նոյ է Սակով պատուղ, և որս վայրենի. իսկ կիրճանց նոյ ինչ ուչ դրեն Ծա- գելք. բայց երևի թէ ուչ են մահմետական. վի զի ուսանն զնոզենի։

Իշխանք նոյ մերթ ը մերթ գնան յայցելուհ հիւպա- տոսին հալանաստցւոց, չունելով ինչ երկիւղ ի նմա. Ա յս կղզի յիջադոյն էր ը արուբ թիքրին գերեզ- ման կղզոյն, և հարկատու նմա, այլ այժմ ուչ է։ Գլխաւոր աեղն նր կոչի Գայէլի, որ է քղաք, կամ ա- ւան անշուք առ հանանուն ծոցով յիջադակ և ի ձախմախուա գաշտի ը մէջ սակիլլ, և սպազօ գե- տոց։ Բնակիչք նր են սեաւքն, որք յիջադոյն գրիս բնակիչն ի ժղ գեօղս. անդ է և գլխաւոր վաճառա- տեղին հալանաստցւոց. որք յիջադոյն ուհիչն անդ և ամրոց քարաշէն. բայց ի 1680 դիպուածով լինի ի ամրոց քարայէն. ոչ ոք ի հիմանց ոսպալիցաւ. ուստի այժմ չունին ամրոց. այլ միայն սահմանափակ լինի աեղն չքնաղապատիլ ցը- ցուիք. յորոց ի պահպանուհ կարգիլ կան արք 25, և վեց հրազինք. սոյն է՝ Թօփ։ Յամին 1770 յորժամ գնացին անդր գաղղիացիք. ուհիչն հալանաստցիք անդ երիս նաւս պատմի. յորս էին արք 50 հրա- յիք, որք և ստիպեցին ի ծուխ մխոցիան կղզեաց ընդեմ պապոսայ, և չքուանցւոց։

Սուրա, կամ Սէրա։

Այս կղզի կարի անծանօթ է. զոր ուչ գոյք նչա- նակել յՕտացոյցս, զորս ունէաք ի ձեռին. զի Թիպէտ ոմանք զՍոլ կղզին, զոր և չիոնիեն ը Սան- տէլ պօք անուանէլ կղզւոյն՝ նոյն համարին ը այս- բայց ը պիչինկայ, սա այլ է ի նմէ, ոչ և ի գիմ- բայ. և ի բօդէսայ, և յայլ ոմ կղզեաց հնդկային ծովու։ Որ չ այնչափ ինչ մեծ. զի երկայնուհ նր է իբրև 24 մղոն. իսկ լայնութեն անծանօթ է, զի հիւսիսային եղերք նր չեհաս են զննել. բայց բազ- մամարդ է, և արփաւանդ. բերէ ազգի ազգի սպաս-

ուաս

ուական պատուղս. որ արմատ, գօգս, Թամիհինա, լե-
մոն, կիտրոն և այլ այսպիսի պատուղս, բերք և ցր-
բեան, և որիզ, և մարացուրեան, կորեակ, և ակռա՛ր
պատուական բանջարս ՚ի կերակուր մարդկան. և
մեղրապտղ, և սեխ, և գդում, և եղէգն շաքարաբեր,
բայց սակաւ. այլև Ծխախոտ, և բամպակ. գառնի
անգ և սակաւ ինչ կինամոն. անկեալ ՚ի սակս փափ
կուե և վր վճռեանուԹե. այլ գուցէ Թէ չեղէ այն
Ջմարիտ կինամոն. վր զի հոլանտացիք Ջանան ՚ի ըս-
պառպուռ ընկել զբոյս հաւեմիոյ ՚ի կղզեաց հնդ-
կաց, որոց հաւեմք ոչ անցանեն ՚ի ձեռս նոց : Բայց
՚ի պաղոց ասեն անգ և այլ մանաւանդ պատուղք,
յորս է ազգ մի պաղոյ, զոր Պլինիոս կոչեն երկայն
նրբև 3 կամ 4 մատնաչափ, ՚ի մէջն սոսկալի նրբև մատ
նաչափ մի աւարտեալ յերկու սրածայր ծագս. պա-
տեան նր է մազկ բաց կանաչագոյն. և ունէ ՚ի մէջն
սերմունս կարգեալս ՚ի ձև ատամոց : Համ նր ազգու,
և կծու, այլ ախորժական. զոր եփել ուտեն : Պէտք
և ընտանի անասունս, որ խոյ, խոզ, էշ, երիվար,
շուն, կատու, և գոմէշ. բայց գոմէշք նր այլազան են
՚ի գոմշոց մերոց. զի ականջք նց մեծ, և մորթն ան-
Թաւ, և գրեԹէ լերկ գլխովին. եղջիւրքն երկայն և
կոր. և մարմնով վտիտ, մանգ յամարայն. ուստի և
մին նց սակաւ է, բայց համով : Երիվարքն փոքր են.
զի բարձրուն նց չէ ինչ աւելի ՚ի 6, կամ 7 Թզաչափ.
այլ ԹեԹև են յոյժ, և արագընԹաց. յորս սովորաբ
բար նստին առանց Թամբի՝ նշխոյս և խոչք նր բազմիք
զանազանին ՚ի մերոց. զի փոքր գլաԹուս՝ ունին զաս-
ղ օրինակի ուղտուց. ականջք նց մեծ են և երկայն
կախել ՚ի ներքոյ եղջերաց. իսկ գէմքն նման այծու.
և մարմինն վտիտ. և միս նց անհամ, և յոտն : Եւ ղ
հինգն խոզքն պարարտ են յոյժ, և միս նց փափուկ,
և համով : Ոչխն և ընտանի հաւս պարարտս. այլ
ձու նց փոքր է յոյժ գրեԹէ ղ ձուոյ ոտանեաց.
և աղաւնիս, և այլ ազգս ազգս Թռչնոց :
Իսկ բնակիչք նր կարճ են հասակաւ, և Թխադէմ.
մեծամեծաց և ուսկաց հեռք ոչաւ և երկայն :
Ջգեստս արանց և կանանց է ՚ի բամպակի կտաւոյ
խայտաձամուկ, զոր բուն բնակիչք նր գործեն. իսկ
կերակուրն խոշենի և միս ձիոյ և գոմշոյ և ընտանի
հաւք, զորս սովորաբար խարշեալ ուտեն. և քզի
նուազուն է անգ փայտի, այլն սակս առ՚ի սակաւ
հրով հասուցանել զկերակուր խորհանց, բրին ղ
հողով ծեփել, կամ լաւևս ասել սկսա երկու

հանգնացան ըստ երկայն ընդունուն ակօսն խլըդաց. յորում բանան երիս ծերպս կիմ ծակս երկու յեր կոսին ծայրս. յորոց մին մեծ է, ուր գնեն զհնուր. և միւսն փոքր՝ ի միւս ծայրն՝ ի շնչահան. խակ երիցն է՝ ի մէջն բոլորաձև. ուր գնեն զպոյան կերակրոյ. որ՝ ի մէջն լայն է, և՝ ի վերուստ սրածայր. ուսանի և բոց հրոյն գրեթէ չիամ կողմանց պատէ զնուխս, ո րով սակաւ հրով հասուցանեն զկերակուր իւրեանց։ Աղբ և կանոյք առհարկ ծառքն զծխախոտս, և զայլ ազգողական տերևս բուսոց. որք փուխով ասպակա նեն վտառմանն. և սևացուցանեն իրրև զածուխ։ Աչս կղզի՝ ի հինգ իշխանուներս բաժանի, ըստ հնգից ձեռաց իւրոց. որք են Լասյէ. Սէպօ. Բէնինա. Դէ ֆօ, և Մասուբա. որոց իւրաքանչիւրն ունի իւր սե փական իշխան. զոր Ռայա. կիմ Ռաձա կոչեն. որք խաղաղուբ և սիրով են ընդ միմեանս, թէպէտ և ժո ղովուրդք նոցա պատերազմական են։ Եւ սք հնգիցքին իշ խանք միանգամայն ունին 7300 զինուորս, որոց զէնք են հրացէն, տէգ, նետ, և վահան։ Բայց յայսցանէ իւ րաքանչիւր զինուոր ունի աղդ մի սրոյ, նմանեալ մանգաղի, բայց միայն զի ծանր է ըստ զհասարակ մանգաղս, և բերանն նեղ։ Կրօն նոցա է աղդ մի թանձր, և բիրտ կռապաշտուբ, զի այլ իւրաքանչիւր ըստ հա ճոյից զոր ինչ կամի պաշտէ. ըստ չունին զգլխաւոր ինչ կուռս. որումբ ամբիոն պարտաւոր լինին պաշ տօն տանել։

Փորդուքալք իրրև հասին՝ ի մոլուզեան կղզիս. ատ եա կալան զկալուածս մի. այլ փուխով հանին զնո անտի հոլանտացիսք. սակայն և ինքեանք ոչ կարացին մնալ գոնանել անդր, մինչև ցմերձակայ ձիկս. յո րում ընկերուբեն վճռականաց նոցին հոլանտացւոց այսպիսի գաշն եդ ըստ Ռաձայից, կիմ իշխանաց կըղզ ւոյն. իրր զի ինքեանք հոգւոնատացիսք պարտաւոր լի ցին տալ սակաւ ինչ վաճառս իշխանաց կղզւոյն։ Խակ իշխանքն պարտաւորեցին զանձինս ջոալ Թոյլ ժո ղովրդեան իւրեանց առևտրուբեիս առնել ըստ այլոց ազգաց, բաց՝ ի հոլանտացւոց առանց հրամանի նոցա. և ըստնել սա իւրեանս զմի ոմն՝ ի հոլանտացւոց ան տի իրրև հիւպատոս և դէտ, որ փոյթ կալցի պահ պանուբ, և գործադրուբեն գաշինն, այլև տալ նոցա ամի ամի որիշ մրգացորեան, և զայլ բերս երկրին։ Բայց հոլանտացիսք ըստ բնաձին բարուց որք յամի հնա բին տարածել զիշխանուն իւրեանց, ոչ մի, այլ ե բիս հիւպատոս կարգեցին անդ, յերբեմն նաւա

հան

հանգիստս նը, յամէ կողմանց կռվականգելով զնն, զի մի կարասցեն գործել ինչ ընդդէմ դասինն. ոչք և ձարձակ իշխանուհիս վարեն անդէն։

Գլխաւոր ծոցք, կիմ նաւահանգիստք սորին կղզւոյ են Սուպա. և Գիմմո.

ՍՈՒՆՈՒԵԱՆ ԿՂԶԻ։

Այս կղզիք ի սոյն անուն կոչեցան ի նեղուցէ անոր սունայ, կիմ ի սքանսալիանէ, որ է ըստ մէջ սումատրա, և ձեռաւայ կղզեաց, ոչք ըստ վերուստ քերթողահօր ի նախնումն կոչեցան Տապրոբանիա։ Եւ են կղզիք մեծամեծք ձ զայլ կղզիս ասիոյ, ըստ այլեցուած գոտեաւ. բայց օգ նոյ բարեխառն է սակս յաճախ հողմոց և անձրևաց, այլ վնասակար օտարականաց։ Յորոց մեծագոյնքն են հետագայքդ։

ՊՕՐՆԷՕ։

Այս կղզի որ մեծ համարիլ լինիցի ձ զամ կղզիս Յիշ նախ ձ զկատարել դիւտ նորոյ հողմանայն ի գուգայ։ Բուն բնակիչք նը սեռ են, և բնակին ի միջին հողմանս կղզոյն. իսկ ի ծովեզերեայս են մահկասարեցիք, ձեռաւացիք, մալեցիք, և արտաքացիք, որք ի վը այլոց յոսի հանգամանաց բարուց իւրեանց, յատկիլ ասնին և զգազանաբարոյութիւն գծրնդակ։ Գլխաւոր, և առաւել չահաւէտ բերք նը է քափուր. այն է քաւաֆիկրի, իւղ կիմ խէժ ցնգահան և Թաւիանցօղ. զոր այսպիսի ինն օրինակաւ հանեն. զի զծառն քափուրաբեր հատանեն ի մանր շերտս, և եռացուցանեն ի ջուր յանօթ մնչ ի ձև խաչաքշոյ, ուր քափուրն ի վեր ցնգհալ մածանի ի կափարիչ անդր անօթոյն. զոր անտի և բնաւին հոսել ի ծառոյն իւրեւ զնէժ։ Յերեսուներս միայն հողմանտացիք գիտեն զարհեստ պատրաստելոյ զքափուր, յորմէ բիւրս յոյժ չահին։ Պատմի Թէ ի կղզի ատա գտանի կենդանի մնչ, զոր անգլիացիք անուանային մարդ կոչեն. իւր զի կարի նման է մարդոյ, և զօրաւոր յոյժ, և արագընթաց։ զոր ոմանք համարին մանաւանդ իմն տեսակ կապկի։

Յամին 1526 ձեռնարկին փորդուքալք մուտ գտանել ի պօրնէօ կղզի, բայց տեսեալ եթէ կարի տիար

է զօրուն Իւրեանց առ՝ ի զինուք ահ արկանել բնակ-
չաց նր, Յանապին՝ ի ձեռն պարզեւաց ձնդիղ բանալ
ինքեանց, մատուցանելով միւսոն՝ ի գլխաւորաց ան-
ոն կղզւոյն գորգս և կերպասս ապխիւս. այլ նա ոչ
ընկալաւ, երկուցեալ Թէ գուցէ մարդկային կեր-
պարանք գործեալք՝ ինն գիշերային սպանանիցեն
զնա. սակայն Թոյլ էառ նց վճռականաւեսս առնել ան-
դէն. այլ յետոյ բնակիչք տեղւոյն առնէրկ կոտորե-
ցին զնա։ Նոյն անցք անցին և ընդ անդրկասպս, որք
զկնի ամաց ինչ մահն անդր։ Նոյնպէս և Հալանտա-
ցիք ջարիս կրեալ՝ ի բնակչաց անտի, յամին 1748 ա-
ծին անդր գտանդ մի զօրաց, Թէպէտ կարի սակաւ առ
համեմատութիւն բազմութեան բնակչաց կղզւոյն, սակայն
այնպէս նուաճեցին զհիմանն, ընդ որոյ խլհանութիւն էր
բոլոր պղպեղ երկրին, մինչև զկնի նց, զի բոլոր
վճռականացն պղպեղն միայն լիցի՝ ի ձեռս Հոլանտա-
ցւոց ևեթ, այսչափ ինչ ևեթ ներելոյն նմ Հոլանտա-
ցիք զի կարող էցեն 250000 օխայ պղպեղ տալ ընտց,
որք՝ ի վաղ ժամուց յառնելոյն՝ ինն հնգիսատն նր։ Յետ-
այսր գաշնագրութեանն ընկերութեանն Հոլանտացւոց առա-
քն՝ ի բենեաղամանն, որ է մի՝ ի գլխաւոր քաղաք
տրին կղզւոյ, ափիոն, որ է՝ աֆիոն, աղ և Հնդիկ կե-
տաւս ինչ. և տունս անտի ականս պատուհանաս,
և երբ վեցհարիւր հոգի կչիս պղպեղ. որոյ կշռոյ Հա-
րիւրն առնէ երբեմն 31 օխայ. սակայն՝ ի վերայտր ամի
սակաւս շահի անտի, զոր և բռնադրակ ծախէ՝ ի
պետս մարդկան, և կալուածոյ իւրոյ, որ անդ.
Թէպէտ և բոլոր ծախիք նր Հաշիւս ժամանեն 92909
վենետկեան ոսկի։

Ասա կղզի՝ ի բիշմ արուեստս բաժանի. յորոց գերիս
ևեթ գտաք նշանակել յԾատրայ, որք են Պօրնէօ.
Սոփոպանա. և Պընէամուէն. զի միոյն կողմանէ նր
անծանօթ են։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են։

Պօրնէօ։ Ի մայրաքաղաք համանուն տրուեն՝ ի հիւսիսա-
կողմն կղզւոյն, մեծ և բազմամարդ, ունի նշխդիատ
պատուհական, ուր կարի յառնեն նաւք։ Տունք նց
ցած են, և փայտաշէնք՝ ի վեր ցցեալ քիւեաք։

Սամպաս։ Քաղաք առ փոքրիկ գետով՝ ի հարաւոյ արև-
մտից պօրնէօլի, որ և կոչի Նոր սամպաս, ի պատճառս
հնոյն սամպասայ, որ է մերձ առ բերան նմանացեալ
գետոյ՝ ի հարաւոյ նոր սամպասայ։ Մօտ յայս քաղաք
գտանի հանգ անդամանդ ականս։

Լաա։ Քաղաք՝ ի հարաւակողմն սամպասայ, մերձ
յանկն Լաա գետոյն։

Ստափանոս։ Քրիստոնեայ յարևմտեան կողմն կղզւոյն, և՛ի հարաւոյ նախայիշատակեալ քաղաքէդ։
Պէնեվմասէն։ Ի մայրաքաղաք Համանուն Թիւրուէ, և անտուռ իբրեւ՛ Թիւրկ, և՛ի հարաւոյն եղերս կղզւոյն, ուր մահմետականք բնակին. առ բերան Համանուն գետոյն, որ է մեծագոյն գետ այսր կղզւոյ եղեալ՝ և՛ի միջին կողմանց նը՛ լերկուց ականց՝ և՛ ժայռաւոր անցանել լերանց. որ իբրև ժամանակ՝ և՛ ծովն, գործէ անդ ծոց քաղցրահամ, ուր կարեն խարխոխ արկա-
նել և նաւք մեծամեծք։
Ալևելեան կողմն պօրնեօվ կոչի կողմն ամենի. վի-
րն չիք անդ բնակուած, և ոչ նշխոյս։
Շուրջ զայսոսիկ կղզեաւ են բազմ մանր կղզիք, օմն Լաւդ, կամ Լաւդ. որ է նշխոյս պատուհասական։ Դա-
պա. Կղզի ոբյն օֆոսոբինոսի. Սբյն յովհաննու. Եղեղե-
բարդ. Դոանէօնի. Սաւսան. Սբ մարիամ. Դինգան. Դի-
նաօն. Մոմբիալեմ. Դօմապօս. Պալենա գրեմպել. Դա-
նէօնի. Գօրթօն. Լայեսի. Սուրօնիօն. Մանգօս. և այլք
անանուանք։
Հերմապա։ Ի փոքրիկ Թադաւորութենէ յարևմտեան ծայրն պօրնեօվ։

Ստամբօլ։

Այս կղզի անկանի առ ցամաք կղզեաւն մալաղայի՝ անջրպետ՝ և միջն ունելով զնեգրոսն մալաղայի և սիճիլիոյ. և է մի՛ի մեծամեծ կղզեացն ասիոյ. լայն իբրև 900 մղոն. խակ երկայն իբրև 210։ Օդն նը՛ ծանր է և շատակար մնձնդ օտարոյ առ հրտառապ ասթմայն, զի ուղղակի ը՛ այրեցած գօտեաւ անկանի, և առ յաճախուն յորդահոս անձրևաց. այլ երկիրն արգաւանդ է յոյժ. բերէ ոչխարս բազում՝ և ոչխոս օգտակարուն գեղոյ, և համեմն. այլ և որիզ, և այլ ազգի ազգի արմտիս։ Պղտիզ նը՛ զկնի պղտիզին քո-
չինու, որ՝ և՛ մալաղայ բաւական է՝ ը՛ այլոց տեղեացն ասիոյ։ Գոտանին անդ և բոլը ոսկւոյ արծաթոյ այլև անագի, և այլոց հրահանգեցաց։ Ունի և աղբ մի նը՛ բաւական ծառոյ, որ կոչի ծառ խառնեալ, որ՝ և մնանել արեգական ծագիկն, և ծաղիկք անուշահոտ, և՛ի ծագել նը՛ թօթափին։
Ի հիւսիսային կողմանն ունի արեւմտս անանունդ խո-
տաւէտս և յոտաթիս, և գոմէշս բազմս, և եզինս, և եղիւարս մանուանս, այլև անասունս վայրենիս։ Ը՛ն-
եղ-

եղբեալ և այծեամն, որք մեծուք զանցանէն զմեծութիւն։ Յանտառս նր և ի լերինս գտանին և փիղք, և բոնդիղ իւրք և կապիկք և օձք։ Դեւաք նր փորք են, այլ ձինալից. առ որով բաղմանէ կոկորդիլոսաց որձանան, որք նոքօք կերակրին։ Ունի և ընտանի հաւս բիւմն և պէսպաս, ոչ և վայրի Թռչունս։ Բնակիչք նր մահմետական են, որք համարեալ են աղգ ժանտ նենգաւորք անհաւատութիւնք չարասէրք անդութք գաղանամիտք ամբարտաւանք արհամարհօղք օտարաց, զինքեանս միայն գերադոյն ընդ ղայլս ունելով։ Այս կղզի բաժանի ի բիւմ փոքրիկ Թիւրանս. մեծագոյնն է Թիւրանն աչխայ, որ առնէ զկէսն կղզոյն գրաւէ. հոլանտացիք ունէին անդ չորս, կամ հինգ ամրոց. որոց լչխանուանն տառաւել էր անդ, զբաւն Թագաւորաց, կամ լաւ ևս ասել լչխանաց տէրոյն։

Այս բաժանումն կղզոյն ի բիւմ ազգս Թէպէտ գոյր և յորջ գհատանել անդր եւրոպացւոց, սակայն բոլոր վճռականն կղզոյն յաչխմ գտումարէր, ուստի և ի նոնհնդիսատ նր յամախէին յոյժ նաւք ամ աղանց ասիոյ, ոչ և յետոյ նաւք փորդաբաղաց, և այլոց ազգաց եւրոպացւոց, որք զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ ի տիրապետել ասիացւոց։ Անդ լինէին առևտուրք, փոխանակելով զարևելեան վաճառս ընդ ոսկւոյ, և ընդ պղպեղի, և այլոց վաճառաց այսր բերելոց և փարթամ Ցի։ Բայց խռովութիւնք, որք յետոյ վերն ի վայր արարին զայս գերահռչակ վաճառատեղի, նուազեցուցին անտի զերթևեկս նաւուց։ Յերև նուազեցաւ անդէն յամախումն վճռականաւք, խորհեցան հոլանտացիք յայլ անդորրագոյն տեղիս տալին կղզոյ հիմնել ինքեանց վաճառատեղի. բայց և այնք ոչ յետ բիւմ ժամանակ մեծապէս նուազեցան. զի այն՝ զոր Թոյլատուին Թիւրի տեղոյն հիմնեցին յինաստուր, գրեթէ խափան եղծաւ զկնի հիմնելոյ և անդրնացւոց վաճառատեղի ի Ծովէզերեայս յոյն նոսիկ։ Կոյնպէս և վաճառատեղին եամպէայ, օգուտ գրեթէ և ոչ մի ինչ բերէր նց, զի ջրկակայ Թիւրքն խոպան մերկացուցին զնչխանն տէրոյն ի կալուածոց Եւրոպ։ Ասուի հոլանտացիք հնարէին զնախապրել ինեան ընուլ ի պալեմբան քղքի. ուր էր ամ բոյ նց. որոյ 80 զինուորք կարգեալ կային ի պահպանութիւն. և ամ ամի հանէին անտի երկու միլիոն կշռոյ պղպեղ, մի հարիւր կշռոյն եբրև 2 ոսկի վճարելով. և միլիոն մի և կէս գային. և հարիւր կշռոյն

եբ

երբեմն ՝ ոսկի վճարելով։ Այս պէս Թէսալիա չուներ, միեղջիւր էր թէ սակաւ երեւի, սակայն սակաւին միշտ շահաւոր էր Թէրէի տէրերուն. զի ինքն նոճազեա դնով առնոյր ՝ի ժողովրդենէ իւրմէ։ Ասոնք ՝ի վաճառաց սասի, այլև յոսկւոյ, զոր հաւաքեն ՝ի գետոց անոնց ներ, կուտեն և ասեն դանձ անբաւ։ Գլխաւոր տեղիք սորին կղզւոյ են. Հղէմ, կամ Հղէմ։ Ի մայրաքղաք համանուն Թէրու Թէ ՝ի հիւսիսային ծագ կղզւոյն, Թէրանիա և բազմամարդ. որ յառաջն կարի բազմավաճառ էր, բայց և այժմ առնեն անգ դոյզն ինչ վճռականաբեա անդրիացիք, հոլանտացիք, դանիք, փորտուգալք, և չինք։ Տանին անդ ոլիզ, որ է սովորական կերակուր բնակչաց, և փխարէն առնուն ոսկի, որ յերկրէ անտի երանէ։ Շինուածք քղքին փայտակերտ են ՝ի վերջ ցցից. խոկ բուն բնակիչքն առհասարակ մահմետականք, հանդերձ Թէրաւ իւրեանց. որոց տաղարանքն է ըմ ՝ի քղքին քաջ ամրացուցեալ ըս տանէլոյ տէրոյն։ Հղնտամէր, կամ Հղէրտեր։ Ի մայրաքղաք համանուն Թէրուե ըմ ՝ի կղզւոյն։ Յետոյ էանց ՝ի ձեռս հոլանտացւոց, որք առնին անդ ամրոց աս ՝ի յատակ հովս առնել զնորուե իւրեանց։

Ինփէռ. և Մանիպոլ։ Են երկու մայրաքղաք երկուց փոքրիկ տրուանց, որք ՝ի մայրաքաղաքաց տասն իւրեանց առնուն զանուն յարեւմտեան կողմն կղզւոյն, Եամպէ։ Մայրաքղաք համանուն Թէրուե ՝ի հարաւոյ արեւելից անտառձիրայ. քղաք մեծ և բազմավաճառ, ունի նշխնդիսա պատուհասական։ Դասանին և անդ հոլանտացիք, որք և ունին անդ տեսչական վաճառանոց։

Պալէմպան։ Ի մայրաքղաք համանուն Թէրուե ՝ի մուր, և բազմավաճառ։ Անդ է դլխաւոր վաճառատեղն հոլանտացւոց, և է յարեւելեան կողմն կղզւոյն ՝ի կղզի ինչ ըմ տանէն ՝ի ծովու, և մատոյց ինն ՝ի փոքրիկ դետոյ ձեռացուցեալ։

Պանդա։ Ի կղզի մեծ, որ ունի իւր համանուն դիւղաքաղաք ընդարձակ։

Պէնէնթօն։ Ի միւս ևս կղզի երեւելի յարեւելեան կողմն նախընթաց կղզւոյն։ Են այլև բազմ կղզիք չրիւ շուրջ զսուսմադրայիս կէս մի յարեւելեան կողմն, և կէս մի ըմ արեւմուտս։ Ազգեւելեանքն են Լոռնէթոպ. Կղզէ մեծաւէ ծառոյ. Պօգոյո. Եօվն կղզէ. Ինկան, և այլք անանուանք։ Իսկ արեւմտեանքն. Ֆօրնոռնա. Խոռնէ էայ. Փէսաուի. Իրինգոփէ. Նասոան. Պէնի. Պէրիւան.

Մէ

Ա՛ՏԱՈ, ԿԻՄ ՅԱՈ։

Լայ կղզի ձգի առ երկ սուսմադրայ կղզւոյն՝ի հարաւոյ արևելից, ուռնեչուլ անջրպետս՝ի միջի ընդ սուսնաեան նեղուցն։ Եւ ի մի յերևելի կղզեացն այսոյ. երկայն իբրև 600 մղոն. իսկ լայն իբրև 120. որ և արգաւանդ է և բարեբեր. բերէ որիզ և այլ արմտիս և շաքար, պղպեղ աղքիւ յոյժ, կոճապղպեղ որ է զենձեֆիլ. և այլ ազգի ազգի համեմս, և պատուճաճան պտուղս։ Գտանին անդ և բուքք ոսկւոյ և արծաթոյ և պղնձոյ, այլ և հանք կարմիր յահենթի և անդամանդ ականց և ընտիր զմրխտոյ։ Նշանաւոր է՝ի կղզի սոս սեաւակ մի օձի տարապոյման երկայն և սուռճար. յորս գտան 20 ոտնաչափ երկայնութիւն. և սուռճար, ըստ սուռճարուն պաքաթատայեալ խոզից։ Գոյ անդէն և լեառն հրաբուղխ, որ անհնարին բերնաբաց բոց՝ի վեր արձակէ։ Մնագոյն մասն բնակչաց նոր մահմետականեն, զոր քարոզեաց նոցա միումն արաբացի զորոյ զդէպս զմանն՝ի յարգի ունին. բայց՝ի խորին կողմանս գտանին և կռապաշտք։ Այս կղզի բաժանի՝ի բիմ փոքրիկ թէրուես, կամ յիշխանութիւնս, որոց իշխանք, բաց՝ի միոյ, կամ յերկուց առհնրկ ըստ հրամանատարութեան հոլանտացւոց նուաճեալ կան, ոչ զայս օրինակ սկսան տիրել անդէն։ Յամին 1680 իբրև հասին անդր հոլանտացիք, և սկսան հիմնել անդ վաճառատեղի, յօդնութիւն կոչեցան՝ի միջոյ յիշխանաց կամ՝ի թէրուց տեղւոյն, գոլով յիւրում արքայանիստ քաղքն պատարել՝ի թշնամեաց իւրոց, ոչ կամէին հանել զնա՝ի թէրուէ, և վերստին ընդունուցանել զհայր նոր, որ իւրովն հրաժարեալ էր. իսկ հոլանտացիք գնացեալ յաղթեցին թշնամեաց նոր, և հաստատեցին զնա յաթոռ թէրուէ իւրոց. և՝ի հաստուցումն այսր ընկալան՝ի նմանէ զընդարձակ ազատութիւս, որով ոչ օրինադիկ վճռականուն՝ի սահմանս տրուէ նոր լինելոնս գրաւելոյն. զոր սակաւ ծախիւք պահեն. զի 368 ոգիս ևեթ ունին, բաժանեալ յերկուս անզօր ամրոցս. յորոց մին է բնակութիւն իշխանին հոլանտացւոց. իսկ միւսն զերծել թագաւորի սեղջին. յորս յամին ծախեն 9545 ոսկի դահեկան. զոր հանեն լոկ՝ի վաճառատոյն, որք վաճառ-

ուին

ալին անդէն. իսկ բոլոր ճամբէն իբրեանց է՝ մի պղպջ-
ղէն. զի ամի ամի ժողովէն՝ ի գետ անտի միլիոն մի
և կէս օթայ պղպջեղ. վասն յետուն օթային, ըստ սակաւ-
կիւ գնոյն, վճարեալով երկու 3 դահեկանաւ: Բայց այս
ճամբայ սակաւ է առ համեմատութեամբ այնր, զոր ճամբէն՝ ի
ջերմաթն, որ է այլ ինն փոքրիկ ճրագաւ՝ ի նոյն կղզի,
այլ բարեբեր յոյժ: Որոյ առևտրականն ապատանիլ՝ ի
պաշտպանութենէ նոցին, ըստ օրինակի վերոգրեալ Թիֆլիսի,
ընդհակառակ նոյ ղընդարձակ իշխանութեամբ վճռականութեամբ
յիւրում ճրագաւ. որ և պարտաւորէ ամի ամի վա-
ճառել նոյ 1000 չափ, զոր նոքա լաշդ կոչեն՝ որիւղ. մի
լաշդն կշռէ 1650 օթայ. և վասն միոյ լաշդին վճարեն
իբրև 7 ոսկի. Եւ բայց յայսմանէ պարտաւորէ առա-
կէս միլիոն օթայ ջաբար ընծայել. որում վասն 50 օթայի
վճարեն իբրև 1 դահեկան: Եւ կէս միլիոն, և հարիւր
հազար օթա խառնիճ. մի օթայն 16 մաղզ. և 15000
օթայ բաւական. որոյ շահագոյնն վաճառի նոյ իբրև
կէս դահեկան: Թող զայլ բերս երկրին. զոր չեն այն-
չափ ինչ երևելի: Եւ Թէպէտ այսպիսի անողոքութիւն
Թիֆլիսոյ բնակչաց տեղւոյս՝ ի հոգևոր ճանապարհորդս, սա-
կայն չէ ինչ նոյ վնաս. և ոչ իսկ երբեք խորհին՝ ի
բայց Թօխաթեցի գծանրակիր լուծ նոյ, քանզի սակաւ
են. և սակ Թէ՝ ի մէջ համբերին ժողովրդոյն ճիա-
ւոյ կղզւոյն, ժողովուրդ սորին չէ ինչ յաւէտ հը-
ցու, քաղցրաբարոյ, և չքաղաքական, զորս բաւական են
100 ևեթ եւրոպացիք զսպել: Այլ ծանիք, զոր առ-
նեն հոգևորացիք՝ ի պահպանութենէ իւրեանց՝ ի սմին չէ ինչ հաղիւ հասանեն 3727 ոսկի. զոր
՝ի կառավարն ևեթ հանեն, զոր անդ ասացին: Նոյնպէս
և՝ ի տրամաբանէ ոչինչ ըստ յաւելուածոյ
անտի շահին հոգևորացիք: Այս տրամաբանէ որ յիշեցաք
զոյն ձգեր՝ ի համբերն կղզին, ոչ և այժմ զմեծա-
զոյն մասն նոր գրաւեր, առ ժամ մի ըստ ժամանակի հո-
գևորականութեան. և զի՝ յաղթեաց նոյ, և է զի՝ յաղթեցաւ
՝ի նոյնէ, սակայն միշտ քաջութեամբ պաշտպանեաց զսահ-
մանն, և զանկասելութիւն իւր մինչև ցամին 1704, յորում
ամի՝ ի մեռանիլ Թիֆլիսի տեղւոյն յարեաւ հակառա-
կութիւն՝ ի մէջ սրգազոյ, և եղբօր մեռելոյ Թիֆլիսի. վա-
յելչագիեցի՝ ի տեղի նորա: Որով և ժողովուրդն յեր-
հուա պատահեցաւ, մեծ մասն նոյ զկողմն սրգազոյն
կալեալ: Յայնժամ հոգևորացիք ժամ գիտեալ գտեալ,
և զոյն տրուն ըստ ձեռամբ իւրեանց նուաճել, կալան
զկողմն եղբօր Թիֆլիսի, զոր և քաջութեամբ Թիֆլիսցւոյն:
Ապա օրէնս եդին և սմա, պահանջելով՝ ի նմանէ, ամէն

ամի

ամի վաճառել ինքեանց հինգ հիւր լաշդ աղ. յիսուն հազար օխայ պղպեղ. և զբոլոր լեղակն, և զղաւիկն. այն է՝ զունեխ, որ եւանէ ի նմին ծառուէն. բամպակ մանել, և զայլ պէսպէս իրս կարի ընդին և անարդ գնով։ Ա՛ի միայն ալալամպան անուանել ծառուէին, կի՛ գուն ղերծ մնայ ի յափշտակիչ մագլացն հոլանտացւոց սակս անբիւսուրուէ խրոյ և աղքատուէ։ Յայս ամ յիշատակել տեղիս, թէպա ունին հոլանտացիք կալուածս, բայց կատարել ծրուէն նոյ է մի այն յեսպատրա գնուի. որոյ և երկիրն բամպակ է և իչխանուէ եւրոպացւոց. և չինաց, որք են ընդ հնդգանդուէ եւրոպացւոց, և ասի թէ կան՝ ի սմին գաւառի իրրև 150 հազար գերիք, կառավարեալք ի սակաւ ումանց ազատաց։

Ա՛յս գնուս ամի ամի բաց յանասնոց բերի երկու միլիոն կշռոյ խահվէ. 75 հինգ օխայ պղպեղ. 13 հինգ օխայ բամպակ. 5 հազար լեղակ. 5 միլիոն օխայ շաքար. և այս ամ հասեալ կուտի ի պատավիա. և անտի ածի յայլ և այլ հողմանս Ծի։

Պատավիա։ Ի՛ քղաք չինեալ ի հոլանտացւոց յամին 1619 ի վե՛ր աւերակաց նախնի եաքատրայ քղքին յարևմտեան կողմն կղզոյն, ի խորին ինն ծով, լցեալ բաղմուէ կղզեաց, որք պատապարան են քղքին, խոչակելով զբունուէ ալեաց. ուստի և ապահով է ծովն այն յամ հողմոց. բայց միայն գի՛ ի պղտորել ժամուն ոչ սակաւ դժուարուէիս կրեն դնալ ի՛ նաւս. որք պարտաւորեալ են հեռի ի՛ քղքէ անտի խարխս ալ կանել. աւր հանէ երկայնաձիգ ծով մի, որ է ընդ կղզեացն այնոցիկ, գործել ի միոյ ի դլխաւոր գետացն որին կղզոյ. որ արբուցանէ զդաշտս, և անցանէ ընդ պատավիա քղք, ընդ այն ծով գնայ մտանել ի ծովն. յորջորջին խոր էր իրրև 12 ոտնաչափ. այլ այժմ հազիւ 6 ոտնաչափ։ Եւ է քղք մեծ բազմամարդ, և առուր. ունի շուրջանակի խրամ լայն և խոր բայատակ և ամռոց հզօր և գրեթէ անառիկ, և չորս դրունս. ուրէ մեծամեծ և զարձակ փողոցս. բիւր անկեղանոցս, և շուկայս կի՛ վաճառանոցս, և համբարանոցս կաթառեաց նաւուց. և քնակիչս իրրև հարիւր հազար, յորս են և բազմուէիք յոյժ չինաց։ Կարի յաճախեն անդ նաւք գրեթէ յամ հողմանց Ծի։ Չինացիք ամի ամի 12 նաւս առաքեն, որք բարձեալ բերեն քաֆուր յախճապակիեայ անօթիս մեռապս թէյ և բամպակ. որոց բոլորիցուն գինն հասանէ 2727727 վենետիկեան ոսկի։ Իսկ եւրոպացւոց առաւելապէս

յա-

յաձախեն անդ ապանիացիք, և անդրկացիք. բայց հոլանտացիք ձախողակի լինն դնան ը նոյ, և ոչ ընդունին զնոյ իբրև վճռական, բայց ի ապանիացւոց, որք գնան անդր ի մանիլայէ, առնեւլով ոսկի և արծաթի դրամս և որդան կարմիր. և փոխարէն առնուն կտաւս, և կինամոն։ Ալ տեսեալ հոլանտացւոց, զի գաղղիացիք, և անդրկացիք յաձախէին ի փիլիպպեան կղզիս բառնալ անտի կինամոն, յամին 1759 կամեցեալ նահանջ արկանել նոյ, առհմանեցին վաճառել ապանիացւոց զկինամոնն նուիրե գնով, ո բով յերբոպիա վաճառի։ Ալս գործ նոյ մեծապէս նուաղեցոյց զառևտրուն և զերթևեկ նաւուց ապանիացւոց. նոյնպես և ի վր անդրկացւոց, որք առա-

էքլանդս յաձախեն անդ, բեր կտաւս նոցին։

Ընկերութեն նոյ յամ վաճառաց, զոր թողու հանել և մուծանել ի քղք անդր, ը հարիւրոյ հինգ պահանջէ. որոյ բոլոր գումարն ամի ամի հինէ ց166181 ոսկի։ Բայց այս բոլանդակ գումար չէ բաւական ի ծախս նոյ, զոր առնեն անդ. որ հասանէ ց545454 ոսկի։ Սոյն այս ընկերութե հոլանտացւոց ամի ամի առաքէ անդ 20 նաւս լցեալս բեռամբ, և առնու անտի ոսկի արծաթի ականս պատուհասանս, մարգարիտս, պղինձ, թիւղ, յաձախապէս այնօթս, հասմին, մեռապս, և բամպակ։ Ի քղքն աստ է գլխաւոր աթան հոլանտացւոց հնդկաց Ցլի. զոր կացուցանեն 6 խորհրդականք, և այլ հա ոմանք արտաքոյ կարգի. և մի ոմն սպարապետ, որ վարէ գլխաւորութիւն քայի, և է նախագահ ժողովին. զորմէ կախեալ կան վեց հիւպատոսք, կամ կառավարք հոլանտացւոց, որք ի հնդկիս են, ը հիւպատոսն բաղեակապետ որ ի գործ բանեանակ. ամպրոնայն. պանտանայն. դերնատեայ. մօրուղեայ. մալաղայի. և սեղեանայ։

Օնրուպ։ Ի մի ի բազմութէ անտի կղզեաց նախայն շատակեր ծոցոյն, իբրև 6 մղոնաւ հեռի ի պագաւիա քղքէ. զոր մարթ է կոչել գործարան, և համբարանոց կարասեաց նաւուց. զի ամէն նաւք անդ գնան զնոյ պիտոյս, ուր և միշտ գտանին երեք, կամ չորս հարիւր փայտահատք եւրոպացիք։

Բանդան, կամ Պանդա։ Ի սմանէ վաճառատունն և պատուհանն նուիրեալ. և մայրաքղք գերեզիկ և բազմավաճառ համանուն փոքրիկ թիւրեմբե յարեւմտեան կողմն պագաւիոյ։ Անդ իբր սեփական թագաւոր մահմետական ը իշխանութ հոլանտացւոց, որք գրեթէ բացարձակ տէր են քղքին, և համօրէն

այնը

այնը Թիգրուհի. որոյ և գլխաւոր վիճակութիւնն է
՝ի Ձեռս Նշ։

Մոպէրան։ Մայրաքաղաք Համանուն Թիգրուհ՝ ի հա-
րաւային եղերս կղզւոյն. մեծ և բազմամարդ և ամ-
բաւագեաղ լերամբք, որք շուրջ պատեն զնովաւ։
Անդ է բնակուհի Թիգրի տեղւոյն յԱրծակ, և՝ ի մե-
ծաշէն ապարանս. զորմէ ասեն Թէ ունի իւր Թիկ-
նապահս գունդ ի տասն հազար կանանց զինուա-
ւորեցոյ. որոց սակաւ ջրոք հոլանաւացւոց, զորս ան-
դէն ունին, հեշտասւ լինի արդեօք կարէին ընդէմ է-
լանել. և գուցէ եկեսցեն ընդ անյագուհի խրխանց առ
՝ի ափիրէլ։

Սիրամէր։ Ի քաղաք և նաւահանգիստ ՝ի հարաւակողմն կղզւոյն, ՝ի ծագն արևմտեան։

Պահլան։ Ի այլ լինն նաւահանգիստ ընդ մէջ մագարանայ, և սիտաւերոյ։

Պալամպուան։ Ի գլխաւոր քաղաք Համանուն փոքրիկ, և աղբատ նահանգէ յարևելեան կողմն կղզւոյն, առ պալեայ նեղուցաւն։

Պալի։ Ի կղզի, որ ունի իւր Համանուն գիւղաքաղաք։

Լոմպոկ։ Ի այլ լինն կղզի ընդ մէջ պալւոյ, և լոմպարա կղզեաց, որ չէ ևս ընդ բոլորին ծանուցեալ։

Մադուրա։ Ի կղզի, որ անջատի ՝ի ձեռաւայ կղզւոյն ՝ի ձեռն անձուկ նեղուցի. հոլանտացիք ունին անդ ևս զնոսա ընտրագոյս կարգեալս առ ՝ի բռնադատել զինաւ հնձս կղզւոյն ընդ անց վաճառել զորիզ իւրեանց առ նարտ և ընդեղն գնով. և ոչ այլոյ ոմի միայն, այլև զատին ևս խարդախեն, և այնպես կրկնապատիկ յափշտակեն ՝ի ստուտերոց անաւր, չարաչար կեղեքելով զնոս։

Եաւա, կամ Եաւա։ Ի աւան ՝ի լեզուս ինչ հողոյ, որ ձեռացուցանէ զինեղիստ ՝ի հիւսիսային կողմն ձեռաւայ կղզւոյն, անուանել Նոտահանգիսք Մանդալէյ. առ որով է միւս ևս աւան Ռոմպոկ կոչեցեալ։

Ջէբիպոն։ Ի մայրաքաղաք Համանուն թագուհի ընդ իշխանութեամբ հոլանտացւոց, յորմէ ոմն վերտգոյնդ ՝ի նահանգապետ, բնակեալ յոյժ շահին։

Են այլև կղզիք ՝ի սուննտեան նեղուցի, որք անկանին ընդ ձեռաւայ կղզեաւ. որոց գլխաւորքն են Թուանձեանի. Սամամպօ. Լոմպոկ, կամ Լոմպէ. Գարումպան. Լեաւա. Նաէօա պուրն. Կղզի իլխանական. և Կղզի մէլիան։

ԱՇԽԱՐՀ Ե.

ՑԱՄԱՔՔ ՆՈՐԱԳԻՒՏՔ Ի ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ԱՍԻՈՅ։

Ի վաղուց ժամից մեծամեծք ցանկային աշխարհագիրք, զի որ 'ի մեծագոյն Թէրրայն եւրոպիոյ առաքեսցէ 'ի գիտել զայն մասն վերին կիսագնտոյս մերոյ, որ է ընդ մէջ սարին Բարեյուսոյ, հարաւային ծայրի Ափրիկոյ, և Հօրն անուանեալ սարի, որ է 'ի հարաւային ծայր Ամերիկոյ: Յամին 1616 յորժամ գտաւ Էնդրաքէդ անուանեալ երկիրն, որ է 'ի հարաւային ովկիանոս անդր յարեւմտեան կողմն սարին Բարեյուսոյ, և 'ի հարաւոյ Ճաւայ կղզւոյն մեծի, անշուշտ ստուգեցաւ կարծիք ծագրաց որք հաստատէին եթէ գտանի անծանօթ երկիր 'ի կողմանս սուղական բեւեռին. և առժամայն սկսան եւրոպացիք ի կողմանսն ի այնոսիկ նաւապարհ առնել: Այսպէս զկնի երկուց ամաց. յ1618 գտաւ Տիէմէն անուանեալ երկիրն 18 աստիճանօք յաւէտ ի արեւելս. և իբրև 10 աստիճանօք առաւել 'ի հիւսիսակողմն ի Էնդրաքէդ: Յամին 1619 Յոհաննէս Էտէլս եհաս յայլ կողմն ինչ այնր երկրի առաւել հարաւային գրեթէ ի նոյին երկայնութ., ի որում է երկիրն Էնդրաքէդեայ: Յետոյ յամին 1622 գտաւ և երկիրն Լէօնի, որում երեւելի մասն արեւլեան ծովեզերեայ կողմանց այսր նորոյ երկրի էկն 'ի ծանօթութեան. որ և միշտ կոչեցաւ երկիր հարաւային: Այսպէս զկնի երից, կամ չորից ամաց. յամին 1627 Պետրոս Նոյց, անցեալ զլինէոսն. և ծննդհորդեալ առ ծովեզերբք նր ի արեւելս, եգիտ զերեւելի մասն ինչ հարաւային ծովեզերեայց այնր երկրի: Եւ յամին 1628 նաւապետ ոմն Վիթ անուն եգիտ զայլ գլուխ այնր երկրի 'ի հիւսիսակողմն երկրին Էնդրաքէդեայ. զոր և յիւր անուն կոչեաց: 'Ի նմին ամի գտաւ Գարբենդարիա, և Առնհայմ երկիրն: Եւ հուսկ ուրեմն 'ի 1642 Թասման անուանեալ նաւապետն եհաս 'ի գլուխն առաւել հարաւային այնր երկրի. զոր ցայվայր համարէին մասն հարաւային ցամաքի: Իսկ վախճան նց յայսմ նաւարկութե էր առնուլ կալ-

ուածս

սճածս ՝ի կողմանս յայնոսիկ ։ Ալ ՝ի ձեռն քաղմն պատիկ երթևեկութեանս նաւուց , տեսեալ իշխանութեց եւրոպիոյ , եթէ չէր ինչ նոյ շահարեր երկիր սահ նալ անգ , սակս հեռաւորութեան տեղւացն , յայն սակս ոչ ևս յօժարեցան նաւս առաքել ՝ի կողմանս յայնոսիկ ՝ի գիւտ նորոյ ծի . և այսպէս այնուհետև առ ժամ մի լեալն ՝ի յայտ այլևս նոր ծք ։ Ապա վերջին արքային անդրիացւոց շարժեալ ՝ի գիւտ և այնր անծանօթ մասին հողագնացս մերոյ , առաքեաց զրս երևելի նաւապետս զկնի միմեանց , որք էին պիրօն . վալլիս . գարդրէք . իսկ չրգն եղև յակոբոս գուգ . այսր մեծահամբաւ , որոյ առեալ ըն իւր քաջ ծագիրս , և երկրաչափս , և երկուհնկարիչս , զկին ՝ի գծագրել զդիրս , և զձևս ծայ . իսկ զմիւսն ՝ի նկարել զնըբանչան իրս , զպատկանեալս ՝ի բնական փիլիսոփայութենէ , եւլին ՝ի ձնոյհ ՝ինչհնգամեայն փլիմուԹայ յամ սեանն օգոստոսի ՝ի 1768 . և ձնոյհորդել ըն հարաւ ՝ի կողմն սուզական բևեռին , գտին նորանոր տեղիս . յորս լոկ նոր հոլանտացն մեծ է գրեթէ ք զհամբրէն եւրոպիա . զի ՝ի 11 աստիճանէ ձգի մինչև ՝ի 39 աստիճան հարաւային լայնութենէ ։ Ոյ մարթ էր արժանապէս հինգերգ մասն ծի անուանել զայսպիսի նորագիւտ երկիրս , որք անկանին անդր ՝ի ըզհասարակածն . զորս յայսմ վայրի սկսցուք արասցուք առաջադրել ըն նոր տեղեկութեցն ։

Նոր Հոլլիս հարաւային , ոյ ՝է նոր Հոլանտա ։

Այս աշխարհ , զոր նախագրել մեծանուն յակոբոս գուգ Նոր Հոլլիս հարաւային կոչեաց . և զոր ոմանք յայժմեան ծագրացս Հարաւային ասիա անուանեն , գրաւէ զարևելեան կողմն մեծի կղզւոյն անուանեալ Նոր Հոլանտա ։ Եւ ունի նա զբաւ սահմանակից ՝ի հարաւոյ զսիէմին . յարևմտից ըն մասին զինքերկ բսկան անծանօթ ձգուս , և ըն մասին զգաբրիէնդաբիա . իսկ ՝ի հիւսիսոյ , և յարևելից զհարաւային ովկիանոս ։ Երկայնուն նր ՝ի հիւսիսոյ ըն հարաւ ք ՝ի սարէն հօրքայ , մինչև ցսարն հուիէ է 1680 ծագբսկան մղոն ։

Երկիր նր ՝ի հարաւային կողմանս ըն 33 . և 34 աստիճանաց ցած է և տափարակ , բայց գնալով ըն հիւսիս առ փոքր մի բարձրանայ , ուր տեսին անգղիացիք և ըլուս , այլ լեառն և ոչ մի . և ՝ի խորագոյն կողմ-

կողմանս գտանին և լիճս և ճահիճս մեծամեծս , յորս բուսեալ կային կնիւն . և այլ ջրային բոյսք թանձրա_ խիտք ջոլացեալք յոյժ , այլև ինքնաբուղխ աղբիւրս և վտակս անհամարս , յորմէ յայտ է թէ ջրաբեր է երկիրն գէթ 'ի կողմանսն յորս հասին անգղիացիք . զի թէ յայնպիսում ցամաքային ժմկի այնչափ ջուրք գտան 'ի նմ , քաջայայտ է թէ յանձրևային եղանակս առաւել յորդեն ։ Բայց երկիրն ը առաւել մասին աւազուտ է . սակայն ուրեք ուրեք տեսին և հողխառն գաւառադեղս պարարտարոտս , այլև մայրիս 'ի վր փոքրիկ բլրոց և ժայռից , այլ ծառք նց ցանցառք և մանունք , զորս առաւել թուփս արժան է ասել , ք ծառս ։ Երկու եւեթ տեսակս մեծամեծ ծառոց տեսին անդէն , որք 'ի դէպ լցեն 'ի պէտս շինուա_ ծոց , բայց և այնք սակաւ ուրեք գտանին . և ուր գտանէին ցանցառ էին իբրև 40 ոտնաչափ տարակաց 'ի միմեանց ։ Մին յերկուց տեսակաց անտի , սպաել յամ կողմանս երկրին՝ խիժաբեր է , տերևք նր եր_ կայն էն և նեղ ը նմանութե տերևոյ ուռենւոյ , իսկ խէժն զոր բերէ մթին կարմրագոյն , նմանեալ ա_ րեան վիշապի , որ է տեսակ ինն խեժի , և լինի յար_ բեկէ պիտանի 'ի դեղորայս , զոր յիշատակէ տամ_ բէր 'ի գիրս ճնդհրդութե իւրոյ . գուցէ նմանի_ ցէ այնմ , զոր Թասմանն եգիտ 'ի տիեմէն ։ Իսկ երկրդն ը իւրաց ինչ նման է փառղենւոյ ։ Իսկ փայտ երկո_ ցունց եւ կարծր և ծանր յոյժ ։ Բայց 'ի սոցանէ գը_ տանին անդ և երեք ազգք արմաւենեաց ։ Առաջինն որ իբր 'ի բազում աստատեղես բուսանի 'ի հարա_ ւային կողմանս , ունի տերևս բազմածալս ը նմա_ նութե հովհարի . պտուղ նր մանր է , այլ քաղցր յոյժ և համեղ . և կորիզն պարարտացուցիչ կերա_ կուր խոզից ։ Երկրդն առաւել նմանի . բուն արմա_ ւենւոյ ամերիկեան կղզեաց . տերևք նր մանր են , և ցաւատեալ . և պտուղն նոյնպէս քաղցր , այլ մեծ ք զառաջնոյն ։ Իսկ երրդ տեսակն միայն 'ի հիւսի_ սային կողմանս լինի , ոչ և երկրդն . և բարձրութբ նր հազիւ ժամանէ ցատան ոտնաչափ , և տերև նորա մանր է և ցաւատեալ ը նմանութե տերևոյ վայրենի կաղնեաց . սա ոչ բերէ պտուղս ողկուզաւորս , այլ ընկոյզս բոլորաձևս 'ի չափ շագանակի . որ ոչ է բա_ րի 'ի կերակուր , այլ դեղ է լուծողական . զորոյ ըղ_ փորձն առին անգղիացիք , զի անփորձ գոլով այնմ, կերին անտի , և պատճառեաց 'ի նս զորովայնալու_ ծութեն սաստիկ . և խոզք նց , որք կերան աւուրս

ութ

ուն Հիւանդացան. և ոմանք ի նմա սատակեցան։ Բայց
'ի ծառոց պտղի, գոտանին անգ և այլ պղպէ պղպէ
մանր ծառք, անճանօթք առ մեզ. այլև պէսպէս բոյսք
բժշկականք, յորս գոտանի բոյս մի փոքրիկ, որ ունի
տերեւս նեղս, երկայնս, և ջլայինս, յորմէ հոսի խէժ
ինչ դեղնագոյն, որ բուրէ հոտ անուշ. այլ ոչ նե-
րելոց Հայկն լինել քննել զսահմանս այնր բուսոյ։
Գոտանին և պղպէ պղպէ արմատք, յորոց ոմանք են
'ի կերակուր, և այլք 'ի դեղ. և տեսակ մի բակլայի,
և այլևս ինչ ինչ արմտիք։

'Ի ընդհատանիս նորոյն կալչիսն նշանաւոր է տեսակ
մի շան, զոր բնակիչքն նր գանկուռ կոչեն, սոճաբ
դրեթէ հաւասար նոխազի. գլուխն և պարանոցն
փոքր առ հասարակաւ թէ այլոց մատանց մարմնոյն.
իսկ ձեռն երկայն լերդ 'ի ջափ մարմնոյն, որ առ աս-
կաւ սակաւ նրբացեալ՝ որաձայր աւարտի. և որունքն
նուրբք. յորոց երկու առաջինքն կարճ են երկրորդ
բ Թաչափ և եթ. իսկ յետինքն եռապատիկ երկայն
քան զառաջինան։ Սա լերդ 'ի բազում ոտոտաւելով
քայլէ, և յայնժամ 'ի վեր ունի զգլուխն, առնու
քայլս մեծամեծս, զառաջինն ոտս սովորաբար տնկու-
միւ 'ի կուրծս, որք Թուխն Թէ ոչ առ այլ ինչ են պէս
տանացու նման, եթէ ոչ 'ի պեպէլ ձիոյ։ Գոյն մորք
Թոյ նր 'ի մէթին մնդրապոյն հարկանէ բայց 'ի գլխոյն,
որ ըստ երից ինչ նման է գլխոյ նապաստակի։ Սա
նր ըստ պատմելոյ անդղնացուց, որք կերան անսկ
հաւեղ է։ Գոտանին անգ և այլևս նորատեսիլ կեն-
դանիք, այլև գայլ. զոր աչօք իսկ տեսին անգղնա-
ցիք. և պղպէ պղպէ Թուշունք երկաներեսգաղք. և ցա-
մաքայինք. որ Թուխակք երփներանգք, տատրակք,
և սղաւնիք, որք երամովին Թռչին գետեզերիք յոյժ
ունին 'ի գլուխս ցցուն մեծամեծս։

Տեսան և օձք մեծամեծք, և մանուկք Թիւնաւորք և
անԹոյնք, ոմք և պղպէ պղպէ մրջիւնք. յորոց ոմանք
կանաչագոյն են, որք 'ի վր ծառոց չինեն զբոյն իւր
եանց սքանչելի ձարտարուբ, զոր անդղնացիք ման-
րադիտակս գիտողութ զննեալ, պատմեն Թէ անհամար
բազմութ մրջմանց միաբանեալ՝ ժողովեն 'ի միասին
մեծամեծ տերեւս իրրև Թղաչափս, և զծայրս տե-
րեւոցն մածուցանեն առ միմեանս 'ի ձեռն մածուցիկ
հիւթոյ ծորեալ 'ի մարմնոյ իւրեանց, ապա զծայրս
մածուցեալ տերեւոցն ամփոփեալ ժողովեն և չինեն
քառակաձև պարկ 'ի ջափ փոքրիկ գլխոյ մանկան, զոր
կախեն զծառոց, և մնեալ բնակին 'ի նմա, իսկ անդ-

զնացիք, որք կային 'ի զինեն 'ի գործել նոյ, ցլուծէլ զնո 'ի գործոյ անտի, առնուն զի առնելն ինքեանն բա
ցան իւրեանց առաջնական զօրութիւն . յայնժամ մինչեւնէն Թողեալ զգործ իւրեանց, յարձակեցան 'ի վէր նոյ, և խայտէին զնո ջարաչար, բայց խայթոց նոյ, Թէպէտ սուր էր, իբրև զխայթոց մեղուի, այլ ոչ էր Թիւնաւոր, զի ցաւ նոյ հազիւ առ վայրկեան ժի առէր : Դասանի անդ և այլ տեսակ ժի մինչեւնոց, որք բոլորովին սեաւ էն, ասցա բնակուն է 'ի մէջ ասացոց մատեաւոր իմն Ծառոյ, զորս ինքեանք խոռոչս էն, 'ի բաց հանել զմէջ նոյ . ասկայն ասկաւբն Ծառն

արձակէ Ծաղկս և բնրէ պտուղս :

Եւ եԹէ որ խորտակեսցէ զմի յոստոց անտի խուռն բազմուն մինչեւնոց յարձակին 'ի վէր, և խայԹէն անՀնարին : Այն անդ և սպիտակ մինչեւնք, որք ծամ իրօք նման են այնոցիկ, որք գտանին յարևելեան Հնդկս : Այք երկու բոյնս չինեն, մի 'ի վէր Ծառոց կախեալ զոստոց նոյ, որոց բոյնն գրեԹէ հռատատիկ մեծ է ի զգուսի մարդոյ . չինեալ 'ի մանր խուռնոց մածուցիկ լոց . զոր խորտակէլ անդրէնացուց տեսին 'ի նմա անՀամարիկ խորշս, որք առհնրկ Հաղորդուն ունէին ի միեանս . և բնլմ Ծամածուռ շուխրս, որք Հանէին յայլ մինչեւարան 'ի վէր նորին Ծառոյ : Բայց յոյժ նէ ունին և այլ ձնշհ մի Ծածկել կնիւնիւ, որ Հասանէ մինչև գգեստն, ընդ որ 'ի ձմերայնի, և յանձրնայն Ձիկս ընծանեն յերկիդ բոյնն, որ է 'ի գետնի բրդաձև ցհնդ, կի' ցվեց ոտնաչափ բարձրուի . այտաչքն կողմանք նր կաւատատեն իբրև երկու մատնաչափ Թանձրուի . և 'ինեզբս են խորշք յոլովք . բայց ջունն բնաւ անցս առ ատտաչս, այլ մի միայն տորերկրեայ ձնշհ, ընդ որ ընծանեն 'ի խորս ցաղմատն Ծառոյն . և անտի ի բուն գոլուզի ձնշհատ եւանեն 'ի Ծառ անդր 'ի բոյնս կախեալս զոստոց Ծառոց, որք են իբրև ամարանոց նոյ : Նոյնպէս և 'ի չորքսակայ Ծովս նր գտանին պէսպէս տեսակք ձկանց, որք գլխովին անծանօԹ են մեզ մերում . և յատաղոտս անդ, և 'ի Ծովեզերեայ Ժայռս կանաչագոյն ատատաւ պատուհական, և ազգի ազգի Ծովային խեցիկք, այլև խեցգետին բնլմ յոյժ, և կոկորդիլոսք 'ի գետս, և յաղև լինս :

Բնակիչք այսր Ծի երևի ԹԷ կարի ատակս են առ Համեմատուի լայնարձակ տարածուԹեն իւրոյ . վր զի միանգամ ևեԹ տեսին անդ անգլխացիք 30 ոտիս

արս և կանայս 'ի միասին, առ պօղանեան ծոցով, որք ժողովեալ 'ի գլուխ ժայռի միոյ, եկին 'ի գինին նաւուս անգլխացեալ իբրև 'ի նորատաեսիլ ինն, զի մինչև յայնժամ չև էր նոյ տեսեալ նաւս. և յորժամ կամեցան առնլ պնդմ ըզեմ անգլխացեալ, հազիւ կարացին զօրեքառասան, կամ հնգետասան պատերազմական 'ի միասին ժողովեալ և 'ի բռնադակ ծավէ զերեսայնէ, ոչ տեսին գեօղս, ոչ և ոչ երկիր մշակեալ. ուստի Թուխ Թէ ամենեցուն անծանօթ է առ նոյ երկրագործ ուն: Եւ Թէպետ անգլխացիք ոչ մանին 'ի նենգին կողմանս Ցին, սակայն իբր հաւատամ ինն է, Թէ և անդ չիք բնաւ երկրագործուն. զի Թէ դայր, հարկաւորապես և 'ի ծավէզերեսայնէ ուրէք ուրէք երևէր. որուն յայտնապէս զհետ դայ, Թէ և բնակիչքն սակաւ են, զի աճանց երկրագործուն գժուարին ինն է բազմուն մարդկան դարման գտանել: Ասյ Թէ առ ինչ ոչ բազմանան անդէն մարդիկ, չէ ինչ հաւատամ, կամ զի երկիրն ինքնին անզաւակաբեր է, և կամ զի յարաժամ մարտ ընդ միմեանս մղելով, կոտորեն զներբեարս, որով և սպառին:

Սոքա առհասարկ բերտ են և վայրենիք զինեբպարանս ևթե ունելով մարդոյ, իսկ բարուք գրեթէ ոչինչ ընհատ են 'ի վայրենի անասնոց. կին մարդ բայ 'ի սակաւուց ոմանց, և այն ևս 'ի հեռուստ, բնաւ ոչ տեսին անդ. իսկ արքն, զորս տեսին, ընդ որոց և վարեցան փոքր մի երբ, 'ի բազում միջահասակ են մարմնով, և կերպագրուն դիմաց նոյ չէ այնչափ ինչ տգեղ. զի չեն ձառագէմ, Թանձրաշրթունք, և տաք փակուն, ընդ երեսովացուց. այլ հնարկ ըստ ազանց այլոց Ցայց. ձայն նոյ քաղցր է, և կանացսկան. այլ իսկական դոյն մարմնոյ նոյ անծանօթ է. զի յոտից մինչև ցգլուխս ծածկեալ են ազմով և աղտեղութ. և Թէպետ բազմ աշխատ եղեն անգլխացիք քերելով և լուանալով զսիրն և զաղտեղութիս գէթ 'ի մասնէ ինչ մարմնոյ նոյ 'ի տեսանել զբուն գոյն նոյ, այլ ոչ կարացին. այսչափ ինչ ասեն, Թէ սաստիկ սևուն այն, որ երևի 'ի նմա, Թուզի լինել յաղտեղութենէ անոյ զնոքօք մաճելոց. իսկ բուն գոյն նոյ Թուզի գեղ նախասան Թուխ: Հերք գլխոյ նոցա ոչ և մօրուացն սեաւ են, Թաւ և երկայն իւղային, և աղտեղի, և Թէպէտ ոչ օծանեն ոչ իւղով և ոչ ճարպով, սակայն 'ի վեր այսր ասի չիք ոջիլ 'ինն. և առեալ փոքրիկն զհերս, ոչ ևԹէ հաւատամբ, զի չիք առ նոյ մկրատ, այլ այրեալ: Բոլորովին մերկ ջղին. այլ աղտեղութեն և տիղմն

Թանձ

Թանձրամած իբրև պատեան ինն մածեալ զմարմնով, է նոցա փոքր հանդերձից, որով և երևին իբրև խեցե-մորթ կենդանի. զոր 'ի պէսպէս երանգս ներկեն. զթիկունս, և զլանջս 'ի մթագոյն կարմիր, բայց գոյն կարմիր նշա 'ի վ̄ր արկեալ. խոկ զբազուկս, և զսրունս, և զայլ անդամս 'ի գոյն սպիտակ դունագոյն չէրոս 'ի վ̄ր նկարեալ:

Գլխաւոր զարդ նոցա է ոսկր ինչ անցուցեալ խաչաձև ը̄ մէջին անձառ ըռընգաց, որ անջրպետէ զռունգս 'ի միմեանց, երկայն իբրև 6 կամ 7 մատնաչափ. և բազում անգամ, ը̄ աստճարուն մատին. որով դէմք նոցա ծիծաղական ինն երևի: Բայց 'ի բարբարոսական զարդուտոյ, կրեն 'ի պարանոցս երկկարգեան, կամ երեքկարգեան մանեակս 'ի ծովային խեցեաց. որ և 'ի բազուկս ապարանջանս 'ի նոյն խեցեաց. և առ ընտեանիք պարան հիւսեալ 'ի վարսից մարդոյ: Եւ զայս զարդ իւրեանց այնչափ մեծ համարին, զոր ը̄ ոչինչ իրաց փոխանակեն: Լեզու նոցա օտար է գլխովին 'ի լեզուաց մերումս ծի, բայց հնչիւն 'ի կողմանս յոյնոսին, որ խժդժական ինն է, կոկորդային, և անախորժ լսելեաց. յորում առաւել են ձայնաւոր հնչմունք, քան զբաղաձայնս. անգղիացիք բ̄զմ բառս 'ի լեզուէ նոցա գրեալ բերին յեւրոպիա, իբրև զնոր ինչ, և նշանաւոր:

Զիք ամենևին առ նոսա ճանօթութի՛ւն վաճառականութե՛ան, կամ առևտրութե՛ան. և թէպէտ բազում ջանահնար եղեն անգղիացիք առևտրութիւն ինչ առնել ը̄ նոսա, այլ ոչ կարացին 'ի գլուխ տանել. զի զորինչ առաջի առնէին նոցա, առնուին համարձակ, այլ ինքեանք ոչ տային ինչ նոցա փոխարէն. այն զի՛ ոմն վաճառք, կամ ձեռակերտք եւրոպացւոց առ ոչինչ են համարեալ յաչս նոցա, զի առ բրտութե՛ ոչ իմանան զյարգ նոցա. և պարգևքն, զորս ետուն նոցա անգղիացիք, գտան ընկեցեալ յանտառս, իբր առ ոչինչ պիտանացու:

Ոչ ունին բնաւ աւանս, կամ գեօղս, հաստատունս, այլ թափառին ը̄ համատարած ծ̄ իւրեանց. և եթէ դէպ լինի ուրեք առ փոքր մի երկար զտեղի առնուլ վասն լաւութե̄ տեղւոյն, շինեն հիւղին մանր խրճիթս յոստոց ծառոց, զորս ծածկեն տերևովք արմաւենեաց և կեղևօք ծառոց. և նոքեն 'ի նոսա 'ի գիշերի ը̄ օրինակի շանց կծկելով յիւրաքանչիւր խրճիթս. հազիւ երեք, կամ չորս անձինք կարեն զայս օրինակ նստել: Եւ եթէ ուրեք զգիշեր մի, կամ երկուս ունիցին մնալ, ոչ շինեն խրճիթս, այլ ը̄ ծառովք, կամ 'ի մէջ խոտոց

 ննջեն:

ննջէն։ Ա՛ի կարասիք սանց նոյ, և կուժ մի՛ ի կնկ
ղէոյ ծառոյ. և պարկ հիւսէ՛ը ըստ օրինակի ուռկա
նաց մերոց, զոր բարձեալ կրէն յուս իբրեանց. յորս
են կոտորակք մինչ խիժոյ՛ ի պետս ներկելոյ զմար
մին իւրեանց. և կարէ, կի՛ ծովային խեցի յորժ չև
նեն կարէա մեծամեծս և մանուշս յոյժ պարկելի
ճարտարութի՛ը, այլև սոճինս կի՛ գլուխս նիզակաց.

այս են ամ փարթամութիք, դանձք և գինք նոյ։
Վերակոծ նոյ և ձուկն, զոր որսան խեցգետէն կոթ
թիւ կի՛ ձեռօք ըմբռնեն՛ ի մէջ քարանց, կի՛ ի ծո
վախեաց աւազուտս, զի չուենն ուռկանս. և կրիայ,
որ կարի ախորժական է նոյ. ուստի տեսեալ նոյ՛ ի
նաւս անդրկացւոց կրիայս մեծամեծս, խնդրեցին
՛ի նոյէ, և՛ ի չտալն կամեցան բռնի առնուլ։ Յայս
նոմ ապ եւեթ ցուցին նոքա զարուեստ իւրեանց և զքաջութիւն
բովանդակ ժամն, յորս էրէն առ նոս անդրկացիք։
Ուստեն և վայրի պտուղս, զի ոչ գտնէին ընտանի
ծառս պտղաբերս. երբեմն ևս քարանձք, կի՛ նիզա
կաւ որսան և թռչունս, և ջրքոտանիս, ոյզ և զգան
կուս անուանեալ շուենն, զորս խորովէ՛ը՛ ի վե՛ր կայծա
կանց, կի՛ ի մէջ ջեռուցեալ քարանց՝ ուստեն. զի հում
միս ոչ ուստեն ը՛ այլոց ոմանց գազանաբարոյ սովանց։
Ա՛ք արտագրեն զնոսա, ոչ ոյզ մեք՛ ի ձեռն գայլա
խաղ քարի, և հրահան երկաթոյ. այլ առեալ ցուպ
փոքրիկ, և զմի ծայր նո՛ր սրնգապէս կոցուցեալ՛ ի վե՛ր
չոր տափարակ փայտի, արագ արագ պտոյտքեն եր
կոքումբք ձեռօք, և ահա զկնի միոյ, կի՛ երկուց րո
պէից սկսանի ծխիլ փայտն, և վառիլ։ Տեսին եր
բեմն անդրկացիք, զի մի ոմն՛ ի նոցէ ընթանայր առ
ափն ծովու, և ուրեք ուրեք ութ կ, կի՛ ւօօ. գըլա
խաւոր հեռաւորուը՛ը առ վայր մի զկայ առնոյր, և
ապա վերատին շարունակէը զընթացս. և ահա առ
ժամայն սկսանէը՛ ի տեղւոջէ անտի, ուր զկայ առ
նոյր՝ ծուխ ելանել և հուր բորբոքիլ՛ ի ջրացե՛իտոս։
Ա՛յլ թէ զիարդ արտագրէը նա զայն հուր, ոչ կա
րացին հասու լինել, զի ոչ տեսին ինչ՛ ի ձեռս նո՛ր։
Խակ գինք նոյ են նիզակք այլ և այլ ձևով. ի հարս
ւայնն կողմանս վարեն նիզակս գործեալս յոսկերայ
քառաժանիս սրածայրս, զորս և օձանեն խեժիւ,
ոյզ զի առաւել ոլորկ լինիցին, և լաւ ևս մխեցին ը՛
մարմին։ Խակ՛ ի հիւսիսայնն կողմանս են միաժանի
սրածայրս։ փայտ նո՛ր, կի՛ մեղեմս, է ազգ մի եղեգան,
և բուն բուսոց ինչ, որք նման են կնիւնոյ. հաստա
պինդ հիւսեալ ը՛ միմեանս. երկայն ուրն, և մինչև

ցընկերքսասան ոտնաչափ. և՝ ի մէջեխ անդր մինն և սպրասաուր սլաքս՝ ի կարծրակուռ փայտէ, կիմ յոսկերայ ձկանց. և կիմ բեկորս խեցեայց. և ղբոլոր մէղեան օձանէն խեժիս. որ և լինի խրկև քուք, կիմ մահակ փշալից. որոյ խոպոճածք գրեթէ անքուժելի են. զի պատառոտէ զմարմինն, և թողու՝ ի վէրսն բեկորս խեցեայց, կիմ ոսկերայ։ Զայս ազգ նիզակաց տան, կիմ քան զրկաչափ հեռի միով ձեռամբ ընկենուն. իսկ եթէ կամիցին հեռագոյն ուրեք ընկենուլ, ոտ՝ ի հարկանել զմարդ, կիմ զորս, բակնատը՝ ի գործ ածեն, որով արագագոյն, և ուղղագոյն հասուցանեն զայն՝ ի յաւելջագիր նպատակ անդր, քան ձեզ զգնատակս հրաղենաց։ Բայց՝ ի զննուց առեալ ունին և վահան ձուաձև՝ ի կարծրակուռ կեղևոյ ծառոյ, զորս վարեն՝ ի պաշտպանուն անձանց։ Նոյնպէս և նաւակք նոցա են կրկնատեսակ. ՝ի հարաւային կողմանս չինեն՝ ի կեղևոյ ծառոց երկու ոտնաչափ երկայն. զորոյ զերկոսին ծայրսն կապեն. և՝ ի մէջն հաստատեն փայտեայ փոքրիկ շրջանակս. այն է՝ չէմ պէտ, ատ՝ ի լայնատարած ինալ միջին մասին նաւակին. որ հարկաւ ասեն զերիս անձինս։ Իսկ նաւակք բնակչաց հիւսիսային կողմանց են՝ ի կոճեղացս ծառոց գերխոռվին անհարթ, և անձև. փորեալ և խոռոչացեալ, ոտ՝ թոռն՝ ի ձեռն հրոյ։ Բայց զարմանք մեծ այս են, թէ զիարդ հաստանեն նոքա զծառս, զորս չտնկին ոչ ստացան, և ոչ այլ ինչ երկաթեղէն գործիս. այլ միայն ստացան, և սլաքաձև գործիս ինչ՝ ի քարէ և՝ ի ծովային խեցեաց. և սակայն՝ ի ձեռն աշխատուն թէ և անսահման երկայնմտութեամբ գործեն զայնպիսի ինչ, որոյ անհնարին երևի լինել առանց երկաթի գործեացս։

Զնոքա յայսմ ծի, ոտ և վերագոյնդ նշանակեցաք քաղաք, կիմ ասան, և կիմ այլ ինչ նշանաւոր տեղի, բայց միայն բարձրաւանդակ գլուխք ինչ, և ծոցք, յորոց զմանս յայսմ վայրի նշանակեսցուք։

Հիւ։ Ի գլուխ՝ ի հարաւային ծայր անդր նոր կալլէսի. յայս անուն անուանեալ՝ ի գուգայ նաւահանգստին անդրնացուց յանուն փոխանորդի Իւրոյ, որ կոչէր հիչ. զի նա զառաջինն հաստ զայս տեղի։ Ի հարաւակողմն նոր կալլէսի անդր քան զայս գլուխս ոչ երևեցաւ այլ յամաք. Թէպէտ պարզ էր օդն։

Բամհեաք, կիմ Դլուխ խոյոյ։ Ի գլուխս, կիմ ծայր՝ ի հիւսիսակողմն. յայս անուն կոչեցեալ, վ՚ զի ի գմբեթ

Թաձև. և նման է բամհէատոյ. որ է առ մուտս նա-
ւահանգստին փլիմուԹայ։

Գլոխ հովէայ։ Ի բարձրաւանդակ՝ ի հարաւոյ ար-
ևելից նախընԹաց գլխոյն, առ որով կայ փոքրիկ
կղզի. և՝ ի յետ կուսէ կղզւոյն երևին բոլորաձև բը-
լուրք ինչ՝ ի մէջ որոց ոլորակի երևի գլուխն։

Տրօմպարեան ընաւն։ Ի լեառն բարձր յոյժ որ ձգի
մինչև ցծովն, ուր ձևացուցանէ ղգլուխ, որ աւալ-
ակ՝ ի ժայռ սրածայր։

Փիկնհաւս, կամ Քօլօմպիէր։ Ի լեառն սեպացեալ մերձ
՝ի գլուխն լլփրիկատոյ՝ ի հիւսիսակողմն. գագաԹ նր
տափարակ. շրջապատեալ ապառաժ ժայռիւք, և առ
ստորոտով ծառք մեծամեծք շուրջանակի։

Գլոխ գէորգեայ։ Ի գլուխ, զոր յայս անուն կոչեաց
նա ինքն նաւապետն գուդ, իբր զի յաւուր ոմն
ոչխն գէորգեայ եհաս անդր։ ՝Ի հիւսիսային կողմն
սորին ցլխոյ է ծոց մի, զոր անգլիացիք կոչեն Լօնկ
Ճօչէ. ՚ք Երկայնուսիչ։ Ուրեմն մերնաւ հետւ՝ի սեղւոյէ
սատն է միւս ևս գլուխ կոչեցեալ Ռօբ Ֆոյնր. ՚ք՝ Կար-
միր ծայր, կամ գլուխ. առ որով է լեառն, որ բերէ
գնմանութիւն սրատախտւրակի Ֆռանկաց, այն է շափկայի։

Պօռանեան ծոց։ Ի ծոց ընդարձակ, և յայնոյակ ընդ 34
աւազանաւս հարաւային լայնութիւն, առ որով են ան-
տառք մեծամեծ ծառոց. որք ոչինչ ընդհատ են՝ի մե-
ծոց կաղնեաց. յորոց հոսի խէժ կամմրաժեռ նման
խէժին, որ կոչի արաբն վիշապի։ Փայտ սոցին ծա-
ռոց ծանր են կարծր և սևագոյն։ Ի անդ միւս ևս
տեսակ ծառոյ, որ նման է կաղնեացն ամերիկոյ. և
յանտառսն անդ չի են ազգի ազգի գեղեցիկ թըռ-
չունք, մանաւանդ ԹուԹակք։ ՝Ի վեր միոյ՝ի մեծագոյն
ծառոց անտի փորագրեալ գրեցին անգլիացիք զա-
նուն նաւուն իւրեանց, որ կոչէր Հնաեվուր. և ըզ-
ԹուՃականն և զօրն յորում հասին՝ի ծոց անդր։

Ծոց ուդուրթայ, կամ պուսդարթայ։ Ի նշխնգետ պատ-
ուճական, որ գնայ աւարտի՝ի լիճ մեծ, որ հաղոր-
դուի ունկն ընդ ծովու միջնորդութիւ փոքրիկ նեղուցի։
Ընդակայ երկիր սորին ծոցոյ, զոր է և աւազուտ
ուստի և անբեր. բայց՝ի բլուրս նր բուսանին ծառք
ցրիւ, որք ոչ գործեն անտառս։ Գտանին անդ և
ծառք, որք բերեն խէժս, են որք՝ կարմրագոյն, և
են՝ որք դեղնագոյն, բայց սակաւ։ Եւ ծուխ բերէ
ձուկն առատ. և աղգի աղգի խեցեմորթս. ոմն և
սատակ մարգարտահաւք, բայց սակաւ և մանր։

Գլոխ

Գլուխ առաջինագոյ։ Ի բարձրաւանդակ ցամաք ընդ 22 աստիճանաւ, և 15 րոպէիւ լայնութեամբ. որ ունի սպառազական ծոցս և նաւահանգիստս։ Մերձ յայս դը- լուխ գտանին կղզիք մինչ՛ի ծովու՛ի դիպս և՛ի բարձ- րութեան միմեանց. զորս անդրկացիք կոչեցին Նօրուէժպէրլանդ. որք և անտառալից են, այլ քարայր չիք՛ի նոսա։ Ունին՛ի նոսա պիծակք, թիթառունք, և իշամեղուք մեծամեծք։

Էնդեվուր։ Նահանգիստ և գլխաւոր գետ նոր կալ- սն, ուր դուգ նաւապետն նորագետաց զնաւ իւր. որ ժամն իբրև 23 նոտաւ՛ի ցամաքն՛ի ծով անդր, ուր բուսեալ կային բուսոյք. այն է՝ մերձան։ Ընդ- քակայ երկիրս նր գեղեցիկ է, և զուարճալի, ունե- լով բլուրս և հովիտս դալարագեղս և անտառս և խաղս. թէպէտ դաշտք նր ուրեք ուրեք կաւուտ են և աւազուտ։ Գլխաւոր բերք նր, զոր տեսին անդ- նկայիք են ազգն ազգն Թռչունք, և դանդուռս, կիմ օպօսօն անուանեալ կենդանին, որ նման է շան կիմ գայլոյ. զոր և վերագոյնդ յիշատակեցաք. և ազդ- ու կաղամբոյ, և խէժ. և են։

Գլուխ երկրորդ։ Ի՛ն հիւսիսային ծագ ծոյ կալչիսն ընդ 10 աստ՛՛. և 37 րոպ՛՛. հարաւային լայնութեամբ։ Երկ- կիրն որ առ նովաւ յորևելեան, և՛ի հարաւային կողմանս ցամաք է, դաշտային և անբերր։ Իսկ՛ի հիւսիս- սային լեռնային, և ձորքն անտառալից։ Մերձ յարևելեան ծայր սորին գլխոյ են երեք փոքրիկ կղզիք։ Միւս ևս փոքրիկ կղզի կայ՛ի հիւսիսային կողմն։ Ընդ միջ այսց կղզեաց, և երկայ գլխոյն է նեղուց, կոչեցեալ Էնդեվուր. որ երկայնեալ ձգի և ընդ միջ ցամաքին և կղզեաց իշխանին կալչիսի, մինչև ցվալվս փոքրիկ կղզին։

Գտանին անդ և այլ գլուխք, ծոյք, և կղզիք, որք կոչին Նաւահանգիստ Հաֆօնայ. Ծոց ըօպտարայ. Սուէ ֆանոս. Գլուխ հաւգէայ. Գլուխ ամօգէայ. Մուրըօն. Լօգուր. Ծոփ կինոսկ կղզոյ. Գլուխ այծեղջեր. Գէֆ էհէ. Հիլսպուրկ. Գլուխ ընէուլսայ. Գլուխ կլօնբիե- րտ. Գլէվէլէնդ. Կղզի դալարի. Կղզի ուրծուոյ. են։

Երկիրն սէրլենայ։

Երկիրն անուանեալ սիմէն, կիմ ըստ գալղնատի Տագրայ Տինէ. է՛ի հարաւակողմն նորոյ Տին հարաւային ասկոյ. ուր յեւրոպացւոց՝ զառաջինն

Եհան Աբել Թաւման՝ ի 1642. և կոչեաց զնա ամէն ժեն՝ ի պատիւ անուանի ամէնին սպարապետի ընկերոջն Հոլանտացւոց վճռական յարևելեան հնդիկս. Թէպէտ ոմանք ասեն թէ՝ ինոյն իսկ անուանէ զքաղաքս, և՝ ինամանէ կոչեցաւ ամէնին։ Այլ զիարդ և իցէ, այս յայտնի է, զի աբել յանուն Թաւման զերկրահոգի նաւապետի որ եգիտ զհիւսիսային զլուխն նոր զբնանապայն, որ և մինչև ցայսօր յանուն նորին կոչի, եգիտ և զհարաւային կողմն այսր ծով՝ ի 1642՝ ի նոյեմբերի 24։ Որ ըստ դրելոյ նորին, է ըստ 42 աստիճանի նաւ, և 25 րոպէիս լայնութեամբ։ Յառաջնումն ապրիլ դեկտեմբերի հունտա՝ ի ծով մի, զոր և անուանեաց Փիէրէիւս էնրիւս։ Եւ ետես անդ՝ ի ծովեզերեայ կողմանս ծառս մեծամեծս և սոճեաբոս յոյժ. յորոց ոմանց տրամագիծն էր երկու կանգունս և կէս. և բուն նոցա մինչև ցտերևին ուր սկսանին աստքն՝ 60, կամ 65 ոտնաչափ բարձրութեամբ. յորս և հասեալ կային աստիճանք առ՝ ի դիւրաւ երանել՝ ի նոսա։ Սա ոչ ետես՝ ի ծովեզերեայս անդ բնակիչս, ոչ և ոչ անասունս. բայց՝ ի բազմ նշանաց, զորս ետես անդ, համարի թէ երեն անդ բնակիչք, գուցէ և այժմ գոանիցին՝ ի խորին կողմանս։ Այլ ինչ բերս ոչ ետես անդէն, բայց միայն ծառս ինչ, որք բերեն խնձոս կարմրաժեռս, զոր նա ինքն Թաւման կոչեաց խնձոս կարմրաժեռս։ Ըստ խաչասացւոց հօմանս լաքբա։

Երկիր Հէ-վայ։

Երկիրն անուանէ նախ ձգի՝ ի հարաւային ծովեզերեայս նոր Հոլանտայի, կամ նոր Ծին հարաւային ասիոյ։ Զայս ոչ եգիտ պետրոս նիւէյտ տեառն դեկտեմբերի, և յունվարի՝ ի 1627. զոր և կիւբ անուն անուանեաց. զորմէ կարի սակաւ ծանոթումն ունին Ծագիրք. բայց Ըարձակ ասպրածն. և դրեթէ զկէզդոնն, կամ զմէջն գրաւեալ ունի այսր նորոյ Ծի. ընդ մէջ սիւնեանայ յարևելից, և լիճնի յարևմտից։

Յարևմտեան ծովեզերեայս այսր նորոյ Ծի են այլ ևս երկիրք գտեալք յայլ և յայլ ժամս, յայլ և յայլ նաւորդաց՝ ի մինչն աղգաց. և են սքէ։

Լիճն. Եռեսք. Ենդրուէ. և Վիլ։ Լիճն է՝ ի հարաւային ծայրն այսր Ծի յարևմտեան կողմն. զոր գտաւն՝ ի 1622. որ և առնմանակից է ետեղեայ, որ գտաւ

տաւ 'ի 1619 'ի յոհաննու եւեւլեայ, զոր և յիւր ա-
նուն կոչեաց : Ընդդրուքն է յարևմտեան ծագ. այսր
աշխարհի, սահմանակից վինջայ 'ի հիւսիսոյ, որ գը-
տաւ 'ի 1628.

Նոյնպէս և 'ի հիւսիսային ծովեզերեայս գտան երեք
այս Ծք. 'ի Գարբենդարիա. Տիէմէն. և Առնհայմ:
Գարբենդարիա, 'ի հոլանտացւոց գարբենտեր անուն ան-
ուանեալ, 'ի՝ երկիր գարբենդերայ, գտաւեալ ու-
նի զհիւսիսային կողմն նոր հոլանտայի, կէս Ծին հա-
րաւային ասխոյ: Ցայս անուն կոչեցաւ 'ի գարբեն-
դերայ նաւապետէ հոլանտացւոց, որ եգիտ զնա.
որ և ունի բզմ մանր գետս. յորոց գլխաւորքն են
Կոչէն. Նասաու. Գուրօն. Տէէմէն. և Միտուէ: Իսկ ու-
նի ևս սահմանակից յարևելից զնոր կալէտս հարա-
ւային. իսկ յարևմտից զարնհայմ. և զտիէմէն, որք
գտան 'ի 1618: Երկու յետինքս ձգեն տարածին ը
հիւսիս:

Նոր Կուինեա :

Ոչ է ակէտ բզմ ժմկք են յորմէհետէ գտին եւրո-
պացիք զնոր կուինեայն. սակայն մարթ է ի-
րաւամբք դասել և զսա 'ի կարգ նորագիւտ Ծաց. վն
զի յուշն գրեթէ բաց յանունանէ նր այլ ինչ ոչ գի-
տէին զնմանէ: Զի ոչ ցուցանեն նախնի պատմու-
թիւք, չէր ինչ յայտնի թէ նոր կուինեայն արդեօք
կղզի է. եթէ կցեալ ը ցամաք հարաւային երկրի.
և ը մէջ 2. և 9 աստիճանաց հարաւային լայնութ:
Ոմանք յԾագրաց անխտիր կոչէին զնա և երկիր պա-
պուսաց, յանուն բնակչաց նր: Իսկ համարէին թէ ը
հիւսիսակողմն առ սակաւ սակաւ անձկանայ. և
յարևելեան հարաւակողմն տարածի ը ընդլայնի:
Այլ մի ոմն 'ի քաջանաւորս նոր Ծագրաց յայտնապէս
բաժանէ զերկիրն պապուսաց 'ի նոր կուինեայէ. և
առնէ զնս երկու այլ և այլ Ծս: Ըստ նր նոր կուի-
նեայն գտաւ 'ի 1527 յալւարոսէ սաւէդրայ, որ և
կոչեաց զնա Նոր Կուինեա, կարծելով թէ ուղղակի
անկանի հանդէպ կուինեայի ափրիկոյ. բայց յայսմ
մեծապէս վրիպեցաւ: Իսկ այլ ոմն նաւապետ ան-
ուանեալ անտոն օրդանեկոեան ծանեաւ զայս Ծ 'ի
1528. բայց հարևանցի եւեթ քերելով առ նովաւ,
ոչ և նախագրեաց սաւէդրայն: Զկնի ոչ բզմ ան-
դամ 'ի բզմ ժեղիս այսր Ծի հասին հոլանտացիք.

բայց ինչ ոչ դրեցին ի նր յօդուտ Տադրուէ, ի ղև առ անյապ շահասիրութիւնէ և նախանձու, որով պահպանին զկալուածս իւրեանց, որք մերձ են յա բևելեան հնդկիա, յորոց ելանեն մեծագին և պատ ուական հաւուք, զանազան ամ հնարիւք ծածկել յայլոց աշգաց, զայն ամ որ կարէր զարթուցանել զնս, և յորդորել՝ի յաճախել՝ի կողմանս յայնոսիկ. ուստի և մինչև ց1769 ելից մեզ Ցս սոյն անծանօթ, յո րում ամի եհաս անդր գերահռչակն գուդ անգլիա յն. բայց և նա սակաւ ծանօթուն կալաւ զնմանէ, զոր որպէս և ինչ կարևոր համարիմք յայսմ վայրի նշանակել:

Ուրդ՝ սա՝ինոր հարաւային կալչեակ Ճնդիրհորդել ընդ հիւսիս, ուղղեաց զընթացս իւր՝ի նոր կուինէայն. և՝ի Ճնդիին եռեւ զկղզին սըկն բարթուղիմէոսի, որ և կոչի Վըհէրմոյէն. որ փոքր է և ցած իբրև 3 մղոնաւ հեռի՝ի մէջերկրէն. և է ընդ 8 աստիճա նաւ և 13 րոպէիս հարաւային լայնուէ: Ապա շա րունակեալ զընացս իւր ընդ հիւսիս, և հասեալ՝ի տե ղի ինչ, ուստի հաղիս կարէր նշմարել զցամաքն նոր կուինէայի, եթող անդէն զնաւն, զի ոչ կարէր նա ւուս մերձենալ՝ի ցամաք անդր սակս նուազուցեր ջուրցն. և ինքն գուդ հանդերձ մեռուսան արամբք քաջ զինեալ վառելովք մտեալ՝ի կուր նաւուն, էլին՝ի ցամաք. և տեսին յաւազուտս անդ յատկն ծովուն նոր հետս մարդկան. յորմէ զուշակեցին, թէ յան տառան անդ, որք իբրև 50 քայլ հեռի էին՝ի ծո վեզրէ, նցեն վայրենի մարդիկ. և փոքր մի յառաջ գնացեալ, հասին՝ի փոքրիկ անտառ որոյ ծառք գրե թէ առնորկ պտղաբեր էին, և տեսին անդ ապրեալ, յորմէ ջուր առն բղխէր. և մերձ առ նովաւ խրձիթ տերևովք ծառոց ծածկեալ, և առ նովաւ բազմ կերևս պաղոց, յորոց ոմանք թռչէին նորոգ կորզեալ՝ի ծա ռոց: Ապա և ևս յաղ գնացեալ, տեսին՝ի բացուստ, զի էլին յանտառէ անտի արք երեք վայրենիք, որք ձայն բարձեալ գոչէին ուժգին, և դիմեալ գային՝ի վր նց. և մին՝ի նցէ, որ յաջագոյն էր, ընկէց յանգ գիացիս զնիւթ ինչ, որոյ անկեալ յերկիր, վառեր իբրև զվառօթ. այլ շուտաչիւն ինչ ոչ արձակեաց. իսկ երկուքն ընկերուին նիզակս փայտակերտս երկ ժանիս: Իսկ անգլիացիքս առ՝ի նահանջել զանդուգն դիմեցուն նց, արձակեցին՝ի վր նց միանգամ հրա ցանս գնատակալից. յորմէ երկուցեալ նց, առ վայր մի զկայ առին. ապա վերստին սկսան գիմել՝ի վր,

ուստի

ուսոյն և անդրնապետն միւսանգամ արձակեցին հրոյ ցանս. զոր տեսեալ վայրենեացն, խոյս ետուն յանմատոյց։ Իսկ անդրնապետն որոց չէին կամք տիրել երկրին. միանգամայն երկուցեալ թէ գուցէ բազմութիւն վայրենի մարդկան հասեալ՝ ի վէր, չարիս ինչ հասուսցեն նոցա, դարձան անդէն՝ ի նաւակ իւրեանց. և զկնի սակաւուց ահա հասին մերձ՝ ի ծովեզրն անդրնապետ իբրեւ 60. որք թուէբր թէ կամէին տալ պատիժ ընդդէմ անդրնապետոյն. իսկ անդրնապետք մեղմով լինին վարեին զկուռ իւրեանց առ ցամաքաւ առ՝ ի քաջ զինեալ զնոա. առ ոչինչ համարելով զպատանական գոչիւնն նոցա և զխնդրն, զոր ընկենուին՝ ի վէր. ապա իբրեւ թաւականին զինեցին զնոա, արձակեցին՝ ի վէր նոցա հրացանս գնոտակաչիցս, յորոց երկուցեալ, դարձան անդրէն յանտառս իւրեանց։

Աւրդ՝ ըստ պատմելոյ անդրնապետոյն, աչք հարկ նման են բնակչաց նոր հարաւային կալլեսի. միջահասակ են մարմնով, դրեթէ ոսկի գոյն. հեզք նոցա կարճ. բազորովին մերկ ջրկին. բայց գոյն մարմնոյ նոցա չէ այնչափ ինչ սեաւ. գուցէ ղի չէն աչք այնպէս աղտեղի։ Իսկ զինք նոցա, զոր ընկեցին՝ ի վէր անդրնապետոյն երբ դիւրաւաս նիւթ ինչ, զոր վերադոյնդ յիշատակեցաք, և սէգք փոյտաչէնք։ Իսկ վայրն, ուր զկայ հաս նաւն անդրնապետոյ, և եղեւն՝ ի ցամաք, է ըստ 6 աստիճանաւ, և 15 րոպէիս հարաւային լայնուէ. իբրեւ 195 մղոնաւ հեռի՝ ի հնդկաստանէն սէյն օգոստոնոսի, կամ գլխոյն վաղքեայ, որ մերձ է յայն տեղի. որ յԱցայցս կոչի գլուխ ծովընդեայց սէյն բօնավէնտուրայի։

Աւրդ՝ այժմ ձգտեալ սատուգեցաւ, եթէ նոր հուսկ նէայն է կատարել կղզի, որ ձգի ըստ երկայն յարեւելից յարեւմուտս իբրեւ 700 մղոնս. իսկ ըստ լայնութեան 150 մղոն։ Յարեւմտից բաժանի՝ ի ճկիսչս կղզոյն փոքր նեղուցաւ. իսկ՝ ի հարաւոյ անջատի՝ ի նոր կալլեսէ՝ ի ձեռն նեղուցին, զոր՝ ի վերջին ճիկս եդեալ մեծն գուգ. որ և կոչի Էնդեվուր, լայն իբրեւ 150 մղոն։ Բայց լի են՝ ի նմա մանր կղզիք. ուստի և կարի դըժուարին է նաւել ըստ այն։

Արեւելեան ծովեզերեայ կողմանք նոր հուսնէայն վեւս են լինել ծանուցեալ, բայց այս հաւաստի է, թէ յայնմ կողման ունի իւր սահման զարշիպելագոս գոան լովիսատայ, զոր՝ ի 1700 եգիտ պուկէնվիլլ, որ և յայս անուն կոչեաց զնա։ Իսկ նոր բրիտանիայն անջատի՝ ի մեծ կղզւոյ աստի՝ ի ձեռն նեղուցին, որ

կոչի ՀԱՆԻՈՒ ՓՈՄԲԻԼԵՐՈՅ : Ասյա կղզին է ը մէջ 12 աստիճանի հարաւային լայնութեան, և հերիւածին, ուստի և ը մէջ այրեցած գօտւոյ : Ամենք յԱպգրաց հաստարին թէ բազմամարդ իցէ. և երկիր նորա այրածանդ, բայց այս չէ ինչ առոյգ : Գոյան անդ բերանք քանի մի գետոց, յորոց գլխաւորքն են բերանքն անուանեալք խոռանոյ. և աբյն օգոստինոսի : Ն՚ՀՆգիստաբ. և ծոցք նոր, որք ծանուցեալ են Յապգրաց, են սոքա. ՀԱԳՈՒՓՈ. Սը յակոբ. Սը անդրէաս. Սը հերոնիմոս. Սը ՆԻՒՂԱՅՈՍ. և ԾՆՈՒՆԴ ԷՒՒԼԻՆ ՏԷՐՈՅ : Ունի և քանի մի գլուխս. յորս նշանաւորքն են ՍԱԼԻՊՈ. և ՎԱԼԷ :

Նոր Բրիտանիա :

Նոր բրիտանիայն է մի յԱյց անտի զորս նորոգ գտին անգղիացի նաւաստիք, որ Թէպէտ յԱյ և ծանուցեալ էր, ՚ի 1700 ՚ի տամբիերայ. այլ կարի ը աղօտ, ոչ ցուցանեն այնր ձեվկն Ցայցոյցք, որք իբրև մի միայն կղզի տատերապրեն զնոր բրիտանիայն. որ է յայտնի վերսպակ. զի ոչ է սա մի միայն կղզի, այլ բազմ կղզիք մօտաւորք միմեանց : Ցոյնպէս և այլ ծանօթութիք, զոր ՚ի տամբիերայ առեալ դրեցին վասն նոր բրիտանիոյ, ոչ համաձայնին վերջին ըստուգապոյն ծանօթութեց գարդերէդայ, որ լաւ և ընդունելոց վերկիրն :

Քանզի գարդերէդ երևեալ նաւապետ անգղիացի, ձնեալ արարեալ ը ծովն Տարաւային, և հանդիպեալ անդ բազմ կղզեաց, ը որս և կղզեացն դէմոյ քարտեզ Թուա կոչեցելոց, ՚ի հողմոց և յընթացից ջուրց վարեցաւ ՚ի ծոց մի խորին, զոր տամբիեր կոչեաց ծոց ԱՅՆ ԳԷՈՐԳԵԱՅ. որ է ը մէջ գլխոյն ԱՅՆ ԳԷՈՐԳԵԱՅ, և գլխոյն օրհոցեայ : Եւ քզի անհնարին էր նմա ը ամ, կամ ը միւս գլուխն երանել, ստիպեցաւ ուղղել զընթացս իւր ը արևելեան կողմն այնր ծոցոյ, ընդհեռ գնալով ընթացից ջուրցն : Եւ եռես զի այն նեղուց բաժանեալ էր յերկուս՝ ՚ի ձեռն մեծ լինչ կղզւոյ, զոր և կոչեաց Դուքս Եօրկայ. և այլոց փոքր կղզեաց որք շուրջ զնովաւ. բայց զանունդ նոր բրիտանիա զոր տամբիեր եդ այսմ երկրի, ոչ փոխեաց. այլ փոյթ կալաւ լաւ և զան զնա զննել զհանգամանս երկրին :

Աբդ՝ սա տատերեայ, եթէ նոր բրիտանիայն, ոչ է մի միայն կղզի, այլ բազմ կղզիք մօտաւորք միմեանց,

բազ-

բազմամարդք և արգաւանդք · որք և անկանին ընդ մէջ եօթներորդ աստիճանի հարաւային լայնութե և հասարակածին :

'Ի հիւսիսակողմն չէք այլ ևս կղզի մերձաւոր ոչ , գէթ որչափ ինչ ծանուցեալ է այժմ: Յարևմտեան կողմն գտանին մանր կղզիք ինչ հուպ Նոր կուինէայի · իսկ 'ի հարաւակողմն հազիւ անջատին 'ի Նոր կուի-նէայէ ունելով 'ի միջի զանձուկ հունն , կամ զնեղուցն տամբիերայ :

'Ի հարաւային եզերս մեծագոյն կղզւոյն՝ յերկուց կղզեաց անտի , որք անջրպետս 'ի միջի ունին զնե-ղուցն , գտանի երկիր բարձրաւանդակ , և երեք մե-ծամեծ լերինք հոյակապք միմեանց · յորոց վերադրա-գոյնն անգղիացիք կոչեցին Մայր · և զերկուսն Գըր-քէրք · յայնկոյս մեծագոյն լերին տեսին , զի ելանէր ծուխ սեւնաձև ամպարձել , յորմէ գուշակեցին թէ գտանի անդ տեղի հրաբուղխ : Մայր անուանեալ լեառն անկանի գրեթէ յարևմտեան կողմն կղզւոյն դէքսն եօլքայ :

Յարևելեան կողմն սոցին լերանց կայ գլուխ , կո-չեցեալ Գլուխ Ճաւլինէրայ , և միւս ևս յարևմտեան կողմն՝ անուանեալ Գլուխ Սպէճաննոյն , որ է 'ի ծայր Նոր բրիտանիոյ 'ի հիւսիսակողմն · առ որով է կղզի մի կոչեցեալ Կղզի Ճոննեայ : Այս երկու գլուխք են գրեթէ հանդէպ միմեանց · մին յարևմտեան հիւսիս , իսկ երկրորդն յարևելեան հարաւ · և Է մէջ նց է ծոց ընդարձակ : Իսկ մերձակայ ցամաքն 'ի ծովեզերեայ կողմանս ցած է և տափարակ · որ գնալով 'ի կողմն նախայիշատակեալ լերանց , առ սակաւ սակաւ բարձ-րանայ 'ի մեծամեծ լերինս · յորս են ծառք մեծա-մեծք ցրիւ հեռի 'ի միմեանց · իսկ դաշտաց միջոցքն թուեցան մշակեալ : Յայս կողմն երկրին 'ի գիշերային ժամս տեսին հուր 'ի բազում տեղիս , յորմէ գուշակե-ցին գտանիլ անդ բազմութիւն բնակչաց : Իսկ դար-դերէդ իբրև ստուգեաց , թէ ծոցն այն էր նեղուց , կոչեաց զնա Նեղուց Սէյն Գէորգեայ · և հիւսիսային կղզւոյն ետ անուն Նոր Հիբեռնիա , կամ Նոր Իռլանդա · առ որով վարեցաւ յանկարծական սաստիկ իմն հող-մով · և նաւեալ առ նովաւ Է արևմուտս իբրև 16 մղոնաւ հեռի 'ի ցամաքէն , եգիտ զսանտովլինչ կղզին · սալս զգլուխն պիրոնայ , զարևմտեան ծագն Նոր իռլանդայի :

Եւ մինչդեռ էին անգղիացիք 'ի սանտովլինչ կղզին , ըն-կան զանԷ հասա իմն թնդիւն իբրև զձայն թմբկի · և

և՝ի խաղաղել օդոյն, ահա հասին անդ տասն փոքրիկ նաւակք. յորս էին արք 170. որք այնչափ մերձեցան առ նաւն անգղիացւոց, մինչև կարօղ լինել անգղիացւոց կարկառել նոցա պարզևս կապել՝ի ծագ ձողոյ. և Թուէր թէ նախամեծար ընտրեին զերկաթ ք՝ զայլ ևրս, թէպէտ և երկաթն զոր ետուն էր լոկ երկաթ անգործ, բայց՝ի սակաւ բևեռաց։ Նաւակք նոցա նեղ էին և երկայն՝ի միաստանի փայտէ. յորոց մին էր իբրև 90 ոտնաչափ գրեթէ ըստ երկայնութեան նաւուն անգղիացւոց. յորում էին և քանդակք ինչ յերկոսին կողմանս. զոր և վարէին արք 30. բայց առաքաւոտ բնաւ ոչ ունէին։

Բնակիչք սորին կղզւոյ. ջրհնոր խոշտանգալի, բերան են և վայրենիք, և առհասարակ սեաւ. բայց չեն տափակ կուռիք. և ոչ թանձրաշուրթն ըստ ետիոպացւոց. զոր սա անգղիացիք նոյնացեղ համարեցան ըստ բնակչաց կղզւոյն քարլսթհայ դէմոյին, և եկմնդայ. զորս յիշ տեսին։ Քանզի և ոչք բոլորովին մերկ չորքին ոտք և ձեռք. բայց միայն զի՝ի բազուկս և՝ի սրունս կրեն ոստոստանձան՝ի ծովային խեցեաց, առ՝ի զարդ. հերք նոցա նման են գլանաձու ոչխարաց. այլ զարմանալին այն է՝ զի՝ի վր հերաց դէմոյն, և մորուքացն ալիւր, կամ այլ ինչ ալերանման փոշի արկանեն ըստ ասորուքն եւրոպացւոց. և զարդարեն զգեստս փետրովք թռչնոց։ Յայտնի գուշակեն, թէ ասորուքն եւրոպացւոց սպիտակ փոշի արկանելոյ՝ի վր հերաց գլխոյն հին է, և վաղնջական, և ոչ ոք ոմանք կարծեն նորամուտ։

Բայց՝ի գարգերեգայ անգղիացւոյ՝ի մերձակայ ժամանակս հասին և գաղղիացիք՝ի նոր բրիտանիա առաջնորդ ունելով զսուկենվիլ զերևելինաւատեան գաղղիացի. որք խարխս արկին՝ի նեֆնդլոան, զոր նա ինքն սուկենվիլ կոչեաց Նաւահանգիստ Բռաւինայ. և ելեալ անդ՝ի ցամաք, գտին չորս փոքրիկ վտակս. և այնպէս տեսակս փայտի բշմ յոյժ մերձ՝ի ծովն պատուճականս՝՝ի հուր և՝՝ի չինուճած. այլ բնակիչս ոչ տեսին, թէպէտ և բշմն յուշեցին զվայրան, բայց առ փոքրիկ վտակաւ միով գտին խրճիթս, և մնացորդս հրոյ, և ծովային խեցիս այրեցեալս, և գանկս դէմոյ անասնոյ, զորս համարեցան գլուխս վարազուց. յորմէ գուշակեցին, թէ նորուք մեկնեալ են անտի մարդիկ. նաև թուէցաւ նոցա լսել ղձիչ մարդոյ. բայց ապա ծանեան, թէ էր ձայն կապուտակ թռչնոյ. որք՝՝ի մոլուկեան կղզիս կոչին թռչունք

պատ

պատկառոտը։ Եւ ՚ի յուղէն զաւազս տեղւոյն, զը-
ոսն անդ կապարն Թիլթէղն կնասթաղ. յորոց վէ
մնացեալ կային բառք ինչ անգլնահանք. երեքին ՚ի
նմ և տեղիք բեւեռացն, որովք բեւեռէր եղև ուրեք
յանգլնացոյց, զոր Թերևս վայրենի բնակիչք տեղ-
ւոյն ՚ի բաց կորզեալ, կարասեղին, և ընկեցին յա-
ւազուոտս անդ։

Յայսմանէ առաւել ևս գրգռեցան դաղիսացիք ՚ի
հետազօտուն, վայ չէջ գնացեալ երբև միտնս ՏԸ. զը-
ոսն ծոց մի գեղեցիկ, յոր մտանէր գետ փոքր. և
առ նովաւ ծառս հատեալս ատպարաս. յորմէ ծա-
նեան թէ յայն ծոց խարխս արկին անգլնացիք. և
ապա յուղէր զտեղին, գոհն և զծառն. յորոյ վերայ
բեւեռէր եղև կապարն Թիլթէղն, ուր կային գեռևս
բեւեռքն։ Երկիրն շուրջ զսովին ծոցով առհասարկ լեռ-
նայինն է, և ապառաժուտ. և հող սակաւ, որ հա-
զիւ ծածկէ զժայռս. սակայն սակաւին բուսանին
անդ ծառք մեծամեծք. կայ անդ և պէգէլ անուն
ծառն, և արեգա. և եղէգն շաքարաբեր. և ծառք
պղպեղի. բայց չծանեին ոչ ծաղիկս, և ոչ պտուղս.
վայ զի չև էր հասեալ ժամն ծաղկին, կամ պտղոյն, այլ
հետս և նշմարանս ինչ բնակուածն մարդկան ոչ տե-
սին։ Տեսին անդ և խաւարուսին արեգական. պէսպի
ատտղաբաշխական գործեօք ձկամբ զննեալ զսկզբնա-
ւորսն, զջուր և զաւազուածն նոր. որ տեւեաց ժամս
երբև երկու. և ՚ի տեղւոջ անդ զննուածն Թաղեցին
գրուածս ինչ։ Ջայս զննուն համեմատեալ ընդ այնմ,
զոր ՚ենդին Ժամկ ասացին ՚ի բերուս, որ յամերիկա,
մարթ է անվրէպ ջափել զհնական տարածուն խա-
ղաղական ովկիանոսի, որ յանցեալ Ժամս տեղին
անծանօթ էր։

Յայս տեղիս յաճախ են պէսպի զեռունք. յորս են,
որք երկայն են երբև մատնաչափ. և ունէին վէց ոտ
քանս. և աչաքս սայրատուրս ընդ բովանդակ մարմինն.
և տուտ երկայն։ Գտանի անդ և այլ ինչ տեսակ նշա-
նաւոր զեռնոց. երկայն երբև երկս բոյնի, և բովան-
դակ մարմինն երբև հիւսուածք ինչ ՚ի տերևոց. որք
և ՚ի մօտոյ, տեղին երբև տերևս երևին. Թևք նո
են կէս տերևոց. որք առ միմեանս եդեալ ձևացու-
ցանեն տերև մի ամբողջ. Ներքին կողմն մարմնոյն և
մի միայն տերև աղօտագոյն ՚ի վերին կողմն։ Եր-
կու սլաքաձև ոտս ունի, և վեց ճիրանս. որոց վե-
րին ծայրքն են մատունք տերևոց. Կոմիերսան մի յընդ
կերոց պուհէնվիլայ գեղեցիկ ստորագրէ զայս նշա-

նա-

նաւաւոր կենդանի. յորոց կալեալ զմի պահեաց յօրն, զոր սուրհանվիլ եդ՝ի կարգս այլոց նորանշան իրաց Թեգրին։ Եւ՝ի ծովու գտանին մանաւանդ ինն օձք ջրայինք Թիւնաւորք յոյժ. որոց հարուածք կարի վտանգաւոր են։ Սոյն այս պուհկնվիլ էլէշ՝ի նահանգաւորէն բրատչնոյ, և նաւէլ ըստ հիւսիս, ծագ նէաւ և զհիւսիսային ծովեղբս նոր բրիտանիոյ. և մերձենալ ուրեք՝ի ցամաք, եկին՝ի վեր նոյ՝ի բնակ ջոյ երկրին փոքրիկ նաւակօք. յիւրաքանչիւր նաւակս այր հինգ, կիմ վեց սեաւք բարձրահասակք յաղթանդամք և ուժիղք և մերկանդամ, բայց զանմօթոյս ծածկէլ ունէին սերևօք ծառոց. հերք գըլխոյ նոյ գոլով նման գզաթու ոչխարաց. յորս ոմանք արկեալ էին փոշի սպիտակ. մօրուքն երկայն, և՝ի բազուկս և՝ի սրունս ունէին սպիտակ զարդս. քանի մի անդամ դրօհ եռուն՝ի վեր գաղղիացւոց, պատերազմիլ ըստ նմ. այլ յարձակէլ միանգամ՝ի վեր նոյ գաղղիացւոց հրազենս, առ ահին առնդրկ ցանեալ ցքումէսան։

Հուսկ յետոյ եհաս պուհկնվիլ յերկու կղզիս, որք Թումէսան նիմ, թէ էին այն կղզիք, զորս տամբինգ կոչեաց Կղէէ Տապոռիայ, և Տըրնէալ։ Ընդ այնոսիկ բարձր է, և լեռնային. և ձգի յարևմտեան հիւսիս, իբրև 24 մղոնաչափ երկայնութ. իսկ երկդն փոքր է յոյժ։ Այսչափ ինչ յաղագս կիւսի նոր բրիտանիոյ. արդ մասնցուք՝ի սատրագրուն կղզեացն։

Նոր Բրիտանիա առաջնոյ։

Ի կղզի մեծ ք զայլ մերձաւոր կղզիս, և առաքել՝ի հարաւակողմն ք զնոս, ի հիւսիսոյ արևելից ձգէլ ըստ արևմտեան հարաւակողմն։ Երկիր նոր արգաւանդ. ունի լերինս, և հովիտս, և բլուրս գեղեցիկս, և դաշտս գալարագեղս. և քնակիչք բազմս առ հասարակաւ ք այլոց մերձակայ կղզեաց։ Ձև տեսանն՝ինձ քղքք, կիմ սեանք. այլ գլխաւոր տեղիք նոր, որք նշանակին և յՕտացոյցս, են քանի մի քարձ բաւանդակ գլուխք, որ գլուխ օրփորտեայ, որ է յարևելեան ծայր կղզւոյն, որ և ըստ գլխոյն սըպն գեղորգեայ, որ է՝ինոր խոչանոտա, ձևացուցանէ զնեղուցն որ որոշէ՝ի միմեանց զերկու զայսոսիկ կղզիս։ Գլուխ ըստ անուայ. և Գլուխ ինքնեռերայ, որք են՝ի ծայրն կղզւոյն, հանդէպ գլխոյն գուրնեկմոսի. որ

է՝ ինոր կոչնեցա. և ըստ նմ ձևացուցանեն զնեղուցն, կամ զհուն տամբնեցոյ։ Գլուխ պատկերոյ. է առաջին գլուխն, որ ըստաջ լինի՝ ի Ծովեզերեայս նոր բրև տանիոյ, ՝ի մտանելն սիրն պետրպեայ։ Գլուխ Բալէ սերայ. յայս անուն անուանեալ՝ ի տամբնեցոյ՝ ի ազա տիս բալենեցոյ երկդական Ծովակալ իշխանին անգ զնացուցոյ։ Այս գլուխս ուղիղ հայի՝ ի սան կղզին, ար է ըստ մէջ նեղուցին։ Գլուխ «պեֆանոսի. յայս ա նուն կոչեցաւ՝ ի տամբնեցոյ՝ ի պատիս լօրտ տան փաննոսի մոյ՝ ի գլեսաւորոյ անտի նաւատեաց անգ զնացուցոյ։ Այս գլուխս է՝ ի Ծագ հիւսակողման նոր բրնատանիոյ։

Կղզի Եալանդա։

Այս կղզին սակաւ, կամ ոչինչ մասը է՝ ըստ նոր բրնատանիոյն. բայց միայն, զն ձևնորա բոլորովին այլազան է. զն ըստ երկայնուն տարածի ըստ չորս աս ինճանս, և առաւել ևս. քան, իբրև 240 մղոնս. իսկ բայնուելոյ նր հաղիւ ժամանէ ցյօ մղոն։ Գլխաւոր տեղիք նր, որք նշանակին և յՕտացոյցս են սք։ Գլուխ «էյն գէորգեայ։ Որ է՝ ի հարաւային Ծագ նոր կուլանտայի. առ որով ձգի նեղուցն. որ յանուն նր կոչի Նեղուց «էյն գէորգեայ։

Ծով էրօնպեայ։ Է՝ ի հարաւային կողմն կղզուցն. ուր՝ ի 1700 ե հայս տամբնեցոյ։ Արևմտեան ծայր տրին կղզուց աւարտի՝ ի նեղուց ինչ, որով նոր կուլանտայի անջատի՝ ի նոր հանովերայ։

Կղզի հանովերայ։

Այ կղզին նշանաւոր անջատեալ՝ ի նոր կուլանտայէ՝ ի ձեռն նախապրեալ նեղուցն, յորում գտանին բազմ մանր կղզիք. յորոց՝ ի միում է Ժայռ մի բարձր, անուանեալ Կղզի պետրոսի. յորոյ անուն կոչի և նեղուցն։ Երկիր նոր հանովերայ բարձր է, և անտառային, ուստի և տեսիլ նր դեղեցիկ և զուարճալի։ Գտանին զհարաւային ծայր այսր կղզւոյ, որ է Ժայռ լեռնաձև բարձրացեալ՝ կոչեալ հրուանդան փոր լօրնոյ դէնոյին, ՝ի պատիս անդրկիսացուց դշոյնն։ Երբ առ այս կղզի գտանին այլև 6 կամ 7 մանր կղզիք, որք թուէին անքեր, և անբնակ, 24 մղոնաչ

հեռի

հեռի՛ ի հանդովերայ • զորս քարդերէդ որ եդիտ զինձ
հոչեաց Կղէի՛ թօրթանպայ, կամ Կղէի՛ դէսին թօրթանպայ։

Կղէի՛ նահապետեայ։

Ա՛յս կղզեաց են Թուով իբրև 30• որոց խըտքան
չիւրն այնչափ մեծ է, զի մին բաւական էր կա
ցուցանել զԹիւրուն։ Անդղնացիք, որք զառաջինն
հասին անդր, չգտին դիպողուն եղանել՛ի ցամաք՛ի
զինեալ զերկիրն, և առևտրուն առնել ընակչաց
նոցա, զի չունէին վաճառս։ Բայց տեսին զերկիրն
առատիկ դալարագեղ և զուարճալի յոյժ• ուր կային
բազմ մեծամեծ անտառք• և ուրեք ուրեք ընդ մէջ ան
տառաց տեսան անդաստանիք մշակեալք, և ծառք
պտղաբերք։ Եւ քերելով առ եղերբք մեծապոյն
կղզւոյ՛ի կղզեաց անտի, տեսին զի երկայնուն նո՛ր
յարևելից յարևմուտս էր իբրև 54 մղոն• այլ՛ի հիւ
սիսակողմն չէր յայտ թէ ցորչափ տարածիցի• ապ
կայն՛ի յայնկի նշանաց երևի թէ ընդ երկար ձգի։
Կարի հաւանելի է, թէ այս կղզիք բերրն բազմ պատ
ուական բերս, մանաւանդ համեմ, գոլով՛ի նոյն լայ
նութ ընդ մոլուկեան կղզեաց։

Ի հասանիլ անդ անդղնացւոց յաւուր միում ընդ ա
ռաւօտն, յարձակեցան՛ի վրայ նոցա մանր նաւակօք
բազմութիւնք՛ի բնակչաց անտի կղզեացն, և մին այն
չափ մերձեցաւ, զի կարօղ էին խօսակցիլ ընդ միմեանս•
և սկսան ակնարկս նշանօք խօսիլ ընդ անդղնացիս, զոր
անդղնացիքն ոչ իմանային, համարէին նշան սիրոյ և
բարեկամութե• բայց իբրև և նա մերձեցան՛ի նաւն,
սկսան նետաձիգ լինիլ յանդղնացիս։ Յայնժամ և
նո՛ք հրացանս արձակեցին՛ի վրայ նոցա• յորմէ մեռաւ
մի ոմն՛ի նոցանէ• իսկ այլք մեղմով ինն խոյս առնեալ
փախեան։ Եւ սոքա զինեալ սակաւուց հասին՛ի վրայ
նոցա չորեքտասան նաւակօք, յորոց վրայ մի միայն հրա
ցան արձակեալ անդղնացւոց, առնորկ ահաբեկեալ
՛ի փախուստ դարձան• և առ չուտով տագնապի թո
ղին անդ զնաւակ մի՛ի նաւակացն անտի իբրեանց•
որ էր՛ի միաստանի փայտէ երկայն յոյժ• և գտան
՛ի նմա վեց պատուճանական ձկունք• և կրկայ մի• և պարկ
մի և՛ի նմա խնձոր անման պատուղ քաղցրահամ, զոր մարթի
էր ուտել և հաւմ, բայց եփեալ, կամ խորովեալ առա
ւել համեղ էին։ Գտան անդ և երկուս խեցեղէն ա
նօթիք լայնաբերանք, և բազմ փախածք, զոր՛ի կիր

առն

առնուն ՚ի սէաս առաքասան : Բնակիչք սոցին կղզեաց գրեթէ ամ կրօք նման են բնակչաց նոր Լանասայի . գոյն նոյ է սեաւ գեղնախառն , կամ մթին սղնձագոյն . հեղձն նման գղաձոյ ոչխարաց սակ սակ փոշեաւ ցանեալ , ոտք և մօրուան : Բազկովին մերկ չորքին . բայց միայն ՚ի բազուկս և ՚ի սրունս կրեն ապարանջանս ՚ի ծովային խեցեաց , և յերեսս նկարեն սպիտակ ներկս երկայնաձեւս :

Կղզի սանդվիչեայ :

Ի ՚ինեղուցն սկիզն գեորգեայ , զոր յայս անուն կոչեաց քարդերէդ նաւապետն յանուն սանդվիչ կոմսին անդրնացւոց . և է մի ՚ի նշանաւոր կղզեաց կողմանցն այսոցիկ . տեսիլ նոր գեղեցիկ է յոյժ . և երկիրն Թուէն լինել արգաւանդ , և բազմամարդ : Յայս կղզի գտանին երկու քարաժայռք բրդաձեւ բարձրացեալք ամենևին նման միմեանց յերկու հակակայ ծայրս կղզւոյն . միւն ՚ի հիւսիս , և միւսն ՚ի հարաւ , ուղղակի հանդէպ միմեանց իբրև 15 մղոն նաւ հեռի յիրերաց :

Ա՛ն կղզի :

Արջն և կղզի դիմին ենդէպ է ըստ 4 աստիճանաւ հարաւային լայնուէ ՚ի մէջ գլխոյն բալլիսերայ , և սահմանեսան ՚ի ՚ինեղուցն սկիզն գեորգեայ , զոր յերկու բաժանէ : Երկիր նոր գաշտային է և զուարճալի , և ՚ի խորին կողմանս անտառաշէտ : Խակ բնակուքիք մարդկան առաւելապէս են ՚ի ծովեզերեայս , ասա միմեանց ՚ի փոքրիկ անտառս նարկիլ գօգս ծառոց . վասն ծովեզերք նորա կարի լեմն գեղեցկատեսիլ երևին :

Ծոց լովէսպոյ :

Ծոյս զառաջինն յերբոպացւոց եգիտ պուկէնվիլ , և յայս անուն անուանեաց . որ հայեցեալ ՚ի սաորագրուեսս պուկէնվիլեայ , և այլոց նաւարկողաց , որք սաորագրեն զգիրս մերձակայ տեղեաց , ոչ այլ ինչ է , եթէ ոչ մանն հարաւային ծովեզերեայց նոր կուինէայի :

Երկիրն, որ ձեւացուցանէ ղծոցս ղայտ, ցորվայր տեսաւ ՚ի գաղղիացւոց՝ ձգեալ տարածի ըստ 4 ամսից ձանն և կէս երկայնութեանէ, ՚ի գլխոյն որ կոչի Գլուխ պարոնէ, մինչև ցծոցն, զոր արուհնովիլ կոչեաց Դիւ փը սաք փը լօրանժէ. ՚ի ծովեզերեայ կողմանս ցած է և դաշտային, և ուրեք ուրեք անտառալից. այլ ՚ի հեռուս կոյս առ սակաւ սակաւ բարձրանայ, և աւարտի ՚ի բարձրաբերձ լերինս, որոց գլուխք ցամպս հատանեն. որք և են երեք կարգ մի ըստ միոյ բարձր. բարձրագոյնն ըստ հաւանական կարծեաց արուհնովիլ էայ երբեմն 65 մղոնաւ էր ՚ի հեռուս ՚ի ցամաքն, և ՚ի հիւսիսային և յարեւելեան կողմանս ձգին մինչև ՚ի ծովն. յայն սակս անմատչելի է տեղին ՚ի կողմանց անտի: Լի են ՚ի նմանէ անտառք մեծամեծք. և ուրեք ուրեք առ փոքրիկ ծոցովք տեսանին փոքրիկ խրճիթ տարակաց ՚ի միմեանց որք էին բնակարան բնակչաց կղզւոյն. այլ բազմութեն նոցա Թուի Թէ ՚ի լերինս բնակիլ, որք բըշմ փոքրիկ նաւակօք ելլեն ՚ի վըր գաղղիացւոց. բայց ոչ իշխեցին մերձենալ առ նոսա. ՚ի մեծագոյնն ՚ի նաւակաց էին տըղք 22. իսկ ՚ի փոքրագոյնն 3. ամ նաւակք բարձրք կազմեալ էին. որոց առաջք բարձր էին յոյժ: Սոքա առհասարակ սեաւ են ըստ բնակչաց կատրաստանի, և հեզք նոցա գոռոզ, այլ երկայն. կրնն առարանջանս ՚ի բազուկս. և ապարօշս ՚ի ձագատս. իսկ զէնք նոցա են սլաքն, և ազդ մի նիզակի:

Իսկ գլխաւոր տեղիք այսր ծոցոյ են այսոքիկ:

Ռէսոնդ: Ի կղզի փոքրիկ, զոր յայս անուն կոչեաց արուհնովիլ, երբ գն ըստ երայց բերէ գնմանոսն ովկեանոս կղզւոյն որ է ՚ի գաղղիա. և է ըստ մէջ ժայռից յերեքս ծոցոյն լայնատարած երբեմն ըստ 10 ամսից ձանաւ և 45 րոպէից հարաւային լայնութենէ:

Գլուխ պարոնէ. ըստ գալ՚ Տէլիլէոն: Ի հրուանդանի դան յարեւելեան ծագ սորին ծոցոյ, որ անտարակոյս է արեւելեան գլուխն նոր կուինէայի: Յայս անուն կոչեցաւ ՚ի արուհնովիլայ, սակս մեծամեծ վտանգս կրելոյ նմ ՚ի հատելն յայն ծոց. ուր բըշմ անգամ եհատ ՚ի վերջին վտանգ կորսուեան:

Ծոց ըռուշիւլայ: Ի կղզի մեծ յարեւելեան կողմն նոր կուինէայի, և մօտ առ նա. լեռնային, այլ բերրի և բազմամարգ: Բնակիչք նմ սեաւ են, հեզք նց գըռուզ, զոր ներկեն սպիտակ գեղին և կարմիր. մերկ ջրկին, բայց միայն փոքրիկ փոխանակ ունին զմիջոլ. յանդուգն են և քաջասիրտ և յաջողակ ՚ի վարել ըզպէնս, որք և առ նոսա հնուցագս լինէ յարձակեցան ՚ի վր

գալ-

գաղղիացւոյ : Վահան նոյ է ձոճաձև հիւանէ՛ի կնիւ նոյ բէմ ձարտարուբէ , որք անտեղի տալի են նեռից : Դէ՛ռ ա՛էրպէյ : Է միւս ևս հրոճանգան ՛ի չքնաղակայ ցամաքն նոր կուինէայի ՛ի հիւսիսակողմն : Երկիր նր գլխաւին լեռնային է , սակայն գառնին և անդ բնակիչք . որք են համացեղ ըէ բնակաց համացեղ կղզւոյն :

Պ՛ոփ : Է կղզի ՛ի հիւսիսային արեւելեան կողմն սա բին աւարտեայ , յայն անուն անուանել ՛ի պատուին վնլայ , որ եղև առաջին գտիչ նր : Երկիր նր ալպա ւանդ է , և բէմ ուրեք մշակել . ունի և աղբի աղ դի ծառս պտղաբերս . ըէ որս և գօգս բէմ յոյժ , և է բազմամարդ : Բնակիչք նր մերկ են . հերք նոյ գը ռուղ և կարճ , և սկանջքն ծակ , և երկայն . բէմք նեբկին գնեա ՛ի կարմիր . խակ զմարմինս ողջոյն խայտաբղետ . անգադար ծապքեն գնեէ ՛ի լեն , վնյ և ա տամունք նոյ կարմիր են : Քաջասիրտ են և պատմական . կրեն մեծամեծ աղեղունս երբև վեց ոտնաչափ երկայնուբէ . և նետս ՛ի կարծր , և ՛ի ծանր փայտէ . նետակք նոյ պլատան են ՛ի նետակաց շուազիւլայ ծոցոյն , ունելով գնեէս և գառաջս գածուն :

Վկայ որ յարևելեան հատուած :

Այս կղզիք են ջրք . յորս ՛ի 1769 հասեալ պուկին՝ վնլայ յայս յանուն անուանեաց : Մեծագոյնն է երբև 9 մղոն երկայն ՛ի հիւսիսոյ ըէ հարաւ . և 6 յայնելոց յարևմուտս : Եղերք նր առնորկ պատել են սեպացեալ և անտառալից լերամբք . ըէ որս անհնարին շառաչմամբ ընդհարիանին ալիք ծովու . վնյ և կարի դժուարին է մատչիլ հատուց յատին կղզւոյն : Ցորժամ հասին անդ գաղղիացիք , տեսին ուրեք ուրեք հուր , և խրձիթս , և արս երբև 30 . որք ընթացան առին առ ափն ծովու : Խակ մնացեալ երեք կղզիքն փոքր են երբև 2 կիմ 3 մղոնաւ հեռի ՛ի միմեանց : Գաղղիացիք ոչ երթին ՛ի ցամաք ՛ի կղզիս յայսոսիկ . այլ ՛ի նաւէ անտի փոքր ինչ առաւօտուընս ապարին ըէ բնակացն փոխանակուբէ , որք նաւակօք եկին առնն . առեալ ՛ի նոցէ ընկոյզս գօգս , ջրային թռչունս գեղեցիկս յոյժ , և կոտորակս ինչ կարծր և խարտոցաւոր մորթոյ ձկանց , և այլ պէսպէս իրս . տեսին ՛ի ձեռս միոյ ՛ի կղզեցւոց անտի և աքսորական մի , զոր ըէ ոչինչ իրաց կամեցաւ փոխանակել . խակ ինքեանք փոխա

բէն

ընդ այլ ինչ ոչ առնն ՚ի գաղղիացւոց , բայց միայն կապերտս կարմիր ջուխայի . ոչ բևեռս , ոչ դանակս , ոչ երկաթ , և ոչ այլ ինչ այսպիսի , որք սովորաբար կարի հաճոյական են վայրենաբնակ ազանց ։ Այլ մի ջահասակ են և դոյն մարմնոյ նոցա թուխ , այլ ոչ սեաւ . և ածքն ուռնին ՚ի մարմնի կապուտակ նիւս անջնջելիս . ՚ի մէջ նոցա տեսին զոմն , որ սպիտակ էր ըստ զոյլս . հերք նոցա սեաւ էն , զոր հաւաքել կապեն ՚ի գագաթան դլխոյ . զմորուս խլեն ՚ի բաց , կիսքերծեն . զի յամենին մի ումն միայն ունէր սակաւ ինչ մորուս ։ Ջուարաւոր են մարմնով աշխոյժ և արագաշարժ ։ Նաւակք նոցա ձարտարագործ . յորս ՚ի կիր առնուն առագաստս , և թիակս . և միշտ սրաթռիչ ընթանան ։ ՚Ի ջրոյ կղզեաց սաստ՝ երկուց ևեթ էդին անուանս գաղղիացիք . զմին կոչեցին Կաղինաւ-դրաց . իսկ զերկրորդն Հնգիան էդրէս . որ Թագաւորին Մանուկ կոչեսցի ։ Տեսին անդ գաղղիացիք միւս ևս կղզի մեծ , այլ էգտեալ ուրեք ծոց , կիսնաւահանգիստ ոչ էլին ՚ի ցամաք ։

Կղզիք՝ որք յարևելեղափոն մեծ չիւլսպայ ։

Ի խումբ բազմ կղզեաց յարևմտեան կիսագունեան ընդ մէջ 11 և 15 աստիճանաց լայնուն . և 166 և 170 աստիճանաց երկայնութեան , ուր ՚ի 1769 հետս պատկենվիլ . որ համարի , թէ երկիրք , զոր յիշ ըստնա ետես բոկկենվիլն ընդ 11 զուգահեռական գծիս , որք կոչին Կօռնինկօ . և Թուենհուիզեն , էին հիւսիսային եղերք այսր արշիպելագոսի ։ Այսպէս համարեցաւ թէ նոցա երկիրն հարաւային կոչեցեալ Երուէր հոֆ-ան էյ . վասն զի երևոյթք տեղւոյն ամենևին համաձայն թուէին Ծանօթութեանցն , զոր տայ զայնմանէ գոբիրօս երևելի նաւապետ սպանիացի . բայց զարմացաւ ՚ի գտանելն զտեղին ՚ի նոյն լայնուն , և երկայնութեան , ուր նա ինքն գոբիրօս դնէ զիւր մեծ ծոյն սբյն յաղորդ , և սբյն փիլիպպոսի . և ոչ կարաց որոշել , թէ արդեօք նա ինքն գոբիրօս վրիպեցաւ , թէ կամեցաւ ծածկել զնոր գիւտ իւր . վասն զի Ծագիրք առհասարակ զերկիրն հօգւոյն սբյ դնէին միացեալ ընդ նոր կուբնեայն ։ Բայց յետոյ ծանեաւ զերկոսեան ևս մեծապէս սխալեալ ։

Յայսմ արշիպելագոսի են քանի մի կղզիք . յորոց ոմանք անծանօթ են , և ոմանք ծանուցեալք . յորոց

ԳԼԼ-

գլխաւորքն կոչին Պինոքիոսոպէ, երկայն լերդ 34 մղոն. Ազրոլոյս. որ է լերդ 30 մղոն ըստ երկայնութեան. և Բուբոպ, որ գրեթէ նոյնչափ է ըստ առաջնոյն. երկիր նը լեռնային է, և անտառալից։ Յայս կղզի եղեն գաղթականք. զորս լերդ աւելին քնակիչք տեղւոյն, սպառնային նոյ մարտիւ ըզդէմ ելանել. այլ լերդ տեսին, զի գաղղիացիք առ ոչ ինչ գրկեին զսպառնալիս նոյ, կնդաւորել՝ ի վերին երեսս, զիշնամուն՝ ի բարեկամուն փոխեցին, և սկսան սիրով գնալ ըստ նմ, այլ՝ ի ծածուկ խորհեին հնարս՝ ի վանել զնոսա անտի. բայց մինչդեռ էր նոյ լիով պատրաստել, գաղղիացիք առեալ՝ ի կղզւոյ անտի փայտ, և զայլ պէտս իւրեանց, մնին անդէն՝ ի նաւս. յայնժամ քնակիչք տեղւոյն քարկնս, և նետս սկսան արձակել զկնի նոյ։

Քնակիչք սոցին կղզեաց ումանք սեաւ են, և ումանք ձիթագոյն, շրթունք նոյ թանձր, հերքն սեաւ գանգուր և կարճ, և ումանց գեղին, նմանեալ գզաթիս ոչխարաց. կարճահասակ են ոտիւք և անհեթեթ. և գրեթէ ամենեքին հարեալ բորոտութեամբ. անմօրուս են, և մերկ շրջին, միայն փոքրիկ կապերտ ինչ փակեալ պատեալ ունին զմիջոց. կրեն ապարանջանս՝ ի ծովային խեցեաց. և մանեակս՝ ի պարանոցս՝ ի պատենից կրիայից. ծակեն զոսնքս, և միեն՝ ինքեանք զարդս անհեթեթս. կանայք նոյ զմանկունս իւրեանց բարձեալ կրեն՝ ի վր թիկանց՝ ի կտորս ճարտարահիւս և ներկիէ՝ ի գոյն կարմիր։ Ջինք նոյ են ապերն և նետս, և բիր փայտի, երկաթի, և՝ ի քարէ. նետքն եղեգնեայ, ունին լոյս՝ ի ծայրս ոսկր սլաքաձև։

Կղզի Խաւղոնեայ գլխոյն։

Ո այսոսիկ կղզիս էգիտ կարդերդ անգլիացի. Յորժամ յածէր՝ ի խնդիր հռչակաւոր կղզեացն սողոմոնի. բայց ոչ եգիտ զնոսա։ Յերանել նոր՝ ի ցամաք՝ ի մի՝ ի կղզեաց, սակաւեցաւ մարտ մղել ըստ բնակիչս նոր, որք ըզդէմ ելին նմ. և սպան զոմանս՝ ի նոցանէ։ Այս կղզիք, զորս գարդերդ կոչեաց Քուղնոյ գլխոյն, բազմ են Թուով. յորոց գլխաւորքն են այսոքիկ։

Կղզի Եկմօնդայ։ Ի գլխաւոր կղզի՝ ի մէջ սոցին կըզգեաց, արդաւանդ, և բազմամարդ. ունի ամրոցս պարսպապատս. որ նոր ինչ է՝ ի կողմանս յայնոսիկ. և բնակիչք նր զօրաւոր են, և քաջ պատրաստեալք։

ՈՄԱՏ: Ջայս կղզին նոյն հատորին ը կղզւոյն ՆԵՔՈՒՆԱՅ ան ապանեցւոյ, ևիմ կվատաչքանալայ, որ է մի 'ի կղզեացն սողոմոնի, ոյզ դնդը նը, և այլ հանգամանք ցուցանեն:

ԱՌ սովին կղզեաւ գտանին այլևս երկու փոքրիկ կղզիք, որք կոչին ԹՐԵՆԻՒՈ. և ՓՕՐՓԱՆՔ:

ԼՕՐՔ ՀՈՎ. ՎՈՒԼԻՈՆՈՍ. որ բրպաճև բարձրացեր կայ 'ի ծովու. ԴԵՓԵԼ. ԻՒՄՈՒԴ. ՈՒՐԻ. ԿՈՒՎԵՐ. ՍՄԻՍՈՆ. ԳՈՒԴԵՐԻԴ: Են փոքրիկ կղզիք 'ի կողմանս յայսոսիկ:

ՈՒՐՕՆ ՃԵՍՈՍ: Են լինն կղզիք, ը 36 աստիճանաւ հարաւային լայնուե. զորս զառաջինն եգիտ Թասման. ապա գաղղերէդ. մին 'ի նոցէ մեծ է և բազմամարդ. իսկ միւսացեր ուղեքին փոքր են յոյժ:

ՖՈՐԼԷՍ ՀՈՒՓ: Է կղզի մեծ բազմածառ, և գալաքսագեղ, զոր եգիտ գաղղերէդ, և եդ նմ անուն. ոչ հառս 'ի նմ բնակիչս, այլ հուր բիւմ ուրեք. յորմէ գուշակեաց բազմամարդ լինել:

ՎԷՆԵՆԼՍԷՍ: Է կղզի լերկ 30 մղոնաւ հեռի 'ի նաիրինթաց կղզւոյն. երկիր նորա բարձր է. և տեսիլն գեղեցիկ: 'Ի հիւսիսակողմն սորին կղզւոյ եաես գաղղերէդ 'ի հեռուստ միւս ևս կղզի մեծ. որ գուցէ իսկ կղզին աւիշն յովհաննու գտեալ 'ի պրուդոնիայ, որ և մի 'ի վերջին կղզեաց արևմտեան կիսագնդոյ:

ԿՂԶԻՔ ԳՏԵԱԼՔ 'Ի ՎԱԼԼԵՍԱՅ:

ԲԱՅ նաւապետն վալլես անդրևացի ղինի գտաներլոյ յիջիք զայլս յերբոպացւոց ղկղզին զանուանեալն 'ի գաղղիացւոց Դուէրէ կիմ Օդուէրէ, զոր լինքն կոչեաց Գէորգ, շարունակեալ զընթացս ը աբևմտեաս, եգիտ յայնոյդաբար միմեանց ղինի զայլ ևս կղզիս, որք 'ի նմանէ կալան զանուն, և են հետագայքդ:

ԱՒՆ ՓՈՐԼԷՍ ՈՒՆՔԷՐ: Է կղզի ը 17 աստ" և 28 րոպէ" հարաւային լայնուե. բնակիչք նր սակաւ են:

ԼՕՐՔ ՀՈՎ: Կղզի ը 16 աստիճանաւ և 48 րոպէիս հարաւային լայնուե. երկայնուե նր է 10 մղոն. իսկ լայնութիւն 4:

ՇԷԼԼԷ: Այս կղզի ցած է. գրեթէ հաւասար ջրոյ ծովուն. և է ը 15 աստիճանաւ և 28 րոպէիս հարաւային լայնութիւն:

ՊՕՓՎԼԷՆ: Կղզի բոլորաձև արդաւանդ, և բազմամարդ.

մարդ • բնակիչք նը քաջ պատերազմական են բարեշաւ , և նման գայլիգեցոց :

Գէէէէլ : Կղզի փոքրիկ մերձ առ նախընթաց կղզին , և զոյդ ը նմ ը 15 աստիճանաւ հարաւային լայնութե , որք 20 աստիճանաւ երկայնութե հեռի են ի հիւսիս կղզւոյն :

Վաւէ : Կղզի ը 13 աստիճանաւ և 18 րոպէիւ հարաւային լայնութե արեւմտից , և բազմամարդ :

Կղզիք գտեալք ի գօմօռօյ պէրօնայ :

Գօմօռօր պէրօն անգղիացի անցեալ ընդ գայիդ կղզին , և շարունակէ զդնացս ը արեւմուտս ի գինեան , եգիտ զառաջիկայ կղզիս :

Իւլան խուլէ : Կղզի ցած և նեղ և գրեթէ ծածկեալ ի ջուրց Ծովու ը 15 աստիճանաւ հարաւային լայնութե • և արեւմուտեան ծայր նը անկանի ը 225 աստիճանաւ և կէս երկայնութե :

Վաղեաւոր կղզի , կամ Տանկէր : Այս կղզիք երիւ 600 մղոնաւ հեռի են ի նախընթաց կղզւոյն , որք ը անոնան իւրեանց կարի վատնդաւոր են ի պատճառս բազմապատիկ ժայռից , որք պատեալն զնոքօք :

Կղզի դէօին էօրէայ : Ի կղզի ցած արգաւանդ , այլ դրեթէ անբնակ • գօմօռօր ի հասանիլ անդր , զաւազինն համարեցաւ թէ լցեալ մարդկամբ կղզին • այլ յետոյ տեսեալ եթէ ոչ է այն • եդ նմա անուն կղզի դքսին էօրքայ :

Պէրօն : Ի կղզի ը 1 աստիճանաւ և 18 րոպէիւ հարաւային լայնութե • և ը 203 աստիճանաւ երկայնութե , ցած , բայց արգաւանդ , և բազմամարդ : Բնակիչք նը թուին են , կամ ի գոյն մթին պղնձոյ • որք մերկ շրջին • և ունին ապարանջանս ի բազուկս , և մանեակս ի պարանոցս ի ծովային խեցեակաց : Հիմք զինք նը է սղոց մի լայնաբերան նիզակաց :

Նոր Զելանդիա :

Այս կղզի զառաջինն գտաւ յաբելի Թասմանայ հոլանտացւոյ ի 1642 ի գեկտեմբերի 13 • բայց ոչ եկաւ անդ ի ցամաք • զի երբեմն կամէր խարխափ արկանել ի ծոցն՝ անուանեալ ծոց մարդասպանից • բնակիչք տեղւոյն ի վր յարձակեալ , դիմակաց եղեն նմ :

Ոմանք յՅադրայ համարէին, թէ նոր զԼանդիայն ևս մասն ցամաքին հարաւայնոյ. այլ մեծն գուդ, որ 'ի վերջին ձիակս եհաս անդր, և քաջ գիտեալ զերկիրն, ասէ թէ են նք երկու կղզիք անջատեալք 'ի միմեանց 'ի ձեռն նեղուցն միոյ, որոյ լայնութիւն է իբրև 5 մղոն, և կոչի Նեղուց գուգայ։

Այս կղզիք են ընդ միջ 34 և 48 աստիճանաց հարաւային լայնութեանն և 'ի միջ 183 և 196 աստիճանաց երկայնութեանն, տարածուն նոցա ընդ երկայն է 6 կամ 700 մղոն. բայց առ համեմատութիւն երկայնութեան նեղ են. հիւսիսակողմանն 'ի բարբառ բնակչաց երկրին՝ կոչի Նյու Հեյնոմաւէ, իսկ հարաւակողմանն Թովէյ էյենոմո։ Յերկոսին այս առհասարակ լեռնային է և ապառաժուտ, և տեսիլ նոր խոժոռ և տրամադիր. և Թուի թէ չիք 'ի նմա մշակեալ երկիր. ոչ և ոչ բազմութիւն բնակչաց։ Իսկ առաջինն ընդ հակառակն՝ ունի տեսիլ գեղեցիկ և զուարճալի, և երկիր նոր անհատատաբ, և լեռնային, այլ 'ի մէջ բլրոց ունի հովիտս գեղեցիկս և դալարապեղս ուռոգեալս բազմ ականակիտ վտակօք. իսկ դաշտք լերանց և բլրոց, ծածկեալ են անտառովք։ Օդ նոր բարեխառն է, և ձմեռն չէ այնչափ ինչ սաստիկ, զի տեսան անդէն բոյսք ինչ, որք ոչ տոկան սաստիկ ցրտութեան։

'Ի շրջաբոստանի կենդանեաց այլ ինչ ոչ տեսին անդէն, բայց միայն շուներս և մկունս. զշուներս գտանեն 'ի կերակուր, զի ուտեն զմիս նց։ Նոյնպես և թռչունք սակաւ գտանին անդէն, որք գրեթէ ոչինչ իւիք զանազանին 'ի թռչնոց մերոց։ Այլ կարի առատութիւն է անդ ձկանց, և ծովային խեցեաց, որք և ընծան զպակասութիւն շրջբոստանեաց, և թռչնոց։ Ունի և անասուս մեծամեծս, բայց ծառ պտղաբեր ոչ տեսին անդէն անդրկիացիք. նոյնպես և ազգի ազգի բոյս. յորս բաց 'ի դմանէսդ, զոր բազմ խնամով գտանեն, զի անտի կազմեն զնոմ կահս խոհարանի իւրեանց, սակաւք գտանին պիտանիք 'ի կերակուր։ Գտանի անդ և թթենի վնաց. բայց սակաւ յոյժ. յորմէ գործեն կերպասս սակաւ, զոր հատեալ 'ի մանր կտորս, կախեն զսկանչաց իբրև զդինսս։ Այլ 'ի մէջ ամ բուսոց այսր կղզոյ առաւել շահաբեր և պիտանի է ազգի բուսոյ, զոր 'ի նոյն գործ 'ի կիր արկանեն, յոր մէջ զկանեփ և զվուշ. զի 'ի տերևոց նր սակաւ պատրաստութիւն, մանեն առասպան, և անկանեն ոտսոյիս։ Եւ այլ ինչ եղանակաւ գործեալ զտեսիլ հանեն 'ի նմանէ թէպս երկայնս և հաստատուն,

առնուն, սպիտակս իբրև զձիւն. և շողշողիւնս իբրև զմետաքս, յորմէ մարթի գործել պատուական կերպս պատս։ Այս բոյս բաղմարդիւն անգամման ի մարդկանէ բուսանի ըստ ամ տեղիս ի լերինս, և ի դաշտս, յանջրդիս, և ի դիճին վայրս. բայց երևի թէ առաջին սկիզբ զնոնաւն, ըստ զորն։ Ի ծովէ զբերայս նոքա բշմամբ ուրեք բայց միանգ ի ծոցն Վերդուբնոսի գտաք նին մանրորք երկաթոյ խառն ըստ աւազս, որ է նշան լինելոյ անդ բովուց երկաթոյ։

Բնակիչք նոր զեղանդիոյ չեն այնչափ ինչ բշմամ, առ համեմատութ ըստ ածական տարածութեն երկրին, որք իբր ի բշմոն բարեչափ են մարմնով առոյգք և ուժգեղք ոչ կարի յոյր, և ոչ յոյժ վախտ, այլ միջական. արք և կանայք զուարթամիտն և քաղցրակենցաղ, աշխատասէր աշխոյժ և արագաձեռն յամ գործս. ի դնալն ուրեք նաւակօք, միշտ սրաթռիչ ընթանան. յորս որչափ և բազմուն իցեն, այնպես համաձայն և միանգամայն վարեն զթիակս, ոտ թէ ի միոյ հոգւոյ շարժեին։ Այլ ոտ ի գործս, նոյնպես և ի բարկութեն կարի արագաշարժ են, և անհաշտ առ ընդդիմին առ թշնամիս. զոր թէ զբռամբ ածիցեն, անիկա նայաբար խողխողեն, առ ի ուտել զմիս նոյ. քանզի մարդակերք են։ Գոյն նոյ առնիրկ խօսելով Թուխ է, բայց ոչ յոյնին միանգս. առաջնուքն մանր, հաստատ և սպիտակ ըստ ակնոսկր. հերքն սեաւ. զոր արք հաւաքեալ կապեն ի գագաթան, իբրև փունջ, և զարդարեն փետրովք Թուչնոց. իսկ կանայք զմանր ինչ ի վարսից հատանեն, և զմանն ինչ Թողուն արձակ կախեալ զթիկամբք, զոր և օծանեն խզոմ. վասն այնորիկ գարշահոտ են յոյժ. մանանդ հնոյ կանայք. իսկ կանայք մեծամեծաց ոչ այնչափ. զի Թարմ խզոմ օծանեն, և ստէպ նորոգեն զօծուածն։

Արք և կանայք ասղամբ կտուեն զայլ և այլ անգամս մարմնոց. նախ անջնջելիս տպաւորելով ի նոս. բայց կանայք միայն զբերթուն. իսկ արք զբեթէ զմարմինն ողջոյն. և կապուտագոյն ներկս արկանեն ի վրս, և ուրեք ուրեք հերձոտեն զմորթ մարմնոյ, մեծամեծ պատառուճածս գործելով, և արկանեն ի նոսա սեաւագոյն ներկ, որով զարհուրելի ինն երևին։ Բայց յայտնանէ, զմարմինս ողջոյն ներկեն ի գոյն կարմիր, կարմրագոյն ինչ հողով, զոր ոմանք սարդ ի կոչ արկանեն, իսկ այլք խզոմ զանգեն և նովաւ մեծամեծ նշոյ նկարեն ի մարմնի, որք միշտ խոնաւ մնան։ Հանդերձ նոյ խոշոր են, հիւսեալ ի տերևոց մանանա-

ւոր լինի ծառոյ. զորոյ զտերևան հատանիցեն յերկիր մա-
տունս ը երկայն. և հիւսիցեն անտի կապերտս միջա-
կանս ի մէջ ցփսիաց, և փախաթի, յորմէ կապերտ
մի արկանիցեն զթիկամբք, լարիւ կապել, որ ձգի մին-
չև ցծուռնկս. և միւս ևս պատիցեն առ առեամբք, որ
հատանել դրեթէ մինչև ի գետին. արք զգետինս զոյս
ի կիր արկանիցեն. իսկ կանայք զերկուսին ևս. Բայց
այս զգեստս ոսոխաց է. իսկ մեծամեծք նոյ զգենուն
կտաւի հանդերձս, զի բաց ի նախատացեալ փախաթէ,
գործեն անդ և այլ երկու աղգս կտաւոց. մի ծա-
կոսկէն ուռկանակերպ, և միւս ևս խոշոր կտաւ. որ
նման է մերումն եէլքէն սէղի կոչեցեալ կտաւոյ. և
ի վր նր ուրեք ուրեք կարին շերտս երկայնաձիգս
ի մորթոյ շանց, որ կարի ի յարդի է առ նոս. և ի
լուսին ամ զարգուց, նաև վերարուք թռչնոց, ինձնդ
կարմիր թռչնակաց զարդարեն զհանդերձս։

Ընդ լինի է տեսանել յայս կղզի. զի արք նոյ առաւել
պճնասիրութեամ լինին, ք զկանայս։ Ամբք և կանայք
ծակեն զականջս, և առ սակաւ սակաւ այնչափ ընդ-
ձակեն զծակն. մինչ մարթի է համարձակ միտել զմատն
ի նմ. զորմէ կախեն կոտորակս կապերտից, ոսկերս
մեծամեծ թռչնոց, և հնդկ ակունս, յորս փորագրել
կան անձն կերպարանք. մինչ նաև զրևեռս, զորս
ընդհատան յանդղնացեալ, կախեին զականջաց։ իսկ
կանայք մխեն ը ծակ ունկանն և բռատրբ չափ սոլ
տակ վարսս մատնաւորս լինն ծառոյ, կէս մի յատա-
ջոյ, և կէս մի ի յետոիսուստ կախել ը օրինակի հե-
ծեալ. և ոմանք ծակեն և զունչս, և ցցեն ի նոն փե-
տուրս թռչնոց. որով ծիծաղական լինն երեսին։ Կրեն
և մանեակս ի պարանոցս, և ապարանջանս ի բա-
զուկս յոսկերաց թռչնոց, ի ծովային խեցեաց, և ի
քարանց ինչ, յորս քանդակել կան ուրուճական ինչ
մարդկային կերպարանք։

Բնակարանք նոց են աղքատին խրճիթք փայտակերտք,
և դրունք նոց են փոքրիկ ծերպք, ը որս սողոսկե-
լով մտանեն և ելանեն. առ որով ունին և փոքրիկ
լուսամուտս, որ միանգամայն է և ծխնելոյղ։ Մեծա-
ւելքն ունին երկու, կիմ երիս այսպիսի խրճիթս ի
միում տեղւոջ շրջապատեալ ցցովք, որոց բարձրու-
թիւն է իբրև 10 կիմ 12 ոտնաչափ. և մինչոց որ ի
մէջ ցցից՝ լցեալ խոտով։ Իսկ կարասիք տանց նոց են
քանի մի սապատք, յորս պահեն զհամբարս կերակ-
րոց իւրեանց, և դդումբ ի սէտս ջրոյ. և արկղ մի
պահել ինձ զզարդս, և զզէնս։ Այս է նոց ամ փոր-

թա-

թամուրճի։ Կերակուր նոյ է հաւ, կամ խորովէլ ՚ի սաղարթկերեայ փուռն, կամ ՚ի թոնրի. զի ջուրն բնաւ անօթի խեցեղէնս, կամ երկաթիս առ ՚ի եռացուցանել ՚ինն ինչ կերակուր. իսկ ըմպելին է լոկ ջուր. և ոչ գիտեն բնաւ թէ զի՞նչ իցէ գինի, կամ այլ ինչ արբեցուցիչ ըմպելի. և սակայն առողջ են և երկայնակեաց, և ուժիւղ մինչև ցխորին ծերութիւն։

Երկրագործութիւն, և այլևս խոշոր արհեստք առանձինն ծանուցեալ են ՚ի հարաւային կողմանս նոր զելանդիոյ, զոր ՚ի հիւսիսայինս, ուր հաղիւ հետք այլ սոցիկ արհեստից երևին, բայց յարհեաս պղտիկ, որ նոյնպէս ըստ ամենայնի։ Եւ զարմանք են, զի սքանչելով քաղցր, և համեղագոյր բարուք, և ջունելով ևս երևելի ինչ պատճառ մարթի, սակայն և այնպես հանապազորդեան թշնամանք և մարտ է ՚ի նոսա, ցեղ ընդ ցեղն պղտիկ. գուցէ ոչ կարծեն ոմանք, նոքա զոյն կերակրոյ ևս մի ՚ի դէսյաւոր պղծութեանց մարդոյ ՚ի նոսա, ոչ և սովորութեան ուտելոյ զմիս մարդոյ. զի բաց ՚ի սակաւ չանոց, զոր գարմանեն ՚ի պէտս կերակրոյ, և բաց յարմատոց ինչ, չիք յայն կղզի այլ ինչ սեռակ բառոտանի կենդանեաց, ոչ և սպիտակ և բանջարք ՚ի կերակուր մարդկան. թէպէտ ծովեզերեայ բնակիչք ուտեն և ձուկն ՚ի ծովէ, բայց և այն ոչ յամէ եղանակս տարւոյն գտանի առատ. իսկ բնակիչք ներքին կողմանց և ոչ զայն ուտեն. վասն և յորժամ այնք պակասին նոցա, յայնժամ ՚ի լեռնէն յուսահատութեամբ հասանել, հարկ է նոցա կամ յաղթել, և յափրել մարմնով սպանելոյ, և կամ լինել կերակուր այլոց։ Գլխաւոր զէնք նոցա են սեպ փայտաշէն, երկայնութիւն իւրաքանչիւր 14 կամ 15 ոտնաչափ. և յերկոսին ծայրս ապուշեալ կան սրածայր ոսկերք. և նետ. և բիլ, զոր ոտվորաբար կրեն ՚ի գօտիս իբր զարդ զինուորական. ոչ է ուղղին առ եւրոպացիս։ Ունին և դանակ, և կացին ՚ի սեաւ, կամ ՚ի կանաչագոյն քարէ, որ կարծր է յոյժ. իսկ մկրատ նոցա է յոսկերաց մարդկան, կամ ՚ի մանր կոտորոց յասպիս քարի, և զայս ամ գործիս սքեն քարամբ, հանդերձ մանրատաղ փոշեաւ յասպիսն ասեան. զի չիք բնաւ առ նոսա երկաթեղէն ինչ գործի. ուստի և խոտ նոցա, և բրիչ փայտեղէն են. և ձկնի երկիրն աւազախառն է, վասն այնորիկ և փայտեղէն գործեօք դիւրաւ կարեն բրել և հակիլ։ Յորժամ անգղիացիք հասին յայս կղզի, բնակիչք նոր համարելով բազմութիւն յաղթել նոցա, բազմ նաւակօք էլն ՚ի պատրաստ ընդեմ նոցա. և ՚ի հեռուստատ եռեսս ածին

պուտ, զի միոյն ի դլխաւորացն նոյ արկեալ զնաբեաւ մուշտակ ի մորթոյ շանց, և ուսնեալով ի ձեռին գաւազան, կարգեր զպոշմանականս։ Եւ յորժամ մերձենային առ անդղնացիս երբեմն քարընկէց մի, սկսան աղաղակել ի բարբառ նաբեանց Հաւօմայէ, հաւօմայէ, հաւէ ուտա, ա բանօ, բանօ աձէ. այլ Մերձեցարուք մերձեցարուք զի բոլոք սպանցուք զձմանին։ Ցայս աստղել առ սակաւ սակաւ մերձենային ի նաւն անդղնացւոց, և մերթ ընդ մերթ պատասխանէին հարցմանց, զոր օգնական ումն օմայի կոչեցեալ որ էր թարգման առ անդղնացիս՝ հարցանէր նոյ։ Եւ տեսեալ, զի անդղնացիք չառնէին ինչ պատրաստուն պատերազմի, համարեցան թէ երկնչին. վայ համարձակ՝ մօտ գնացին առ նաւ նոյ։

Յայնժամ սկսան երգել զերգ պատրաստութեան պատերազմի. դոչէին երբեմն զեղինս. և ման առեալ կաքաւէին, ձգէին զնետս արտաքս երբեմն զշունս. կրճատէին զառաստունս, շարժէին զգլուխս, և զմարմինս ողջոյն զօրէն մնջեգնեալոց. միանգամայն և ձեռամբ շարժէին զբերս. և յերգէն, զնաբաքանչիւր առն աւարտէին ի հոգի, ուժգին ձեշտելով։ Բայց ի բոլոր տեսին զի անդղնացիք ոչ առ ահի չառնուին զկնի երթեմ նոյ, ձգել բաց յայլոց գնոյց, ուռնէին և հրաշէնս, այն է՝ թօփ, յորմէ անհնարինս երկնչին վայրենի ազինք. այլ զի ոչ կամէին նոյ չարիս հասուցանել, փոխեցին զվիտս, և սկսան բարեկամութիւն ձգնալ, և մտերմութիւն ցուցանել առ նոսա, բայց ի վերուին երեսս հանեմ. ձգի տակաւին կասկած ի մտի ունէին, թէ անդղնացիք եկեալ են հարկատուս ինքեանց կացուցանել զնոսա. և յայն սակս զշմ հնարս ի կիր արկանէին ի խաբել զնոսա։ Երբեմն առնուրդեպ առնէին ընդ նոսա. և երբեմն առնուին զգինն վաճառացն, ընդ նմին և զվաճառս անդրէն յինքեանս կորզէին. յայս սկիզբն հաստատեալ, թէ չէ պարտ նախատս ինչ մատուցանել թշնամւոյն։ Այլ յետոյ երբեմն ատենգուն թէ ծանեան զմարդասէր, և զբարերար բոլոց անդղնացւոց, այնուհետեւ ամ արդարուն և սիրով վարեին ընդ նոսա։

Ած եղանակի ձկնբական կառավարուն նոր զեղանգիոյ, չէ մարթ որոշակի ինչ նշանակել աստանօր. վ զի սակաւ ձմիս կացին անդէն անդղնացիք. վայ ոչ կարացին լուռ տեղեկանալ եղանակի կառավարուն նոյ։ Այսչափ ինչ գրէ մեծն գուպ, թէ ոչ ոք նին զմի ումն դլխաւոր հրամանատար, զոր կոչեն ֆէ-

բանս. և ըստ նմանս են բիւր դէպս յեկեղեց միմեանց առօրակարգեալք, բայց իշխանութեն նոյ ըստ ձայնակ է յոյժ. այլ թէ արդեօք մշանչենաւորը է, և ժառանգութիւն անցանէ յորդւոց յորդիս. եթէ փոփոխական, այս չէ յայտ։

Իսկ վասն կրօնի նոր զբաղադացութ այսչափ ինչ ևս թէ կարացին գիտել, թէ ձանաչեն նք անեղևոյթ էակս. յորոց միջի մին է գերագոյն. իսկ այլք առօրակարգեալք նմ։ Աւանդուն նոյ ի վր սկզբնաւորութե ծն, և առեղծագործուե մարդոյ գրեթէ չէ ինչ ըստ հոտ յաւանդուն գայլդեցւոց։ Ո՛չ տեսին անդ տեղի ինչ նուիրել ի պաշտօն հանդիսական, բայց միայն մերձ ի ծառուտս ինչ տեսին ցանկապատ տեղի փոքրիկ քառակուսի, և ի մէջն ցցել ըստ գետին քանի մի ցից բահաձեւս, որով սովոր են նք բրել զերկիր, զորոց կախել կոյին առատաբեր արմատով։ Եւ ասացաւ նոյ, թէ այն էր նուէրք ընծայեալ ի տեառէ անեղևոյթ էակց, առ ի ընդունել ի նոյէ զառատ բերս։ Վասն թաղման մեռելոց այլ ինչ ոչ գրեցին անդ զնացիք, բայց միայն, թէ տեսին ի հարաւային կողմանս այսր կղզւոյ, զի զդիս մեռելոց ի ծուխ ընկեն նուրբն վէմ մի մեծ կապել զպարանոցէ։ Իսկ յայլ կողմանս, թուի թէ ի հող թաղեն։

Բայց այս հաւաստի է, զի զբաղադացիք միշտ ջանացին թագուցանել յօտարականաց զհանգամանս թաղման մեռելոց իւրեանց, գուցէ վասն աւելորդասարտուեցոյ ինչ։ Այլ յաւէտ զարմանալին այս է, զի տեսին անդ ի ծոյն անուանեալ գլխոյ քարէօթեա խաչ մի կանգնել, և զարդարել փետրովք, և հարցել ցբնակիչս զպատճառ կանգնելոյ զայն խաչ. ասացին թէ է ի նշան տան միում մեռելոյ. և յաւելն անգլխացւոց, թէ այդ ոչ երևի ձչմարիտ, զի գուք զմեռեալս ձեր ի ծուխ ընկենուք. նոքա պատասխանեցան, և այլ ինչ ոչ ասացին։ Ամենք համարին, թէ այն խաչ կանգնեցաւ յընկերոյ Թասմանայ երևելի նաւապետին, որ յիջ ըստ զգուշ եհաս ի նոր զբաղադիա, և ի ծոյն աւազակաց, որ թուի թէ մի է ըստ նախայիշատակեալ ծոցոյն քարէօթեա գըշխոյին, զի ըստ գուգայ խրիւ 15 մղոնաւ հեռի են ի միմեանց. ուր բնակիչք տեղոյն ելին ընդեմ Թասմանայ, մինչգեռ հանդերձեալ էր խարխոխ ընկենուլ ի ծոց անդր. և թէպէտ ասի ի գիրս ճնդհորդուե նորին Թասմանայ, թէ ոչ կոխեաց նա ի կղզի անդ, բայց կարելի է թէ եղ առ ոտս ինչ ժամ ի Թասլել

զվեռևալա նւբ ողք մեռան ՚ի պատգին, զոր միճաց ըլ դեմ բնակչաց կղզոյն, և դուցէ մնացեալ ընկերք նր կանգնեցին զնաչն զայն ՚ի նմին տեղւոջ. զոր բնակիչք կղզոյն կի սակս աւերմդապաշտուե, և կի առ այն զարդարեցին *փետրովք ՚ի հասանիլ անդր անդրնացոց։ Եթէ այս ճշմարիտ ևսկ, յայտնի է պատճառ չարաասանելոյ ինչ զեանդացոց, ՚ի հալածանել անդրնացոց զպատճառ խաչին այնորիկ. նբր գի երկեան, թէ դուցէ սք եկին ՚ի խնդրել գերեծ համաղգեաց իւրեանց. ոչ և սակս նոյն պատճառի միշտ ժխտեցին, թէ տեսեալ ևսկն երբեք նաւ ինչ եւրոպիոյ հասեալ անդր. որ յայտնի առաւ էր, գի ոչ չաս ինչ յիշ եհաս անդր Թաւման. որ և գրեաց իսկ վր նր, նշանակելով զդիրս, և զայլ հանգամանս նր, Թէպէտ ոչ այնպես ճշդիւս, ոչ մեծն գուզ։

Եզոյս բնակչաց կղզոյս նոյն է գրեթէ ամ կրօք ըլ էզոճին օգտակացոց, արտաստանուք եւեթ զանազանել, Թէպէտ իրրև հազար մղոնաւ հեռի են ՚ի միմեանց. ուստի Թոճի Թէ երկոցունց սր ծագումն նոյն է. զոր ոմանք համարին եկեալ յասերկից, որ անկանի յարեւելեան կողմն նոր զեանդայն. բայց ըլ գուզայ չեն սք ամերիկացիք. գի նք անմօրուս են. իսկ սք մօրուսաւոր. և եթէ ջինք ՚ի հարաւային կողմն ըլարձակ ցամաք, ոչ վտրձիւ անպացուցանել ՚ի ճնդհորդուէն գուզայ, գի այն ամ, զոր Մաստ ման. Ֆերնանտէզ. Լէհմիդ. Գիւճերօս. և Բօկ կեվին համարեին մաս հարաւային ցամաքի, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մանր կղզիք ցրիւ ՚ի համատարած խաղաղական ովկիանոս անդր. վր սուտագոյն Թըղոճի, Թէ բնակիչք նոր զեանդայ յարեւմտից գնացին անդր։ Նոր զեանդայն բաժանի երկու մեծ մեծ կղզիս, ուռնելով ՚ի միջի նեղուց ե մղոնաչափ լայնութ. որպէս ՚ի վերոյ նշանակեցաք, յորոց միւն ձգի ըլ հարաւ. իսկ միւսն ըլ հիւսիս։ Հարաւայինն ՚ի լեզու բնակչաց նր կոչի Մաուէյ, կի Թաւայ Փոյնաամօ. այլ չէ յայտ Թէ սովին անուճամբ զբոլոր կղզին նման, Թէ զնման ինչ եւեթ նր։ Իսկ հիւսիսայինն Եահէյ նօմաւէ. զոր պեղեցիկ ստուերատրեցին անգլիացիք Քաագոյցս, Թէպէտ ոչ ճշմարիտ զնամ կողմանս, զի կողմանք ինչ նց տակաւին չեն ծանուցեալ ճշդութիւն։

Ծովէն Վոյենաման։

Այս կղզի է ըստ մէջ 41 և 48 աստիճանաց հարաւային լայնութեան. և դիպիք նը՛ի հարաւոյ արևմտից ձգի ըստ արևելեան հիւսիս։ Երկայնութեան նը՛ է իբրև 500 մղոն. իսկ լայնութեան 120։ Բոլորովին գրեթէ լեռնային, և ըստ արտաքին տեսլեանն թուի անբեր։ Անգլիացիք յերկիս հետէ տեսին անդ բնակութեան մարդիկ. յո՛ մերձ՛ի նեղուցն քարլօթ Թայ գշխային. առ ձիւնապատ լերամբք. և յարևմտեան կողմն Սուն-Էջո սարին։ Գշխաւորս տեղիք նը՛ են հետագայքդ։

Գետ հարաւոյ։ Է գետս՛ի ծագ հարաւային կողման կղզւոյն. առ որով են փոքրիկ կղզիք Ծոտէէ կոչեցեալք։

Սօլանդէր։ Է կղզի, կիմ լաւ ևս ասել ժայռ անբեր, որոյ շրջապատն է իբրև մղոն մի. ուր իբրև 15 մղոնաւ հեռի՛ի ծովէն, հանդիպ այսր ժայռի կան բարձր բարերձ տեսլացեալ լերինք, որոց գլուխք՛ի բո՛ր ամպս տեսան ոլ ծածկեալ կային ձեռամբք. սակայն չեն բոլորովին անբերք, վա՛ ոլ գտանին՛ի նոս ծառք գերեզիկք. այլ հեռք ինչ բնակութեան մարդկան ոչ երևեցան՛ինն։

Գետ արևմտեան։ Է հրուանդան ինչ մերձ՛ի ծոցն անուանեալ ծոց փոսոցի, կիմ Տգեղ ծոց. լայնութենէ մերձ նը՛ է 3 կիմ 4 մղոն. և են՛ինքն փոքրիկ կղզիք. հիւսիսային ծագ նը՛ կուգեցաւ յանդիսացուցանել Փոռը քինվէ քինվէր. յո՛ ծագ, կիմ լերկ հնգմատնեան. իբր զի են անդ հինգ ժայռք բրգաձև բարձրացեալք. որք բերեն զնմանութենէ հնգից մատանց ձեռին մարդոյ։ Երկիր նը՛ ըստ մեծի մասին ապառաժուտ է և անբեր, բայց ուրեք ուրեք երևին՛ի նմա ծառք վայրենիք։

Նեղուց տուլօնիայ գշխոյն։ Է ծոց ընդարձակ, ուր հանգչին անդրնդիայք՛ի ցամաք՛ի զննել զբերս, զբնակիչս, և զհանգամանս երկրի կղզւոյս։ Եւ է սա մերձ՛ի մուտս նեղուցին, որ անջրպետէ՛ի միմեանց զերկուս մեծամեծ կղզիս զայսոսիկ։

Պան։ Է կղզի առ 43 աստիճանաւ և կիսով հարաւային լայնութենէ յարևելեան կողմն մեծի կղզւոյն. գիպիք նը՛ է բոլորաձև, և շրջապատն իբրև 72 մղոն. երկիրն անբերք. սակայն և այնպես անդրնդիացիք տե-

սին անդէն բնակիլա ցրիւ աստ և անդ առ ափն ծովուն։

Ասդեայ հօմանէ։

Այս կղզի լաւ ևս է՝ քան զնախընթացն, զի թէպէտ լեռնային է բայց լերինք նր չեն այնպէս ապառաժաբաք, որք զրեթէ առհարկ ծածկեալ են մեծամեծ անտառովք. ունի և հովիտս ոռոգեալս ակունակիտ վտակօք. և հող նց թէպէտ թեթեւ ազատուն, բայց լաւ կարծեաց պանչայ, և յօլանաբերայ, որք քաջ զննեցին զայն, բերեր առատապէս զամ ազգս արմտեաց բուսոց և պտղոց, որք գտանին յՅօս մեր, եթէ մշակեալ լինէր ոռ արժան է։ Տարածուն այսր կղզւոյ չէ ինչ ըստատ՝ ի տարածուէ նախընթաց հատասային կղզւոյ. բայց միայն ձևով տարբերի՝ ինմէ. զի ձև սորա է սրածայր եռանկիւնի, որոյ գլխաւոր տեղիք են սք։

Սար Թատանայ երից Թագաւորայ, կամ Գլուխ Հիւթիայն։ Ի երեւելի հրոյանդան ուր զառաջինն եհատ աբել Թասման՝ ի 1642. տակաւ լաւ ևս ծանեան զայն նաւաստիք անդրկացւոց։

Թէոիլ, կամ Թասմանիա, և Թասման։ Ի գետս նշանաւոր, որ մեծուքը և առատուքը ջուրց գրեթէ ոչ ինչ ըստատ է՝ ի Թէմզիզ գետոյն անդրկոյ. որ՝ ի հարաւոյ հոսեալ ըստ հիւսիս մտանէ՝ ի ծովն, ուր գործէ ծոց պատուական և տպահով կամ հողմոց։

Են՝ ի կղզին կայն և երկու հրոյանդանք նշանաւորք. յորոց մին կոչի Հրոյանդան արևելեան, զի ի կարևելեան կողմն կղզւոյն. իսկ միւսն Հրոյանդան գամբէ լայ. որ է՝ ի հարաւային կողմն։

Կղզիք ընկերութե։

Այսպէս կոչեցան յանդրկացւոց. իսկ գաղղիացիք կոչեն նոպէ արշիպելագոսի պուսպօնի. են խումբք բազմութե կղզեաց ըստ մեջ հասարակածին և արևադարձի այծեղջեր. վրկ վայելեն յօդ բարեխառն և քաղցրաշունչ. երկիր նց լեռնային է, բայց ոչ ուրեք ամուլ և անբեր. գոլով ոռոգե՝ ի զուարար գե-

տա-

տակաց և ականակիտ աղբերաց. բերեն զնոսա աղբս բուսոց ծառոց մրգաց և արմտեաց յանկաւորաց ջ դոյ դրեց և կշռեալ իւրեանց, ոմն և զնոսին տեսակս թռչնոց և ջրբուսանեաց: Գլխաւորքն ի կղզիս ընկերեն, են այսոքիկ. Դաէէ. Ո-ւիաէա. Հ-ոա էյնէ. Օդահա. Պօլապօլա. Մաւրուա. և Դ-ուապայէ. որք ըստ պատմանն իւրեանց բազմամարդ են:

Դաէէ, կամ ( )դաէէ:

Այս կղզի մեծ է ըստ ջայլ ամ կղզիս արևադարձին Հարաւային ովկիանոսի գոլով երկայն ի հարաւոյ արևելից ըստ արևմտեան հիւսիս 30 մղոն. զոր ամբիծ է ասել իբր գլուխ համօրէն կղզեաց արշիպէղագոսին սուսպօնի, կամ կղզեաց ընկերութեան, անկեալ ըստ 149 աստիճանաւ երկայնութեան և ըստ 17 աստիճանաւ հարաւային լայնութեան, որ բովանդակի յերկուց կղզեաց ցամաք կրճիճ միացելոց. շրջապատեալ ծովաբոյս ժայռիւք, որք ձևացուցանեն շուրջ զնովաւ բիմ քաջագէպ նաւհնդիստս, և ծոցս և դուռս ըստձակս շատապուրս անքոյթս ի հողմոց և բաւականս բազմութեամբ նաւուց. յորս նշանաւոր է նաւահանդիստն կոչեցեալ Հ-ըուն, իսկ ի բնակչաց Մաւդավէ, շրջապատեալ գեղեցիկ աւազակոյտ պատուճանաւ. որ և ձանապէ ի հեռուստ ի ձեռն բարձրաւոր լերինն ամբարձելոյ ի մէջն կղզւոյն ի հարաւային կողմն կէտին Վէնեբայ. հոսի առ նովաւ գետ մեծ, ուր մարթ եր ողջոյն նաւդխոյ առնուլ ջուր առանց խափանելոյ կամ անհանգիստ առնելոյ զմիմեանս:

Երկիրն բաց ի ծովեզերեայ կողմանց՝ լեռնային է, ունելով ի միջի բարձրաբերձ լերինս և բլուրս, որք մեղմով ինն վնջել հարթանան յամ կողմանս կղզւոյն առ ծովեզերըք, և գործեն շուրջանակի ատափարակ դաշտս ուրեք ուրեք իբր ։ մղոնաչափ լայնութիւն, և ուրեք ուրեք առակս ըստ յաւէտս և նոճազաղ ձկտելոյ լեռնոտանց ի ծովակողմանս: Ջնք ի նմա անտառս վայրենի անպտուղ ծառոց ի սէտս հրոյ կամ շինուածոց, այլ փխակ այնց՝ բազմատեսակ ծառք մրգաբերք ըստ ամ տեղիս անտառամիջք, և առաւելապէս ի դաշտափոսինս և ի հովիտս լերանց. նոյնպէս և ազգի ազգի բոյսք մրգաբերք և ծաղիկք անուշահոտք և բանջարք և արմատք ինքնաբոյսք անդարման ի մարդկանէ: Այլ դէնտաւոր և յաւէտ պիտանի բերք կըղզ-

ւորս են ծառն հացի, զի 'ի պտղոյ նր կաղմեն պէս_պէս կերակուրս, որ ստորև ունիմք նշանակել. Ընկոյզ գօգօի կմ նարկիլէ. Պանանէ 13 տեսակ, որք թ պտղոյ գուգոյ և այլոց անգղիացւոց, լուսագոյն էին ք զորս ցայնկայր ճաշակել էին յայլ տեղիս. Բլագանի որ է ազդ ինչ պտղոյ նման խնձորոյ համեղ յորժամ կատարեալ հասունանայ. Բադադէ. Եամպու պտուղ աղնիւ առ օդախդացիս. Գադադ, և եղէգն շաքարաբեր: Գտանի անդ և ազդ մի լեղակի, և մանաւանդ ներկ ինչ դեղնագոյն, որ և դոյն ծիրանի գեղեցիկ յոյժ, զոր կաղմեն խառնելով ըղ-ձիւնս մանաւանդ ինն թղղ ժ տերևս բուսոյն, զոր եւրոպացիք կոչեն «Բօրթի» «էլէգէօնս» օրէնտալէ»: Իսկ ցորեան և այլ արմտիք և պտուղք և բանջարք մերոյ Յաց չիք անդ բնաւ: Ընմանապս 'ի չորքոտանեաց միայն խոզ, շուն, և մուկն: Կան անդ և ընտանի հաւք նման մերոց հաւուց. և վայրենի բադք, և Թութակ կանաչագոյն, և ուստրակ և այլ փոքրիկ Թռչունք գեղեցկափետուրք անծանօթք առ մեզ: Նոյնպէս և որս ձնշն պատուճական ձկանց առատ է յոյժ, որ և է մի 'ի գլխաւոր պարենից օդախդացւոց: Բնակիչք կղզւոյս բազմաթիւ են առաւել ք զոր մարթ էր կարծել զմասն անել զհանգամանս վայրենի անգործ կենաց. զի թ պատմելոյ մեծին գուգայ, որ իբր հաւաստեաւ տեղեկացաւ 'ի բնակչաց, կարեն հանել 97 հազար մարդիկս որք կարօղ իցեն զէն առնուլ. յորմէ մարթ է 'ի միտ առնուլ զբազմամարդուն նդ, որք սովորաբար բնակեն 'ի ծովեզերեայ շրջակայ դաշտավայրս և 'ի հովիտս լերանց. չունելով բնաւ ուրան կմ գեօղ 'ի մի վայր հաւաքեալ, զի տունք նդ ցրուեն աստ և անդ չափաւոր հեռաւորութե 'ի միմեանց. և իւրաքանչիւր տուն ունի շուրջանակի ծառատունկս պտղաբեր ծառոց, մանաւանդ հացաբեր ծառս: Այք թ գրելոյ ոմանց հասակաւ մարմնոյ և գունով կարի այլազան են 'ի միմեանց, մինչև մարթ էր համարել զնս յայլ և այլ սերնդոց. զի ոմանք կարճահասակ են. իսկ այլք առհասրկ բարձր իբր 6 ոտնաչափ: Այլ այս տարազանուն երևի պատահական և ոչ 'ի սերնդենէ. ք զի դուդ և այլք յանգղիացւոց որք թ հարուստ մի ճմկ կացին անդ՝ ոչ ինչ յիշատակեն վս այսր. այլ այսչափ միայն ասեն, թէ 'ի կանայս գտանին ոմանք փաքրահասակք, զոր ընծայեն ոչ սերնդեան, այլ կարի մանկահասակ ամուսնանալոյ նց:

Այլ

Ա՛յլ օգտակացնք սովորաբար բարձրեն առույգ քա-
ջանչ պետիկատիկը և բարեյօդ մարմնով. զոյն մարմ
նոյ նոյ լրթատոյն արևահէզ և հոլմահար. ապք կրեն
վարսս սեաւս և ճարկս, և մօրուս, բայց զընչացս
փոքրեն կիճ՝ ի բաց խլեն, ոչ և զվերին մասն մօրուաց
զնոսաւիւք, թողեալ միայն զկզակօք, զոր օծանեն նա-
ղով գօգօի, ոչ և զհերս, որ սովորաբար գոլով հին,
ժահահոտ է. խակ կանայք ըզհեմ հնրկ սովորեն,
փոքրեն զվարսս շուրջ զականջօք։ Յայսմանէ մարթ
է՝ ի վեր առնուլ թէ բնակիչք կղզեաց խաղալական
ովկիանոսի չեն՝ ի նոյն սերնդոյ ըբնիկ ամերիկա-
ցիս, զի նոքա ամենևին լերկ են, բայց՝ ի բադակօնաց-
ւոց, որք ունին ընչացս հեհ գրեթէ ըզկնաց։ Ան
են գլուխք նոցա ոչխք, որք թուխն պատճառիլ ոչ այն-
չափ յատկաղուշ, ոչ ոմանք համարեցան. զգեստք
բառերն սոքա, որք և յաւուրն երկիցս և երիցս.
լուծանան՝ ի գետս, այլ՝ ի ջերմուհ օդոց, և՝ ի ջուն-
ցոյ սանտր՝ ի մաքրել զգլուխս. որ յայս անտի է, զի
որք առացան յանդգնեցուցոյ սանտր, սահ սանտրե-
լով, զերծան՝ ի զալրաթոռմի ոչլոց, զոր այլք և մա-
նաւանդ մանկունք և դեռ հինք, որք հանապազ ըզ-
ձեռս՝ ի գլուխս ունին, կալեալ սրիանեն՝ ի բերան։
Ապք և կանայք՝ ի ձեռն սայրասուր խեցեաց կատել
տպաւորեն պեսպես նկիս անջնջելիս յիմ յանդամս
մարմնոյ, ի յօգուտ ածս մատանց ձեռաց և ոտից տպա-
ւորեն զայս ձև Շ. յերեսս աստղանկիս, թէպետ ոչ
ամէնն. խակ յայլ մասունս մարմնոյ ոչ՝ ի սրունս և՝ ի
բազուկս ևն, զանազան ձևս քառակուսի, բոլորա-
ծիր, կիսալուսին, և այլ ուրուագիտական անարուեստս
կերպարանս մարդոյ, թռչնոյ, շանց, առիւծոյ ևն։
Հանդերձք նոցա են միատանի անձև կապերտք կիճ փը-
սիսեալք գործեալ՝ ի նոցունց. զոր ձեղքել՝ ի միջի,
անցուցանեն ըզ պարանոցս, գլխաւորքն՝ ի նոքա երես
կիճ ջրս կրեն՝ ի վեր միմեանց, խակ ռամիկք ոչ միայն,
որք հասանեն ցծունկս, և առ առեալք պատեն երե-
կայն երիզօք. խակ յերկուց կողմանց բազուկք և այլ
մասունք մարմնոյ մերկ են։

Զպարէնս որով կերակրին ոչք մարթ է բովանդա-
կել յերիս. ՚ի բոյս, որք են պտուղք արմատք և
պետութ բանջարք ինքնաբոյսք, յորս գլխաւորն և ա-
ռաւել շահաւէտ պտուղն հացի, զոր ուտեն, կիճ
խորովել՝ ՚ի թոնրի, և յայնժամ ունին քաղցրուհ ինչ
անախորժ քմից օտարաց երբն զերփել բադադէ. և
կիճ առնեն անտի զանգուճած, զոր կոչեն Մ՚ալլիհ,

որ յետ երկնից խաւարելոյ, քաղցախն, և պահի անտ
պական ըստ ամենայնի վեց և աւելի. այս է գլխաւոր պա
րէն նոցա ի զհարկէ, զոր խորովեն ի թոնիր, և ու
տեն ջերմ կամ ցուրտ. վասն այնորիկ իւրաքանչիւր ոք
ջանայ անկեալ շուրջ զբնակութեամբ իւրով ի ծառոց տա
տի, որք ջնջին պէտս այլ աշխատանաց կամ գարմա
նոյ, քայց միանգամ և եթ անկեալ. և եթէ ոք ունիցի
գինի տասն ի ծառոց աստի, կարէ ասել թէ ունի
կերակուր ըստ բոլոր ձմեռն կենաց իւրոց։ Երկիր պա
րէն նոցա են խոզք, շունք, և ընտանի հաւք, զի ոչ ի
վերոյ ասացաք, քայց ի սակ՝ այլ տեսակ չորքոտա
նեաց ոչ գտանին ի կղզին անդ. այլ խոշերնին՝ միայն
մեծամեծաց և գլխաւորաց. խակ զշունս և զհաւս
ուտել և խառնիճաղանճն. անդրիայնքն հաստատեն
թէ մին շանց կղզւոյս բարի է ի հիւանդակուր գրեթէ
ոչ ինչ ըստ հատ յոչխարաց մերոց։ Խակ երբորդ գլուխ
պարենից նոցա մնեղ ստորին ժողովրդեան են բազմա
տեսակ ծովային խեցեմորթք և ձուկն առատ և պատ
ուական. զխեցեմորթս ոչ և զմանր ձկունս հաւատ
ուտեն, խակ զմեծամեծս խորովեալ։ Ընծաղէն նոցա և
ջուր, խակ գլխաւորք նոցա ըմպեն երբեմն և գինի գո
գո։ Ասի թէ կարի շատակեր են. յորոյ ապացոյց
պատմէ մեծն գուգ թէ առաջի իւր մի ոմն եհեր երբ
կուտ կամ երիս մեծամեծ ձկունս. երիս պտուղս հացի
իւրաքանչիւրն ի չափ երկուց բառանցի. և 14 կամ 15
պանանէ. 6 կամ 7 բոլոր երկայն, և ասէաւր ըստ հա
ւատոյ երկայնութեանն, և այլ ևս զնոյն միրգս
մանուշս։

Խակ ըստ բարուց և բնական խառնուածոց բերեն յան
ձինս զվեհանձնութիւն իմն, ծանր են ի գնացս, քաղցր
և համբոյր ի կենցաղակցութիւնս ըստ միմեանս և ըստ օտար
անկեղծ և անխարդախ մինչև ջոյլ պատճառս կա
կածանաց զբարեմտութէ նոցա, յորս՝ ասէ գուգ, զնոյն
վաստհուն ունել, զոր ունիմք ըստ մեր բարեմտացն բա
րեկամս մեր. պանչ և այլք յանգղիացւոց բազմ ան
գամ հրաւիրեալք ի նոցանէ, գնացին միայն անընկեր և
անզէն և ննջեցին ի տունս նոցա յանուտաւ անկասկած
հաւատալով զանձինս նոցա։ Գորովասիրտ են և մեղ
կաղէտ, որք յամ փոքր վիշտս առժամայն յարտա
սուս լուծանին ըստ տկարամիտ կանանց և մանկանց.
երևին չունել բնաւ բերուձն ի գազանական անդը
թուէ ըստ այլոց վայրենի ազանց։ Բայց ըստ բարեբա
նութեան այսոսիկ ունին և յոռութիւնս, զի գող են առ
հնարիկ մեծ և փոքր, որ իբր բնածին ախտակրութէ և

նոցա,

նոյ, զորոց զփորձ առին անգլեսացիք, թէպէտ ամ֊
չալրջութիւք զգուշանային. զի ծիք են և սնաւակք
գլխովին ընկղմեալք՝ ի պղծալից ցանկութիւս մարմնոյ.
ծոյլք և գառարկապորոք, որք զօրն ողջոյն կիր յոր֊
սայս անկեալ անցուցանեն, կիր՝ ի խաղս և՝ ի կաքաւս,
առ որ մոլեալ են, և կամ՝ ի մրցմունս և՝ ի վարժս
նետաձգութեանց և սէգընկեցութեանց։ Կռճագարանք նոյ են
սրինգ և Թմբուկ երկոքին ևս անարուեստք, ըստ որս
զուգակցել և զձայնս իւրեանց հնչեցուցանեն զներ֊
գաշնակութեամբ իմն ախորժական լսելեաց իւրեանց,
բայց ոչ օտարաց։

Զեն զուրկ և յարուեստից, թէպէտ և ջանիցեն յար֊
մարաւոր գործս, զի գիտեն գործել ոստայնս և
պատառաս և նրբահիւս փսխանս, և ներկել՝ ի զա֊
նազան գոյնս. զնիւթն յորոց գործեն զայսոսիկ,
հանեն յեռատեսակ ծառոց, որք են Թթենի չինաց,
ծառն հացի, և Թզենի վայրի արևմտեան հնդկաց։
Ջպատառաս և զնրբագոյն ոստայնս զոր օգաիգա֊
ցիք կոչեն Աուդա, գործեն՝ ի կեղևանոյ Թթենւոյ
չինաց, յորմէ չինք գործեն զթուղթ. զայս ազգ ոս֊
տայնից միայն գլխաւորք նոյ զգենուն ներկել՝ ի գոյն
ծիրանի։ Ջերկրորդ տեսակն, որ չէ այնչափ ինչ
նուրբ, և ոչ այնպէս սպիտակ ոյզ առաջինն, զոր կո֊
չեն Օրաս, ոստայնանկեն՝ ի կեղևոյ հացաբերծառոյ,
զոր զգենու հարկ ժողովն։ Իսկ երրորդ տեսակն գործի
՝ի կեղևոյ վայրենի Թզենւոյ, որ Թանձրագոյն է և
խոշոր. այլ՝ ի յարդի առ նոս, զի տոկայ՝ ի ջուր և
անթափանց է յանձրևաց։ Ի գոյնս նոյ յաւէտ զե֊
ղեցիկ և աղնիւ է կարմիր գոյնն, որ գերազանցէ զե֊
ղեցկութիւք զվերս որգան կարմիր. զուտ մանրամասն
գրէ զեղանակ կազմուէ այնր սպառազինի գունոյ,
մի առ մի ոտորագրելով զբաղադրիչ նիւթս նոյ։
Գոյանի առ նոս և ուրուճական իմն արուճաստ նուաս֊
չնուէ, զոր աննահանջելի հարկն ուսոյց նոյ։ Նաւք
կիր լաւ ևս ասել նաւակք կղզեացս ընհանրապէս խո֊
սելով՝ երկաթեսակ են, զորս կոչեն Խնհասս և Բա֊
հիս։ Խնհասքն նոյնաձև են առհնրկ, բայց մե֊
ծութիք այլ և այլ. չրեքունք նոյ ուղիղ են, յառակն
տափարակ, երկայնուին՝ ի 10 ոտնաչափիկ մինչև ցճ0
կիր 62 ոտնաչափ, բայց առ համեմատութիք երկայնու֊
թեն կարի նեղ են. զի տասնոտեան երկայնութիք ի
վահան հազիւ ունի մի ոտնաչափ լայնութիւն. ոյզ և
վաթսնոտեանն երկու ոտնաչափ և երեք, ուստի են
երբ խողովակք կիր ջրարբք անասնոց։ Այ երեք տե֊

ռակք են, ումանք վե սիռզվի, այլք 'ի սկիռս ձկնորդ սուբ, և ինչք վե ձանապարհորդելոյ 'ի կղզիս։ Պատերազմականն երկայն է չ՚ զայլս, և խոչք կիմ յերկայն կողմն նր բարձր է յոյժ 317 կիմ 18 ոռնաչափ իրը կիսաշրջանակ կորացեալ 'ի վեր, Թէպետ խորութ Թէ քուն նաւուն չէզե աւելի չ՚ 3 ոռնաչափ, իսկ առաջք նր ցած. և ունի 'ի վր ոտչխի ոտխոտակ ըզգուշել արտաքս իրը 4 ոռնաչափ երկայն բեմանկիւն ուարտեր։ 'Ի Ձախս սիռզվի յառաջն նաւուն շինեն ոտխոտակամած 10 կիմ 12 ոռնաչափ երկայն և փոքր մի լայն չ՚ զնաւն, հաստատեր 'ի վր ձողոյ 6 ոռնաչափ բարձր իրը մարտկոց, յորոյ վր կացեր մարտկոցն նեռուաձիգ լինին 'ի Թշնամիս։ Խոհարանք ձկնորսուն՝ մեծագոյնքն են 40 ոռնաչափ, իսկ փոքրագոյնք 10 կիմ 12. իսկ խոհարանք ձնձղորդուն՝ զայս ինչ ունին սեպհական, զի խորք նց միշտ կրկնապատկեալ են, և ունին կամարաձև վրան լայն 5 կիմ 6 ոռնաչափ, և երկայն 6 կիմ 7. պատրաստեր վե ձնձղորդութե զլխաւոր անձանց որք նստին 'ի նոքա։ Երկիր տեսակ նաւուց կոչեցեալ Բահիկս, զրեթէ նոյնաձև են չ՚ խոհարանց, բայց 'ի կողմանց որք ոչ ձգին միաչկերպ ուղղագիծ, այլ առ փոքր մի ուղիղ դնան, և ապա 'ի մէջն միանգամայն ըլայնին իրը փոր, և սրբանկիւն աւարտին. յայսպիսի նաւուց մի միայն եռես դուզ 'ի դահիճ կղզւոյ եկեր յայլ կղզւոց, յորս մէ երեւի Թէ բնակիչք կղզւոյս միայն խոհարանս 'ի կիր արկան էն։

Ա յս երկաստեակ նաւք յորժամ երկայնուն նց անցանե զ25 ոռնաչք, կրեն և կայմ և առագաստ, ումանք մի, և ումանք երկու. բարձրուն կայմին չափ ըզ երկայնութե նաւուն նաւուն. զի Թէ նաւն լցէ 30 ոռնաչափ, կայմն է իրը 25. որ և հաստատեր կայ 'ի վր ձողոյ սնդեղոյ չ՚ միջեանս, որոյ ծայրք 'ի միոյ կողմանէ ձգին 'ի ծոլն, և 'ի միւս կողմանէ կապեալ են այլ երկու ձողք, մին ձգի չ՚ երկայն, իսկ երկրորդն խոտորնակի 'ի վր նաւուն։ Ա յս կազմած ամենևին հարկաւոր է 'ի լինել հակաքաշ նաւուն, յորժամ առ փոքր մի ոստոհանայ հողմն։ 'Ի վր կայմին պարկեն առագաստ փսխաձի հիւսեր 'ի զղայն աերևոց 'ի վեր իրուստ սրածայր իրը երդ մասամբ 'ի վեր չ՚ կայմն. իսկ ստորին եղերք ուղղագիծ քաշակուսի, և յերկուց կողմանց գոգաձև հաստատեալ 'ի վր փայտե շրջանակի, ոյ չերչիլէ. վայ չէ հնար փոփոխել զդիրս նր չ՚ ընչից հողմոց, կիմ աւիտուիլ. այլ հարկ

է հատանել, յորժամ յառնէ հողմն առաւիկ. որ հոգևս երբէք դիպի ի խաղաղական ովկիանոսն. ուր ելանակք օդոց սովորաբար միօրինակ են։ Թիակք նոյ էն ձողք երկայնաձիգք ի տորին Ծայրս տափարակք բոլորաձև, զրկեմ ի նմանուել Թիոց հայոց գործոց. զորս նասելով վարեն առաւիկ արագութիւն, որով լնուն զնաւն ջրով. վնաս հարկ է միւսմ ի նոյէ անդադար դատարկել զջուրն։

Իսկ գործիք նոյ, որով կազմեն նաւս, լինեն տունս, կոթեն զհաստատութիւն ծառս, հերձեն և հատանեն անոնք տախտակս. և յոյնն, ոչ այլ ինչ են, բայց միայն տապար քարեղէն, ի մանաւանդ ինչ սևագոյն, կամ մնխրագոյն քարէ. որ Թէպէտ չէ այնչափ ինչ կարծր, այլ ոչ փշրի. և Թուի յոտիւրեն մարդոյ. զոր սովորաբար լինեն ի սրունկէ ոտիցն. և խարտոց ի կուռ քոտոց, և ազդ մի կարծր և առաձգուած մետաղ, որ լը աւազոյ, ծառայէ նոյ ի տեղի յեռանատ քարի. բայց ունին և յեռանաքար, որով լինեն զբեռան տապարի և այլոց գործեաց։ Սակս այսպիսի անդէպ գործեաց առաւել տարժանին աչք լինել անհարթ և անձև նաւակ մի, զի առ մեզ զմեծագոյն նաւ պատեր ազմի։

Լեզու բնակչաց կղզւոյս, յորում հաղիւ լսի հնչուն բաղաձայն առ ի, զի գրեթէ զլսովին ի ձայնաւոր բայ բաղկացեալ է, ունի և լեզուիս այլոց համօրէն բնական ձայնից լը արձակարձիւք քաղցր է, հնչառատ նեղ գաշնակաւոր և դիւրահնչին. այլ երևի Թէ կարի աղքատ և անկատար է. զուննելով անուանց և բայից նոյ զառաւօրական խոնարհմունս. զի հաղիւ գտանին առնե անուանք ինչ, որք բայ յուղղականէն, ուննիցին և այլ հոլովս. ունի և բայք բայ ի նեբկայէն զայլ ձևիս։ Ըզի գժուարութիւն կրեն աչք ի հնչել անվթար զնաւս առ ազգայ. մանաւանդ յորս յառնախեչ են բաղաձայնք, ունի ի բարբառ անգլիացւոց, զոր բնաւ ոչ կարացին անվնաս արտասանել. Թէպետ քէմն աշխատ եղեն անգլիացիք ուսուցանել նոյ։ Ալ զնաւս առանիացւոց և խաղաղացւոց, որք ի ձայնաւոր աւարտէին՝ հնչառատ հնչէին. յորմէ յայտնի երևի, Թէ գժուարութիւն այն ծագէր ի բազմութէ բաղաձայնից, առ որ չեն սովորեալ լեզուք նոյ. զոր տեսանեմք և յեբրայակցիս, որք չունելով ի բարբառ նոյ եանց զԹաւ հնչուն ինչ արևելեայց, գժուարին են նոյ այն հնչմունք։

Ի Թուական անուանս սկսել ի միոյ գնան մինչև ի տասն.

տասն. ի բաբանչիւր Թոռոց ունելով սեպհական ա-
նուն. և յորժամ կամին և ևս յառաջանալ ՚ի Թիւս,
յաւելուն զբառս Աբելի. ոչ տասն, և մի աբելի.
տասն, և երկու աբելի. այ մի տասան, երկոտասան են,
մինչև ՚ի քսանն. որում նոյնպես ունին յատուկ բառ.
որ պրեթէ նոյն է, որ ինչ առ մեզ քսանաւորն. և
յորժամ Թոռունն տասն քսանաւորս, ունին զայլ ա-
նուն, որ նշանակէ երկերիւր: Աստեն անդրնայնիկ, Թէ
ոչ կարացին հաւատանաւ տուռգել Թէ բաց յայոց
սակաւ Թոռական անուանց ունիցի՞ն և այլ անուանս
նշանակիչս բազմագոյն Թոռոց. սակայն երևի Թէ
ջունին պէտս առաւելագոյն Թոռոց. քզի երկերիւրն
կրկնել տասն անգամ, առնէ երկու հազար Թիւ,
որ առ նոսա մեծ է յոյժ և անըմբռնելի ՚ի մտաց նոց.
քզի ջունելով գիրս, ոչ Թոռանչանս, ոչ մատեանս
հաշուոյ, և ոչ գործածուն դրամոց, որք և Թէ զինչ
իցէ ոսկի, կամ արծաթ ոչ գիտեն, ոչ երբեք դէտ
լինին այնչափ Թիւք ՚ի հաշիւս նոց. այլ զամ հաշիւ
իւրեանց մատամբք վճարեն, ոտք և գլուխս ըստ
միմեանս, և ըստ օտարս փոխանակութիւն իրաց:

Երևի առ նոսա և անկատար իմն եղանակ քզքեան կա-
ռավարուն. և կարգ նախատատաւնուն և տարկուն.
զի ըստ նշանակելոյ անգրնայցոց, մարթ է զհամօրէն
բնակիչս երկուց ցամաք կղզեացս ՚ի չորս գասս տր-
բոհել. այր ՚ի Թիգր. ՚ի պարոն, ՚ի տորուկ, և ՚ի գոռ-
հիկ, կամ գերի: Թիգրն՝ ըստ նոց Էրարախուգահիէ ասա-
ցեալ է նախատատիս գլուխս և գերագոյն իշխան ՚ի
վըր ամէն. զոր իշխանիք և տոհմականք առհնրկ մե-
ծատատիս յարգանօք պատուեն. արտաքին հանդէս
նոր և փառք մեծ է և շքեղ. այլ տիրապետական հրա-
մանատարուն նոր երևի Թէ սակաւ է քան զայն, զոր
իւրաքանչիւր պարոն ունի յիւրում վիճակի: Երկու
են Թիգրք օգտակարացուց ըստ երկուց ցամաք կղզեաց,
և իւրաքանչիւրն ունի առանձին ժողով, և առանձին
հատաւարուն. իշխանուն նոց յայրդահան ժառան-
գուքն անցանէ ՚ի հարց յորդիս. բայց նորաշուր իմն
պայմանաւ. քզի ըստ ծնանիլ անդրանիկ որդւոյ, նոյն
ժամայն անուանի Էրտարխուգահիէ ըստ Թիգր. իսկ հայրն
այնուհետև ոչ ևս կոչի Թիգր, այլ միայն մատակա-
րար Թիգրուն մինչև յարքունս հասանիլ որդւոյ. և
յայնժամ ինքն առնու զմատակարարուն Թագաւո-
րութեն, ՚ի բաց հանել զհայրն:

Պարոնք, ըստ նոց Էրտղէն են տեարք մատնաւոր վի-
ճակաց կամ գեղաց միոյ կամ բազմաց. այսպիսի վի-

ձակք են 100։ զի դրեթէ ի նոյնչափ վիճակս բաժանեալ են այս կղզիք։ Իշխանութիւն նոյ ի վր սարկաց իւրեանց մեծ է։ և արտաքին շուքն վառահեղ։ ոչ նեղով միշտ զինքեամբք բազմութեամբ սպասաւորաց, ոչ րոց մեծ մասն են սղնուական պատանիք երկրորդաց ծնողք ի սերնդոց իւրեանց։ Ամանք ի նոյն սպասաւորեն ի տան։ այլք են իբր սուրհանդակք կամ պաշտօնեայք կարգելք հասուցանել ուրեք զսպատգամս պարոնին և յայտնել զկամս նր։

Այլ իշխանութիւն ևս ժառանգութ անցանէ ի հարց յորդիս նովին պայմանաւ, որով սասյսք զնիցայ։ Դուցէ և այս եղև սատար անագորոյն սովորութիւն բազմաց ի մեծամեծաց նոյ անդէն ի ծնելն հեղձուցանել զղաւակս իւրեանց, զի մի ի պատճառս նոյ փութով անկցին յիշխանութէ։

Սարուխք։ ը նոյ Մանահուհի են հպատակք պարոնայ բնակեալք ի վիճակս նոյ։ ունելով իւրաքանչիւր տանուտէր ը ձեռամբ իւրով ազատակ մի, կամ կալուածս ի վիճակս պարոնայ, որք առաւել քան զնիցեական իշխանութիւն վարեն ի վր նոյ։ Այք ունին ի ծառայութիւն իւրեանց զդահճիկս կամ զդեղջուկս, որք են անարգագոյնք ի նմա, ի բարբառ նոյ Դուդու անուանեալք, զոր ծառայեցուցանեն ի ամենայն գործս իբր մշակ, փայտակոտոր, ջրկիր, խաղտար, ձկնորս և։ վայ կեանք նոյ եղկելի է։ Ի ձիակ պատերազմի յորժամ թշնամի յարձակի ի վր նոյ, իւրաքանչիւր վիճակ պարտապան է առ առնմանել թիւ մարտակաց ը զօրավարութ պարոնին վիճակին, իսկ թիւ մարտակաց նոյ, ը հաւաստելոյ բնակչացն սովորաբար է 6680։ և յայն ձիակ թագաւորն ինքնին կառավարէ զնոսա իբրև գերագոյն սպարապետ։ Զէնք նոյ են աղեղն, նետ և աեղ որաց ծայր առաւնաւոր։ յորս քաջավարժ են ձգել ի բացեայ, զի առ այն ևեթ վարժին։ այլ ոչ ի յառաջագիմ նպատակն։ վայ ը պատահման դէպ լինի նոյ հարկանել զթշնամիս։ ունին և բիր ի կալծրագոյն փայտէ։ այսպիսի անզօր զինուք արխաթար պատերազմին, և ըերկար տոկան ի մարտի։

Դէն օգափոգացոց, ոյզ և այլոց բազմաց վայրենի ազանց է խառնուրդ նոյն գաղտնեայ ը զնիչն օտարոտի միմեանց հակառակ առատաբեր և աւերօրգապաշտուհիս։ որում գուդ և ընկերք նր չեղեն կարօղ լեալ խեղամուտ լինել։ Թէպէտ բիչ մն աշխատելն ի հեատաղօտել։ զի բաց յայլոց գաղտնութէ՝ նաև

լեղոյ դենի առ նմա, ոմն և առ չինս այլազան է՛ի հնարկ սովորական բարբառոյ նոցա։ Այսպէս հաւաստի է Թէ մարդ բանաւոր քանի Թանձրամիտ և ոգեմոլոգ լինի, յայտնապէս տեսանի Թէ սիրելեաց, և զինչն մասունք բալկացուցիչ նորուն զորս ճանաչէ, են գործ արարողի ուրուք յանսահմանս կարողագունի իւ զինքն։ և զի ոչ տեսանի ակնարկ լերկրի այնպէս սի լինի էակ, հարկաւորապէս ենԹադրէ Թէ լոկ նա հեռադոյն ուրուք՛ի սիրելեաց, կամ բնութ անառանելի աշաց։ Լոկ արտադրուելն յայնչէ, զոր արարչ ջադործուԹեամբ՝ զոլով զԺուժարահաս ոչ միայն ոգեսաց, այլև արտաքս նմանանոց, զի չնք լերկրի դէԹ ուրուճական նմն օրինակ այնգունակ արտադրուե, համարելն և զդոյսն սիրելեաց հանդերձ ամ մասամբք լեալ ըստ յաջորդական արտադրուԹե բնական նրաց՛ի միաւորուէ երկուց ընդնադոյն էակաց։ Յայն ոակս օդախդացիք գնեն երկու առաջին ընդնադոյ սկզբունս Ցի իբրու արու և էդ. զմին կոչեն Դաբօսդան հեգամօս. այն է՝ գերագոյն ԱստուԹի կամ Աստ ազոյ առանձնացուցիչ երկրի. իսկ զերկրդն Դեբաբա, զոր համարին քարաժայռ։ Յառաջնոյ զուգաւորուէ այ ծնաւ գուստր անուանեալ Դէդդով մադադայօ. ըստ որում. սա՛ի զուգաւորուէ ընդ հօր իւրում, ծնաւ զամիսս. իսկ ամիսք ծնան զաւուրս։ Զայս մեծամեծ լուսաւորք երկնից ծնան յաջորդողնոյ զուգաւորուէ ամուսի գերագոյն ազոյ. և՛ի այնոնէ արտադրեցան այլ փոքրագոյն աստեղք, որք երևին՛ի հաստատուն երկնից։ Դոյն միաս են և՛ի վըր այլևայլ տեսակաց ծառոց և բուսոց. այլ բաց՛ի գեղգով մադադայօ գտուբին, ասան նոյ և որդի մի Դանէ անուն, զոր Թէպէտ առորին համարին ընդ գերաբօադան հեգամօս, սակայն զինդրոճածս իւր էանց առ նա ուղղին. զի սա ասէն առաւել մասնդիր է՛ի խնամս մարդկային աղգի։ Եւ ևս՛ի մէջ այլոց ծննդոց երկուց նախնեաց էակաց գնեն և այլ առորին սերունդս բազմաԹիե ազոյ արուճաց և իգացոյ, զորս Էադուաս կոչեն. և առնեն, Թէ զոյգ մի՛ի նոցէ ընդ ամիս յոլովս բնակեցան յերկրի, և ծնան զառաջին մարդն զիւրեանց հնարկաց նախահայր. որ՛ի ծնանիլ իւրում էր անկերպարան լինն բոլորաձև գնատակ. ապա մայր նր բազմանան աչխատուէ ձևաց ցոյց զնմ անդամս նր, կերպարանիլ զնա՛ի պատկեր կատարել մարդոյ ոմն եմք այժմ. և յայնժամ ապա կոչեաց զնա Եսթէ. ըստ մարդ. որ առ նոն նշա-

նա-

նակէ լուացեալ. եւ զի եառնս զնա առ մատամբք մարմ
նոյ կատարել։ Սա զուգաւորել ընդ դառեր իւրում,
ծնաւ դուստր մի, յորմէ յետոյ ծնաւ այլեւս դառերս
բազմս ընդերկար ժամս. մինչեւ հուսկ ուրեմն եղեւ նմա
որդի. յորմէ սերեալ ածէցաւ ազգ մարդկան եւ երկից
ղերկիր։

Ասէ պատմեն զարուս ասծս, իսկ կանայք զէգս. որք
եւ ունին սեպհական տաճարս, զոր Աօրացիս կոչեն
որոշէլս ի երկուց սերոյ. զի այլ է տաճար արուս
ասծոց, ուր արք երթ երթան, եւ այլ իգաց ի կա
նանց. սակայն են եւ այլ տաճարք ինչ, ուր արք եւ
կանայք անխտիր ժողովին։ Նոյնպէս եւ քուրմք նոցա
տարօրոշէլ են ունակք ի արանց, այլք ի կանանց.
եւ թէպէտ ամքն արք են, այլ ոչ կարեն ի միւնոյն
կան զործողուելս միաբանց անձնատուս լինել։ Քա
հանայուն կոչ քրմուէ նոցա, զոր Վահագնա կոչեն, կա
պէտ է ի մանաւանդ ցեղս յամ առաքնանէ մարդ
կան, յորս յաջորդական ժառանգութիւն անցանէ ի
հարց յորդիս։ Իսկ քրմապետս նոցա առաջնորդ լինի
երիգածին որդի յերեւելի ցեղէ ուրուք. զոր ի պատ
ուէր ունին յոյժ գրեթէ ոչինչ ընտուր ի թիւրքին։ Սե
փական գործ քրմաց է կանել պէսպէս նիշս եւ ուրուա
կան ձեւս ի մարմինս ժողովրդեան, ոմն ի վերոյ նշա
նակեցեալ. եւ թլփատել զարուս նոցա. բայց զայս ոչ
առնեն իբր գործ պատուիրել ի դենէ, այլ միայն
ի պատիս եւ ի վայելչուն, զի կարի անարդ եւ արհա
մարհ համարել է առ նոս, որ որք ոչ ունիցի զայսպիսի
սեւ երկաթեայ դրոշմս ի մարմնի։ Վասն այսոց գոր
ծոցդեց թէպէտ չիք առ նոս սահմանել տուրք ինչ,
սակայն ընծաձեռն վճարեն քրմին իւրաքանչիւր ըստ
իւրում առատանալ եւ կարողութեան։

Ձունին բնաւ կուռս ոչ ձեռագործս, եւ ոչ այլ ինչ
երեւելի ի բնական իրաց հենդանի կամ անկենդան.
վասն ոչ զոհս, եւ ոչ այլ ինչ հեթանոսական խորհուրդս.
(թէպէտ ունին եւ սոքա, ոմն եւ բնակիչք այլոց շրջա
կայ կղզեաց իւրաքանչիւր ումն ումեւոյ թուչնոյ, զոր
բազմ խնամով դաստիարակեն, իբր ոչ երթ ի պատերազմն
սակս, այլ զի աւետարարս ունին համարին
ինձ բարի կամ չար բախտից գուշակս), այլ պատուեն
զնախահարս անհրեայցն ազգութեան. յորմէ թէպէտ
ջունին ակնկալուն ինչ վարձուց, կամ երկիւղ պատ
ժոց, սակայն միշտ այնպիսի պարկեշտութիւն երկիւ
ղածուէ եւ խորին խոնարհութիւն մատչին ի տաճարս
մատուցանել զպաշտօն երկրպագութեան, մինչեւ զոր

մա

մայուցանել. թէպէտ ոչ հաւատան թէ 'ի տանջանս անդ իցէ ինչ սրբազան կամ ոգային. այլ միայն՝ թէ է տեղի աղօթից. և առ մեծագոյն խոնարհութիւն ցուցանելոյ, մերկանան մինչև 'ի գօտիս: Տաճարք նոցա միանգամայն են գերեզմանատեղիք, ուր թաղեն զոսկերս մեռելոց. յայսմ մասին նշանաւոր են Օգախգացիք 'ի մէջ համօրէն վայրենի ազանց. առ որս չէք ուրեք տեսանել զայս սովորութիւն 'ի միում սահմանափակ տեղւոջ թաղել զմեռեալս:

Սք̃ հաւատան զանմահութիւն բանական հոգւոց, որոց մ̃ դնեն 'ի հանդերձեալն երկուս տեղիս. զմին կոչեն Պաւլիրուա Եայ. իսկ զմիւսն Պըխահօպօօ. զորս ոչ համարին տեղի հատուցման վարձուց, կամ պատժոց ըն̃ գործոց, զոր գործել իցէ իւրաքանչիւրոք յաշխարհս, այլ միայն իբր տեղի հանգստեան յաւէտ և նուաղ երջանիկ, սահմանեալ ըս̃ զնդ̃ն կարգի և աստիճանաց մարդկան որք դասանին 'ի նմ̃: Երջանկագոյն տեղւջ՝ ըս̃ թք̃րի, իշխանաց, և գլխաւորաց. իսկ նուաղ երջանիկն ըս̃ ստորին խառնաղանձ ժողովրդեան. քղ̃ի ոչ դնեն նք̃ թէ գործք իւրեանց գործեալ յաշխ կեանս 'ի մարմնի, ունիցի կապակցութն̃ ինչ ընդ այնմ վիճակի. և իցեն իւրք իրօք ծանուցել զծոյն իւրեանց, այլ միայն յայսմ Ձի և եղծանին ընդ մարմնոց, չունելով և ոչ մթին ինն սուճեր ըս̃ յարութ̃ մարմնոց: Յայսմանէ յայտ է թէ խառնախորթ գեն նց̃ ոչինչ ազդէ 'ի վարս և 'ի գործս խորշել 'ի չարէ, և զհետ երթալ բարւոյ. ուստի և պաշտօն յարգութե̃ զոր բանիւ և արտաքին ձևով մարմնոյ մատուցանեն աներևոյթ ոգւոց, յղծ̃ գայ 'ի լոկ ըմբռնմանէ իւրեանց նուաստութե̃, և նոցայն գերագոյն կատարելութե̃ց:

Բ̃զմ խնամս ցուցանեն առ մեռեալս, զի յորժամ ոք մեռանի, նոյնժամայն ժողովին 'ի տուն նր̃ ամ̃ ազգականք և մերձաւորք մեռելոյն, և կոծ մեծ առնեն 'ի վր̃ նր̃. ոմանք եղերական ձայնիւ ողբան. այլք առ 'ի ցուցանել սաստկագոյն մորմոք՝ մեծակական աղաղակեն. իսկ ընտանիք մեռելոյն և առաւել մետաւոր ազգակիցք ծանրաթախիծ սգով պաշարել, նստին լռին և անբարբառ: Բաց 'ի սոցանէ ժողովին անդ և այլ բազմութիւնք որք ըն̃ ժամս ժամս յոգւոց ելանեն ցաւագին հառաչմամբ ըն̃ տխուր ողջոյն և ըն̃ գիշերն: Ապա 'ի վաղիւ անդր պատել զդի մեռելոյն, և եդել 'ի տապանի, բազմութ̃ մարդկան ունելով ընդ իւրեանս և քուրմն, տանին 'ի ծովեզրն, ուր

եդ.

նդեալ 'ի գետին զմեռեալն, առնու քուրմն ամ մի 'ուր 'ի ծովէ, որսկէ զատապանաւ, պապաջելով ինչ ինչ 'ի ձև աղօթից. ապա բառնէ զմեռեալն հեռայուցանէն իբր 40, կամ 50 դրկաչափ. և նոյն հետայն մնդրէն դարձուցանէն 'ի ծովափն. և քուրմն վերստին զնոյն առնէ. զայս երթևեկ կրկնեն բազում անգամ: Մինչդեռ սոքա յայսպիսի պատաղին, այլք փոքր մի բացագոյն շինեն խորանաձև յարկ, կամ խրճիթ և ցանկապատեն եղեգամբք, զոր Պուրաւոլ կոչեն. և 'ի մէջն անդ վարեն քանի մի ցիցս, և եդեալ 'ի վ[երայ] զատապանն, թողուն անդ նեխիլ դիականն մինչև թաթափիլ մսոյ յոսկերաց: Եւ ժառանգք մեռելոյն, կամ մերձաւոր ազգականք նորա ընծայս մատուցանեն նմ իւրաքանչիւր ըստ իւրում կարի, և ըստ առաւելութեան գործակալն դեթոյ առ նա, բազմապատիկ կառարակս կապերտից արկեալ 'ի վերայ տապանի նորա, մինչև երբեմն և զբովանդակ խրճիթն ծածկել արտաքուստ պատուական պատատաւ. մատուցանեն և պսակս յատտոց արմաւենեաց և 'ի ստերևաց դօդօլ. զոր հիւսէ քուրմն խառնեալ 'ի նմա և տեսակ մի բուսոյ կոչեցեալ 'ի նոցանէ Կոթէէ նումօրան, որ նուիրեալ է 'ի հանդէս յուղարկաւորութե մեռելոց. դնեն անդ և կերակուր, և ջուր անօթով. ոչ իբր համարելով թէ մեռեալն ուտիցէ, այլ 'ի նուէր դծոց իւրեանց: Հանդէպ այնր տեղւոյ շինեն երկու խրճիթս. մի վասն մերձաւորաց մեռելոյն, ուր նստին նոքա մինչև ցկատարել աւուրց օգոյ. և միւս եւս վասն հանդիսադրի յուղարկաւորութեան:

Իբրև աւարտին այս գործողութիւնք, վերստին նորոգին ողբք և կոծք լալականաց. կանայք խումբ կազմեալ, երթան 'ի դուռն խրճթին, ուր նստին 'ի սուգ ազգականք մեռելոյն. յայնժամ ընտանիք նորա, կամ այլ ոք 'ի մերձաւոր ազգականաց սրածայր խեցեաւ խոցոտէ զգագաթ գլխոյ իւրոյ, յորմէ հոսի արիւն յորդառատ. զոր հաւաքեն զգուշութբ 'ի կապերտս. զնոյն առնեն և այլ կանայք զհետ երթեալ օրինակի նորա. որք նոյնպէս հաւաքեն զարիւն իւրեանց. սոյն և զարտասուս հեղեալս սակս մեռելոյն. ըստ որս ոմանք 'ի մանկագոյն կանանց խառնեն և զվարսս հատեալ 'ի գլխոց իւրեանց: Զայս հանդէս առնեն աւուրս երկուս կամ երիս:

Այս զկնի աւուրցն այնոցիկ յորժամ կանայք դադարին 'ի կոծոց, որք սկսանին զհանդէս սգոյ խելաժեա իմն օրինակաւ: Մերկացեալ զամօթական ձորձս,

ձորձա, և պատել զմիմով հատուածն մի կապելոյն, զթախտան ածխով շաղախեն զբոլոր մարմինն, և այն պես՝ ի դեւատեսակ կերպարանս այլափոխել, զիրն խնդրելին. ունելով զի ոմն՝ ի դևսատորայ առաջնորդ եւ հանդիսադիր յուղարկաւորուն. զոր Իմագագա կոչեն. որ զգեցեալ այլանդակ ինն տարազ, և ոչ նեղով՝ ի ձեռին բիր հատուածն զինել առատամբ ձկան, երթայ առաջի թոթովելով. և պէսպէս խեղայնոր շարժմունս առնելով զօրին մոլեգնելոց եւ զ՝ ի սատակութիւ ցաւոց կսկծանաց՝ ի վէր մեռելոյն։ Ես յայնժամ եղէ ոչ ըստ բերման ընտ առաջ լեալ նոյ, կամ ուրեք՝ ի զննին կայցէ, սա մոլեգնաբար՝ ի վէր գիմեալ անագորոյն կատաղութիւ գան հարկանէ չաբագար, մինչև երբեմն մահացու վերս դնել՝ ի վէր։ Այսմ մոլեգնին սովորութիւ սեղեակ գոլով բնակ չաց, յորժամ՝ ի հեռուստ տեսանեն զայն սեաղոնդ խուժիւ սգաւորաց, փախչին և թաքչին, նաև՝ ի տանց իւրեանց անհետ լինին յորժամ ընտ այն անցա նեն։ Ապա յաւարտիլ գիւտանել թաղոցին, որ սեւ իբր կէս ժամ կամ փոքր մի սեւելի, երթան ուղին լուանան՝ ի գետն. և զգենուն զձորձա իւրեանց։ Յայսպիսի խուժիւ սգաւորաց եմուտ միանգամ և պանչ անգլիացի ընկեր գուցայ ներկիլ ածխով ըզմարմին իւր. սակս անգլիական անժոյժ հետաքննին բարուց առ լուսադոյն սեղեկանալոյ սովորութ նոյ։ Զայս յիմարական հանդէս առնեն ընտ ամիս հինգ. ՝ի սկզբան յառնոյ, այլ յետոյ առ սակաւ սակաւ նուազեցուցանեն ընտ նուազելոյ աւուրց սգոյ. ապա ՝ի կատարիլ հինգ լուանական ամսոյ, հանեն զարտ բեալ դի մեռելոյն, մաքրեն զսակերս՝ ի միացորդնե խեալ մոյ, և քաջ լուծցել, թաղեն՝ ի տաճարի իւր եանց, զոր ընտ որում՝ ի վերոյ ասացաք. Աօրան կո չեն. որ է տեղի ցանկապատ. որ և միանգամայն է գերեզմանատեղի նոյ։ Երէկ մեռեալն էցէ՝ ի գլխաւորաց կղզւոյն, զգանկ նոր ոչ թաղեն, այլ պատել՝ ի պատուաս, և ամրափակել՝ ի փոքրիկ արկղ, դընեն՝ ի տաճարի անդ. և կոչեն զայն Էվհատե նօ դե օրօմէգուա, ըստ ասէն խնամատոյ կամ տան. և այսու ա ւարտի սուգն։ Այսպիսի և այլազգի գորովական խնամածուն, սէր և պատիւ ցուցանեն նոր առ մեռեալս, քանզի համարին թէ հոգիք նոյ անջատել՝ ի մարմնոյ, ցայնչափ ժամս միշտ առ մարմնով իւրեանց գեգերին, և տեսանեն զնոմ զոր առնեն ընտ նոցա, յոյր սակս խնդան և բերկրին։ Յայսմ վայրի յառա

ահեղն ի զմեռս սովորական ընթացս ձգեցաք. այլ ոչ վայրապար. ի զուր ինչ նշանակեցաք առաւէն զհանգամանսն կղզւոյս, և բնակչաց նր, նոյն ի գեալ է և այլոց համօրէն կղզեաց ընկերութեանն, և այլոց հարաւային կղզեաց. նմին իրի առաւէն միանգամայն վճարեցաք առ ձկրկնելոյ ի ստորագրութեանս իւրաքանչիւր կղզւոյ. յորոց զոմանս յառաջիկայդ նշանակեսցուք։

Ուվէոէա. ըստ օգաիթացւոց Օոայէէա։ Կղզի ի հիւսիսային արևմտից դասիդ կղզւոյն, փոքր ի շինա, շրջի քանասեալ մեծամեծ ժայռիւք. բայց ունի նաւահանգիստս քաջագէպս և անքոյթս ի հողմոց. դաշտատեղինք նր լայն են, և բլուրքն բարձունք։ Ի հարաւակողմն ունի իւր կից այլ լման փոքրագոյն կղզի, կոչեցեալ Օտահա։

Հուահէյնէ։ Կղզի յարևելեան կողմն նախընթացին, բաժանեալ լերկուս ի ձեռն խորացառակ նեղուցի, և յայլ կողմն միացեալ միջնորդութ ցամաք կրճի. որ ցածուն գոլով, միշտ ծածկի ի ջուրց ի մակընթացն նալն ծովու։ Կային նր բերէ զնամանութեն դասիդ կղզւոյն, այլ փոքր է յոյժ ի շինա. ղն շրջապատս սր է 21, կամ 23 մղոն. բլուրք և լերինք նր ցած են ի զբլուրս դասիդ կղզւոյն. այլ արտաքին տեսիլ նց գուշակէ ունել յընդհարս իւրեանց հուր դարանեալ. գլուխ միոյն ի բլրոց անտի էր ծակոտկէն, և ի լանջս կակղին նորա տեսաւ ժայռ սևագոյն սպնդանման իբրև կրկղանս երկաթոյ. հովիտք և տափարակ տեղիք նր սակաւ են և անճոռնի, գոլով ի մէջ տեղիս լեռնային։

Պօլապօլա. Մաուա. Դուպաէ. Դէվուա։ Են այլք ի կղզեաց ընկերութեն։

Կղզիք Բարեկամոյ։

Ցայսպէս կոչեցան ի գուգոյ անդղնացւոյ, իբր զի ի հասանել նր անդր ի 1773. քիչ մարդասէր գտան և ասպնջականութեն եգիտ ի բնակչաց։ Են բազմութ կղզեաց ի խաղաղական ովկիանոսի ի մէջ 20 և 23 հարաւային լայնութ. և ի մէջ 202 և 204. երկայնութ, որք գոլեալ են յոյժ յանդղնացւոց։ Օգնց քաղցր է բարեխառն և առողջարար. երկիրն սր գաւառանդ վայելուչ երևելիք բլրոց վայելցել. և բլուրք նց, ոչ և դաշտատեղինք աղդի աղդի անուղ

շահաւոտ ծառկոք, և գեղազուարճ փոքրիկ մայրիւք ծառկաշէջ և մրգաբեր ծառոց վայելուչ ինն տեսութեան ընծայեցուցել, զոր ամէն յինքեանս դարձուցանէն. միանգամայն և բաղցրահոտ բուրմամբ մաքրեալ զմեսանն զօդն, որոց բուրումն անուշահոտութեամբ ցհեռաւոր վայրս սփռեալ տարածի. վն այնորիկ՝ ի հասանել անդր անգլխացուց, երանելի հայրապետն զտնձինս, իբր մեծի յաջողութեամբ դիսել:

Բնակիչք նոյ բարեյօդ են մարմնով. քաջառողջ, ուժգին, թեթեւաշարժ, աչալուրջ, և ըստ բնաբոյս բարուց՝ բարեհամբոյր խաղաղամիտ, մարդասէր և հիւրընկալ. բայց միանգամայն և՝ ի գողութեան հակամէտ՝ ի խաւնաղանձից մինչև ցգլխաւորս կամ ցիշխանս նոյ. զի գողն ոչ է համարեալ առ նոսա յանցանք. այլ իբր ցոյց լինի ճարտարութեան և աչալրջութեան. վնյ յորժամ ըմբռնին՝ ի գողութեան, ոչ շահագնին. այլ ծիծաղին. ոտ յորժամ առ ձեզ առնեն ոմանք այսպիսի ինչ ըստ կատակս պարզամտաց: Հնարկ ժողովուրդն գրեթէ մերկ ըմպէ. այլ կանայք, ոտ և գլխաւորք նոյ արկանեն զանձամբք կապերտս ինչ: Դվխաւոր զարդ նոյ է ասպարանջան՝ ի ծովային գունագեղ խեցեաց: և սփածանելիք ճամփաւոր վերջաւորօք կերպիւրել. և փոքրիկ վերարկու հիւսել յերկին երկին փետրոց թռչնոց զարմանալի ինն արուեստիւ. զոր ըստ ասելոյ գուգայ և տիկնոյք անդրկոյ ոչ արդեօք անդէպ համարեին կրել. այլ զայս գլխաւորք ևս ի զգեստուն, զն Թանկագին է:

Երևի թէ հարստութ ըստ իրաց ինչ զարգացեալ են առ նոս, զն բաց՝ ի վերարկուէն անտի, և բաց յայլոց զարդուց խրճանոց, քաջազարժ ցուցանին՝ ի գործ հիւսնուէ, զն այնպիսի ճարտարութ յղկեն և ողորկեն զփայտեղէնս, մինչ գրեթէ հաւասարիլ մերոց ճարտար հիւսանց. թիակք նաւակաց նոց, որպէս և բիլք և նիզակք և նետք, որք են զէնք պատերազմի, թուին գործք ճախարակեալք. զնաւակս զարդարեն ըստ լրումնէ յառաջս և՝ ի խնդս նոց առատս պէսպէս ձևով. շինեն և սանտր, և ասեղ յոսկերաց. և զնչեն տեսակս սաղանեաց խոշոր և նուրբ. և պարկս խիտ հիւսեալ՝ ի տերևոյ եղեգան անթափանց՝ ի ջրոյ. կարթս և ուռկանս՝ ի պետս ձկնորսութե, որք չեն լինչ ըստ՝ ի մերոցն:

Կերակուր նոց են խոզենի, և ընտանի հաւք. և աղպի աղպի բանջարք պտուղք, և արմատք ինքնաբոյսք, զոր երկիր նոց ինքնին բերէ անդադրման՝ ի մարդկա-

նէ,

նէ, այլև ձուկն առատ ՚ի ծովէ. կրնայ և այլ սէզ սէզ ծովային խեցեմորթք։ Իսկ ըմպելին ջուր. ուր նին և աւազակ մի գինւոյ, զոր մլեն ՚ի պաղոց. բայց զգուշելի քմոյ օտարաց։ Յորչափ եղեն անդ անդ ղնացիք, միշտ ՚ի խրախճանութեան, յերաժշտական նուագս և ՚ի կաքաւս պարուց անցուցին զաւուրս իւրեանց ըստ բնակչաց. զի գլխաւորք նց ստէպ հրաւիրեն զնոսա ՚ի ձաշ, նոյնպէս և սք զնոն։

Զուռնին սք ՔՂՔ կիմ գեօղ. այլ ցրիւ բնակին ՚ի հիւղակերտ աղքատակերտ տունս ըստ օդախդացւոց. որոց նման էն և ՔՂՔական կառավարուքք. զի և առ սոսա գոյ կարգ իմն ՔՂՔական. ոմանք ևն հրամանատարք, որոց իշխանուն յաջորդուքք անցանէ ՚ի հարց յորդիս. իսկ այլք հնազանդէլք և իբր ըստ բուկք։ Նոյնպես և գեղիւ Թուին նման նց. ջունելով և այլ կուռս և զոհս, կիմ այլ ինչ արտաքին պաշտամունս. այլ դաւանին զանեբևոյթ էակ մի գերագոյն, և ՚ի ներքոյ նր այլ բիլմ ՃԾս ստորինս. բայց ոչինչ արտաքին պաշտօն մատուցանեն նց։ Ա յսչափ ինչ ՚ի վեր հանդամանաց կղզեաց բարեկամաց, և բնակչաց նց. արդ նշանակեսցուք զկղզիս, որք ծանօթ են։

Մ Ի Ա Ե Լ Ո Ւ Ի. զոր բնակիչք նր կոչեն Ի Ա Վ Է։ Կղզի որոյ չրջատատն է իբր 30 մղոն. երկիր նր ՚ի ծովեզերեայս տափարակ է. իսկ ՚ի միջին կողմանս բիլմ գալարադէղ և ծառազարդ բլրօք ըհատեալ. բարձր է յոյժ ՔՂՔ զմակերևոյթ ծովու. վըյ իբրև 12 մղոնաւ ՚ի հիւսուսատ երևի։

ԱՂՆԱՆՕՓՕ, կիմ ԱՂՆԱՆՕՓԱ. զոր հոլանտացիք, որք զաւուրս հասին անդր, կոչեցին Լ Օ Դ Է Ը Փ Ա Մ։ Ի կղզի արգաւանդ և բազմամարդ, ուր եգիտ գուպ զվերոյդրեալ ասպնջականուքն ՚ի բնակչաց։

ՔԱԼՔՓՕԲ, կիմ ՔԱԼՕՓՕԲ։ Կղզի իբր 120 մղոնաւ հեռի ՚ի նախընթաց կղզւոյն. ՚ի կողմանս յայսոսիկ տեսին անգղիացիք աւելի ՔՂՔ 60. կղզիս չրջատատեալս ժայռիւք. նորին աղագաւ ոչ մերձեցան ՚ի նմա. երբ կուգիէ ՚ի ժայռից անտի։

Դ Օ Ն Կ Ա Ք Ա Բ Ո Ւ. զոր հոլանտացիք, որք գտին զնա, կոչեցին Ա Մ Ս Տ Է Ր Փ Ա Մ։ Ի կղզի բարեբեր և բազմամարդ։

( ) Վ Ա Յ Ե Հ Ե, կիմ ( ) Վ Հ Է Յ Ե։

Ի մի ՚ի 17 կղզեաց, որք միանգամայն կոչին Կղզիք Ա Ն Ո Ք Ի Լ Ա Յ ՚ի ներքոյ արևագարձին խեցգետնի ՔՂՔ 200 աստիճանաւ երկայնուՔ. արգաւանդ և բազ-

մամարգ։ Բերք նը նոյն էն, որ ինչ օգաիդի կըզգ-
ուցն. ոտ և բարբ, և սովորուհք և եղանակ կենաց
ընակաց նը ը օգաիդացուց. զի և սը երևին բա-
րեբարոյք խաղաղամտօք և հիւրասէրը. բայց դէնիւ
Թուի Լիւ զանազանին. զի տեսան առ ոտսա դրօ-
շըք կի կուռք՝ ի կերպարանս հսկայաձև առն. զոր
կոչեն Եաւոահ Նուէհ. ը Հզօր ծծ պարզի. վըյ յոր-
ժամ Թիը կղզուցս երթայ ուրեք՝ ի մարտ, ը իւր
առնի զինս պատկաղարդ։ Բայց՝ ի սմանէ ունին և
այլ փոքրագոյն կուռս, զորս Եաւոահ կոչեն. բայց
զոհագործուն, կի այլ ինչ արտաքին պաշտամունք
ոչ տեսաւ առ նը։

Յայս կղզի եհաս դուդ՝ ի 1779, ՝ի յունվարի 17. ՝ի
ջրկատեալ իւրում երդ անդամ զհոդապնդով երկ-
րի յետ բազմապատիկ ահարկու աչէկոծուհս կրե-
լոյ, և ընդ անթիւ մահառիթ վտանգս անցանելոյ։
Իրրև մերձեցան նաւք անդղնացուց՝ ի կղզի անդը,
նոյնժամայն բնակիչք տեղւոյն խռնեցան՝ ի ծովափն
2 կիմ 3 հիւրք. որք հիացմամբ կային՝ ի զննին նաւուց։
Եհաս անդր և որդի Թիրի կղզւոյն. զոր նը Օրօ-
նո կոչեն. (զի Թիր հայր նը երթեալ էր՝ ի Մաու-
վկհ մօտակայ կղզի՝ ի պատրաստ) ևել՝ ի նաւն դուդայ
ը սրտ իւր. զոր դուդ բիւմ պատուհասիրուհիւ ըն-
կալեալ, առաջի արար նմ զկարօտուհն իւրեանց, ո-
րոց պէտս ունէին ինքեանք և նաւք իւրեանց. խընդ-
րեաց՝ ինամ տեղի մերձ՝ ի ծովն կանգնել զլբանս,
և հանել՝ ի ցամաք զղէնս զպարէնս և զայլ ամ կահս
առ՝ ի նորոգել անդ զնաւս իւրեանց, որք կարի խա-
թարեալ էին։ Յակ արբայորդին յօժարուհք ընդհեաց
դուդայ զնմ զոր ինչ և խնդրեաց, Թողել՝ ի կամն
նը ընտրել տեղի ը որ հաճեացի. ուր և հրամայեաց
ժողովրդեան իւրում հատանել սահման, և ցանկա-
պատել ոստովք ծառոց. արդեօս եդել նց ը սաս-
տիկ պատժով բնաւ չանցանել զայն կոպար, կի և
ւիք իրօք անհանգիստ առնել զանդղնացիս։ Յակ
գլխաւորք կղզւոյն եռան նց և տուին ինչ մօտ յայն
տեղի, ուր կանգնեցին զվրան, ՝ի հանդիստ հիւան-
դաց նց։ Իւ սկսան այնուհետև բերել նց խոզս,
ընտանի հաւս, և զնմ ազգս պտղոց երկրի իւրեանց.
այլև փայտ՝ ի պէտս հրոյ, և՝ ի նորոգուհն նաւուց։
Բնմ մնամուք և խազաղասէր կամք գնային ը նց
ծնանդ գլխաւորք կղզւոյն. որք յորժամ երթեղկ էի
նէին, զի ոք՝ ի խաժամուժ ժողովրդենէ իւրեանց գո-
ղանայր ինչ յանգղնացուց, կի նեղուհն ինչ հատու-

ցանկեր նոյ, վաղվաղակի կալեալ մատանեին զնա ի ձեռս
նոյ պատժել ըստ կամի։

Յետ տասն աւուրց զինեն հասանելոյ անդլնացւոց
ի կղզին անդր, գայթ արարեալ Թիբրն ի պատերազ-
մին յաղթանակաւ, եկն բազմութիւ արանց յայցելութիւն
անդլնացւոց, բերեալ ի պարգեւս մեծ բարեաց երկրի
իւրոց։ զոր բազմահարկի մեծարանօք ընկալեալ գու-
գայ, անդրէն մատոյց և ինքն նմ ի պարգեւ փոքրիկ
հայելիս, ապակի բաժակ մի մեծ։ բևեռս երկա-
թիս, ուլունս, և այլ այսպիսի ընչին ապրանաց խա-
ղալիկս, որք կարի մեծարգի Թուճկեան յաչս Թա-
գաւորին, վն չէր բնաւ տեսեալ զայնպիսի ինչ։ մնաց
բևեռքն, առ որ չգիտեմ ինչ պատճառս մտել են
համօրէն բնակիչք Տարաւային ովկիանոսի, յայն ասկս
և նա առ ժամայն առաքեաց զմի ոմն ի գլխաւոր ա-
նանց իւրոց, որ գարձաւ անդրէն բերեալ
զոր մատոյց անդլնացւոց ի վեր առաջնոյն։

Ի վաղիւ անդր գուգ և քլարբ նաւատեառք երկուց
նաւուց հինգ զօրապետօք իւրեանց ջրբեան ի յարդա-
Թի Թիբրն ի փոխարինել զայցելուն նր։ զոր Թա-
գաւորն մեծաւ պատուով և փառաւ ընկալեալ, զայն
օր կալաւ զնա ի ճաշ առ իւր։ զինն ճաշուն Թիբրն
ինքնին հարկ ի վեր գուգայ և քլարքայ մի մի վերար-
հուս, նման այնմ, զոր զդեցուցանեն գլխաւոր կռոց
իւրեանց։ և այնպէս ընկերակցութիւք գլխաւորաց
կղզւոյն, և այլոց բազմամբոխ ժողովրդեան՝ էած
զնա ի Մօրայն։ ըր ի տաճար մի։ և անդ ձեռամբ
իւրով եդեալ ի գլուխս գուգայ պսակ հիւսեալ ի տե-
րեւոց պտենանէի, և նուագեալ ի բեմբեր, քուրմ տա-
ճարին այլակերպ ինն խայտաճամուկ տարազ զգե-
ցեալ, խօսեցաւ առ նա ճառս երկայնս, յուսարանել
ճառին, սկսաւ մեծաձայն երգել ձայնակցութիւք հա-
մօրէն բազմութ։ ապա Թիբրն առաց ցգուգ։ Ա-
յս Մօրայն քեզ նուիրեալ է։ և ի ժամէ ասեմ յայսմ-
նէ և անդր երկնցիս մեր Լաւնուտ նուէր, ըր մեծ ոյժ
մեր։ վնյ անդլնացիքն զայն մօրայն կոչեցին Սեղան
գուգայ, ուր այնուհետև մերթ ընդ մերթ երթային
գուգ և ընկերք նր։

Ընդոյն աւուրս մեռաւ գուրնեվմոս վարդման մի, ի
զօրապետաց նաւուն գուգայ։ որ ըստ խնդրոյ իւրոյ
Թաղեցաւ ի մօրայն անդր գուգայ։ ըստ որում կղզե-
ցիքն Թաղեցին և երկու խորտուիլ խոզս։ և ազգի ազ-
գի պատուս ի պաշար ճնեցին։ կամէին գնել և այլ
բիլմ ինչ, այլ գուգ արգել զնա։ և ետ կանդնել անդ

կոթող, յորում գրեցաւ անուն մեռելոյն, ազգին, և օր մահու նր. և զնաւհնգեակս կղզւոյն ուր մեռաւ վաղմամն, գուգ կոչեաց յանուն նորա Աստուածածնի վաղմանայ։ Ի վաղիւ անդր կուսեալ կղզեցւոց քարինս բժիմն, ձեւացուցին ի վէր գերեզմանին սեղան. և յաւելին դնել ի վէր այլեա երկու խոզս, և պանանէ, և գօգս, և պատուղ հացի ևն։ Այլ վասն մեծ դորձեաց գուգ հանդիսիւք թաղել զվաղման, զի զարթեալ սուաս զմիտս կղզեցւոց ոչ ևս անմահս համարիլ զանգլեացիս. վճռ նոյն կղզեցիք, որք աւուրբք ինչ յառջ ի կարգս անմահ դիցն իւրեանց դասեցին զնա հանդիսիւ, յորոյ չարաչար սպանին. ոչ ուրնիմք նշանակել ստորև։

Յետ այսորիկ միջս ի խրախճանութես ինջոյից, և ի սթափութես սկսան խաղալ զոճարճանային անդլիացիք ընդ Թիքլին և ընդ գլխաւորս նց. փոփոխ հրաւիրեալ զմիմեանս ի ճաշկերոյթս և ի հանդէս խաղոց. բայց միանգամայն ի բնածին ախտէ իւրեանց գողանալ ոչ կասէին. զորս գուգ ընդ իւրում արգելակօրով անողոքելի բարոյից ոչ հանդուրժէր թողուլ անպատիժ. յայսմանէ սկսան կղզեցիք առ սակաւ սակաւ օտարանալ յանդլիացւոց, և ընդ սկսեալ հայիլ ընդ։ Յաւուր միում հաս քլուրք զի բազմութիք ի նոցն կուսէին քարինս ի գլուխս բլրոյ, որ ճատէր ի նաւհնգեակս անդր, ուր էին նաւք անդլիացւոց, և կարծիս հաս թէ թշնամանք ինչ խորհին նք. վճռ հրամայեաց ուղղել զհրացէնս գնասակաւորս առ նս. բայց հաս զի յերեկոյանալ աւուր յրուժեցան։ Իսկ յայգուցն անդրէն երևեցան ի նոյն տեղւոջ, և քաւալէին քարինս ընդ զաս ի վայր բլրոյն. զոր քլուրք համարեալ թէ ի վէր նաւուց իւրեանց արձակեն, հրամայեաց հրացէնս արձակել ի վէր նց. իսկ նք ի քթթթել ական աներևոյթ եղեն անտի։ Այսպս զմիջաւուրբ մատեաւ թիքր նց ի նաւն գուգայ, և մզադիր լինէր վճռ զուր ատրտալարուց սպանանելոյ զերկուս յարանց իւրոց ի բլրի անդ. ասէլով թէ նց չէին կամք քարաձիգ լինել ի նաւս, այլ զբօս նուագ անդ ընդ իւրեանց սովորութե։

Ահնուհետև գնացք կղզեցւոց գլխովին ընդ հիւրին աստղնոյ մարգասիրութե փոխեցան ի թշնամանս թէ. զօր նմ յածէին ընդ ցամաք և ընդ ծով շուրջ զանգլիացւովք, և զնմ զոր տեսանէին գողանային. և որք յառաջն առ մեծի սիրոյ և բարեկամութե կալեալ տային ղգողն ի ձեռս անգլիացւոց, յետ այնորիկ ամբն կե-

նոք չատ պատրաստ լինէին նոյ . մինչև ի վերջ գո-
ղացան գիշերայն և զմահկինաւուն գուգայ : Յայն-
մանէ կատած կալան անդղհացիք , թէ նք չարիս
խորհին զինքեանց . ուստի զի ի նախընթաց աւուր
տեսել էին բազմուն յոյժ համախումբ , որք ողորմ
ձայնիւ գոչէին , և երբեք երբեք թմբուկս հարիա-
նէին . այլև կանայք ոմանք առացեալ էին ցնաւա-
վարս , թէ ոտասեն նք գիպօղ ժամու յարձակիլ ի
վր անդղհացւոց :

Խորհուրդ կալան անդղհացիք , թէ զնամրդ մարթասա-
ցին ի ձեռս բերել զմահկինն . և ի խորհրդեան անդ
վճռեցաւ ունիլ զՔերն ի կալանս ի նաւի իւրեանց ,
մինչև դարձուսցի մահկինն . վճիռ մահաւիճ կենացն
գուգայ : Վաղվաղակի հրամայեաց գուգ պատրաս-
տել զղենս նաւուց . և ինքն ի վաղիւն ըստ այդն առել
ըստ իւր 20 զօրականս զինեալս , ջոքաւ ի պալատ Թա-
գաւորին , որ չէր իսկ հեռի ի ծովէ . ուր եդիտ զնա
բազմեալ ի գետնի ըստ 12 գլխաւորս կիճ խորհրդականս
իւր . որք ի մոտանեալն գուգայ ամբն յոտն կացին :
Խօսեցաւ գուգ քաղցրութբ առ Քերն վն գողութե
մահկինի իւրոյ , խնդրելով ի նմանէ զի հրամայեսցէ
ցէ վերադիկ դարձուցանել . այլ մինչև ի կայտ գայցէ ,
պարտ է քեզ ասէ (առ Քերն) դալ ըստ իս ի նաւն
իմ , և ինալ անդ մինչև գոցի մահկինն : Քերն վհայ-
եաց հատատաեալով , թէ բնաւ լինչ ոչ գիտէ վն այնր
գողութե . այլ ձեռնտու եղեց ասէ գտանել զդոյն .
զոր և պատժեսցիք ըստ կամաց ձերոց . իսկ տալ զանձն
ի ձեռս նց երկնչէր՝ յուշ ածել զանգթութիս , զոր
արարին նք ժողովրդեան իւրում : Գուգ կետ ընդ
յուսադիր բանիւք քաջալերելոյ զնա չդնել բնաւ
կատած լինչ չարեաց ի մոն՝ ասէ հարկ է քեզ տալ
զանձնդ մեզ պատանդ վն խաղաղութե և անդորրու-
թե հաճոյին ժողովրդեանդ , կալով ըստ մեզ ի նաւի
մերում . ուր հղիցես յատպահով յամ ինասուց , ոչ
ի սեպհական տան քում . զն այս է մի միայն զօրա-
ւոր հնարք խափանելոյ զսատահակութե և զհանապատ
զորդեան գողութե ժողովրդեանդ . որք յար դեգե-
րին առ վտանօք , և առ նաւուք մերովք , և զնմ որ
լինչ անկանի ըստ սեռութբ նց գողանան աներկիւղ :
Քերն ակամայ կամօք եցոյց զանձն հաւան ըստ բանի
գուգայ . և պատրաստեաւր երթալ ըստ նմ , գլխաւորք
տեղւոյն որք էին առ նովաւ , պաշարել երկիւղիւ ,
սկսան ի առ մի խոյս տալ . այլ զինուորք անդղհաց-
ւոց արգելուն զնս : Ա յս խօսակցութիք կիճ վերջ

յերկարեցան իբր հինգ ժամ։ Եւ յայնմ պահու ան-
Թիւ բազմութեան ժողովրդեան խումբ կազմել, խնդե-
ցան զՆովհայն, որք քրթմնջելով ընդ միմեանս՝ ասէին
Թէ գուգ տանի զԹիզբը ներքանց ի նաւ խողխոդել
զնա. վը այնորիկ դիմակաց լինէին զնուէորաց։
Ջայն տեսեալ գուգայ հրամայեաց հրացանիւք և
աշտէիւք, որք ապուշել կային ի ծայրս հրացանից՝
բանալ ճնշիչն. և ինքն կալեալ զբազուկ Թիզբին յա-
ռաջ վարէը զնա. յայնժամ ֆինլեսա զօրապետ անդ
ներացոյց սպան չորս ոգիս ի խառնաղանճից. յորս
յուսել գուգ զՆովհէրդն, զի ուներ ի ձեռին երկե-
ղեան հրացան. և մինչ կամէր արձակել և զերկդն,
ահա մի ոմն ի խուժանէն ի յետուստ եհար զնա ուժ-
գին մահակաւ, և ընկէց ի գետին. և զաչսհաձև սը-
լաք, զոր ի նախընթաց աւուր եառ գուգ շինել ի-
րոյ դաբձնոյ ընդդէմ Թիզբին, մխեաց ընդ անակուշ
ներին մինչև ընդ կուրծս եւանել ծայրի սլաքին, և ան-
դէն սպան զնա։ Յայնժամ գրգռեցաւ անդ յոյժ
պոռմ անհնարէր, յորում մեռան բիւրք ի խուժանէն.
սակայն մնացորդքն անպատժելի քաջութիւ դիմագրաւ
եղեն անգլիացւոց մինչև վանել զնոսա ի նաւ իւր-
եանց. և սպան բիւրմ ցնծութիւ յաղթանակաւս տարան
զմարմին գուգայ յայլ կողմն կղզւոյն, և յօշատեալ
ի մասունս, բաժանեցին, և կերան ախորժանօք.
յայնմ մարտի որ երկարեաց ժամս իբր երիս, բայ
ի գուգայ՝ անկան յանգլիացւոց զօրապետ մի, և եր-
կու ի սոսկական զնուէորաց։

Յաւուր երկրդի տեսին անգլիացիքն զկողոպտուտս
գուգայ և այլոց երիցն ի ձեռս կղզեցւոց. ոմն ու-
նէր ի ձեռին զսուսեր գուգայ, և եկէը ի ծովեզրն
ջղայացուցանէր յանգիման նոցա. ոմն զհրացան նոցա,
ոմն զբազկան նր, և ոմանք ունէին զգեցեալ զսպիկ
նր, զսուսերսպան, զհօշիկս և ընծուը ցուցանէին
զայնոսիկ իբր մրցանակս յաղթութե։ Իսկ անգլիա-
ցիքն Թէպետ ջեռնուին ի խնդիր վրիժուց առեանն
գուգայ, այլ ջղն վրանք նց, ոչ և կայմ և այլ կա-
րասիք նաւուց գեռ ի ցամաք անդր էին. և ինքեանք
ունէին պէտս և ևս առնուլ համբարս կերակրոյ ի
կղզւոյ անտի, վը այնորիկ զսպէին զբուռն յարձա-
կումն ցասման. ընդ որում այլոյս գիսպղոգոյն ժա-
մու։ Ապա ը երեկս այնր աւուր տեսին զի մերձե-
նայր առ նաւս իւրեանց քանօթ մի, յորում էին ուրեք
ի քէ ինն ոգիք. և մի ի նոցէ ունելով զինչպարդ գրա-
խարկ գուգայ խաղայր նովաւ. զոր քարիք համարե-

լով

լով թէ՝ ինձ նախատինս իւրեանց առնէ, հրամայեաց արձակել հրացան մի՝ ի վեր նը, որով վիրաւորեցաւ մի՝ ի սրունից նը։ Ալ նը տակաւին չառաջ վարկին զքանօթն, և մերձեցեալ՝ ինձեն, սկսան գոչել մեծաձայն Դուդգէ՛ Դուդգէ՛ (զի այսպէս կոչէին զքալարք) յորմէ ծանեան, թէ նը ոչ գան Թըշնամուն, այլ Թերևս ունիմ ինչ յայտնել նը։ Վասն քալարք հրամայեաց առնուլ զնա՝ ինձեն։ և վիրաւորեալն մատոյց քալարքայ զմի՝ ի կողից դուդայ հանդերձ մնոքն պատել զդուշութը՝ ի պատահս, որ անկեալ էր նմ բաժին՝ ի մարմնոյ նը։ և պատմեաց Թէ զնարդ համազգիք իւր կոտորել զայն բաժանեցին և կերան։ ոտ և զմարմինս այլոց հրոյ, որք անկան յայնմասուր։ Ապա զկնի երից կամ հնգից աւուրց երեք՝ ի դլխաւորաց կղզւոյն բերին զմահն ինչ՝ ի գըլխոյն, և քանի մի ոսկերս մնացեալ, և զիաւթ աջոյ ձեռին։ զոր վաղվաղակի ծանեան՝ ի պատասուէ բոյնի մահին, զոր յիշեցաք կոտրսանել էր, և այլևս կոտրակս ինչ անկերպարան անդամոց։ զորս տեսին Թէ գժոխարար մարթացան՝ ի ձեռս բերել յիւրեանց ազգականաց։ Իսկ քալարք զայն ամ եդեալ՝ ի փոքրիկ արկղ և ինքեաւ՝ ընկէց՝ ի ծով, արձակելով Թնդանօթս ի սովորութէ անգլիացւոց՝ ի պատիւ Թաղման մեծին գուդայ։ և առեալ նը պարգեւս արձակեաց զնա խաղաղութը։

Ահա զայս օրինակ վճարեաց զառաքս կենաց իւրոց գերապայծառ՝ ինաւասիս անգլիացւոց, մինչդ Թէ ամ Յի՝ յետ երից յաջողաբար պատերազմ զբոլոր հնդաձնով երկրի։ Յայսմ վայրի ոչ ինչ անգէպ համարիմք համառօտել զվարս առն մեծի՝ ի լրումն այսր նորագիւտ մասին Յի, զոր նա հանդիսացոյց։

Վարք Յակոբայ Գուդայ երևելի նահապետին Անգլիացւոց։

Յակոբ գուդ ծնաւ յամի տն 1728. յանգլիա՝ ի կոմսութէ Եօրքայ. որդի առն շինականի. ի տղայուէ անդ ուսաւ միայն ընթերնուլ և գրել՝ ի դպրոց գեղջն. այլ երբև եղև երեքտասանամեայ է կաց զամս եօթն առ ուսուիս նահապետի որ՝ ի նոյ

պա գնաց յարեցաւ յայլումն սնծխարեր նաւատզեա, և եղև նը խոհակեր՝ յարմար առաքաբանութե և բուռ մականուան. զի անգղնացիք Գուգ կոչեն զը խոհակերն։ Յետ սակաւուց ետնուա յայլ նաւ, և եղև ի նմ երկդ առաքաստատզեա. ը լքինձի եկէ քինձի. ցուցել ամ տեսողաց զբնաւորս յաջողու թիեն, զոր ունէր յարուեստս նաւավարութե. բայց տեսէը թէ առանց մանեզմանելիքական և նաւավա րական ուսմանց անհնար է նմ երեւելի հանդիսա նալ յայնմ, ետ զանձն ի պարապուձն այնոցիկ՝ ձա խեալ յայնս զիմ զոր առնոյր ի հօրէն, և զոր ինք նեին ձեռեալ յաւելոյր. և ի բաց թողեը զածխաբե րութեն՝ երթից նաւարկեաց ի ծանուցեը ծովս. նախ՝ ի ծովն հնդկաց. երկդ ի պետրոսպուրկ և ի վե նդուրկ. և հուսկ յետոյ ի նորվեկիա։ Ապա ի պա տերազմին գաղղիացւոց ը անգղնացիս գոլով երկդ առաքաստատզեա, վաստակեցաւ բազմս յառնութն Լու իզպուրկայ, և հրամանդանին Պրեդտոնի. իսկ յա մին 1759 եղև առաքաստատզեա. ը եկէքինձի. և ի մասնել նաւուն յՕռլեանս կղզի, մոլորեցաւ ձո զոսալը ի դերուէ յառնութն մայրաքղքին քանաստայկ պատ և ինքն քաջանուն։

Յետ խաղաղուե Թիւրն անգղնոյ առաքեաց զնա յա մին 1764 ի ձիւղ զննուեն կղզւոյն անուանեը Նո Եբրիդ. յարմար ի ձկնորսուե. որոյ ամս ջորս ծա խեալ յայնմ, գծեաց զնեն Տագոյցս այնը կղզւոյ։ Քայց քզի ի վայրենաբնակ կղզւոյն պարապեր եր բեմն յորս հաւուց և երեսց, ը գիսացս նմն վտխել հրացանեն, վնասաւորեաց զմատունս, և զբոյնն կո րոյս. վեց հարկ եղև նմ յետոյ ի գրուե սովորեցու ցանել զանձն ունել զբերնէն ը մեջ ցուցամատեն և միջամատեն։ Եւ վե կոլոստեան բուե մատնին կար գեցաւ նմ յարքունուստ յամին իբր 24 տուգաե անգղնոյ. Թող զսովորական Թոշակն, և զերես տու գաես զոր առնոյր օրըստօրէ. բայց գծուծ շինակա նուեն յոր անեալ էր ի տղայուէ՝ ոչ ներեր նմ վայե լել յատուտուն Թոշակացն. այլ ձգեր յամի, զնա նայր անձին և զհարկաւորսն. ը յրմպերէն զեեյ ոչ ի կեր առնոյր զսպիտակ չաքարն տուեը նմ ի Թոշակ, այլ զանարգն և զկարմիրն. և ոչ լուցաներ զծրագն տուեը նմ, այլ զգարշահոտ խուղ ծովային շան։

Ի յամսեակ ընկնէին ստացաւ տուն փոքրիկ և պար տեղ մերձ ի լոնտրա, ուր զամեան ոլջոյն անցուցա ներ հանդերձ կնաւն։ Ապա յամին 1769 ի ինդրոյ

ար

ալքունի ընկերուբե գիտուբեց՝ առաքեալ Թէրն նաե
՝ի կղզին օգոսիդի վե առաղաբաչնական գիտողուբեց,
և հրամանատար նաեուս կարգեցաե զաեդ. որով և
շահեցաե իբր 20000 տուգաթ անդղնոյ։ Յայսմ ա
ռաջին ձնհոգուբեբե նր յանճանօթ ծովս՝ պատե
ցաե ամբողջ զերկրաե. և արհամարհել զնմ զվտանգ՝
բղմ ինչ՝ ի լոյս ընծայեաց յՅունգրական ծանօթուբիս
և զդուշաեար Տայցոյց։ Յետոյ դարձ արարեալ՝ ի
հայրենիսն բարձրացաե՝ ի պաշտօնակալուբե. և մի
ամանգամ երկոքեումբք նաեուբ առաքեցաե՝ ի Թէրբէն
յամին 1772 խոզալ՝ ի հարաեային ովկիանոս՝ ի գիտա
կղզեաց և ցամաքի. և զձնհոգն խօնհացեալ ծանր՝
չեաե յանձն կեալ փափկագոյնս քան զնեբ նաեաս
տիս. և յաեուղջանալն վերսանին դարձ արար՝ ի հայ
բենիս, կատարել զյանձնարարուբեն. ուր և հա ա
ռաեելս պատուիբ նր։ Ապա յամին 1776. երդ ան
գամ ձնհոգ արար դուդ երկոքեումբք նաեուբ՝ ի հիւ
սիսային ովկիանոս. և զաեղն առեալ՝ ի կղզւոջն Օ
վայհի, պատուհեցաե՝ ի բնակչացն մեծապես, ոմ
տեսաք՝ ի վերոյ. այլ անխորհուրդ համարձակուբե
նր դրդեեաց զնեբս վայրենեացն սպանանել զնա
յամին 1779. ի փետր 14. և զմարմին նր յօշատեալ
կերան դուով նր անցեալ զյիշատակենիբ։

Ա յս մեծանուն նաեապետ, եր մարմնով վախտ և
նուրբ. յաղթանդամ և երկայն հասակաե իբր 6
սոնաչափ. բայց կորպաքանակ վե սովորելոյն կորա
կոր ընթանալ՝ ի խորշս նաեուն. և բայլելն մեուծ՝ ի
վազելն ցուցաներ դնացս դեղջկականս և անհեթեթս։
Յօնք նր էին թաե և երկայն. նոյնպես և քիթն եր
կայն և մեծ. աչք շագանակագոյնք և մանուկք, այլ
ոչ արծարծունք. դէմքն դաժան և խիստ և հարեալ
՝ի գեղեն. վերին շուրթն ցցուեալ՝ ի դուրս։ Յետ
գնացս իբր ցուցաներ զանձն այլ գործուննայ և
աշխատասէր՝ ի հրամանատարուբե նաեատեաց՝ ահըն
կէց և բարձրագոչ ապառնացօղ. ՝ի կենցաղակցուբե
ընդ այլս չեր զուարճալն և նազելն բարուբ. ՝ի բանս
սակաեախօս, և գրեթէ լուիկ. բայց պահ ընդ պահ
զուարթանայր յանձին, և զուարթացուցաներ զընդ
կերս։ ՝ի պահանջել զպահպանուն օրինաց նաեատ
կուբեբ՝ եր անաչառ յոյժ և անողոքնելի. և սատակա
պահանջ նախանձայոյզ՝ ի գործադրուբե հրամանաց
իւրոց և իշխանուբեբ։ ՝ի հաեատոյան չեր ինչ նուրա
փոյթ. և զի՝ ի մանկուբե չեր մարզեալ կարգաեորու
պէս՝ ի գիտուբիս. վե այն և պահարակեր զնմ բաց

ի մաթէմաթիքական ուսմանց. սակայն ճարտար էր ի գիւտս հնարից։ Ի վճռելն ինչ իրաւունս ի նաւելն, ունէր յաւէտ զիոլին նոճասեաց, ջ աւագայ. և երբեմն առաւել ընտանութիւ կենակիցէր ջ նն, ջ ջ սուտ։ Սկզան նր անսպասելի, և ամենևին հաւատալոյ աւրացաչն առ կրսերս և առ աւագս. առեցող հեշտուէ, և անհաշտ թշնամի դատարկուէ, զոր հառնրէր ժանտախտ առողջուէ. մինչև երբեմն առ ի չգոյէ աշխատանաց, զն մի անգործ կացցէն իւրքն, տալր քակել ինչ, առ ի շինել զայն նորոգ և լաւ ևս. այս էր միտն ի դլխաւոր պատճառաց որով նաւասաւնք իւր մնացին առաջ յայնպիսի երկար և ի բազմամեայ նաւարկուէ։

Բայց դլխաւոր ձիրք էնուէ առնս, որք հռչակէցին վնա, էին անեղկելի քաջասրտուէ ի կատաղուման ձեռնարկել գործոյն. և անմեղկելի համբերուէ և արհամարհուէ վտանց. մինչ զն առաջատալիր հազմուք ի միգամած գիշերս ընթանայր ջ ծուխ անձանօթս, լցեալս ժայռիւք քարանց, և արմատք բուսոց, և անխորտակելի հատորովք սառուցից. որով և բռնադատեցաւ զամիսս երիս կատարեալ դատնա ի ձեռնն՝ զննել և չափել զատակ ծոցուէ ծովուն իւր 880 մղոնաչափ երկայնուէջ, ի զերծուցանել զնաւն ի խորտակմանէ։ Երբեմն ննջէր քաղցր ի քուն, ուր այլք տագնապէին կասկածանօք. ջ հիւնն քիմ անգամ ի կարծել այլոց զանձնս յատահովն, նա ի վեր ելանէր, փոփոխէր ըղկարգադրուէնն, և անվրէպ գուշակէր զվտանգն մերձակայ ցամաքաց։ Ա՛չ երբէք երևէր նա այնպէս անվեհեր, զօրարեագին և աչխոյժ, ոչ ի մեծամեծ վտանգս. յորս և միտք նր մնայր անշփոթ և անդորր, և ոչ երբէք լսելի լինէր ի նաւի նր գոյժ և ձիչ նաւորդաց, այլ ամէն ինն պչուցել ի ձեռաց նր առ

Նուհնեին փրկուէ։

Ի վարիլ ջ վայրենի ազգս էր ամիճ յաջողակ և սքանչելագործ. իմանայր զնշոյս քիմ կղզեաց. և գիտէր յինքն չանկուցանել զսկզբունն. յորոց և էր պատուել ամենման, մինչև կանգնել նմ արձան, և կոչել յիւրեանց բառն Օռունա նօ դէ գուդի, ջ Դուդ ամ։ Բայց այս քաջասրտուէնն նր երբեմն չէր անմատն ի չանգնուէջ. որ և առնեաց զմահ նր ի սուգ ամ գնանոց, որք սպասէին յոլովագոյն ևս տեղեկուէնց՝ յերկար կենաց քաջի նաւապետիս. որ քան ի քիմ կղզեաց զորս եգիտ, երիցս պատեցաւ

զերկ

զերկրաւ. եբարձ զստորակոյս 'ի մնաց Տարրայ, ցուցեր թէ չէք ցամաք 'ի հարաւակողմն, զննեաց Ծխրատագոյն զծովն՝ խաղաղական զհարաւային և զհիւսիսային. եցոյց ևս թէ չէք անցք 'ի հիւսիսային ծովէ 'ի հարաւային. կիմ եթէ կայցէ ևս, է անգործածելի. յայտնեաց ևս զնեղուցն որ է մէջ Նորոյն Հոլանտիոյ, և Նորոյն Կուինեայի. և զնեղուցն որ է մէջ զելանտիոյ. և Ծնոտհորդեաց ընդ լայնութէ, զոր բնաշնննիք մինչև ցայնժամ կարծէին անբնակելի:

Արքունի ընկերութիւն Լոնտրայի 'ի պատիւ Գուգայ տալեաց արծաթի դրամն 'ի բաշխել նաւորդաց նր. և վէց ոսկի դրամն. զորոց զերկուս մասոյց թագաւորին և թագուհւոյն անգղիոյ. զերիս թագուհւոյն մասկովաց. և թագաւորին գաղղիացւոց. և դքսին դրոճայ. և զվեցերորդն այրւոյն Գուգայ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ։

Աստ յաջողելոյ Տն յանկ ելեւ աւարտեցաւ տպագրութի վերջին հատորոյ Ընհանուր Պատմութե, յամի Տն 1806. արդեամբք և ծախիւք բարեպաշտօն առն և ականաւոր վաճառականի Թոխաթեցի զըրճեանց ազայ Մելքոնի որդւոյ պաղտասարի սապելեան, 'ի մանկութե հետէ պանդխտելոյ յունգարաց երկրին, և 'ի Թռանսիլվանիա. որ հայրենասէր փութով կամեցաւ նպաստել և յայսմ մասին իւրոց ազգայնոց տպագրութե գրոցս, Պատմական հմտութե պատճառս տալով ընթերցանելեաց, միանգամայն և յիշատակ բարի թողել ծնողաց իւրոց և համօրէն քաջատոհմիկ տան իւրոյ։ Արդ՝ որք միանգամ հանդիպիք այսմ գրոց, և վերծանութե նորին զուարճանայք, յիշեսջիք զվերոյգրեալ այրս բարեպաշտօն և զծնօղսն նր յաղօթս ձեր, ո՛չ զի որ առատն է յամի Տծ՝ շնորհեսցէ զպարգևս կրկին կենաց նմ և ձեզ ամէն։

ՅՈՒՅԱԿ
ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ
ԱՍԻԱ։
ԱՇԽԱՐՀ. Է։

Հնդկաստան։

Հին Տէրութիւն Մողոլաց։

ա. Մուտն. 3.
բ. Դիլլի Մողոլաց. 4.
գ. Տարածութիւն, և Բնակիչք Մողոլաց. 4.
դ. Գետք Մողոլաց. 5.
ե. Օդ Մողոլաց. 5.
զ. Բերք Մողոլաց. 7.
է. Վաճառք Մողոլաց. 13.
ը. Բարք Մողոլաց. 16.
թ. Լեզու Մողոլաց. 19.
ժ. Կառավարութիւն Մողոլաց. 19.
ժա. Մուտք Մողոլաց. 25.
ժբ. Կրօն, կամ Դէնք Մողոլաց. 28.
ժգ. Բաժանումն Մողոլաց. 42.

Պրակ ա. Հիւսիսային Մասն Մողոլաց։

Յօդ ա. Տելլի, կամ Տէհլի. 46.
Յօդ բ. Լահօր, կամ Բէնճապ. 47.
Յօդ գ. Քէշմիր. 49.
Յօդ դ. Քապօլ. Քապուլ, կամ Քապու-
լստան. 50.
Յօդ ե. Հայագան. 51.
Յօդ զ. Մուլթան, կամ Մոուլթան. 52.
Յօդ է. Սինդ, կամ Դատտա. 53.
Յօդ ը. Աճմէէր. 54.
Յօդ թ. Ագպարապատ, կամ Ագրա. 54.
Յօդ ժ. Ալահապատ, կամ Սէպ. 56.
Յօդ ժա. Պնարէս, Իւլլահապատ, կամ Հէ-
լապատ. 57.

Յօդ

Յօդ ԺԲ. Մուխա, կամ Մուխէ. 58.
Յօդ ԺԳ. Պէրախէ, կամ Պէրաւ. 59.
Յօդ ԺԴ. Վհանդիւ. 61.

Պրակ Բ. Աբրահեմեան Մասն Մողոլաց։

Յօդ Ա. Պանիալա. 69.
Յօդ Բ. Փաթանա, կամ Պահար. 77.
Յօդ Գ. Օրիսա. 79.

Պրակ Գ. Հարաւայինն Մասն Մողոլաց։

Յօդ Ա. Գոճրաթ. 82.
Յօդ Բ. Պակլանա. 89.
Յօդ Գ. Պակուլաթ, կամ Տէօվլէթապատ, 89.
Յօդ Դ. Վիջափուրա. 90.
Յօդ Ե. Հէյտարապատ. Հէյտէրապատ, կամ Կօլքօնտա. 91.
Յօդ Զ. Գոնգան. 93.
Յօդ Է. Գանապա. 97.
Յօդ Ը. Գառանապիկ, Գառանապ, կամ Բիւնաւիար. 99.
Յօդ Ը. Մալապար. 101.
Ա. Թագաւորութիւն գանանօրայ. 101.
Բ. Թագաւորութիւն Գալիկուտայ։ 102.
Գ. Թագաւորութիւն Գօչինայ. 103.
Դ. Թագաւորութիւն Դրամանգօրայ. 105.
Յօդ Թ. Մայսուր. 106.
Յօդ Ժ. Գորոմանտէլ. 107.
Ա. Թագաւորութիւն Մափուրայ. 110.
Բ. Երկիր Մարավայ. 112.
Գ. Թագաւորութիւն Ինանճաւորայ. 112.
Դ. Հայ տաղտկութիւնք ի ծովեզերեայս գորո մանդէլայ. 115.
Յօդ ԺԲ. Կղզիք առ արեւմտեան ափունս հնդկաց, կամ առ ցամաքակղզեան, որ յայսոհոյս գտանին. 125.
Տէրութիւն Գանգէսայ. 131.
Տէրութիւն Հուլանգացոյ. 131,
Մալդիվեան, Լաքադիվեան, Կամբէեան, և Ալեբէդ կղզիք. 135.

Ցուցակ կրկին յայնկոյս դանդիսոն։

Յօդ ա. Թափառութիւն աշխարհի, կամ առաքելոյ. և դիմիքոյ. 138.
Յօդ բ. Թափառութիւն արտաքինաց, 140.
Յօդ գ. Թափառութիւն հաւատոյ, կամ պատճառ, բնիկաւոր, և ինքնայ. 146.
Յօդ դ. Թափառութիւն ընտանեաց. 155.
Հիւրընկալին կողմն ընտանեաց. 161.
Հարցասիրին կողմն ընտանեաց, կամ Յանդիման կողբին մալաքա. 162.
Յօդ ե. Թափառութիւն տանտիրոջ, կամ տանտիրոջ. 165.
Յօդ զ. Թափառութիւն լուսոյ. 167.
Յօդ է. Թափառութիւն տօնընկերաց. 168.
Յօդ ը. Թափառութիւն դրամագլխոյ. 171.
Յօդ թ. Կողբի առ ցամաք կողբեալ որ յայնկոյս գանգեսի. 175.

Ա Շ Խ Ա Ր Հ. Ը։

Ընդ, կամ Ընդհանրական։

ա. Լինուն. 180.
բ. Կերպ Ընդոյ. 181.
գ. Տարածութիւն և բազմազանութիւն Ընդոյ. 182.
դ. Գերպ Ընդոյ. 184.
ե. Օր Ընդոյ. 188.
զ. Բերպ Ընդոյ. 189.
է. Վաճառպ Ընդոյ. 198.
ը. Խարպ և Սովորութիպ Ընդոյ. 203.
թ. Լեզու Ընդոյ. 213.
ժ. Դպրութիւն Ընդոյ. 216.
ժա. Լինպ և պատմութիւն Ընդոյ. 220.
ժբ. Կառավարութիւն Ընդոյ. 226.
ժգ. Կանոն կամ կնիք. վերաբերութիւն. Մոտպ և Ջօրպ Ընդոյ. 235.
ժդ. Կրօն Ընդոյ. 238.
ժե. Բաժանումն Ընդոյ. 253.
Յօդ ա. Փիլիսիայ. 254.
Յօդ բ. Ընտանի, կամ Քանոի. 258.
Յօդ գ. Ընդոյ. 259.
Յօդ դ. Սուրբն. 263.
Յօդ ե. Հօնան. 264.

Յօդ

Յօդ. զ. Զանթօնէ, կամ Քանթօնէ. 266.
Յօդ. է. Նանքին. 267.
Յօդ. ը. Հուքուան. 271.
Յօդ. թ. Քեանկսի, կամ Քիանկսի. 272.
Յօդ. ժ. Չէքիան, կամ Չէքիանգ. 274.
Յօդ. ժա. Փօքիէն. 276.
Յօդ. ժբ. Քանթօն. 277.
Յօդ. ժգ. Քուանկսի. 279.
Յօդ. ժդ. Քուէյչէու, կամ Քուէյթէու. 280.
Յօդ. ժե. Իունան, կամ Եունան. 281.
Յօդ. ժզ. Կղզիք որք են առ երի Չինաց. 282.
Գեղեցիկ կղզի. 284.
Լէքէոնեան կղզիք. 286.
Յօդ. ժէ. Գօրէա. 287.

ԱՇԽԱՐՀ. Թ:

Ճապօն, կամ Յապօն:

ա. Անուն. 289.
բ. Տարածութիւն և Բազմամարդութիւն Ճապօնայ. 289.
գ. Գետք Ճապօնայ. 290.
դ. Օդք Ճապօնայ. 291.
ե. Բերք Ճապօնայ. 292.
զ. Վաճառք Ճապօնայ. 296.
է. Դպրութիւն Ճապօնայ. 300.
ը. Բարք և Սովորութիւնք Ճապօնացւոց. 302.
թ. Լեզու Ճապօնացւոց. 308.
ժ. Աղանդք Ճապօնացւոց. 309.
ժա. Կառավարութիւն Ճապօնայ. 313.
ժբ. Կնիք. Մուտք. և Զօրք Ճապօնացւոց. 319.
ժգ. Կրօն Ճապօնացւոց. 320.
ժդ. Բաժանումն Ճապօնայ. 336.

Նիփօն Կղզի:

Յօդ. ա. Թօքայտօ. 336.
Յօդ. բ. Թօսանտօ. 338.
Յօդ. գ. Փօքու, կամ Թօքուռուտու. 339.
Յօդ. դ. Սանինտօ. 340.
Յօդ. ե. Սանյօտօ: 341.
Յօդ. զ. Գինայի. 343.
Յօդ. է. Սիքօք. և Աշուտի, կամ Աշուօսա-
ւի կղզիք. 344.

Յօդ

Յօդ. Է. Գլխաւոր քաղաքք Ճէաբօնայ. 345.
Յօդ. Թ. Կղզիք, որք են ընդ տէրութեամբ Ճէա-
բօնայ. 351.

Կղզիք հարաւային մասին Ասիոյ: 353.

Յօդ. Ա. Մարիաննեան, կամ աւազակաց կղզի-
զիք. 353.
Յօդ. Բ. Փիլիպպեան կղզիք, կամ Մանիլեան
կղզիք. 355.
Մանիլայ, կամ Լուսօն, կամ Լուգօն
կղզի. 356.
Մինտանաօ. 358.
Զէպու. 359.
Սամօր, կամ Պենպայէ. 359.
Կղզիք այլն յոգնանունք, Բաբուեանց,
և այլ Փիլիպպեանք. 359.
Յօդ. Գ. Մոլուքեան կղզիք. 360.
Ցելեբէսք, կամ Մակասսար. 363.
Ալմահերա, կամ Ալմահերէ. 364.
Պանտեան կղզիք. 365.
Դիմօր. 365.
Ձերամ. 366.
Պուրօ, կամ Պօերօ. 367.
Ամպոն, կամ Ամպոնա. 368.
Սոնտեան կղզիք. 371.
Պօռնէօ. 371.
Սումատրա. 373.
Ճաւա, կամ Յաւա. 376.

Ա Շ Խ Ա Ր Հ. Ժ:

Ցամաքք նորագիւտք ՚ի հարաւային կողմանս
Ասիոյ: 381.

Նոր Հոլլէնտ հարաւային, որ ՚ի նոր Հո-
լանտա. 382.
Երկիր Դիէմէնայ. 391.
Երկիր Նուիցայ. 392.
Նոր Զելէնտա. 393.
Նոր Բրիտանիա. 396.
Նոր Բրիտանիա առանձին. 400.
Նոր Իռլանտա. 401.
Նոր Հաննովէր. 402.

Կղզ

Կղզիք Ստրոփադեայ · 402 ·
Կղզի Սափիենցայ · 403 ·
Ման կղզի · 403 ·
Ծոց Նաւարինոյ · 403 ·
Կղզիք որք յարեւմտեան կողմն Մոր-
եայ · 405 ·
Կղզիք' որք յարեւելեան կողման ... լեռ-
նայ ։ 406 ·
Կղզիք ... · 407 ·
Կղզիք գտեալ ՚ի Լիւառնոյ, 408 ·
Կղզիք գտեալ ՚ի Գոնֆոնոյ պէրօ-
նայ · 409 ·
Նոր Զելանտիա · 409 ·
Թուղթ փոյենամօ · 417 ·
Եահէյի նօմաէ · 418 ·

Կղզիք ընկերութեան ։ 418 ·

Դաիտի, կամ Օտաիտի · 419 ·
Կղզիք Բոլըլամոյ · 433 ·
Օհայիհի, կամ Օւհէյէ · 435 ·

*Վարք Յակոբայ Կուկայ երեւելի նաւա-
պետին Անգղիացւոյ ։* 441 ·